

РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА
УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ — СКОПЈЕ

МЕЃУНАРОДЕН СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

LIII ЛЕТНА ШКОЛА НА
МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ
ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

XLVII МЕЃУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕЦИЈА

Охрид, 4.9. — 5.9.2020 година

СКОПЈЕ, 2021

**XLVII МЕЃУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕЦИЈА
НА LIII ЛЕТНА ШКОЛА НА МЕЃУНАРОДНИОТ
СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА
И КУЛТУРА**

Охрид, 4.9. — 5.9.2020 година

За издавачот:

проф. д-р Никола Јанкуловски, ректор на Универзитетот
„Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

XLVII меѓународна научна конференција на LIII летна школа на
МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК,
ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

Редакциски одбор:

акад. Виктор Фридман
акад. Ала Шешкен
проф. д-р Ордан Чукалиев
проф. д-р Весна Мојсова-Чепишевска
проф. д-р Наташа Аврамовска
проф. д-р Гоце Цветановски
м-р Евдокија Илијевска

Јазична редакција:

МОМЕНТ МАЛ ДООЕЛ СКОПЈЕ

Компјутерска обработка:

МАР-САЖ, Скопје

Печати:

МАР-САЖ, Скопје

Тираж:

100 примероци

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

811.163.3:005.745

811.163.3(062)

821.163.3(062)

930.85(497.7)(062)

МЕЃУНАРОДНА научна конференција на LIII Летна школа на
Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура (47 ;
2020 ; Охрид)

XLVII меѓународна научна конференција на LIII летна школа на
Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура : Охрид,
4.9-5.9.2020 година / [редакциски одбор Виктор Фридман ... и др.]. - Скопје :
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски
јазик, литература и култура, 2021. - 540 стр. : илустр. ; 24 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија кон трудовите

ISBN 978-9989-43-469-3

а) Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура б)
Македонистика -- Собири

COBISS.MK-ID 54172677

СОДРЖИНА

СЕКЦИЈА ЗА ЈАЗИК	9
ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈАТА – ПРЕДИЗВИК НА 21 ВЕК (МОСТ ШТО ГИ ПОВРЗУВА ИСТОРИСКИТЕ И СОВРЕМЕНИТЕ ПРОУЧУВАЊА ВО ЈАЗИКОТ)	11
Зузана Тополињска БОЖИДАР ВИДОЕСКИ – НАУЧНИК СО ХАРИЗМА	13
Гоце Цветановски МАКЕДОНСКАТА ДИЈАЛЕКТОЛОШКА НАУКА СО НОВИ ПРЕДИЗВИЦИ ЗА НОВИ СОЗНАНИЈА	19
Веселинка Лаброска МАКЕДОНСКИОТ ДИЈАЛЕКТЕН АТЛАС – ПРИОРИТЕТ ЗА МАКЕДОНСКАТА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА	31
Јордана С. Марковић НАРОДНИ ГОВОРИ КАО БАЗА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ И СОЦИОЛИНГВИСТИКЕ	39
Емилија Црвенковска ИСТОРИСКАТА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА НИЗ ПРИЗМАТА НА ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИТЕ ТЕКСТОВИ	51
Биљана Мирчевска-Бошева ОНИМИТЕ ВО МАКЕДОНСКАТА ДИЈАЛЕКТНА ФРАЗЕОЛОГИЈА ..	59
Лилјана Макаријоска, Мери Цубалевска ДИЈАЛЕКТИЗМИТЕ ВО ЦИКЛУСОТ „ЦРНО СЕМЕ“ НА ТАШКО ГЕОРГИЕВСКИ	71
Димитар Пандев, Марија Пандева ОХРИДСКИОТ (ГРАДСКИ) ГОВОР НА СОЦИЈАЛНИТЕ МРЕЖИ	89
Лилјана Гушевска СТРУШКИОТ ГОВОР ВО МОЛИТВЕНИКОТ НА ДИМИТАР МИЛАДИНОВ	97
Свето Тоевски ДИЈАЛЕКТИТЕ – ЛИНГВАКУЛТУРНИ ЧУВАРИ НА МАКЕДОНСКИОТ ИДЕНТИТЕТ ВО ЕГЕЈСКАМАКЕДОНИЈА НАСПРОТИ ХЕЛЕНИЗАЦИЈАТА: ЗАКАНА ОД НИВНА „ЈАЗИЧНА СМРТ“	111

Лидија Аризанковска, Македонка Додевска ЛЕКСИКАТА ПРИ ПРОИЗВОДСТВОТО НА МЕСЕНИ ПРОИЗВОДИ ВО ГОВОРОТ НА ОПШТИНА ЛОЗОВО, СВЕТИНИКОЛСКО	133
Максим Каранфиловски ГОЛОБРДСКИ ПОСЛОВИЦИ И ПОГОВОРКИ	149
Давор Јанкулоски СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА НА ПРАСЛОВЕНСКИОТ КОРЕН *DER- ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	159
Ангелина Панчевска НАЗИВИТЕ ЗА 'ОВЕН, БРАВ' ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ ВО СПОРЕДБА СО ДРУГИТЕ СЛОВЕНСКИ ДИЈАЛЕКТИ	171
Соња Миленковска НАЗИВИТЕ ЗА 'УСНИ' ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ ВО КОРЕЛАЦИЈА СО ЕКВИВАЛЕНТИТЕ ВО ДРУГИТЕ СЛОВЕНСКИ ДИЈАЛЕКТИ (СПОРЕД МАТЕРИЈАЛИТЕ НА ОПШТОСЛОВЕНСКИОТ ЛИНГВИСТИЧКИ АТЛАС)	177
75 ГОДИНИ СТАНДАРДЕН МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	187
Људмил Спасов, Далибор Јовановски РЕЗОЛУЦИЈАТА НА ИНФОРМБИРОТО И СТАТУСОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	189
Гордана Алексова 75 ГОДИНИ СТАНДАРДЕН МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, НАСТАВЕН МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК И НАСТАВА ПО МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	207
Симона Груевска-Маџоска ЗА НЕКОЈ ПРАВОПИСНИ ДИЛЕМИ	213
Ana Vasung KONCEPTUALIZACIJA SMRTI U HRVATSKOM I MAKEDONSKOM JEZIKU	221
Роза Тасевска АНТОНИМИТЕ ВО УМЕТНИЧКАТА ЛИТЕРАТУРА	237
Александар Талески ВО МАКЕДОНСКАТА ЛИНГВИСТИЧКА ТРАДИЦИЈА (ИСТОРИСКИ ОСВРТ И ПЕРСПЕКТИВИ)	249
Александра Саржоска, Бранка Гривчевска КОВИД 19 – ЗБОРООБРАЗУВАЊЕТО ВО ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЈА	263

Радица Никодиновска АНАЛИЗА НА ФРАЗЕОЛОГИЈАТА ВО МАКЕДОНСКИОТ ПРЕВОД НА РОМАНОТ VISCONTE DIMEZZATO (ПРЕПОЛОВЕНИОТ ВИКОНТ) ОД ИТАЛО КАЛВИНО ВО РАМКИТЕ НА ПРОЕКТОТ CREAMY (ITALO CALVINO REPOSITORY FOR ANALYSIS OF MULTILINGUAL PHRASEOLOGY)	281
Ирина Бабамова ПРЕВЕДУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК НА ФРАНЦУСКИОТ ГЛАГОЛ CONFINER И НА НЕГОВИТЕ ДЕРИВАТИ – ВО КОНТЕКСТ НА ПАНДЕМИЈА НА КОВИД-19 –	295
Марина Спасовска ОД ФРАЗЕОЛОГИЈАТА НА МАКЕДОНСКИОТ И НА СРПСКИОТ ЈАЗИК	309
СЕКЦИЈА ЗА ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА	325
ШИНЕЛОТ НА АРХИВАТА НА ПАМЕТЕЊЕТО НА ТЕРЗИЈАТА МАРКО ЦЕПЕНКОВ	327
Елизабета Шелева СИЛЈАН ШТРКОТ КАКО ВТЕМЕЛУВАЧКИ НАЦИОНАЛЕН НАРАТИВ	329
Валентина Миронска-Христовска ЦЕПЕНКОВОТО ЛИТЕРАТУРНО НАСЛЕДСТВО И КОЛЕКТИВНАТА МЕМОРИЈА	341
Маја Јакимовска-Тошиќ ОД СРЕДНОВЕКОВНИОТ КНИЖЕВЕН ТЕКСТ ДО НАРАТИВОТ НА МАРКО ЦЕПЕНКОВ	357
Димитар Пандев ОДНОСОТ НА ВАСИЛ ИЉОСКИ КОН ДЕЛОТО НА МАРКО ЦЕПЕНКОВ И МАКЕДОНСКАТА ПИСМЕНА ТРАДИЦИЈА ВООПШТО	371
Искра Тасевска ДРАМАТА ЦРНЕ ВОЈВОДА ОД МАРКО ЦЕПЕНКОВ КАКО ФЕНОМЕН ВО МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА.....	379
Ольга Панькина МАКЕДОНСКАЯ ПОВЕСТЬ-СКАЗКА «СИЉЈАН АИСТ» МАРКО ЦЕПЕНКОВА (К ВОПРОСУ О СОХРАНЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО КОЛОРИТА ПРИ ПЕРЕВОДЕ НА РУССКИЙ)..	395
ТВОРЕШТВОТО НА СЛАВКО ЈАНЕВСКИ – ЛАВИРИНТОТ НА КОЛЕКТИВНОТО ПАМЕТЕЊЕ	405

Славица Србиновска ИСТОРИЈАТА И МЕМОРИЈАТА ВО КОНТЕКСТ НА ТВОРЕШТВОТО НА СЛАВКО ЈАНЕВСКИ	407
Весна Мојсова-Чепишевска КНИЖЕВНИОТ ДИСКУРС НА СЛАВКО ЈАНЕВСКИ МЕЃУ ТРАДИЦИОНАЛНАТА И МОДЕРНАТА ПОСТАПКА НА (РАС)КАЖУВАЊЕ	419
Звонко Танески КНИЖЕВНОТО ТВОРЕШТВО НА СЛАВКО ЈАНЕВСКИ ВО ПРЕВОДИТЕ НА СЛОВАЧКИ ЈАЗИК	429
Марина Даниловска ПРЕТСТАВУВАЊЕТО НА ПРОСТОРОТ ВО „УЛИЦА“ ОД СЛАВКО ЈАНЕВСКИ	437
Ѓоко Здравески ПОГЛЕД ОД ИДНИНАТА, ИЛИ ЗА ВЛИЈАНИЕТО НА ВРЕМЕНСКАТА ДИСТАНЦИЈА ВРЗ ТОЛКУВАЊЕТО НА ТЕКСТОТ(ЧИТАЊЕ НА „СИЛЈАН ШТРКОТ“ ОД МАРКО ЦЕПЕНКОВ И „УЛИЦА“ ОД СЛАВКО ЈАНЕВСКИ)	445
КУЛТУРНА МЕМОРИЈА – АСПЕКТИ НА НЕЈЗИНОТО СПОДЕЛУВАЊЕ	457
Марина Цветаноска ПРЕПЛЕТУВАЊЕ НА МОТИВОТ НА НАСРЕДИН - ОЦА ВО МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА ЛИТЕРАТУРА (СОБИРАЧКОТО ДЕЛО НА МАРКО ЦЕПЕНКОВ) И ТУРСКАТА НАРОДНА ЛИТЕРАТУРА	459
Славчо Ковилоски ПОДЗЕМНИТЕ ВОДИ ВО МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНОСТ И ФОЛКЛОР	471
КУЛТУРНА МЕМОРИЈА – ИНТЕРТЕКСТУАЛНИ И ИНТЕРМЕДИЈАЛНИ АСПЕКТИ	485
Катерина Петровска-Кузманова ИНТЕРМЕДИЈАЛНИ РЕЛАЦИИ МЕЃУ ФОЛКЛОРОТ И ФИЛМОТ	487
Лидија Танушевска НАРАТИВОТ НА ФАКТИТЕ КАКО ИНОВАТИВНОСТ ВО КНИЖЕВНОСТА И ВО ФИЛМОТ (ПОЛСКО- МАКЕДОНСКИ ПРИМЕР)	499
Александар Прокопиев НОМАДОТ АЦО ШОПОВ	507
Дарин Ангеловски АНТИКАТА ВО СОВРЕМЕНАТА МАКЕДОНСКА ПОЕЗИЈА	531

Учесниците на 47. Меѓународна научна конференција на МСМЈЛК при УКИМ

СЕКЦИЈА ЗА ЈАЗИК

**ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈАТА – ПРЕДИЗВИК НА 21 ВЕК (МОСТ
ШТО ГИ ПОВРЗУВА ИСТОРИСКИТЕ И СОВРЕМЕНИТЕ
ПРОУЧУВАЊА ВО ЈАЗИКОТ)**

Зузана Тополињска

Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје
zuzana@manu.edu.mk

БОЖИДАР ВИДОЕСКИ – НАУЧНИК СО ХАРИЗМА

Апстракт: Во трудот посветен на академик Божидар Видоески се нагласува неговата основоположничка улога во поглед на македонската дијалектологија, истовремено и неговата посветеност кон афирмацијата на македонистиката во светски рамки. Тој е и идеен творец на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура.

Клучни зборови: дијалектите на македонскиот јазик, Семинар за македонскиот јазик, литература и култура

Под впечаток сум на длабочината и ширината на интелектуалната подготовка на младиот Божо Видоески за неговата централна животна задача: истражувањето и опис на дијалектите на македонскиот јазик.

Божидар Видоески дипломира на Филозофскиот факултет во Скопје во јуни 1949 година, а во септември истата година е избран за асистент при Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици. Во јуни 1957 година ја одбрани својата докторска дисертација „Кумановскиот говор“ на Филозофскиот факултет во Скопје, а во ноември 1958 година е избран за доцент по предметот *Македонска дијалектологија*.

Изненадува што – барем во оние за мене познати биографии на Видоески – не се споменува многу важниот факт дека веќе во 1953 година, т.е. уште пред докторирањето, Видоески како прва позиција во серијата на посебни изданија на Институтот за македонски јазик го објавил *Прилојот кон библиографијата на македонскиот јазик*. *Прилојот* содржи податоци за близу илјада (конкретно 916) библиографски позиции, кои (а) претставуваат студии и расправи од познати лингвисти-слависти посветени на јазичните материјали од дијалектите на македонскиот јазик, или (б) донесуваат жив јазичен материјал од аматери-љубители на својот мајчин јазик. Покрај основни библиографски податоци по потреба се даваат и кратки коментари и резимиња од страна на издавачот. Во *Предговорот* кон *Прилојот* авторот им се заблагодарува на професорите

Блаже Конески и Харалампие Поленаковиќ „за укажаната помош како при прибирањето и средувањето на материјалот, така и при неговата последна редакција“.

Идејата за подготвување на *Прилої*, како и работата врз неговата подготовка покажуваат, ретка кај толку млад научник, широкогледост и сериозен пристап кон избраната научна вокација: „анализа и опис на дијалектите на мајчиниот јазик“ – свеста дека не се оди напред без познавање на она што веќе е направено од другите, така во земјата како и во странство, така во однос на македонските дијалекти, како и на општата теорија на јазикот...

Видоески од самиот почеток на својот научен пат бил свесен дека проучувањето на дијалектите на еден јазик значи истовремено реконструкција на историјата на тој јазик; особено во однос на доцна стандардизираните јазици дијалектологијата е истовремено историска граматика – оптимална варијанта на историската граматика која дозволува да се утврди актуелниот тек на одделни изоглоси: изофони, изоморфи, и сл., и со самото тоа да се определат границите на наречјата, говорните комплекси, конкретните локални говори – токму таква комплетна географска и историска информација содржат трите тома на *Дијалектѝиѝе на македонскиої јазик*.

Во времето кога Видоески пристапи кон својата огромна задача, теренската дијалектолошка работа, значеше и голем физички напор – пренесување на целата техничка опрема, наоѓање во конкретни села куќи со електрична енергија кои ќе го овозможат користењето на таа опрема, а пред сè – наоѓање соодветни информатори, познавање на психологијата на селанецот и способност за воспоставување контакт кој ќе ви обезбеди негова доверба. Недоразбирања демнат на секој чекор: кога дијалектологот прашува: колку крави или свињи имате?, за да слушне каква форма имаат и како гласат соодветните броеви, селанецот мисли дека тука се проверува неговата имотна состојба, што е само по себе сомнително и опасно; кога дијалектологот прашува чие е ова или она?, за да ги изучи присвојните заменки или присвојните именски синтагми, селанец се плаши дека се става под прашање неговата сопственост, и сл. – Резултатите покажуваат дека Видоески знаел да ја придобие довербата и симпатијата на своите информатори. Иако не успеал, за жал, да ја постигне саканата цел – подготовка и објавување на лингвистички атлас на дијалектите на македон-

скиот јазик, сепак дигитализираната картотека со материјали од над четиристотини македонски села, со која располага денеска Институтот за македонски јазик, ни ја претставува речиси полната слика на македонската јазична територија снимена пред 50 до 70 години, т.е. од доба пред да почне во основните училишта редовна настава по стандарден македонски јазик; истовремено, резултатите ја потврдуваат праведноста на интуитивната одлука на Мисирков и Конески, дека базата на македонскиот јазичен стандард ја претставува западното наречје.

Илјада деветстотини педесет и осмата година ја памтиме по Меѓународниот конгрес на славистите во Москва и по активирање на специјалистичките комисији при Меѓународниот комитет на славистите, меѓу другите Меѓународната комисија за Општословенскиот лингвистички атлас (ОЛА). 1958 година претставува и важен датум на научниот пат на Божидар Видоески. Имено, во 1957 година во Македонија неколку недели престојувал мојот тогашен шеф и ментор, познатиот полски лингвист-славист Зѓислав Штибер (Zdzisław Stieber); како придружник во процесот на запознавањето со земјата и нејзините институции на Штибер му беше доделен младиот доцент Божо Видоески. Штибер, одушевен од научната пасија, широките знаења и амбиции на младиот македонски научник му обезбедил деветмесечна стипендија во Полска и така, Видоески се здоби со прва шанса своите професионални активности да ги врши надвор од земјата. Штибер ме додели мене како придружничка, така што станав привилегиран сведок на неговите први чекори во Полска, склопувањето на првите познанства, од кои дел прераснаа во долгогодишни пријателски врски, запознавањето со организацијата и функционирањето на полската лингвистичка средина во Варшава и во Краков, бев и еден од слушателите на неговите курсеви по македонски јазик во двата полски града – тоа беше, не сметајќи го она што го научив за време на студиите – и моја прва средба со македонскиот јазик.¹

Видоески бргу стана омилен гостин во сите наши лингвистички центри и работилници, интензивно учеше полски, поставуваше безбројни прашања, постојано правеше белешки. Полската лингвистика во оние повоени децении беше во значителна мера

---

¹ Малку подоцна, на еден летен Семинар за странски слависти во Сплит, се запознав со Блаже Конески. Треба да се каже дека сум имала голема среќа во изборот на првите познаници Македонци.

концентрирана врз проблематиката на дијалектологијата, ареалната лингвистика и лингвистичката географија, што идеално се поклопуваше со интересите на нашиот гостин. Од друга страна, полските колеги беа возбудени и среќни што овој гостин сака да разбере и да изучи сè што е поврзано со нивната научна работа.

Кон топлиот дочек на нашиот гостин придонесе и фактот дека полската лингвистика имаше веќе свои сопствени постигнувања во доменот на македонската дијалектологија. Имено, полскиот славист Мјечислав Малецки (Mieczysław Małeckі) во триесеттите години на минатиот век водеше дијалектолошки истражувања во македонските села Сухо и Висока, а по неговите траги тргна и неговиот ученик Збигњев Голомб (Zbigniew Gołab).

Неговото познавање на словенскиот јазичен материјал и контактите со колегите слависти од другите словенски земји значително се проширија откако Видоески прво влезе како македонски претставник, а подоцна долги години и како шеф на т.н. „Југо-ОЛА“, т.е. на југословенската делегација во состав на меѓународната комисија за изработка на ОЛА.

Со време, поради неговата активност во специјалистичките комисији на МКС, поради бројните статии објавувани во македонските и странски лингвистички периодични списанија, поради рефератите на меѓународни конференции, Видоески за меѓународните славистички, и пошироко, лингвистички кругови стана синоним на македонската лингвистика, а неговата адреса – адреса на која се упатуваа барања за информации за македонскиот јазик и неговите дијалекти. Неслучајно токму нему му се обрати познатиот лингвист, Г. Шевелов (G.Y. Shevelov) со предлог/молба да подготви историска фонологија на македонскиот јазик за серијата монографии на историјата на фонолошките системи на словенските јазици, иницирана и редигирана од негова страна.²

За време на својот престој во Полска, Видоески учествуваше во Краков на летен семинар за полски јазик и култура организиран од страна на POLONICUM – институција афилирана на Варшавскиот универзитет, одговорна за контакти со полската дијаспора и со лекторати по полски јазик и полонистички студии во странство.

---

² Како што добро знаеме, Видоески ја одби таа молба и го упати Шевелов на Блаже Конески како автор на идната монографија; самиот Видоески за монографијата на Конески приреди преглед на фонолошкиот развиток на македонските дијалекти.

Откога подобро се запозна со организацијата и постигнатите резултати на полскиот семинар, Видоески сфати дека организација на сличен годишен летен семинар во Македонија би можела многу да придонесе кон афирмацијата и популаризацијата на македонскиот јазик и култура во странство. Така се роди идејата за охридски летен Семинар за македонски јазик, литература и култура.

По враќањето во Скопје, Видоески започна преговори со властите на УКИМ за организација на еден таков семинар и негово сместување во Охрид. – Преговорите завршија успешно, а бидејќи Видоески, предназначен за раководител на Семинарот, во дотичната 1968 година работеше како *visiting professor* на Универзитетот во Келн, првите две години охридскиот Семинар го водеше професорот Александар Спасов.

Имав можност да ја прегледам кореспонденцијата на Видоески за годините од основањето на Семинарот за да ја вклучиме средена во неговото досие во Архивот на МАНУ и останав под впечаток на ширината и интензивноста на неговите контакти со научници слависти и пошироко: со научните лингвистички кругови речиси од целиот свет.

Како долгогодишен одговорен редактор на списанието Македонски јазик (1973 -1996), Видоески привлече многу странски автори и значајно го зголеми бројот на читателите.

Видоески беше свесен дека поканите за Семинарот во Охрид треба да стигнуваат во рацете на шефовите на славистичките катедри ширум светот, бидејќи тие се тие што ги насочуваат и упатуваат своите асистенти и студенти на нивниот натамошен животен и професионален пат. Истовремено беше свесен колку е пожелно за што поголем број од тие шефови да им бидат привлечни темите на научната конференција (т.н. научна дискусија) со која традиционално завршуваше Семинарот – студентите имаа шанса да ги гледаат своите професори во акција, а професорите стекнуваа претстава за тоа што и како учат во Охрид нивните студенти, а имаа и можност да го запознаат Охрид – еден од најстарите словенски културни центри.

Како чест учесник на Семинарот бев трогната, гледајќи колку мисла и енергија вложува Видоески за да им осигури што подобри услови на своите гости – тој редовно лично проверуваше дали се солидно чистени сите простории, дали е редовно менувана постелнината, дали по потреба е достапен лекар, дали менито на

пансионот е здраво, интересно и привлечно за странци, дали секоја вечер ќе прозвучи традиционалната македонска песна... Не е ни чудно што гостите заминуваа со желба догодина пак да се појават во Охрид и таа желба неретко им се исполнуваше – се ширеше кругот на странски македонисти...

Мислам дека долгогодишната блиска соработка со Божо Видоески ми дава право и ми наложува обврска да го опишувам и да го оценувам неговиот огромен влог во развитокот на македонската наука за јазик; затоа го собрав и се одлучив да го објавам овој грст спомени „од прва рака“.

За среќа има веќе меѓу нас достојни наследници на Божо.

Гоце Цветановски

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
 cvetanovskig@yahoo.com

МАКЕДОНСКАТА ДИЈАЛЕКТОЛОШКА НАУКА СО НОВИ ПРЕДИЗВИЦИ ЗА НОВИ СОЗНАНИЈА

Апстракт: Македонската дијалектологија во 20 век е опишана како генетсколингвистичка дисциплина во која централно место зазема локалниот говор кој се опишува како потполна реализација на системот на мал ограничен простор. Природниот идиом е дефиниран како говор на една социјално цврста, етнички хомогена, затворена и дефинирана заедница, што значи говор на конкретно село или група поврзани села. Секој месен говор може да се смести во определена група говори, следствено на тоа и на група дијалекти или наречја.

Според нашето скромно мислење, во иднина треба да се постават неколку приоритети во македонската дијалектолошка наука:

1. Забрзана работа на МДА, при што потребно е дополнителна верификација на терен;
2. Што поскоро собирање на теренскиот материјал од пунктови надвор од границите на РМ;
3. Почеток на работа на еден нов Етнојазичен македонски атлас, при што би се користела апликацијата ARCGIS (ArcMap), за да се согледаат можностите за користење на географски информациски системи (ГИС) во етнолингвистичкото истражување, конкретно во лингвистичката географија и етнолошка картографија. Овде би се нагласила улогата на ГИС како компјутерска алатка за мапирање на просторни и непросторни, односно етнографски и лингвистички податоци.
4. Изработка на сеопфатна методологија за Речник на македонските дијалекти;
5. Утврдување на методолошки поставки (во соработка со социолингвистите) за претставување на вариететите во урбаните средини;
6. Во соработка со другите колеги лингвисти почеток на работа над идниот Етимолошкиот речник на македонскиот јазик.

Клучни зборови: македонски јазик, дијалектологија, дијалекти, методи, приоритети

Иако многу често за дијалектологијата се зборува како за млада лингвистичка дисциплина, сепак, од нејзините почетоци досега поминаа три века. Во овие три века таа се покажа како многу

корисна, дури и неопходна, за многу истражувања од областа на јазикот, па и за неговата стандардизација. И токму затоа оваа научна дисциплина денес добива сè повеќе внимание. Податоците што ни ги нудат дијалектолошките истражувања се корисни не само за лингвистиката, туку и за повеќе научни области.

Целта на овој реферат е да поттикне дискусија во врска со новите предизвици во македонската дијалектологија и да каже нешто повеќе за нејзиното место и значење во науката за јазикот воопшто.

Ќе се обидеме да кажеме нешто за дијалектологијата како наука во светски рамки, но и за македонската дијалектологија.

Почетоците на дијалектологијата како научна дисциплина датираат од крајот на 18 век, а интересот за народните говори започна нешто порано, во зависност од јазикот. Така, за француското говорно подрачје Север Поп забележува дека посебно внимание било посветено на народните говори во 18 век, а тоа е во исто време, периодот кога се удираа темелите на дијалектологијата во Франција како научна дисциплина. Имено, на 13 август 1790 година, Анри Баптист Грегоар (1750 – 1831) испратил во различни делови на Франција еден прашалник со барање да се одговори на поставените прашања (прашалникот содржел 43 прашања со различна содржина). Иако интенцијата била да се тргне во борба против дијалектите, овој потфат на Грегоар се смета за датум кога дијалектологијата започнала да живее како посебна научна дисциплина на француската почва. Тука се поставени и темелите на лингвистичката географија.

Француската дијалектолошка школа, чиј основач е Жилерон (1854 – 1926), во составувањето на дијалектолошки атлас, започнала од материјалот што е директно собран на терен. Жилерон, заедно со неговиот верен соработник Едмон, кој спровел теренско истражување, долги години работел на подготовка на дијалектолошки атлас на францускиот јазик. Теренската работа се изведувала четири години, 1897 – 1901 година. Се работело според прашалник со 2000 прашања, претежно од лексички карактер. За целата оваа работа значајно е тоа дека Едмон бил образован фонетичар, што е еден од најважните услови во дијалектолошките дела. Во исто време кога се работело на собирање на теренскиот материјал, се удрени и темелите на експерименталната фонетика.

Иако методот на собирање материјал на Жилерон и Едмон бил изложен на критика, сепак овој начин на прибирање лингвистички

податоци на теренот е прифатен од многу други дијалектолози. Ако го имаме предвид фактот дека материјалот на терен го собрал одличен фонетичар, јасно е дека собраните податоци се сигурни од оние добиени преку анкета. Материјалот добиен преку анкета, без оглед кој учествува во анкетањето, никогаш не е толку сигурен како оној што го запишува на терен дијалектологот или фонетичарот.

Вреди да се посочи фактот дека методите што се применуваат на ова научно поле, уште од нејзините почетоци, не биле единствени. Не само што начинот за собирање материјал бил нееднаков – анкета со посреден и непосреден начин на истражување, каде што дијалектологот ги бележи одговорите – туку и целите на ваквите потфати биле неединствени. За некои, од примарно значење било да се погледне говорот како целина; за други, повторно, изоглосите се камен-темелник на оваа научна дисциплина и само нивните области се важни за историјата на јазикот; од ова, понатаму, следи заклучок дека е тешко да се утврдат границите на дијалектите, тие дијалекти се спојуваат меѓу себе и дека, според тоа, не е можно да се следат границите на изоглосите.

И токму во тој момент се зародува една нова научна гранка, лингвистичката географија, но според мене таа и понатаму останува еден од можните методи во претставувањето на дијалектите.

Во развојот на дијалектологијата како наука од огромно значење се и теориските и методолошките поставки на германската и руската дијалектологија. Германската дијалектологија е особено значајна во ерата на младограматичарите кои посветуваат посебно внимание на фонетските системи на народните говори. Овде импресионира густината на мрежата што се претставува, односно за нив е важен принципот колку повеќе пунктови, толку попрецизна граница на јазичната појава.

И на руска почва многу рано (средината на 18 век) почнува да се зародува дијалектологијата како наука. Како особено важно е формирањето на Московската дијалектолошка комисија (МДК), која даде корисни придонеси во дијалектолошката наука. Тие детално го истражуваат проблемот со мешани и преодни говори.

Според нив, мешани говори може да се наречат оние говори што содржат во себе лексички и, понекогаш, морфолошки карактеристики на други говори, а за преодни говори се сметаат оние говори

во кои се рефлектираат карактеристиките на другите говори, што е резултат на „подлабоки внатрешни мешања“.

Македонската дијалектологија во 20 век е опишана како генетсколингвистичка дисциплина во која централно место зазема локалниот говор кој се опишува како потполна реализација на системот на мал ограничен простор. Природниот идиом е дефиниран како говор на една социјално цврста, етнички хомогена, затворена и дефинирана заедница, што значи говор на конкретно село или група поврзани села. Секој месен говор може да се смести во определена група говори, следствено на тоа и на група дијалекти или наречја.

По признавањето на македонскиот литературен јазик почнува и проучувањето на македонските дијалекти иако биле проучувани и пред тоа од странски слависти. Во 1947 г. Блаже Конески ја издава монографијата *Прилејски јовор*, а подоцна излегуваат и други монографии и трудови посветени на македонските говори. Основоположник на македонската дијалектологија е академикот Божидар Видоески (1920 – 1998). Во својот работен век има објавено повеќе од 300 труда од областа на дијалектологијата и претставува едно од најзначајните имиња на македонската и словенската дијалектологија на дваесеттиот век. Бил долгогодишен професор по дијалектологија на македонскиот јазик на Филолошкиот факултет во Скопје, основач и раководител на Одделението за дијалектологија при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Раководител е на проектот Македонски дијалектален атлас, учесник во најзначајните меѓународни проекти Општословенски лингвистички атлас и Општокарпатски дијалектален атлас. Членувал во повеќе меѓународни дијалектолошки и славистички комисији. Воедно е и идеен основач на Центарот за ареална лингвистика при МАНУ.

Како приоритети на формираните институции и центри се наметнуваа неколку важни задачи: создавање адекватна мрежа за испитување на терен, но и монографско покривање на јазичната територија. Овде не би сакал да ги редам имињата на заслужните дијалектолози (за да не испуштам некого, а факт е дека сите дале свои придонес), па затоа само ќе дадам општа констатација дека резултатите се видливи, со самото тоа што се објавувани монографски описи за повеќе говори, а истовремено е собиран и материјал за МДА.

Во духот на тогашните сфаќања за дијалектологијата, многу повеќе простор се отстапуваше на фонестко-фонолошките описи, како и лексиката, а многу помалку на синтаксичката структура на дијалектите.

Во почетокот на овој милениум, во македонската дијалектологија започна нова ера на дијалектолошки истражувања кои во својата анализа вклучуваа комплетна јазична анализа. Еден од пионерските трудови во поглед на семантички ориентираната синтакса е трудот *Каршијачкиот јовор – Скојско (со посебен осврт на синтаксата)* објавен 2004 година, а потоа следува серија монографии: *Кичевскиот јовор, Говорот на Македонија во Мала Пресија (зајаднојпресијаски јовор), Врајничко-јолошкиот јовор – духовна и културна ризница, Банскиот јовор*, итн.

Во Институтот за македонски јазик, во Одделението за дијалектологија, освен на веќе постоечкиот МДА, почна да се работи на проектот *Македонскиот дијалект на говор од границите на Република Македонија*. Во меѓувреме и Истражувачкиот центар за ареална лингвистика при МАНУ, почна со картографирање на веќе собраните материјали, па како плод на заедничка соработка излегоа два значајни труда: *Македонски дијалектен атлас – пролегомена* и *Мал атлас на македонскиот дијалект (според материјалите на ОЛА)*.

Меѓутоа, во денешно време на постојани миграции и урбанизација на населението тешко е да се најде идеален испитаник во духот на традиционалната дијалектологија. Оттука, се поставува дилемата дали современата дијалектологија треба да се занимава и со варијациите што се јавуваат во рамките на природниот идиом, или тоа да ѝ се препушти на социолингвистиката.

Во иднина македонската наука за јазикот треба да се посвети на повеќе проблеми, како на пример, во која мера и како се третираат феномените поврзани со јазичните контакти, да се продискутира за лексичката интерференција, за истражувањата на македонските говори во дијаспората, како и дискусии за ареалната лингвистика. Дијалектолозите денес ја воочуваат потребата за интегрален, мултидисциплинарен пристап на проучување на говорите, особено во дијаспората. Таков пристап обврзува теориско познавање од етнографијата, урбаната дијалектологија, етнолингвистиката, социолингвистиката, контрастивните и ономастичките истражувања, а во тие рамки посебно е интересно прашањето за меѓудијалект-

ниот контакт во рамките на еден јазик, како и односот дијалект – стандарден јазик.

Според нашето скромно мислење, во иднина треба да се постават неколку приоритети во македонската дијалектолошка наука:

1. Забрзана работа на МДА, при што потребно е дополнителна верификација на терен;
2. Што поскоро собирање на теренскиот материјал од пунктови надвор од границите на РМ;
3. Почеток на работа на еден нов Етнојазичен македонски атлас, при што би се користела апликацијата ARCGIS (ArcMap), за да се согледаат можностите за користење на географски информациски системи (ГИС) во етнолингвистичкото истражување, конкретно во лингвистичката географија и етнолошка картографија. Овде би се нагласила улогата на ГИС како компјутерска алатка за мапирање на просторни и непосторни, односно етнографски и лингвистички податоци.
4. Изработка на сеопфатна методологија за Речник на македонските дијалекти;
5. Утврдување на методолошки поставки (во соработка со социолингвистите) за претставување на вариететите во урбаните средини;
6. Во соработка со другите колеги лингвисти почеток на работа над идниот Етимолошкиот речник на македонскиот јазик.

Дијалектологијата од 20 век, како една релативно традиционална и стабилна филолошка/лингвистичка дисциплина, индиректно влијаеше врз развојот на социолингвистиката, пред сè во методолошка смисла. Имено, дијалектологијата од 19 и првата половина на 20 век е во директна врска со историската лингвистика, односно се развива како нејзин методолошки апарат кој обезбедува доволно обемни бази на податоци врз основа на кои може да се разбере и да се објасни јазичната промена. Дијахронските лингвистички процеси (лингвистичката варијабилност во времето и лингвистичките промени како нејзин примарен резултат) веќе долго време биле во фокусот на филолошката или лингвистичката наука во целина. Клучен збор во претходната реченица е варијабилноста, затоа што е во значителен контраст со некои многу влијателни сфаќања и толкувања на јазикот како стабилен, непроменлив систем. Историската перспектива во лингвистичкото истражување

е доминантна од средината на 19 век. Интересот на филолозите и лингвистите за еволуцијата на јазикот преку идентификување на генетските односи меѓу јазиците и дефиницијата на јазичните семејства, што првенствено се правеше преку внатрешни и компаративни процеси, се две основни методолошки процедури во рамките на историската лингвистика кои наскоро се претворија во основна парадигма за истражување и епистемолошки пристап што значително ги обележаа подоцнежните јазични истражувања и нивните методолошки постапки.

Според Сосир, историјата на предјазичните интересирања за јазичните феномени може јасно да се види преку три различни фази: 1. граматичка анализа (од античка Грција па натаму), која се фокусира првенствено на прашањето за лингвистичката норма и дефинирање на системот, логички правила, без никаква лингвистичко-филозофска основа; 2. филолошко движење (од почетокот на 19 век) кое се занимава со прашања од критичка анализа на текстови, што исто така нема јазична основа, иако со оддалечување од прескриптивната граматика отвора важни прашања за идниот развој на лингвистичката наука; и, конечно, 3. период на компаративни анализи на јазици, што доведува до формулирање на значајни прашања во врска со утврдената фактичка состојба (т.е. со потврда за идејата за генетска поврзаност и сличност на различни јазици), но на кои истражувачите сè уште немаат соодветни одговори. Тие обрнуваат премногу внимание на пишаниот текст, следејќи ги методолошките процедури на филологијата и не гледаат јасна разлика помеѓу лингвистичките и филолошките факти (односно не ја гледаат важноста на говорниот јазик и лингвистичките форми во спонтаниот дискурс), важно место како научна дисциплина и методолошка постапка што се занимава со проучување на јазичната варијабилност, односно дијалектите.

Дијалектите се дефинираат како лингвистички вариетети што имаат свои специфики на сите нивоа на јазична структура: фонетска/фонолошка, морфолошка, лексичка, семантичка, синтаксичка, дискурзивна, социо-прагматична и др. Нивната лингвистичка форма и структура е одредена преку идентификување на групи структурни елементи (изоглосни групи) и нивната географска или регионална дистрибуција (дијатопска димензија), земајќи ја предвид нивната дијахрониска (временска) димензија, односно историски развој. Во 19 век, дијалектологијата стана една од цен-

тралните методи на филолозите за истражување и анализирање на дијакронскиот развој на индоевропските јазици. Живите, првенствено архаични, дијалекти стануваат незаменлив ресурс што не може да се обезбеди преку филолошки анализи на зачувани пишани текстови, пред сè на фонетско (фонолошко) и лексичко ниво. Во оваа смисла, традиционалната дијалектологија развива многу прецизен методолошки апарат, заснован на обемни прашалници во кои претпоставените обрасци се проверуваат многу често со директни прашања за кои се потребни затворени одговори, со јасно диференцирани критериуми за избор на информатори: постари, необразовани мажи од руралните области. Тие требаше да ги претставуваат „чуварите на јазичните огништа“ на нивните заедници што зборуваат. Ваквото дијалектолошко истражување може да се нарече описно, затоа што не се стреми кон она што станува основна цел на подоцнежните лингвистички истражувања, а тоа е систематско објаснување за функционирањето на лингвистичките знаци.

Социолингвистиката го препознава фактот дека јазикот не може да се набљудува во социјален вакуум и ги разгледува основните постулати на историската лингвистика: сите јазични промени мора да бидат толкувани со вклучување на социјалните фактори. Во сите случаи, принципот на промена е ист, само неговите непосредни извори се различни во внатрешно и надворешно условени јазични промени. Всушност, секоја јазична промена започнува како една од бројните варијации на јазикот (индивидуална или групна), но само некои од нив се прифаќаат заради внатрешните потреби на јазичниот систем или одредени социјални услови (ставови, идеологии и сл.) на говорната заедница. И само оние усвоени, прифатени иновации можат да се сметаат за јазични промени. Иновативноста може да има дури и физиолошка (артикулаторна) основа, но нејзиното усвојување, модификација и интернализација во самиот систем е ментален чин што зависи од културни, естетски, вредносни или функционални фактори кои дејствуваат меѓу зборувачите на даден вариетет.

Нешто што станува многу интересно во последниве две децении кај нас, а во светот малку порано (60-те години од минатиот век), е местото на т.н. варијациска (квантитативна) социолингвистика, или под друг термин урбана дијалектологија. Варијациската социолингвистика првенствено се појавува во директна корелација

со историската лингвистика, со цел да се понудат објаснувања за сите јазични промени. Крајната цел на социолингвистичкото истражување, според Фигин, е да се решат прашањата од лингвистичко значење, на пример, како се менуваат јазиците (Feagin, 2005: 20). Така варијациската социолингвистика се занимава со воспоставување на корелации помеѓу лингвистичката и социјалната варијација со цел да се генерира единствена теорија која би го објаснила ширењето и определбата на јазичните промени во системот. Вајнрејх, Лабов, Херцог (1968: 102) јасно го дефинираат овој проблем: „Зошто промените на одредена структурна карактеристика се случуваат кај определен јазик во одредено време, но не и кај други јазици што ја имаат истата карактеристика, или во истиот јазик, но во некое друго време?“ Варијациската социолингвистика воведува и нов методолошки пристап кон лингвистичкото истражување. Тоа е квантитативен пристап кон анализа на базата на податоци, што значи дека варијациската социолингвистика се потпира на статистички методи и големи примероци во нивните анализи. Лабов (1966) го воведува принципот на случајно земање примероци со цел да добие појасен преглед на целиот дијалект/вариетет (во неговиот случај, затоа што тој е заинтересиран за варијација условена од социјални фактори, тоа е анализа на голем број идиолекти, одредени социјални дијалекти) во рамките на една јазична заедница. Со други зборови, за разлика од традиционалната дијалектологија, варијациската социолингвистика, која сè уште почнувајќи од јазичните варијабли (идентификувана врз основа на интроспективен метод), влегува во теренски истражувања што претпоставува дека секој член на заедницата, мора да има еднакво право да стане учесник во истражувањето. Лабов (1972) пишува и за проблемите во набљудувањето на информаторите, т.е. учесниците во социолингвистичкото истражување и за парадоксот на набљудувачот.

Станува збор за многу проблематичен методолошки, процедурален, постулат според кој основниот принцип на ваквите социолингвистички истражувања е истражувачите да ги набљудуваат учесниците во комуникацијата и употребата на јазикот без нивно знаење за тоа. Според Фигин (2005), секое прашање на социолингвистичкиот метод, без оглед дали станува збор за интервју, етнографско истражување, прашалници и сл. мора да се фокусира на решавање на овој парадокс. Кога станува збор за почетниот

социолингвистички методолошки постулат на случаен примерок, критичарите долго време ја доведуваат во прашање нејзината репрезентативност: често е тешко да се дефинираат границите на говорната заедница, да се идентификуваат нејзините членови и да се одделат од оние што не се, а многу често истражувачот е единствениот филтер. Тој одлучува за тоа врз основа на сопствената интуиција или претходно знаење за социо-етничко-расно-родовата структура на одредена говорна заедница.

Исто така, се поставува прашањето во врска со обемот на случаен примерок, во кој треба да бидат вклучени сите репрезентативни зборувачи и сите нивни репрезентативни „типови јазици“. Лингвистичките променливи воведени од Лабов (1966) се лингвистички параметри (сегментални и супрасегментални) кои варираат според социјалните параметри (возраст, пол, образование, социјална класа, етничка припадност) и стилски параметри (формален, неформален говор). Лингвистичките параметри можат да бидат фонолошки, морфолошки, лексички, синтаксички и др. Во варијациската социолингвистика најчесто се изучувале фонолошки и морфолошки параметри.

Нешто поконкретен принцип на избор на испитаници е принципот на избор на примерок според знаењето и потребите на истражувачите според кој испитаниците се избираат во согласност со однапред утврдени социјални варијабли (на пример, место на раѓање, возраст, ниво на образование и др.) така што секоја социјална променлива е претставена со еднаков број зборувачи.

Од краткиот преглед на методите на истражување на нашите дијалектолози станува јасно дека од една страна некои од наведените постапки на дијалектолошките истражувања сè уште се применливи и корисни, додека од друга страна некои упатства се застарени и неизводливи. Фактот дека сигурен опис на говорот се заснова на избор на добри испитаници не се промени и денес, и оваа законитост сигурно ќе биде зачувана во иднина. Сепак, утврдените дијалектолошки критериуми за избор на испитаници не можат да бидат целосно исполнети денес. Честопати луѓето кои би можеле да бидат вклучени меѓу постарите испитаници, на возраст од околу 60 години, сега имаат завршено основно и средно училиште и секојдневно се изложени на други системи преку медиумите. Покрај тоа, хомогеноста на населението што претходно се одржуваше со фактот дека населението не беше мобилно и

порано растојанијата од неколку километри помеѓу населбите беа важна пречка и спречуваа контакт меѓу говорниците, денес тоа е нарушено од секојдневните миграции и бракови или бракови со жителите на околните места и другите делови на Македонија и светот. Се чини дека наоѓањето на доверливи и квалитетни информатори, оние кои ги зачувуваат архаичните одлики на даден говор, денес е многу потешка задача отколку во претходните години и, се разбира, бара точност на описот. Барем оние описи на кои сме навикнати во традиционалната дијалектологија.

Користена литература

- Видоески Божидар 1998: *Дијалектните на македонскиот јазик*, том 1, МАНУ, Скопје.
- Видоески Божидар 1999а: *Дијалектните на македонскиот јазик*, том 2, МАНУ, Скопје.
- Видоески Божидар 1999б: *Дијалектните на македонскиот јазик*, том 3, МАНУ, Скопје.
- Видоески Божидар 1999в: *Географската терминологија во дијалектните на македонскиот јазик*, МАНУ, Скопје.
- Видоески Божидар 2000а: *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Видоески Божидар 2000б: *Фонолошки бази на говорите на македонскиот јазик*, МАНУ, Скопје.
- Видоески Божидар 2000в: *Текстови од дијалектните на македонскиот јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Гајдова Убавка и др. 2008: *Македонски дијалектен атлас – Пролетомена*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Конески Блаже 1947: *Прилепски говор*, Скопје.
- Конески Блаже 1954: *Грамајика на македонскиот литературен јазик*, Просветно дело, Скопје.
- Конески Блаже 1982: *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.
- Лаброска Веселинка 2008: *Кичевскиот говор*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Лаброска Веселинка и др. 2012: *Врајничко-јолошкиите говори – духовна ризница*. ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Тополињска Зузана 1995: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*, Синтакса I, МАНУ, Скопје.
- Тополињска Зузана 1997: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*, Синтакса II, МАНУ, Скопје.
- Цветановски Гоце 2004: *Каршијачкиот говор – Скојско (со посебен осврт на синтаксата)*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Цветановски Гоце 2010: *Говорот на Македонците во Мала Пресија (зајаднојресјански говор)*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

- Цветановски Гоце и др. 2014: *Банскиот ѝ говор*, ИМЈ „Крсте Мисирков“ (гл. редактор: Гоце Цветановски), Скопје.
- Цветановски Гоце 2016: „За некои прашања при изработката на дијалектни и двојазични речници“, „*Лексикологијата и лексикографијата – моќови меѓу јазиците*“, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Bugarski Ranko 1986: *Jezik u društvu*. Beograd.
- Brozović Dalibor 2004: *O dijalektologiji kao jezikoslovnoj disciplini*. „*Suvremena lingvistika*“, 57–58/1–2: 1–12.
- Feagin Crawford 2004: *Entering the Community: Fieldwork*. In: J.K. Chambers, Peter Trudgill & Natalie Schilling-Estes (eds.) *The Handbook of Language variation and Change*. Blackwell .
- Labov William 1966: *The social stratification of English in New York City*. Washington: CAL.
- Labov William 1972: *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Weinreich, Uriel, William Labov and Marvin Herzog 1968: *Empirical foundations for a theory of language change*. Directions for historical linguistics: A Symposium. Ur.
- W. Lehmann, Y. Malkiel. Austin: University of Texas Press: 97–195.

Веселинка Лаброска
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
 labroska_v@yahoo.com

МАКЕДОНСКИОТ ДИЈАЛЕКТЕН АТЛАС – ПРИОРИТЕТ ЗА МАКЕДОНСКАТА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА

Апстракт: Македонскиот дијалектен атлас, основан и обмислен од академик Божидар Видоески, е еден од долгорочните национални проекти што се работат во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје. Наоѓајќи се во претфинална фаза, со многу обработен материјал од страна на колегите на Одделението за дијалектологија при Институтот, поранешни и актуелни, овој Проект во моментов треба да биде приоритетен за финална реализација, за што е потребна кадровска и финансиска поддршка од сите релевантни институции. Во рефератот ќе бидат изложени и 2 лексички карти, а што претставуваат основа на првиот лексички том на Атласот.

Клучни зборови: Македонски дијалектен атлас (МДА), дијалектологија, македонски дијалекти, дијалектни особености, лексички карти.

Македонскиот дијалектен атлас или скратено МДА е национален проект во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, којшто е инициран на Конгресот на југословенските слависти во Загреб во 1959 година од страна на Југословенскиот комитет за дијалектолошки атласи, а оформен во 1961 година во Институтот, на предлог на академик Божидар Видоески, негов идеен творец, осмислувач и реализатор, којшто раководеше со овој проект сè до крајот на неговиот живот во 1998 година, а комушто оваа година му одбележуваме 100-годишнина од раѓањето.

Проектот е замислен како долгорочен проект којшто преку 392 пункта ќе ја прикаже целокупната македонска дијалектна територија, а тоа значи дека овие пунктови ги опфаќаат населените места во коишто живеат Македонци и надвор од границите на Република Македонија, односно во Егејска и Пиринска Македонија, во пограничниот дел од Албанија и во Гора на Косово. За да се реализира проектот во 1960 година во Институтот е оформено Одделение за дијалектологија, кое работи на реализација на сите етапи на проектот: собирање теренски материјал според теренски-

от *Прашалник*, изработен од Видоески, а официјално објавен во 2000 година (види: Видоески 2000), потоа внесување на материјалот во картотека според соодветното прашање од дадената глава, изработка на индекси и легенди за секое прашање од материјалите од сите претходно истражени пунктови на терен и како крајна фаза изработка на карти за сите прашања коишто нудат материјал што може да биде картографиран. Сето ова е долготраен процес, посебно теренската работа којашто барала пожртвуваност од страна на сите соработници на проектот, кои во шеесеттите и во седумдесеттите години ентузијастички го собирале материјалот од места до коишто честопати немало нормален пат и со најоскудни услови за престој. Овде треба да ги споменеме соработниците што ја завршиле оваа макотрпна работа заедно со академик Божидар Видоески, а тоа се: Милица Конеска, Аритон Поповски, Олга Иванова, Петре Јанкулоски, Коста Пеев, Тодорка Шапкалиска, Маријана Киш, Билјана Маленко, Здравко Стаматоски, Стојка Бојковска, Максим Каранфиловски и други соработници, коишто со теренски истражувања или со помош на информатори од даден пункт собирале дијалектен материјал, за денес теренската картотека да брои околу 2 000 000 ливчиња со дијалектни податоци за различните прашања од теренскиот прашалник. Освен оваа картотека, паралелно се собирале семинарски и дипломски работи со обработени дијалектолошки теми, било да се работи за одделно населено место или за одделен дијалектолошки проблем или јазично прашање, разгледано од дијалектолошки аспект на поширока територија. Да заклучам, денес во Картотеката на Одделението за дијалектологија имаме фактички три картотеки, каде што освен онаа со материјалите собрани според теренскиот Прашалник, имаме и картотека со тетратките од теренските истражувања за секој пункт одделно, како и картотека со семинарски работи. И, сега најгорливиот дел од темата на којашто денес се осврнувам, а тоа е до каде е работата на *Македонскиот дијалектен ајлас*?

Бидејќи се работи за голем временски период од 1961 година до денес, во којшто е објавен само воведниот том на *Македонскиот дијалектен ајлас* односно *Македонски дијалектен ајлас – иролејомена* објавен фактички во 2010 година, под раководство на тогашниот раководител на проектот, прерано починатата, проф. д-р Убавка Гајдова (в.: Гајдова 2008), јас, како актуелен раководител на проектот, чувствувам потреба да ги разјаснам состојбите на

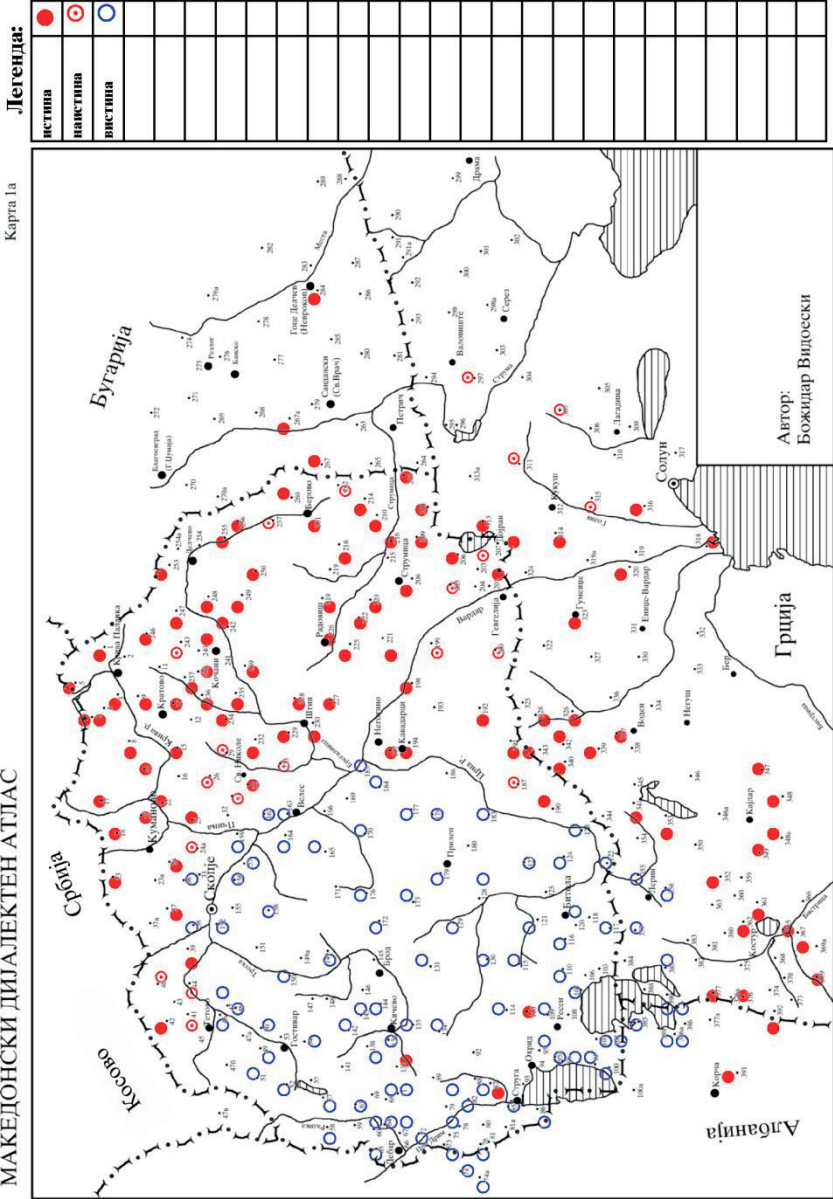
овој проект, не како оправдување за тоа што не е сè уште објавен првиот том, туку во интерес на вистината, а таа е комплексна и резултат на сплет на повеќе објективни и субјективни фактори.

Јас сум вработена во 1990 година во Институтот и целиот овој триесетгодишен работен период работам на проектот МДА како матичен. Сум била дел од сите фази на работа на проектот, теренски истражувања, испишување ливчиња, правење индекси и легенди. За жал, од сите мои теренски истражувања, само три биле официјално поткрепени од Институтот, а сите други биле реализирани од моја страна без никаква дополнителна финансиска поддршка, вклучувајќи ги тука и обемните повеќемесечни истражувања за магистерската и за докторската дисертација, кои обработуваа одделни говори, меѓу другото и од Егејска Македонија, приоритет зацртан од Божидар Видоески. Ваквата или слична ентузијастичка состојба со собирањето теренски материјал важи и за моите актуелни соработници, Еленка Стоевска-Денчова, Светлана Давкова-Ѓоргиева и Гоце Цветановски. За разлика од нашите претходници, ние ја немавме таа среќа да одиме на терен со проф. Божидар Видоески, тоа да биде организирано и поткрепено финансиски. Од друга страна, и покрај тоа што во периодот од 1990 година до 2000 година се направени индекси за речиси 80% од картотечниот материјал, тие индекси не беа финализирани во карти од страна на нашите постари тогашни соработници, а потоа веќе не беа употребливи во тој формат, напишани на машина за чување или на компјутер во Чирајтер програма и во колони. Еден дел од тие материјали се реализирани во трудовите и монографиите на професорот Б. Видоески, дел се вградени во нашите индивидуални и колективни трудови и монографии, но повеќето индекси и легенди, за жал немаа своја финализација во вид на карта. Имавме два обида да направиме посебно софтверско решение што ќе го олесни процесот на изработка на карти, но првиот обид пропадна поради неефикасноста на програмата, а вториот обид даде резултати, но за да се реализира требаше повторно да се внесат сите материјали во компјутер во ексел-програма со којашто потоа можат да се исцртаат карти, за што ни требаа околу пет години. Тоа бараше дополнителни напори за макотрпна работа на компјутер, што делумно ја реализиравме ние, соработниците на проектот, а делумно студенти од Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици од Филолошкиот факултет во Скопје, бла-

годарение на соработката со проф. д-р Марјан Марковиќ. Помош во внесување на материјалот имавме и од студенти од студиската програма за македонски јазик и книжевност при Универзитетот во Тетово, дел од нив и наши постдипломци, денес веќе магистри по македонски јазик со комунологија. Значи она што бара канцелариска долготрајна работа, за среќа е веќе завршено, но она што бараше теренски истражувања за да се дополнат празните неистражени пунктови, тоа е, за жал нереализирано, од една страна од финансиски причини (последните официјални средства за овој проект од нашето надлежно Министерство за образование и наука се добиени во 2012 година, но со назнака како заостанати средства за 2010 година), од друга страна од кадровски причини: по смртта на академик Божидар Видоески во 1998 година, на проектот се променија дури 6 раководители, а се вработи само колегата Гоце Цветановски во 1999 година. Како резултат на сето тоа, на проектот денес работат само четворица соработници, Веселинка Лаброска, Гоце Цветановски (раководител на проектот *Македонскиите дијалектни надвор од границите на РМ*), Еленка Стоевска-Денчова и Светлана Давкова-Ѓоргиева, сите со највисоко научно и наставно звање, научен советник – редовен професор. Сите ние, во своите индивидуални трудови правиме напори да презентираме дијалектни карти, изработени во ексел-програмата, направена наменски, но сè уште не сме го финализирале првиот том на МДА од едноставна причина што до скоро немавме одвртани раце да преземеме каква било иницијатива, а претходните раководители сметаа дека треба да се допрецизираат оние празни региони од кои нема досега собран теренски материјал ниту доволно податоци за демографската состојба на сите пунктови (битен елемент за дијалектолошките истражувања), а нашите заложби во тој правец – собирање нов дијалектен материјал, резултираа само со мал број дополнителни дијалектни податоци.

За да демонстрирам како изгледаат нашите карти, направив копии од две карти. Се работи за картите со приказ на лексемите *висџина* (карта бр. 1) и *лаја* (карта бр. 2) на македонската дијалектна територија (види повеќе во: Лаброска 2018: 125-135).

карта бр. 1: ВИСТИНА

со јужниот и источниот сосед со кои официјално се откажуваме од Македонците што живеат во Егејска и во Пиринска Македонија, а со тоа автоматски и од дијалектите што се говорат таму, во услови на недостаток на патриотско чувство кај Македонците, посебно кај помладите генерации (чијшто поглед во иднината никако не е врзан со градење на посветла иднина во Македонија, со македонски јазик како основно средство за комуникација, туку во некоја X земја, со x-јазик за комуникација), навистина е приоритет објавување на *Македонскиот дијалектѝен аѝлас*. И ние тоа ќе го сториме. Нема повеќе да чекаме да ги пополниме празнините во дијалектната мрежа, така убаво осмислена од Божидар Видоески, нема повеќе да чекаме официјален попис во државата за да добиеме прецизни податоци за демографската состојба, ниту ќе чекаме помлади соработници кои би биле толку добредојдени за сите фази на подготовка. Не, тоа само ќе ја одолжи работата, иако зголемувањето на Одделението со млади кадри е наша насушна потреба! Доволно се трудеме и ние и нашите претходници, со дополнителните проекти (како што проектот на Гоце Цветановски од кој е објавена книгата за Банско, Република Бугарија (в. Цветановски и др. 2014), проектот за вратничко-полошките говори со кој е собран материјал од Тетовскиот регион и објавена е монографија (в.: Лаброска и др. 2012) или како што беше проектот за говорите во Гора, на Убавка Гајдова, од којшто, за жал немаме пишани резултати. Време е за објавување на материјалот, таков каков што е за да имаме книги што ќе бидат трајно сведоштво за големината и убавината на македонските дијалекти, со нивните лексичко-зборообразувачки карактеристики, првенствено, а потоа и со фонетско-морфолошките. За таа цел, веќе ги имаме договорено насоките за нашата соработка со Истражувачкиот центар за ареална лингвистика во МАНУ, а под раководство на Марјан Марковиќ и со несебична помош на академик Зузана Тополињска и соработниците, Ангелина Панчевска, Соња Миленковска и Давор Јанкулоски, коишто со голем ентузијазам објавија оваа година дијалектен атлас со 24 пункта од македонската дијалектна територија со наслов: *Линѝвисѝички аѝлас на македонскиѝе дијалекѝи (сѝоред маѝеријалиѝе на Оѝиѝѝословенскиѝи линѝвисѝички аѝлас – ОЛА)* (види: Марковиќ и др. 2020).

Македонскиот дијалектѝен аѝлас е наш долг не само кон основоположникот на овој проект, неговиот идеен творец и реализатор,

академик Божидар Видоески, туку и наш долг кон целиот македонски народ. Долг што поттикнува на реализација, без разлика што во моментот нема официјални проекти финансирани од МОН. Но, тука е нашата директорка, проф. д-р Елена Јованова-Грујовска, која има разбирање за нашите потреби и со нејзина сесрдна помош се надеваме на успешна реализација на првиот лексички том од проектот МДА, со кој ќе можеме да се пофалиме на следната научна конференција во Охрид, којашто ќе биде посветена на дијалектологијата.

Користена литература

- Видоески, Божидар 2000.: *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“*, Скопје.
- Гајдова Убавка и др. 2008: *Македонски дијалектен атлас – ѝролеџомена*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Лаброска, В. и др., 2012: (Лаброска, В. главен редактор), Гајдова, У., Давкова-Ѓоргиева, С., Цветановски, Г., Томовски, Д.) *Врајничко-ѝолошкиѝе ѝовори – духовна ризница*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Лаброска Веселинка 2018: *Лексемииѝе висѝина и лаѝа во македонскиѝе дијалекти*, Денови на Благоја Корубин *На ѝочѝокоѝи беше зборѝи* (9-10 мај 2017, Струга), Скопје, стр. 125-135.
- Лаброска Веселинка 2019: „Академик Божидар Видоески, втемелувач и двигател на македонската дијалектологија“, *Македонистички денови во МАНУ*, зборник на трудови од меѓународната научна манифестација, Скопје, 57-61.
- Марјан Марковиќ и др. 2020: (Марјан Марковиќ (главен уредник), Зузана Тополињска, Ангелина Панчевска, Соња Миленковска, Давор Јанкуловски), *Лингвистички атлас на македонскиѝе дијалекти според ОЛА*, МАНУ. Достапно на: http://ical.manu.edu.mk/images/pub/Lingvistichki_atlas_na_makedonskite_dijalekti_spered_OLA_2020.pdf
- Цветановски и др. 2014: (Цветановски Г. главен редактор), Гајдова, У., Давкова-Ѓоргиева, С., Лаброска В., Стоевска-Денчова Е., Денкова Ј.), *Банскиѝи ѝовор*, Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.

Јордана С. Марковић

Филозофски факултет Универзитета у Нишу

Република Србија

jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

НАРОДНИ ГОВОРИ КАО БАЗА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ И СОЦИОЛИНГВИСТИКЕ

Апстракт: На почетокот на својот развој, дијалектологијата го насочи својот интерес кон истражување на руралните говори, така што секоја промена во говорот на индивидуата предизвикана од дејство на книжевен јазик беше отфрлена и вниманието се посветуваше само на автентичните говорни одлики лишени од надворешно влијание. Бидејќи е тешко да се најде таков говор и таков говорник во овој момент, повеќе не е можно да се игнорираат влијанијата на стандардниот јазик, неизбежно е науката за народните говори да биде пренасочена кон истражувањата на урбаните говори, оние што претставуваат мешавина од најмалку два (често и повеќе) идиоми. Така модерната, урбана дијалектологија ќе стапи во контакт со социолингвистиката и нивните интереси неизбежно ќе се преплетуваат, а основата на обете е живиот спонтан говор на секојдневна меѓучовечка комуникација.

Клучни зборови: дијалектологија, социолингвистика, јазик, урбан, рурален.

1. Када се говори о језику, по правилу се говори о стандардном језику. Стандардни језик је вештачка творевина настала у одређеном тренутку и основна одлика те језичке варијанте јесте нормативност. Паралелно са тим видом језичке варијанте егзистира и дијалекат као вид конкретне језичке употребе у свакодневном општењу популације која се датим језиком служи. Ове две варијанте егзистирају истовремено, неминовно утичући једна на другу. Однос између тих двеју варијанти је неуједначен и променљив.

Циљ овога осврта јесте да покаже да је проучавање савременог језика комуникације предмет и дијалектологије и социолингвистике, да су обе научне дисциплине засноване на грађи из свакодневне комуникације, али да су различни информатори од којих се прикупља грађа и начин обраде грађе.

2. Интересовање за народне говоре на српском језичком простору везује се за 19. век, али такво интересовање у правом научном смислу заправо карактерише почетак 20. века. Наиме, тада ће се за српске народне говоре заинтересовати и страни и домаћи

истраживачи. Тако ће југоисток Србије бити „мета“ и норвешког лингвисте Олафа Брока (Брок 1903) и домаћег Александра Белића (Белић 1905). Испоставиће се да се њихова истраживања временски готово поклапају, а да они за то нису знали¹.

Још на самом почетку примећен је велики значај таквих истраживања, заснованих на аутентичној грађи прикупљеној од информатора на терену².

Будући да дијалектологија даје опис (и попис) језичких особина из живог, свакодневног народног говора и имајући у виду да је језик човеков пратилац кроз живот, неопходно је и да таква дијалектолошка истраживања прате људско друштво у његовим кретањима, његовом развоју и његовим менама. Ако језик служи друштву, проучавања таквог језика морају да иду за тим, а то значи да „тежиште интересовања за народне говоре [мора да се] сели са сеоске на градску средину“ (Марковић 2011:11), пратећи кретање становништва.

Дијалектологија као научна дисциплина заснована је на проучавању руралних говора, што је у тренутку када се са тим проучавањима отпочело било и оправдано и важно. Информатори за таква истраживања бирани су према посебним захтевима³ како би се дошло до аутентичне и жељене грађе. Примећено је да постоје бројне потешкоће – од проналажења доброг информатора⁴ до проблема у вези са бележењем грађе⁵.

3. Будући да су бројне промене у друштву измениле слику и размештај становништва, у овом тренутку су пред дијалектологом најмање два задатка. Први је забележити, док се још може, и описати сваки рурални говор. Други задатак јавља се као нови и представља опис говора свакодневне комуникације, говора особа свих узраста и нивоа образовања, а имајући у виду да се села

---

¹ Белић о томе говори у *Дијалектима* (Белић 1905: ХСI–CV).

² Дијалектолошка грађа даје бројне драгоцене податке од значаја за многе науке и научне дисциплине – историју, географију, етнологију, етимологију, ономастику, историју језика итд.

³ Карикирајући, Р. Бугарски идеалног информатора види као „неписмену старицу са очуваним зубима“ (2009: 18).

⁴ О томе Белић говори у чланку *Мисли о њрикуљвању дијалектској материјалу* (Белић 1926–1927).

⁵ „Знаци наше азбуке нису довољни да се обележе сви звуци“ (Белић 1905: ХХХVI) који се у говору могу чути.

празне на рачун досељавања у градске средине, неминовно је да се дијалектолог лати описа говора становника урбаних средина⁶.

Становништво је постало покретљивије, села постају слабије насељена, те је неопходно да и наука о народним говорима испрати та кретања прелазећи на урбани терен, при чему неминовно залази у поље социолингвистике.

То тражи и неминовна преусмеравања у начину прикупљања материјала и избору информатора.

4. Основ свих истраживања живог говора требало би да буде грађа прикупљена у спонтаном разговору⁷ – само тако смо сигурни да је то реални језик комуникације, мада се не може одбацити ни занемарити ни писана реч⁸. Истина, мора се имати у виду да такав начин рада носи извесне (или чак бројне) потешкоће, па лингвисти (поготово млади) радије анализирају грађу са интернета – до ње је лако доћи. Интернетска грађа јесте један вид језика комуникације, али то је само писани језик са тежњом ка економичности у писању⁹, па не може бити мерило о стању у језику у оној мери у којој то може жива реч.

4.1. Говор руралне средине може се проучавати најмање двојако. Ако се грађа прикупља по традиционалном обрасцу, од најстаријих аутохтоних становника, опис те грађе дао би слику говора села лишена наноса из стандарда или других дијалеката. Уколико би грађа била прикупљена од становника свих узраста и образовања, слика тог говора била би реалнија и поред дијалекатских елемената, нашли би се и елементи стандарда, суседних дијалеката или неких удаљенијих, ако је информатор дошао у додир са носиоцима тог дијалекта. У том случају говори се о традиционалној или географ-

---

⁶ О историјату социолингвистичких истраживања, као и о специфичностима појединих средина у вези с тим, између осталих, говори и Михаил Виденов у књизи *Езикѝѝ на ѓрага* (2010, стр. 145–185), а сличне податке налазимо и код Д. Тихонић у раду *Сѝлѝски језик* (2010: 16–18). О таквим истраживањима на простору Србије говори Ж. Бошњаковић (2009: 47–76).

⁷ Анализа језика живог говора, насталог у спонтаном разговору, увек је анализа онога што се каже и како се каже.

⁸ Писана грађа послужила је као основ Д. Јутронић за опис сплитског говора: „Анализа је проведена углавном на писаном језику, али сам настојала бирати све оноо што је врло блиско говорному.“ (Тихонић 2010: 11), а Бошњаковић, позивајући се на Свенку Савић истиче да постоји „говорени и писани корпус“ (2009: 52).

⁹ Тако се примери типа: „*гођѝѝе ѝо мн*“, „*код ѝавла игм*“, „*Знм*“, „*Мслм да су се истѝоѝиле байѝерије*“, какви су мени послати, не могу сматрати као образац – они су индивидуални, а очигледно је и да не могу бити облик усменог изражавања.

ској дијалектологији. По неким истраживачима традиционална дијалектологија је “дијалектологија села”¹⁰.

4.2. На исти начин могућа је и дескрипција говора урбане средине¹¹. Грађом добијеном од најстаријих информатора добио би се опис говора какав је некада био и какав би остао да није било утицаја школе, медија и других дијалеката¹². Ако би грађа била сакупљена од информатора свих узраста и нивоа образовања, дескрипција би показала савремено стање у том говору и говор као мешавину бројних језичких црта.

Говор града¹³ је могуће описати и тако што би грађа долазила од информатора оба пола, различитих узрасних група, људи различитог нивоа образовања и различитог занимања и тако добијена грађа била би анализирана кроз призму тих варијабли. На тај начин би се добила социолингвистичка слика говора одређене средине, тј. показао би се однос (повезаност) језичке и друштвене структуре. Чињеница је да језик не постоји изван друштва, а ни друштво не може без језика. Стога је предмет социолингвистике језик условљен одређеним социјалним факторима. Та чињеница условљава и избор метода, па ће грађа бити прикупљана и помоћу анкета, интервјуа и сл., а до резултата истраживања долази се пре свега статистичком обрадом добијених података¹⁴.

Градски говор у принципу настаје као резултат контакта дијалекта и стандарда. И док је за традиционалну дијалектологију важно забележити старе језичке облике пре но што се промене или нестану, социјална има друге приоритете. По Дуњи Тихонић је „вредност социјалне дијалектологије у томе што се истражује углавном говор урбаних средина у којем, заправо, и највише долази

---

¹⁰ Традиционална дијалектологија „највише води рачуна о говору најстаријих становника и покушава тај говор забиљежити и описати“ (Тихонић 2010: 21). Сличан став налазимо и код Запарожца: „Диалект – это территориальная разновидность языка, чаще всего применяемая для характеристики речевых особенностей сельских жителей.“ (2014: 39).

¹¹ Чини се да се термини рурална и урбана средина не могу аутоматски везати за село или град, о чему налазимо податке и у Марковић 2011: 14.

¹² У такве описе може се сврстати монографија *Говори Ниша и околних села*, чији је аутор француски лингвиста Пол-Луј Тома.

¹³ Позивајући се на М. Ивић Бошњаковић каже да поред термина *језик села* постоји и *језик града*, при чему ваља имати у виду да сваки урбани центар има своју индивидуалност и она је „условљена дијалекатским окружењем“ (2009: 59).

¹⁴ Како примећује Запарожец, „значительное место занимают методы математической статистики“ (2014: 20).

до промена јер како се мијешају, долазе и одлазе његови становници, тако се сусрећу њихови дијалекти и говори (Тихонић 2010: 15).

4.2.1. Иако заслуга за развој модерне урбане дијалектологије почев од двадесетих и тридесетих година XX века припада истраживачима у СССР-у и онима окупљеним у Прашкој лингвистичкој школи (Бугарски 2009: 13), слава зачетника истраживања градских говора припада америчком лингвисти В. Лабову. Нова лингвистичка грана дефинише се и као „социјална, урбана и/или квантитативна дијалектологија“ (Тихонић 2010: 14). Лабов (1966) и Традгил (1986), као и њихови следбеници, уносе промене у традиционална дијалектолошка истраживања, скрећући од традиционалног проучавања говора најстаријих становника села ка истраживању утицаја стандарда на дијалекте, тј. ка језику насталом у контакту најмање два варијетета. Тако сада дијалекат бива посматран као резултат варијабилности и промена. Са повећаном покретљивошћу становништва ово је постало веома важно и значајно питање језика свакодневице одређеног краја. Тако циљеви дијалектолошких проучавања сада постају међуутицај народних говора и стандарда, учешће дијалекта у јавној комуникацији и начин обликовања разговорног урбаног идиома (Тихонић 2010: 25). Долази се до закључка да је разговорни језик заправо мешавина стандарда и интердијалекта насталог мешавином више дијалеката који егзистирају на разматраном подручју. По Д. Јутронић, „у урбаним срединама укрштају се дијалектно и стандардно, и то тако да се из њих рађа ново урбано“ (Тихонић 2010: 26). Она долази до закључка да језички процеси који у савременом тренутку утичу на развој језика бивају у великим градовима¹⁵, а не у сеоским срединама.

4.2.2. Томас Магнер је један од првих научника који се баве говором градова са бившег југословенског простора (Загеба, Сплита и Ниша¹⁶) и његов је закључак да се у градовима говоре два

---

¹⁵ Д. Тихонић наводи став америчког слависте Нејлора (Kenneth Naylor), који тврди: „Мало је напомена о живом говору школованих Београђана или Загрепчана ... недостаје информација о новом стандарду који се развио у Београду и Загребу услед прилива народа“ (Нејлор 1996: 112–113, према Тихонић 2010: 27).

¹⁶ Грађа коју Магнер користи за Ниш дошла је посредно, те се не може сматрати валидном, али независно од тога валидним се може сматрати закључак о постојању два варијетета у градском говору.

варијетета истог језика, што представља један вид диглосије¹⁷. Д. Тихонић иде даље тврдећи: „Можда је најприкладније проматрати варијабилност као истодобну присутност више језичних варијабла“ (Тихонић 2010: 29).

5. До померања у језику долази стога што код говорника постоји тежња да се у комуникацији прилагођавају саговорнику¹⁸ или се од њега дистанцирају (Тихонић 2010: 30). До таквог прилагођавања може доћи обострано или само једнострано, што је резултат конверзацијског контекста. Чињеница је да ће говорник покушати да избегне најмаркантније одлике¹⁹ свога дијалекта које нису истоветне са дијалекатским цртама саговорника, а оне које су идентичне или сличне језику саговорника настојаће да сачува. На тај начин долази до извесног језичког нивелисања, а то по правилу резултира смањењем, па и губитком дијалекатских особина²⁰. У све то неминовно је укључена и жеља појединца да се у комуникацији поистовети са саговорником или да се од њега разликује.

6. Социолингвистику и дијалектологију повезује чињеница да се баве реалним језиком, тј. баве се оним језиком којим људи уистину говоре, не покушавајући да наметну како би требало правилно говорити, тј. не бавећи се питањем шта је правилно у језику. Одступање од правила може бити предмет и дијалектологије и социолингвистике, али се на таква одступања не гледа са вредносног становишта, већ се објашњава или облик (у дијалектологији), или се тражи разлог употребе одређеног облика (у социолингвистици). Битна разлика у обради материјала јесте у чињеници да се дијалектолог бави описом свих нивоа језичког система, а социолингвиста бира варијабле кроз које ће представити елементе језика друштвено условљене. У социолингвистици се термином варијетет избегава оцена нечијег говора као правилна или неправилна, стандардна или нестандардна, тј. бирају се варијетети који су друштвено узроковани, односно језик се изучава у његовом социјалном контексту.

---

¹⁷ Један исти говорник ће се у одређеној ситуацији служити стандардом, нпр. у службеној комуникацији, али у неформалној ће његов избор бити дијалекат.

¹⁸ Љ. Рајић примећује да су језичком прилагођавању подложни досељеници (2009: 34), али да је за такав процес у језику веома важан чинилац и ниво трепљивости према одступању у језику (2009: 35).

¹⁹ По Д. Јутронић, „дијалекти у контакту са стандардним језиком најприје губе оне дијалекатне црте за које се чини да су друштвено стигматизирани или истакнуте“ (Тихонић 2010: 31).

²⁰ До сличног закључка долази и Д. Тихонић (2010: 30), с тим што говори о теорији прилагођавања (“accommodation theory”).

Социолект је говор условљен социјално и он може да се поклапа са територијом на којој живи говорник тог социолекта, али не мора²¹. Социолингвистика у жижу интересовања ставља оно што је у језичкој употреби варијабилно, тј. што представља језичку разноликост на било којем језичком нивоу, с тим што је акценат на анализи језика у друштву. Битна одлика социолингвистике јесте да се језичке промене објашњавају ванјезичким факторима, док се у дијалектологији елементи говора обично самеравају према стандарду или евентуално према другом дијалекту, а везују се за одређени географски простор.

7. Задатак дијалектологије јесте опис говора сваке руралне средине у мери у којој се то још увек може. Међутим, описивати један говор кроз призму најстаријих и најмање образовних становника донекле значи описивати неки хипотетичан језик – онај који ишчезава пред налетом урбанизације, тј. вршити реконструкцију старијег стања. Стога је веома важно посветити пажњу правом језику, савременом језику опште међуљудске комуникације, а он представља мешавину руралног говора, елемената стандарда, али и других примеса и то у овом тренутку јесте и говор сеоске средине. Ранко Бугарски каже да предмет савремених истраживања живог језика мора бити “говорна продукција испитиване средине у њеном тоталитету” (Бугарски 2009: 119).

8. Опису говора једне градске средине могуће је двојако приступити. Један начин би припадао урбаној дијалектологији, а други социолингвистици. У првом случају би требало дати дескрипцију градског дијалекта као територијалног, по принципу руралне дијалектологије у мери у којој је то могуће. Тај идиом настаје у процесу мешања становништва – како долазе и одлазе становници одређеног града²², тако долази и до контакта дијалеката тих становника и њиховог укрштања (Тихонић 2010: 15), а то значи да би ту било елемената руралног говора, елемената стандарда, струке, па и жаргона и примеса страних језика.

Социолингвистички опис тицао би се социолекта, тј. у обзир би се узимали социјално-економски услови као узрочници. То

---

²¹ О поклапању се може говорити у оним друштвима у којима постоје крајеви у којима живи становништво са нижим или вишим друштвеним статусом.

²² Бугарски лингвиста Михаил Виденов указује на чињеницу да је становништво села махом непокретно, у граду су промене сталне, становништво се непрекидно досељава из разних крајева (Виденов 2010: 156).

значи да дијалектологија од интересовања за поједина језичка обележја прелази на интересовање за корелацију “између језичких и друштвених чинилаца” (Бугарски 2009: 18), и тада прераста у социолингвистичку која се бави проучавањем “језика у друштвеном контексту” (Бугарски 2009: 18) .

Истина, за српско говорно подручје не важе принципи и закључци родоначалника социолингвистичких истраживања са запада у којима се тај однос међу варијететима посматра кроз призму говора људи нижег и вишег друштвеног слоја²³.

9. Веома је важно пре почетка истраживања одредити циљеве, јер ће они дати смернице за избор информатора и грађе. Може се поставити и питање да ли је и у којој мери могућ потпун опис говора једног града, поготово ако је то већи град. Као пример за могуће проблеме у овоме осврту узео је град Ниш. Град Ниш има монографски опис говора, а начинио га је Француз Пол-Луј Тома. Међутим, тај опис је, према избору информатора, а донекле и према обради грађе, заснован на принципима руралне дијалектологије – бирани су најстарији и најмање образовани становници града Ниша, носиоци јужноморавског говора. Чињеница је да се Ниш налази на призренско-јужноморавском простору, али неспорно је и да је према географском положају готово на тремеђи призренско-јужноморавског, тимочко-лужничког и сврљишко-заплањског, а то значи да се у овај град сливало становништво из сва три говорна подручја. Отуда опис који доноси ова монографија тек делимично представља слику говора овога краја²⁴. Дакле, ако се жели дескрипција говора једног града – у овом случају Ниша, информатори морају бити тако одабрани да међу њима буду репрезенти сваког од присутних дијалекта. За говор Ниша то значи да мора бити говорника из свих делова града, будући да се сеоско становништво по правилу насељавало у део града који му је

---

²³ О томе говори и Д. Тихонић: „Мислим како је разумно казати да корелација језичких промјена с одређеним друштвеним класама не би била прикладана методологија у нашим приликама јер у нас (још) не постоје класе као што постоје у капиталистичким друштвима“, позивајући се и Павла Ивића и његову тврдњу да ми немамо уобичајене градске дијалекте који би припадали нижим друштвеним класама, попут радничке класе нпр.

²⁴ Овоме треба додати и податак да су се током ратних и других дешавања на просторима бивше Југославије у овај град доселиле (и ту остале) бројне породице из Хрватске, Босне и Херцеговине и са Косова и Метохије и ти досељеници још увек у потпуности или делимично чувају свој дијалекат.

најближи²⁵. Заправо, очигледно је да оваквим проучавањима мора да претходи демографско истраживање, јер ће тек такви подаци показати који и какав избор информатора треба да буде²⁶.

Представљање тако добијене грађе мора бити окупљено око језичког нивоа и језичке особине, па ће се у оквиру сваке особине дати стање у говору. Тако би требало да изгледа дијалектолошка студија од које се очекује опис говора у свакодневној комуникацији људи једнога града.

Ако би се желео социолингвистички приказ језика одређене средине, у овом случају града Ниша, мора избор информатора бити другачији, а тако добијена грађа условљава и другачију обраду²⁷. И овде би се пре почетка рада морао одредити циљ (или циљеви), а он ће условити избор информатора. Желимо ли да покажемо варијанте у комуникацији у вези са професијом, одабраћемо представнике разних професија. Желимо ли да опишемо језик људи са различитим степеном образовања, одабраћемо информаторе са различитим нивоом образовања. Будући да је социолингвистички миље доста разноврстан, добро би било ограничити се и усредсредити на поједине елементе, како то примећују и руски научници Беликов и Крисин: „Социолекты, в отличие от диалектов, не представляют собой целостной системы коммуникации: эти особенности распространяются на использование отдельных слов, словосочетаний, синтаксических конструкций ...” (2001: 30).

Наравно, важно је „что внимание социолингвистов обращено не на собственно язык, не на его внутреннее устройство, а на то, как пользуются языком люди, составляющи его или иное общество“ (Беликов, Крысин: 2001: 9), при чему се морају узети у обзир сви фактори који имају моћ да утичу на функционисање језика, као што су узраст, пол, степен образовања, професија итд. (Запарожец 2014: 9, 10).

10. Дакле, живи народни говори јесу основица за дијалектолошки монографски опис руралне или урбане средине, али и за

---

²⁵ И Љ. Рајић примећује да је „још увек веома мали број истраживања која обухватају и говорнике који су се у дату средину доселили из других говорних средина“ (2009: 34). Та „неправда“ је делимично исправљена у *Говору Новој Сага, Свеска I и II* (Нови Сад 2009).

²⁶ Ова чињеница указује на то да таква истраживања морају бити мултидисциплинарна, јер ћемо само у том случају доћи до валидних закључака.

²⁷ Љ. Рајић тврди: „Кључни проблем у истраживању градских говора представља избор и састав узорка (2009: 34).

социолингвистички. Међутим, није идентична грађа која служи за основицу анализе, тј. не прикупља се на исти начин и од истих информатора, а различит је и приступ анализи такве грађе. Та грађа, међутим, треба да долази из говора обичних, реалних људи који у свом говору намерно или ненамерно нарушавају норму и то је заједничко овим истраживањима.

Језик као елемент комуникативног система јесте предмет и анализе руралног и анализе урбаног говора, али могло би се рећи да дијалектолог анализира грађу тако што покушава да да одговор на питање у чему је одступање од норме и шта представља тај „неправилни“ облик – да ли је то очувани архаичнији облик или неки вид иновације настао аналогijом, језичком економијом или међујезичком или каквом другом интерференцијом, док је предмет социолингвистике комуникативна ситуација у којој се тај језик употребљава.

У овом тренутку дијалекат је ограничен на свакодневну комуникацију и под великим је утицајем стандарда. У науци се често „нагађа“ хоће ли дијалекат устукнути пред налетом стандарда. Тако су бугарски лингвисти Виденов и Бајчев истражујући говор Великог Трнова закључили да „выходит, что через одно-два поколения в болгарской городской языковой (речевой) ситуации ... литературная норма будет распространена повсеместно“ (1999: 373). Ја закључујем супротно – да и најмлађи говорници, свесни свог дијалекта, често карикирајући одређену језичку црту у свакодневном говору стају у одбрану свог дијалекта (Марковић 2019: 634, 635).

Имајући у виду чињеницу да „села доживљавају брзу урбанизацију, те је некада тешко поставити строгу границу између села и града“ (Марковић 2011: 17), не слажем се са ставом неких лингвиста да је дијалекат својство старијег сеоског становништва.

Како је приметио Ранко Бугарски, ралика између руралне и урбане дијалектологије је у томе што је код прве у средишту пажње константно, а код друге пак оно што је варијабилно (Бугарски 2009: 18), а за то је у првом случају неопходна селективна и „узорна“ грађа, а у другом „аутентична и свакидашња“ (2009: 18).

Могло би се рећи да дијалектологији и социолингвистици јесте заједничко то да описују онај језик комуникације којим људи стварно говоре – то им је полазишна основа.

Коришћена литература

- Александар Белић 1905: „Дијалекти источне и јужне Србије“, *Српски дијалектолошки зборник* бр. 1, Београд.
- Александар Белић 1926–1927: „Мисли о прикупљању дијалекатског материјала“, *Јужнословенски филолоџ*, VI, 1–10.
- Владимир Беликов, Леонид Крысин: 2001: *Социолингвистика*, Издатељски центар РГГУ, Москва.
- Жарко Бошњакковић 2009: „Испитивања градских говора у Србији“, *Говор Новог Сада, Свеска I: Фонетске особине*, Нови Сад, 47–76.
- Ранко Бугарски 2009: „Теоријске основе урбане дијалектологије“, *Говор Новог Сада, Свеска I: Фонетске особине*, Нови Сад, 13–30.
- Михаил Виденов, Бојан Бајчев 1999: *Великотърновският език, Социолингвистическо проучване на великотърновската градска реч*, второ преработено издание, Велико Търново.
- Михаил Виденов 2010: *Езикът на града*, Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“, София.
- М. Н. Запорожец 2014: *Социолингвистика*, Електронно учебно пособие, Министерство образования и науки Российской Федерации, Тольяттинский государственный университет, Гуманитарно-педагогический институт, Кафедра „Русский язык и литература“. https://dspace.tltsu.ru/bitstream/123456789/34/1/Zaporozhets_EUP.pdf (приступљено 30. 11. 2020)
- Јордана Марковић 1999: „О односу експлицитне и имплицитне норме“, *Актуелни проблеми грамајике српског језика*, Зборник радова са другог међународног научног скупа Актуелни проблеми грамајике српског језика, Суботица–Београд, 289–295.
- Јордана Марковић 2011: „Савремена дијалектологија између руралне и урбане“, *Селото и градът в културата на българи и сърби / Село и град у култури Буџара и Срба*, Универзитетско издателство „Св. Св. Кирил и Методиј“, Велико Търново, 11–21.
- Јордана Марковић 2006: „На раскршћу социолингвистичких истраживања (две монографије: о великотърновском и нишком градском говору)“, *Своје и чуждо в културата на българи и сърби / Своје и њуђе у култури Буџара и Срба*, Универзитетско издателство „Св. Св. Кирил и Методиј“, Велико Търново, 40–49.
- Јордана Марковић 2019: „О акценту као прилогу очувању дијалекта“, *Наш језик L/2*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 627–636.
- Љубиша Рајић 2009: „Градски говори“, *Говор Новог Сада, Свеска I: Фонетске особине*, Нови Сад, 31–46.
- Стойко Стојков 2002: *Българска диалектология*, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София.
- Olaf Broc 1903: *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*, Wien.
- Labov, William 1966: *The Social Stratification of English in New York City*, Center for Applied Linguistics, Washington.
- Dunja Jutrović 2010: *Spliski govor*, Naklada Bošković, Zagreb.
- Milorad Radovanović 1979: *Sociolingvistika*, BIGZ, Beograd.
- Trudgill, Peter. 1986: *Dialects in Contact*, Blackwell, Oxford.

Емилија Црвенковска
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
emilija@ukim.edu.mk

ИСТОРИСКАТА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА НИЗ ПРИЗМАТА НА ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИТЕ ТЕКСТОВИ

Апстракт: Божидар Видоески во своите дијалектолошки трудови се осврнува и на историската дијалектологија, разгледувајќи го процесот на дијалектната диференцијација на македонскиот јазичен ареал. Како извор за историската дијалектологија, покрај останатото, служат и црковнословенските текстови во кои се документирани и некои дијалектни црти што овозможуваат поширока локализација на текстовите или пак одразуваат некои регионални јазични карактеристики. Во овој труд се разгледуваат некои дијалектни црти одразени во црковнословенските текстови од македонска редакција меѓу кои: вокализацијата на еровите, рефлексите на назалните вокали, замена на *z* со *z*, прегласот на *a* зад *ч*, *ж*, *ш* и др.

Клучни зборови: историска дијалектологија, македонски дијалекти, македонска редакција на црковнословенскиот, Божидар Видоески

Овој труд му го посветувам на мојот почитуван професор Божидар Видоески од когашто ние, неговите студенти, научивме многу за македонската дијалектологија. И денес пред мене е јасна слика за неговите предавања на кои во една година ги учевме дијалектните одлики според изоглосите на распространување на македонската територија, а во следната година дијалектните црти, до подробности, на одделни дијалектни подрачја. Немаше село во Македонија за кое не ги знаевме основните дијалектни карактеристики. Професорот особено ги истакнуваше достигнуањата на странските слависти во изучувањето на македонските говори, потенцирајќи ги истражувањата на Облак, Малецки, Селишчев, Голомб и други. Видоески даде голем придонес во привлекувањето на странските слависти и поттик за развој на странската македонистика. Тука веќе навлегуваме и во неговата поврзаност со Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура кој ќе го памети проф. Видоески како еден од најдобрите директори на оваа летна школа, а особено како идеен творец на Научната конференција на Семинарот, а која годинава, покрај на останати јубилеи, со право му е посветена нему.

Предмет на интерес на ова мое излагање е историската дијалектологија низ призмата на црковнословенските текстови. Во своите трудови Божидар Видоески доста внимание посветува на историската дијалектологија. Како што истакнува Тополињска: „...македонскиот дијалектен ареал, благодарение на својата периферна поставеност и вековен спонтан развиток, претставува олицетворение на познатата – а во однос на другите делови на словенскиот јазичен свет тешко применлива во резултат на другите историски текови - вистина дека јазичната географија претставува запис на јазичната историја. Свесен за тоа, Видоески знае овој факт максимално да го искористи“ (Тополињска во предговорот кон Видоески 1998:III).

Податоци за историската дијалектологија се наоѓаат пред сè во пишаните текстови, како и во топонимијата, фолклорните материјали (народното творештво) и во други извори. Овдека правам обид да укажам на одделни јазични појави во црковнословенските текстови кои имаат некаква дијалектна карактеристика. Проблемот е доста сложен: „Скудните податоци, што ги добиваме од средновековните текстови, ни даваат само многу ограничена можност за посматрање на дијалектните разлики што во тоа време се зараѓале. Така преминот на ња- > њж-, одразен во ракописите од крајот на XII в., претставува изоглоса што го карактеризира западномакедонското наречје (сп. во него *јадро*, *јадро*: источномакедонски *егро*). Некои текстови од XIII в. (Струмичкиот апостол, Хлудовиот триод) ја покажуваат промената на групата цѣ во ца, што е црта карактеристична за тиквешко-мариовскиот говор и за некои говори во источна Македонија (*цана*, *цагило* и сл.). Во Струм. ап. наоѓаме примери што укажуваат на тоа дека редукцијата на неакцентирани вокали, позната во ист. мак. говори, била веќе изразена во XIII век. Стара разлика претставува тоа што во западното наречје се развило протетичко *ј* во случаите како *јажсе*, *јајлен*, *јагица*, а во источното *в*: *вајсе*, *вајлен*, *вагица*. Таа разлика била веќе позната кон XII в.“ (Конески 1965:11). Ваквите појави овозможуваат попрецизна локализација на текстовите.

При локализацијата на црковнословенските текстови се поаѓа пред сè кон определување на пошироката територија на којашто се настанати. Така, ги определуваме како јужнословенски по низа јазични и правописни карактеристики. Во текот на развитокот на црковнословенската писменост се izdelуваат повеќе редакции.

Кога од Моравија писменоста се пренесува на јужнословенски терен се изделува и македонска редакција на црковнословенскиот. Во текстовите настанати во рамки на оваа редакција се одразиле и такви појави што се поврзуваат со македонските говори.

Во однос на дијалектната диференцијација на македонскиот јазичен ареал, Видоески (1998:33) ќе констатира: „Процесот на дијалектната диференцијација на македонскиот јазик може да се следи уште од старословенскиот период. Веќе во текстовите од крајот на X и XI век се јавуваат некои иновации, како на пример: дефонологизацијата на *ъ и *ь и нивната замена во *o*, *e* во јака позиција, асимилацијата на вокалната група *-ae-* во *-aa-* кај глаголите (сп. *подобааѣтъ*), губењето на епентетското *I' (на *зѣми*), појавата на ново *s*. Во областа на морфологијата наоѓаме примери што укажуваат на зачестената употреба на множинската наставка *-ове* (попове), на губењето на наставката *-ий*, во 3 л. едн. (бѣде). Се забележува стремеж за обопштување на една наставка во 2 л. мн. на императивот кај глаголите со основите на *-e* и *-и* (глаголѣте, покажѣте). Кај глаголите се среќаваат и случаи во кои имперфектната наставка *-шеѣ* да се заменува со аористната *-сѣе*“.

Опсегот на појавите е различен. Некои ја зафаќаат целата македонска територија, а некои претставуваат регионални дијалектни црти. Писмени сведоштва за овие промени наоѓаме во текстовите настанати на македонска почва, а најстари документирани пишани извори низ кои може да се следи формирањето на дијалектните црти се црковнословенските текстови. Се задржуваме на некои покарактеристични појави што укажуваат на дијалектната припадност на овие текстови.

Вокализација на еровите. Вокализацијата на еровите најчесто е извршена по принципот така што *z > o*, *ь > e* (дѣнь > дењ, кѣгда > когда). Сепак, и во однос на вокализацијата има показатели што упатуваат на определена дијалектна зона. Така, една регионално ограничена појава претставуваат определените форми на придавките во ном. едн. м. р. кај тврдата основа на придавките: доброн, ве-ликон, драгон, просвѣщенон во *Гриї* (Рибарова 2005:151), со извршена вокализација на напрегнатиот *z > o*, а се одраз на дијалектната состојба во Солунско, Серско, Лагадинско, како и во говорите на Гора. Во старословенските ракописи формите од придавките на *-oi* се многу ретки и одбележани се само во четири глаголски ракописи: *Мар*, *Зоїр*, *СинЕ* и во *Син*, односно спомениците што произлегуваат

од западниот и северозападниот дел на јужнословенскиот јазичен ареал (Кривко 2014:136-137). Присуството на вакви форми на -oi во некои древноруски ракописи (на пр. минејот F. п. I 37) се резултат на влијание на јужнословенските протографи за древнорускиот химнографски корпус (Кривко 2012:166).

Назализам. Резултати на деназализацијата се видливи од XII век, а во ограничен број се присутни и во постарите текстови. Во начинот на рефлектирање на назалите се гледа старата дијалектна диференцијација на македонскиот јазичен простор и овие рефлексии играат важна улога за поблиска географска локализација на текстовите.

Ракописите настанати во рамките на Охридската книжевна школа добро ги чувале назалните вокали. Поткрепа за тоа давал говорниот јазик во кој на ова подрачје долго се чувал назализмот. Траги од назализмот има и денес во некои јужномакедонски говори на територијата на северна Грција и на северна Албанија, односно на крајниот југозапад и југоисток. Како што истакнува Видоески (1998:35): „На јужната периферија на пограничјето со албанскиот и со грчкиот јазик и денеска среќаваме примери со запазен назализам (сп. *ѣранѣи*, *кранк* во корчанскиот, *ѣранѣи*, *кранѣи* во костурскиот и сушковисочкиот)”, а секундарен назализам денеска се среќава во Солунско и во Корчанско (*манѣла* во Сухо, *манѣла* во Бобоштица).

Деназализацијата се вршела различно во зависност од дијалектната припадност на текстовите: $\text{ж} > \text{а}$, оу , з , а $\text{а} > \text{е}$. Според рефлексите на ж се изделуваат три дијалектни подрачја (Угринова-Скаловска 1976:181): западно-централно (*Дбм*, *Биѣи*, *Охр*, *Бон*, *Јов*, *Заѣ*, *Орб*, *Шаф* и др.), северно-североисточно (*Дбј*, *Раг*, *Вран*, *Краѣи*) и источно (*Сѣр*, *Хлуг*).

Замената на: $\text{ж} > \text{а}$ се јавува како признак на текстовите од подрачјето на централна Македонија. Ваквата деназализација често е резултат на морфонолошки промени, па почесто се среќава во одделни падежни наставки, на пр. во акуз. едн. ж. р. како во *Дбм*: во *вѣсѣ странѣ иорданѣска* 38b (во други текстови: *иорданѣсѣ*) во *Орб*: *клатѣа сеѣѣ приовѣѣла еѣѣ љѣ, оѣѣѣдѣѣ же аѣѣамѣ еѣѣа жеѣѣа своѣа* 49d. Ваквата замена ја познаваат *Дбм*, *Ргм*, *Лобк*, *Орб* и др. Во низа ракописи се среќава и обратна замена, односно: ж се пишувало наместо а , што укажува на тоа дека изговорот на овие два гласа веќе почнал да се изедначува. Низа вакви примери има во *Ргм*, *Орб* и др.

Назалот од заден ред, освен што се заменува со а, во ракописите од Охридската школа има и карактеристичен рефлекс ж > з. Таква замена има во *Бон*: нѣжда 90.2, жѣдлаше 37.2, 105. 4, во *Заї*: същѣства 194 об, нѣждѣнѣж 110 об, во *Охр*: възпрѣнѣвѣ, мжи, да вижд (1 л. едн. през.). Оваа дијалектна црта е одлика на текстовите од југозападна и од јужна Македонија. Ваква замена има во јужна Македонија и на неколку говорни подрачја на западната периферија: во Горни Полог, Струшко, Охридско и Костурско (Видоески 1998:44) и таа е карактеристична за текстовите од Охридската книжевна школа. Потврдена е во *Дбм*, *Охр*, *Бон*, *Биѣ*, *Заї* и др. Таква замена има и во денешниот охридски говор (Видоески 1998:39). За одбележување е и дека во *Бон* многу почесто се среќава ж м. з, отколку з м. ж (Щепкин 1906:145). Ваквата состојба е одразена и во *Гриї*: ном. мн. дѣщѣра 74, вѣжпат 21 (Рибарова 1991:162).

Замената на ж > оу е признак, главно, но не само (Милетич 1880), на текстовите настанати на подрачјето на северна Македонија, забележана е веќе во некои канонски текстови како што е *Мар*. Ваква замена има и во други ракописи како во *Заї*: воудѣтъ 9, застоуплѣние 118, ѡсоудѣнаго 120, во *Деч*: ѡсоудѣние Мр 12, 40, приношахоу Л 18, 15 уште и во *Дчн*, *Сѣр* и др.

Замената на предниот назал 3 > е се извршила на ваков начин на целата македонска територија и поради тоа оваа појава не е показателна за внатрешната дијалектна диференцијација.

Замена на зl со з. Ваквата замена претставува регионално обележана појава позната во височкиот говор (Солунско), а присутна е во *Гриї*: вѣтиѣ, помѣшлѣи, вѣшнѣго, во *Пої*: навѣкше, азѣкомѣ, нѣнѣ. Според Рибарова (2014:8), ортографско-фонолошките особености на *Гриї* покажуваат дека писецот во сразмерно голема мера подлегнува под влијанието на говорниот јазик што овозможува лоцирање на преписот во дијалектната област на јужните македонски говори, поточно потесна поврзаност со дијалектите во Солунско. Кон ова се надоврзуваат и истражувањата на Пилат преку кои ја потврдува правилноста на локацијата во областа на серско-драмско-лагадинската група говори, попрецизно зборувајќи за поврзаноста на говорот на писецот со богданските говори со особено јасно израzeni совпаѓања со височкиот и заровскиот говор. Овие заклучоци произлегуваат како од анализата на консонантскиот систем (Pilát 2011), која открива широка застапеност на корелацијата по мекоста,

така и од извршената реконструкција на вокалниот систем на *Гриї* (Пилат 2010).

Прегласот на а зад ч, ж, ш. Една група ракописи според одредени локални дијалектни црти се поврзуваат со јужномакедонските (егејски) говори. Тоа се: *Дбм, Гриї, Хлуг, Пої* и др. Овие ракописи ги карактеризираат некои регионално ограничени појави како прегласот на а зад ч, ж, ш >чѣша, жѣлостъ, оуслышѣ и зад щ, жд: отьвѣщѣти, граждѣне. Ваков преглас на а > ѡ (> е) има во целиот појас на јужномакедонските говори од Сухо и Висока до Костурско и Кукушко.

Во низа од овие ракописи се наоѓаат и други потврди за нивната припадност кон егејските говори. Така, на пр., *Дбм* во којшто а при деназализацијата се совпаднало со ѣ: свѣтъ м. свѣтъ е лоциран кон Костурско и Корчанско. И во лексиката на овој ракопис има показатели дека е настанат во контактна словенско-грчка зона: кошоуѣѣ, дѣѣѣ лапыѣѣ, каде што лексемата *лайка* означува јаболко, а со вакво значење и денес е сочувана во говорот на наши преселници во Турција во областа Кападокија (преселени околу 1924 год.) од селата Жервен, Сервич (Сорович) меѓу Лерин и Воден и од Забордени, сите во егејскиот дел на Македонија (Црвенковска 2003:155).

Во црковнословенските текстови нашле одраз и некои морфолошки дијалектни карактеристики. Наставката –т во 3 л. едн. на презентот денеска се пази само во западните македонски говори. Во 3 л. множ. презент се обопштила една од двете наставки –жтѣ или –атѣ. Обопштувањето на наставката –атѣ се поврзува со состојбата во некои западномакедонски дијалекти (Видоески 1999:208), додека обопштувањето на наставката –жтѣ ја одразува состојбата на најголемиот дел од македонскиот терен.

Да заклучам со зборовите на Видоески: „Процесот на дијалектното дробење на македонската дијалектна реч, како што гледаме, може да се следи од доста рано. Готово секоја иновација што се јавила во јазикот станала истовремено и дијалектно-диференцијална црта, зашто иновационите особености многу ретко ја зафаќале целата јазична територија“ (Видоески 1998:42).

Неопходно е историската дијалектологија да се поткрепува со пишани извори. На тој начин може да се утврди и хронологијата на јазичните промени.

Кратенки на изворите

X-XI век

Зогр – Зоџрафско еванџелие

Мар – Мариинско еванџелие

Син – Синајски џсалџир

СинЕ – Синајски еухолоџџ

XII век

Дбм – Добромирово еванџелие, почеток на XII век

Бит – Биџолски џриод, XII век

Охр – Охридски аџосџол, крај на XII век

Григ – Гриџоровичев џаримејник, крај на XII – почеток на XIII век

Шаф – Шафариков џриод, XII – почеток на XIII век

XIII век

Бон – Болоњски џсалџир, 1230–1241 год.

Дбј – Добрејшово еванџелие, прва половина на XIII век

Заг – Заџрејски џриод, прва половина на XIII век

Вран – Вранешнички аџосџол, XIII век

Пог – Поџодинов џсалџир, XIII век

Деч – Дечанско еванџелие, втора половина на XIII век

Јов – Еванџелие на џој Јован, втора половина на XIII век

Орб – Орбелски џриод, втора половина на XIII век

Рад – Радомирово еванџелие, втора половина на XIII век

Рдм – Радомиров џсалџир, втора половина на XIII век

Стр – Сџрумички (македонски) аџосџол, втора половина на XIII век

Дчн – Дечански џсалџир, крај на XIII век

Лобк – Лобковски (Хлудов) џаримејник, 1294–1320 год.

Хлуд – Хлудов џриод, крај на XIII век

XIV век

Крат – Краџџовско еванџелие, средина на XIV век

Користена литература

Видоески Божидар 1998: *Дијалекџиџиџе на македонскиоџ јазик. Том 1*, МАНУ, Скопје.

Видоески Божидар 1999: *Дијалекџиџиџе на македонскиоџ јазик. Том 3*, МАНУ, Скопје.

Конески Блаже 1965: *Исџорија на македонскиоџ јазик*, Кочо Рацин. Скопје.

- Кривко Роман Н. 2012: „Древнеболгарский пласт в ростовской служебной Минее XIII в. (РНБ, Ф. п. I 137)“, *Словѣне = Словяне, International Journal of Slavic Studies*, №1, 2012, 145-221.
- Кривко Роман Н. 2014: „Лингвистические заметки к ‚Учительному евангелию‘ и ‚Сказанию церковному‘“, *Зборник на трудови од Меѓународниот научен собир Кирилотеодиевската традиција и македонско-руските духовни и културни врски (по повод 1150 години од Моравската мисија и од словенската писменост)*, УКИМ, Скопје, 129-140.
- Милетич Любомир 1880: „Особеностите на езика на Марийския паметник“, *Периодическо списание на Българското книжевно дружество*, V, кн. 19-20, 1880, 219-252.
- Пилат Стефан 2010: „Вокализам на Григоровичевиот паримејник“, *Меѓународен македонистички собир. Реферати на научниот собир одржан 29-31 август 2008 г. во Охрид*, УКИМ, Скопје, 327-333.
- Pilát Štefan 2011: „Konsonantismus Grigorovičova parimejniku“, *Македонски јазик LXXII*, 152-160.
- Рибарова Зденка 1991: Григоровичевиот паримејник и глаголските традиции во македонската писменост, *Предавања на XXIII семинар за македонски јазик, литература и култура*, УКИМ, Скопје, 167-165.
- Рибарова Зденка 2005: *Јазикот на македонските црковнословенски текстови*. Скопје: МАНУ.
- Рибарова Зденка 2014: *Григоровичев паримејник. II. Лексика. Index verborum*. МАНУ, Скопје.
- Угринова-Скаловска Радмила 1976: „За некои особености на македонската варијанта на црковнословенскиот јазик“, *Slovo* 25-26, 175-184.
- Црвенковска Емилија 2003: „За територијата на Охридската книжевна школа“, *Реферати на македонските слависти за XIII меѓународен славистички конгрес во Љубљана*, Прилози на МАНУ, 147-160.
- Щепкин Вячеслав Н. 1906: *Болонская псалтырь*, С. Петербург.

Биљана Мирчевска-Бошева
 Филолошки факултет „Блаже Конески“
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
 biljana.mirchevska@gmail.com

ОНИМИТЕ ВО МАКЕДОНСКАТА ДИЈАЛЕКТНА ФРАЗЕОЛОГИЈА

Апстракт: Во последните децении сè повеќе фразеолози го свртуваат своето внимание кон дијалектолошкиот материјал како извор на информации за народната култура, обичаите и традициите на нашите предци. Овој труд има за цел да ги разгледа дијалектните фраземи во македонскиот јазик кои во својот состав имаат онимиска компонента.

Клучни зборови: дијалектологија, фраземи, македонски јазик

1. Вовед

Фраземи како скаменети јазични изрази со цврста врска меѓу компонентите која максимално ја ограничува замената на лексеми во нивниот состав претставуваат извонреден материјал за опис на одреден говор. Во нив не само што може да бидат зачувани лексеми кои веќе не се користат во секојдневната комуникација, туку заедно со лексемите се зачувува и информација за фонолошките и морфолошките карактеристики на одреден говор, особено имајќи предвид дека во речниците и трудовите се даваат транскрибирани и акцентирани примери собрани на теренот. Така, фразеолошкиот корпус може да се користи за споредба и утврдување на разлики и сличности меѓу говорите, како и да претставува богат материјал за спроведување на различни истражувања од лингвокултуролошки карактер. Имено, значењето на фраземи е тесно поврзано со познавањата на изворните говорители, со практичните искуства и со културно-историските традиции (Barčot 2017:59-60). Со нив се интерпретира, оценува и изразува субјективниот став на говорителот кон екстралингвистичкиот свет кој го опкружува. (Barčot 2017:62). Според ова, преку дијалектната фразеологија се отвора можност за изучување на народната култура, обичаите и традициите на нашите предци. Овој факт придонесува во последно време сè повеќе лингвисти својот интерес да го насочат токму кон истражување на дијалектната фразеологија.

И овој труд фокусот го става на дијалектната фразеологија, а со оглед на обемноста на темата за оваа прилика ќе се ограничине на дијалектните фраземи кои во својот состав имаат онимиска компонента.

2. Онимиска фразеологија

Стандардното толкување на сопствените имиња како зборови кои служат за издвојување, индивидуализирање и идентификување на еден објект од групата слични објекти (Подольская 1990:437) не важи во ситуација кога тие се јавуваат како составни делови на фразеолошка единица. Во рамки на фраземите тие започнуваат да се користат со обопштено значење и да вршат функција на општа именка. Дека во фразеолошкиот материјал конкретните, индивидуални црти на имињата остануваат во заден план и како резултат на тоа името добива способност да обопштува, наоѓаме потврда и во ставот на Мокиенко кој вели:

„Специфичноста на сопствените имиња во составот на фраземите најдобро може да се сфати врз основа на класичната опозиција сопствени именки - општи именки. Фразеологизираното сопствено име има улога на посредник кој ги обединува тие противречности и ги неутрализира. Од една страна, сопственото име ги задржува ономастичките признаци, од друга страна станува апелатив. Во тоа се состои основната специфика на фразеологизираното име и оттука произлегува и важноста од нивно проучување за сфаќањето на семантичноста или асемантичноста на ономастиката“ (Мокиенко 2017:207-208).

Проучувањето на ономастичката фразеологија е особено значајно, имајќи предвид дека ако во другите фразеолошки групи (соматска, зоонимна и др.) лесно може да се најде паралела во сродните јазици, тогаш кај фраземите со сопствени имиња (ако ги исклучиме интернационалните кои се мотивирани од Библијата, митологијата или литературата) соодветната паралела е сведена на минимум.

3. Дијалектна фразема

При изработката на овој труд, особено беше важно дефинирањето на поимот *дијалектна фразема* и определувањето на точните рамки на овој термин.

Така, Федоров (1980:16) дијалектната фразеолошка единица ја определува како релативно целосен зборовен состав со сложена

семантичка структура кој се карактеризира со стабилност на компонентите и моделите на нивно спојување што овозможува негова честа повторливост во употребата во системот на еден или неколку говори и кој има експресивно-оценувачка функција.

Кобелева (2012:9-10) дијалектната фразема ја определува како релативно стврдната, експресивна спојка на лексеми кои имаат, по правило, целосно значење кое не е фиксирано во речниците на рускиот литературен јазик и во речниците на жаргон.

Краева (2007:11) дијалектната фразеолошка единица ја објаснува како локално распространет стабилен спој на зборови кој не влегува во литературниот јазик и има релативно целосно значење.

Во овој труд под дијалектна фразема се подразбира зборовен состав со релативно стабилна граматичка структура, семантички и синтаксички неделив, територијално ограничен и нефиксиран во стандардните фразеолошки речници.

4. Корпус

За ова истражување направена е ексерпција од статии и монографии од областа на македонската дијалектологија во кои се разработени: радовишкиот (Бојковска, 2003), кичевскиот (Лаброска, 2008), кумановскиот (Видоески 1962, Додевска-Михајловска и Давкова-Ѓорѓиева 2015), прилепскиот (Тодорова – Младеновска 2018), битолскиот (Стерјовски 2017), велешкиот (Петрова-Џамбазова 1997, 2019), дебарскиот (Василевски 2015), штипскиот (Маленко 2012) и кривопаланечкиот говор (Стоевска-Денчова 2004). Од нив исклучиво на фразеолошкиот материјал се посветени две монографии (за прилепски и за дебарски говор), две статии за велешки и една за кумановски говор. Во останатите трудови акцентот е ставен на фонолошките, морфолошките, зборообразувачките, синтаксичките особености на конкретниот говор, додека на фразеологијата е посветено значително помалку внимание.

За сите пронајдени единици беше направена проверка во „Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик“ на Тодор Димитровски и Ташко Ширилов (ФРМЈ) и во „Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник“ на Снежана Велковска (МФМФР) и беа земени за разгледување исклучиво фраземите кои не се регистрирани во овие лексикографски трудови. Во овој корпус не влегуваат фраземите кои се разликуваат од оние кои се регистрирани во фразеолошките речници само на фонетско ниво (*Џуйка* наместо

Ѓуџка во умрела Ѓуџкаџа шџо џо фалела, Којнари наместо Коња-ри/Коњаре во Којче од Којнари и др.). Како резултат на ваквото филтрирање оваа анализа се потпира на 49 фраземи во чиј состав има онимиска компонента. Три фраземи претставуваат варијанти на изрази кои се регистрирани во фразеолошките речници. Во нив доаѓа до замена на една од компонентите, па така во кичевскиот говор среќаваме *Море ќе јагеш џак Јана мајка да е!* наспроти *Ќе џо најправиш џоа – џа, мајка Јана да џи е!* во МФМФР, во дебарскиот *Миџи Асан да џе лажам* наспроти *Миџи Асан да џи баам* во ФРМЈ и МФМФР и *Од кал да е, Пеџко да е* наспроти *Од кал да е Пеџра да е* регистриран во МФМФР.

5. Анализа

Во овој труд се разгледуваат 49 фраземи во чиј состав влегуваат 55 оними. Пет од нив (Петко, Алија, Васе, Турчин, Ѓупка) се среќаваат по два пати во својата основна или во изведена придавска форма.

Во ексцерпираниот материјал се забележува доминација на антропонимите додека на останатите оними (топоними, еортоними, етноними) отпаѓа значително помал дел. Во рамки на антропонимите, пак, преовладуваат називите на лица од машки пол, така што од вкупно 37 антропоними само 8 се женски: Јана, Паца, Васе, Трајанка, Рајна, Ката, Неда и Емина. Нееднаквата застапеност на женските и машките имиња во овој материјал сведочи за патријархалниот начин на живот, како и за традицијата според која жените дури и не биле именувани со сопственото име, туку со имињата на нивните мажи (Ристовица, Димкојца). Во турските документи женски имиња речиси нема, освен имињата на вдовиците во погореспоменатите форми. Во официјалните документи овие именувања не се среќаваат, но тие сè уште се многу чести во обичната комуникација, а во селските средини апсолутно преовладуваат. (Коробар 2019:41-42).

Во групата антропоними најзастапени се личните имиња, додека презимињата и прекарите се среќаваат многу поретко. Од регистарот на лични имиња фиксирани во дијалектните фраземи се заклучува дека тие ретко се среќаваат во својата основна форма, односно најчесто се употребуваат народните форми: Паца, Ката, Кољо и сл. Ова може да се објасни со изразената експресивност на овие форми, како и со фактот што тие со векови се употребувале

како официјални имиња. Во фразеолошката литература употребата на народните, скратените или галовните форми од имињата често се објаснува со блискоста, фамилијарноста, но и со припадноста на понизок социјален слој.

Во дијалектниот фразеолошки материјал преовладуваат христијанските имиња, додека муслиманските се застапени во помал број: 8 машки (Абуш, Алија, Алајбег, Асан, Раиф, Чакар Мустафа, Целадин Сефер, Шукара) и едно женско лично име (Емина). Петвековното турско присуство на Балканот оставило траги врз македонскиот систем на именување. Со исламизацијата се наложувале муслимански именувања. Мора да се има предвид и дека дел од македонската популација носи муслимански имиња и тие се дел од нашата антропонимија (Коробар 2019:23-25)

Во однос на презимињата кои влегуваат во составот на дијалектните фраземи може да кажеме дека тие може да се употребат во комбинација со името (Чакар Мустафа, Целадин Сефер), но и самостојно кога упатуваат на семејство. Како илустрација за нивната самостојна употреба би го издвоиле Манаки во фраземата *Ај, оој да се сликаш кај Манаки* која се употребува во битолскиот говор кога некој станува здодевен и му го троши времето на другиот или кога двајца само што не дошле до погруба расправија. Близок до изразот *оги да се сликаш*. Мотивацијата за овој израз се поврзува со познатото „Ателје за уметничка фотографија“ во Битола чии сопственици биле браќата Јанаки и Милтон Манаки. Во битолскиот говор се употребува и фраземата *Не си на Данабаш ќерка, ѝа да се конѝши!* кога некој со својата облека го надминува својот стандард и средина. Мотивацијата за овој израз се трите ќерки од битолското имотно семејство Данабаш кои се носеле мошне елегантно и отмено и станале синоним за убаво дотерани девојки.

Од прекарите за илустрација би го навеле изразот *Ти не си крив – Пандаро е крив!* кој се користи кога некој се оправдува дека не е крив за некоја грешка. Во ваквиот одговор лежи асоцијација на физичкиот недостаток на Димко Пандаро кој бил еден од првите српски регрути во 1914 година. Тој учествувал во Првата светска војна и се вратил во Битола како инвалид, т.е. имал проблеми со движењето. Овде може да го додадеме и примерот *Не сум Десоецо ѝа да знам!* со значење ‘не сум јасновидец’. Десоецо според Стерјовски (2017:215) е Синан Синан, македонски муслиман од

прилепско село Десово кој бил познат по своите способности да ја предвиди иднината.

Основна мотивација настанувањето на најголем дел од овие фраземите се впечатливите особини на конкретна личност врз основа на директен или индиректен контакт со неа (на пример од раскажување на постарите) (Kurtović-Budja, Ribarova 2017:405). Понекогаш испитаниците го знаат значењето на фраземата, но не и личноста на која се однесува антропонимот, но се среќаваат и фраземи во кои личноста која е мотив за нивното постоење е сè уште жива и дел од локалната заедница или е добро зачувана во меморијата на постарите жители или во различни текстови. За илустрација ќе наведеме неколку примери од велешкиот и од битолскиот говор.

Така, Петрова-Џамбазова (2019) објаснувајќи ја велешката фраземата *како Кољо Бојдан си* која има значење 'сите ги знаеш/ги познаваш' наведува дека се работи за еден урбан лик којшто целиот работен век го поминал во општинската матична служба и странките од него слушале и дознавале многу повеќе за нивното семејно стебло.

Во однос на изразот *како Трајко ѝокрај суг си...!* Петрова-Џамбазова дава објаснување дека станува збор за човек, кој поради својата лесна ретардација, секогаш се движел по улица со грбот залепен колку што може повеќе за сидот, бидејќи имал некои свои стравови од сообраќајни незгоди. Во изразот се зачувале само стравовите, како нишка се јавува само неговото движење: тесно прилепен до сидот, и се употребува за човек којшто и оправдано и неоправдано (основано и неосновано си стои по страна), не се меша, не се „буричка“ во ништо, а си добива повеќе од заслуженото. Во оваа смисла е синонимен со фразеологизмот: Кротко јагне од две мајки цица... Исто така, со текот на времето овој израз добил и дополнителна употреба – човек којшто не мешајќи се, потајно се насладува од настаните, си гледа сеир, без намера да помогне во некоја незгодна/деликатна ситуација (Петрова-Џамбазова 2019:26).

Стерјовски (2017) за изразот *Ќе гојде со на Паца бродо!* кој се употребува со значење '1. никогаш нема да дојде, 2. нема превозно средство за да дојде, наведува дека тој е поврзан со Паца - личност со лесна ментална заостанатост која живеела меѓу двете светски војни. Таа си вообразила дека е сакана од некој кој отишол на печалба и постојано го чека бродот со кој тој ќе се врати.

Од наведените примери, како и од целокупниот материјал се стекнува впечаток дека во собраните единици многу е ретко позитивното оценување т.е. дека фраземите се однесуваат пред сè на опишување на негативни карактерни особини или на надворешниот изглед. Концептуализацијата на внатрешните, карактерните особини упатува на близок контакт или чувство на блискост со денотатот (Kurtović-Budja, Ribarova 2017:405). За пример ќе ги наведеме: *од сабајле Илија, љољлагне Алија* ‘превртлив, лицемерен човек’, *Сам Алија, сам кадија* ‘своеволност’, *Пак Тасеџо љо фаџи* ‘повторени лоши навики од инает’, *Шабан мајка* ‘човек кој на себе реди претерано значки и слични предмети’, *Ко Фоџе Рајнин е* ‘психички болен човек’, *Васеџо улоџо/Васеџо со фиџуриниџе* ‘девојка со чудно однесување или со чуден изглед/стил’, *Чакар Мусџафа* ‘човек со криви очи’, *Кај Фиќи на џераса* ‘денгуба’, *Џеладин Сефер* ‘злобен човек, крадец’, *ќор Данаил* ‘не може да види нешто што му е пред очи’, *Раиф одџовара/ Раиф ќе џлаџи* ‘никој не одговара за стореното, никој нема да плати’, *Исчџиџила к’олко ’од-бел’а Шарко!* ‘исчистила згора-здола’, *Ти не џо чеџкаџ – Шанќуре сам се чеџка!* ‘1. кога некој сака да спори, 2. израз кој се користи за омаловажување’, *Го оџеџае Марка* ‘свршена е работата’, *На Неѓу нека-ву-џ’ори, на-нас в’ажноме, џџо в’икав доџџаџи... да-ни-ч’ури џр’аво* со која се означува себичност и негрижа за другите. Фраземата *да не чуеџ Емина* која се користи за нешто што треба да се направи тајно во себе ја содржи асоцијацијата дека ако чуе Емина, т.е. жена, информацијата ќе се прошири, ќе се дознае. На тој начин повторно се дава негативна квалификација.

Единствениот пример со позитивно значење е *Иџо и Каџа* кој во битолскиот говор се однесува на неразделен брачен пар.

Со неутрално значење се одликува фраземата *Трајанка да се викам ако не биди џака* која се употребува како гаранција дека нешто ќе се случи.

Фраземата *На Шукара басмаџа на џрање оџвора/ оџвора како на Шукара басмаџа* има различни толкувања. Според едното станува збор за квалитет кој со текот на времето станува сè поизразен (со перењето платното станува сè подобро), според другото станува збор за лош квалитет, за измама (делува квалитетно, но при перење платното си ја покажува вистинската страна), а според третото толкување повеќе се однесува на изненаденост од смело-

ста на постапката, најчесто во морална смисла, на лицето на кое се однесува.

Во дел од фраземите изборот на имињата е правен според римата или се работи за игра на зборови *Белџа со мајстиор Велџа, ниџи дома идеџи ниџи џари џуџиџаџи* '1. тешка, незавидна состојба каде што не се знае што да се прави, а сè зависи од еден човек. 2. неработник, голем мрзливец', *Мийџре од Пеџика, сокачетџо џо сџилеџка* 'пиџан човек', *Абуџи-Кабуџи, Раџко-Траџко* '1. многу голема гужва, 2. не е важно кој бил, важно работата е завршена'. Во таквите случаи ономастичната функција на таквата фразеолошка компонента е чисто формална, врската со сопственото име во суштина е фиктивна, како и самото сопствено име (Мокиенко, 2017:215).

Топонимите се застапени во седум фраземи: (*во Прилеџи*) *џоарно око да џиџи изва оџиџо муабетџи* 'подобро е да претрпиш голема физичка болка, отколку неосновано да те наклеветат', *Поџ во Теџоо да џиџи џоминиџи леџиџо* 'пропадната работа', *Сеа Дебар, денеска Баниџџа, уџре Река* 'човек што постојано некаде оди', *Од Јанче до Тресонче* 'некоја случка што се раскажува надалеку', *невиден бисер балкански* 'кога некој ќе каже голема глупост', *Врањска чивџиџа - кумановска бурџиџа*. Во оваа група го ставаме и изразот *Ко Осоџ и Присоџ* со значење 'многу далечни'. Иако лексемата *осоџ* означува место што не е изложено на сонце, обично на северна страна, наспроти *присоџ*, како место што е изложено на сонце, обично на јужна страна, таа истовремено е и име и на миџачко село во општина Дебар. За разлика од единиците фиксирани во фразеолошките речници во кои среќаваме називи на егзотични и далечни места, од наведените примери може да се забележи дека станува збор за топоними од непосредното опкружување.

Во четири фраземи се содржи етноним. Изразите *џуџика се маџи* кој се користи кога во исто време врне и грее сонце, *џуџиска рабоџа* кој се користи за означување на лошо завршена работа, несериозна работа, *ко Турџин џиџетџи* со значење 'многу пуши', *како џиџан Турџин е* – 'нема сила да оди'. Од примерите се забележува дека се користат за означување на некаква аномалиџа, површност, прекумерност и слични негативни карактеристики.

Во издвоениот материјалот има еден пример со еортоним: *Си џомина бетџер од џаџано на Баџрам* со значење 'многу лошо помина, имал тежок период во животот'.

За разлика од фразеологијата на стандардниот јазик каде голем број од единиците се мотивирани од римска, грчка, словенска митологија, од Библијата и од религијата воопшто, во дијалектолошкиот материјал сретнавме само една фразама во која се споменува лик од Библијата: *Ни Свети Петар не му ѝомаѝаѝ* ‘нешто лошо има сторено, не може да му се помогне’.

Во следните два примера ќе се задржиме и на употребата на мала или голема буква во онимиските фраземи. Станува збор за актуелно прашање на кое се задржале многу лингвисти и е во директна врска со специфичната функција на сопствените имиња во рамки на фразеолошките единици.

Фраземата *Алајбеѝова слама* која не е регистрирана во фразеолошките речници на македонскиот јазик, а за која наоѓаме употреби во публицистиката (СЈО како *Алајбеѝова слама* [<https://bitolskivesnik.mk/sjo-kako-alajbegova-slama-2/>]) вклучена во овој труд бидејќи е регистрирана од Василевски кој го обработил дебарскиот говор. Трагајќи по објаснување на фраземата најдовме на неа во повеќето соседни јазици. Според Ѓирка (2010) оваа фразама настанала, веројатно, кон крајот на османлиското владеење кога централната власт слабее и владее неодговорно и расипничко однесување. Алајбег е збор од турско потекло и означува старешина на алај (паравоена или воена единица со големина на денешен полк). Секој алај се состоел од феудалци кои учествувале во воените походи и го бранеле турското царство, но покрај тоа биле задолжени и да обезбедат слама и други потреби за војниците и за коњите. Кон крајот на османлиското владеење кога ја губат контролата воените резерви на слама се разграбувале од населението. Според ова толкување Алајбег не е конкретна личност која живеела и е историски потврдена, туку станува збор за чин на воен старешина кој би одговарал на денешниот полковник.

За разлика од претходната фразама, во кумановскиот говор го среќаваме изразот *луѝа како максим ѝо-дивизију* ‘зборува бесмислици’ во кој компонентата *максим* е напишана со мала буква. Потеклото на оваа фразама се поврзува со името на Стивенс Максим кој во 1884 година конструирал тип на митралез кој во негова чест е наречен Максим. Ова оружје се користело во Првата светска војна, испукувало повеќе од сто куршуми во минута и било многу бучно. Неговите карактеристики се поврзуваат со човек кој многу зборува, но најчесто глупости.

Функционалната еднаквост на сопственото име и општата именка во состав на фраземите се потврдува со можноста за нивна замена при варирањето на лексемите во составот на фраземата. (пр. *џака Пејко/gedo знаел, џака џлашел деца* – си го кажува/ прави само неговото, тоа што го знае или интересира). Се разбира, повеќето лексички варијанти се чинат периферни, оказионални во однос на доминантните примери со сопствени имиња. Сепак, самата можност да се направи замена сведочи за губењето на индивидуалноста, уникатноста и сличните ономастички признаци (Мокиенко 2017:210).

На тенката граница меѓу сопствените и општите именки упатува и членувањето на личните имиња кое се среќава во овие изрази: Васето во *Васејо со фијуриније*, Тасето во *Пак Тасејо јо фати* и др.

6. Заклучок

Од овој мал сегмент од дијалектната фразеологија со онимиска компонента, може да се забележи дека станува збор за материјал кој дава можност да се зборува за семантиката на имињата, за нивната апелативизација и за нивната функција во јазикот од поинаква перспектива. Покрај тоа, овој материјал во голема мера се разликува од оној кој е фиксиран во фразеолошките речници на македонскиот јазик. Дијалектниот материјал, покрај тоа што нуди контакт со архаични зборови и форми, исто така избобилува и со локален колорит, со ликови и места кои имаат посебно значење за месното население и претставува непроценлив извор на информации за обичаите, традициите, погледот кон светот. На крај може да заклучиме дека овој мал сегмент го потврдува мислењето на Kurtović-Budja, Ribarova (2017:405) дека иако онимот именува конкретен денотат, при неговата употреба во фраземата, доаѓа до апстрахирање на денотатот што води кон тоа онимот да стане општ симбол. На тој начин фраземите стануваат значаен извор и посредник во откривањето на сликата на микросветот на една локална заедница.

Користена литература

Бојковска, Стојка 2003: *Радовишкиот јовор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Василевски Филип 2015: *Фразеологија на македонскиот јовор во Дебар и Дебарско*, Напредок, Тетово.

Видоески Божо 1962: Кумановскиот говор. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Додевска-Михајловска Олгица, Давкова-Ѓоргиева Светлана 2015: „Фразеологијата на кумановскиот говор“, *Македонски јазик*, 66, 55-62.

Кобелева, И.А. 2012: *Современная русская диалектная фразеология: лексико-грамматический и лексикографический аспекты*, Сыктывкар.

Коробар-Белчева Марија 2019: *Македонски ономастички исјражувања*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Краева В.Ю. 2007: *Диалектная фразеология русских говоров Алтая (лингвокультурологический аспект)*, Барнаул.

Лаброска Веселинка 2008: *Кичевскиот јовор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Маленко Билјана 2012: *Штйийскиот јовор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Мокиенко В. М. 1980: „О собственном имени в составе фразеологии“. *Перспективы развития славянской ономастики*, Наука, Москва, 57-67.

Мокиенко В. М. 2017: Фразеологизация как способ апеллятивизации имени собственного, *Зборник од меѓународната фразеолошка конференција Имињата и фразеологијата*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 201-220.

Петрова Снежана 1997: „За неколку фразеолошки изрази од Велес“, *Третј научен собир на млади македонисти*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 295-300.

Петрова-Џамбазова Снежана 2019: „Имињата во фразеолошка употреба“. *Фолклор, традиција, јазик: зборник на трудови од научниот собир одржан на 17-18 мај 2018*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 25-28.

Подольская Н.В. 1990: Собственное имя. Лингвистический энциклопедический словарь, Сов. энциклопедия, Москва, 473-474.

Стерјовски Александар 2017: *Калеидоскоп. Биџола*, Конзулат на Република Србија во Република Македонија, Битола.

Стоевска-Денчова Еленка 2004: Кривопаланечкиот говор, Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Тодорова – Младеновска Мери 2018: *Фразеологизмиите во прилејскиот крај и нивната честота во романот „Фури“ на Сошир*

Гулевски. (одбранет магистерски труд), Институт за македонски јазик “Крсте Мисирков”, Скопје.

Федоров, А.И. 1980: *Сибирская диалектная фразеология*, Наука, Новосибирск.

Вагџот Бранка 2017: *Lingvokulturologija i zoonimska frazeologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Kurtović-Budja Ivana, Ribarova Slavomira 2017: Ki je Mara Peškaraša? (o nekim antroponimima u hrvatskim dijalektnim frazemima), *Зборник од меѓународнајта фразеолошка конференција Имињајта и фразеолоијајта*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 397-408.

Šipka, M. 2010: *Zašto se kaže*, Prometej, Novi Sad.

Лилјана Макаријоска

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
lmakarijoska@gmail.com

Мери Цубалевска

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
m.cubalevska@yahoo.com

ДИЈАЛЕКТИЗМИТЕ ВО ЦИКЛУСОТ „ЦРНО СЕМЕ“ НА ТАШКО ГЕОРГИЕВСКИ

Апстракт: Анализата на авторскиот јазик на современите македонски писатели на своевиден начин ги потврдува богатите изразни можности на македонскиот јазик. Употребата на дијалектната лексика претставува непресушен извор за збогатувањето на македонскиот лексички фонд и придонесува за потсилување на литературниот исказ, за поголема изразност и посоодветно пренесување на атмосферата, карактерот на ликовите итн. Предмет на нашата анализа е застапеноста на дијалектизмите во циклусот „Црно семе“¹ од Ташко Георгиевски, во кој е видлив стремежот за насликување на битот на народот и разговорниот начин на изразување кај ликовите со многу дијалектни лексички елементи. Дијалектизмите ги носат обележјата на воденскиот говор и тие се слеани во раскажувањето како средство за одредени стилистичко-функционални цели.

Клучни зборови: македонска литература, лексика, дијалектизми, воденски говор

Ташко Георгиевски се вбројува меѓу најплодните македонски писатели, чиешто творештво се одликува и со стилот и со богатиот јазичен израз. Тој се пројавува во годините на големи книжевно-естетски промени во современата македонска литература, а неговата појава се поврзува со воведувањето нова тема во македонското прозно творештво, т.н. „егејска тема“ односно преокупација со судбината на луѓето од Егејска Македонија, на која се надоврзуваат и други автори, како на пр. Петар Ширилов, Ката Мисиркова-Руменова, Иван Чаповски, Петре Бакевски, Паскал Гилевски, Петре Бицевски и др. (сп. и Макаријоска, Цубалевска

¹ ги опфаќа романите „Црно семе“, „Змиски ветар“, „Време на молчење“, „Рамна земја“, „Исчезнување“, „Црна билка“ (Матица Македонска, Скопје 2008 година)

2020). Романите на Георгиевски се надоврзуваат и на оние дела коишто проникнуваат во траумите на македонскиот човек (на пр. „Пиреј“ од Петре М. Андреевски, „Разбој“ од Владо Малески, „Големата вода“ од Живко Чинго, „Простум“ од Коле Чашуле). Според Старделов, романсиерското дело „Црно семе“ на Ташко Георгиевски претставува потрага на човекот и народот по својот загрозен идентитет. Од првата книга раскази „Ние зад насипот“, па сè до неговиот последен роман „Црна билка“, „во неговата проза пулсира една единствена тема: страдањата на човекот на кој со најсвирепи средства на насилство му е отсечен како со нож неговиот национален и човечки идентитет“.

Во врска со својата творечка преокупација Ташко Георгиевски истакнува: „Мојот свет се луѓето од Егејска Македонија, нивните потресни и трагични судбини, пренати по светот напуштајќи ги своите огништа, своите планини, своето небо, своето сонце, и сега овде, или на некое друго место се обидуваат да создадат свој дом, огниште, планини, небо, сонце и при тоа потклекнуваат под тежината на сè она што го носат со себе, од сите вресоци, од сите солзи, од сите пламења и пепелишта, од сите смртти. Ете тоа е мојот свет во мојата прва збирка раскази. Тој свет ќе биде и во другите работи што ќе ги напишам. Да, тој свет останува моја главна преокупација. Оти кој ќе пишува за тие луѓе ако не пишуваме ние заедно со нив што плачевме и се радувавме!?“ (ТЛП:15).

Улогата на јазикот на уметничката литература во развојот на националниот јазик е толку голема што национален јазик се врзува за творештвото на големите писатели, а уметничката литература има значаен влог во изградувањето на лексичкиот фонд и во искористувањето на зборообразувачките можности во областа на суфиксацијата, префиксацијата итн. Лексиката во прозата на Ташко Георгиевски не е преоптоварена со туѓојазична лексика (освен онаа што претставува дел од дијалектната лексика или во случаите кога нејзината употреба е изнудена од раскажувањето, временскиот контекст), а причина за тоа е неговиот стремеж за насликување на битот на народот, во кој доминира разговорниот начин на изразување кај ликовите со голем број дијалектни лексички елементи. И покрај мноштвото ликови во романите на фразеолошки план се чувствува една монотонија, т.е. нема воспоставување на разлика во говорот. Ликовите зборуваат со „ист јазик“ на ист „општ план“ како и самиот раскажувач. Тоа е затоа што во

„Рамна земја“ општиот и индивидуалниот план се надоврзуваат (Георгиевска-Јаковлева 1997:25).

Според Груевска-Маџоска (2017:106–117) употребата на не-стандардна лексика, односно дијалектна лексика во уметничката литература е честа појава поради тоа што секој автор се стреми да создаде сопствен стил на изразување, а вметнувањето на дијалектизмите во контекстот, нивната организација во изразувањето е прашање на умешност. Употребата на дијалектната лексика во уметничката литература се намалува за во последниве години интензивно да се зголеми и тоа особено во поезијата. Така се случува цела песна да биде напишана на дијалект (Ристо Јачев, Санде Стојчевски и др.) или пак на архаизирана форма на јазикот (Санде Стојчевски, Јордан Даниловски и др.). Употребата на дијалектна лексика претставува важна карактеристика на стилот на Живко Чинго, со цел читателот да стекне блиска слика за луѓето, атмосферата и сл., па на читателот му се чини дека го слуша оној што раскажува.

Во сликањето на определена економско-социјална состојба се користат дијалектни лексички елементи, а со ваквата постапка пред читателот се оживува сликата од минатото (Додевска-Михајловска 1996:163, 165).

Според Ташова (2016:82) авторите во своето творештво широко ги користат националните изразни средства, но во нивните прозни дела се јавуваат и јазични единици од говорите со кои тие интимно се поврзани, па посегајќи по дијалектните зборови или изрази, афирмираат одредени средства што потенцијално имаат изразна моќ, а на тој начин се врзуваат за средината на која и самите ѝ припаѓаат и која не би била толку добро насликана и приближена на читателот со употреба на лексика од стандардниот јазик. Употребата на дијалектизмите најчесто се определува од тематиката, односно тие ги изразуваат историските и општествените услови и менталитетот на претставниците на една јазична територија.

Во индивидуалниот јазик на Георгиевски се присутни дијалектните особености, посебно карактеристиките на воденскиот говор. Дијалектната лексика ги одразува карактеристичните особености на воденскиот говор кој спаѓа во долновардарските говори кои ги опфаќаат и говорите во егејскиот дел на Македонија во: Кукушко, Воденско, Пазарско, Солунско, Мегленско и Кајларско. За воденскиот говор како и за другите југоисточномакедонски

говори е карактеристична застапеноста на лексичките архаизми. Застапени се и грцизми, познати во повеќето долновардарски говори (на пр.: армас, армаса, калеса, афореса, ипсома, камуха, крондир, мартир, омјас, паплама, прион, фуртуна). Во голема мера се присутни и турцизмите и тоа во различни тематски области, а поголем дел од нив се пошироко познати и во други македонски говори: баир, боктиса, гарез, ѓул, диван, долама, максус, сабур, санки, сермија, фајда (Георгиевски, Макаријоска 2015:103–183).

Јазичниот израз на Ташко Георгиевски е богата ризница во која се чува дијалектната лексика на родниот говор, а честопати истакнува дека се труди да ги зачува зборовите употребувани од родителите, на пр. од мајка ги запишав овие зборови: ... вршник, жар, спуза, пепау, в'глин, к'мара, дулап, к'ндиуце, ламба, шише, фитиљ, шаматура, ругузина, миндер, пирница, пукров, виленце, примена (НЗН:270). Тој има творечки порив и потреба да проговори за животната вистина на својот народ употребувајќи голем број дијалектни зборови од својот роден говор, од кои ги izdelуваме оние што ги среќаваме во циклусот „Црно семе“:

На пр.: алка 'бара, следи': калдрмата ја алкаа со два долги снопи светлина (ЗВ:63), ги алкаа момчињата (ЗВ:71), армас: а инаку, армасот ќе се случи во најтесниот круг (ЦБ:72), армаса: го армасаме за та втората чупа на Роса (ЦБ:169), другта нидела пу Бугуројца ки а армасаме ва момта (ЦБ:71), армасник: Армасникот не ни го кажувај, го знаеме (ЦБ:71), Пела и не знае што е тоа армасување и армасник (ЦБ:72), бишка 'свиња': Ги истераме којнте, волоите, бишките, кокошките, са кундисаме ниа! (ЦБ:59), заедно ги паселе бишките (ЗВ:83), боб 'грав': ќе успеат да посадат пиперки и домати прво, па тикви, два-три реда пченка за да се јази боб по нив (РЗ:172), боска 'дојка': и на малечкото муцуне му ја подаде другата боска (РЗ:163), и не ја оставаше додека не го исмукаше целото млеко од боската (ЦБ:58), ќе се отворат боските на облаците, ќе јурнат поројни дождови (ЦБ:278), и во исто време да ги одзатне сите боски на црните облаци (ЦБ:40), брои 'смета': Такви работи не можам да измислувам, за што ме броиш! (ЦС:61), вадин 'денес': там, на шарката меѓу вадин и некнинта ки гу закоунам (ЦБ:178), вали 'пали': валеле голем оган (ЗВ:83), варди 'чува': работата го варди од зли мисли (ЗВ:17), Риса го варди од забите на Трендафила (РЗ:292), веленце 'волнена прекривка, килимче': До него се темнееше аловото веленце (РЗ:124), Го видов кога летна со

веленцето (P3:295), вигна ‘огниште’: огнот од вигната да го про-
 голта, ете така, иако е татко на моите деца! (P3:163), ги поминува
 покрај вигната (ЗВ:91), се витоса ‘се изгуби’: што катара ги фати
 та сите се витосаа (ЗВ:128), вјаса ‘брза’: и не се задржува многу,
 вјаса на кај Острово (ЦБ:184), вјасаничкум ‘брзајќи, со брзање’:
 Вјасаничкум замина и не помина многу време, туку еве ти ја со
 дрвениот одар и сламарникот (ЦБ:28), вјасник ‘гласник’: какви се
 овие вјасници? (ЗВ:37), внедојапно ‘ненадејно, неочекувано, одне-
 надеж, одеднаш’: Значи, постоеја знаци на внедојапно прекинување
 на животот во селото (P3:44), војва ‘се мотка, се вртка, се шетка
 ваму-таму, се појавува’: Жаби, гуштери и змии војваа низ него
 (ЦБ:56), враже ‘гата; зборува’: Се развика на дечињата иако гледаа
 како ја враже устата (P3:14), врне ‘врати’: ми Милка ми гу врна
 стопанот, арно лафиш, ќерко (ЦБ:36), гашник ‘врвца за врзување
 бечви и сл.’: ги тргаат по улиците, надвор од селото, кое мајка си
 за фустан, кое деда си за гашник, кое татка си за панталони (P3:61),
 Ние не можеме да бидеме врзани како со гашник, секој со својот
 к’смет! (ЦБ:21), глоти ‘погани, валка’: „Нешто ти ја глоти душата“,
 му рече еднаш Доне (ЦС:71), гундулица ‘наметка, гуна’: Ако тре-
 ба моите гундулици ќе ги дадам (P3:274), дандал ‘страв’: Дандалот
 ме бега! Јаска сасра ричек јагу љољто... ним ми с лути! (P3:135),
дене ‘замине, се изгуби, упати некаде’: зошто нас не денат таму?
 (ЗВ:66), дира ‘трага’: ќе ја намириса ли неговата дира (ЗВ:13), оста-
 вија бележита дира од писоци (ЗВ:24), исти патишта до првата
 дира (ЗВ:47), не ќе може да му влезе во дирата (ЗВ:55), и дирата
 одеше од десно кон лево, се таму преку двете одаи, до искршени-
 те џамови низ кои чиниш си заминала (P3:18), доварди ‘дочува,
 зачува’: Тие не ќе успеат да го довардат (ЦС:30), додрангори ‘стиг-
 не (со тракотеење)’: Чека да го врзат за некој воз со кој ќе додран-
 гори дури во Македонија (P3:291), доезди ‘стигне’: Дали со ветрот
 доезди? (ЗВ:56), домачне ‘смачи’: Му домашнија тие негови фалби!
 (ЗВ:65), достага ‘тегоба, мака, јад досада, здодевност’: Ама не
 стиснат од достага (P3:289), Што се тешки од болка и достага
 (P3:295), драба ‘поминува’: ја драбале ноќта во немото село (P3:169),
дрангож ‘тракотеење’: вагоните се удрија еден од друг и дрангожот
 ги разбуди луѓето (P3:11), држале ‘рачка’: Правам мотики и копач-
 ки, а држалињата други рачиња нека ги држат (P3:173), дробен
 ‘мал, ситен’: немало место за тие дробни дечиња (ЗВ:44), каде со
 овие дробни деца (ЗВ:139), дробнеж ‘ситнеж’: имало едно килерче

со секаков отпад што ги греело сестрите и дробнежот на Роса и Донка (P3:31), дробничок ‘ситничок’: Оти дробничок и загубен во шинелата, луѓето не ни знаеја каков е (P3:32), дробно ‘ситно’: немало место за тие дробни дечиња (ЗВ:44), думан ‘облак’: сега е като кук – думан станаа со куќата и пљачките! (P3:56), Рекоа дека уште ноќта една чеза го префрлила до станицата и од таму думан – како да го ловеле со пушки (P3:118), се пикнаа во толпата што дигаше думани како да е лута војска (P3:162), заварди ‘зачува’: Јас сакам да завардам само малку душа! (ЦС:56), И сега е таму, господ да го заварди (ЗВ:19), Три завардила, а само едно поминала (ЗВ:14), завјасува ‘брза’: никогаш не ги завјасуваше ни жената ни децата (ЗВ:60), задраба ‘брзо оди’: И прв задраба накај меѓите на гробиштата (P3:30), Ти задрабаме пу чаршијта су ва мојта мечка, призна тука, призна там (ЦБ:244), се задума ‘се замисли’: се задума малку од неговите зборови (P3:173), закандиса ‘фати, доби’: Павлина закандиса туберкулоза и сега деновите ги минува во санаториум (ЦБ:10), заламка ‘заматка’: рацете ги ламкаше (ЛВ:18), залиса ‘замае’: Ке се задушиме, рече Марко, ќе залисаме за ава (ЦС:15), залости ‘стави резе (на врата)’: на отворот спуштија тежок дрвен капак и однадвор го залостија со нешто (ЦС:28), замандали ‘затвори врата со мандало’: Дине само успеа уште да го затне џамот, да ја замандали вратата и да ги пласне своите коски крај децата (P3:19), запастри, запаструва ‘заштити’: вади некои парталчиња од бовчите и туку ги тутка обидувајќи се да ги запастри од песот на зимата (P3:23), тој тоа го стори само еднаш за да ги молкне клетвите на жените што мислеа дека се запастрил од куршумите (P3:45), Како што се запастрија во Кочани за време на земјотресот кај некои роднини на зетот (ЦБ:278), мајка Перса се запаструва што повеќе да бидат сами, сосила ја довлечуваше во нејзината одаја (ЦБ:284), заплатнување ‘мачка, малтериса’: бил еден од одбраните, што учествувал во заплатнувањето на сидовите (P3:82), заполтен ‘придушен, зарипнат’: Локомотивата се забуца во густата магла речиси со заполтен песок, вагоните се удрија еден од друг (P3:11), го влечеше зад себе својот дебел и заполтен глас што непрекинливо повторуваше Ви ја кажувам вистината, ооо, луѓее! (P3:12), кој ќе ти различи заполтен глас (P3:117), И се пристори како да слуша заполтени гласови (P3:78), запруса ‘затрча, забрза’: Си наметна шал преку глава и запруса низ дождот (ЗВ:122), састра ‘наутро’: Јаска сасра ричек јагу љољто... ним ми с лути! (P3:135), ејми саанот шо

гу поуниме су Митра секоа састра е празен! (ЦБ:161), Рано састра-та и онака ќе откријат (ЦБ:236), застрежи ‘затрепери, се вознемири’: Му застрежи душата (РЗ:25), им застрежија душите (ЗВ:95), затулуен ‘облечен со многу облека’: дечињата пливнуваат по сите улички затутулени во топли пљачки, во широки суртуци (РЗ:33), зауши ‘слушне’: тоа го зауши Пелагија (РЗ:139), зафрчи ‘почне да се движи со шум, со голема брзина’: мажи, жени, дечиња, баби и старчиња се собраа во едно клопче и клопчето се зафрчи како тркало (РЗ:294), збит ‘стегнат’: Еден од леринските села, кусичок и збит (РЗ:86), зглавје ‘перница’: Го замоли Танаско врз зглавјето да обеси малечка бела топка (ЦБ:283), изврви ‘помине’: го изврвија селото, па удрија по рамната белина, нерасцапана од ништо тоа утро (РЗ:20), изишкан ‘избркан, истеран’: Да не беше изишкана од клупите (РЗ:275), искламкан ‘истресен, потресен’: овие измачени, искламкани жени со деца? (ЗВ:61), испогани ‘извалка’: Ги испоганија сите станици и станички и почнаа да ги застануваат на отворена линија (РЗ:18), испокутка ‘испобутка’: ги испокуткаа мажите (ЗВ:22), испули ‘погледа, разгледа’: и со ред ги испули оние во вагонот (РЗ:8), ги испули оние во вагонот (ЗВ:142), вјаса на кај Острово, вели да испулам как е та Митра (ЦБ:184), На испули шо ни писа нашто Димустен, а шо јаска не зн’м!? (ЦБ:178), испулува ‘гледа’: Дечињата го испулуваат дворот, го испулуваат и него, а тој молчи (РЗ:33), се истуши ‘се ослободи од гнев, од лутина, од некаква душевна тежина’: Ако, ако, истуши се (ЗВ:40), човек сака да се истуши (ЗВ:136), исфраска ‘испрска’: Дождовните врвки ќе го исфраскаат (ЗВ:7), јадар ‘крупен’: Силната и јадра Добра без многу напор ја ослободи рачката (РЗ:11), јаска ‘јас’: Ох мори пуста јаска, леле, леле, што таксират ме снајде! (РЗ:80), ме пита ти ли си Роса таа и таа? Јаска, му вела (РЗ:173), а шо јаска не зн’м!? (ЦБ:178), За шо с’м јаска крај теп? (ЦБ:11), И двајцата влизеа у црнта земна, устанаа самички, ни ти мајка, ни јаска татко! (ЦБ:6), сега јаска и во мојта пусистрима ги пуљме тиа децта внуочијнта на Баба Петра (ЦБ:8), кадро ‘фотографија’: Меѓу иконките пронаоѓаат нејзино кадро (ЦБ:286), вели Во чупе шо го пулиш на во кадрото (ЦБ:281), Калуѓерката, слабичка и висока, го зема кадрото, го гледа (ЦБ:281), Како да го виде сопственото кадро исправено и заборавено над баријата, а направено од екси такши! (ЦБ:244), кога мора да заминат кај својата мајка и својот татко чии кадра одвај и да шавнуваа пред нив (ЦБ:9), а тој го држи лицето како кадро што почнало да

се губи (ЦБ:43), карекла ‘столица’: а на кареклата зад масата, квакната Чана (ЦБ:246), и дури сега го зема пликото и се спушти врз кареклата (ЦБ:177), дур да седнам на кареклата, во слцево ки са напика з’д Шара! (ЦБ:176), и таму, седејќи на кареклите, да го учат животот (ЦБ:55), Ми не ми са вирува дека ки ми најдат карекла на во мојто! (ЦБ:75), киниса ‘тргне’: Сега не знае кај сме кинисале (ЗВ:40), клава ‘става’: и тој почна да ги клава нивните имиња во големиот тефтер (РЗ:20), Ете, од тоа ми е накиснат чорапот, ајде клавај го крај огнот и не туку врескај! (РЗ:31), едната нога му е дрвена и може да се вади и да се клава како пирчетка в џеб (РЗ:35), кладе ‘стави’: друг го имаат кладено главатар на полето секоја вечер прави оломелија со нас (РЗ:57), Си има к’лдено нешќо у главта! (ЦБ:47), не се сеќаваше дали кладе некое зрно и во својата уста (РЗ:38), кладен ‘ставен’: Пена е таа мома што ја имаат кладено глава на младината? (РЗ:76), кламка ‘тресе’: оваа душичка со месеци сум ја кламкал во параодине (ЗВ:39), книга ‘писмо, документ’: Пелагија му редеше книга за синот во Грција (ЗВ:105), кроце ‘полека, тивко’: Кроце, мори Ангелино, кроце, пушта (РЗ:12), Доне кроце чекореше (РЗ:119), Кроце бре, жени, сакав само да ја обидам! (РЗ:25), крфија ‘клинец’: а другиот да го обеси во нивната на една слободна крфија (ЦБ:262), и секоја штица, дирек и греда очистени од крфии и по ред сместена во шупата (ЦБ:259), кутка ‘бутка’: ги куткале во правта и легнувале врз нив! (ЦБ:272), кутне ‘собори, сруши’: почнаа да напињаат на портата и мислиш следниот миг ќе ја кутнат (РЗ:114), ветрот не можеше да го кутне (РЗ:35), Ама сонот и неа ја кутна (РЗ:19), лаф ‘збор’: Памети ми го лафот (РЗ:27), треба да учат македонско писмо и македонски лаф (ЗВ:55), Гледаш старче еден мелет, еден лаф (ЗВ:57), Константин не му го зеде лафот (ЗВ:61), Та сите еден лаф имаме (ЗВ:135), Треска да не треснала, нигде никој ни лаф за такво чупе! (ЦБ:277), А на мен срам уд такви лафои, му лафам ним бре синко со такви лафои (ЦБ:37), Нема су кој лаф да скршиш! (ЦБ:69), лафи ‘зборува’: зинала таму на кулата, лафи грчки, а ние ти пулиме во неа (РЗ:57), Бре, асли лафиш! (РЗ:130), Што лафиш, зар спијш адно и адно ден? (РЗ:157), Доне и ти можме да са лафиме, а и ако не са лафиме ниа са лафиме (ЦБ:178), ми Милка ми гу врна стопанот, арно лафиш, ќерко (ЦБ:36), Арно лафиш, да и сросаме к’ту китки и да и припалме љујту уд црвен крст! (ЦБ:7), му лафам ним бре синко со такви лафои (ЦБ:37), лачи ‘дели’: нема само еден-двајца младинци,

туку многу момчиња и девојки што не беа лачени на границата за да им дадат пушка (P3:73), никој не ќе се обиде да ги лачи мажите (P3:9), ги лачеа момчињата (ЗВ:10), лиот ‘диво животно, свер’: Кожата му застрези како живинче кога ќе насети лиут (ЦС: 95), љољо ‘страшило’: Дандалот ме бега! Јаска сасра ричек јагу љољто... ним ми с лути! (P3:135), Аууу, па во чувек е като љољо бре! Немше капа, а во јаго су капа! (P3:130), мацир ‘дојденец, доселеник, кој се доселил од друго место’: какви Мацири, маџун да се сторите (P3:11), мацирка ‘дојденка, доселеничка, која се доселила од друго место’: Тогаш се појави и Маџирката, висока, оптегната во партизанска блуза и панталони, со дикико на главата (P3:166), мижипикаица ‘нечесник, подмолен човек, подвалувач’: знаеше дека судбината и има доделено само некои мижипикајци (P3:184), мисур ‘чинија’: По вечерата наполнија мисур со манџа, отсекоа половина сомун (ЦБ:237), младица ‘мало, младо растение; ластар’: за онаа неизцикана младица (ЗВ:71), мласка ‘испушта звук додека јаде’: Добра слатко мласка целосно предадена на задоволството од јадењето (P3:53), момчак ‘момче’: Офкала додека момчакот не го оптегачил (P3:209), муравешка ‘мравка’: У наска а б’ли а муравешки, ми ниа си и раниме су нашта крв! (ЦБ:9), муцуле ‘усте’: ако не ја најдевме со муцулето во ѓумот (ЛВ:118), муцуне ‘усте на дете’: и на малечкото муцуне му ја подаде другата боска (P3:163), наала ‘допре, напипа’: Самиот се врати во одајчето, го наала кибритчето (P3:159), кај некого ќе наалаше мов (ЗВ:48), наваби ‘намами, изнуди’: Најнакрај сите навабија сон на клепките (ЦС:9), како да знае дека Пелагија не може да го наваби сонот (ЦБ:23), наваса ‘совлада’: сè помалку време има и како да не може сè да наваса (ЦБ:260), надраба ‘наиде’: Сега скоро беше убеден дека ќе надраба на Христос (ЦС:97), надрабува ‘наидува’: Токму во едно такво никакво време Атанас надрабува на малечка информација (ЦБ:286), наколкан ‘нагнетен, натрупан, наполнет’: колона автомобили во кои беа наколкани (ЗВ:66), напкум(та) ‘потоа’: Чана и не можеше да сфати зашто напкумта зеа и да а лулат цалта земна? (ЦБ:221), наска ‘нас’: Ет, и на наска ни се насмејна среќата (ЦБ:21), ама ко стигнак там друзи курдисани, сшту к’ту наска (ЦБ:37), натемаго ‘ѓавол’: Сигурно натемаго ѝ шеташе во умот... (ЗВ:79), недоаклив ‘недосетлив’: ја правеше уште понедоаклива (ЗВ:119), неизцикан ‘неразвиен’: за онаа неизцикана младица (ЗВ:71), немтур ‘лош, поган, нечовечен’: ние уште пулиме како немтури! (P3:140), нерасцапана ‘неизгазена’:

го изврвија селото, па удрија по рамната белина, нерасцапана од ништо тоа утро (P3:20), обиде ‘проба, вкуси’: Кроце бре, жени, сакав само да ја обидам! (P3:25), обневиден ‘заслепен’: Кога ја оставија Уранија Стојкова обневидена (ЗВ:26), одаја ‘соба’: Во студената одаја го пречека Петра (P3:25), Другите врати, што водеа од одаја во одаја, веќе беа отворени (P3:18), Ја спушти бовчата среде одаја (P3:18), Му дадоа одаја со сидана печка (P3:66), одајка ‘сопче’: Момички што се ловаа низ одајките како гладен ветар (P3:16), Од нивната одајка се излегуваше направо во тремчето (P3:17), Во куќичето се си беше на своето место, таа во меѓата, двете одајки во неа и неговиот одар со слама и тревишта (P3:155), одлачи ‘оддели’: му го одлачија вториот син (ЗВ:16), одмалува ‘се намалува, се стишува’: Гласот одмалуваше и се дигаше чиниш снове со пасмата магла што се лепеа од надворешната страна на вагоните (P3:11), окалки ‘очила’: ги гледаше низ едни окалки со железо околу џамчињата (P3:45), А оној со окалките само го погледнуваше (P3:14), Тој си ги наместуваше окалките на очите (P3:70), Црни парченца му се пикаа меѓу окалките (P3:150), Се накашла, си ги поднамести окалките (P3:149), Сигурно луѓето се плашат од неговите окалки или од погледот зад окалките (P3:219), омјаз ‘лик’: наликуваат на две родени сестри во омјасот (ЦБ:78), опита ‘праша’: Еј, другар, сакам нешто да те опитам (P3:116), Таа зркнува во мене, ама оти самичка, не се осмелува да ја опитам (ЦБ:21), опрлен ‘изгорен (од сонце)’: на нејзиното црно и опрлено лице (ЗВ:15), Сонцето и ветрот го имаа опрлено неговото лице (P3:145), оптегачи ‘удри, тресне со нешто’: Офкала додека момчакот не го оптегачил (P3:209), опул ‘поглед’: Многу селски момчиња фрлаа опули врз неа (ЗВ:102), (се) опули ‘отвори очи, погледа’: Кога тој се опули во неа, таа почна да реди, Другар пишете (P3:15), Нивните деца се греат и се опулуваат, стануваат Македонци (P3:205), се опулуваа и дури ги ококоруваа очите (P3:205), откафти ‘отвори’: никогаш уста да откафти (ЗВ:97), охрана ‘стража, стражарница’: сосила не пикнаа во охраната (ЗВ:63), оцак ‘огниште, начин на садење бостан со купчиња земја на определено растојание’: два-три реда пченка за да се јази боб по нив, кромитче во едно коше, два оцака лубеници и еден дињи (P3:172), пади ‘брка’: Никој не не пади (ЗВ:40), Почна да пцуе Танаско, з’р и умерените ни ги п’дат? (ЦБ:264), пала ‘бара’: Коуку са може побргу да си одат при мајка и при татко чим си и палат! (ЦБ:8), Ти не си м’ж, палај

там у Чана, у то стопанството Острово (ЦБ:9), Дујдеа адни луде да те палат! велат таков и таков чувек! (РЗ:144), пален ‘проклет, непријатен, лош’: Зошто не дојде оној пален абер или вошлив човек (РЗ:65), паница ‘чинија’: ако веќе сака да потпишува, нека потпише, што бркнува лажица и во туѓа паница? (ЦС: 63), пасмо ‘пластови волна или лен за предење’: Гласот одмалуваше и се ди-гаше чиниш снове со пасмата магла (РЗ:11), пат низ белите пасма (ЗВ:138), пастрене ‘криење’: Пелагија ги забележа тие негови па-стрења, само ништо не му приговори (РЗ:140), пастри ‘чува, крие’: се пастреше од нив (ЗВ:18), само него го пастри во своето срце (РЗ:161), пирчетка ‘цепно шамивче’: и може да се вади и да се кла-ва како пирчетка в џеб (РЗ:35), и со пирчетката што беше врска меѓу неа и него во орото, му го бришеше испотеното лице (РЗ:67), пита ‘праша’: ме пита ти ли си Роса таа и таа? Јаска, му вела (РЗ:173), се пласка ‘се удира’: црната мантија му се пласкаше зад него (РЗ:106), пласне ‘нагло седне или легне, падне на земја’: Дине само успеа уште да го затне џамот, да ја замандали вратата и да ги пласне своите коски крај децата (РЗ:19), пласнува ‘паѓа на земја’: Браздата е права и бескрајна, коњите се пареа како запотнати ка-мења, онаа што ги води коњите пласнува во браздата (РЗ:76), пљачки ‘алишта, разни предмети од покуќнина’: По него заслегу-ваа и други со пљачки па се вртеа околу себе (РЗ:12), Возрасните се грижеа за дрва, за огнот, да има суви пљачки (ЦБ:7), да најде превоз за да си ги најде пљачките (ЦБ:24), ќе се промениме во нови пљачки (ЦБ:63), со денови ги сушеа пљачките на бодликавата жица (ЦБ:166), почнал да чука лево и десно како со копан по мокри пљачки! (ЦБ:218), го најдоа саанот и стомната празни, наместо чистите пљачки – валкани (ЦБ:220), мила мајко влегува грамада човек во војнички пљачки (ЦБ:291), се освестувам и се пулам дека целата сум со крв и полугола со расчеснати пљачки (ЦБ:292), Сле-гоа да ги прифаќаат пљачките на децата (РЗ:14), по сите улички затутулени во топли пљачки, во широки суртуци (РЗ:33), Стигнаа во дворот во кој ги имаа оставено пљачките (РЗ:16), думан станаа со куката и пљачките! (РЗ:56), Дојдов да ти ги земам пљачките да ти ги исперам! (РЗ:146), пљачкишта ‘алишта, разни предмети од покуќнина’: Дине ги симна Риса и децата и оние пљачкишта, а колата и кожувот веќе ги снема во маглата (РЗ:17), повјаса ‘побрза’: разбудете ги дечињата и повјасајте долу! (РЗ:12), не го дочекаа ни потпоручникот, туку повјасаа напред (ЦС: 65), позно ‘доцна’: Пела

не ги ни праша зошто толку позно си идат (ЦБ:235), поиспули ‘разгледа’: можев да поиспулам околу што се прави и што се чини (ЦК: 15), Да поиспулам, може поарно ќе биде отколку онаа слама (РЗ:125), време бунлук, ја поиспулија цалата кујќа (ЦБ:256), пола-та ‘претсобје, затворен чардак’: и отвори една врата од полатата (ЗВ:120), понедоаклив ‘понедосетлив’: ја правеше уште понедоаклива (ЗВ:119), поопулен ‘што внимателно гледа’: Една поопулена група деца од интернатот, која веќе се имаше направено еден вид падарница (РЗ:206), попули ‘погледа’: Популив, популив оти како да се валкаше оган по сокакот (ЦК: 65), Луѓето популија, популија и ги снема од џамот (РЗ:130), поскање ‘требење вошки’: имаше очиња за поскање (ЗВ:147), пошти ‘требе’: Секој ден ги поштам купчињата и неа ја нема! (РЗ:293), поштук ‘трага’: После поштук не му видов (ЗВ:96), Бараката беше празна, а од Бочаровини поштук (ЗВ:99), превтаса ‘престигне’: го превтаса Борис (ЗВ:85), па побрза да ја превтаса Пелагија (ЦБ:69), призне ‘насре’: Не може секоја да признае во твоето дувло, волку самјаку (РЗ:99), Ти задрабаме пу чаршијта су ва мојта мечка, призна тука, призна там (ЦБ:244), припала ‘побара’: Не ми са вирува, ама ич, как да кажам, ич, адна Тушимка куту Чана, да не си го припала чедто!? (ЦБ:223), Арно лафиш, да и сросаме к’ту китки и да и припалме љујту уд црвен крст! (ЦБ:7), припоможи ‘помогне’: си имаше троа машки деца, а јас набиркав троа гласови за Караманлис во селото и припоможа еден негов вулефтеа, пратеник шо се вели (ЦК:101), припули ‘надгледува, внимава’: Припули да не го истресе (ЗВ:12), притулен ‘збиен’: Сите беа притулени, а луѓето испозаспани (РЗ:294), пули ‘гледа’: лафи грчки, а ние ти пулиме во неа (РЗ:57), Пулеше лево-десно, надевајќи се дека тој прст покажува кон некој друг (РЗ:13), ние уште пулиме како немтури! (РЗ:140), се освестувам и се пулам дека целата сум со крв (ЦБ:292), Во чупе шо го пулиш на кадрото (ЦБ:281), Мајката Перса пули колку за пулење, не грижи се ти! (ЦБ:28), јаска и во мојта пусистрима ги пулме тиа децта внучијнта на Баба Петра (ЦБ:8), се разврази ‘се размрда’: Ќе се поодмори и ќе се разврази (РЗ:80), ракита ‘врба’: дрвореди со ракити, па два прокопа колку половина човечки бој (РЗ:22), распастри ‘растури’: се растрча низ одајата, ја распастри облеката (РЗ:121), рассебети ‘открие, дознае, распознае, разбере’: Костадин не ни рассебети во себе што можеше да значи тоа кога еден ’рмпалија, облечен во шајачна руба, вапцана ореово, загрме со дебе-

лиот глас (P3:30), расфрчкан ‘растурен’: сите тие расфрчкани купчиња од мажи, жени, дечиња, баби и старчиња се собраа во едно клопче (P3:294), руба ‘облека, алишта, невестинска спрема’: еден ‘рмпалија, облечен во шајачна руба, вапцана ореово, загрме со дебелиот глас (P3:30), Жените и префрлеа што бргу ја симнала нашата руба (ЗВ:56), русница ‘цумка; рана’: ќе ти ја направат русници главата, ама издржи (ЦС:27), ‘рмпалија ‘рмбач, којшто работи тешка физичка работа’: Костадин не ни рассебети во себе што можеше да значи тоа кога еден ‘рмпалија, облечен во шајачна руба, вапцана ореово, загрме со дебелиот глас (P3:30), се сакалдисува ‘се грижи’: Вели мајка Росо ним са сак’лдисувај (ЦБ:36), самустрак ‘самјак, осаменик, себичник’: Тикви имало! квикна еден самустрак (P3:30), скамлија ‘клуба’: оти нема многу денови кога треба да го седнат во школска скамлија! (ЦБ:59), скорни ‘чизми’: броеше германски скорни (ЗВ:6), германските скорни повеќе не поминуваа (ЗВ:6), слач ‘пријатно чувство, наслада’: Туку слачта на работата (P3:137), сновање ‘талкање’: Не е добро тоа сновање на бегалците (P3:111), снове ‘талка’: Гласот одмалуваше и се дигаше чиниш снове со пасмата магла што се лепеа од надворешната страна на вагоните (P3:11), спастрен ‘уреден, прибран, дотеран’: Пченицата веќе беше спастрена во културниот дом (P3:159), спастри ‘уреди, дотера; прибере, зачува, варди, сокрие’: арно си се спастрил синко (ЗВ:18), побрза да се спастри од тие очи (ЗВ:9), ги впи своите голи очи кон него и Марко не знаеше каде да ги спастри своите (ЦС:95), спирка ‘станица’: Планот беше да се стигне до последната автобуска спирка кај Мирковци (ЦБ:280), спојме ‘фати (за рака)’: ме натуркаа врз ‘гумовите и стомните и ми пропадна ногата во едно котле што не сакаше да се собуе од неа, па кога ме спојмеа излезе сосе опинок! (P3:31), сполај ‘благодарам’: Сполај ти ќерко! (P3:7), Сполај ти човеку (P3:10), Сполај ти! ѝ рече Димостен, сполај ти што ми рече (P3:67), Сполај му на господ што е ноќ (ЗВ:40), Сполај му на господ, најпосле и ние се откубавме (ЗВ:142), спржален ‘изгорен’: А тревките, спржалени, сведнати (СВ:35), срча ‘чаша’: Во просирната срча (P3:190), срчи ‘пресекува’: ги срчеше со прости и едноставни зборови (P3:139), се стајува ‘се сокрива’: Се стајуваше на другата страна (P3:272), стрежи ‘се претпазува, се чува од некого/нешто за да не му се случи нешто лошо’: му стрежела душата (ЗВ:92), Кожата му застрежи како живинче кога ќе насети лиут (ЦС:95), се стутули ‘се свитка, се собра, се згрури, се згуж-

ва': Додека не се стутулеше (СВ: 14), теглила 'страдања, маки': заедно со сите теглила (ЗВ:49), timiрут 'мирен, молчалив': Си одбра еден тимирут селанец (РЗ:181), трае 'молчи': Трај жено... (ЗВ:9), Траам копиле Бочарово (ЗВ:143), се трампе 'се менува': се трампеше со ветерот... (ЗВ:86), турува 'става, сметнува': рече ќе турувам куќа (ЗВ:16), тутули 'премногу свитка, завитка, згужва': се тутулеа на прагот (ЗВ:55), На височко ги качиле умрените, а живите којзнае каде се тутулат (РЗ:119), ќоскосуле 'ќосав, маж без влакна на лицето': Веќе знаеше дека нешто се случило додека тој беше отиден по оној ќоскосуле (РЗ:149), фаша 'појас, површина што се протега по должина; поста': дрвореди со ракити, па два прокопа колку половина човечки бој за собирање на водата и една широка фаша по средината (РЗ:22), селото е на некоја фаша земја што плива врз нешто (РЗ:61), Не остануваа грутки, туку само рамни фаши (РЗ:97), Напред беше куќичката на станицата, жолто и бело варосана, со некои бордо фаши по рабовите (РЗ:20), се протегаше како фаша некаде до средината на полјаната, ја делеа на толку комати колку што имаше семејства (РЗ:172), и доби цела фаша, бидејќи беше сам во куќата (РЗ:173), Селото како да пливало врз фаша земја (РЗ:68), фрас 'удар': како се викаш, од каде си, а, од она бандитско легало, од посрана семка, охрана – фрас, охрана – фрас, охрана – фрас, велиш си лојален и на кралот и на Грција (ЦС: 54), фрасне 'силно удри': ќе го фраснеш со стап или со камшик (ЦС: 58), фраснува 'удира': одвреме-навреме фраснуваа со камшиците по дебелиите газови на коњите (РЗ:20), Така го фраснува со очите та изгореница му остануваше во душата! (РЗ:66), френг 'метален елемент на порта': вратата ако си нема френг нека си стои така (РЗ:130), чини 'прави': сите работи ги чинеше под себе (ЗВ:87), чоп 'машки полов орган': А оние што одеа на училиште само со чопот в гаќи, сечеа големи комати мраз (РЗ:87), чупа 'девојка': Што ти стана мори чупо? Како ништо, мори црна чупо (РЗ:161), Слушај црно чупо (ЗВ:109), Мори пусто чупооо! (РЗ:76), Две удаи, мори чупо, велеше, билени, чисти (РЗ:274), чупе 'девојче': што имаше ова чупе со учителката (ЗВ:105), Старецот ги искара, им рече од што се плашите, мори чупиња! (РЗ:16), Ах, мори Пелагијо, црно, црно чупе (РЗ:269), заминува со своите пет чупиња, по чупињата петте гуски (РЗ:290), чупиште 'девојче': во готвачницата се смеистија двете жени во црно, старчето и сите оние чупишта (РЗ:17), се префрлила Роса, зашто, каде пет чупишта може уште една!

(P3:225), чучи ‘седи, клечи’: оваа зима засекогаш ќе ви чучи во срцата! (P3:45), Куќите убави и бели чучеа од двете страни (P3:119), Чучи ли уште во нејзините убави очи? (P3:262), Тие чучеа и на неговите рамења (CB: 89), цурка ‘продира’: држеше нешто како цевка од која цуркаше сицимка вода (P3:126), цурне ‘пробие, продре’: дојдовме тука во оваа рамна тепсија и ја цурнавме вреката и сакаме да си остане како што ги редевме пред тоа (P3:113), шавне ‘мрдне’: му се стори дека нешто шавна зад џамот (P3:126), И секогаш кога тој беше во дворот нешто ќе забелеше, ќе шавнеше зад џамот (ЦК: 40), шавнува ‘мрда’: телалите разгласиле никуј да не шавнува додека е мрак (ЦБ:184), мора да заминат кај својата мајка и својот татко чии кадра одвај и да шавнуваа пред нив (ЦБ:9), ширветка ‘шампија, марама’: Ама и тие ширветки брзо се изгаснаа (P3:134), шлупка ‘лушпа’: се мачеше да одгатне што е тоа шлупка на човекот, а што е тоа што е во шлупката (P3:159), шопурка ‘чешма, цевка од која тече, истекува вода’: И дури сега стана свесен дека ја виде чешмата и водата што течеше од шопурката (P3:25), И заоди кон чешмата сакајќи да ја поттури дланката под шопурката (P3:25), А под шопурката се полнеше котле (P3:120), шурка ‘млаз’: Таму ја миеше под шурките (ЗВ:132).

Паноска (1972:216) истакнува дека делата на современите прозаисти се богати со фразеолошки изразни средства кои на нивното творештво му придаваат национален карактер. Во прозата на Ташко Георгиевски фразеологизмите ги бележиме и во авторската реч и во дијалогот со што на своевиден начин се отсликува говорителот и неговата социјална и индивидуална карактеристика, а некои носат и поизразена локална боја. На пр. бркнува лажица и во туѓа паница ‘се меша во туѓи работи’: Ако веќе сака да потпишува, нека потпише, што бркнува лажица и во туѓа паница? (ЦС: 63), внесе душа во нешто ‘работи со љубов и посветеност’: „Да ја внесеш својата душа во она што го правиш е голема работа“. Тука ни душата ни работата не чинат ни пет пари“ – рече Доне (ЦС: 78), во душата си сирка ‘си ја гледа состојбата’: Кај ти лета опулот, Доне? ги праща Христос „Преку водјено ли гледаш нешто или во душата си сиркаш?“ (ЦС: 60), врзани како со гашник ‘неразделни’: Ние не можеме да бидеме врзани како со гашник, секој со својот к’смет! (ЦБ:21), за бабин кеф ‘без цел, колку да се рече’: имај малку периз на уста, не сме ние овде за бабин кеф (ЦС: 18), со зајачка душа ‘плашлив’: Марко е друго, со зајачка душа, сè може да му

натоварат (ЦС: 69), змиски ветар ‘остар, силен ветар’: или овој змиски ветар што понекогаш се вовира до снагата (ЗВ:143), игра мајтап ‘се шегува, се подбива, си поигрува’: Мајтап ли си играте со нас или што? (РЗ:34), И едната и другата војска си играше мајтап со нив (РЗ:87), има дете во себе ‘бремена е’: Ти пак имаш дете во себе (ЗВ:117), имај периз на уста ‘не зборувај многу’: имај малку периз на уста, не сме ние овде за бабин кеф (ЦС: 18), му лета опулот ‘гледа настрана’: Кај ти лета опулот, Доне? ги праша Христос (ЦС: 60), нема конци на устата ‘не внимава што зборува, многу зборува’: Тој Коле немаше многу конци на устата (ЦС: 78), прави сеир ‘гледа, посматра, се забавува’: Добро си велам, ако ви личам на мечка праите си сеир (ЦК: 66), реди книга ‘чита писмо’: Пелагија му редеше книга за синот во Грција (ЗВ:105), си ја стори водата ‘мокри’: не можеа да појдат до зад плевна, да си ја сторат водата (ЗВ:106), си ја чине водата ‘мокри’: велеше водата да си ја чинел (ЗВ:102), Жените без страм си ја чинеа водата крај самите вагони (РЗ:13).

Дијалектизмите во романите на Ташко Георгиевски, коишто ги носат обележјата на воденскиот говор, се слеани во раскажувањето како средство за одредени стилистичко-функционални цели. Со воведувањето на дијалектните зборови во своите дела Георгиевски уметнички ги реализира ликовите, нивните карактери, ситуациите во кои дејствуваат и на тој начин го збогатува стандардниот јазик со живописна лексика од народниот говор.

Користена литература

- Георгиевска-Јаковлева Лорета 1997: *Отворен круј (кон ѝоеѝикаѝа на романиѝе на Ташко Георѝевски)*, Институт за македонска литература при Филолошкиот факултет и „Култура“, Скопје.
- Георгиевска-Јаковлева Лорета 2011: Егзилот како трајна траума или егејската тема – заборавена/забранета историска приказна, *Сѝекѝар*, бр. 58, 368–375.
- Георгиевски Георги, Макаријоска Лилјана 2015: Од лексиката на воденскиот говор (с. Кронцелево), *Македонисѝика* 14, Скопје, 103–183.
- Груевска-Маѝоска Симона 2017: Синонимите во уметничката литература на македонски јазик. *Предавања на XLIX Меѝународен семинар за македонски јазик, лѝиѝераѝура и кулѝура* (Охрид, 11–26 јуни), Скопје 106–117.
- Додевска-Михајловска Олгица 1996: *Јазикоиѝ во романиѝе на Коле Чашуле* (магистерски труд), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

- Јордановски З. 2008: „Сите сме Егејци – интервју со Кица Колбе“, 23.4.2008 <https://www.dw.com/mk/колбе-сите-сме-егејци/a-3287269> [пристапено: 22.09.2020].
- Макаријоска Лилјана 2019: За дијалектизмите во современата македонска литература, *Славистички студии*, бр. 19, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 105–130.
- Макаријоска Лилјана, Цубалевска Мери 2020: Дијалектната лексика во делата на писателите кои потекнуваат од Егејска Македонија, „Македонија: историја, јазик и култура – 70 години од завршувањето на граѓанската војна во Грција (1949 – 2019)“, *Гласник*, Институт за национална историја, Скопје 2020 (во печат).
- Паноска Ружа 1972: Дијалектните особености во прозата на некои македонски прозаисти, *Македонски јазик*, XXIII, Скопје, 205–219
- Паноска Ружа 1986: Сфаќањето на битовата компонента во јазикот на македонската уметничка проза. *Бијовојто и историскојто во македонската уметничка проза* (материјали од научен собир), ур. Васил Иљоски, Матеја Матевски, Славко Јаневски, МАНУ, Скопје, 27–31.
- Старделов Георги 1981: Црно семе или во потрага по идентитетот (Ташко Георгиевски: „Црно семе“). *Меѓу литературата и живојто: описи и критики*, Скопје, Култура, 304–310.
- Ташова Васка 2016: *Авторските лингвистички маркирани единици во современата македонска проза* (докторска дисертација), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Извори и скратеници

- ЗВ – Ташко Георгиевски, *Змиски вејтар*, Македонска книга, Скопје 1969.
- РЗ – Ташко Георгиевски, *Рамна земја*, Мисла, Скопје 1992.
- ТЛП – Ташко Георгиевски, *Творечката лабораторија на писателот*, Дијалог, Скопје 2011.
- ЦБ – Ташко Георгиевски, *Црна билка*, Матица македонска, Скопје 2008.
- ЦС – Ташко Георгиевски, *Црно семе*, Македонска книга, Култура, Мисла, Наша книга, Скопје 1980.

Димитар Пандев

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
d.pandev@flf.ukim.edu.mk

Марија Пандева

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
marijapandeva1994@gmail.com

ОХРИДСКИОТ (ГРАДСКИ) ГОВОР НА СОЦИЈАЛНИТЕ МРЕЖИ

Апстракт: Врз основа на досегашните проучувања на охридскиот градски говор на Божо Видоески од педесеттите и осумдесеттите години на минатиот век, во рефератот се проследува современата состојба на охридскиот градски говор, врз основа на примери ексцерпирани од социјалните мрежи.

Клучни зборови: социјална мрежа, затворена група, социолект

Во последниве години социјалните мрежи се секојдневен дел од нашиот живот. Освен информативниот и забавниот карактер на социјалните мрежи, особено е важен и нивниот општествен, односно друштвен (групен, корпоративен) карактер. Како најчесто употребувана, и тоа од корисници на сите возрасти, мораме да ја изделиме социјалната мрежа Фејсбук. На оваа мрежа среќаваме секакви групи, од маркетинг до едукација. Во Македонија, многу се актуелни женските групи во кои се зборува за сè и сешто, би можеле да кажеме дека овие групи ги заменуваат маалски озборувачки разговори, т.е. муабети. Јазикот што се употребува е многу интересен, на моменти дури и кодиран, а се среќаваат дијалекти од сите подрачја во Македонија. Често се наметнуваат и јазични теми, односно дали членките треба да пишуваат на стандарден јазик, или пак, секоја на својот дијалект. Се izdelуваат групи како: Охридска женска група, Охриѓанки и нивните пријателки, Битолска женска група, Женски прилепски муабети итн. За скопски би можеле да кажеме дека се групите Женски домаќински муабети и Скопјанки и нивните пријателки, каде што најчесто се наметнува употребата на стандардниот јазик. Од попознатите скопски групи може да се издели Скопски приказни, каде што секојдневно се објавуваат приказни за старото Скопје, на скопски говор. Особено популарни,

особено последниве неколку месеци, и општо, секогаш за време на летните месеци, се охридските групи и страници. Најпозната охридска страница е Охриѓани, со речиси 54.000 следбеници, отворена за сите. Исто така, истите администратори ја водат и истоименета група, наменета само за охриѓани. Уште една позната група е Стари охридски зборој во која една група стари охриѓани сакаат да направат речник на стари охридски зборови. Муабети од Охрид и околината е исто така позната група од овој регион. На овој сајт се прераскажуваат стари и нови случки и измислици, во форма на анегдоти или вицеви, од кои некои се пошироко познати, и се засноваат врз јазично недоразбирање, како: Синко, кревет:

Си бил некој турист и отишол во Охрид. Таму ја паркирал колата и една баба од прозорецот му вели:

– Синко кревет!

И туристот одговорил:

– Не фала, имам апартман.

Потоа бабата повторно рекла:

– Синко кревет!

И туристот пак одговорил:

– Не фала, имам апартман.

Туристот отишол да се прошета и кога се вратил му ја немало колата. Тогаш бабата рекла:

-Ти реков синко кревет... Кревет со пајакон.

Меѓу нив најнов е примерот со: Светланааа! Гаси и светланаа.

Во одделни текстови се јавува и интерференција од стандардниот јазик или, пак, од други македонски говори и странски јазици (српски, англиски), кои се интересни од социолингвистички аспект. Наведуваме дека минатото лето среќававме повеќе примери на употреба на охридскиот говор од страна на охриѓани кои живеат во Австралија, но оваа година овие примери беа вистинска реткост.

Предмет на наш интерес се охридските групи во коишто се негува охридскиот дијалект, исто како и на охридските улици. Охридскиот (градски) говор како престижно и препознатливо средство за комуникација и себеидентификација меѓу охриѓани доживува своја социјална експанзија и културна ренесанса на социјалните мрежи. Темите на објавите најчесто се повторуваат, и се насочени кон Скопјанчишчана. Во рефератот се проследуваат карактеристичните особености на охридскиот градски говор, според теориските и методолошките поставки на социјалната (урбаната)

дијалектологија, преку издвојување карактеристични маркери, особено на фонетски план, како што е охридското /ǎ/, кое или се испушта при пишувањето или се бележи со апостроф.

Да напоменеме, имаме дозвола од администраторите да ги користиме сите објави за потреба на јазична анализа.

На социјалниве мрежи охридскиот (градски) говор функционира на рамниште на социолект, карактеристичен за затворена група охриѓани, кои меѓусебно добро и долго се познаваат и се мошне активни на социјалните мрежи, независно од нивната возраст. Сите тие добро го чуваат и го негуваат охридскиот градски говор и го форсираат како свој препознатлив белег и во оваа форма што ја овозможуваат социјалните мрежи, особено при посочување на однесувањето на неохриѓани во охридската средина, како и на реминисценции од постаро време (што во основа е и една од задачите на теренската дијалектологија, имено да собере што е можно повеќе приказни од постар период.

Во таа смисла, нашата анализа ја поставуваме на фонот на дијалектолошките проучувања на Божидар Видоески на охридскиот говор, чии резултати се објавени во соодветни предавања и статии. Притоа, нашите примери се исклучиво од охридските фејсбук-страници, па се претставени онака како што се запишани (на кирилица или, пак, на латиница) со наведување на имињата на запишувачите.

Според Божидар Видоески, охридско-струшките говори го зафаќаат котлинскиот дел околу Охридското Езеро. Особените карактеристики на овие говори ги пронаоѓаме во објавите низ актуелните охридски групи:

ФОНЕТИКА

- Вокализам

стегање на два исти вокали: ии – комши:, сп.: комши:не (еден од комшине купејне фрижидер), зми: (имат и нолгу зми варди се); аа – аа = а: ова сезона, ова година;

образување дифтонзи

ее > еј: смејт (Охриѓани), аи = ај: прајт, ае = ај: знајт, ои = ој: стојт. Сп. исто: ојде да дојт (Марјан Бошале)

- задржување на фонемата /ǎ/, сп. од старословенското кџпина: сезона на берба црни к'пини (Славчо Упевче),. Во други примери внатре, ǎ од носовката ж: Внтре аптека чисто. (Ана Момировска).Клај ги с'дојте во имана (Елизабета Бети Ко-

ромили), Ј'нза ме јајт (Марјан Бошале), ј'чменик (Виолета Ачкоска)

Фонемата /ǎ/ добиена од /a/ ја среќаваме во примерите: К'ј те видоф , к'ј се запустиФ (Гоце Иваноски) (значење: станав пуст), пǎзǎришче: На пзришче купив и черешни со мали коски (Дивна Матоска), За покол'ј, мојт и низ баџа да ги сметните. (поколǎј) (Стефанка Цекиќ)

Консонантизам:

- замена на фонемата /з/ со /s/
- носе = Токму носе (Стефан Ставрев Дивоно), А него носе не го држет (Виолета Ачкоска)
- замена на фонемата /к/ со /г/: чифлиг (Илче Стојаноски)
- замена на фонемата /њ/ во /јн/: шетајне, брзајне (Ѓорѓи Љатко) Za k'sfejne k'sna ses ama nie ne broјme (Внета Орачева) („За кǎсфејне кǎсна шес ама ние не бројме“)
- образување на цела серија дифтонзи од вокални секвенци со и: ситно бројме (Димитар Димоски, 1.9)
- губење интервокално в: преку гла; денојве
- губење интервокално д: ојт
- губење на интервокално ж: лајца (*лажица)
- губење на х и стегање на аа = а: рат
- оа = о: по тро
- јасен изговор на ј меѓу вокални секвенци еа: капеја, смрдеја, се потеја (Осман Мано) so im znacese na starite ko ke reseja јao sto nemogu da viknem (Антонио лекарот Стружанче); оа: Е морам да кажам една вистина од дуќан. Сака клима да купа. Ама јака. ИНВИТРО ми рекоја (Орхидеја Топенчарова)
- Вокално л: ОЛТИЦИ...КРПЕЈНЦИ (за пат)
- ОЛЖИЦА (од Варош)
- изговор ШЧ наместо ШТ: пишчол (Јованка Оки Бубеска, 1.9), гужвишчево (Охридски е), Барем нешто позитивно од коронишчево (Охриѓани 21.6.2020); се сашчиса (Марјан Бошале)
- изговор на Џ наместо Ж: ноџишчава (Охриѓани), Скопјанишче

МОРФОЛОГИЈА

Од морфолошка гледна точка, СПОРЕД Видоески, интересни се демонстративните форми, како и употребата на членот, употребата на општа падежна форма кај лични и роднински имиња. Кај глаголските форми особен интерес преставуваат глаголските

образувања со суфиксот -в, како и конструкциите со сум и имам. На социјалните мрежи кои се предмет на наш интерес сите овие појави се јавуваат во голем број примери:

демонстративни форми:

ОВАЈ: Охрид трчат, овај сркат

ОВОЈ: овој празник, овој ден,

ОНАЈ: следната тура ја плаќат онај со странски таблички (13.7.2014, Охриѓани)

беше панорама-бус... не онај црвенион сега шо прпат низ градов, ќе ме избркат онај будалион (13.7 2013)

ЧЛЕН

Преовладува впечатокот дека во примерите побројни се примерите со морфемите на –в и –н отколку на –т, што исто може да се сфати како битна особеност на охридскиот (градски) говор: Немат појќе нормални луѓе во градов, Палмолив е генерален спонзор на езерово?! – (Ohrigjani), Ne e kriv toj skara e vodata a ezerovo gratis, Се ладиме на пеколов во блатоно Рача. Да ни дојт тро душава ♥, Денес касниме малце, зш вчера ја претеравме со Велгошкана љута домашна., Лебов бајат је ал тазе (Лиле Вучетиќ), На Ибрахимовиќ од Шведска со потекло од Рамне му се исполна желбата и заигра фудбал со дечкиве од Шила, Само шо си реков да видам колку терат Југово, ми излезе овај знак., Perdevo e vo ton so terihof. (Христијан Попстефанија), Војсево subo ti stojt (Елизабета Цоневска)

ИМЕНКИ: ОПШТА ПАДЕЖНА ФОРМА КАЈ ЛИЧНИ И РОДНИНСКИ ИМИЊА: Опитвет велгошчани шо барал Томче под мостот, а тетка ми им рекла "Од внука му Милча кондурот го барал". (Виолета Ачкоска)

ГЛАГОЛ

Сегашно време. Во охридскиот говор глаголот работи се менува по а-група, како и глаголите на завршок –ие: Dosta Tatjanoo...samo čistiš. Ne ke imaš KUVET za na rabota da rabotaš. (Здравко Чорбески), Струга спијат , За охридскиот говор е карактеристична наставката –т во трето лице еднина: така требит; НЕМАТ ДА МОЖИТ (Љупчо Ристески), Соба дан ви требат (Охридски е), Немат појќе нормални луѓе во градов, OhriT se rusiT Struga se gradiT (коментар на Марјан Николовски, патувања низ Македонија)

Во студијата на Видоески особено внимание им е посветено на глаголските образувања со суфиксот –в. Оваа особеност особено доаѓа до израз и на социјалните мрежи:

еднина: Лефко го паметвам и јас, (Соња Филиповска); Смугре едно, цти ќе ми кажвиш шо да прам !?!? (Христијан Попстефанија), Холаѓанка прашвит (Охридски е...), И доктороф го прашвит... Цветко Трпев од Велгошти на времето во Застава, го опитвит на еден од чуварите, зборвиш, кажвит; го заобиколвит Охриѓанецот (Љ.Ристески); I Bekir mu se javjat na direktorof (Љупчо Паунковски) Од една мера излевет коцомити колачи (Христијан Попстефанија), Ама, случкава под мостот продолжит. По некој ден, стрико ми Томе по истиот пат се нашол со колата под мостот. (Виолета Ачкоска), му ја покажвит потврдата од пошта (Ѓорѓи Љатко), Вакви знаци од Охрид до Скопје имаТ 83. И затО од Охрид до Скопје и обратно се стигвиТ за 4 сати а не за 1 сат и 45 минути, почвит д му се жалит / го прашвит: Ojt некој pacient na lekar i pocvit da mu se zalit na doktorot. / I doktorof go prasvit: (Љупчо Паункоски)

множина: почвиме да јајме офтики; убаво ви кажа Милчо и мојата комшивка Воскресија како девојка е од крст џамија, а муабетот кога ќе одев предручек беше: поручвиме џиципапа! (Кнагина Бојаци); За оние шо сонвет Охриѓанка; Опитвет велгошчани шо барал Томче под мостот, (Виолета Ачкоска), Ќе го чактисвет момичинана (Виолета Ачкоска)

Овие образувања, според Видоески, се мошне карактеристични за охридскиот говор, а на нашите сајтови ги среќаваме и во други глаголски форми:

глаголска л- форма (перфект): Вода пушчи на столон, да не му теквело да си ојт.(демек го испоте столон) (Елена Колоска), I Stavreja ne vervela, ama koga Stavre i go zabiberil-zavervela... ha.haa...така,ами како. (Здравко Чорбески)

имперфект: Често ги менвеше и сите му беја бела боја. (Ана Момировска)

аорист трето лице множина: поручвеја: Бев вкомши ги фатиф на поручек, поручвеја џиципапа. (Дивна Матоска)

глаголска именка: Анџак се спремиф за излегење, заврна. (Христијан Попстефанија) не е за излегење од дома

императив: КАЖВИ: netuku mi kazvi sonina (Антонио Стружанче) прв го лајкнал Кочо Аиноски, кој редовно го користи овој израз

Од аористните форми за охридскиот говор карактеристични се формите за:

трето лице еднина со завршок на –а: Фала тато што ми објасна!

непрефиксирани аористни форми: *Jade kremenadla?? Здравко Чорбески*)

како и формите на аорист на –са: *Ко ме виде се сашчиса* (Елена Момирова) *Ke se buturisas negde* (Соња Вучковиќ) – коментар на: *ќе се опериш* (Елена колоска) *Шуќур се џембоса*. (Христијан Попстефанија); *I polse taranosaj se od jadenje* (Соња Вучковиќ), Далдисав војзеро и ми заглна ушево. (Христијан Попстефанија)

Охридани во својот говор се виртуози во однос на употребата на конструкциите со има/нема и со сум: немојт да немаат капење, мојт да имат само снемано (конструкција со вметната партикула) (Охридски е); *Шо имат земено еден гугуш, таа!!!* (Лидија Арсиќ), НЕ СУМ ЖЕНАТ

УДВОЈУВАЊЕ НА ПРЕДЛОЗИ: *ЌЕ СЕ НАЈТ НЕКОЕ СКОПЈАНИШЧЕ ЗА ПО ДОМА*

За охридскиот говор особено се карактеристични деминутивните, како и аугментативно-пејоративните образувања. Во нашиве примери преовладуваат вториве: *Офтикава изгледа ги бркат комарцине со ноцишчава...*, *Lele ej noktistana ne mu se iseceni po.*

ПРИЛОЗИ

Од покарактеристичните форми на прилозите ги издвојуваме: *Кришем, кришем да ми дојш* (Елизабета Цоневска), прилог од стар инструментал; *Ај ,бељки допата ќе е поарно* (Христјан Попстефанија) прилог од стар генитив

КОМПАРАТИВ: *Појаваш, не брзај !* (Татјана Дамјановска); *gazum gazum rojavas* (Антонио Стружанче); *Потро* (Нели Паункоска), *Posetne ke oјme* (Елизабета Цоневска), *Netuku zborvi rotamina !* (Х. Попстефанија) *Rotakmina ili na bavtana* (Ирена бандилова),

СИНТАКСА

УДВОЈУВАЊЕ НА ДИРЕКТЕН НА-ПРЕДМЕТ: *Цветко Трпев од Велгошти на времето во Застава, го опитвит на еден од чуварите – (Ѓоко Коровеш)*

РЕД НА ЗБОРОВИ: *I vsera na Inex plazata bese isto vaka* (Марија Наумоска Талеска, патувања низ Македонија), *Нетук ми се врткај ко мува без гла* (Христијан Попстефанија), *Не туку мели ко празна водејнца.* (Јовче Бандо), *Ај ne mikažvi nogu!* (Александар Ристески).

ЗБОРООБРАЗУВАЊЕ. Од поинтересните именски образувања ги издвојуваме именките на –ло: *НЕКАКО ИЧ ТЕКВАЛОТО НЕ ТИ РАБОТИТ, tekvalo ic da se nemalo* (Антонио Стружанче), *Ko mu zalepi edna shamara, SVETILOТО mu se zede,i posna zvezdi da brojT.*

(Здравко Чорбески). Карактерстично е и образувањето на –ИНА: *Ke zavrset decava, ama setninata da mu e uba* (Елизабета Коромили)

Особеност на јазикот на социјалните мрежи е и богатата ФРА-ЗЕОЛОГИЈА: *Му се јајт зборот. (Стефанка Цекиќ), ti tusit umot ili ti cadet corabite* (антонио Стружанче).

Од лексички аспект во оваа пригода го издвојуваме зборот *линце* со метафорично значење: *neodi po Porpanica lince e parpaena* (Попѓарница) (линце – стакло) (Антонио Стружанче).

Охридскиот градски говор преовладува и со богата метафорика: *Шо се шеташ ко Паун пред мене зад мене?, Шо така се вејш ко лелејка на ветерот? (Тигар Охрид Охрид), Шо се шеташ ко шута ајмана? Што зелька си во таја тиквата! Тебе изгледаа дека празна ти е „црпката“* (Мирјана Аполонија Карол).

На социјалните мрежи често се отвораат и јазични прашања. Ќе наведеме еден пример: *За инет од скопјани, да знает дека сме 'ногу поголеми енглези од ниФ. Глаголската форма "to have" е имат и кај нас. На пример: "ИМАТ СЧЕМАНО".* (Марјан Ристески)

На овие страници исто така може да се најде и етнографски материјал: *Ко ќе донесиш невеста в куќа, два сомуну леб под мишки, ѓумчето вода пред врата да го турнит, а глата од оцак 3 пати да и удрит, е така домаќинка се станвит (мене така ме пречекаја, а на кумот Тодор Паскали заогреота т'нг му остана на душата шо ми ја удираше глата од оцакот. (Соња Маленко), Дан му го јајме лебоФ на децата, ќе земам од месово... Стара попска (Гроф Гоце Мадамтамантие Иваноски)*

Целта на овој реферат ни беше да ги потврдиме особеностите на охридскиот говор, писмено фиксирани на социјалните мрежи. Обработените примери јасно покажуваат дека охридскиот градски говор активно, дури и тенденциозно, се употребува на социјалните мрежи, како препознатлив белег на охриѓани.

Користена литература

Видоески Божидар 1955: „Прилози за македонската дијалектологија“, Македонски јазик, год. VI, кн. 2, Институт за македонски јазик, Скопје.

Видоески Божидар 1985: Градскиот охридски говор, Предавања на Семинарот за македонски јазик, литература и култура, УКИМ, Скопје.

Видоески Божидар 1998–1999: Дијалектите на македонскиот јазик I–III, МАНУ, Скопје.

Лилјана Гушевска
 Институт за национална историја
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
 lgusevska@gmail.com

СТРУШКИОТ ГОВОР ВО МОЛИТВЕНИКОТ НА ДИМИТАР МИЛАДИНОВ

Апстракт: Во рамките на својата преродбена дејност, Димитар Миладинов се зафатил и со преведување молитви, со цел да одговори на потребите од текстови на македонски народен јазик кои би се користеле како во наставата, така и во богослужбата. Резултат на тоа е и *Молиџвеникоџ* настанат во 1841 г. (за време на неговото прво учителствување во еден од најзначајните центри на македонската преродба – градот Кукуш). Целта на овој прилог е да се проследат јазичните особености на *Молиџвеникоџ*, кој е напишан на многу убав струшки дијалект, а во тие рамки и лексиката, особено од аспект на употребата на народните зборови (вклучувајќи ги и турцизмите) во текстови со религиозна содржина, дури и во основната христијанска молитва *Оче наш*, што е израз на заложбата на Д. Миладинов да ги направи овие содржини достапни за обичните луѓе.

Клучни зборови: Димитар Миладинов, струшки дијалект, молитви, народна лексика.

Да се зборува за дејноста на Димитар Миладинов и не треба посебен повод. Но, 210-годишнината од неговото раѓање е значаен јубилеј кој нè поттикна да се навратиме на еден негов текст којшто е недоволно познат, особено во нашата поширока јавност. Се работи за *Молиџвеникоџ* на Димитар Миладинов, на кој самиот го забележал датумот 1 јануари 1841 година, а е напишан со грчко писмо на убав македонски народен јазик, поконкретно на родниот струшки дијалект на неговиот составувач. Овој мал зборник со молитви е споменат од неколку автори, а поконкретни информации за него изнесува особено Крум Тошев, најнапред во статијата *Дијалекџолошки маџеријали од Сџруџа од XIX век* (1960/1961: 1–11), која, всушност, претставува уведен дел на неговиот монографски труд *Сџрушкиоџ џовор (сџоред некои маџеријали од XIX век)* (1979) објавен постхумно.¹ Детален опис на *Молиџвеникоџ* и податоци

¹ Во ова значајно дело на К. Тошев се прави реконструкција на струшкиот говор од периодот на XIX век врз основа на една целосна јазична анализа на неколку

за досегашните проучувањата на овој зборник донесува и Илија Велев (Велев 2001: 69–79; Велев 2006: 247–259), кој имал можност да го види оригиналниот текст на Д. Миладинов при своите истражувања. Воедно, тој заедно со колешката Маја Ангеловска-Панова направил и транслитерација со современо македонско кирилско писмо, а приложува и факсимил од првата страница (Велев 2001: 76), како и од една страница од писмото на ќерката на Д. Миладинов (Велев 2001: 70), Царевна Миладинова-Алексијева, во кое таа известува дека ѝ подарува еден примерок од овој мал зборник на Народната библиотека во Софија, каде што се чува и денес². Таа информира дека нејзиниот татко го испраќал *Молиџвеникоџ* по црквите и по свештениците во Охридската епархија за да се служат со него (според Тошев 1979: 10).

Иако целиот текст на *Молиџвеникоџ* зафаќа нецели пет страници, неговото значење за историјата на македонскиот јазик, но и за културно-националната историја на македонскиот народ е повеќестрана. Имено, пред сè, треба да се има предвид дека овие текстови се преведени во едно време на засилено дејствување на грчката пропаганда спороведувана од Цариградската патријаршија во јужните и во југозападните делови на Македонија, вклучувајќи го и градот Струга, кога црковнословенскиот јазик и особено словенското писмо се речиси целосно истиснати од наставата и од богослужбата и заменети со грчкиот јазик и со неговото писмо, а за воведувањето на народниот јазик речиси и не можело да се размислува. Целта на оваа пропаганда, меѓу другото, била да продуцира учители и свештеници од автохтоно потекло, кои не само што требало да бидат грчки воспитаници туку како носители на грчката култура и на грчкиот јазик требало да ги шират и

текста напишани или преведени на овој наш западномакедонски дијалект, и тоа, пред сè, на зборникот *Бжлјарски народни џџсни* од 1861 г. и на преписката на браќата Миладиновци, потоа на поезијата на Константин Миладинов, на еден речник на струшки дијалект од 1838 г. и на *Молиџвеникоџ* што го разгледуваме во оваа пригода, кој претставува превод од грчки јазик.

² Како што соопштува И. Велев, по добивањето на примерокот, управата на Народната библиотека во јануари 1912 г. го ангажирала Георги Стаменов да направи транслитерација на грчките букви со словенско писмо. Тој веднаш ја завршил работата, а неговиот транслитериран текст, во кој тој интервенирал според нормите на тогашниот бугарски правопис, заедно со забелешките сè уште се чува во библиотеката. Шест години подоцна, во 1918 г. е објавен целосниот текст на *Молиџвеникоџ* подготвен од Антон Стоилов, кој направил прецизна транслитерација на оригиналниот текст (в. Велев 2006: 250–251).

да ги претставуваат нив како престижни наспроти културата на „простите“ луѓе и на нивниот јазик сведен на ниво на просторечје, недостоен да биде јазик на образованието и на богослужбата.

Оттука, определбата на Димитар Миладинов, како грчки воспитаник и патријаршки учител во тоа време, да се зафати со преведување текстови на народен јазик кои би се користеле во наставата и во богослужбата не само што е многу значајна туку ја покажува и неопходноста од нив во споменативе сфери. Всушност, неговата практична работа како учител уште во првиот период на неговата просветна дејност во некои од македонските градови кои биле силно зафатени од елинизацијата (Охрид, Струга и особено Кукуш) јасно му покажала дека совладувањето на материјалот на грчкиот јазик како наставен, а целосно непознат за македонските деца, е невозможно без барем паралелно користење на народниот јазик, односно токму на оној јазик што тие го користеле во својата секојдневна комуникација. Претпоставуваме дека тој се сеќавал и на зборовите на својот татко Ристе Миладин, како што го викале неговите сограѓани, кој за целата таа ситуација кога обичните луѓе немале можност да ги задоволат своите основни духовни потреби, на своите стружани, како што пренесува Кузман Шапкарев во својата биографија за струшките браќа, им велел: „Слушам в црква Евангелието да се пеит, ама шчо марифет, шчо фјиде от него кога не разбирам нишчо?“ (според Поленаковиќ 1989: 61). Затоа тој го користел овој зборник од молитви и во својата понатамошна дејност (Велев 2006: 249).

Молиџивеникоџ на Д. Миладинов е составен од следниве текстови: Симболот на верата *Вервам на еген Госџода* (понатаму: М1), Господовата молитва *Таџко наш* понатаму: М2), потоа молитвите *Слава џебе Госџоди, шџо каза сфетџлоџо* (понатаму: М3), Блаженствата *Во царшџинаџа џвоја* (понатаму: М4), Молитвата на Свети Софрониј, патријарх ерусалимски, *Сфетџа Троица, џреџолема, џреарна3* (понатаму: М5).

Овие литургиски текстови ни даваат една убава и јасна слика на струшкиот дијалект во првата половина од XIX век. Типичните црти од овој дијалект ги бележиме на сите јазични рамништа, иако izdelувањето на фонолошките особености е делумно отежнато

---

³ Оваа молитва ја чита свештеникот на празникот Богојавление – Водици, а дел од неа на современ македонски јазик е објавен во *Требник* (2009: 445–447).

поради фактот што молитвите се напишани со грчко писмо, но сепак не во таа мера за да не можат да се препознаат⁴. Притоа, јазичната анализа што ја направивме за оваа пригода се базира на транслитерираниот текстот на *Молиџвеникоџ* (според Велев 2006), секако, потпирајќи се и на согледувањата на К. Тошев, особено во поглед на фонетско-фонолошките особености⁵.

Фонетско-фонолошки особености

Разгледуваните текстови, како и другите материјали што ги анализира К. Тошев, покажуваат дека струшкиот говор во периодот на XIX век, како и денес, има шестчлен вокален систем: *и, у, е, ѝ, о, а* (Дијалектологија 2001: 69).

Притоа, тој нагласува дека *ѝ* се јавува на местото *ж* и на вокалните *р* и *лб* (Тошев 1979: 13), *ѝри шѝо* во *Молиџвеникоџ* се јавуваат групите *ар* (*карσ*) (Тошев 1979: 16), односно *аλ*, поретко *оλ* (*πολν*), но и *α* (*σавтџε*) (Тошев 1979: 17). Од овој тип примери ги набројуваме: *царква*, *каршѝаане* (М1: 253), *гарџши* (М5: 257), *смарѝа* (М5: 257), *сарџе* (М5: 257, 258), *скарши*⁷ (М5: 258).

Забележлива е појавата на секундарниот вокал */a/*: *кагар* (Тошев 1979: 20).

Со фактот што во струшкиот говор фонемата */u/* како прв член во група со сите вокали се десилабизира во [i] (сп. Дијалектологија 2001: 70), можеби може да се објасни следново бележење: от

---

⁴ Во врска со ова Тошев констатира дека „грчката азбука е доста незгодна за фонетско пишување на словенски текст“ (Тошев 1979: 10).

⁵ Прашањето за читањето и предавањето на текстовите на народен јазик пишувани во грчко писмо во повеќе наврати било разгледувано во македонската лингвистичка литература токму поради својата комплексност. Оттука, не случајно и кај некои од примерите што ги наведува К. Тошев и оние што ги ексцерпиривме од транслитерираниот текст направен од И. Велев и М. Ангеловска-Панова се забележуваат одредени разлики, од кои како позабележливи ги изделуваме: *Јусус* (Тошев) vs *Иисус* (Велев), како и сите примери што ја содржат групата *шѝ/шѝч* како: *ѝрошѝаане* (Тошев) vs *ѝрошѝаане* (Велев), *шѝчо* (Тошев) vs *шѝо* (Велев) и сл.

⁶ Впрочем, Константин Миладинов во предговорот кон *Зборникоџ* вели дека го применил најлесниот и најсоодветниот правопис за претставување на гласовите, па во таа смисла тој ја употребува, и тоа многу доследно, само графичката *ж* наместо трите букви *џ, ѝ* и *ж* токму во споменатите позиции (сп. Стаматоски 2004: 53).

⁷ Во транскрибируваниот текст што го користиме не се бележи *ѝ*, но од примерите може да се реконструира позицијата во која се јавува. Инаку, примерот *дрџај* ни молбата наша (М3: 254) може да се толкува или како руско-црковнословенско влијание, што ни изгледа помалку веројатно, или како грешка во пишувањето.

славиаѿа фараоноа со Мојсиа, доброѿиаѿа твоја, ѿусѿелиа (М5: 258), чисѿоѿиа, курѿулиа (М5: 259) и др.

Како карактеристична особеност на поширокиот охридско-струшки јазичен простор се јавуваат секвенците од два вокала, која честопати се појавуваат како резултат на губењето на консонантите во интервокална позиција.

На местото на групите *tj, *kt' се среќава *ç*, а според современата состојба во струшкиот дијалект, К. Тошев посочува дека бележењето *ç*' има вредност на *ш(ч)*: *мошне* (Тошев 1979: 27). Во однос на групата *dj, Тошев претпоставува дека во текстовите на струшки дијалект од XIX век, што значи и во *Молиѿвеникоѿи*, можат да се најдат и примери со рефлекс *жш*. Како примери за новите /*i*/ и /*k*/ ги изделува *воѿеѿо* и *хизмејкариѿ*, *ѿри шѿо во виѿориоѿи збор се забележува и аниѿициѿација на мекосѿа* (Тошев 1979: 29).

Диференцијална особеносѿ на *сѿрушкиоѿи ѿрадски ѿовор насѿрема селскиоѿи е реѿикаѿа засѿиаѿеносѿ на фонемаѿа /њ/* (Дијалектологија 2001: 72), а таа е одразена и во *Молиѿвеникоѿи*. Тошев ги споменува примерите како *сакане*, *вѿскѿрсвене*, за кои смета дека зборуваат за несовршеноста на графијата и дека, всушност, треба да се читаат како *сакане* и *вѿскѿрсвење* (Тошев 1979: 30). Сепак, од бележењето на наставката за глаголската именка и на множинската наставка за именките од среден род *-иња* може да се заклучи дека и во овој период во голема мера отсуствува /*н*'/: *игене*, *ѿлачене*, *завешѿане* (М5: 256); *времина*, *моринаѿа* (М5: 257).

Изделуваме и примери со /*л*'/: *ѿоельвиѿи*, *ѿоелѿава*, иако Тошев коментира дека особено во текстовите со грчко писмо не секогаш се бележи мекоста на /*л*/, односно дека тоа може да е резултат, повторно, на несовршеноста на графијата или на грешка, на пример, *волја* (Тошев 1979: 31).

Фонемата /*s*/, која во охридско-струшките говори има поголема фреквенција отколку во повеќето други македонски дијалекти (Дијалектологија 2001: 72), во *Молиѿвеникоѿи* е застапена во примерите како *свесѿиѿе* (М5: 256), *свесѿиѿе*, *носеѿе* (М5: 259).

Веќе ја споменаваме појавата на губење на консонантите во позиција меѓу два вокала. Оваа особеност не е типична само за струшкиот говор туку и за поширокиот западномакедонски јазичен ареал.

---

⁸ Овие форми кај Велев гласат *хисмеќари(ѿе)* (М5: 259) и *воѿе(ѿо)* (М5: 257), што значи дека кај првиот пример не е претставена антиципацијата на мекоста.

Очекувано, најмногу се примерите без интервокално /в/: *неїоаїа*, *їосїогоа* (Тошев 1979: 32); *їрошчааїе* (Тошев 1979: 33), *блаосоої* (М5: 258); *сасгаанеїо* (М5: 258); *їосїогоо* (М3: 254); *їрехои Агамои* (М5: 258), *їруїоїиїе* (М5: 258); *цареи* (М5: 258); *векои* (М5: 259) а многу поретко има и такви во кои е зачуван споменатиот консонант: *дјаволої*⁹ (Тошев 1979: 32), *живодавачої* (М1: 253).

Иако во современиот струшки дијалект фонемата /х/ се изгубила или е заменета со друга (Дијалектологија 2001: 72), во обработуваните текстови Тошев нотира редица примери каде што е зачувана, и тоа особено во почетокот на зборот: *хизмеї*, *хизмекар*, *хрисјански*, *хариза*, *харизам* (Тошев 1979: 35), кон кои ги додаваме следниве: *хакої* (М4: 255), *харнинаїа* (М5: 255). Во однос на позицијата на крајот од зборот, постои колебање во бележењето во одделни случаи, така што покрај примерите каде што е зачувано: *дух* (М1: 252 и др.), *сїрах*, има и такви каде што е заменето со /ф/: *сїраф* (Тошев 1979: 35). Има и случаи кога /х/ е зачувано и во средишна позиција: *нихна*, *нихни* (Тошев 1979: 36).

Во однос на акцентот, Тошев забележува дека во текстовите на струшки говор пишувани со грчко писмо речиси секаде се бележи акцентот, што овозможува да се определи акцентот на одделните зборови, но го отежнува определувањето на акцентските целисти зашто „по правило, се акцентирани и атоните зборови, т.е. кратките форми на личните заменки, предлозите, помошните глаголи, сврзниците и негацијата“ (Тошев 1979: 40). Но, значајно е тоа што тие го одразуваат „оној познат западномакедонски тип со дактилска акцентуација“ (Тошев 1979: 40). Притоа, тој забележува дека и во случаите кога акцентот се пренесува врз предлогот, во некои примери живиот изговор (како што е и во денешниот струшки говор, сп. Дијалектологија 2001: 77) влијаел врз неговото бележење: *їри'нас* (Тошев 1979: 41), а поретко има вакво префрлање во споеви од предлог и именка: *на сарце*, *Поради' нашаїа курїулиа* (Тошев 1979: 41).

Морфолошки особености

На морфолошки план, текстовите од *Молиївеникої* одразува редица особености карактеристични за струшкиот говор од дадениот период. Така, кај **именките од машки род** се забележуваат

---

⁹ Во транскрибираните текстови што ги користиме секаде се бележи со *ї*: *їаволої*, *їаволи* (М5:).

остатоци од старите падежни форми, и тоа од дативните (кои се зачувани во некои поисточни струшки села, сп. Дијалектологија 2001: 74): За слава *Госџоду љаџку* (Тошев 1979: 43), И кога се качи на небо сedit од десно *љаџку* (Тошев 1979: 43), слава *оџцу* и *сину* и *сфеџому духу* (М3: 254); а особено од генитивно-акузативните: Вервам на еден *Госџода љаџка*, вистинскиот господи од вистинскиот *џосџода*, И заедно со *љаџка* и со *сина* му се поклонвиме, Водата од реката *Јордана*, На времето од *Ноеџа* (Тошев 1979: 44). Во однос на вокативните форми, очекувано, најчесто се среќаваат оние од именката *Госџод*, а потоа и од други именки (*Хрисџос*, *џар*, *син*), кои се јавуваат и заедно: Благословен си ти *Госџоди*, Слава тебе *Госџоди*, *џосџоди сину* самороден, *џару џосџоди* небесни (М3: 253), *Госџоди Хрисџосе* (М3: 254), Голем си *Госџоди* (М5: 257). Изместување на родот забележуваме кај именката *живоџ*: *Живоџ вечна* (М5: 259), која и во други материјали од XIX век се јавува како именка од женски род. Тошев ова го толкува како појава настаната по аналогија на именката *смрџ* (Тошев 1979: 49), но, би додале, и на други именки од женски род што завршуваат на консонант.

Множинските форми кореспондираат со оние во современиот струшки дијалект, односно кај еднословните именки доминира наставката *-ови*, трансформирана во *-ои* по губењето на */в/*: *векои(ље)* (М1: 252, М5: 259), *џрехои* (М5: 258), *синои* (М4: 255), а кај двословните и повеќесловните *-и*: *хисмеџари*, *фџесфачи*. Интересно е тоа што со последнава наставка образува множина и именката *љаџко*, така што се додава директно на единската форма – *љаџкои* (М3: 254).

Кај **именките од женски род** ги изделуваме старите локативни форми со предлогот *на* кои имаат прилошко значење: дојде *на земаџ*¹⁰ (М5: 258), Нека биди *саканеџо* твоје, како на небо, така и на земи (М2: 253), и вокативната форма *Троџо* (покрај *Троџа*) (М5: 255), како и множинската форма *носеџе* (М5: 259). Како резултат, пак, на тенденцијата за генерализирање на наставката *-и* и кај овие стари двоински форми (Дијалектологија 2001: 74), се јавува и примерот *руџиџе* (М5: 256). За илустрација на присуството на збирномножинските форми ги наведуваме примерите *џравинеџо* (М3: 254) и споменатото *воџе(љо)* (М5: 257).

¹⁰ Кај Тошев овие примери се запишани слеано (*наземаџ*) и тој ги третира како прилози образувани од старите локативни форми (Тошев 1979: 75).

Тошев ги посочува формите на **именките од среден род на небеси** (М2: 253, М5: 255) и *од небеси* (М5: 256) како остатоци од локативот и генитивот еднина од консонантските основи (Тошев 1979: 48). Веќе ја споменаваме и наставката *-ина* со затврднато /н’/: *времина, моринаѿа* (М5: 257).

Од **личните заменки** во разгледуваниов материјал ја бележиме формата *јас* (М3: 254, М5: 257) за 1 л. едн. и *мие* за 1 л. мн. (М2: 253, М3: 254). За разлика од употребата на неколку форми за 1 л. едн. во другите текстови и на Миладиновци (на пример, во *Зборникоѿ* и во поезијата на К. Миладинов – *ја, јаска*), формата *мие*, по сè изгледа, била доминантна во овој говор во периодот на XIX век (Тошев 1979: 50). Имајќи предвид дека се работи за молитви, најфреквентна е употребата на личната замена за 2 л. едн. *ѿи*: *Ти Господи, Ти го спростри небото* (М5: 258), но и на кратките заменски форми *ѿи* за дативен и *ѿе* за акузативен предмет: и никоја уста не је достоена да *ѿи* славит чудесијте твои, *Ти* имает страх сфите ангели. *Те* фалит санцето, *ѿе* славит месечината, *ѿи* сборвет ѕвездите, *ѿе* послушвит сфетлото, *ѿи* имает страх морината¹¹ (М5: 257). Интересна е и акузативната форма на показната замена *ѿоѿо*: и со умништината твоја поелвиш века *ѿоѿо*, *Ти* Господи от четири стихиа го ујдиса века *ѿоѿо* (М5: 257), која не е вообичаена за овој дијалектен ареал, туку повеќе за дебарскиот (Дијалектологија 2001: 47).

Како остаток од старата генитивно-акузативна форма кај **придавките** ги наоѓаме примерите *вишнеѿо* господа (М3: 253), *сфеѿаѿо* духа твој¹² (М5: 259), а старата определена форма со *-и* е претставена главно преку формата *свеѿи* дух (М1: 252). Од редните бројни придавки ја наоѓаме *ѿрекиоѿ* (М1: 253), а од заменските покрај *сиоѿ* (М: 252), ја среќаваме и постарата нечленувана форма *си*: и со *си* сарце ти викам (М5: 257). Сепак, повторно со оглед на содржината на анализираните текстови, превладуваат присвојните односни и заменски придавки, вообичаено употребени по именката: синот *ѿосѿогоф* (М1: 252), синот *ѿаѿков* (М3: 254) и сл.; душава *моја*, милоста *ѿвоја* (М3: 254) и сл.

¹¹ Примери за употребата на другите кратки заменки форми, особено со императивните се наведени малку подолу во текстот.

¹² Тошев го изделува примерот *сфеѿлаѿо* духа твој (Тошев 1979: 54), но ние не го регистриравме во материјалот и претпоставуваме дека се работи за техничка грешка. Овој пример е интересен поради фактот што присвојната заменска придавка е во номинативна форма.

Глаголскиот систем претставен во *Молиѝвеникоѝ* во најголем степен ги одразува типичните особености на струшкиот градски говор, но и на поширокиот охридско-струшки јазичен простор. Тоа се карактеристичните наставки за 3 л. едн. сег. време *-ѝ*: *се-дѝѝ*, *излеѝвѝѝ* (M1: 253), *ѝѝребѝѝ* пополека *да се велиѝѝ* (M4: 255); и за 3 л. мн. *-еѝѝ* (и во составот на идното време): *(не)ѝулеѝѝ* (M1: 252); *ке се насиѝеѝѝ*, *ке ѝо вигеѝѝ* (M4: 255), но има и примери со неконтрахираани *-ае-*: да ви¹³ *исѝераеѝѝ* (M4: 255), *имаеѝѝ* (M5: 258), *ѝоземаеѝѝ* (M5: 258). Во текстовите редовно е застапена наставката *-м* во 1 л. едн. сег. време: *вервам* (M1: 252, 253), да *чинам* (M3: 254), за да *бигам* кадар да ти *славам* (M5: 255), а во примерите кога оваа форма влегува во составот на идното време може да се јави колебање дури и во еден исказ: Катаден *ке те блаѝсловја*, и *ке ти фаљам* (M3: 254).

Формата на директно (апелативно) обраќање во молитвите ја условува употребата на императивни форми од типот на: *гај* ни, *ѝпросѝѝ* ни, *курѝулисѝѝ* нѝ (M2: 253); *Радвиѝе се* и *веселиѝе се* (M4: 255) и др. Материјалот ја потврдува доминацијата на несвршените форми изведени со суфиксот *-в-*: му *се ѝоклонвѝме* (M1: 253), Ангелите ти *лиѝѝурѝисфеѝѝ*. Архангелите ти *се ѝоклонвеѝѝ* (M5: 258), а се јавува *-ја-* кај тие со општ дел на *-в-*: те *ѝоѝѝовјаме* (M3: 253). Присутни се и формите на глаголскиот прилог со наставките *-ѝчим*: *ѝлаѝолаешчим* (трипати во M5: 257), но и *-ѝчем*: *ѝледаеш-чем* големата милост господоа (M5: 256), *ѝриказвееѝчем* (M5: 257), *сѝѝоеешчем*, *леѝѝаешчем*¹⁴ (M5: 258), *ѝѝѝо уѝѝѝува на заклучокоѝѝ дека во односниов ѝериод и двеѝѝе биле во акѝѝивна уѝѝѝреба (сѝ. и Тошев 1979: 72).*

Накусо би сакале да ја разѝледаме уѝѝѝребаѝѝа на ѝредлозиѝе на и од во неколку ситуации. Имено, во Симболот на верата се употребува предлогот *на* наместо *во*: *Вервам на* еден Господа, *Вервам и на* сфети дух (M1: 253). Можеме само да претпоставиме дека тука се работи за влијанието на грчкиот текст од кој преве-

¹³ Ако не се работи за грешка во запишувањето, во примерите во кои се употребуваат дативни наместо акузативни заменски форми можеби е одразена појавата на ниво изедначување присутна на струшкиот дијалектен ареал (*вас ви/вам ви, вас ве/вам ве*, сп. Дијалектологија 2001: 74).

¹⁴ Веќе укажавме на различното предавања на некои примери, како што е случајот со групата */ѝѝѝ/*, односно. Тргувајќи од фактот дека изговорот */ѝѝч/* е покарактеристичен за струшкиот градски говор (сп. Дијалектологија 2001: 72), во овој случај го прифаќаме како посоодветен.

дувал Д. Миладинов, во кој предлогот што е употребен може да се преведе и со ‘на’ и со ‘во’.

Паѓа в очи и употребата на предлогот *од* во истата молитва: сасдавачот *оѿ* небото, и *оѿ* земјата, и *оѿ* сиот век што се пулет, и *оѿ* ангелите што се непупет (М1: 252). И во овој случај можеби има влијание од грчкиот оригинален текст, или пак станува збор за аналогична во однос на употреба на *од* со присвојно значење како во: Господи *оѿ* таткоите наши (М3: 254).

Синтаксички особености

Во оваа пригода нема поконкретно да се задржуваме на оние особености што се проследени кај Тошев зашто за дел од нив веќе наведовме примери. Само ќе ги изделиме случаите на неудоен акузативен и дативен предмет од типот на: што сасдаде *анѿелиѿе* и *љуѿеѿо* (М5: 255) и Денеска рајот се отвори *на ѿуѿеѿо* (М5: 256), за кои тој појаснува дека веројатно се работи за буквален превод од грчкиот јазик (Тошев 1979: 80–81).

Тука ќе ги споменеме и примерите од типот на *ѿомилој нас* (М4: 255), каде што е употребена долгата наместо кратката акузативна заменска форма.

Зборообразување и лексика

Во *Молиѿвеникоѿ* е впечатлива особено лексиката, а во таа смисла посебно внимание заслужуваат турцизмите, грцизмите, кои го одразуваат активниот лексички фонд на народниот јазик во конкретниот период, и неологизмите, како израз на јазикотворечкиот талент на Д. Миладинов. Оттука, ако овој мал зборник со молитви бил разгледуван од некаква тогашна црковна цензура, како што било со *Уѿешение ѿрешним* од Кирил Пејчиновиќ, кое е отпечатено приближно во истото време – во 1840 година, тогаш таа сигурно ќе имала многу сериозни забелешки во однос на лексичкиот инвентар на текстовите. Сепак, тоа само оди во прилог на фактот дека нашиот преродбеник настојувал да ја користи општо употребуваната, секојдневна лексика, дури и за зборовите со посебно значење во текстови со религиозна содржина. Впрочем, во македонската лингвистичка литература веќе е обемно разработено прашањето за турцизмите, кои потиснале и редица словенски зборови.

Во таа смисла, забележливо е отсуството на словенските лексеми *раб* и *слуѿа*, на чие место во сите контексти е употребен турцизмот *хизмекар* (< тур. *hîsmektar*): јас грешен и недостоен *хизмекар*

твој (M5: 257), дури и придавската форма *хисмекарско* изведена од неа: зеде лице *хисмекарско* (M5: 258). Всушност, таа е изведена од именката *хисмеѝ* (< тур. *hizmet* ‘служба’), која ја наоѓаме во комбинација со глаголот *чини*, модел, исто така, преземен од турскиот јазик: ти чинет *хисмеѝ* изворите (M5: 257–258).

Фреквентни се и формите од глаголот *курѝулиса* (< тур. *kurtulmak* + грч. суфикс *-са*) ‘спаси, избави’: дојде на земи и не *курѝулиса* (M5: 259), Рождането от сојот наш ни *курѝулиса*; уште и глаголската именка *курѝулисфенеѝо* (M5). Од истиот корен е и именката *курѝулиа* ‘спас, спасение’: Хариза им сакането за *курѝулиа* (M5:), Господи, ни се стори *курѝулиа* от сој по сој¹⁵ (M3).

Од турцизмите ќе ги споменеме уште лексемите *хак(оѝ)* (< тур. *hak*) ‘награда’: *хакоѝ ваш је ѝолем на небеси* (M4: 255), и *кувеѝ* ‘сила, моќ’: *кувеѝ твој* (M5:), од која е изведена хибридна форма *сфекувеѝлиа* со значење ‘семоќен’: вишни Госпот, *сфекувеѝлиа*, сфекаде што се пулиш (M5: 255).

Внимание заслужува и лексемата *чешма* (< тур. *çeşma*), која се употребува со значењето ‘извор’: Оти ти ни си животна *чешма* ‘извор на животот’ (M5: 254), *чешма* нерасипана ‘неисцрпен извор’ (M5:). Имено, се добива впечаток дека Д. Миладинов го користи овој збор кога се работи за пренесеното значење на зборот *извор* ‘основа, причина за некоја појава’, додека кога се мисли на примарното значење, односно на водна површина ја употребува лексемата *извор*: ти чинет *хисмеѝ* изворите¹⁶ (M5: 257–258).

Покрај турцизмите, се употребуваат и грцизми карактеристични за народниот јазик. Според застапеноста предничат придавските форми *арна*: и во љуге *арна* воља (M3: 253), супстантивизираното *арно*: да ти славам големото арно (M5: 256), дури и елативот *ѝреарна*: Сфета Троица, *ѝреѝолема*, *ѝреарна* (M5: 255), *ѝреарен*: прости ме, Господи, *ѝреарен* (M5: 256). Од нив е изведена и именката *харнинаѝа* (M5: 255).

Широка употреба и глаголот *хариза* ‘подари’ и неговите форми: *Харизај* ни милоста твоја¹⁷ (M3: 254). Во Господовата молитва го нотираме и грцизмот *ѝеирасмо* ‘искушение’: И не донеси не Госпо-

¹⁵ Во современиот превод е дадена како *ѝрибежишѝе*: Господи, Ти Си ни бил *ѝрибежишѝе* од род во род.

¹⁶ Интересно е што во преводот на современ македонски јазик на оваа молитва лексемата *извори* е преведена како *ѝѝоѝци*: те служат *ѝѝоѝциѝе*.

¹⁷ Современиот превод гласи: *Просѝри* ја твојата милост.

ди, на *йеирасмо* (M2: 253), како и сложенката *кай̄агнаешнио̄и* (M2: 253). Грчкиот префикс *кай̄а-* е засведочен и во *кай̄аген* (M3: 254).

Накусо ќе се осврнеме и на употребата на глаголот *седи*. Всушност, неговото значење во Гоподовата молитва: Татко наш што *седии* на небеси (M3: 253), можеби упатува на едно дополнително калкирано значење на грчкиот глагол *κάθομαι* ‘живее некаде, на некое место’ за кое зборува Конески (1986: 215), за разлика од она во Симболот на верата: *седий̄* от десно татку (M1: 253), каде што е засведочено, би рекле, неговото примарно значење¹⁸.

Интересни преводни решенија забележуваме во примерите од типот на *саканье* ‘волја’: Нека биди *саканей̄о* твоје (M2: 253); научи ме за да чинам *саканей̄о* твоје (M3: 254); *й̄равине* ‘заповеди’: *научи ми й̄равиней̄о й̄вои* (M3: 254) и сл.

Ја изделуваме и лексемата *й̄ай̄ико*. Како што е наведено и погоре, и Господовата молитва Д. Миладинов ја преведува како *Тай̄ко наш*¹⁹. Од неа е изведена и *й̄рисвојнај̄а односна й̄ридавка й̄ай̄иков*: синот *й̄ай̄иков* (M3: 254). Лексемата *о̄й̄ец*, во вокативната форма, како што споменавме погоре, е употребена само на едно место: Слава *о̄й̄цу* и сину (M3: 254). Во овој контекст интересно е да се спомене дека Д. Миладинов претпочитал да го употребува зборот *Гос̄й̄од*, додека лексемата *бо̄и* се среќава, на пример во сложенката *бо̄й̄ознај̄нај̄а* (M5: 256).

Сосема во духот на народниот јазик е определбата да ги користи формите *царш̄ий̄ина*, *умш̄ий̄ина* и *седело*. За илустрација наведуваме неколку примери: негоата *царш̄ий̄ина* крај ќе немат (M1: 253), Во *царш̄ий̄инај̄а* твоја спомени ме Господе, *царш̄ий̄инај̄а* небесна (M4: 255), *царш̄ий̄инај̄а* господоа (M5: 257); им скарши глаите от ламииите што имаа *седело* тамо (M5: 258).

---

¹⁸ Имено, и во преводот на современ македонски јазик тука е употребена форма од *седи*: Ти Кој *седии* оддесно од Отецот.

¹⁹ Според нашите сознанија, во досегашните преводи на основната христијанска молитва (мислиме, пред сè, на нејзината употреба од Македонската православна црква – Охридска архиепископија и од Католичката црква во Македонија) се користи лексемата *о̄й̄ец*, вок. форма *оче*, која се специјализирала како црковен термин, додека формата *й̄ай̄ико* се среќава поретко. Всушност, таа е употребена во молитвата што ја користи Христијанско-адвентистичката црква – Кавадарци, потоа во верзијата објавена на македонската страница на мрежата од интернет-страници *GotQuestions* (<https://www.gotquestions.org/>), на која се поставуваат прашања поврзани со христијанската вера и со теологијата воопшто и се добиваат одговори на нив) и на неколку други интернет-страници што објавуваат преводи на содржини што се однесуваат на христијанската религија.

што го прави бесмртен, а дека семето што го посеал нема да остане без плод (според Поленаковиќ 1989: 237). Фактот што под негово непосредно или посредно влијание биле речиси сите најзначајни македонски преродбенски дејци, но и голем број „обични“ луѓе од повеќе градови во Македонија во кои учителствувал тој, како и сведоштвата на други негови современици, сосема го оправдуваат споменатото согледување.

Користена литература

Велев Илија 2001: „Молићвеникои на Димитрија Миладинов“, *Гласник на ИНИ*, 45/2, 73–78.

Велев Илија 2006: „Молићвеникои на Димитрија Миладинов“, *Низ времинои на традицијата (книжевно-историски погледи)*, Дијало, Скопје, 247–259.

Дијалектологија 2001: *Дијалектологија на македонскиот јазик I*, приредил Марјан Марковиќ, *Филолошки факултет „Блаже Конески“*, Скопје.

Конески Блаже 1986: *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.

Корубин Благоја 1994: *Македонски историоско-социолингвистички теми*, Матица македонска, Скопје.

Поленаковиќ Харалампие 1989: *Избрани дела, 5. Студии за Миладиновци*, Македонска книга, Скопје.

Стаматоски Трајко 2004: „Јазичната норма на Константина Миладинов“, *Македонскиот јазичен идентитет*. Култура, Скопје.

Татко наш, Христијанско-адвентистичка црква – Кавадарци, <https://sdakavadarci.com/teologija/hristijanski-zivot/tatko-nas/> (пристапено на: 25.8.2020 година).

Тошев Крум 1960/1961: „Дијалектолошки материјал од Струга од XIX век“, *Македонски јазик*, XI-XII (1–2), 1–11.

Тошев Крум 1979: *Струшкиот говор (според некои материјали од XIX век)*, Посебни изданија, книга 12, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Требник 2009: *Требник*, Дебарско-кичевска епархија, Охрид. <https://www.gotquestions.org/Macedonian/> (пристапено на: 25.8.2020 година).

Свето Тоевски
sveto.toevski@yahoo.com

**ДИЈАЛЕКТИТЕ – ЛИНГВАКУЛТУРНИ
ЧУВАРИ НА МАКЕДОНСКИОТ ИДЕНТИТЕТ
ВО ЕГЕЈСКА МАКЕДОНИЈА НАСПРОТИ
ХЕЛЕНИЗАЦИЈАТА: ЗАКАНА ОД
НИВНА „ЈАЗИЧНА СМРТ“**

Апстракт: Со примена на концептот на лингвакултурата и со антрополошко – лингвистичка, дијалектолошка и социолингвистичка анализа се осврнуваме на состојбата на македонските дијалекти во Егејска Македонија, третирани како лингвакултурни чувари на македонскиот идентитет во услови на жестоката хеленизација и асимилација. Споредбено ги сопоставуваме истражувањата на Божо Видоевски, Кристијан Фос, Анастасија Каракасиду, Рики Ван Бешотен, Људмил Спасов, Евангелија Адаму, Роланд Шмигер и Ѓоко Николовски за лексиката и граматиката на македонските егејски дијалекти. Тие истражувања вршени во 90-те години од минатиот век и во првата деценија од овој век остануваат и натаму актуелни и значајни како предупредувања и како основа за утврдување на можната ситуација денес, бидејќи грчката политика од многу одамна не дозволува никакви јазични истражувања. Се поголем број од тие дијалекти, особено во источниот и западниот дел на Егејска Македонија, се соочуваат со растечка закана од „јазична смрт“, но и натаму покажуваат одредена отпорност и способност да опстојат, задржувајќи ја колку – толку улогата на чувари на македонската лингвакултура и идентитет. Затоа се потребни активности за заштита и заживување на тие дијалекти.

Клучни зборови: Македонски дијалекти, Егејска Македонија, хеленизација, лингвакултура, идентитет

Воведни напомени и методолошки рамки

Предмет на нашата анализа се македонските егејски говори. Во својата класификација на егејските македонски говори Божидар Видоевски истакнува: „Преспанските говори, меѓу кои се и оние во грчкиот дел на преспанскиот регион, во состав на западните периферни говори, се дел од западномакедонското наречје, а во групата на јужните говори, како дел на југоисточното наречје,

спаѓаат: солунско-воденските (долновардарски) говори, серско-лагадинските говори и костурско-корчанските говори (костурски говор и нестрамско-костенариски говор).“ (Видоески Божидар, 1998:32). Изложуваме и неколку основни методолошки рамки, во кои ќе ја анализираме ситуацијата во која се наоѓаат македонските народни дијалекти во Беломорието, за да бидеме во состојба колку е можно попрецизно да согледаме кои се и какви се последиците од жестоката и долготрајна хеленизација.

Инес Црвенковска-Ристеска укажува дека македонскиот народен јазик е главен маркер на етничкиот идентитет на македонскиот народ. Анализирајќи го од овој аспект делото на Крсте Мисирков „За македонските работи“, Црвенковска-Ристеска истакнува: „Мисирков ја бара колективната идентитетска одредница во македонскиот народен јазик ... Тој прави јасна дистинкција меѓу групата, која говори македонски народен јазик и го користи како маркер да се идентификува на индивидуално ниво наспроти групите, кои говорат туѓи соседни јазици ... Во својата програма јазикот и верата ги наметнува како два најзначајни маркера во етничката идентификација како симболи на идентитетската заедница и дел од етничкиот симболички комуникациски систем.“ (Црвенковска-Ристеска Инес, 2005:14-15). Мисирков ја истакнува тесната врска меѓу македонскиот етнички идентитет и македонскиот јазик: „...јазикот на еден народ ет негоо дуовно богатство и наследство, во кои се закл’учуваат, отпечатани во гласовни знакои или зборои, сите народни мисли, осек’аин’а и сакаин’а, со кои имат живено и живит еден народ и кои се предаваат, као нешто свето от едно поколеин’е на друго. ... Со народниот јазик није освојуаме психологијата на нашите татковци и предедовци: и се чиниме нивни дуовни последници...“ (Мисирков Крсте, 1903:135). Идентитетската функција на јазикот се повеќе се разбира како уште поважна од неговата основна, комуникациска функција. Затоа, шкотскиот професор по применета лингвистика Џон Џозеф посочува: „Современата лингвистика полека, но постојано, тргна кон прифаќањето на функцијата на идентитетот како централна за јазикот.“ (John E. Joseph, 2010:12).

Овде во методолошкиот дел го воведуваме и концептот на „лингвакултурата“ како една од клучните категории во антрополошката лингвистика, која ги истражува најтесните меѓусебни врски меѓу јазикот и културата. Лингвакултурата претставува

„јазик во културата – култура во јазикот“, при што тој целински феномен „лингвакултура“ е и нешто трето, творечка симбиоза, а не само јазик, или само култура. Лингвакултурата на одреден народ ги содржи во себе неговата лексика, граматика, фонетика, и другите сегменти на јазикот, но, во исто време, ги содржи и елементите на културата на тој народ: народните традиции, легендите, симболите, усната и пишаната книжевност, митовите, обичаите, верувањата ... Говорејќи за „културалноста на јазикот“, данската теоретичарка на лингвакултурата Карен Рисагер истакнува: „Концептот на лингвакултурата опфаќа три меѓуповрзани димензии: семантичко–прагматичка димензија, поетска димензија и димензија на идентитетот.“ ((Risager Caren, 2016:8) Се ограничуваме на идентитетската димензија на лингвакултурата како најважна за нашата анализа: „... користејќи го јазикот на специфичен начин, со специфичен акцент, на пример, вие се идентификувате себеси и им овозможувате на другите да ве идентификуваат според нивното знаење и ставови. Јазичната практика е постојана серија на ‘акти на идентитетот’¹“ (Risager Caren, 2016:8). Лингвакултурата има колективни и персонални аспекти, постојат национална, колективна лингвакултура на секој народ и индивидуални лингвакултури на секој припадник на одреден народ. Секоја личност развива свој персонален лингвакултурен профил. Исто така и македонскиот народ има своја национална, колективна лингвакултура.

Бронислав Малиновски, еден од најважните антрополошки лингвисти, во своето дело „*Антрополошкиот ѝрисџај кон јазикот*“ ги изнесува своите погледи во врска со јазикот, кои се од значење и за нашиот лингвакултурен пристап кон улогата на македонските дијалекти во зачувувањето на македонскиот идентитет на просторите во Егејска Македонија: „јазикот (...) треба да се истражува како алатка и изворна задолжителна документација, но и како аспект на културата, која треба да биде проучувана во иста насока како и јазикот. ... Јазикот е траен етнографски документ. (...) ... во него се содржани текстови како магиските формули, митовите, народните приказни, наративите, разговорите.“ (Malinowski Bronislaw, 2011:7-8). Блаже Конески изнесува сличен поглед за македонскиот јазик: „За нас повеќе отколку за многу други во светот јазикот претставува со сè што е на него создадено, како говорен и

---

¹ Ле Пејџ & Табурет-Келер

пишуван текст, најголемо приближување до идеалната татковина, тој е заправо единствена наша комплетна татковина. И оние наши места, што се испустени, живеат во нашата традиција со песните, приказните, гатанките и пословиците, запишани некогаш во нив, и оние наши места што се испустени ги опишува, ги опева и ги слави современата литература на македонски јазик.“ (Конески Блаже, 1986:5). Ставовите на Малиновски и Конески појаснуваат какво културно наследство е вткаено и во македонскиот јазик, во неговите дијалекти низ сите векови и илјадалетија на практикувањето на овој јазик како „акти на македонскиот идентитет“. Јазикот и културата на Македонците, нивниот етнички идентитет и нивното духовно културно наследство, вткаени во македонскиот јазик и неговите дијалекти, сето тоа најдобро ќе може да се проучува анализирано како целина – колективна и индивидуална лингвакултура.

Сумирајќи ги изнесените методолошки рамки и поаѓајќи од антрополошката лингвистика, дијалектологијата и социолингвистиката, од лингвистичката антропологија и општата лингвистика, изнесуваме сопствена повеќекомпонентна работна дефиниција на македонските дијалекти, врз која натаму ќе се потпираме во анализата: (1) македонските дијалекти претставуваат лингвакултурни регионални народни вариетети на македонскиот јазик како траен етнографски документ и реално постоен формален систем на изговорени или напишани симболи за искажување значења, преку кои говорителите на македонскиот јазик, како припадници на македонскиот народ/нација и учесници во неговата / нејзината култура, користејќи ги зборовите, граматичките, фонетските и другите структури на јазикот, ги пројавуваат своите мисли, чувства и својот македонски идентитет, воспоставувајќи заемна општествена интеракција; (2) македонските дијалекти се дијахрониско – синхрониски репозиториуми на симболите, верувањата, митовите, легендите, народните обичаи, традициите и другите видови културни практики, како и на светогледот, начинот на живот и колективната меморија на македонскиот народ, кои како севкупно јазично и културно наследство се пренесуваат низ процесите на енкултурацијата и јазичната социјализација од една на друга генерација на хоризонтално и вертикално ниво. Оваа комплексна и синтетичка дефиниција на дијалектите на македонскиот јазик овозможува да согледаме каква е нивната состојба во

Егејска Македонија и зошто се цели тие да бидат уништени низ хеленизацијата и асимилацијата.

Егејска Македонија: „сеф на прототипскиот македонски идентитет“

Германскиот славист Кристијан Фос вршел опсежни истражувања на македонските дијалекти во Егејска Македонија. Од 1999 до 2005 година низ интервјуа со информанти од различна возраст во 270 села (112 во префектурите Костур, Лерин и во северниот дел на Кожани, 121 во префектурите Постол /Пела, Кукуш, Солун и во северниот дел на Бер /Иматиа и 38 во префектурите Сер и Драма) ги истражувал карактеристиките и состојбата на тамошните „словеноговорни дијалекти“, кои во социолингвистичката анализа се означуваат, сепак, како македонски дијалекти. Во студијата Фос истакнува: „Словенските дијалекти во Егејска Македонија ... имаат потенцијално околу 200 илјади говорители. Само една третина од нив активно го користат својот вернакулар...“ (Voss Christian, 2006:87). Холандските антрополози Рики ван Бешотен и Хелен ван дер Мине во 1993 година реализирале истражување во Леринско, како и во Пожарско и С’ботско, во Воденско, спроведувајќи теренски интервјуа со Македонци – информанти во 72 села со околу 18 илјади говорители на македонскиот јазик. Бешотен доставила извештај до ЕУ, во кој наведува: „Во Грција јазикот преживеал во неговата поархаична и усна форма, но претрпувајќи значително влијание од грчкиот јазик. ...кога луѓето сакаат да пишуваат на македонски јазик, најчесто се користи грчката азбука.“ (Van Boeschoten Riki, 1993:12-13).

Во Лерин локалниот македонски дијалект претрпел помали влијанија од хеленизацијата и им овозможил на своите говорители да го одржат својот македонски етнички идентитет, за што Фос истакнува: „... во Лерин има нешто како силна регионална македонска свест. ... Границата во рамнината меѓу Лерин и Битола помогна да се одржи живата етничка свест. ... факт е дека жителите на Лерин имаат јасна македонска свест и тие го гледаат својот идиом како дефинитивно македонски.“ (Voss Christian, 2003). Овој истражувач ја означува Егејска Македонија како „сеф на прототипскиот македонски идентитет“ и таквиот идентитет го опишува како „тврдоглаво спротивставување на изолираните селски области против разидувачките и сè поагресивни обиди за национализација правени од Грците, Бугарите и Србите меѓу

1870 и 1912 година.“ (Voss Christian, 2001). Но, хеленизацијата, асимилацијата и другите активности на грчката држава (откога таа е создадена), а особено на грчката црква, спроведувани низ многу долг временски период, веќе предизвикуваат македонски лингвацид и дијалектоцид, не само погрчување. Само интердисциплинарниот и примарно антрополошко - лингвистичкиот пристап можат да покажат што преостанало од јазичната, културната и идентитетската компонента во „сефот на македонскиот идентитет“ во Егејска Македонија.

Кукушкиот дијалект елиминиран од неговиот животен ареал

Класичен пример за дијалектоцид е кукушкиот говор: претворањето на Кукуш во 19.иот век во силен македонистички центар, од кој произлегувал жесток отпор против грчките фанариотски активности и воопшто против процесот на хеленизацијата на македонскиот народ, ќе биде причината за трагедијата што ќе му се случи на овој град и регион. Американскиот славист Пол М. Фостер јуниор, вака ја сумира трагичната социолингвистичка и историска реалност на Македонците во Егејска Македонија: „Долновардарските дијалекти настрадаа значително повеќе, особено во регионот околу градот Кукуш, каде што четириесет словенски села беа изгорени од грчката армија во 1913 година. ... Бидејќи многу од селата во регионот беа уништени и никогаш повторно не беа населени, македонските дијалекти се зачувани само од страна на искажувањата на бегалците од тие села и од достапните пишани извори. Дијалектите на Егејска Македонија се, според Видоески, ‘во фаза на исчезнување’. (Foster Paul M. Jr., 1995:113-129). Фостер јуниор ги анализираше и „Македонските студии“ (*Macedonische Studien*) на словенскиот и австриски лингвист Ватрослав Облак од 1891 година за македонските говори во Солунско и заклучува: „...студијата на Облак ... опишува неколку македонски дијалекти во последните години од нивното исчезнување по 1500-те години откако постојат. ... Некои дијалекти кои постоеја во тој регион во времето на Облак веќе од одамна исчезнаа. Богданската група на дијалекти (од селата Сухо, Висока, Зарово и Негован) се најдоа под огромен, страотен притисок. ... Облак ги забележа дијалектите кои изумреа и затоа неговите ‘Македонски студии’ се најважен текст за реконструкција на овие сега изгубени дијалекти.“ (Foster Paul M. Jr., 1995:113-129).

Судбината на Кукуш во еднаква, или во слична мера ја доживеале и многу други места, населени со Македонци. Дел од македонските дијалекти говорени во уништените градови и села се бездруго избришани од нивниот животен простор, а дел продолжиле да опстојуваат, но со намалена виталност. Пример за ова приведува Људмил Спасов во својот научен труд за состојбата со македонскиот дијалект во селото Шестево, денес преименувано како Сидирохори, давајќи слика за статусот на македонскиот јазик и во поширокиот костурски регион. Авторот ги засновува своите согледувања врз интервју со еден локален 75 –годишен Македонец, користејќи и други дијалектолошки материјали за костурскиот говор. Информантот К.Н, инсистирајќи на анонимност, вели: „... по Грчката граѓанска војна... Грците ги набркаа Македонците (целото село Шестево) од Грција... .. во Југославија ... и во други држави...“ (Спасов Људмил, 2016:58-59). Спасов констатира: „Јазикот е сè уште присутен во костурскиот регион, но не е целосно витален... Јазикот сè уште служи како маркер за означување на идентитетот на словенското население што се идентификува како *македонско*, кое го зборува *македонскиот јазик*. Физичката преселба на населението влијаела на виталноста на јазикот.“ (Спасов Људмил, 2016:60).

Дијалектите кои не постојат повеќе не можат да вршат улога на активни, живи чувари на македонскиот идентитет. Сега значителен дел од таквите исчезнати локални македонски говори и подговори се наоѓаат единствено во домашните и меѓународните дијалектолошки атласи. Некогашните јазични граници на македонската етнојазична територија и линиите на изоглоси низ неа се можеби засекогаш прекинати, или се пред прекин на низа точки, во низа населени места, кои се или „испразнети“ од македонска популација, или се неповратно демакедонизирани и хеленизирани.

Солунските говори на „пат на исчезнување“ – некои веќе ги нема

Во 1891 година словенечкиот и австриски лингвист Ватрослав Облак ги напишал „*Македонскиџе сџугии*“, како трајно сведоштво за македонските говори во околината на Солун. Анализирајќи ги „*Македонскиџе сџугии*“ на Облак, Фостер јуниор нагласува: „... студијата на Облак ... опишува неколку македонски дијалекти во последните години од нивното исчезнување по 1500-те години откако постојат. ... Некои дијалекти кои постоеја во тој регион

во времето на Облак веќе од одамна исчезнаа. Богданската група на дијалекти (од селата Сухо, Висока, Зарово и Негован) се најдоа под огромен, страотен притисок.“ (Foster Paul M. Jr., 1995:113-129).

Новата студија на македонскиот и словенечки славист Ѓоко Николовски од 2013 година е заснована на прибирање искажувања од Македонците во Сухо. Во врска со околностите во кои го спроведувал своето истражување Николовски истакнува: „...според усните податоци, таму има околу 2000 жители од македонско потекло. ... македонските жители на селото, поради тешкотиите во минатото, не се склони на одговарање на прашања во врска со нивната историја, јазик...“ (Nikolovski Gj., 2016:22, 25). Тој ги анализираше и вокализмот, консонантизмот и прозодијата, како дел од фонолошките карактеристики на овој архаичен дијалект. Николовски го објавува искажувањето на Македонецот од Сухо Николаос Капусис роден во 1943 година, со принудно грцизирано име и презиме. Тој вели дека со неговото семејство не се откажале од своите многувековни народни обичаи, меѓу кои и придржувањето кон велигденските пости и одбележување на Велигден, објаснувајќи каков бил и каков е нивниот сегашен живот: *Hr'i'stos M'i'tarstvo što pos't'im'e u V'e'l'ikd'en, 's'etn'e ut'i'vam'e 'na m'e'rovč'e. Čista če'trətk ima'm'e 'n'ie V'e'l'ikd'en za pos't'im'e zam'e'r'im'e n'ija lu'kum, za čis't'im'e. ... - 'Prumo pos't'im'e 'ina n'id'el'a 'd'es'et' dn'i. Rq'bot'i 'što imq'hm'e 'ina n'id'el'a 'n'e 'g'i g'i'bahm'e 'n'ito 'lak', 'n'ito s'i'r'en'e, (...) ot'i'vahm'e 's'etn'a ku'ga ižd'ahm'e 'na 'nas n'id'el'a 'da 's'e kompo'vahm'e, ta'ka čuknu'vaše kamba'nata 'za R'is'tos, tu'gas 's'etn'e ja'dahm'e. Zakol'u'vahm'e 'jar'a, 'jagn'a 'što ima'se 's'ja 's'äko'tr'ij čur'ba prq'ehm'e, p'i'čahm'e 'ala 'b'aše za V'e'l'ikd'en“.* (Nikolovski Gj., 2016:221, 224). Капусис објаснува дека тој и другите повозрасни членови на неговото семејство го научиле македонскиот јазик од своите родители, но и оти нивните деца веќе не го знаат мајчиниот македонски јазик: „*Ot 'tатko 'ot 'majka, du'ma vra'jaha 'ot 'mal'k'i 'ošt'e 'n'e vra'jaha 'tos 'enz'ik, mak'e'donsk'i 'enz'ik... 'ot ta'ma 'sə nauč'ihm'e 'da 'vraim'e, ta'ma 'sə nauč'ihm'e vr'e'vatat 'tas 'ot 'tатko 'ot 'majka s'ič'k'i 'tas, 'ala 'našt'e d'ä'ca 's'a, taj'fa n'e 'znajat, 'ot'i 'n'e vra'jahm'e 'n'ie, 's'e 'grck'i 'mu vra'ehm'e, poz'navat 's'e ba'rabar, poz'navat 'ala n'e 'mogat ... 'Grck'i 'sə 'učiha...“* (Nikolovski Gjoko, 2016:251).

Се префрламе на состојбата во која се наоѓа денес дијалектот во Ајватово, едно од, исто така, покарактеристичните македонски

села во близината на Солун. Таму грчката и француска лингвистика – дијалектолог Евангелија Адаму има спроведено значајно теренско истражување, иако било реализирано само со мал број испитаници. „Снимките беа направени во 2000 година со тројца течни говорители... во нивните 70-ти години, како и со еден помлад женски полуговорител. Сите тие го користат Нашта многу ретко, нивниот секојдневен јазик е грчкиот.“ – истакнува Адаму (Adamou Evangelia, 2020:1). Македонскиот дијалект говорен во Ајватово е од лагадинско – богданската дијалектна подгрупа, но Адаму го именува во својата студија како „словенски вариетет ‘Нашта‘, напоменувајќи оти и самите жители така го нарекуваат: „наш“, „нашта“. Адаму истакнува дека е тоа „говор кој е на пат на исчезнување“: „...говорителите на Нашта вариететот биле во контакт со грчкиот јазик најмалку во текот на изминатиот век, во кој период се случил преодот кон грчкиот јазик. На скалата на загроеност разработена од Краус (2006) Нашта може да биде сметан како критично загроен вариетет.“ (Adamou E., 2020:1).

Прегледот на ситуацијата со богданско – лагадинската подгрупа на македонски народни говори со заокружуваме со локалниот говор во селото Гвоздево (Ѓувезна) / Асириотис, оддалечено само 20 километри од Солун. Грчкиот антрополог Анастасија Каракасиду вршела антрополошки и лингвистички теренски истражувања и интервјуа со месните жители - Македонци во периодот 1988/1991 година во селото, кое во 1927 година било преименувано во Асирос. Таа истакнува дека Грчката православна црква била носител на хеленизирањето и преобразбата на идентитетот на Македонците во Гвоздево: „тие имаа свој јазик, обичаи, верувања, митови за потеклото, родови поими и погледи на светот. Сепак, како што растеше грчкото влијание во таа област, така растеше и хеленизирачкиот ефект од тоа влијание. Свештениците го регулираа производството на историја, идентитет и верување преку нивната контрола врз јазикот, и говорен и пишан. ... Поглавјата од оваа студија ја документираа хеленизацијата на едно гратче во централна грчка Македонија. ... Сепак, овие случувања не беа униформни низ цела Грција; во другите делови на грчка Македонија сè уште се слуша отпорот кон хеленизацијата. ... Кои и да беа луѓето од централна грчка Македонија, јасно беше дека отсега тие требало да бидат Грци. И така тие станаа Грци.“ (Karakasidou Anastasia N., 1997:221-222, 227). Рики ван Боешотен гледа на Гвоздево денес како

на упориште на хеленизмот: „...локалните сиромашни Словеноговорни селани беа енкултурирани во доминантна грчкоговорна елита (како класа на чорбации – заб.моја). Во тој процес гратчето Асирос прерасна во упориште на хеленизмот и таа позиција ја одржува до денес.“ (Van Boeschoten Riki, 2000:38-39).

Од фрагментарно и пасивно познавање на македонскиот код до гордеене со мајчиниот јазик и културното наследство

Насилната хеленизација и интензивната асимилација на Македонците во Егејско ги истражувал и германскиот социолингвист Роланд Шмигер. Тој вршел теренски дијалектолошки истражувања во Костур, Лерин, во грчкиот дел на Преспанскиот крај, во Серес и во Кукуш. Шмигер забележал примери на искажувања кога „говорните акти“ на анкетираниите не се повеќе „акти на македонскиот идентитет“, или се тоа во се помала мера. Таков е случајот на 15 – годишник, кој повеќе не знаел ниту еден збор да каже на македонски јазик. Крсте Мисирков укажува какви можат да бидат последиците за еден народ, секако мислејќи и за македонскиот, ако дозволи да му се измени јазикот под влијание на странските непријателски пропаганди: „...да се откажат еден народ од својот јазик, се велит, да се откажат он и од сам себе и своите интереси; се велит, да престанат да гледат на себе со свои очи, да судит за себе и за другите со својот ум и разум, а да чекат укажане за се од страна.“ (Мисирков Крсте, 1903:136).

Ги надоврзуваме овде клучните наоди од истражувањето на холандските антрополози Рики ван Боешотен и Хелен Мине во Леринско и С’Ботско и Пожарско, во Воденско: „...грчките власти успеале да ја намалат употребата на македонскиот јазик, но секако и да не го искоренат. .... Изненадувачки е степенот до кој овие малцински јазици сè уште преживуваат... постоењето и употребата на малцинските јазици се прифаќаат како ‘факт на животот’, независно од можните политички импликации. ...многу говорители на малцинските јазици се горди на своето културно наследство и на нивниот јазик. Најдовме дека овие чувства се најсилни меѓу Власите и Понтиските Грци. Веројатно тие се подеднакво силни, ако не и посилни меѓу Словените...“ (Van Boeschoten Riki, 1993:14).

Македонштината, културното наследство и фолклорот продолжуваат да се одржуваат и во костурското село Шестево и поширокиот костурски регион, и покрај масовните протерувања во изминатите децении на тамошните Македонци и нивната сегашна

етничка дискриминација на Македонците. Во врска со ова Људмил Спасов ги наведува следниве искажувања на својот информант, 75-годишниот локален Македонец К.Н: „Претходно беше забрането да се пеат наши песни и да се играат наши ора, но сега е дозволено. Грците не нè затвораат сега, но нè дискриминираат... Нашето село имаше евангелие на словенски, на македонски јазик, но Грците го уништија, бидејќи не дозволуваа да се користат словенски црковни книги. ... Нашиот јазик е македонски, тоа е стариот јазик (костурскиот говор), кој се меша со стандардниот македонски јазик. Сега службата во нашите цркви е на грчки јазик и немаме македонски попови...“ (Спасов Људмил, 2016:58-59).

Ван Боешотен укажува дека се соочила и со негаторски и со позитивни ставови кон македонскиот јазик при интервјуирањата главно во Леринско: „Во најпозитивниот случај луѓето ни рекоа... дека се горди на својот јазик, дека се чувствуваат приврзани за него, оти се изразуваат подобро на тој јазик и сакаат тој да биде зачуван. ... ваквите изјави беа, всушност, поврзани со чувството на етнички идентитет (‘Ние сме Македонци, затоа зборуваме македонски и секогаш така ќе правиме.’). Овие беа обично млади мажи во села од групата со способност за течен говор на македонски јазик...“ (Van B. Riki, 1993:19).

Спасов констатира дека во селото Шестево и пошироко во Костурско македонскиот јазик е присутен и натаму во говорот на Македонците, но во помала мера: „Најзастапен е грчкиот јазик... Во помал обем се зборува и македонскиот јазик, пред сè локалниот идиом. Некои од зборувачите, помалку или повеќе, го познаваат и го употребуваат и македонскиот стандарден јазик. ...Најголем дел од населението е еднојазичен (грчки), дел е двојазичен и мал дел од населението е тријазичен.“ (Спасов Људмил, 2016:54).

Роланд Шмигер во Нестрам имал интервјуирано луѓе на неколку возрасти и донесува вакви заклучоци: „...на возраст од 35-50 год: *ѝримарниоѝ код е дефиниѝивно новоѝрчкиоѝ*. Познавањето на македонскиот, секундарен код е веќе многу фрагментарно меѓу многу Македонци ...тоа познавање ... е делумно само пасивно. Меѓу оваа група македонскиот јазик често има негативна социјална конотација, се смета како симбол на застарен и примитивен селски начин на живот на ‘старите’...; помлади од 35 години: *ѝримарен код е ѝрчкиоѝ*. Останува само рудиментарна јазична компетенција на македонскиот јазик, обично ограничена на знаење на неколку изо-

лирани лексички единици (честопати дури и со неправилно, или нејасно разбирање на нивното значење). Јазичната компетенција повеќе не го вклучува граматичкиот систем. Македонскиот код се отфрла како нешто непознато, странско, смешно и инфериорно и е виден како рудимент на еден примитивен селски стил на постарата генерација, наследен од минатото.“ (Schmieger Roland, 1998:144).

Боешотен во Леринско и Воденско утврдила примери и на свесни напори за учење на македонскиот јазик: „...Возрасната група под дваесет години обично зборува грчки, но сепак може да разбере и зборува македонски. ...некои од нивните деца направија свесни напори да научат македонски јазик подоцна во животот. Важни причини за мотивирање на таквата одлука се: - тие се чувствуваат исклучени, бидејќи многумина во нивното опкружување зборуваат на јазикот; - тие не се во можност да комуницираат со роднини, кои живеат во странство, кои не знаат грчки јазик; - сакаат да ги гледаат програмите на скопската телевизија. Овој последен фактор често е мотивација да ја научат кирилицата, бидејќи сакаат да можат да ги читаат насловите.“ (Van Boeschoten R., 1993:16).

Кристијан Фос вели дека во Егејска Македонија течни говорители на мајчиниот македонски јазик има само меѓу луѓето постари од 60 години, како и на возраст од 30 - тина години, но, кои живеат единствено во некои најизолирани села во регионот на Лерин. Фос вели дека „огромен дел – можеби повеќе од 50 отсто од испитуваната група на словеноговорители“ – се „повремени говорители и оние кои само се сеќаваат на словенскиот јазик“, а се работи за помлада генерација во централна и источна грчка Македонија (во префектурите Иматија², Солун, Кукуш, Сер и Драма) (Christian Voß, 2006:90). Затоа Фос најмногу во својата социолингвистичка анализа се задржал на течните говорители и „полуговорителите“ на македонскиот јазик. „Појавата на полуговорители е резултат на прекинувањето на пренесувањето на јазичното наследство, тие го учеле јазикот само по слушање и од случајното говорење. ... Полуговорителите имаат заострена свест за промените на ситуацијата во која живеат... Појавата на јазично чистотништво – пуризам се објаснува со стравот поради загубата на сопствениот идентитет кај поединецот – иманентен симптом кај малцинските јазици, кои често се обидуваат да го нативизираат лексиконот.“ (Christian Voß,

---

² Бер – заб.моја

2006:90). Фос го анализира речникот и употребата на јазикот на еден негов информант – 17 годишна девојка од Лерин и во врска со тоа вели: „Мојот млад информант целосно ги одбегнува грчките заемки во својот говор – на пример, наместо често користената заемка за βενζινάδικο за бензинска пумпа и διευθυντής του σχολείου за директор на училиште, соочувајќи се недостапност на соодветни стандардни македонски поими, таа користи перифрастични неологизми како на пример *dukjan za benzin* и *naj-golemio daskal*. Во обид да го надмине проблемот поради недостапноста на стандардниот македонски збор *генес(ка)* и *сѝтрансѝво*, таа користи перифрастички термини како *voj den* и јукстапозицијата *čuzhina zetja*. За да ја одбегне грчката заемка κινητό - мобилен телефон, младата девојка го користи метонимиски името на македонскиот мобилен оператор и вели *mobil- fon*.“ (Christian Voß, 2006:92).

Ван Боешотен информира за сличен случај, кога разговарала со млада Македонка од Воденско: „Таа млада девојка штотуку завршила средно училиште во Едеса, и течно зборува македонски, грчки и англиски јазик. ... Таа ми рече дека иако нејзиниот грчки јазик го сметаат како пример за тој јазик, секогаш кога одела кај роднини, македонските зборови постојано се ‘лизгале’ на нејзиниот јазик, без да биде целосно свесна за тоа. Таа додаде дека се чувствува приврзана за својот мајчин јазик, но жали што немала можност правилно да го учи, бидејќи научила грчки јазик. ...таа го поврза својот став кон јазикот со специфичните дискриминации врз основа на етничко потекло. ...Кога ја прашав дали би била заинтересирана за курсеви за македонски јазик во училиште ... рече дека ќе ја поздрават таквата мерка... Таа додаде дека чувствувале исто многу од нејзините соученици од училиште, кои зборуваат словенски.“ (Van Boeschoten Riki, 1993:16).

Внесување нови семантички категории и национални концепти од грчкиот јазик во македонските дијалекти

Кристијан Фос наведува примери на ситуациско префрлање на јазичните кодови од македонски на грчки јазик во македонски семејства со три генерации, при што степенот на префрлување на разговорниот код зависи од етнополитичката самоидентификација на говорителот“ секогаш додавајќи семантички вредности во споредба со еднојазичниот говор; *немам ананѝ уѝѝѝебе* (грчки *ανάγκη*) (Немам потреба од тебе/ Не ми требаш – л. заб.); *арниса даоде уасѝиномиѝѝа* (грчки *αρνήθηκα; αστυνομία*) (Тој одби да оди

во полициската станица– л. заб); *су ѓрцко джавѿирио са шеѿа ѿу-свеѿо* (грчки διαβατήριо) (со грчки пасош може да шета низ светот– л. заб.); *немаме никаква синеноиси* (грчки συνεννόηση) (Немаме никакво разбирање / договор– л. заб)“ (Voss Christian).

Ваквото повремено преминување од македонски кон грчки јазик не останува без последици, како што ќе забележи Анастасија Каракасиду, бидејќи така се врши и интернализација на националните концепти, во дадениов случај на грчкиот јазик: „Со преминот од славомакедонскиот вернакулар кон грчкиот јазик беше внесен нов сет на семантички категории во локалната култура и беше интернализиран во умовите на локалното население.“ (Karakasidou Anastasia, 2002:143).

Кај Македонците во Егејска Македонија се среќава во изминатите децении и наметнатата појава на „пеење без зборови“, за да биде избришана секаква трага на македонскиот јазик дури и од песните. Германскиот етнолингвист – славист Теде Кал во својата анализа во врска со „пеењето без зборови“ вели: „Од вклучувањето на јужните делови на Македонија во грчката држава по Балканските војни повеќето македонски народни музичари во Грција одбегнуваа да пеат на словенски македонски јазик, поради политичката состојба во која ова јазично малцинство немаше признат статус.“ (Kahl Tede, 2010:384). Биле спроведени и интервјуа со 24 музичари во „славофонските области“ на Лерин, Воден и Драма. Кал тврди: „Словенските дијалекти во Грција не се високоценети во Грција. Словеноговорителите во Грција дури не знаат ни како да читаат и да пишуваат на нивниот јазик. Многу луѓе го сметаат сопствениот јазик како ‘идиом без граматика’, ‘копилски’, ‘мешан’, или ‘украден јазик’, што не вреди да се зачува, или да се промовира. Цитатите се од интервјуа во Воден, Гуменце и Бојмица.“ (Kahl T., 2010:386-387).

Други Македонци во Северна Грција не мислат така и бараат од државата право да го изучуваат мајчиниот јазик. Македонската редакција на Дојче Веле од Германија во 2012 година објави статија под наслов „Македонциѿе во Грција: „Годиниѿе на сѿправ се минаѿо“, во која пишува: „Панајотис Анастасијадис, или на македонски Панде Ашлаков... е градоначалник на селото Мелити (Овчаране), во кое, според него, од 2500 жители 95 отсто се Македонци. Ашлаков е активист на ‘Виножито’. ... Тој вели: ‘Сакаме мајчиниот јазик да се учи во училиштата. ... На приватно се одржуваат курсеви по македонски. Бараме од државата да ни го

признае мајчиниот јазик, да се учи барем до шесто одделение, ние сме Македонци’. Македонската дијаспора оптимистички најави дека ќе ги зголеми средствата за приватното изучување на македонскиот јазик во Солун.“ (Дојче Веле, 5.11.2012). Македонскиот месечник „Нова зора“ во Грција на 26 март 2013 година на својата интернет-страница објави:

**САКАМЕ ДА ГО УЧИМЕ НАШИОТ МАЈЧИН
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК | ΘΕΛΟΥΜΕ ΝΑ ΔΙΔΑΣΚΟΜΑΣΤΕ
ΤΗ ΜΗΤΡΙΚΗ ΜΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ**

Γραμμένο στις 01.04.2013

(Επιστολή του Πανεπιστήμιου Αναστασιόδη, Πρόεδρου του Τοπικού Συμβουλίου Μελέτης Δήμου Φλώρινας,
Στέλιος προς όλους τους εριόβιους στις 26 Μαρτίου 2013)

Ουκράνι / Μολίτη – Μάρτιος 2013

Αγαπητέ κ. Δήμαρχε / Περιφερειάρχη / Υπουργέ

Во врска со овој месечник Дојче Веле во таа статија ги пренесе и зборовите на главниот уредник Димитри Јоану: „Текстовите се пишувани на грчки, а десет до петнаесет проценти од содржините се на македонски јазик. ... Македонците си ја откриваат македонштината и гледаат дека тие години на стравот и темнината поминаа, а образованата младина не им подлегнува лесно на притисоците. ... Македонски денес ...се зборува во околу 600 села и десетина градови, вклучувајќи го и Солун. Со сите наши средства и сета наша сила велíme дека има Македонци... Ја користиме придавката македонски јазик, но Грција официјално не ја признава.“ (Дојче Веле, 5.11.2012). Опстојувањето на македонската национална свест, на македонскиот идентитет во Грција, можеби не подеднакво во подрачјата населени со Македонци, доведе до појава на нови барања грчката официјална политика да овозможи учење на сопствениот македонски јазик. За последното поднесено барање грчката „New Greek Television“ на 16.12.2019 напиша: „Екстремна проскопска група поднесе официјално барање до грчкото Министерство за образование и религиозни прашања, за да се вклучи изучување на таканаречениот ‘македонски јазик’ во грчкиот училишен карикулум. Групата наречена АМКЕ³ ‘Крсте Мисирков’ е со седиште во Аридеа, Пела. ... Во писмото до Општина Едеса се бара училишен простор заради одржување часови по ‘македонски јазик’ преку интернет.“ Градскиот совет на Воден набргу потоа го одбил ова барање.

³ Македонско движење за промоција на мајчиниот јазик – заб.моја

Заклучни согледувања

Македонскиот јазик и неговите дијалекти како чувари на македонската лингвакултура и македонскиот идентитет во Егејска Македонија се наоѓаат во комплексна ситуација. Од една страна, тие лингвакултурни дијалектни вариетети со тримилениумското културно наследство што го носат во себе како „дијахрониско – синхрониски етнографски документи“ стануваат се позагрозени, а некои од нив веќе се соочуваат со опасноста од јазична смрт. Роланд Шмигер на крајот на својата студија заклучува: „...ситуацијата на Македонците во Грција нуди мошне живописен пример на преминување на јазикот – *language shift* (од македонски кон грчки – л. заб.) и на јазична смрт и ни овозможува точно да ги следиме механизмите, кои дејствуваат во тој процес.“ (Schmieger Roland, 1998:153). Кристијан Фос предупредува на иста опасност: „Акутната закана од смртта на јазикот во Источна и делумно во Централна Македонија треба да се објасни пред се со фактот дека 90 проценти од селата во Источна и 66 проценти од селата во Централна Македонија се погодени од огромниот бран на бегалски доселувања во 20-те години од минатиот век...“ (Voss Ch.). Компаративното проучување на ситуациите на „јазичната смрт“ покажува дека на мнозинството јазици, кои изумираат, им се случува значително поедноставување на фонолошката, морфолошката и синтаксичката структура и интензивно позајмување од доминантниот јазик, кој го заменува изумирачкиот јазик. Овие појави се бележат кај македонскиот јазик и неговите дијалекти веќе со децении во сите региони на Егејска Македонија. Фос предупредува: „Се забележува слабеење на одредени категории поради интерференцијата и процесот каде што задолжителните граматички правила стануваат необрзувачки... ..силно хеленизираниот словенски вариетет може да се опише како привремен јазик и минлива компетенција во рамки на јазичното преоѓање од словенскиот на другиот јазик...“ (Voss C., 2006:97).

Британскиот лингвист Дејвид Кристал нагласува дека „возраста покажува во која мера е успешна трансмисијата на јазикот меѓу генерациите: колку е помала просечната возраст на оние што го говорат јазикот на јазичната заедница толку ќе бидат поуспешни родителите во придобивањето на младите да го говорат нивниот јазик, а пораста на просечната возраст на јазичните говорители е силен показател на изумирањето на тој јазик.“ (Crystal David, 2014:23).

Опаѓа меѓугенерациската трансмисија на македонските дијалекти и во костурскиот регион, до мера на нивно фолклоризирање – вели Људмил Спасов и посочува: „...јазикот што се употребува во овој регион е фолклоризиран, според терминологијата на Фишман (Fishman 1987). ... Ограничувањата на комуникациската вредност на јазикот во поширокото општество го попречува пренесувањето на јазикот на помладите генерации...“ (Спасов Људмил, 2016:60). Што значи тоа јазикот да стане „фолклоризиран“? Како одговор на ова прашање Дејвид Кристал истакнува: „Јазикот постепено исчезнува од ‘сериозната’ страна на животот, а религијата обично е последниот домен... Присуството на јазикот можеби е сè уште силно во некои домени, како што се уметностите, популарната забава и фолклорот, но се смета дека овие се домени со понизок статус. Од политичка гледна точка, јазикот станува невидлив. Џошуа Фишман се осврна на оваа состојба како ‘фолклоризација’ на јазикот - употреба на домородниот јазик само во ирелевантни или неважни домени.“ (Crystal David, 2014:109).

Сепак, употребата на македонските дијалекти во практикувањето на фолклорот, каков што е, на пример, случајот особено со Овчаране и други села во Леринско, од една страна, можеби и е јазична пракса во „домен со понизок статус“, но, сепак, од друга страна, тоа претставува и јакнење на јазичната компонента на колективната, национална македонска лингвакултура, на јазичната компонента и во персоналните лингвакултурни профили на Македонците во Леринско. Користењето на македонскиот јазик низ ора-та, на концертите и на масовните народни собири е, сепак, негово практикување во една јавна, *македонска* сфера, со што се одржува идентитетската компонента на македонската лингвакултура.

Лингвистите кои ги истражувале македонските дијалекти во Егејска Македонија ја применуваат „степенестата скала на меѓугенерациски прекин“ на американскиот социолингвист Џошуа Фишман со степени од 1 како најниска трансмисија до 8 како највисок степен на меѓугенерациско пренесување на јазикот, за да означат колку е намалена трансмисијата на знаењето на јазикот од постарите врз помладите македонски говорители. Кристијан Фос вели дека „етничката преродба во Леринскиот регион ги направи словенските дијалекти повторно јазик на семејна интеракција и на соседството, што одговара на степенот 6“, но и дополнувајќи околу општата ситуација: „Грчка Македонија ја покажува типичната

состојба на промена на јазикот и намалувањето на владеењето на словенскиот вернакулар: домаќинства со скоро моноглоти – словеноговорни баби и дедовци, двојазични родители и моноглоти – грчкоговорни деца со пасивно познавање на соодветниот словенски јазик...“ (Voß C., 2006:89).

Фишман укажува на една последица од можната загуба на јазикот, која оди уште подалеку од лексиката и граматиката на загрозениот јазик, дека говорителите без позитивна етнолингвистичка свест за својот јазик: „...ќе ја загубат метафората за јазикот дека е душата на народот. Јазикот е умот на народот. Јазикот е духот на народот. ... Преку јазикот сме поврзани едни со други. Тоа скапоцено чувство на заедништво не е нешто што треба да се загуби...“ (Joshua Fishman, 1994:71). Крсте Мисирков 91 година пред Фишман напишал: „...іеден народ, коі шчо изгубил своіот іазик, міасат на іеден чоек, коі шчо изгубил патот и не знаіт каі идит и каі одит, и коі шчо не знаіт, зашчо одит вамо а не онамо или тамо.“ (Мисирков Крсте, 1903:136).

Во значителен број на села и за значителен број млади луѓе, особено за деца од македонска етничка припадност, македонските дијалекти не претставуваат повеќе формален систем на изговорени или напишани симболи за искажување значења, со лексика, граматички, фонетски и други структури на јазикот, кои ќе претставуваат пропишани правила, туку тие народни говори или се трансформираат во неформален, опционален, незадолжителен и флуиден сет на фрагментарни и пасивни познавања на лексиката и на споменатите јазични структури, или дијалектите сосема исчезнуваат од комуникативната пракса на односните млади луѓе и деца, веќе целосно преминати на употреба на грчкиот јазик. Создавањето „хибридизиран јазик“, се поголемо уфрлање грчки зборови во речникот на младата и најмладата генерација говорители на егејските дијалекти, всушност, претставува и постапно елиминирање на трите лексички слоеви на културниот идентитет, во случајов и на македонскиот културен идентитет. Трите лексички слоеви на културниот идентитет се концепт на српско-американскиот славист Данко Шипка и тој вака ги означува: „... длабок лексички слој (*deep lexical layer*)... лексички слој за размена (*exchange lexical layer*)...лексички површински слој (*surface lexical layer*)...“ (Danko Šipka, 2019:4-5). Според овој лингвист, длабокиот лексички слој ги содржи културните концепти, лексичкиот слој за размена ги

опфаќа лексичките заемки од другите јазици, а лексичкиот површински слој се однесува на лексиката и на ставовите на јазичниот говорител кон интервенциите во лексиката на неговиот јазик. Овие три лексички слоеви можат да се означат и како интегрални делови на лингвакултурата. Лексиката на македонскиот јазик и неговите егејски, но и воопшто на сите македонски дијалекти, се примарен репозиториум на митовите, народните приказни, народните песни, гатанките и пословиците, на се она што претставува колективна и индивидуална меморија, оттука празнењето на таа македонска лексика и преземањето грчки зборови, или и целосното напуштање на мајчиниот јазик, претставуваат бришење на трите лексички слоеви и на македонскиот културен, но и општ етнички идентитет.

Напоредно со заканата од можната смрт на дел од македонските дијалекти како чувари на македонската лингвакултура и идентитет во Егејска Македонија, сепак постои и втората страна од ситуацијата: Кристијан Фос упатува на случувањата во Лерин, кои ги означува како етничка и јазична преродба и вели дека треба да се преземат исти мерки за заштита и заживување на сите загрозувани македонски дијалекти во Грција: „...свеста за етнојазичната другост е зачувана и покрај политиката на асимилација, која беше крајно репресивна и во вид на бранови. Ова може да биде причина за македонската преродба и нејзината прва директна политичка цел... ставот на социјалниот протест е навистина во срцевината на македонската свест во Грција.“ (Vos Christian). Својата заложба дека е потребно и можно зачувување и заживување и на сите загрозувани македонски егејски дијалекти овој нивен истражувач го темели и врз наодот од своите истражувања дека колективниот став на социјалниот протест, а ние би додале и на отпор кон грчката политика на погрчување и асимилација, Македонците го манифестираа таму каде што беа најнасилно угнетувани: „...грчката политика кон малцинствата самата по себе доведе до малцинство, кое во 90-те години од минатиот век беше најотпорно и најгласно токму во најнасилно угнетуваната област... регионот меѓу Воден и Солун, каде што живее и најголемиот број од Славофоните.“ (Vos Christian). Сите истражувања што ги презентиравме, иако дел од нив се и од пред неколку децении, содржат согледувања за македонските дијалекти во Егејска Македонија актуелни и денес. Тие дијалекти се духовни споменици на македонскиот идентитет и сведоштва за постоењето на македонскиот народ во Егејска Македонија, оттука спречу-

вањето на нивната можна „јазична смрт“ е примарен приоритет. Враќањето на името „Македонија“ на македонската држава, како најкондензиран израз на македонскиот идентитет, поништувањето на „Преспанскиот договор“, кој како еден вид лингвистички „Букурешки договор“ насилно ги раздвојува македонските егејски дијалекти од матицата на македонскиот јазик, потоа враќањето и засилувањето на членот 49 во македонскиот Устав во врска со грижата за македонските малцинства, како и преземањето специјални мерки за јазична едукација на Македонците во Северна Грција по пат на дијалектолошки редизајнирани и континуирани програми за нив преку брановите на Македонското радио и МТВ, треба да бидат само дел од активностите за заштита и ревитализација на македонските егејски дијалекти.

Користена литература

- Видоески Божидар: 1998. *Дијалектните на македонскиот јазик I*. МАНУ
Конески Блаже: 1986. *Блажена тора зелена*. Антологија на македонската народна лирика, Македонска книга, Скопје
- Петков Мисирков Крсте: 1903. *За македонскиот јазик*. Софија
- Спасов Људмил: 2016. *Јазикот и идентитетот – истражување на современото гледиште врз примерот на тројца зборувачи на македонскиот јазик од Бобошчица (Boboshticë) и од Шестево (Sidirochori)*. Предавања на XLIX летна школа на 49. Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Охрид, 11- 26 јуни 2016 година.
- Црвенковска – Ристеска Инес: 2005. „*Антрополошки поглед врз создавањето на македонскиот национален идентитет во периодот на преродбата, пред и во Илинденското востание (1903 година)*“. „ЕтноАнтропозум“: Институт за етнологија и антропологија, Скопје.
- Македонците во Грција: „Годините на сиврав се минаа“*. Дојче Веле, 5.11.2012 година. Достапно на: <https://p.dw.com/p/16coR> Пристапено на: 17.10.2018 година
- Сакаме да го учиме нашиот мајчин македонски јазик: „Нова зора“*, 26.3.2013. Достапно на: <http://novazora.gr/arhivi/7655> Пристапено на: 17.10.2018 година
- Adamou Evangelia. 2020: *Nashta grammatical sketch with examples linked to online corpus. Slavische Mikrosprachen im absoluten Sprachkontakt*. Harrassowitz. ff10.24397/pangloss-0000305ff. Достапно на: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-02417117/document> Пристапено на: 29.12.2020 година

- Adamou Evangelia: 2006. Temps et espace en nashta. En: S. Naïm. *Rencontre du temps et de l'espace*. Peeters. Достапно на: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00080188> Пристапено на: 17.1.2021 година
- Boeschoten Riki Van: 2000. When Difference Matters: Sociopolitical Dimensions of Ethnicity in the District of Florina. In: Jane K. Cowan / ed/. *Macedonia – The Politics of Identity and Difference*. Pluto Press, London • Sterling, Virginia
- Boeschoten Riki Van: 1993. *Report to the European Commission. Minority Languages in Northern Greece. Study Visit to Florina, Aridea*. Достапно на: https://www.academia.edu/40399950/Minority_Languages_In_Northern_Greece_Report_to_the_European_Commission Пристапено на: 30.1.2021 година
- Crystal David: 2014. *Language Death*. Cambridge University Press.
- Fishman Joshua. *What Do You Lose - When You Lose Your Language?* Достапно на: <https://www2.nau.edu/jar/SIL/Fishman1.pdf> Пристапено на: 6.2.2021 година
- Foster Paul M., Jr.: 1995. *The legacy of Vatroslav Oblak's 'Macedonische Studien' in Macedonian Studies*. Slovene Studies 17.1.2 (1995)
- Joseph John E. 2010: Identity. In: Carmen Llamas and Dominic Watt/eds./ *Language and identities*. Edinburgh University Press
- Karakasidou Anastasia N.: 1997. *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990*. University of Chicago Press; 1st edition
- Karakasidou Anastasia: 2002. Cultural Illegitimacy in Greece: The Slavomacedonian 'Non – minority'. In: Clog Richard. *Minorities in Greece: Aspect of a Plural Society*. C. Hurst & Co
- Kahl Tede. 2010: *Singing without words - Language and Identity Shift Among Slavic Macedonian Musicians in Greece*. Die Welt der Slaven, LV. Достапно на: https://www.researchgate.net/publication/291318721_Singing_without_words_Language_and_identity_shift_among_Slavic_Macedonian_musicians_in_Greece Пристапено на: 15.12.2020 година
- Malinowski Bronislaw, Young Michael W: 2011. *Malinowski's last word on the anthropological approach to language*. Pragmatics 21(1). International Pragmatics Association
- Nikolovski Gjoko: 2016. *Fonološke baze suškega govora – 120 let po izidu 'Macedonische Studien' (1896) Vatroslava Oblaka*. SCN IX/2. Достапно на: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-MO4PNJ4P/f7fa3a34-602f-42af-90fa-1dcc7333af4f/PDF> Пристапено на: 17.10.2018 година
- New Greek Television: *Pro-Skopje group requests "Macedonian" language to be included in Greek public schools*, 16.12.2019. Достапно на: <https://www.newgreektv.com/news-in-english-for-greeks/greece/item/31233-pro-skopje-group-requests-macedonian-language-to-be-included-in-greek-public-schools> Пристапено на: 12.1.2021 година

- Risager Caren: 2016. *The Language Teacher Facing Transnationality*. Достапно на: http://in3.uoc.edu/opencms_in3/export/sites/in3/webs/projectes/EUNOM/_resources/documents/Karen_Risager_The_Language_Teacher_Facing_Transnationality_posted.pdf Пристапено на: 13.12.2020 година
- Schmieger Roland: 1998. *The situation of the Macedonian language in Greece: sociolinguistic analysis*. International Journal of the Sociology of Language (131). Достапно на: <https://booksc.org/book/43067089/8370c1> Пристапено на: 30.1.2021 година
- Voss Christian: 2003. *Macedonian linguistic and ethnic identity in Western Aegean Macedonia*. Достапно на: http://macedonia.kroraina.com/en/other/c_voss.html Пристапено на: 21.12.2020 година
- Voss Christian. *Language use and language attitudes of a phantom minority - Bilingual Northern Greece and the concept of "hidden minorities"*. Достапно на: http://miris.eurac.edu/mugs2/do/blob.html?type=html&serial=1075733088324&fbclid=IwAR2c1OqQVynKux_qqvtYi3KWkPQrQrZNRnSNwM3D9ZcLBSTu22k4UhLWNbo Пристапено на: 30.1.2021 година
- Voß Christian: 2006. Toward the peculiarities of language shift in Northern Greece. In: *Marginal Linguistic Identities: Studies in Slavic Contact and Borderland Varieties*. Dieter Stern, Christian Voss (eds.). Publisher: Otto Harrassowitz, Wiesbaden, Deutschland.
- Voss Christian: 2006. *Between indigenism and transnational cohesion: Language policy among the Slavic-speaking minorities in Greek Macedonia and Greek Thrace*. Достапно на: <https://www.yumpu.com/en/document/read/25994114> Пристапено на: 1.2.2021 година
- Šipka Danko: 2019. *Lexical Layers of Identity: Words, Meaning, and Culture in the Slavic Languages*. Cambridge University Press

Лидија Аризанковска

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
larizankovska@yahoo.com

Македонка Додевска

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
makedonkadodevska@yahoo.com

ЛЕКСИКАТА ПРИ ПРОИЗВОДСТВОТО НА МЕСЕНИ ПРОИЗВОДИ ВО ГОВОРОТ НА ОПШТИНА ЛОЗОВО, СВЕТИНИКОЛСКО

Апстракт: Предмет на истражувањето е лексиката поврзана со производството на месени производи и јадења приготвени од пченично и од пченкарно брашно во говорот на Општина Лозово, Светиниколско. Акцент се става на приготвувањето на храната, уредувањето на куќата и посатките, како и на куќата и нејзините делови во овој говор. Главната мотивација за спроведувањето на ова научно истражување, коешто беше спроведено на терен, е начинот на приготвување на т.н. месени производи, како важен сегмент од обичаите и верата на жителите кои живеат во општината, претставен преку соодветната лексика. Претставувањето на собраниот материјал и неговата анализа има за цел да го прикаже богатиот дијалектен лексички материјал претставен преку лексемите со коишто се именуваат посатките за приготвување на месени производи од брашно, како и предметите за печење на овие производи во куќата, наспрема именувањата во македонскиот стандарден јазик, а сето тоа прикажано преку текстови транскрибирани со фонетска транскрипција.

Клучни зборови: лексика, посатки, говор, дијалектологија, етимологија.

0. Вовед

Општина Лозово се наоѓа во североисточниот дел на Република Северна Македонија, а го зафаќа подножјето на Овчеполската котлина. Според површината и според бројот на населението, Лозово припаѓа во групата на помали општини во Република Северна Македонија. Општината зафаќа површина од 166 км², а се наоѓа на 663 м надморска височина (в. Прилог 1.). Територијата на Лозово претежно се наоѓа во рамничарски дел, само мали делови од неа се ридски. Според демографските податоци во Општина Лозово 86% од населението се Македонци, 6% Турци, 4% Власи, 1,2%

Албанци, 1,1% Бошњаци и 1,7% Срби. Општината Лозово ја сочинуваат 11 населени рурални места, а во неа живеат вкупно 2094 жители (в. Прилог 1.1.). Црквата Свети Ѓорѓи во село Ѓуземелци датира од 1367 година, односно од 14 век, воедно и претставува културно-историско наследство за општината. Атарите на селата биле колонизирани од Турците, па затоа сите села носат турски имиња и денес. Првото име на општината е село Џумајлија, а во 1975 година е преименувано во Лозово. Името Лозово потекнува по големите плантажи на лозови насади.

1. Материјалот за анализа за научниот труд „*Лексикаџа ѝри ѝпроизводсѝвоџо на месени ѝпроизводи во ѝовороџ на Оѝшѝџина Лозово, Свеѝѝниколско*“ е собиран преку теренски дијалектолошки истражувања во Лозово. На терен се снимени текстови во коишто се опишани посатките за приготвување на месени производи од пченично и од пченкарно брашно, како и предметите за печење на овие производи во куќата. Лексичкиот материјал којшто е предмет на истражување во овој труд е собран според „*Прашалникоџ за собирање маѝтеријал за македонскиоѝ дијалекѝен аѝџлас*“ (Видоески 2000). Спроведеното дијалектолошко истражување се заснова на кажувањата на информаторката Костадинка Петрова. Костадинка Петрова е пензионерка, родена во 1932 година во с. Мушково, Кратово. Има завршено IV одделение. Живеела во с. Кишино, а денес живее во Лозово. Нејзините родители и нејзиниот брачен другар се родени во с. Мушково, Кратово. Теренските истражувања за анализа ги направивме во август 2020 година.

1.1. Лексиката поврзана со начинот на приготвување на месени производи

Во научниот труд „*Лексикаџа ѝри ѝпроизводсѝвоџо на месени ѝпроизводи во ѝовороџ на Оѝшѝџина Лозово, Свеѝѝниколско*“ ќе се задржиме на лексичкиот материјал претставен преку лексемите со коишто се именуваат посатките за приготвување на месени производи од брашно, како и предметите за печење на овие производи во куќата, наспрема именувањата во македонскиот стандарден јазик, а сето тоа прикажано преку текстови транскрибирани со фонетска транскрипција.

1.1.1. Лексемата **тепсија** во говорот на Општина Лозово означува голем, плиток, бакарен сад за печење на зелник. Според Скок (Давкова-Ѓоргиева 2009: 128), лексемата **тепсија** претставува балкански турцизам од **тур.** *tebsi, tepsi, depbsi* плех за печење. Оваа лексема е

регистраана и во балканските јазици: **срп.** и **хрв.** *tepsija* бакарен сад, леѓен, плитица во која се пече месо, риба, пита, **буг.** *тепсија* плиток метален сад за печење баница или зготвено јадење во печка, **алб.** *tepsi* и **ром.** *tipsi*. Во ДРМЈ лексемата **тепсија** означува голем и плиток, калаисан, бакарен сад во кој се пече обично зелник, пита, погача, а во ТРМЈ (Конески 2014: 51) е регистраана со две значења: 1. голем, плиток сад за печење, 2. количина од јадење подготвено во таков сад.

1.1.2. Со лексемата **сукалка** се означува дрвено стапче со кое се сукаат кори. Според Светлана Давкова-Ѓоргиева (2009: 165) лексемата **сукалка** потекнува од **прасл.** и **општосл.** лексема *sukъ со значење млада гранка, колец. Со ова значење лексемата е застапена и во другите словенски јазици: **стсл.** *сжкъ*, **словен.** *sôk*, **буг.** *сѝк*, **срп.** и **хрв.** *suk*, **рус.** *сук*, **укр.** *сук*, **чеш.** *suk*, **пол.** *sęk*, **глуж.** и **длуж.** *suk*. Во ДРМЈ и во ТРМЈ (Конески 2011: 611) е регистраана лексемата **сукалка** со исто значење дрвено, цилиндрично стапче со кое се сучат кори.

1.1.3. Лексемата **трпеза** се среќава со значењето маса на која се сука. Лексемата **трпеза** (Давкова-Ѓоргиева 2009: 39) претставува балкански грцизам и води потекло од **стгрч.** *τράπεζα* што означува маса, софра приготвена со јадење за гости. Оваа лексема со основното значење маса се среќава во **срп.** и **хрв.** *trpeza*, **ром.** и **аром.** *trapez/ă*, **буг.** *trpanéza*, **алб.** *trapeze, truvezë*. Во ДРМЈ е регистраана со две значења: 1. маса за јадење, маса наместена со јадење, 2. синија, а во ТРМЈ (Конески 2014: 125) со повеќе значења: 1. маса на која се јаде, трпезариска маса, 2. послужено јадење, храна на трпезариска маса, 3. дрвена, ниска тркалезна маса што служи обично за поставување јадење, храна.

1.1.4. Со лексемата **сито** се означува направа за сеење брашно. Лексемата **сито** (Давкова-Ѓоргиева 2009: 166) претставува општосл. и прасл. лексема, изведена од **стсл.** глагол *сеѝати* со формантот **-to**: **стсл.** *ситъ* што значи направа за сеење брашно, жито и сл.. Оваа лексема е регистраана во некои балкански јазици: **алб.** *sitë*, **ром.** *sită*, **нгрч.** *сѝта*, како и во словенските јазици: **срп.** и **хрв.** *sito*, **буг.** *сѝто*, **рус.** *cumo*, **белорус.** *cimo*, **словен.** *sito*, **чеш.** *sito*, **слов.** *sito*, **пол.** *sito*, и **глуж.** *syto*. Во ДРМЈ и во ТРМЈ (Конески 2011: 391) лексемата **сито** се среќава со значењето направа за сеење зрнеста или прашковидна материја.

1.1.5. Лексемата **лажица** (**бърк'алка** дрвена лажица за јадење чорба) води потекло од **прасл.** лексема **lǝžicā* (Давкова-Ѓоргиева 2009: 107). Оваа лексема е регистрирана во балканските и во словенските јазици: **срп.** и **хрв.** *žlica*, **буг.** *лџиџа*, **алб.** *lugë*, **ром.** *lingură*, **словен.** *žlica*, **стсл.** *лџиџа*, **чеш.** *lžice*, *žlice*, **глуж.** *lžica*, **длуж.** *lžica*. Во ТРМЈ (Конески 2006: 12) се среќава лексемата **лажица** со повеќе значења: 1. предмет од прибор за јадење што служи за црпење или сркање течна или кашеста храна, 2. мерка, за изразување приближно количество, 3. пластичен или метален предмет издолжен и малку вдлабнат што служи како помагало за обување чевли.

1.1.6. Лексемата **лопата** употребена е со значење дрвен предмет со чија помош се фрла лебот во фурна. Светлана Давкова-Ѓоргиева (2009: 156) лексемата **лопата** ја дефинира како дел од културната лексика, која води потекло од **балтосл.**, **општосл.** и **прасл.** лексема на земјоделска алатка со индоевропски корен **lǝp-* / **lop-* / **lep-* што означува плоснати предмети, а во **стсл.** *lopata* со значење лопата, железен или дрвен инструмент на дршка, со широка плосната рамнина. Оваа лексема со исто значење се среќава во словенските и во балканските јазици: **срп.** и **хрв.** *lopata*, **буг.** *лопата*, **ром.** *lopătă*, **аром.** *lupătă*, **алб.** *lopătë*, **словен.** *lopàta*, **рус.** *лопáта*, **укр.** *лопáта*, **белорус.** *лопáта*, **чеш.** *lopata*, **слов.** *lopata*, **пол.** *lopata*, **глуж.** *lopata* и **длуж.** *lopat*. Во ТРМЈ (Конески 2006: 62) е регистрирана лексемата **лопата** со значењето орудие со долга рачка и долен плоскати проширен дел (железен или дрвен) за црпење, пресипување, ринење ситен материјал (песок, земја, жито итн.), основен алат за работа со несврзани материјали.

1.1.7. Лексемата **танур** (**тар'ун** голема даска на која се става лебот за во подница) е регистрирана во сите балкански јазици и во словенските јазици. Според Скок (Давкова-Ѓоргиева 2009: 158) лексемата **танур** претставува италијанизам, **стритал.** *tagiladore*, кој станал балканизам. Оваа лексема се среќава во балканските и во словенските јазици со основното значење, како и со други значења: **срп.** и **хрв.** *taljur*, *tànjūr* дрвена плитка чинија, **буг.** *тарун*, *танур* плоската дрвена чинија, **алб.** *talùr/e* плитка чинија, **ром.** *talar*, **аром.** *tálar* дрвена или земјена чинија, **нгрч.** *талéри* ѝкујнски дел со тркалезна форма за пренесување на тестоу. Во ТРМЈ (Конески 2014: 26) лексемата се среќава со значењата: 1. тркалезна штица со рачка на која се меси леб, 2. голема и плитка чинија.

1.1.8. Лексемата **фурна** употребена е со значење место каде што се пече леб. Во дијалектниот материјал (Давкова-Ѓоргиева 2009: 155) лексемата **фурна** се среќава како **грцизам**: *furìna, vurìna*, што значи лимена печка, земјена пекара. Оваа лексема е регистрирана во **срп.** и **хрв.** *фурна*, **буг.** *фурна* печка за печење леб или нешто друго **алб.** *furnèl/ë* печка, шпорет. Во ТРМЈ (Конески 2014: 271) лексемата има повеќе значења: 1. 'сидна или електрична печка за печење леб и други јадења, 2. количество леб што може да се испече истовремено во печка, 3. просторија во која се меси леб.

1.1.9. Лексемата **подница** нашата информаторка ја опиша како земјен сад налик на тепсија во кој се пече леб. Според Светлана Давкова-Ѓоргиева (2009: 155) се работи за лексема изведена од именката **под** - под, патос со помош на суфиксот -(н)ица. Лексемата се среќава во **буг.** *пóдник, пóдница*, **алб.** *ponicë аром. pončá* со значење глинен сад за печење леб, а во **срп.** и **хрв.** *podnica* со значење даска за под, под, душеме. Во ТРМЈ (Конески 2008: 196) лексемата **подница** е опишана како земјен сад во кој се пече леб со вршник, црепна.

1.1.10. Со лексемата **огниште** се означува делот од куќата каде што гори оган. Се работи за **ие.**, **балтосл.**, **општосл.** и **прасл.** лексема, а во **стсл.** е огнь (Давкова-Ѓоргиева 2009: 34), која е регистрирана во повеќе словенски јазици: **буг.** *огнище*, **срп.** и **хрв.** *ognjište*, **словен.** *ognjišče*, **струс.** *огнище*, **укр.** *воїнище*, **белорус.** *vognišča*, **чеш.** *ohniště*, **слов.** *ohnište*, **пол.** *ogniszcze*, **глуч.** *wohniščo*, **длуж.** *hogniščo*, *wogniščo*, од **прасл.** **agnište* откриен оган. Лексемата **огниште** се среќава и во ТРМЈ (Конески 2006: 450) со повеќе значења: 1. местото во куќата или местото воопшто каде што се пали оган, 2. роден дом, родна, таткова куќа, 3. место од каде што се шири, се распространува нештото, жариште, 4. место на коренот.

1.1.11. Лексемата **вршник** употребена е со значење железен сад што се клава врз црепната за да се испече лебот. Се работи за лексема изведена од **прасл.** **vřrhъ* со значење врв, нешто што се наоѓа од горе. Оваа лексема е застапена во **алб.** *vërshnik, fërshnik, vëshnik* вршник, **срп.** и **хрв.** *vršnik* црепна, **буг.** *вршинџк* 'заклопка, поклопка со која се поклопува подницата, кога во неа се пече нешто, **слов.** *vřšnik* ѓврв на нешто (Давкова-Ѓоргиева 2009: 162). Лексемата **вршник** се среќава и во ТРМЈ (Конески 2003: 317) со значење метален поклопец под кој се пече леб и друго.

1.1.12. Во говорот на Општина Лозово се среќава и лексемата **стомна** со значење голем земјен сад за вода. Лексемата претставува балкански грцизам што значи земјен сад за вода, а се среќава во **стсрп.** *stovna*, **буг.** *стовна*, **алб.** *stamnë*, **ром.** *stamnă*, **грч.** *σταμνα*, **нгрч.** *σταμνα* (Давкова-Ѓоргиева 2009: 55). Во ТРМЈ (Конески 2011: 577) се среќава лексемата **стомна** со значење глинен сад за вода.

1.1.13. Лексемата **бардаче** е опишана како мал земјен сад за вода. Оваа лексема претставува балкански турцизам од **тур.** *bardak* < *bar* дршка, рачка и суфиксот **-dak**, а означува земјен сад со вода. Лексемата **бардак** се среќава во **срп.** и **хрв.** *bardak*, **буг.** *бардак*, *бардук* и во **алб.** *bardhak* (Давкова-Ѓоргиева (2009: 57). Во ДРМЈ лексемата **бардак** означува земјан или бакарен сад со рачка и дулец за вода, вино или за ракија.

1.1.14. Лексемата **ноќви** употребена е со значењето маса со четири ногарки и капак, место каде се меси и каде се чува печениот леб. Лексемата потекнува од **прасл.** **nъktju*, односно претставува остаток од старата множинска форма од **стсл.** *nъŕtvu* со значење корито во кое се меси лебот, како и ногарките на кои стои коритото. Лексемата е регистрирана во словенските јазици: **срп.** и **хрв.** *nâčve* корито за месење леб, **буг.** *ноџви*, **словен.** *nâčve*, *nâčke*, **рус.** *nôčva* плитко мало корито за брашно, зрна, крма, **укр.** *nôčvi* корито, копања, **чеш.** *necky* ноќви, **пол.** *niecky* ноќви, **глуч.** и **длуж.** *ńaski* копања, ноќви (Давкова-Ѓоргиева 2009: 146–147). Во ДРМЈ и во ТРМЈ (Конески 2006: 407) лексемата **ноќви** е опишана со две значења: 1. дрвено корито за месење леб, 2. сандак за чување леб.

2. Заклучок

Во овој научен труд целта е да дадеме преглед на дел од лексиката поврзана со начинот на приготвување на месени производи од пченично и од пченкарно брашно. Акцент е ставен на лексемите и нивните значења, кои упатуваат на посатките, како и на начинот на приготвување месени производи, од семантичките целини „*Сџан, куќа и нејзиниџе делови*“, „*Уредување на куќаџиџа и џосаџки*“ и „*Приџоџвување храна*“ (Видоески 2000). Предвид се земени посатките за приготвување на месени производи од брашно, како и предметите за печење на овие производи во куќата. Од дијалектолошките истражувања на терен, од снимените текстови, како и од лексиката што се користи при приготвување на месени производи може да се заклучи дека во говорот на Општина Лозово

се среќава главно лексика од словенско потекло, но во мал дел е застапена и лексика од несловенско (туѓо) потекло.

На крај сакаме да упатиме благодарност до информаторката Костадинка Петрова од Општина Лозово, која ни помогна преку нејзините рецепти за приготвување на месени производи од брашно да прикажеме богат дијалектолошки материјал за говор, којшто досега не е научно истражуван.

Скратеници

- в. – види
- алб. – албански
- аром. – аромански
- балтосл. – балтословенски
- белорус. – белоруски
- буг. – бугарски
- глуж. – горно лужички
- длуж. – долно лужички
- ие. – индоевропски
- нгрч. – новогрчки
- општосл. – општословенски
- пол. – полски
- прасл. – прасловенски
- ром. – романски
- рус. – руски
- слов. – словачки
- словен. – словенечки
- срп. – српски
- стгрч. – старогрчки
- струс. – староруски
- стсл. – старословенски
- стсрп. – старосрпски
- укр. – украински
- хрв. – хрватски
- чеш. – чешки
- тур. – турски

Текстови од Општина Лозово (в. Прилог 2.)

З'ЕЛНИК

Бр'ашно ст'аваме, квас'ец, с'ол ст'аваме и м'есеме т'естото. И п'осле сук'аме га к'ори. На пуп'енца напр'авеме к'орки, так'а и, ом'есеме.

П'осле на м'аса... На м'аса ст'авеме, напраеме тест'енца и к'ори ов'акви ос'укаме и у тепс'ија ст'аваме. Еве т'ука и з'елник ќе б'иде. Па на р'азни н'ачини 'има шт'о ги пр'авеме. Чекај т'авчето д'ека га тур'и. И так'а нап'фрскаме к'ори, нап'уњиме тепс'ијата, и п'осле з'елка, пр'аз, бл'итва, шт'о с'акаш си т'ураш, 'урда, мл'еко, м'алкучку ќе ст'авеме и 'убаво да б'иде. Е так'а, а д'олната к'ора ќе ст'ое. Д'олната к'ора п'осле ќе гу зав'иткаме. И т'ука напраеме д'упче за з'елник, за з'елката. Овд'е... От тр'инаес г'одини су замес'ила. Ост'ана сир'ак без м'ајка и т'атко ми 'учеше ме да м'еса. П'осле, па м'ала се ож'ењи, па, ама зн'аеше л'еп да м'еса, у ф'урња да п'еча, у п'одница. Па п'осле от'идомо у Кишино невести со м'ојата ет'арва б'аба Д'аница, и т'амо, или по њ'иви, по так'ова, од'ме. Па на р'ака н'ели жн'ееме, па в'ар'шеме, па... Е с'ак м'ожеме ов'ије да ги с'укаме тест'енцата. Сук'алка. И з'емеме сук'алка, па 'имаме от ст'аро вр'еме т'арпеза. Н'апред се в'икаше т'арпеза. Некоја окр'угла, к'ое м'ајстор н'аправе си окр'угла, н'екој па четв'артаста, так'а нап'рае, а бе не е им'ало, и таг'ајке, па у пл'анина н'ели, д'аски б'ичкат так'а... Е так'а, к'олку к'оре ќе ос'укаме, ќе т'уреме у т'авка, н'апред в'икаа ги тепс'ии, бак'арна тепс'ија. Ќе ос'укаш, па н'апред им'ало н'огу л'уѓе се живе'але, к'ој как'о е им'ал фам'илија н'ели. Т'ој се в'ика постр'ушка. Т'аја е оште от св'екарва ми нап'равена. К'ој зн'ае к'ој гу е прав'ил и к'ад'ашна е, ама ја не гу потф'арљи, а р'ачката ја гу прав'и от ор'а. Ај д'оста ву е на ов'аа так'а. Ај с'ак па др'уга. Ост'ареле р'уке, испатр'иле се. 'Едно вр'еме са от 'арш, от пчен'ица, не им'ало т'амо г'оре у пл'анината н'аша, не са се'але. От 'арш ќе пресејат со едн'о с'ито, па п'осле со др'уго ќе пресејат и от т'ој ќе с'укат. Чекај ов'аа не с'ум ја нап'ар'скала. П'осле з'елуето. Ов'аа к'ора п'осле ќе гу пост'ела. Е, так'а. Ов'аа н'ека гу ќе гу т'ура на... С'ага да го спр'емам з'елуето, пр'азо и бл'итвата. И п'осле т'ука ќе нап'рава гу и т'ој ќе пост'аса, п'осле ќе ст'ава да се п'ече. Ќе гу ос'укам т'аа др'угата. Гол'ема е т'авата. В'икам го с'ак пл'ек. Бр'онзена тепс'ија. Едн'о вр'еме б'еа бак'арни. И с'ак 'имаме 'едно бак'арно, г'оре ст'ое за 'успомен. Е, так'ој. Т'аа ќе ми ст'ое едн'ата за квас'ец, едн'ата ќе гу ос'укам. И квас'ец 'имам. Л'еп к'ад м'еса. С'ага к'ој ќе се 'уче да с'ука, с'е 'има ус'укано по паз'арите. И к'ерките м'ои се н'огу спр'емни с'укат, а т'аа ун'уката н'огу зн'ае и да с'ука и да м'есе. И шк'ола зав'арши и с'е на'учи. И л'еп м'есе и т'орти да ти нап'раве. 'Ако 'има чов'ек шк'оло да ги зн'ае с'елските р'аботи, не е л'ошо н'ишто. Шт'о да зн'ае чов'ек с'е е 'убаво. И с'екој р'азлично зн'ае да с'ука. 'Есен д'ојде, па ј'увки с'укаме. Збер'еме се

комш'ики... Одн'апред се н'огу збир'а:ме, с'аг'ајке к'ој ост'аре, к'ој не с'ака да му пом'агаш и так'а углавно со комш'иките н'ије жив'ееме. А д'оста ѝ е на т'аа т'олку. Т'аа ќе ст'ое за з'елу'ето од'озгора, а с'ега да га ис'еча. С'ага сè спр'еми 'има. С'ега м'оже м'алку да го уп'аржа, со в'одата ќе се уп'арже и п'осле ќе га направам. По ст'аро т'ава се в'ика. Еве с'елски лаж'ици б'арк'алка, ш'о се б'арка з'елу'е п'арж'ено. 'Ова м'аж ми гу прав'и от д'арво кр'ушка се в'ика. С'олче да му ст'ава и п'обргу се п'арже. М'алку да гу ист'иска в'одата да не п'уште у к'орите. С'ага да дон'еса 'урдичка ш'о тр'ебе да ст'ава. Да ст'авеме зејт'инче да се ом'арсе м'алку, м'алку мл'екце к'исело, две ј'ајца, а м'алку ќе ст'ава и п'ециво за ј'ајцата. Н'апред не е им'ало, а с'ак 'има и за т'ој. М'оже да укљ'уча шп'орето за печ'ење. У п'одница... К'ад е им'ало ов'ија д'арвените шпор'иња у д'арвено шп'оре, ама г'оре се на огњ'иште се раб'отеше или на с'аџак, к'ој как'о на'учил. Чекај да вид'а ќе п'огода ли. Е, так'а... М'алку браш'енце да уп'ие, м'алку с'олче, н'екој ј'аде п'осоленко, н'екој н'есоленко. Ај да зав'иткаме... Г'отово. Б'абин з'елник. Д'обро. Тр'ебе да го ст'авиме у шп'оре да се п'ече. Па 'оно стас'а еве дод'ека ја, н'ели кв'асец 'има, дод'ека ус'укам, дод'ека направ'и га еве, дод'ека з'елу'то направ'и 'он пост'аса. И с'ега у шп'орето м'алку ќе ст'аса, м'алку ќе се п'ече. Да п'арсна вод'ичка.

ФУРЊ'АЦИСКИ Л'ЕП

Еве, ов'ој е мес'алу за ф'урња. И ов'ака направ'еме си л'ебове, ед'ен до др'уг так'а т'уреме мес'алу'ите, 'он н'ели ст'аса, ст'аса на гол'емо и так'а ги уч'инеме. Уг'ореме ф'урњата и 'имаме лоп'ата. 'Има 'едно п'оупче га в'икаме и т'ој е от д'арво. И со лоп'атата ф'арљиме. Зап'аљиме ф'урњата уг'оре, к'олку тр'ебе да се исп'ече. И п'осле изм'етеме. Умит'алка в'икаме. Ж'ик 'има шт'о пр'ужаме с'учките н'атам шт'о го п'алиме 'огињо и п'осле со лоп'ата. Т'ије умит'алки, ќе изм'етеме ф'урњата, изм'етеме и на лоп'атка ов'ака... 'Има лоп'ата за у ф'урња. Об'арнеме и со лоп'атата ст'авеш т'амо. Исп'ече се. П'етнаес мин'ута ст'ое. П'осле отвореш да в'идеш как'о се п'ече. И так'а ов'ој сè е стар'омодно пр'авено за ф'урња. И так'а еве, год'ините ги зам'ота, а ј'ош л'еп м'еса у ф'урња. Па н'екад и на м'ојте испр'ата, 'ако 'има к'ој да 'иде, н'екад па д'ојдат. С'елски жив'от н'ели. Ќе ст'анеш у два с'а:то, ќе га прит'уреш бр'ашно, в'ода, ќе га зам'есеш и 'он ќе ст'аса. П'осле з'емеш... Д'аска 'имаш шт'о разм'есуваш, мес'алуи. Ќе т'уреш д'аската и бр'ашното ќе ум'есеш и л'ебо ќе ум'есеш, ум'есеш. М'еса и ќе м'есеш и 'оно ќе п'очне да

п'ука т'естото к'ад е ум'есено. И ќе разм'есеш леб'овете и ќе ст'аса. 'Они си стас'уваат. Ти к'идеш ќе си кл'адеш ф'урњата, к'олку тр'ебе да уг'оре, зн'аеш ти. Некој п'ути се сдеш'ава д'ека не м'ож да пог'одеш, ама п'овише в'анеш га р'едо. У два с'а:то ст'ана т'ој га раб'ота. Дод'ек да с'амне л'етњо вр'еме ја га изв'ада л'ебо от ф'урњата. И вода нап'уња. Рук'олки. П'оза к'ука 'имаме ч'ешма и 'алат. Рук'олки т'ура у ф'рж'ањето. Т'ура нат'опе се у т'ој нап'уња вода и в'икна га дом'акино. А комш'ии 'имаше Торб'ежи. К'оцо! Си ст'анала р'ано, си ст'анала, а сте ж'иви, а сте здр'ави. А п'осле ќе однес'еме си д'аската и л'опата 'има. Ќе си об'ар'каш л'еп и у ф'урњата. Ќе ти ги пок'ажа т'амо 'имам спр'еми сè. И п'етнаес мин'ута ќе ст'ое и ќе га в'идиме, д'али се ц'арве, д'али ќе изг'оре. 'Ако е вр'ука н'огу ф'урњата, м'алку олаб'еме гу вр'атата, 'ако не затв'ореме, па 'едно четир'иесе мин'ути, м'ож и с'а:т, т'ак мес'иле сме от 'арш, ечм'ен тр'ебе да ист'иште, да се исп'ече, с'ак ов'ој л'ако, 'убаво е. Н'ели бр'ашно, д'ури пр'абрашно се в'ика. 'Убаво си ст'аса. 'Убаво се ом'есе. Т'ој си е др'уго. М'есеш у ф'урња у т'аа в'англа, 'има си и кап'ак. Еве ми с'ито. Т'ој га в'икаме с'ито. Отс'еа си бр'ашно, квас'ецо ст'ава, зам'еса, ст'аса и п'осле размес'увам. Е, с'ак кај ф'урњата к'идеме. В'ика се д'аска. Т'аа д'аска си л'еп размес'уеме. Ете ст'авеме си мес'ал'уо и си так'а б'ар'каме и си размес'уваме л'епчињата. Т'ај гу лоп'ата е так'а ст'авеме. Еве какв'и к'арпи 'имам, тр'ебе да ги нат'опа, уг'ора гу ф'урњата и т'ука 'има д'упка и ја см'ета, см'ета, се ж'аро д'оле п'адне у д'упката. И п'осле п'очна... И др'уга умит'ал'ка 'има 'убаво да изм'ета. И об'ар'кам н'ели л'ебо и так'а пушта га, к'фд се исп'ече со ов'ој док'арам га н'авамо и т'ура при лоп'атата и избр'иша со к'арпата и на д'аската ст'авам.

ПОДН'ИЧАРСКИ Л'ЕП

А за п'одница б'ашка па, гол'еми, гол'еми мес'ал'уи ги пр'авеме. 'Имаме тан'ур се в'ика.Т'ај гол'ем от д'аска е. И об'ар'неш ги л'ебове как'о ов'аа к'ора у п'одницата. К'ад уг'ореш п'одницата и изм'етеш гу со к'арпа и пуштеш га л'ебо со тан'уро и п'осле в'арш'њико уг'ореш, б'ашка на огн'иште. Препл'адници 'има н'ели. И уг'ореш в'арш'њико. Нап'арскаш га л'ебо, нап'арскаш га со вод'ичка к'ад ќе га ст'авеш у п'одница. И т'уреш в'арш'њико исп'ече се т'ај, па др'уга п'одница ти г'оре на огн'иштето. Па т'ај изв'адеш, па др'уг т'уреш, др'угата п'одница, па т'аа п'осле, па гу уг'оруеш шт'о л'ебо га изв'адеш. И так'а. С'елски м'аки, а н'ие в'икаме м'уки. С'елски м'уки н'аши к'ако сме род'ене. М'ајка и т'атко так'а нè уч'иле и так'а зб'ореме.

ТИГ'АНИЦИ

Тиг'аници к'ад пр'авеме, отс'ејеме бр'ашното, т'уреме квас'ец, с'олче, шик'ерче м'алку у вангл'ичето и в'ода под м'ерка, к'ој с'ака под м'ерка, к'ој не, 'ако с'акаме ј'ајце ст'авеме, 'ако не, с'олче, т'ие р'аботи ш'о, зејт'ин м'алку и кв'асче, 'ако с'акаш п'ециво ем ќе ст'авеш и п'оубаво бид'уе. Ст'аса н'ели. 'Еден са:т ли ќе ст'аса, п'осле размес'еме га. 'Ако с'акаш пуп'енца, 'ако с'акаш ведн'аг от вангл'ичето, зејт'ино уж'ештен и ст'аваш пуп'енца. 'Има си, с'ак ли н'ема спр'еми. Ја м'аши какв'и има. Ст'авеш у т'ој зејт'ино ни со р'ука да се г'ореш ни н'ишто. Т'уреш у пл'екче исп'ечеш, т'уреш на м'аса, м'ож да се ј'аде. Ќе т'урат бр'ашно и от п'епел ц'ек ќе напр'ават нам'есто квас'ец. И т'ој стас'увало со кисел'ината. В'одата гу оц'едат со т'ој т'есто зам'есе, тиг'анички напр'аве, б'ило за зад'ушница, б'ило н'ешто д'обар д'ан, 'ако с'акат да напр'ават. И со т'ој се раб'отиле. И т'ија р'аботи ги знам. И т'ија...

ПЕШ'ИИ

Т'аг'ајке е нем'ало... С'одичка е им'ало. Ќе т'урат с'одичка пеш'иички ќе напр'ават. 'Ако с'акаш да пост'асат ја от л'ебо к'ад и напр'ава пуп'енца и рас'укам ги так'а и 'они ст'асат 'убаво. Уж'ежеш зејт'ино, исп'ечеш ги, к'олку т'авката т'олку рас'укаш ги. Исп'ечеш и ј'ади. 'Ако с'акаш т'ураш марм'алатче, 'ако с'акаш н'ешто такв'и р'аботи м'арсно, к'ој со шт'о с'ака н'ели, к'ој как'о уж'ива. Ов'ака ги напр'аеме. Нап'арскаме к'ората, нап'арскаме, уч'инеме вак'а. И так'а т'ој пеш'ии га в'икаме. Н'екои на в'аршник исп'ечев. Ус'укав ов'ака к'орки к'олку да м'ожат на в'аршничко да ст'ојат. И исп'ечеме, па поп'арскаме м'асло н'ели т'ак б'иеме, 'Овци ч'уваме, кр'ави. И т'уреш у пл'екче и исп'ечеш. 'Ако с'акаш ун'етре 'урда ќе ст'авеш, 'ако с'акаш с'ирење, 'ако с'акаш пр'ашче, ш'о да бил'о. Со шт'о си ј'аде чов'ек со т'ој си пр'ае. Нап'арскаме м'асло на д'еца д'адеме да ј'адат. Уф, т'ој време нем'ој да се вр'ака. Н'огу с'е е н'арод муч'ил.

ПРЕСН'ИЦА

М'есеме си пресн'ица. Вик'аме га. Т'уреме с'одичка и кв'асче 'ако с'акаш и т'ој ом'есеме. С'одичката н'огу га над'ига и 'убаво 'укус има от с'одата. И исп'ечеш. С'акаш у шп'оре исп'ечи си к'ако пог'ача. Ис'ечи си. К'ој с'ака м'ож да ј'аде. Н'ие уж'иваме у такв'и р'аботи. У ст'аро време н'огу се и п'екле, н'огу се и прав'иле.

БОД'ЕНИК

Бод'еник к'ад ќе пр'аеме под'ебелки к'ори. Бод'енико 'исто. Ов'ак-ви пуп'иња напр'аеме. Ос'укаме к'ори к'олку тепс'ијата и нап'арскаш ги едн'а па др'уга, па др'уга, так'а, к'олку к'ори ст'аваш. Со зејт'ин, со м'ас н'ели. М'асло. К'ој е им'ал м'ас св'инска со т'ој се е раб'отило. Ќе изр'ежеш ов'ака, ама р'ежеме го ов'ака н'ели на парч'иња так'а и па ов'ака изр'ежеш га, исп'ечеш. Нап'арскаш в'одичка к'ад исп'ече се и зав'иткаш га у мес'алуи н'ели. Ов'ие мес'алуи ги в'икаме. Зав'иткаш, ом'екне м'алку и т'ураш на м'аса. 'Ајде збир'ајте се с'ите!

РАСТ'РГАНА Б'АНИЦА

Напр'аеш н'ели пуп'енцата. Ус'укаш ги т'олкави к'орките так'а и т'ураш ги на кр'ај. И п'осле уч'инеш на р'уките вак'а, раст'аргнеш гу и пост'ељеш на т'арп'еза и нат'ураш шт'о тр'ебе. Ја н'огу с'акаше т'арп'еза окр'угла. С'естра ми н'огу с'акаше на окр'угла. И п'осле збер'еме ги к'орите н'ели и напра'еме си ги как'о с'акаш. 'Ако с'акаш зб'арчкаш ги, нат'ураш у тепс'ии. Нап'арскаш гу к'ората и гу зб'ереш ов'ака и т'уреш у тепс'ија. Исп'ечеш и... Ун'етре с'ирење 'ако 'имаш, 'урда, шт'о да бил'о. Т'ој се ст'ава. 'Едно вр'еме к'ад к'ољаа гуд'иња, па ст'арите с'ака жм'ерки у к'орите. У к'орите нап'арска пом'алко от жм'ерките и м'асче. И т'ој се е јад'ело и т'ој се е прав'ило.

КВ'АС'ЕЦ

Ќидеме у п'одрумо и по р'ед ќе ти к'ажа д'ек е брашно, д'ек е с'ито, д'ек е в'англа, как'о га пр'аеме. К'ај ф'урњата ќе ти к'ажа как'о га пр'аеме кв'асец. Прољетоске у м'ај м'есец д'ожд к'ад п'аѓаше ја т'ак нач'ека в'ода и си фат'и квас'ец. И с'ак со т'ај квас'ец л'еп м'еса. 'Една нед'ела в'одичка, с'олче и браш'енце, шик'ерче, и п'арво потгр'еа м'алку в'одата и заб'арка га. Ст'ое ед'ан д'ан, па прит'ура с'олче м'алку, браш'енце, м'алку шик'ерче, па приб'арка. 'Една нед'ела сè га так'а б'арка. И 'он почн'а да стас'ува. И п'осле в'ечерта, па згр'еа в'одичка и браш'енце и т'ури, заб'арка га. Ј'утрето д'ан л'еп мес'и, тур'и к'упечки квас'ец и с'ув квас'ец и от т'ај пол'овин ст'ави га, а п'ослето пол'овин ост'ави га, и ја си га приб'аркува, па 'истото так'а му пр'авеше. Др'уг п'ут к'ат ќе м'еса, па от в'ечерта заб'аркам га и ј'утрето м'есам си, ама, па га ост'ава со т'ај квас'ец. А 'едно вр'еме мес'еа:ме га от т'естото. Ќе разм'есеш л'ебо, н'ајпосле ќе ост'авеш 'едно пуп'енце квас'ец у брашното ст'ое. От в'ечер ќе га ст'авеш у в'ода, ќе га зам'есеш, в'одичка ќе згр'ееш и браш'енце и ќе га зам'есеш. До саб'алуе 'он ќе ст'аса. Ете как'о мир'ише на к'исело. Е, т'ај квас'ец

так'а га фаќ'а со м'ајска в'ода от д'ош, шт'о Г'оспод благословил. И в'икам сè к'ад ќе м'еса, Г'осподи благослов'и ми га.

ПОП'АРНИК

Поп'арнико... В'ода вр'уќа и бр'ашно мум'урузно, вик'аме га мум'урузно. Заб'аркат, заб'аркат и 'она ст'аса как'о ов'ој наутл'ија ш'о пр'авеа, ама ов'ој с'ал бр'ашното заб'аркат и 'она ст'аса. Испечат. Изб'аркат, изб'аркат и т'урат у тепс'ија, испечат. Изрежат гу так'а, изрежат и... Некои истр'оше гу на с'итно, исп'арска со м'ас и ј'адат. Некои, па с'ече гу так'а, как'о поп'арник гу в'икат.

КАЧ'АМАК

Кач'амако... В'ода з'авре у к'отле. П'очне да вр'ие в'одата и бр'ашно, к'олко чов'ека се т'олку крив'ачи т'уре у к'отлето. И ќе вр'ие четир'иесе мин'ута ли, п'овеќе ли, и вр'ие и ќе га изб'аркат. От в'одата, 'ако е н'огу в'ода оц'едат б'ашка. И м'еша, м'еша, 'ако се зам'еша д'обро т'олко, 'ако 'има бр'ашно прис'ипат от т'аа в'ода и па изм'ешат и т'урат у тепс'ија. Подм'ачкат тепц'ијата, изв'адат топч'иња со лаж'ица, напл'ескат, нап'арскат м'асло, т'аг'ајке м'асло 'имаше. К'ој си ч'ува ст'ока м'асло 'имаше, к'ој не со м'ас. И так'а нап'рават га со лаж'ицата, нап'арскат и 'ајде на м'аса седн'увајте.

К'АША

К'ашата... Т'урат зејт'инче или м'ас, шт'о 'имат. Ќе исп'аржат бр'ашното, ќе исп'аржат и в'ода п'осле с'ипат. Разб'ијат га бр'ашното, 'оно вр'уќо 'ако е п'осе разб'ие, 'ако е л'адна, со л'адна се п'оразбие. И вр'ие, вр'ие, одв'арте се, 'ако е м'арсна от т'авата се одв'арте, 'ако не е м'арсна б'арка, б'арка, увр'ие, т'уре на м'аса, на т'арп'еза.

Т'УПЕНИЦА

Туп'еницата 'исто... Т'уре м'ас, нар'оње тр'ошке, л'ебо нап'рае га залч'иња и уп'арже га м'алко, уп'арже и п'осле к'ат ќе га т'аргне, п'арсне в'одичка и 'оно ом'екнат з'алците. 'Ајде д'еца да р'учате.

Користена литература

- Аргировски Мито 1998: *Грцизмиите во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Давкова-Ѓоргиева Светлана 2009: *Дијалектните именувања на ѝосајкиите во македонскиот јазик од јужнословенски и од балканислѝички асѝектѝ*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Skok Petar 1971-1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I – IV*, JAZU, Zagreb.
- Snoj Marko 2009: *Slovenski etimološki slovar*, Modrijan, Ljubljana.

Извори

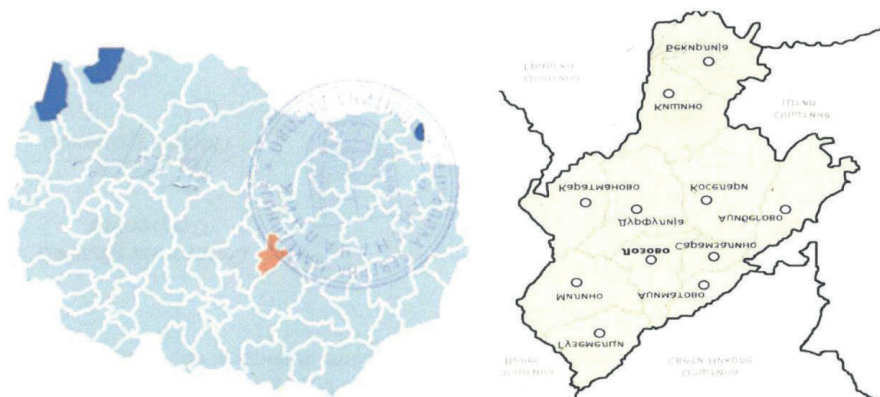
ДРМЈ – Дијалектен речник на македонскиот јазик. <http://www.makedonski.info>, (пристапено на: 29.08.2020, 30.08.2020).

ТРМЈ – Толковен речник на македонскиот јазик I–VI, 2003-2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Видоески Божидар 2000: *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Архива на Ојштина Лозово, Р. С. Македонија. www.opstinalozovo.gov.mk, (пристапено на: 24.08.2020 година).

Прилог 1. Општина Лозово

Прилог 1.1. Население по населени места во Општина Лозово, според пописот од 2002 г., книга X

#	Населено место	Население	#	Населено место	Население
1	Лозово	941	7	Аџиматово	72
2	Дорфулија	757	8	Ѓуземелци	59
3	Каратманово	467	9	Кишино	15
4	Милено	368	10	Бекирлија	15
5	Коселари	96	11	Аџибегово	5
6	Сарамзалино	109		Вкупно	2904

Прилог 2.

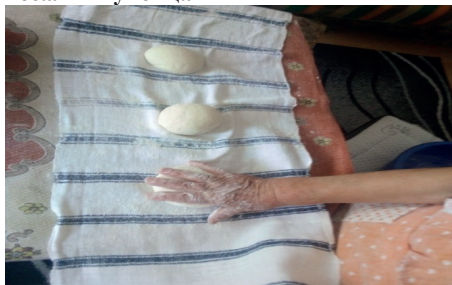
зелник

квасец

месаљ и пупенца

пострушка

сукалка и кора

сито и вангла

даска за леб

фурна

вршник

лопата за леб

умитаљка за фурни

каленица

бркалка

Максим Каранфиловски
 Филолошки факултет „Блаже Конески“
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
 mkaranfilovski@yahoo.com; mkaranfilovski@ukim.edu.mk

ГОЛОБРДСКИ ПОСЛОВИЦИ И ПОГОВОРКИ

Апстракт: Во 2009 г. во Тирана издадена е книгата „Голобрдски фолклор“ 1, Пословици и поговорки. Собирачи на објавениот материјал се Цветан З. Мазнику и Вељо С. Цфарку. Целта на авторите е да се собере и сочува фолклорното богатство на народот од тој крај, а истовремено со тоа да се покаже и богатството на македонскиот јазик. Материјалот е собран во Голо Брдо и целосно ги покажува карактеристиките на голобрдскиот говор, иако е пишуван со современата македонска азбука без употреба на посебни дијалектолошки знаци.

Клучни зборови: Голобрдски говор, пословици, поговорки, македонски јазик.

Во издание на Друштвото Мир во Тирана во 2009 г. издадена е книгата „Голобрдски фолклор“ 1, Пословици и поговорки. Автори на книгата и собирачи на пословиците и поговорки се Цветан З. Мазнику и Вељо С. Цфарку. Во предговорот кон книгата професорите д-р Вита Која и д-р Кимет Фетаху пишуваат:

„Пословиците и поговорките, кои ги читаме во ова книга, представуваат вредности на нашиот македонски народ. Нашите прадедовци и дедовци, ни нешколувањето на мајчиниот јозик, ни други сопки не ги спречиље да го сочуваат и преносат, нашиот богат фолклор и јозик до денес, а наша задача е, овие бисери да му ги преносиме понатаму на нашите деца и внуци каде да се.“(7)

Како што истакнуваат авторите на предговорот д-р В. Која и д-р К. Фетаху книгата претставува продолжение на „работата која почнала со издавањето на првата книга Пословици и Поговорки во 2002 година со автор Цветан Мазнику“(8). Делото е резултат на повеќегодишна макотрпна работа на собирање и истражување преку контактирање со многу жители на Голо Бордо, обработување и систематизирање на богатиот собран материјал. Понатаму во предговорот тие оценуваат: „Ова книга, што денес имаме во раце, сведочи за богатството на нашиот фолклор и нашиот јозик, преносен од кољено на кољено само преку разговор, сведочи за

глобоките корени на овој јозик, за убавината и силата што тој содржува во себе, и срцата ни ги развеселува кога го разговараме.“(8)

Во врска со јазикот на кој се напишани пословиците и поговорките во книгата авторите на предговорот пишуваат дека тие „се донесени така како што се изразени и изговорени од разни људи, формирајќи разни варијанти. Тоа уште еднош сведочи за разновидноста на нашиот фолклор, кој со векови тече како бистра вода од студените извори во Голобордо“.(9)

Целата книга е напишана на македонски јазик, односно на голобрдски дијалект. Само предговорот е напишан уште и на албански јазик. Основниот текст на книгата, т.е. пословиците и поговорките, заедно со воведот, речникот на непознати и малупознати зборои (архаизми), регистарот на географски топоними, благодарноста кон информаторите и податоците за авторите е напишан на голобрдски говор, а објавен е во варијанта со користење на албанската азбука и во варијанта со македонска кирилица. Причините за таквата постапка авторите Цветан Мазнику и Вељо Цфарку ја објаснуваат во воведот на книгата:

„Зноеме, шчо Голобордо, во целиот свој живот, било остаено на страна од свите, за да се борит со својата судбина, и во ова неравна борба, за наша радост, е исчуван нашиот јозик, Дримколско-Голобордскиот диалект од Македонскиот јозик.

Во нашиот крај, Голобордо, јозикот само се зборвет а не се пишит. Цагурињата (децата) на школо, еве околу сто години, учет само албански јозик. Децата, мајчиниот македонски јозик го учеље од мајките и бабите, потоа од роднините, од комшиите и после од сељанците.

Голоборѓаните, имает гољема заслуга, за теа шчо и во најтешките ситуации, мљогу убаво и чисто го имает исчувано јозикот, фолклорот и свите други народни обичаи и традиции.“(15)

„...Материјалот ќе се печати на двете азбуки, на латиница и кирилица, зашчо како шчо рековме погоре, нашите људи не се познати со кирилицата.

На крајот, сакаме да кажиме шчо, овја зборник со народни пословици собрани од нашите људи од Голобордо, е порвиот одговор на некои наши сељани, кои угоре и удолу зборвет и пишет шчо нашиот голобордски јозик бил некој Бугарски Жаргон. А тие, зноет мљогу увово, шчо Не се покриват сонце со решето.“(16)

Овие два извадока од воведот во книгата многу добро ја објаснуваат ситуацијата во која се наоѓаат жителите на Голо Брдо во Република Албанија и состојбата со учењето на македонскиот јазик таму.

Во врска со собраните пословици и поговорки авторите во воведот објаснуваат дека во 2002 г. била објавена првата збирка со околу 650 пословици, но потоа увиделе дека можат да соберат многу повеќе и продолжиле со работа контактирајќи со многу луѓе од родниот крај. На тој начин успеале да соберат повеќе од 2100 народни пословици и поговорки кои се објавени во оваа збирка. Тие истакнуваат дека материјалот е собран од „поќе од стотини људи, наши голоборѓани“. За објавувањето на книгата авторите истакнуваат дека им должат благодарност за помошта и поддршката на Кимет Фетаху, Вита Која, Тане Мазнику, Мехмет Хоџа, Миранда Шутина и Трифун Цфарку. На крајот од книгата посебна благодарност им е изразена на 19 лица кои се поименично спомнати во текстот „како извонредни извори“.

Авторите на книгата „Голобордски фолклор“ 1, Пословици и поговорки се интелектуалци родени во Голо Брдо. Според податоците објавени во книгата, Цветан Мазнику е роден во селото Клење во 1938 г. Студирал рударство во Ленинград, денешен Санкт Петербург, а дипломирал на Рударскиот факултет во Тирана. Работниот век го поминал во рудниците за железо и никел во Поградец и во Рударскиот институт во Тирана. За неговата пасија да го собира и бележи народното богатство од својот крај во книгата се вели: „... никога немаат престанато работашчи како собирач на нашиот фолклор. Свезде, на свекој повод за собирање на људите, чичко Цветан се наождат меѓу тие, со хартија и пенкало во роце, каде забележува се шчо чуе од народот. Мљогу се грижи за да не се изгубет овие наши народни бисери.“(193)

Вториот автор на книгата, Вељо Цфарку е роден во село Ѓинеец во 1935 г.. Има високо педагошко образование и 15 години работел како учител во неколку голобордски села. Дваесет години бил главен уредник „на местниот весник *Ushtima e Maleve (Јокоџи на џланиниџе)* во Пешкопија“(193). Приредувачите на книгата за него истакнуваат дека: „Го познават мљогу убаво своето родно место Голобордо, неговата историја, македонските обичаи, традиции и фолклор, кои се развиваат во овја регион, коде живее нашиот македонски народ. Имат гољем придонес на собирање на фолклор,

на народни поговорки и пословици, на историски настани и на све шчо е наше.“(193)

Пословиците и поговорките во книгата се објавени подредени според редоследот на македонската азбука и во варијантата напишана со албански букви. Во книгата прво е поместен делот отпечатен со албанските букви, а потоа следи делот со македонска кирилица. Тој дел оди со свој наслов: **Народни пословици и поговорки (собрани од Македонците од Голобордо, Албанија).**

Заслужува внимание и делот насловен како *Речник на нејознаџи и малујознаџи зборови (архаизми)* кој содржи 177 лексички единици. Еден дел од нив се турцизми, но во другиот дел има архаизми и специфични зборови или форми од голобрдскиот говор како *јокнал, јокна, јочи, какан ген (ген на немашчина, ѓлаген ген), кнок (џшенок), неоља (болесџ), џеџар (џросџор над џшаван), рокачка (рачка, дрвено дорџило), џоарка (дорвен сог за вода), џрешница (удар со цела рока), укна (џочна да вика, да џлаче), уџурала (сџреџен џоџ, иџи рабџа), чуљче (малџоџ џорсџ на рокаџа), шамаџа (врева, кавџа), шер (врева, кавџа).*

Фонолошкиот систем на самогласките во голобрдскиот говор се карактеризира со шест фонеме. Покрај петте стандардни самогласни фонеме распространети во сите македонски дијалекти (а, е, и, о, у) шестата фонема е широкото о, кое Видоески го бележи како /â/ (1998: 237). Истите карактеристики на самогласките ги одбележува и Дрвошанов, кој широкото о го бележи со /ô/ (2001: 156). Разликувањето на стандардното о и на широкото о, односно неговата дистрибуција според Видоески (1998: 237, 238) е како континуант на старата носовка џ, на секундарниот ер џ₂, како и кај вокалните /р/ и /л/ како придружен вокал со нив. Во текстот на книгата меѓутоа не се користат фонолошки знаци туку обична азбука и поради тоа не е можно да се утврди гласовната разлика меѓу обичното и широкото /о/. Тоа, меѓутоа не ја намалува вредноста на собраниот материјал и тој во основа ги потврдува научните сознанија за овој говор. Од наведените примери со дијалектолошка анализа лесно може да се утврди дека буквата о е всушност во позиција во која се појавува фонемата /â/ како континуант на носовката џ, на секундарниот ер џ₂ и на вокалните /р/ и /л/: *џлобоко, џос, џозенце, џозииче, џозоџ, доб, зоби, зоек, јоџлен, јоџуља, јоџе, јозик, јочмен, коде, кодеља, косајче, косаџ, мож, мока, не моџни ми, мочџџ, џоџ, џри џоџа, рока, рокачка, роце, скоџа, џоџан, џоџни, мџоџу*

ѿоѿнниѿ; бордо, борзаи, ворба, ворза, ворзаље, ворниѿ, ворѿиѿиѿ, ѿордо, ѿорло, ѿорне, дорво, дорва (но и: древо, древоно), доржсеѿи, доржсиѿи, конѿиар, корвѿа, корљеш, се корсиѿиѿи, корѿкаеѿи, кориѿиѿи, моѿиѿеа, ѿорв, ѿордеѿи, ѿоржени јајѿа, ѿорље, ѿорсиѿи, ѿоѿи, сморѿи, соркај, соркниѿи, сорѿи, сорѿе, сиѿорниѿиѿе, ѿорло, ѿорн, ѿорни ѿо (ѿирѿни ѿо), ѿорѿение, ѿорѿиѿи, ѿорчаѿи, ѿорвено јајѿе, ѿорков, ѿорна кокошка, ѿорно е кафено, чорв, чорвон, шкорѿинаѿио, орж, орѿа, орѿи; болва, волк, молкум, ѿолна куќа ѿолни очи, солса, олѿиѿа, олѿиѿа; оѿон, осом, моѿла, моска, москина ѿава, еднош, едношка, свекорвина, снова(снаа), берѿиѿи снована. Меѓу исклучоците во кои во овој говор се појавува /у/ место носовката и во овој материјал се појавува примерот куќа.

Интересни се случаите со испуштено /р/ во лексемите: *фоља, фољи, расфољил, ѿорваѿа чаша фољѿја сам, друѿаѿа си се фољѿиѿи сама*. Вакви примери регистрира и Дрвошанов: *фѿлиѿи, фѿл’нуваѿи* (2001: 157).

Меѓу карактеристичните промени во вокалниот систем Видоески го наведува и зборот ’уште“ кој во овој говор се појавува во формите *иѿиѿе/иѿиче*. Во материјалот со поговорките и пословиците се среќаваат и двете наведени форми: *иѿиѿе, иѿиче, иѿиченошка*, додека други варијанти не се појавуваат.

Во поглед на согласките нема разлики во поглед на инвентарот со другите македонски говори. Присуството на палаталните африкати *ќ, ѿ* во овој говор се потврдува и со примерите најдени во книгата со голобрдските поговорки и пословици: *Божѿиќ, бруќе, враќе, вреќа, ѿаќи, живоќе, мусѿаќи, измиќар, ноќѿа, рабоќе, сноќи, ка, карвеѿи, кари, ќе, ќердоса, ќерка, ќеркаѿа, ќераф, ќефаѿиѿа, ќибар, ќираѿиѿаѿа, ќор, ќос, куќа, куќниѿи, ѿоќе, своноќ, цвеќиња, уќоѿиѿе, ќурќ; ваѿвеѿи, ѿаол, ѿемѿиѿе, ѿердан, Ѓува, Ѓурин, Ѓурѿевден, Еѓуѿиѿин, еѓуѿска, ѿерѿел, ѿоѿаѿа, ѿуѿи, ѿуѿина, ѿуѿиоѿи, шеќер*. Како што е забележано и во литературата за овој говор (Видоески 1998: 239; Дрвошанов 2001: 157,158) побројни се примерите со *иѿи, жд (и,ж)/иѿч, жѿ: бараеѿиѿи, бижѿдаѿи, бижѿдаѿи, бунѿиѿе, бунѿиѿиче, вежѿиѿе, вижѿаѿи, враѿиѿаеѿи, враѿчаѿи, ѿорешчо, ѿушчер, зашчо, маѿарѿиѿина, моѿичеа, моѿичениѿа, наождѿаѿи, ниѿиѿо, оѿниѿиѿиче, ѿа-ждѿаѿи, ѿлааѿиѿаѿи, ѿлешчи, ѿљешчиѿиѿе, ѿуѿиѿаѿи, ѿуѿиѿи, рождѿаѿи, руѿиѿиѿиѿа, свешчоѿе, сиромашѿиѿина, ѿроѿиѿаѿи, иѿчаќо, иѿчиѿе, иѿчо, иѿчуѿиѿеѿи, иѿчуѿиѿиѿи.*

Звучните африкати *s* – *ɟ* се регистрирани и во текстот од книгата со голобрдките поговорки и пословици во позициите кои се опишани и во погоре наведената литература: *iasu, iasuī, gicasu, sagen, sagnioī, свечий, sizgar, nose, nosu, олсуца; анција, ари, Ариова, борџ, борџои, борџија, ловџија, манџа, олџица, оџа, скорџавец, шенџере, кираџија, џаџуриња, џамија, џеј, џенем, џеней, џиџериџе, џиџикај, шилеџиња.*

Палаталниот назал *ŋ* се употребува широково голобрдскиот говор и тоа е добро одразено во собраните поговорки и пословици: *волчиња, џајџиња, џодиње, денење, зборење, јадење, јодиња, клања, коњ, коџче, маџариња, обување, орање, џељење, сирење, собување, сџање, шорње, удирање, цвекиња, џаџуриња, шилеџиња.*

Фонемата *l'* во голобрдскиот говор е добро зачувана (Видоевски 1998: 240), а истото убаво може да се види и од објавениот материјал со голобрдски поговорки и пословици: *беља, бољен, будаљои, Великден, вљези, ворзаље, џајље, џољема неоља, џољеми, довљей, жељезни, зельје, иљини, измомаље, иљи, јасљи, кабаејљија, кабиљ, кисељина, кљейва, кљинци, кољено, кољку, којље, кошуља, криљје, кукаљка, џебој, џејниш, џесен, џејојо, џице, џична жена, џубовник, џуди, џуљка, џуј, мељем, мљеко, мљојуџа, мљоју, мљозина, мљосина, мисљиш, наваљат, наваљиш, недељје, обељела, одељши, џаљши, џиљџине, џљачка, џљевна, џљешчиџе, џљунш, џоље, џосље, џосџељиш, џрољей, џуљи се, резилџе, седељје, сољџа, шаркаљат, шеље, шољку, шојузљија, шрондафилџ, фаљий, фолјий, чељарој чељи немај итн.*

Во голобрдските поговорки и пословици е одразена и замената на крајното *x* со *v* (*ф*), а ги има и примерите со испуштено *x* односно *v*, што е позната карактеристика на голобрдскиот и неговите соседни говори: *џрев, мев, ојлаф, сџраф, Равмеј да си наиџ на живоке; сиромајој, мељем.*

Карактеристиката на овие говори да се чува *ij, g* во групите *-сџр-*, *-здр-* може да се илустрира и со примери забележани во овој текст: *сџраф, сџрамој, не сџрамија, сџрамоџа, сџрашљив, сџред куќи, сџредејо, не здрееј, здра.*

Со оглед на тоа дека текстот на книгата со поговорки и пословици не е пишуван за потребите на дијалектолошка анализа и овој текст соодветно не претендира да даде дијалектолошки опис на говорот. Меѓутоа и со малкуте примери кои може да се најдат низ текстот може да се види дека јазикот на поговорките и пословиците

ги содржи практично сите или барем повеќето од забележаните карактеристики на голобрдскиот говор кои ги истакнуваат Видоески (19980) и Дрвошанов (2001). Меѓу тие карактеристики се губењето на интервокалното *в*, како и на други согласки како *г*, *ж*, *ј* и др. (*блаеси ѝи*, *волои*, *ѝо ѝлае*, *ѝлана*, *ѝоеда*, *дождои*, *ѝаолоѝ*, *забораило*, *изеѝѝ*, *јаѝѝ*, *калои*, *клаеѝ*, *моеѝ*, *најаѝѝ*, *неоља*, *оѝѝ*, *оѝи*, *оѝѝаѝѝ*, *ѝраѝѝ*, *ѝравои*, *роѝои*, *сеѝѝ*, *ѝоаркаѝѝа*, *убаѝна*, *убооѝо*, *чоек*); разни видови асимилации: *мљоѝу*, *мљоѝуѝа*, *мљозина*, *мљосина*, *ѝсои-сан*, *ѝлобоко*, *ѝноко*, *сѝзг*, *сѝзгар*, *сѝзгон*; почетното *ч* во група со *р* (**črt-*): *черева*, *чорв*, *чорвон*; но и со *ц*: *цорвено*, *цорн*; преминување на *с* во *ф* во групите со *ц*, *ч*: *ѝлуфче*; метатези: *бајрак*, *лојзе* и др.; чување на крајните групи –*сѝ*, –*ѝѝ*: *корсѝ*, *ѝорсѝ* и др. Видоески (1998: 238-239) ги истакнува формите со *ча-* во голобрдскиот говор, а тие се застапени и во книгата со пословици и поговорки: *чакај*, *чакаѝ*, *чакаш*, *ѝречакаѝ*, *да ѝо чакаш на сѝѝудена вода*.

Во областа на морфологијата исто така се потврдуваат формите кои ги забележува Видоески (1998: 241) во врска со упростувањето на деклинациските типови во голобрдскиот говор. Примерите не се многубројни поради карактерот на текстот, но сепак се доволно илустративни: *Марка*, *Пеѝра*, *Маркое*, *Пеѝрее*. Кај именките од женски род дативните форми се образуваат со –*е*: *је рече Сѝојне*, *мечке сѝрав мене не*, *на рабоѝѝаѝѝа најдие*.

Во материјалот се среќаваат двете варијанти за множина на именките рака, нога: *роце*, *носе*; *роци*, *носи*. Множината кај именките од женски род завршува на –*е*: *жене*, *куке*, *две ѝѝкве*, *је ка ѝѝква без семенке*, *и расфољил ѝлочеѝѝе*, *со две ѝчице*, *ка немаѝ кокошке*, *да вардиѝ овцеѝѝе*, *на две мајке цицаѝѝ*. Кај именките од среден род во овој материјал за образување множина се користи наставката *иња*: *волчиња*, *кучиња*, *маѝариња*, *ѝилеѝиња*.

Карактерот на текстот – пословици и поговорки – не овозможува да се направи поопсежна анализа на заменскиот систем во говорот, но сепак примерите кои може да се најдат ги потврдуваат сознанијата на досегашните истражувачи: *не е ѝеквеѝ*; *је рече*; *блаеси је на мајкаѝѝи ѝчо ѝѝе имаѝ*; *и врана на врана очи не е коѝаѝѝ*; *и на болвана е редѝѝ оѝлаф*; *на кокошкана е се јаѝѝ и кожана*; *на жена рабоѝѝница*, *е свеѝѝѝ кукаѝѝа*; *Волон сѝар*, *браздана ја ѝѝѝѝѝ ѝраво*; *не ја редѝѝ водаѝѝа на оѝон*; *Вервеј му на очѝѝѝе*, *а не на уѝѝѝѝе*; *Волкоѝ ѝо редѝѝ кефаѝѝѝа*, *ѝој му вељеше*: *ѝоборзајѝѝе ми избеѝае ѝилеѝѝѝаѝѝа*; *Дај садака*, *на умрениѝѝе ка му се наѝѝ*;

Ако **ме** видиш **ѝ**ак, да **ме** **ѝ**иши; **ѝ**рекорс**ѝ**и**ѝ**е **ме** **ѝ**обор**ѝ**у **о**ѝе **ми** избеѝае шиле**ѝ**и**ѝ**а**ѝ**а; Да бее убаи, к**ѝ**е**ѝ**ѝва и ша**ѝ**а**ѝ**а, **ка** **и** са**ѝ**ее во вор**ѝ**; **и** за**ѝ**ина**ѝ**л ко**ѝ**и**ѝ**е; **и** кренал **ѝ**лоч**ѝ**и**ѝ**е кун сонце; Мож без **ѝ**ари, и ку**ѝ**а без жена, **о**ѝон да **и** из**ѝ**ор**ѝ**и**ѝ**; Пар**ѝ**и**ѝ**е, се **ѝ**ене**ѝ**, ко**ѝ**а и немаш; Пушчи **и** нос**ѝ**е**ѝ**е, до ке имаш **ѝ**ор**ѝ**ано**ѝ**; Си **и** вор**ѝ**а нос**ѝ**е**ѝ**е; Тво**ѝ**о**ѝ**ѝ и да **ѝ**и **ѝ**о изе**ѝ**и**ѝ** мес**ѝ**о**ѝ**а, кос**ѝ**и**ѝ**е **ка** **ѝ**и **и** ос**ѝ**а**ѝ**и**ѝ**; **Мие** дор**ѝ**ж **ѝ**о**ѝ**ано**ѝ**ѝ а **ѝ**и**ѝ**е бу**ѝ**а**ѝ**е**ѝ**; Све **ка** бид**ѝ**и**ѝ**, само **мие** не **ка** сме; С**ѝ**и**ѝ**е до Ра**ѝ**у**ѝ**, а **мие** во Лу**ѝ**ко**ѝ**; Гос**ѝ**о**ѝ**д **ѝ**ред нас, **мие** **ѝ**о не**ѝ**о; Ни на **о**ѝ**ѝ**а век, ни на **ѝ**о**ѝ**ѝ век; **О**ѝ**ѝ**а век, е како сне**ѝ**; **О**ѝ**ѝ**е е, ка ка**ѝ**е**ѝ**о радое**ѝ**шко, сваб**ѝ**а со чере**ѝ**и**ѝ**; **О**ѝ**ѝ**е е ца**ѝ**ку**ѝ**е, в се**ѝ**е**ѝ**ѝе; Ја на куче**ѝ**о му да**ѝ**ов **ѝ**еб, **ѝ**еа ме у**ѝ**оса; Не з**ѝ**ор**ѝ**и, за **ѝ**еа, ш**ѝ**о не **ѝ**о з**ѝ**о**ѝ**е; **Т**еа ш**ѝ**о рас**ѝ**и**ѝ**и**ѝ** кро**ѝ**ѝе, е **ѝ**о**ѝ**а**ѝ**ко; Ш**ѝ**о има**ѝ** на сор**ѝ**ѝе, **ѝ**еа има**ѝ**ѝ и на **ѝ**оз**ѝ**ик; Ч**ѝ**о**ѝ**к ка**ѝ**ж**ѝ**е**ѝ**ѝ за **ѝ**е**ѝ**ѝа ш**ѝ**о **му** бо**ѝ**ѝи**ѝ**.

Глаголите во поговорките и пословиците во оваа книга во 3 л. на сегашното време завршуваат на **-ѝ**: **бесѝ**, **биеѝ**, **вар**ѝ**и**ѝ****, **ви**ѝ**ѝа**ѝ****, **вор**ѝ**и**ѝ****, **вор**ѝ**и**ѝ****, **дрем**ѝ**и**ѝ****, **за**ѝ**р**ѝ**а**ѝ****, **збор**ѝ**и**ѝ****, **зема**ѝ**и**ѝ****, **ја**ѝ**де**ѝ****, **ла**ѝ**и**ѝ****, **ме**ѝ**е**ѝ****, **мер**ѝ**е**ѝ****, **мие**ѝ**и**ѝ****, **нема**ѝ**и**ѝ****, **ос**ѝ**а**ѝ**и**ѝ****, **ѝе**ѝ**и**ѝ****, **ѝра**ѝ**е**ѝ****, **ран**ѝ**е**ѝ****, **ред**ѝ**е**ѝ****, **рос**ѝ**и**ѝ****, **сеч**ѝ**и**ѝ****, **ѝе**ѝ**и**ѝ****, **фа**ѝ**ѝи**ѝ**** и др. Тука спаѓаат и глаголите со суфиксот **-ве**: **би**ѝ**ис**ѝ**с**ѝ**е**ѝ****, **вер**ѝ**е**ѝ****, **вор**ѝ**з**ѝ**е**ѝ****, **за**ѝ**ко**ѝ**ѝе**ѝ****, **ѝреш**ѝ**е**ѝ****, **ка**ѝ**ж**ѝ**е**ѝ****, **ку**ѝ**ѝе**ѝ****, **на**ѝ**ја**ѝ**д**ѝ**е**ѝ****, **на**ѝ**и**ѝ**ѝе**ѝ****, **о**ѝ**е**ѝ**л**ѝ**е**ѝ****, **о**ѝ**и**ѝ**ѝе**ѝ****, **ос**ѝ**ѝан**ѝ**е**ѝ****, **ѝа**ѝ**ме**ѝ**ѝе**ѝ****, **ѝра**ѝ**и**ѝ**е**ѝ****, **рас**ѝ**и**ѝ**ѝе**ѝ****, **с**ѝ**ѝан**ѝ**е**ѝ****, **с**ѝ**р**ѝ**е**ѝ**ѝе**ѝ****, **ѝе**ѝ**к**ѝ**е**ѝ****, **ѝур**ѝ**е**ѝ****, **ка**ѝ**р**ѝ**е**ѝ****, **ѝар**ѝ**е**ѝ**** итн.

Формите на императивот се образувани со познатите наставки **-ѝ**, **-ѝе**: **вер**ѝ**е**ѝ****, **ка**ѝ**ж**ѝ**е**ѝ****, **ку**ѝ**ѝе**ѝ****, **ѝе**ѝ**ѝе**ѝ****, **(не) оде**ѝ****, **ос**ѝ**ѝан**ѝ**е**ѝ****, **ѝра**ѝ**и**ѝ**е**ѝ****, **рас**ѝ**и**ѝ**ѝе**ѝ****, **с**ѝ**ѝан**ѝ**е**ѝ****. Глаголскиот прилог е регистриран со наставката **-ешчи**: **Бараешчи ро**ѝ**о**ѝ** ка ос**ѝ**ѝани**ѝ** без уши, работ**ѝ**аешчи.**

Партикулата за идно време во овој материјал е забележена како **ка**: **Ка** и **ѝушчиш нос**ѝ**е**ѝ**е, колку е дол**ѝ** **ѝор**ѝ**ано**ѝ****; **ка** **ѝраш**, како **ѝи свире**ѝ****; **ка** **о**ѝ**ам, ду** ке ми **ви**ѝ**ѝае**ѝ**ѝ очеве**; **ка** **ѝук**ѝ**и**ѝ** ка кор**ѝ**е**ѝ**е**ш од **ја**ѝ**е**ѝ**е**; **ка** се **ѝр**ѝ**е**ѝ**ѝѝ Јанче и Тресанче**.**

Собирачите на поговорките и пословиците истакнуваат дека материјалот е собиран од многу луѓе, но посебно истакнуваат и именуваат 19 луѓе од кои е собран најголемиот дел од материјалот. Најстариот информатор е роден во 1895 г., а сите други се родени во периодот меѓу 1925 и 1954 г., од нив 6 се жени, меѓу кои и најстарата родена во 1895 г. Нивните родни места се најчесто селата Ѓинеѝ и Клење, но ги има и од селата Себиште, Пасинки, Ворница, Стебљоо и Требиште-Мучина. Најголемиот дел од нив живеат или живееле во Тирана, а по еден од нив во градовите Драч и Фиер.

Како што веќе истакнавме на почетокот авторите не користеле дијалектолошки знаци. Употребата на современата македонска азбука ги ограничува нивните можности да ги изразат дијалектните карактеристики на говорот, но и покрај тоа сите тие карактеристики можат да се потврдат во собраниот материјал врз основа на поранешните истражувачи на овој говор (Б. Видоески, В. Дрвошанов, А. Соболев и А. Новик). Поради сето тоа сметаме дека оваа книга на авторите Цветан Мазнику и Вељо Цфарку има голема вредност не само за македонскиот фолклор туку и за македонскиот јазик и македонската култура во целина.

Користена литература

- Видоески Божидар 1998: *Дијалектните на македонскиот јазик, том 1*, МАНУ, Скопје.
- Дрвошанов Васил 2001: *Дијалектолошки сџудии*, Детска радост, Скопје.
- Соболев Андреј и Новик Александар 2018: *Голо Брдо*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Давор Јанкулоски

Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје
jankuloski@manu.edu.mk

СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА НА ПРАСЛОВЕНСКИОТ КОРЕН *DER- ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Индоевропскиот корен **der-* продуцирал богат деривациски процес во поголемиот дел од индоевропските јазици. Од овој корен во прасловенскиот се развиле пет превојни варијации и тоа: **der-*, **dar-*, **dir-*, **dor-* и **d̥r-*. Во текстот ќе ги прикажеме формалниот и семантичкиот деривациски процес на оваа коренска основа во македонскиот јазик. Идентификацијата и потврдувањето на индоевропските и прасловенските основи и форми ја засноваме врз констатациите содржани во користените етимолошки речници. Преку анализата на процесот на семантичка деривација на избраните прасловенски основи ќе се обидеме да ја следиме вградената, основна семантичка компонента и нејзиниот развој, притоа поаѓајќи од антропоцентрично-спацијалната теорија за јазикот што се однесува на прототипните човекови состојби и активности како основа за преносот на семантичките компоненти од реалниот, материјален свет до најапстрактниот, т. е. менталниот свет на човекот.

Клучни зборови: семантичка деривација, формална деривација, македонски јазик, зборообразувачко гнездо, антропоцентрично-спацијална теорија за јазикот

Вовед

Во текот на последниве години во Истражувачкиот центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“ при МАНУ, во фокусот на интерес се наоѓа еден нов пристап кон описот на зборообразувачкиот систем на македонскиот јазик. Пристапот се состои во истражување како се создаваат нови лексеми во рамките на едно зборообразувачко гнездо, односно групи лексеми деривирани од иста зборообразувачка база во форма на коренска основа. Според Марковиќ и Тополињска (2019), еден од најзначајните процеси што го отсликуваат системскиот пренос на информации од семантичкиот континуум во лексиконот на јазикот претставува процесот на семантичка деривација. Преку овој процес се овозможува набљудување на асоцијативните низи, кои ги задржуваат основните, појдовни семантички компоненти, пренесувајќи се од човекот и од реалниот, материјален свет, сè до најапстрактниот – менталниот

свет на човекот. Овие основни семантички компоненти претставуваат нераскинлива врска во текот на формалниот развој на лексичкиот фонд на јазикот.

Во овој текст ќе се обидеме да ги прикажеме формалниот и семантичкиот деривациски процес на индоевропската и прасловенска основа **der-* во македонскиот јазик, чија вградена семантичка компонента се однесува на една од прототипните активности на човекот.

Етимолошка анализа

Индоевропскиот корен **der-*, чија основна семантика се претполага – ‘дере, измачува’ (Maurohofer 1992: 702; Pokorny 2007: 613), продуцирал богат деривациски процес во поголемиот дел од индоевропските јазици. Во балтичките јазици ги среќаваме – литв. *dirti* ‘дере, корне, отстранува’ и латв. *dīrāt* со истото значење (Derksen 2015: 132), во старогрчкиот *δέρω* ‘дерам, отстранувам (кожа и сл.)’, во ерменскиот *terem* – исто, во прагерманскиот се претпоставува формата **teraną* итн. (сп. и Buck 1988: 567).

За примарни глаголски деривати од овој индоевропски корен во прасловенскиот се сметаат **derti (inf)*, **dъrǫ (1 sg.)* и **dъrati (inf)*, **derǫ (1 sg.)* (Sławski 1984: 231-235; Boryś 2005: 130; Derksen 2008: 135). Веројатно **derti* е постарата форма, иако некои извори претполагаат рано сосуштествување на двете форми (в. Трубачёв 1977: 209). Всушност, формите **derǫ – *dъrati* претставуваат парадигматско обединување на двата вокални превои на оваа индоевропска коренска основа (Трубачёв 1978: 218).¹

Деривираниите форми од овој индоевропски корен во прасловенскиот имаат пет превојни основи **der-*, **dar-*, **dir-*, **dor-* и **dъr-*.

Формална деривација

Прасловенската глаголска основа **der-* во македонскиот јазик станала продуктивна особено во рамките на глаголската деривација. Од неа се развила основната непрефиксирана глаголска форма *gere*. Оваа основна глаголска форма дала значителен број деривати, кои со вторична имперфективизација со суфиксот *-uva*, образувале видски парови: *gogere – gogерува*, *zagerpe – zagerува*, *ogere – oge-*

---

¹ Вокалските алтернации претставуваат „ехо на старите индоевропски дистинкции во вокалниот фонолошки систем релевантни за семантичката (и морфосинтаксичката) карактеристика на одделни глаголски основи“ (Марковиќ и Тополињска 2019: 63).

рува, раздере – раздериува, содере – содериува, издере – издериува. Од именските деривати што ја вклучуваат оваа прасловенска основа во македонскиот јазик се јавуваат: *герач, герикожа, живогер, ѝузгер*.

Продуктивен деривациски процес дала и основата **dar-*, вклучена во прасловенскиот глаголскиот дериват **udariti* (Derksen 2008: 507), добиен со префиксација, со прасл. **u-* (в. Snoj 2016: 817). Во македонскиот јазик го бележиме именскиот дериват *удар*, како и формите *ударен, ударник, ударничка, ударнички, ударништво*, навлезени по Втората светска војна како советизми (Чундева 2016: 143). Од сложените форми го регистрираме дериватот *ѝроѝивудар*. Континуантот на прасл. **udariti* во македонскиот, глаголот *удира – удри*, со „повторна“ префиксација ги дава дериватите: *заудира – заудри, одудира – одудри, судира – судри* – оттука и именскиот дериват *судир*.

Основата **dir-*, веројатно присутна уште од балтословенскиот период (в. Derksen 2008: 132), во прасловенскиот го дала глаголот **dirati*, задржан во српскиот и во хрватскиот јазик со значење ‘допира’. Во македонскиот јазик се јавуваат само префиксираните глаголски деривати: *задира – загре, ѝродира – ѝпрогре*. Од именските деривати во прасловенскиот се бележи **dira* со значење ‘процеп, дупка’ (Sławski 1979: 210-211), додека во македонските дијалекти ја среќаваме формата *дира* со значење ‘трага од човек или животно’ (сп. и Skok 1971: 438).

Основата **dor-* уште во прасловенскиот го дала именскиот дериват **dorъ*, делумно зачуван во источнословенските јазици и дијалекти, додека на словенскиот југ само во неколку топоними (в. Трубачёв 1978: 79-80). Во македонскиот јазик, превојот **dor-* го среќаваме само во префиксираните форми *разгор* и *ѝрогор*.

Од прасловенската основа **dъr-* во македонскиот јазик го бележиме именскиот дериват *грака* < прасл. **dъraka* (ЭССЯ V, 216-217).

Освен прасловенскиот глагол **dъrati*, со истата основа се поврзуваат и глаголските форми **dъrpati/*drapati*, проширени со формантот *-p-* (Трубачёв 1978: 101-102, 225), како и **dъrskati*, односно **draskati* и **drasknoti*, проширени со формантот *-sk-* (Трубачёв 1978: 102-103, 226).²

---

² Веројатно овие проширувања биле познати уште во индоевропскиот или во балтословенскиот (в. Pokorny 2017: 623).

Од прасл. **dъrpati* се среќава непрефиксираната глаголска форма *grъa*, од која ги регистрираме и префиксираните глаголски деривати: *изgrъa – изgrъyва, огръa – огръyва, разgrъa – разgrъyва*. Од придавските и именските деривати ги бележиме *grъав* и *изgrъанко*. Како континуант на прасл. **drapati* во македонскиот јазик се јавува непрефиксираната глаголска форма *grайa*, од која се изведуваат видски парови, добиени со вторична имперфективизација: *заgrайa – заgrайyва, зgrайa – зgrайyва, ѱограйa – ѱограйyва, разgrайa – разgrайyва*. Од именските деривати го регистрираме *grайач*.

Како континуант на прасл. **draskati* во македонскиот јазик се јавува непрефиксираната глаголска форма *grаска*, од којашто се изведуваат видски парови, добиени со вторична имперфективизација: *заgrаска – заgrаскува, зgrаска – зgrаскува, изgrаска – изgrаскува, изнаgrаска – изнаgrаскува, наgrаска – наgrаскува, ѱограска – ѱограскува, уграска – уграскува*. Од именските деривати ги среќаваме *grасканица, grаскоѱница* и *grаскач*. Прасл. **drasknъti* во македонскиот го континуира глаголската форма *grасне*. Перфективниот суфикс *-н-* и суфиксот за имперфективизација *-yва*, овозможиле формирање на видски парник на глаголот *grасне – grаснува*.

И прасл. **drazniti* е деривирани од истата основа (Трубачев 1978: 104). Во македонскиот ја среќаваме непрефиксираната глаголска форма *grазни*, којашто овозможила да се изведат глаголски форми, коишто пак, потоа со вторична имперфективизација со суфиксот *-yва*, образувале видски парови: *заgrазни – заgrазнува, наgrазни – наgrазнува, разgrазни – разgrазнува, ѱоразgrазни – ѱоразgrазнува*. Од именските и придавските деривати ги среќаваме: *grазба, grazлив* и *grазливосѱ*.

Семантичка деривација

Преку анализата на процесот на семантичка деривација на избраните прасловенски основи ќе се обидеме да ја следиме појдовната семантичка компонента и нејзиниот развој, кој во текот на јазичната еволуција се пренесувал од човекот (и неговиот однос кон просторот), животинскиот и растителниот свет, материјалниот (општествено-цивилизацискиот) свет, сè до најапстрактниот – менталниот свет.

Кај прасловенските основи **der-/*dar-/*dir-/*dor-/*dъr-* одликувачката вградена семантичка компонента прототипно е поврзана со човекот и со неговата активност во просторот. Таа се однесува на човековата активност **‘со физички контакт (се) нанесува по-**

вреда/оштетување при што се доаѓа до разделување на нешто’. Основната семантичка компонента вградена во овие основи лесно може да се пренесе низ материјалниот и до менталниот свет, поради прототипната поврзаност со човековата активност. Декомпозирајќи ја оваа вградена семантичка компонента, како најважни сегменти во таа активност се согледуваат ‘нанесувањето повреда/оштетување’ и ‘поделба’. Семантичкиот концепт за ‘повреда’ по пат на асоцијација мошне лесно се пренесува во менталниот свет, т. е. тоа што претставува ‘повреда/оштетување’ во реалниот свет – претставува ‘духовна болка, непријатност, неповолност’ во менталниот свет на човекот.

Во продолжение ќе се обидеме да го илустрираме погорекажаното преку примери.³

Семантичка компонента ‘со физички контакт (се) нанесува повреда/оштетување/разделување на нешто’

1. *Дере јаре.*
2. *Осџана ушџе кожџџа да се **догере**.*
3. *Ловеџој ја **догра** кожџџа и ја осџави да се суши.*
4. *Го зедов ножој и ја **задрав** козаџџа.*
5. *Месарој вешиџо џо **огра** јајнеџо.*
6. *Трчајќи геџеџо џагна и џо **огра** коленоџо.*
7. *Го џовлече силно и му ја **раздра** кошулаџџа.*
8. *Си ја **раздрав** ноџџџа.*
9. *Сиој се **раздрав** коџа џагнав.*
10. *Кожџџа му ја **содрав**.*
11. *Ги **содрал** џанџолонџџе.*

***

12. *Ја **угри** враџџџа.*
13. *Го **угри** со кундакој во џрбој.*
14. *Го **угри** одземи.*
15. *Си ја **угрив** ноџџџа.*
16. *Авиџомобилој **угри** во сиџој.*
17. *И му **угри** десетџ боздоџана.*
18. *Му **угри** шлаканиџа.*
19. *Се **угри** со ракаџџа џо колена и сџана.*

---

³ Сите примери во продолжение се преземени од *Диџиџалниој речник на македонскиој јазик* (<http://www.makedonski.info/>).

20. Децајџа се **заудираа** со ситџни камчиња.
21. Возовитџе се **судрија**.

***

22. Луџетџо ја **драјџаа** кожџаџа.
23. Се **драјџаше** џо снаџаџа.
24. Се **драјџа** од болви.
25. Ја **дрџаше** кошулаџа на џарчиња.
26. Кучињаџа џо **издрџаа** скиџникоџи.

***

27. Мачињаџа џо **драскаа** џо раџетџе.
28. Деџетџо со шајка **драскаше** џо масаџа.
29. Песоџи ја **драскаше** враџаџа.
30. Војниџитџе се **драскаа** на џрњеџо.
31. Се **драскам** низ шумаџа.
32. Трњеџо џо **издраска** џо лицеџо.
33. Трчајќи низ шумаџа се **издраска** џо раџетџе и нозетџе.
34. Мачкаџа џо **изнадраскала** деџетџо.
35. Се **изнадраска** берејќи каџини.
36. Си џо **удраска** вџориоџи џрсџи си џо изџреба џоказалеџоџи.
37. Си ја **надраскал** ракаџа.
38. Се **џодраска** џо џрбоџи, дури се раскрвави.
39. Тој се **драсна** од џранкиџе на **дракаџа**.
40. Ме **драснал** на рамоџо.
41. Мачеџо ме **драсна**.

***

42. Луџшоџи џрав му џо **дразнеше** џрлоџо.
43. Силнаџа свеџлина џи **дразни** очитџе.
44. Ладнаџа вода му џо **џораздразни** џрлоџо.

Согледувајќи ги примерите, можеме да утврдиме дека во сите прикажани глаголски деривати од прасловенската основа **der-* (и нејзините превојни варијации) ја содржат основната семантичка компонента. Оваа вградена семантичка компонента не се нарушила и кај префиксираните глаголски деривати, иако префиксите носат одредена семантичка модификација.

Семантичка компонента **‘(се) нанесува духовна болка, непријатност, неповолност (во менталниот свет)’**

1. *Ги **дере** луѓејќо со камајќа.*
2. *Се **дере** на цел ѓлас.*
3. *Бев на сервис за авѓомобилојќи, ме **одраа**.*
4. *За ѓој кредитиј кожајќа му ја **одраа**.*

***

5. *Болесјќа на дейќејќо мноѓу ѓешко ѓи **угри**.*
6. *Му **угрија** ѓолеми даноци на народојќи.*
7. *Ненадејќо се **сугри** со низа ѓешкојќиши.*

***

8. *Тоа не **задира** во вашијќи лични слободи.*
9. *Ојозицијќајќа ќе ѓо ѓоддржи секое решение кое нема да **задира** во иденјќијќејќојќи.*

***

10. *Се **драјќајќи** чорбајќијќи со нејќо.*

***

11. *Изнаграска* неколку збора на ѓаблајќа.

12. *Бесмислено **граскаше** на харјќија колијќи, коли, ѓројќи.*

***

13. *Иако знаеше дека ќе ѓо **ѓоразгразни**, сејќак му кажа за средбајќа.*
14. *Ми ѓи **разгразни** нервијќи.*
15. *Се **гразнеше** од најобични работи.*

Прототипниот семантички концепт, кој по пат на метафоризација се пренел во менталниот свет, е вграден во сите овие глаголски деривати. Основната семантичка компонента е лесно воочлива и во поголемиот дел од именските деривати. Лексемата **дерач** образувана од глаголот *дере* со суфиксот *-ач*, карактеристичен за образување *nomina agentis*, во македонскиот јазик примарно означува ‘тој што дере кожа на животни, на добиток’, но ги добила и значењата ‘катник кај животните што служи за раскинување на пленот’, ‘специјален нож што служи за дерење кожа’ – сите мотивирани од активноста која ја извршуваат, односно за којашто служат. Називот *дерач* од примарното значење на вршител на дејството ‘дерење кожа’ се пренел во менталниот свет, па така како преносно

го среќаваме значењето ‘тој што наплатува премногу, што пљачка, што на подмолен начин зема повеќе пари’: *Тој е герач и комарџија.; Сакаат и кожат да ни ја симнат ише герачи.* итн. Дериватот **џуз-гер** (и **џузгерка**) во материјалниот свет се специфицирал да значи ‘отпадоци, луспи при обработка на лен и коноп’: *Во мелницајта ѓо кршат леној да му исџаднат џузгеркише, лушише, носејќи ја основната семантичка компонента на ‘нешто разделено, оштетено со физички контакт’, која се задржала и во неговото вторично значење ‘лом, крш’: Пузгер ѓо сџорил – ѓо џреџејал, ѓо унишишл, ѓо најравил на џарчиња.*

Лексемата **удар** покрај ознаката ‘физички контакт на еден предмет со друг’ и сл. во реалниот свет, може да значи и ‘голема душевна болка’ во менталниот свет: *Неџовајта смрт беше за неа џежок удар.* Блиско значење во реалниот свет носи и дериватот **судир**, а неговото значење во менталниот свет се поместува до ‘несогласица, разногласие, конфликт’: *Дојде во судир.; Судирој на новојто со сџаројто.* Од дериватот **раздор** се развило слично значење и тоа само во сферата на менталниот свет ‘разногласие меѓу одделни луѓе, расправија’: *Предизвика раздор.; Сее раздор.*

Преносното значење преовладало и кај именските деривати **грајач** ‘лице што се потсмева, се подбива со некого’ и **граскач** ‘лице што пишува бесмислици, глупости’. Со формата **грака** во материјалниот свет на човекот е именувана ‘вид бодликава грмушка со жолти цветови во вид на грозд и дрвенести плодови во вид на диск – *Paliurus aculeatus*’, а пошироко може да се однесува и на ‘секое растение со боцки, трн’. Мотивот за добивањето на овој назив е лесно воочлив, ‘нешто што нанесува повреда со физички контакт’, препознатлив во појдовната семантичка компонента на неговата основа.

Како последица од ‘нанесувањето повреда, болка’ ги регистрираме дериватите: **грасканица** ‘рана добиена од драскање’ (со физички контакт – во реалниот свет): *Драсканици на лицејто.; Црвена драсканица.;* и **гразба** ‘чувство предизвикано со физиолошки процес или со надворешно влијание врз сетилата’: *Нагворешни гразби.; Силинајта на гразбајта.*

***

Во одредени контексти семантичката компонента ‘со физички контакт (се) нанесува повреда/оштетување при што се доаѓа до

разделување на нешто' во реалниот свет се поместила до значењето 'со физички контакт (се) нанесува/поставува некаков белег, трага, пат...'. На пример:

1. *Угри камбанай̑а.*
2. *На еднио̑и сид му угри жол̑и̑а боја, на дру̑ио̑и̑и зеленикава.*
3. *Војнико̑и̑ бе̑аше едно време љо ља̑ио̑и̑, а љо̑и̑оа угри љреку̑и̑ру̑и̑а.*
4. *Му угри љо љра̑а̑и̑а.*

Тука ги приведуваме и примерите во кои се содржани именските деривати *гира* 'трага од човек или животно' и *љродор* 'пробив, пат':

1. *Му оги љо гирай̑а.*
2. *Продор на лева̑и̑а с̑ирана.*

Ваквиот трансфер на значењето во реалниот свет, лесно се пренел и во менталниот свет, каде ја имаме семантичката компонента '(се) нанесува белег (во менталниот свет)'. На пример:

1. *Во народна̑и̑а љрей̑с̑ава за љрево̑и̑ и казна̑и̑а љродира уче̑е̑и̑о за можнос̑и̑а на љрос̑и̑ува̑е̑и̑о.*
2. *Угри дванаесет̑и̑.*

Во некои контексти дошло и до поголемо поместување на семантичката компонента '(се) нанесува повреда, болка...'. Така, преку семантичката компонента '(се) нанесува/поставува некаков белег...', се мотивирала и семантичката компонента '(се) нанесува/прави некаква промена'. На пример:

1. *Прво љше̑ја раки̑ја, а љо̑и̑оа угри̑ја на вино.*
2. *Угри на живо̑и̑ и на веселба.*
3. *Се разгразни од ше̑и̑и̑е со љубенио̑и̑.*

Заклучок

Анализата на семантичката деривација на прасловенските глаголски основи **der-/*dar-/*dir-/*dor-/*dyr-* во македонскиот јазик покажа дека овие различни словенски превојни варијации на индоевропскиот корен **der-*, и покрај различните деривациски процеси, ја задржале прототипната семантичка компонента, макар во нејзиното најшироко разбирање. Овие глаголски основи, чија вградена семантичка компонента е прототипно поврзана со една

од најстарите човекови активности, биле мошне продуктивни при деривирањето форми чии значења, по асоцијативен пат или по пат на метафора, се пренеле од реалниот свет на човекот до неговиот апстрактен свет.

Појдовната семантичка компонента вградена во прасловенската основа **der-* (и нејзините превојни варијанти) можеме да ја развиеме како ‘(се) нанесува повреда/оштетување при што се доаѓа до разделување на нешто’. Компонентата ‘нанесување повреда/оштетување’ лесно се пренесува од реалниот во менталниот свет, каде што се огледува како ‘непријатност, неповолност, духовна болка...’. Негативната конотација содржана во оваа семантичка компонента во одредени контексти (како во реалниот, така и во менталниот свет) избледувала и се неутрализирала до поопштата компонента ‘нанесување/поставување (белег, трага, пат или промена)’, која може да носи и позитивен признак.

На крај, можеме да утврдиме дека македонскиот јазик ги искористил наследените прасловенски механизми, од една страна, но ги употребил и сопствените механизми, од друга, со цел што подлабоко да ја истакне семантичката диференцијација, а притоа пообјективно да го претстави светот во кој суштествува.

Користена литература

- Дийџитален речник на македонскиот јазик, <http://www.makedonski.info/>
Конески Кирил 2003: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Марковиќ Марјан, Тополињска Зузана 2019: *Семантичка деривација на одбрани прасловенски корени (македонски – њолски)*, МАНУ, Скопје.
- Чундева Нина 2016: „Русизмите во Толковниот речник на македонскиот јазик“, *Македонски јазик, LXVII*, 131-145, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Трубачёв Олег Н. (ред.) 1977: *Этимологический словарь славянских языков*, т. 4, Наука, Москва.
- Трубачёв Олег Н. (ред.) 1978: *Этимологический словарь славянских языков*, т. 5, Наука, Москва.
- Boryś Wiesław 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Krakow.
- Buck Carl D. 1988: *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Derksen Rick 2008: *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Brill, Leiden – Boston.

- Derksen Rick 2015: *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon*, Brill, Leiden – Boston.
- Mayrhofer Manfred 1992: *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, I, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.
- Pokorny Julius 2007: *Proto-Indo-European Etymological Dictionary*, Dnghu Association.
- Skok Petar 1971: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, JAZU, Zagreb.
- Snoj Marko 2016: *Slovenski etimološki slovar*, Založba ZRC, Ljubljana.
- Sławski Franciszek (red.) 1979: *Słownik prasłowiański*, III, PAN, Wrocław.
- Sławski Franciszek (red.) 1984: *Słownik prasłowiański*, V, PAN, Wrocław.
- Topolińska Zuzanna 2017: „Derywacja sematyczna“, *Пуїевима речи, Зборник радова у часи Даринки Горѿан Премк*, 341-344, Универзитет у Београду.

Ангелина Панчевска

Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје
angelina@manu.edu.mk

НАЗИВИТЕ ЗА 'ОВЕН, БРАВ' ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ ВО СПОРЕДБА СО ДРУГИТЕ СЛОВЕНСКИ ДИЈАЛЕКТИ

Апстракт: Во текстот се разгледуваат називите за 'овен, брав' во 24 населени места од македонската јазична територија. Се прави анализа во поглед на етимологијата и на дистрибуцијата на овие називи, при што се земаат предвид и називите од дијалектите на останатата словенска територија. За таа цел се користат материјалите од *Ойшійословенскиоѝ линѝвистѝички атлас*.

Клучни зборови: дијалекти, македонски јазик, називи, 'овен, брав', етимологија

Вовед

Во овој текст ќе биде обработен материјал од прашање од II Лексички том на Општословенскиот лингвистички атлас (ОЛА) од областа на сточарството. Станува збор за називите на *'овен, брав'* во словенските дијалекти, т.е. во пунктовите опфатени во ОЛА – 853 населени места од целата словенска територија. Македонскиот дијалектен комплекс во овој проект е претставен со 24 населени места кои се распоредени во рамките на државните граници, но и надвор од нив. Едно населено место се наоѓа во Република Албанија, а 8 во Република Грција. Називите за *овен, брав* се предмет на обработка на прашањето L 225 'некастрированный самец овцы' според Прашалникот на ОЛА, а се обработени во картата бр. 4 во II лексички том на ОЛА (К. Герман 33: 2000).

Овие називи на целата словенска територија означуваат *мажјак на овца* кој се поврзува со *ѝарење* и се изведуваат од поими кои се однесуваат или на парење кај животните или пак на самиот вид на животното (ситна стока, мажјак и сл.). На македонската јазична територија функционираат називи кои се изведуваат од четири основи. Пошироко, на словенската територија, се употребуваат главно уште три називи (*baran, tryk, praz*).

Географска дистрибуција

Во продолжение следат литературните називи во сите словенски јазици: словенечки – *oven*, српски – *баран*, хрватски – *baran*, македонски – *брав*, бугарски – *овен*, чешки – *beran*, словачки – *baran*, лужички – *boran*, полски – *baran*, белоруски – *баран*, украински – *баран*, руски – *баран*.

а. Географска дистрибуција на називите во македонските населени места:

Називите во населените места на македонската дијалектна територија се распоредени вака: 90 (Лазарополе) – *braf*, 92-94 (Вруток, Теарце, Ракотинци) – *oven*, 95 (Љубанце) – *brav*, 96 (Радожда) – *oven* // *mårk*, 97 (Звечан) – *oven mrkar*, 98 (Шлегово) – 'овэн // *brav*, 99 (Пештани) – *mårkač*, 100 (Извор) – *braf*, 101 (Дихово) – *oven* // *braf*, 102 (Витолиште) – *pro'zovit braf*, 103-105 (Радовиш, Берово, Фурка) – *koč*, 106 (Бобошчица) – /, 107-109 (Вамбел, Нестрам, Тиолишта) – 'oven, 110 (Тремно) – *koč*, 111 (Кронцелево) – *braf*, 112 (Висока) – *koč*, *u'ven*, 113 (Секавец) – *koč*, 113а (Плевна) – *koč* // 'oven.

Од дијалектниот материјал може да се изведат следните основи кои се употребуваат во македонските дијалекти: *овъ-*, *borv-*, *mrъk-* и *коџ-*.

б. Географска дистрибуција на називите во словенските дијалекти.

На **руската** дијалектна територија доминантна е формата *baran*, а се среќаваат и *xora* / *xorka*, *knoras*; на **украинската** територија исто така доминантна е формата *baran*, а ограничено се среќава и *markač*; на **белоруската** најзастапена е исто така формата *baran*, а покрај неа се употребуваат и *morkač* / *markač*, *markalj*; на **полската** територија доминира формата *baran*, нешто поретко се среќава *tryk*, а во еден пункт и *markac*; на **лужичката** територија: *baran*; на **словачката** во употреба е литературната форма *baran*, а во два пункта надвор од државната граница се употребува *koč*; на **чешката** територија единствена е литературната форма *beran*; на **словенечката** се употребуваат повеќе форми: *mrkač*, *oven*, *janc*, *kaštron*, *bidor*; на **хрватската** доминира *ovan*, а се среќаваат и *brav*, *praz*, *baran*; **босанската**: *ovan*, поретко и *mrk* / *mrkalj*, *praz*; **српската**: *ovan* и *praz* во еден пункт; на **црногорската**: *ovan*; и на **бугарската** дијалектна територија: *oven*, *praz* и *коџ*.

Етимолошка анализа

а. *брав*

Во седум населени места, распоредени практично низ целиот дијалектен ареал, називот *брав* се употребува за именување на некастрираниот мажјак на овца. Во пет населени места тој е единствен назив, а во пунктот 102, Витолиште, називот е дополнет со *ѝрозовиѝ*. Во другите две населени места тој е во употреба заедно со *овен*. Овој назив е општословенски и прасловенски, без рефлекси во балтичката група јазици – (*boŕço), (Skok I 1971: 202). Skok се сложува со Brugmann дека *брав* е стара колективна именка за ситна стока од двата рода (*овен, овца, јарец, јаре*). Фасмер вели дека е во сродство со ст.в.герм. *barug, barh*, ст.исл. *boŕgr*, нов .в. герм. *Borch*. Словенскиот збор води потекло од старата збирна именка од основата *-и* (I 1986: 195). Освен на македонската јазична територија овој назив се употребува уште само во три населени места на хрватска територија.

б. *овен*

Вториот назив кој е исто така распространет на целиот дијалектен ареал како и првиот, *овен*, се јавува во шест населени места. Во три случаи се појавува како единствен одговор. Во еден од тие пунктови, 97 Звечан, се јавува како дел од описен израз – *овен мркар*. Вториот дел од називот е изведен од основа од која исто така се изведуваат називи за ова животно, сп. подолу. Во другите три населени места називот се употребува со останатите три називи (*мркач, брав, коч*). Формата *овен* се поврзува со индоевропското, балтословенско, општословенско и прасловенско *ovъ ‘*aries*’ m наспрема *ovis f* (со кое што е во прасродство). Според Skok означувањето дека станува збор за мажјак се извршува со суфиксот *-ьпъ* како во балтичката група: ст. прус. *awins*, лит. *āvinas*, латв. *avins; ...*” (Skok II 1972: 579). Овој назив се употребува и пошироко на целиот јужнословенски дијалектен комплекс, но воопшто не се појавува на словенскиот север.

в. *коч*

Често употребуван назив во македонските дијалекти е називот *коч*, кој се јавува како одговор во седум населени места, распоредени во југоисточниот јазичен ареал. Во пет од нив функционира како единствен, а во другите заедно со *овен*. Овој назив е заемка од турскиот јазик (*коç*) и е со значење *овен*. (в. Български етимологичен речник, Том II 1979, 685 стр.) Покрај тоа што се употребува на македонскиот јазичен ареал, оваа заемка се јавува и на бугарскиот и уште во неколку населени места на границата на словенскиот

север – едно на хрватскиот јазичен ареал, две на словачкиот и едно на украинскиот.

г. *мркач*

Во две населени места се јавува називот *мркач*. Во едното функционира како единствен назив и во полната форма, додека во другото е без суфиксот *-аџ-ь* и се употребува со *овен*. Во едно место од основата *mrъk-* се изведува дополнително за *овен* – *овен мркач* (п. 97). Овој назив се поврзува со глаголот *mrъkati* од старословенскиот и значи ‘се возбудува, се пари’ за овци, кози, риби (Skok II 1972: 467). Понатаму Skok смета дека според првото значење на старословенскиот глагол станува збор за ономаатопеја која станала овчарски термин за коитус кај овци и кози, понатаму пренесен и кај рибите (1972: 467). Форми изведени од оваа основа пошироко на словенскиот ареал се употребуваат уште на јужнословенска територија (главно во словенечките пунктови) и на источнословенска територија (во белоруските пунктови и во неколку полски и украински пунктови).

Формата која е распространета на целата словенска територија *baran* не е со најјасна етимологија, според Boryś. “Psł. *baranъ (/ *boranъ, *beranъ) ‘samiec owcy’, zapożyczenie z nieznanego źródła, por. alb. *bēr* ‘owca’, wł. dial. *bera*, *bar* ‘baran.’” (2008: 21). Фасмер (I 1986: 123-124), повикувајќи се на други автори, смета дека се работи за ономаатопејско потекло на називот, звуци кои служеле за повикување на животното (*бпр* и сл.). Но сепак, значењето е слично како и кај останатите форми кои се во употреба – ‘некастриран мажјак на овца’.

Формата пак која во неколку пункта се јавува на полската територија, *tryk*, се изведува од глагол кој означува ‘бодење, тепање со роговите на овните’, сп. “*Tryk, trykać i tryskać, tryks, tryk(s)nać*, o ‘bodzeniu się baranów, tłuczeniu rogami’”. (Brückner 1985: 578)

Називот *praz* се употребува во говорите на јужнословенските јазици, освен во словенечкиот, и е со значење *јарец*, *некастриран овен*. Потекнува од прасловенското *porzъ, со изведена метатеза, а паралели не се наоѓаат во балтичките ниту во останатите индо-европски јазици. Се чини дека *porzъ < ие. **porĝ-* алтернира со **pork-* > прасе, лат. *porcus*. Се споредува со санскритското *sprh-*, грчкото *σπέρχω*, старовисокогерманското *paruh*, *paruc*, *parch* и тн. (Skok III 1973: 27)

Заклучок

Од материјалот претставен во ОЛА картата се забележува дека на источнословенска територија речиси во сите пунктови во употреба е формата *baran* со други фонетски варијанти, спорадично и доста ограничено се употребува и формата *markač*. *Baran* се употребува и на западнословенска територија како единствена форма. На полската територија во неколку пункта се јавува и формата *tryk*. На јужнословенска територија најчесто употребуваната форма е *oven*, а покрај неа се употребуваат и *brav*, *praz* како и некои други форми, но со многу мала застапеност. Па така може да се констатира дека во рамките на словенскиот свет, македонските дијалекти се вклопуваат главно во јужнословенската средина, но притоа изразувајќи и свои особености. Називот *овен* е во широка употреба во говорите на јужнословенските јазици, а називот *брав* се употребува во три населени места на хрватската територија. *Коч* се јавува уште во бугарските дијалекти, во еден хрватски пункт, но го има и во словачкиот и во украинскиот, иако поограничено. Најспецифичен е називот *мркач* (*овен мркач*), кој се јавува уште во неколку словенечки населени места, а го има и во неколку полски, белоруски и украински. Од оние називи кои се карактеристични за словенскиот север ниту еден не се појавува во македонскиот дијалектен комплекс.

Користена литература

- Български етимологичен речник, II, 1979, БАН, София.
- Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Выпуск 2. Животноводство, 2000, Warszawa.
- Фасмер М. 1986: *Этимологический словарь русского языка*, том I, Издательство „Прогресс“, Москва.
- Boryś Wiesław 2008: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Krakow.
- Brückner Aleksander 1985: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Skok Petar 1971: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga I, JAZU, Zagreb.
- Skok Petar 1972: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga II, JAZU, Zagreb.
- Skok Petar 1973: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga III, JAZU, Zagreb.

Соња Миленковска

Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“
 Македонска академија на науките и уметностите – Скопје
 sonjam@manu.edu.mk

НАЗИВИТЕ ЗА ‘УСНИ’ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ ВО КОРЕЛАЦИЈА СО ЕКВИВАЛЕНТИТЕ ВО ДРУГИТЕ СЛОВЕНСКИ ДИЈАЛЕКТИ (СПОРЕД МАТЕРИЈАЛИТЕ НА ОПШТОСЛОВЕНСКИОТ ЛИНГВИСТИЧКИ АТЛАС)

Апстракт: Целта на анализата во овој текст е да се покаже географската дистрибуција, етимологијата и семантичката мотивација на називите за ‘усни’ во македонските дијалекти, во корелација со истозначните називи на пошироката словенска јазична територија, според материјалите на Општословенскиот лингвистички атлас (ОЛА).

Клучни зборови: називи за ‘усни’, материјал на ОЛА, македонски дијалекти, словенски дијалекти

Предмет на обработка во овој текст се македонските дијалектни називи за ‘усни’ во корелација со соодветните називи на останатата словенска дијалектна територија. Називите се опфатени со прашањето L 1388 ‘губы’ според *Прашалникој на Ојшійословенскиој лингвистички атлас* (Вопросник ОЛА 1965) од *Лексичкиој том 9* на ОЛА посветен на човекот и обработени во картата бр. 17¹ (ОЛА 2009: 67) од истоимениот том на ОЛА.

Литературните називи за ‘усни’ во словенските јазици се следните: рус. *ѓубы*, блр. *ѓубы*, укр. *ѓуби*, пол. *wargu*, луж. *hubjelgubje*, слч. *peru*, чеш. *rtu*, слн. *ustnice*, хрв. *usne*, *usnice*, срп. *usne*, буг. *усѓни*, мак. *усни*.

Во продолжение ќе биде претставена географската дистрибуција на словенските и македонските дијалектни називи за ‘усни’, според материјалите на ОЛА, како и етимолошката анализа на македонските називи и нивната семантичка мотивација.

¹ Види карта 2.

1. Географска дистрибуција на називите за ‘усни’ во словенските и македонските дијалекти

Речиси на целиот словенски исток застапени се форми коишто ја содржат основата *gɔb-* (*gɔb-y*²). *Сѝорагично се среќаваат форми коишто се со основа grib-* (*grib-y*) и форми од туѓо потекло (*(lup)-y* од литв. *lūpa*). Во неколку пунктови на украинската територија се јавуваат форми со основата *v̋rg-* (*v̋rg-y*).

Форми коишто ја содржат основата *v̋rg-* се мошне застапени на словенскиот запад, речиси на целата полска и во неколку пунктови на словачката територија (*v̋rg-y*). На полската територија спорадично се јавуваат и форми со основата *ust-* (*ust-a*). На словачката територија доминантни се формите со основата *gɔb-* (*gɔb-y*), а во неколку пунктови се среќаваат и форми со основата *pysk-*, коишто, пак, се застапени речиси на целата чешка територија (*pysk-y*).

Словенскиот југ е поразновиден. Форми со основата *ust-* (*ust-ɨn-ɛ/y*, *ust-ɨn-ic-ɛ/ɛ*, *ust-ɨn-ɛ/y*, *ust-a/y*) се среќаваат на целата јужнословенска територија, но некаде со помала (како на македонската, словенечката, бугарската и босанската територија), додека на останатиот дел со поголема фреквенција. На мал дел од јужнословенската територија, поконкретно босанската и незначително хрватската територија, се јавуваат форми со основата *gɔb-* (*gɔb-ic-ɛ*). На словенечката територија се јавуваат и формите (*žnabl*)-*ɛ/y* коишто потекнуваат од ствгерм. *snabel*. На црногорската територија се среќаваат форми со основата *ry-dl-* (*ry-dl-a* и *ry-dl-ic-ɛ*). На бугарската, пак, мошне се застапени формите со основата *žu-k-*, односно *žu-n-* (*žu-k-y*, *žu-n-y*) и форми со основата *b̋rn-* (*b̋rn-y*), а се среќаваат и форми коишто потекнуваат од алб. *buzë* (*(buz)-i*), коишто се јавуваат и на српската територија (*(buz)-ɛ*).

На македонската дијалектна територија, претставена преку пунктовете на ОЛА, се среќаваат следните форми³: *merda*//*merdi*⁴ (90 – Лазарополе), *buzi* (92 – Вруток), *rilo* (93 – Теарце), *rilki* (94 – Ракотинци), *usna* (95 – Љубанце), *buzi* (96 – Радожда), *rilki* (97 – Звечан), *'usti* (98 – Шлегово), *buza* (99 – Пештани), *taralki* // *taralka*

² Формите се претставени преку системот на обопштувачка транскрипција којшто се применува во легендите и коментарите на *Ойшійословенскиоѝ линѝвисѝички айлас*.

³ Види **карта 1**.

⁴ Формите на македонската дијалектна територија се претставени со примена на системот на фонетска транскрипција прифатена од *Ойшійословенскиоѝ линѝвисѝички айлас*.

(100 – Извор), муска (101 – Дихово), 'usta (102 – Витолшите), du'dak//du'daci (103 – Радовиш), 'usta (104 – Берово), du'daci//du'dak (105 – Фурка), buza//buze (106 – Бобошчица), 'buzi (107 – Вамбел), 'buza (sg) (108 – Нестрам), 'buzi (109 – Тиолишча), 'buzi (110 – Тремно), 'buzi (111 – Кронцелево), du'daci (112 – Висока), du'daci (113 – Секавец), 'usni//'bærni (113a – Плевна).

Географската дистрибуција на називите за ‘усни’ на македонската територија покажува значителна фреквенција на називот *бузи* (*буза*, *бузе*), нешто помала застапеност на називите *усџа* (*усџи*, *усни*, *усна*), *гудак* (*гудаци*), *рилки* (*рило*) и спорадична појава на називите *муџка*, *б’рни*, *џаралка* (*џаралки*) и *мерџа* (*мерџи*).

2. Етимолошка анализа на називите за ‘усни’ во македонските дијалекти⁵

Најзастапениот назив *бузи* (*буза*, *бузе*) е карактеристичен за западниот ареал на македонската дијалектна територија.

Називот е со потекло од алб. *buzë* со значење ‘усна, раб, брег, карпа’ (од протоалб. *budjā* коешто е идентично со литв. *budė* со значење ‘точило, т.е. камен за острење’). И литванскиот и албанскиот назив се поврзуваат со ие. **bhudh-men* со значење ‘дно’ (сп. Orel 1998: 43).

На пошироката словенска територија, според материјалите на ОЛА, слични називи спорадично се среќаваат на српската и на бугарската територија. За нив се смета дека потекнуваат од ром. *buză* (со исто значење ‘усна, остар раб, врв на карпа’), кое, според Орел, исто така е добиено од алб. *buzë*.

Помалку застапениот назив *усџа* (*усџи*, *усни*, *усна*) се среќава претежно во северниот и источниот ареал на македонската територија.

Овој назив потекнува од ие., балтослов. и прасл. форма **usta* од којашто се изведува и формата *usna* < стсл. *ustьna*; формата се континуира речиси во сите словенски јазици; од истото потекло во македонскиот јазик се и називите *усџице* ‘место каде што река се влева во друга река или море’, *усџина* ‘грло на шише или барде’ и сл.; прасл. **usta* може да се поврзе и со стпрус. *austo* ‘усни’, литв. *uostà*, *úostas*, ‘устие на река, залив’, латв. *uosts*, *uōsta* ‘залив, пристаниште’, лат. *ōstium* ‘врата, устие, влез, пристап’, стинд. *ōṣtha-*

⁵ Предмет на етимолошка анализа се само називите за кои е пронајдена соодветна етимологија.

‘усна’, авест. *aošta-* ‘усна’, што се поврзува со пие. **ōus-t- / *əus-t-* од пие. **ōus-* ‘усни’; самогласката *и* во прасловенската форма настанала од ие. двоглас *ai* во коренот **ous-* којшто има значење ‘фаќам, опфаќам’ (Boryś 2005: 671; Skok 1973: 549; Дрвошанов 2005: 32)

Називи од истото потекло, според материјалите на ОЛА, се среќаваат речиси на целиот словенски југ со различна фреквенција. Се среќаваат и на словенскиот запад, поточно во неколку пунктови на полската територија, а спорадично може да се сретнат и на словенскиот исток, во еден пункт на руската, и во два пункта на украинската територија.

Помалку фреквентен е и називот *гудак* (*гудаџи*). Називот е од турско потекло, т.е. од тур. *dudak* и ги означува горниот и долниот раб на устата кои се испакнуваат, испупчуваат нанадвор’ (сп. Egen 1999: 120; БЕР I 1962: 442). Во *Дијалектниот речник на македонскиот јазик* (<http://www.makedonski.info/>) се среќава и назив *гудлак* ‘вид земјен сад со отвор за пиење вода’ (од тур. *dudaklı*) којшто веројатно е со слично потекло.

Инаку, според материјалите на ОЛА, овој назив не се среќава на пошироката словенска јазична територија.

Називот *рилки* (*рило*) се среќава во три населени места на македонската дијалектна територија.

Се работи за назив којшто потекнува од прасл. **rydla* коешто, пак, е изведено од глаголот **ryti* со значење ‘копа, рие; ја длаби земјата со муцката’; прасловенската форма ја континуираат и други словенски јазици – рус. *rylo*, срп. *рило*, хрв. *rilo* со значење ‘муцка (од свиња)’, потоа стсл. укр. блр. *rylo* ‘мотика’, чеш. *rydlo* ‘длето’, слч. ‘длето, лопатка’ и сл; може да се спореди и со лат. *rutrum* ‘лопатка’, лат. *raûklis* ‘ренде, гребло, стругало’; од друга страна, прасловенскиот глагол **ryti* се поврзува со литв. *rąuti* ‘вади (од корен), кине, влече, копа’, латв. *raût* ‘ кине, извлекува’, потоа со стисл. *ryja* ‘ кине, кубе (волна)’, ир. *ruam* ‘лопата’, но и со лат. *ruō, ruere* ‘паѓа, пропаѓа’, а сето се поврзува со ие. *rū* од *reu* ‘копа, рие, гребло’, (сп. Boryś 2005: 529; БЕР VI 2012: 258, 272, 273; Skok 1973: 148).

На пошироката словенска територија, според материјалите на ОЛА, називи од исто потекло се среќаваат во три пункта на црногорската територија.

Спорадично, на македонската дијалектна територија, се среќаваат и неколку единични називи за ‘усни’. Еден од нив е називот *муцка*, за којшто се претпоставува дека е форма со италијанско

потекло, поточно од итал. *misone*, дојдена посредно преку грчкиот јазик, односно од нгрч. *μουσούνα* (сп. Аргировски 1998: 190). Но, сепак е поверојатно дека станува збор за експресивен израз, ономатопеја со која се имитира звукот при движењето на усните додека се јаде (Skok 1972: 473-474). Се поврзува и со глаголот *муцка* ‘зборува неразбирливо, тивко и со подзапирање; мрмори (Мургоски 2011: 691).

Според картата на ОЛА, на пошироката словенска јазична територија, сличен назив (со потекло од итал. *misone*) се среќава во еден пункт на словенечката територија.

Вториот единичен назив е *б’рни* којшто се јавува паралелно со називот *усни*. Овој назив е добиен од прасл. **burna*, коешто е сродно со литв. *burnà* ‘уста’, ие. **bhrnā*, а може да се спореди и со ерм. *beran* ‘уста’, ир. *bern* ‘клисурa’ и грч. *φάρυγγ* ‘грло’ (БЕР I 2012: 103).

Според картата на ОЛА, називи од исто потекло се среќаваат во шест пункта на бугарската територија.

Последниот во серијата единични називи е називот *ѿаралка* (*ѿаралки*). За потеклото на овој назив може само да се претпоставува. Едно толкување е според *Бѿларски еѿимолоѿичен речник VII* (2010: 814) каде што се среќава назив *ѿарало* со значење ‘дрдорко, брборко’, а кој се поврзува со чеш. дијал. *tárat* и слч. дијал. *tárat* ‘дрдори, брбори’ за коишто се смета дека имаат ономатопејско потекло.

Според картата на ОЛА називот *ѿаралка* е регистриран само на македонската територија.

***

Географската дистрибуција на називите за ‘усни’ на македонската дијалектна територија (претставена преку пунктовете на ОЛА), анализирана во корелација со дистрибуцијата на истозначните називи на пошироката словенска јазична територија, покажува дека: називот *усѿа* (*усни*, *усна*) се среќава речиси на целиот југ со различна застапеност, на словенскиот запад во неколку пунктови на полската територија и спорадично на словенскиот исток; називот *бузи* (*буза*, *бузе*) се среќава спорадично на српската и бугарската територија; називот *рилки* (*рило*) се среќава уште во три пункта на црногорската територија; називот *муцка* во еден пункт на словенечката територија; називот *б’рни* уште во шест пунктови на бугарската територија; додека називите *гудак* (*гудаци*) и *ѿа-*

ралка (*шаралки*) не се среќаваат на пошироката словенска јазична територија.

Етимолошката и семантичка анализа на називите за ‘усни’ ја покажува мотивацијата за доделување на називите којашто, пак, се разоткрива од неколкуте примарни значења на корените од коишто потекнуваат, без оглед дали се работи за наследени или позајмени називи. Како мотивација за именување на ‘усни’ во македонските дијалекти може да се посочи: а) нешто што има форма на испакнатина, испупчување; б) нешто што има форма на отвор, влез во шуплина; в) нешто со што се копа, рие, длаби (земја); г) звук кој се произведува при движењето на усните додека се јаде, при неразбирливо и испрекинатото зборување или при долго и бесмислено зборување.

Список на кратенки

авест – авестиски	пол. – полски
алб. – албански	прасл. – прасловенски
блр. – белоруски	ром. – романски
буг. – бугарски	рус. – руски
грч. – грчки	слн. – словенечки
ерм. – ерменски	слч. – словачки
ие. – индоевропски	срп. – српски
ир. – ирски	ствгерм. – старовисокогермански
итал. – италијански	стинд. – староиндиски
лат. – латински	стисл. – староисландски
латв. – латвиски	стпрус. – старопруски
литв. – литвански	тур. – турски
луж. – лужички	укр. – украински
нгрч. – новогрчки	хрв. – хрватски
пие. – праиндоевропски	чеш. – чешки

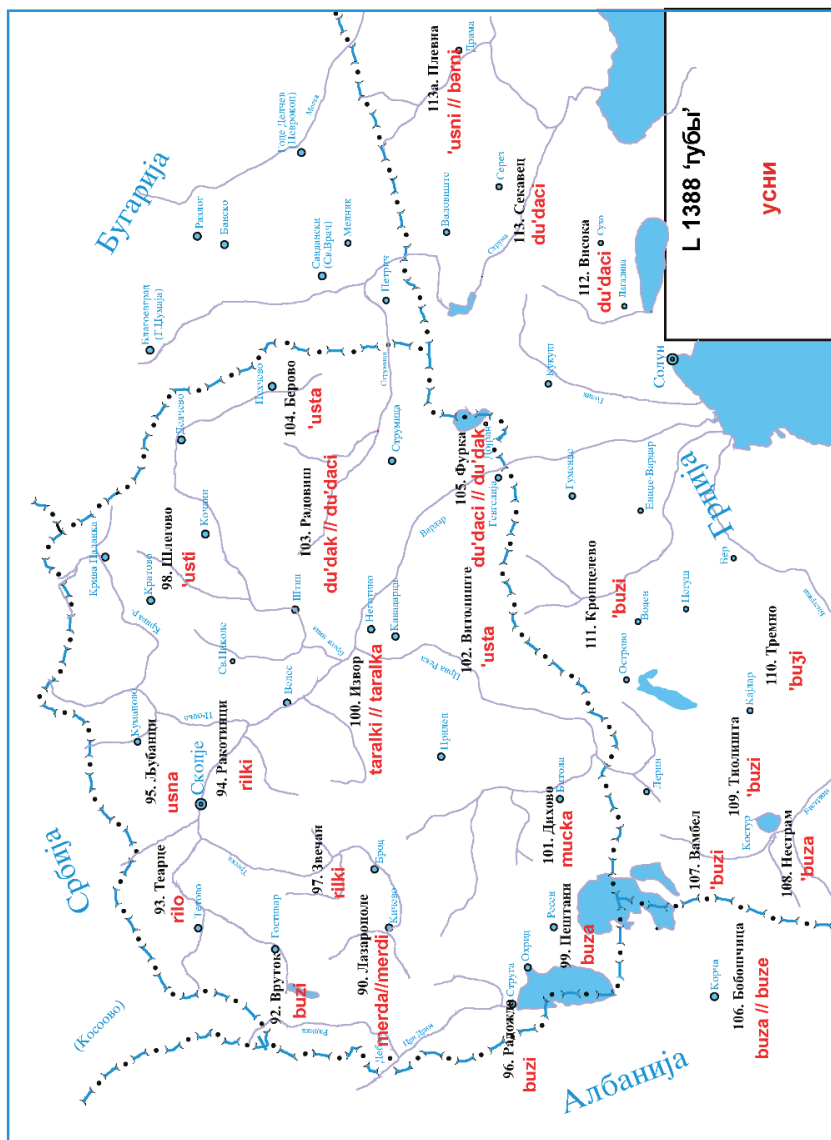
Користена литература

- Аргировски Мито 1998: *Грцизмиите во македонскиот јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков, Скопје.
- БЕР I 2012: *Български етимологичен речник I*, Българска академия на науките, Софија.
- БЕР VI 2012: *Български етимологичен речник VI*, Българска академия на науките, Софија.
- БЕР VII 2010: *Български етимологичен речник VII*, Българска академия на науките, Софија.
- Вопросник ОЛА 1965: *Вопросник общеславянской лингвистической атласа*, Издательство „Наука”, Москва.
- Дрвошанов Васил 2005: *Анаџомската лексика за човеки во македонскиот јовори*, ИМЈ „Крсте Мисирков, Скопје.

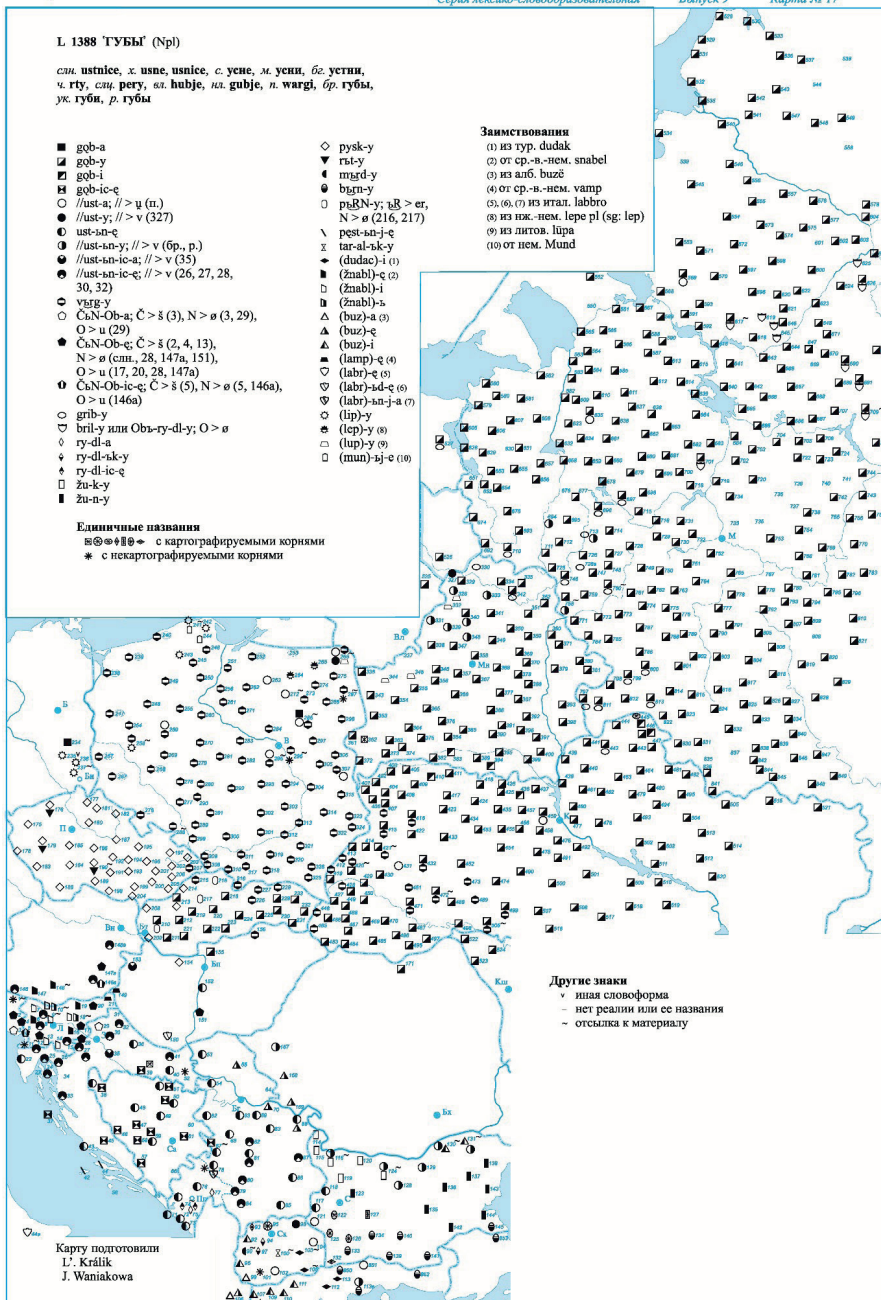
- Мургоски Золе 2011: *Толковен речник на современој македонски јазик*, Филолошки факултет, Скопје.
- ОЛА 2009: L 1388 ‘губы’, L’. Králik, J. Waniakowa. *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная, Выпуск 9. Человек.* ред. Siatkowski, Janusz. Waniakowa, Jadwiga. Instytut języka polskiego PAN, Kraków.
- Дијитален речник на македонскиот јазик* (<http://www.makedonski.info/>)
- Boryś Wiesław 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Krakow.
- Eren Hasan 1999: *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara.
- Orel Vladimir 1998: *Albanian Etymological Dictionary*, Brill, Leiden-Boston-Köln.
- Skok Petar 1972: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knj. 2*, JAZU, Zagreb.
- Skok Petar 1973: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knj. 3*, JAZU, Zagreb.

Карта 1

Карта 2

75 ГОДИНИ СТАНДАРДЕН МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Људмил Спасов

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
ljspasov@ukim.edu.mk

Далибор Јовановски

Филозофски факултет
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
dalibor@fzf.ukim.edu.mk

РЕЗОЛУЦИЈАТА НА ИНФОРМБИРОТО И СТАТУСОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Предмет на трудот е анализа и приказ на текстот на книгата *По вовод најновиот напад на нашиот јазик* од Блаже Конески (Конески 1948), како и објаснувањето на историската и политичката заднина на оспорувањето на македонскиот јазик од страна на бугарската држава по 1948 г.

Клучни зборови: книгата *По вовод најновиот напад на нашиот јазик* од Блаже Конески од 1948 г. (Конески 1948); резолуцијата на Информбирото; историска и политичка заднина; бугарска држава.

1. Цели

Целите на трудот се повеќе, со оглед на неговата сложеност на тематика:

Да се докаже дека:

1. афирмацијата на сопствениот стандарден јазик не се одвива без пречки, правени од страна на соседните народи, особено ако се тие побројни и имаат (имале) постара стандардизација.
2. Пречките најчесто се мотивирани од хегемонизам/национализам, т.е. „покажување сила“ од страна на „поголемиот“ кон „помалиот“, додека во функција на аргументација се користат јазичните факти.
3. да се покаже дека јазичните прашања од овој вид, не спаѓаат во областа на лингвистиката и социолингвистиката во потесна смисла, туку во јазичната политика и/или политиката во јазикот.

2. Целта на овој текст

Целта на овој текст е и од стилска гледна точка да ги покаже начините како Бл. Конески ја гради полемиката. Книгавта е многу значајна и затоа што покажува дека Блаже Конески не се занимавал само со лингвистиката, туку и со јазичната политика и/или политиката во јазикот.⁶

3. Објаснувања за најчестите поими и личности споменувани во статијата⁷

- *Информбиро/Инфорбиро* — скратеница за Комунистичкото информациско биро (познато и како Коминформ).

Основано е на 27 септември 1947 г. По 1948 г. главната функција на Информбирото претставува агитацијата против комунистичкото раководство во Југославија.

Текстот на Георги Чанков во однос на кој е напишан одговорот на Блаже Конески е излезен непосредно по Резолуцијата на Информбирото и претставува дел од организираниот политички напад против СФРЈ.

- *Георги Чанков Иванов* (псевдоними – Хубенов, Стојчев), авторот на текстот со кого полемизира Бл. Конески, бил бугарски политичар, член на Политбирото на ЦК на БКП и на Централниот комитет на БКП, секретар на ЦК на БРП и заменик-председател на Министерскиот совет на НР Бугарија. Весникот „Работническо дело“, од 9 октомври 1948 г. ја донесува статијата на Георги Чанков под наслов „Предавниците на социјализмот и на македонското дело“.

Основни датуми за развитокот на македонскиот литературен јазик меѓу 1945. и 1948 г. се:

---

⁶ Јазична политика претставува спроведување на определбите на една заедница, држава или група на држави (на пр. ЕУ), во однос на јазиците и нивните носители (Truchot 1994). Политика во јазикот претставува многу сложено прашање и се однесува на многу дејствија кои, главно, се политички мотивирани и ја одразуваат политиката на една држава, со цел спроведување на определени политички дејствија во јазичната стварност.

⁷ Поширока информација за прашањето заинтересираниот читател во книгата на Ванѓа Чашуле (1970). Во толкувањето на настаните и личностите се повикуваме и на оваа книга.

- 1944 г.: 2 август, на Првото заседание на АСНОМ македонскиот јазик е прогласен за службен јазик во (тогашна) Демократска Федерална Македонија.
- 1945 г.: 5 мај е озаконета македонската азбука, а на 7 јуни е озаконет македонскиот правопис.

Меѓу 1945. - 1948 г. почнува и се развива јавната и службената комуникација на македонски јазик. Се издаваат весници и списанија на македонски јазик („Нова Македонија“, „Културен живот“, „Нов ден“ и др.), се отвораат училишта, основни и средни на македонски јазик, се развива театарска дејност (МНТ) и сл. Исто така, се отвораат издавачки куќи („Култура“ и др.). Нешто подоцна (1949 г.) е формиран првиот македонски универзитет, „Св. Кирил и Методиј“ (УКИМ) — најстар и најголем универзитет на македонски јазик со седиште во Скопје. Претходно, 1946 г., востановен е Филозофскиот факултет, а во неговите рамки е формирана Катедра за јужнословенски и балкански јазици со Семинар за македонски јазик. Нејзин прв шеф, односно основач, бил проф. Блаже Конески.

По 1945 г. следи отворање на училишта, гимназии и стручни средни училишта не само во ДФ Македонија, туку и надвор од тогашна ДФ Југославија, во Народна Република Бугарија, во пиринскиот крај, во Народна Република Албанија, во преспанскиот крај. Во 1946 г. излегува од печат и „Македонската граматика“ на Круме Кепески, одобрена како учебник во основните и средните училишта. Во 1952. и 1954 г. излегува првата научна граматика на македонскиот јазик, *Грамаџика на македонскиот литературен јазик* од Блаже Конески.

4. Анализа на текстот на книгата *По повод најновиот најад на нашиот јазик* од Блаже Конески

Оваа книга нема поглавја, така што ја поделивме на 15 теми издвоени од содржината на книгата:

1. Основни фонолошки, граматички и лексички карактеристики на македонските дијалекти и на македонскиот јазик во однос на неговата историја.
2. Основни тези во полемиката меѓу Г. Чанков и Бл. Конески.

б) Аргументи.

в) Основна дихотомија.

- г) Односот на великосрпската и великобугарската буржо-азија.
  - д) Врз кој дијалекти е создаден македонскиот литературен јазик.
  - ѓ) Аргументи кои ги употребува Чанков.
  - ж) Марксизмот како филозофија.
  - з) Укинување на задолжителното изучување на македонскиот јазик во Пиринска Македонија по Резолуцијата на Информбирото, како одлука на ЦК на БРП (к).
  - с) Аргументите кои ги употребува Конески во докажување на самостојноста на македонскиот литературен јазик.
3. Конески за односот дијалекти наспрема литературен јазик.
  4. Зборови преземени од другите јазици во современиот македонски јазик и во литературниот/стандардниот јазик.
  5. Кои дела и кои писатели ги издвојува Бл. Конески како основа за современиот литературен/стандарден јазик.
  6. Како се создавале и се прифаќале нови литературни зборови според толкувањето на Конески.
  7. Различни заклучоци за македонскиот јазик издвоени од книгата *По йовод најновиоѝ најаѝ на нашиоѝ јазик*.
  8. Влијанието на литературниот/стандардниот бугарски јазик врз современиот македонски литературен/стандарден јазик во Пиринска Македонија според толкувањето на Конески.

1. Основни фонолошки, граматички и лексички карактеристики на македонските дијалекти и на македонскиот јазик во однос на неговата историја.

Во книгата *По йовод најновиоѝ најаѝ на нашиоѝ јазик*, Конески во повеќе наврати зборува за македонските дијалекти.

Македонскиот јазик брои околу 27 дијалекти поделени во три главни групи. Главната граница меѓу двата блока источните и западните дијалекти е планината Скопска Црна Гора, продолжува со реката Вардар па сè до Егејското Море (или Белото Море).

Македонските говори околу Солун биле основата за формирање на старословенскиот јазик и писменост. Историските промени, освен македонскиот, ги зафатиле и бугарскиот јазик и источните дијалекти на српскиот јазик. Промените настанале поради влијанието на балканската јазична средина.

Македонските говори рано почнале да развиваат извесни црти што ги изделуваат како целост во однос на говорите на соседните јужнословенски јазици. Една од поважните граматички промени е замената на синтетичката деклинација со аналитичен начин на изразување на падежните односи. Друга позначајна промена што го зафатило македонскиот јазик е појавата на постпозитивниот троен член. Образување на идно време каде во старословенскиот јазик се формулирало со помошниот глагол хѣтъти, а во македонскиот јазик се развил цел систем на идни времиња. Удвоениот предмет како на пример: *ѿо видов човекоѿи*.

Новата граматичка структура што ја добил македонскиот јазик од самите промени што настанале во него, а и од контактите со околните јазици, веќе станала видлива во 15 в. Во тоа време веќе се оформила основата на современиот македонски јазик (Конески 1948: 21-23, 40-44).

2. Анализа на текстот на книгата

а) Основни тези во полемиката меѓу Г. Чанков и Бл. Конески

Георги Чанков во споменатата статија со која полемизира Бл. Конески го толкува становиштето на ЦК БРП (к) по Резолуцијата на ИБ од 1948 г. Бл. Конески одговара дека таквата теза е и повеќе од очекуваното, зашто денешниот однос на бугарските раководители спрема нашиот јазик има свои длабоки корења во теоријата на великобугаризмот од претходните и денешните времиња (Конески 1948: 3-5).

Коментар: *На ваков начин, Конески директно ја истакнува основната теза на полемиката: противнички не тринува од јазичните факти, туку од фактите на политиката во јазикот, односно политички неира истоењето на македонскиот јазик.*

б) Аргументи

Аргументите на Конески се, цитираме: „Требаше по секоја цена да се докаже припадноста на македонскиот „дијалект“ кон српскиот и бугарскиот јазик: со таа цел се приоѓало кон прашањата од историјата на тој „дијалект“, така што фактите послушно се редеа на нејзиниот конец, давајќи две различни „научни“ теории (...)“ (Конески 1948: 4), ова е, според Конески, но и објективно е, *политичката теза на великосрбизмот, односно на великобугаризмот.*

в) Основна дихотомија

Како следен чекор во полемиката, *Конески ја илустрирава дихотомијата: научно насpreма иполичко (субјективно) толкување на јазичките факти* (Конески 1948: 4-5).

г) Односот на великосрпската и великобугарската буржоазија

Конески го објаснува односот на српската и на бугарската буржоазија спрема македонскиот литературен јазик и го формулира на овие два плана: настојувањето „научно“, со логични доводи да се негира македонскиот литературен јазик; чисто чувствен однос спрема македонскиот јазик.

Потоа, толкува тој, дека во однос на првата точка се поставува тврдење дека македонскиот литературен јазик не се јавува како резултат на еден природен историски развој, туку се измислува, се создава вештачки, „по директива“ (Конески 1948: 4-6).

Ова објаснение го илустрира со следниве написи објавени во царска Бугарија, од страна на познатиот „глашатај“ (гласоговорник) на в. „Зора“ Јордан Бадев, кој е инаку Македонец по потекло и приврзаник на фашистичката идеја. Тој, Јордан Бадев, вака ги објаснувал оние што не „работат“ во согласност со неговата теорија: дека т.н. „македонство“ се измислило во стара Југославија како „реакција против системот на поробување“, од некои млади луѓе – „што побегале за една политичка маневра: бидејќи бугарска народна свест не можела да исповедуваат, а српска не можеле да примат, измислиле трета – македонска.“⁸ Конески заклучува дека „бадевици биле непријатно изненадени, кога по ослободување на Македонија (по 1945 г.), морале лице со лице да се сретнат со една поинаква стварност отколку што ним им се чинело“ (Конески 1948: 6-7).

Коментар: *На ваков начин, Конески директно ја дава ипоријата иеза на иполика: сеашинои напис е во духои на едно минаио време, во духои на идеии на великобуаризмои од времето на царска Буарија меу двете светски војни.*

д) Врз кој дијалекти е создаден македонскиот литературен јазик

Хегемонистите и од Србија и од Бугарија како еден од своите главни аргументи го имаат следниов: „Македонскиот нација не постоела и не постои; таа е измислица на српските комунисти –

⁸ Се работи за Македонското народно движење: Македонски народен покрет или (МАНАПО), левичарско движење формирано во 1936 од страна на прогресивните македонски студенти кои студирале на универзитетите во Белград и Загреб во периодот меѓу двете светски војни.

империјалисти“. Натаму, истакнува Конески, се откажува секакво самостојно обележје на македонскиот јазик, па се вели дека „новиот јазик наречен“ *македонски* не е ништо друго освен една мешаница од тие два јазика (бугарскиот и српскиот), „една вештачка постројка што има за цел да ги откине македонските Бугари од нивната општа култура и составува една пречка, за да може македонската држава да ги стигне во културен однос останатите области во новата Југославија.“ За чувствениот однос на хегемонистите (хегемонизам во случајов значи непризнавање на јазикот на другиот), тие се изразуваат со најдлабоко презирање кон него, со подбивање како можело на тој „прост“ јазик да се создава литература, македонскиот јазик го нарекувале со погрдни имиња (Конески 1948: 7-9).

Коментар: *Тезајта на Конески е дека сејќо ова шјќо се искажува не е нишјќо ново, но и сејќо она шјќо е изнесено не е нејознајќо, сејќо јќоа како однос кон новијќе нации и кон новијќе лијќерајќурни јазии е добро јќознајќо и од јќрејќходно, добро е јќознајќо и во истјоријќа на некои и од словенскијќе јазии, какви шјќо се: украинскиојќ, белорускиојќ и словачкиојќ.*

ѓ) Аргументи кои ги употребува Чанков

Конески во книгата „По повод најновиот напад на нашиот јазик“ ги разоткрива објаснувањата на Чанков против македонскиот јазик како дволични и политички мотивирани. Конески вели дека Георги Чанков во една друга своја статија, сосема различна по духот и по слово во в. „Работничко дело“, претходно напишал дека македонскиот народ –парафразирано – по цената на вашите жртви на скапи жртви го искажа своето законско право, да биде како слободен и рамноправен народ. Во втората статија, полна со внатрешни противречности, тој зборува сосема спротивно, „како што секогаш се јавува кога човек не сака да каже отворено што мисли, туку поради некои причини го заметкува своето вистинско мислење“, Чанков му дава препорака на населението од Пиринскиот крај, „засега да се учи и воспитува во духот на социјализмот на неговиот говорен јазик, што му е разбран, т.е. на бугарски јазик...“ (Конески 1948: 10-15).

Коментар: *Конески на оваа теза на Чанков одјовара со иронија, јќа вели: „кажанојќо од сјќрана на Чанков значи дека некои Македонци, оние шјќо ќе јќреосјќанатјќ, зборуваатјќ македонски јазик“. Со јќоа, заклучува Конески, „великобујќарскајќа теза е јќсна: нема македонска нација, нема македонски јазик, сејќо јќоа е измислено“.*

ж) Марксизмот како филозофија

Во книгата „По повод најновиот напад на нашиот јазик“ (Конески 1948: 14-15), Конески го објаснува марксизмот како филозофија. Сосем спротивно и единствено правилно гледиште за ова, полемизира Конески, „наоѓаме кај Сталина, во неговата класична книга „Марксизмот на национално колонијалното прашање“. Продолжува: „Нема нација што истовремено би зборувала на различни јазици – вели Сталин (Конески 1948: 15).

Коментар: *И во однос на оваа теза на Чанков, Конески иронизира, ѓокму ѓо ѓрашањето на „марксизмот“ и Сѓалин, бидејќи една од основните теза на ѓисмот на Коминформот е дека јуѓловенскиѓте комуниѓти се отѓкажале од марксизмот и сѓанале ревизионистѓи. Конески докажува дека ѓокму Чанков, како висок ѓарѓиски функционер е ревизионистѓот.*

з) Укинување на задолжителното изучување на македонскиот јазик во Пиринска Македонија по Резолуцијата на Информбирото, како одлука на ЦК на БРП (к) по Резолуцијата на Информбирото

Во однос на изучувањето на нашиот јазик во Пиринска Македонија донесено е решение на ЦК на БРП (к) по Резолуцијата на Информбирото, изразено во следниве зборови: „да се воведат факултативно изучување на македонскиот јазик во училиштата, кое треба да го водат месни македонски учители“. Ова решение, според Конески, крие повеќе замки:

а) „Тоа значи во исто време – дека се укинува дотогашното задолжително изучување на македонскиот јазик во пиринските училишта и дека им се откажува гостопримството на учителите дојдени од НР Македонија, да го предаваат македонскиот литературен јазик и македонската историја“.

б) Конески ја објаснува заднината на оваа одлука, објавена во в. „Работническо дело“: „на македонскиот народ во Пиринска Македонија му останува сега засега да се учи и воспитува во духот на социјализмот на неговиот говорен јазик, што му е разбирлив, т.е., според Чанков, – на бугарскиот јазик, а официјалниот (литературниот) јазик во Вардарска Македонија да го изучува доброволно“ (Конески 1948: 20-26).

Коментар: *И овде, Конески иронизира: „Може да се заклучи на ѓрво месѓо, дека ѓравилното воспитание на Македонциѓте во Пиринска Македонија ѓокму, како на македонско население, може да се врши само на буѓарскиот јазик“.*

с) Аргументите кои ги употребува Конески во докажување на самостојноста на македонскиот литературен јазик

а) „Жално е ама факт е: место да ги употребиме нашите сили за некаква друга, покорисна работа, ние сме денеска принудени да се ангажираме во одбрана на основните постиженија на нашите народи во нивните борби, од оние, од каде што најмногу се надеваме на напад“ (Конески 1948: 25).

Коментар: Конески укажува на фактот дека „комунистичката солидарност“ како важна претпоставка во тоа време, ја изневериле јокому бугарскиите комунисти, а не македонскиите (југословенскиите), како што кажува Резолуцијата на Информбирото.

б) Според Чанков и бугарските политичари и лингвисти од тоа време, македонскиот литературен јазик бил „назаден“.

Конески одговара: „Должни сме, меѓутоа, на ова место да известиме и за „теоријата“ за назадноста на нашиот литературен јазик, за тоа како тој го кочел културниот прогрес на народот. Тоа е јазик на една млада, полетна литература што со секој ден се поплототворно се разгрнува. (...) Ако се мисли дека нашиот јазик е понесовршен од бугарскиот, дека тој сега допрва се изградува, додека бугарскиот има своја подолга историја како јазик на една развита литература, дека следствено би било враќање назад за Пиринците што досега се служеле со тој посовршен јазик, да го усвојуваат сега македонскиот, во тој втор случај и во тој ред на заклучување се пројавува тенденција не прогресивна, толку квазипрогресивна, реакционерна по својата всушност“ (Конески 1948: 27-30).

3. Конески за односот дијалекти наспрема литературен јазик

Во оваа смисла, Конески истакнува дека македонскиот народен јазик, не е нешто единствено, зашто тој се распаѓа на ред дијалекти што се повеќе или помалку различни меѓу себе. Тој објаснува дека поинаку се зборува во Западна Македонија, Дебарско, а поинаку на север, Кумановското, а поинаку на пример во Неготинско.

Коментар: *Поштоа, тој правилно заклучува дека „не може иритиџаа ситуација да се бара, литературниот јазик целосно да се изедначува со народниот јазик“.* Конески дообјаснува: „Но и со оние дијалекти што негова основа, литературниот јазик не може наполно да се поклопи. И тоа поради следниве две причини:

1) Што во образувањето на литературниот јазик земаат помали или поголем удел и други народни говори, особено во внесувањето

на зборови во речникот на литературниот јазик, но исто така дури и со внесување од нив на некои граматички и други особености;

2) Што најважно, литературниот јазик по својата сушност претставува едно ново качество наспрема народните говори“. *Бујарскиот литературен јазик се базира на источно-бујарскиот наречје* (Конески 1948: 22-23, 28).

4. Зборови преземени од другите јазици во современиот македонски јазик и во литературниот/стандардниот јазик. Конески го одобрува преземањето на туѓи зборови, затоа што смета дека со тоа ќе го збогатиме нашиот јазик (Конески 1948: 28-31).

5. Кои дела и кои писатели ги издвојува Бл. Конески како основа за современиот литературен/стандарден јазик

Тоа се следниве дела и нивните писатели:

а) „Ленка“, „Тутуноберачите“, Кочо Рацин. Коментарот на Конески е дека на тие песни се разнесол македонскиот збор насекаде по Македонија, трогнувајќи го до солзи македонскиот народ.

б) „Месеот“, „Жетварите“ и други песни на В. Марковски од кои некои и се пеат по сета Македонија.

в) Делата на Неделковски: „Молскавици“ и „Пеш по светот“.

г) Рацин, Марковски и Неделковски, продолжувајќи ја работата почната уште од нашите преродбеници.

д) Песната „Мице“ и другите песни од В. Николевски што ги знаат наизуст децата од Вардарска и Пиринска Македонија (Конески 1948: 25-30).

Коментар: *Во врска со ова Конески заклучува дека денес нашиот јазик, се издига до степен на современ литературен јазик, денес тој ситанал јазик на уметничката литература, денеска тој се доразвива и ги умножува своите функции.*

6. Како се создавале и се прифаќале нови литературни зборови според толкувањето на Конески

Во врска со ова Конески истакнува дека македонскиот јазик, има преземано некои зборови од српскиот јазик, но тоа не дава за право, нашиот јазик да се посрбува.

Коментар: Конески заклучува дека: *Во врска со критичките на оваа тема од Чанков и од некои бујарски лингвисти, Конески заклучува: „Самит овој пример досега сведочи на тесната националистичка душевна на самонаречениите интернационалисти“* (Конески 1948: 28-30).

7. Различни заклучоци за македонскиот јазик издвоени од книгата *По повод најновиот најад на нашиот јазик*

а) Основа на литературниот јазик ја даваат централните дијалекти (или централните говори) што географски се распространуваат по линијата Велес – Прилеп – Битола, опфаќајќи ги: велешкиот, прилепскиот, кичевскиот и битолскиот говор. Централните говори се слеваат најтесно со други говори во Западна Македонија, чинејќи со нив едно наречје: Западномакедонско.

б) Граници: на исток Велешко, Прилепско и Битолско, на југ приближно до линијата Битола – Охрид, на север до линијата Скопје – Тетово, а на запад до албанската граница.

в) Од областа на синтаксата, како необично важна црта, треба да се споменеме предимната употреба на предлогот *на* во нашиот литературен јазик за образување на генитив: книга на ученикот, „учењето на Маркса“ и сл. (Конески 1948: 36-37).

8. Влијанието на литературниот/стандардниот бугарски јазик врз современиот македонски литературен/стандарден јазик во Пиринска Македонија според толкувањето на Конески

а) Конески се осврнува и на влијанието на литературниот/стандардниот бугарски јазик врз современиот македонски литературен/стандарден јазик во Пиринска Македонија, па заклучува дека бугарскиот литературен јазик до голем степен успеал да се рашири во градиштата и меѓу интелигенцијата во Пиринска Македонија.

Коментар: *Тука то сиротиивставава мислењето дека македонската културна дејност е толку многу раширена таму, што значи, дека нашиот литературен јазик, за кој денеска тврдаат оми бил неразбран за пиринското население, би си го зафатил местото што му припаѓа во Пиринска Македонија за многу кусо време одошто си мислат неговите „криичари“.*

Конески дава и едно пошироко објаснување на историјата на македонското културно движење во 19 в., кое подоцна го разработува детално во повеќе свои трудови.

Тој пишува: „Бугарскиот литературен јазик, формиран врз основа на источнобугарското наречје, значително се разликува од говорите на Пиринска Македонија, кои се македонски, та дури и „критичарите“ од БРП (к) и сега признаваат дека таму живее македонски народ. Новата лингвистика кај нас и во братска Бугарија би требало да оди, ни се чини по сосем обратниот пат, т.е. повеќе да го истакнува тоа што не сврзува одошто тоа што не дели.

Во 60-те години од минатиот век (19 в.!) се јавува движењето на македонистите, за кои во бугарските весници од тоа време дека тврделе: „ние сме Македонци, не сме Бугари“ и: „друго е Бугарин и бугарски јазик, а друго Македонец и македонски јазик“ (в., Право“ од 30 ноември 1870). Еден од тие луѓе кој што успеал и печател да ги изнесе своите мисли за македонскиот народ и јазик, Пулевски, во својот *Речник од ѝри јазика* (1875) го поставува прашањето за нашиот литературен јазик. Во 90-те години на минатиот век се оформува таканареченото движење на „сепаратистите“, раководено од некои наши интелектуалци, што заправо го продолжува делото започнато уште од порано од македонистите (се мисли на в. „Лоза“ и на Лозарите)“ (Конески 1948: 37-47).

5. ЗАКЛУЧОЦИ

1. Кога ја напишал книгата *По ѝвовод најновиоѝ найад на нашиоѝ јазик* (1948 г.) Блаже Конески имал 27 години. Релативно млад, тој создава значаен текст како одговор на бруталниот напад на тогашната бугарска лингвистика, но и негаторската политика врз македонскиот јазик и македонската култура.
2. Овој текст претставува образец на жанрот *ѝолемика* во македонската култура.
3. Основните точки на полемичкиот пристап на Конески можеме да ги претставиме вака:

а) По Резолуцијата на Информбирото, бугарската политика се однесува *хеѝемонисѝички* кон младата македонска држава, кон јазикот на Македонците и нивната култура.

б) Иако во Резолуцијата на Информбирото НФРЈ, а во таа насока и НРМ е обвинета за „буржоазно“ скршнување, токму бугарската држава и бугарската наука се враќаат кон старите „буржоаски“ начела.

в) Конески пишува: „македонскиот јазик по силата на нашиот национален развоток, е издигнат до степен на современ литературен јазик, денеска, 1948 г., тој стана јазик на уметничката литература, денеска тој се доразвива и ги умножува своите функции.“ (Конески 1948: 26)

г) Македонскиот литературен јазик не е и не може да биде создаден по некаков диктат, туку е породен природно низ националниот развоток на македонскиот народ.

д) Најлошиот историски период за нашиот народ е поделбата на Македонија на три дела во 1913 година.

ѓ) По Првата светска војна тежиштето на нашиот национален развиток си останува во Вардарска Македонија, каде што живее грото на македонскиот народ. Цитирам: „Правилното поставување на националното прашање од страна на КПЈ ги поврзува тука стремежите на македонскиот народ за слобода со општата борба на работните маси во стара Југославија“ (Конески 1948: 4).

е) Да се рече дека бугарскиот литературен јазик бил говорен јазик во Пиринска Македонија е невестина.

ж) Имаме ние еден одговор многу посилен од сите нивни „аргументи“: со уште поголема енергија ќе се нафрлиме да го опишаме, да го издигнеме нашиот доскоро поробен народ до придобивките на културата – имено на овој негов литературен јазик, најмил и најблизок (Конески 1948: 42-47).

4. Со оваа книга Конески ни се претставува како многу добар полемичар, автор кој знае контрааргументите на да ги постави на вистинско место и со тоа да ги елиминира аргументите на противникот во полемиката.

6. ИСТОРИСКА ЗАДНИНА НА СПОРОТ

Постоењето на македонскиот јазик и на посебната македонска нација и денес, во 21. век) е проблематизирано од страна на официјалната бугарска политика и наука. Тврдењето на официјална Софија за непостоење на македонска нација и јазик се базира врз решението на Коминтерната од 1934 година, според кое било предвидено создавање на посебна македонска нација, но се заборава еден друг факт. Имено, во истото решение било предвидено и создавање на посебна добруцанска и тракијска нација кои денес, како што забележуваме не постојат. Ние сметаме дека е невозможно да се создаде нација или јазик заради политичка потреба, односно не може да постои нација доколку нема основа за истата.

Настаните по 9 септември 1944 г. во Софија и доаѓањето на Отечествениот фронт на власт во Бугарија, донеле и нов пристап на бугарските власти во однос на македонското прашање. По превратот и преминувањето на Бугарија на страна на антифашистичката коалиција се донела нова политика. Тука, најголем поборник, во тие моменти, за признавање на Македонците како

посебен народ со сопствен јазик, историја, култура и традиција бил Георги Димитров, лидер на бугарските комунисти. (БКП 1999: 1200). Димитров на 10. пленум на ЦК на БКП (р), одржан на 9. и 10 август 1946 година, изјавил дека не постојат три Македони, туку една, а основниот дел е македонската република во рамките на Југославија. Според него неопходно било културно поврзување на НР Македонија и Пиринска Македонија, каде требало да се изучува македонскиот јазик и национална историја како задолжителни предмети во образованието (БКП 1999: 1278). Така, во август 1947 година во Бугарското собрание контролирано од комунистите, бил донесен закон со кој се барало задолжително изучување на македонскиот јазик и национална историја во училиштата во Пиринска Македонија (Frusetta 2006: 299).

Дејствувањето на Димитров имало поддршка во некои кругови на македонската емиграција во Софија. Така, Привремениот комитет на македонската емиграција во Бугарија издал тези со кои се барало признавање на посебноста на македонската нација од страна на Бугарија. Треба да забележиме дека Димитров по ова прашање бил во контакт со советскиот лидер Сталин. (БКП 1999: 1269). Во самата БКП, во бугарското општество, имало отпор кон признавањето на Македонците како посебен народ со сопствен јазик и историја. Дел од македонските емигранти, особено во круговите на Македонскиот научен институт исто така не се согласувале со признавањето на Македонците како посебен народ од страна на Бугарија (Frusetta 2006: 303). Во своите мемоари, идниот комунистички лидер на Бугарија, Тодор Живков, напишал дека тој ја посетил Пиринска Македонија и кај населението видел една поинаква положба во однос на онаа што ја наметнувала официјална Софија (Живков, 1997: 454). Бугарската историографија нагласува дека во Пиринска Македонија постоел отпор во однос на примената на македонскиот јазик, бидејќи тамошното население, според нивните видувања, се чувствувало бугарско (Маринов 2020: 54-56).

Од друга страна истакнати македонски дејци како Алексо Мартулков (БКП 1999: 1245) и Павел Шатев (БКП 1999: 1276), иако сметале дека Македонците се посебни во однос на Бугарите со сопствен јазик и култура, сепак не се согласувале со новата македонска азбука и јазик, сметајќи дека така тој се србизира. На слична линија бил и Васил Ивановски кој, според неговото признание, не сакал да дозволи преведување на неговата *Книја за Македонија*

од бугарски на македонски јазик од истите причини кои ги навеле Мартулков и Шатев (БКП 1999: 1247).

Најнапред постепено, а по 1963 г. конечно доаѓа до промена на бугарската позиција во однос на Македонците и нивниот јазик. Истиот Георги Димитров што се залагаше за признавање на Македонците како посебен народ и во рамките на бугарската држава, во декември 1948 г. на Петтиот конгрес на БКП (р) изјавува дека народот во Пиринската област со векови се сметал себе си како дел од бугарскиот народ (Frusetta 2006: 308). Тој започнал да зборува за дебугаризација на населението во НР Македонија (Σφετας 2008: 130). Во разговорите со Колишевски на Блед, водени на бугарски јазик, тој во еден момент на македонскиот функционер му рекол дека доколку за службен јазик биле избрани источните бугарски дијалекти, тогаш нештата би биле подруги (Кљакиќ 1994: 206). Несомнено дека Резолуцијата на Информбирото придонесе за нова бугарска политика во однос на македонскиот јазик, односно за негово негирање од страна на официјална Софија. Тоа негирање не се однесува само на јазикот на Македонците во Бугарија, туку воопшто на постоењето на македонскиот јазик. Во оваа насока би го спомнале примерот со протерувањето на учителите од НР Македонија кои наводно предавале на јазик што бил неразбирлив и србизиран (Маринов 2020: 57). Во 1950 година Крсто Тричков напишал дека македонскиот народ немал историска основа, едноставно тој бил со бугарско потекло, а јазикот бил бугарски дијалект (Σφετας 2008: 135).

Новата политика на софиските власти кон македонската посебност и македонскиот јазик може да се забележи и од следниот пример. Југословенската влада во 1951 година испратила Меморандум до Обединетите нации во кој нагласила дека во Бугарија се вршела репресија врз југословенското, односно македонското малцинство. Во одговорот на бугарската влада го гледаме новиот приод на Софија во однос на Македонците и македонскиот јазик. Таа објавила бела книга на повеќе јазици во кои се говорело за репресија врз пробугарскиот елемент во НР Македонија и за србизација на македонскиот јазик. Самиот Живков во своите мемоари забележал дека „говорот, кој произволно се именува како македонски јазик, е западното наречје на бугарскиот, со примеси на србизми и други заемки“ (Живков 1997: 455).

Во април 1958 година Стајков и Ганев изработиле еден предлог за решавање на македонското прашање што и денес е основа на бугарската политика во однос на посебноста на Македонците, македонскиот јазик и македонската историја. Според нив, не може да се врши поделба на Бугари и Македонци во минатото, бидејќи тие биле ист народ со иста култура и јазик (Σφετας 2008: 155-157).

Целосниот пресврт во односот на бугарската држава кон македонската нација и македонскиот јазик е направен со говорот на Тодор Живков на Пленумот на ЦК на БКП во март 1963 г. кога тој јавно изјавил дека тие (Бугарите, з.н.) не можат да се спротивставуваат на развојот на македонскиот идентитет во НР Македонија, но тој не може и нема да биде прифатено да се гради врз антибугарска основа и на штетата на бугарската историја. Културните и националните права на Македонците во Пиринска Македонија или Благоевградската област⁹, како што се нарекува во Бугарија, од времето на Георги Димитров веќе биле минато за време на владеењето на последниот комунистички лидер на Бугарија, Тодор Живков.

Односите меѓу СФР Југославија и НР Бугарија кон крајот на шеесеттите години на 20. век минуваат низ една чувствителна фаза оптоварена со македонското прашање. Двете држави се обидуваат да ги подобрат односите, но тоа одело мошне тешко. Тоа можеме да го забележимо и во кореспонденцијата меѓу југословенскиот претседател Јосип Броз Тито и неговиот бугарски колега Тодор Живков. Додека за бугарскиот лидер националното декларирање на граѓаните на СР Македонија и на оние од Благоевградската област било внатрешно прашање на двете соседни држави, за Тито се проблематични изјавите на бугарските функционери кои сметале дека Македонците се Бугари или пак имаат бугарско потекло. Живков во своите мемоари пишува дека му требало долго време да ги убедува советскиот лидер Брежњев за исправноста на бугарските ставови, а истото морал да го прави и со другите лидери од Варшавскиот пакт.

---

⁹ Благоевград, претходно Горна Џумаја. Еден од авторите (Људмил Спасов) на овој текст, имаше интересна случка 2019 г., кога менуваше пари во една менувачница во Благоевград. Сопственикот, меѓу другото, рече дека тој е активист во непризнатата македонска партија и дека по чувство и по јазик е Македонец.

7. ЗАКЛУЧОЦИ

Тврдењата дека македонскиот идентитет, нација, култура и јазик се создадени вештачки за политички потреби не се нови, ниту пак, ќе престанат наскоро.

Ние сметаме дека македонскиот народ и неговиот јазик се развиле по еден природен пат, еднакво или слично како и кај другите балкански народи.

Резолуцијата на Информбирото во јуни 1948 година беше основа за прекинување на еден процес на целосно признавање на постоењето на македонскиот народ и јазик од страна на Бугарија. Тоа прашање е политичко и не е научно.

Користена литература

- БКП 1999: *Коминтернът, македонският въпрос 1917-1946*, т.2/5, Главно управление на архивите, София.
- Живков, Тодор 1997: *Мемоари*, СИВ, София.
- Кљакиќ, Драган 1994: *Времето на Кошиевски*, Матица Македонска, Скопје.
- Конески, Блаже 1948: *По повод најновиот напад на нашиот јазик*, Земски одбор на НР Македонија, Скопје.
- Маринов, Чавдар 2020: *Македонското прашање од 1944 до денес. Комунизмот и национализмот на Балканот*, ФИОМ, Скопје.
- Σφετας, Σπυρίδων 2008: *Η Βουλγαρία και το македонско ζήτημα (1950-1967), Το Македонско στα ξενα αρχеια*, Μιλητος, Αθηνα.
- Truchot, Claude 1994: *Le plurilinguisme européen. Théories et pratiques en politique linguistique*, Éditions Champion-Slatkine, Paris.
- Frusetta, James Walter 2006: *Bulgaria's Macedonia: National – building and State – building, Centralization and Authonomy in Pirin Macedonia 1903-1952*, PhD thesis, University of Maryland.
- Чашуле, Ванѓа (избор и редакција) 1970: *Од признавање до непурање*, Култура, Скопје.

Гордана Алексова
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје
galeks63@hotmail.com

75 ГОДИНИ СТАНДАРДЕН МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, НАСТАВЕН МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК И НАСТАВА ПО МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Големо задоволство, особена чест и значителна радост е да се доживеат и да се учествува во одбележувањето на годишнините од историска важност за еден народ и за географската територија вековито врзана со неговото битисување. Во тоа расположение денес и во текот на целата 2020 година ќе се одвива одбележувањето на 75-годишнината од озаконувањето на македонскиот стандарден јазик, од официјалното воведување на македонскиот јазик како наставен јазик во образовниот систем во Македонија и од официјалното започнување на изучувањето на македонскиот јазик како наставен предмет. Задоволството е уште поголемо зашто славењето на оваа тројна радост овде во Охрид е од местото што повеќе од половина век ги повикува и ги собира во себе вљубениците во македонскиот збор, ги пои со најубавото од себеси, а потоа тие јаки во својот глас, прочути во своето знаење и јавни во својата љубов за Македонија и македонскиот јазик, ги шират вистините за него низ светот.

Ќе започнеме со три цитати, препознатливи за овој аудиториум и за познавачите на македонските лингвистички, културни и историски околности. Првиот цитат е преземен од текст напишан во светлината на раѓањето на македонскиот литературен јазик, па неговите зборови небаре ќе ја наречат иднината на новата рожба; цитатот ѝ припаѓа на статијата *За македонскиот литературен јазик* од авторот Блаже Конески, објавена на 6 јуни 1945 г. во весникот *Нова Македонија*. Вториот цитат е дел од култна реплика од едно интервју на Петре М. Андреевски. Третиот цитат е преземен од статијата *Кон 65-годишнината на литературниот македонски јазик* од авторката Рина Усикова, објавена во 2009 година. Според посочениот редослед, цитатите се следниве:

1. „Ние сега ја основаме својата култура. Наша е иднината. А

тоа значи дека стануе наше и минатото, и ние на него, фалсифицирано досега, ќе фрлиме јарка светлина, со заграб, зашто за нас е јасно како бел ден дека целиот развој, па тука и на нашата литература од порано, е нужен чекор по чекор до денешниов ден, кога македонскиот народ за првпат во слобода ја твори својата национална култура.“

2. „Јазикот памети многу повеќе отколку што ние можеме да заборавиме.“
3. „Македонскиот јазик е најмлад меѓу современите словенски јазици, но успеа да се развие до таа мера што никако не изостанува од нив. Во 2010 г. македонскиот литературен јазик навршува 65 години од својата кодификација. За обичен човек тоа е рок на пензионирање, ама за националниот македонски јазик и култура тоа се млада зрелост и перспективи за понатамошен развој и расцут.“

Овие три цитати, иако различни според времето на создавање, според јазичностилската припадност и според комуникациската цел, ги врзуваат две исти идеи: 1. да се истакне историцизмот во јазикот – како творечки принцип насочен кон минатото и кон иднината, како сврзувачко ткиво помеѓу традицијата и новото и како сигурносен столб за сегашноста, зашто токму случувањата од секој актуелен момент ја создаваат историјата и 2. да се истакне општествената функција на јазикот – јазичната активност, усна и писмена, на секој еден негов корисник и на сите негови корисници заедно, како релевантен чинител во создавањето на колективната меморија на еден народ. Благоја Корубин на едно место ќе напише (1994, 130): „Со своето месо, крв и мозок ние превосходно му припаѓаме и на јазикот и неразделно живееме, дишаме, мислиме и создаваме со него, со таа разлика во однос кон другата природа, што и тој, јазикот со своето, речено фигуративно, месо, крв и мозок ни припаѓа нам и стои во самите нас, имајќи нè како единствен медиум на своето суштествување, и како единствен свој творец; што неговиот спонтанитет и неговите законити процеси се одвиваат во нас и преку нас, заедно со процесите на нашата дејност, мисла и свест.“

Македонскиот стандарден јазик на својата 75-годишна возраст, што ќе рече со зборовите на професорката Ускова, „со својата сериозна зрелост и сигурни перспективи за понатамошен развој и

расцут“, ги памети и гордо ги носи сите минати векови од своите претходни животи и од историјата на општествената средина, каде што макотрпно се подготвува пречекот на 1945-та и се коваат клучеви не од злато и од сребро, туку од железо и од челик, зашто треба да го ослободат од тешки пранги. Македонскиот стандарден јазик се раѓа како дете-џин и ако не е така, ако беше кревок и немоќен, којзнае дали ќе можеше да го направи сето она што го чекаше како обврска во новиот живот. Имавме среќа, многумина од нас, да растеме заедно со него и да бидеме сведоци на неговите успеси, напати да му помагаме, а напати да му ја отежнуваме работата, а тој секогаш да ни биде од помош кога треба да го разбереме и нас да нè разбере светот што нè опкружува. Имаме ретка привилегија сите што сме овде присутни, правилно да го насочуваме, да го чуваме од заскитување и да му градиме дом меѓу корици и со високи шимшир порти.

Покрај сите обврски и предизвици со кои македонскиот стандарден јазик од 1945-та наваму активно се соочува, се и двете одговорни општествени функции во сферата на образованието: 1. да биде јазик на наставата и 2. да биде предметна основа за наставен предмет. Низ овие две општествени функции, јазикот ги остварува двете основни јазични функции – комуникациската и спознајната. Комуникациската функција на македонскиот јазик во наставата се огледа во бескрајните можности што тој ги нуди за размена на информации, т.е. за јазично општење помеѓу учениците, помеѓу учениците и наставниците и помеѓу учениците и наставните содржини. Со помош на јазикот, на учениците и на наставниците им се овозможува активно вклучување во наставниот процес за секој наставен предмет, а на наставните содржини им се овозможува пристап до учениците во визуелна или аудитивна форма. Суштината на спознајната функција на македонскиот јазик во наставен контекст се огледа во двете форми на неговото пројавување – како наставен предмет и како јазик на наставата. Во првиот случај тој е предмет на наставни активности и преку неговите наставни содржини учениците стекнуваат лингвистички и комуникациски компетенции за негово користење како мајчин или како немајчин јазик. Во вториот случај, како наставен јазик, тој е средство со чија помош се изведуваат наставните активности, учениците ги совладуваат наставните содржини и стекнуваат знаења и способности од сите други наставни предмети во текот на образованието.

Македонскиот јазик е наставен предмет и наставен јазик, мајчин или немајчин, на сите степени од образованието во Македонија, предмет на бројни и значајни лингвистички проучувања во земјата и во странство, како и предмет на изучување како странски јазик.

Еден од поважните показатели за статусот на наставниот предмет во севкупниот воспитно-образовен процес, за улогата на тој предмет во креирањето на образовната политика во општеството и за неговата функција во осовременувањето на општеството, воопшто, секако, е фондот на часовите. До денешен ден, предметот Македонски јазик, како мајчин или како немајчин, не успеа да се избори за поголем фонд часови, и, по разни основи, за подобар статус во образованието.

Совладувањето и негувањето на стандардната форма на македонскиот јазик и на неговите стилски можности и разновидности во Македонија претставува обврска на секој поединец и на целата заедница. Оттука, грижата за јазикот и за јазичната култура на средината треба да биде индивидуална и општествена, т.е. системска. Според Корубин (1994, 155), „... усвојувањето и стабилизацијата на литературнојазичните норми бара и извесни напори на субјективниот фактор. Тие почнуваат од училиштето и продолжуваат понатаму, во понатамошното културно издигање на луѓето, низ сите форми на тоа издигање. Литературниот јазик е културен јазик, јазик на културата. А составен, па и суштествен дел на таа култура е јазичната култура, чии развојни патишта не можат да бидат, во основата, различни од оние на културата на едно општество воопшто. Проблемите што ги истакнавме во врска со јазичната ситуација го бараат своето позасилено проучување, а исто така и позасилена популаризација на научните сознанија, првенствено, во рамките на школите, преку редовната настава а и низ ред други погодни форми.“

Својот прилог во исполнувањето на оваа важна општествена обврска воспитно-образовниот процес ќе го даде на две рамништа: преку постојана грижа за македонскиот јазик како јазик на наставата на сите степени од образованието и преку постојана грижа за квалитетот на наставата по предметот Македонски јазик. Тоа, меѓу другото, подразбира: профилирање и перманентно обучување квалитетен наставен кадар; креирање современи и функционални наставни програми и планови; издавање модерни и квалитетни учебници и други наставни средства; осовременување и техничко

опремување на училниците и училиштата; создавање и развивање механизми и форми на правилно оценување на учениците и наставниците итн.

Во образовните и во воспитните цели на наставата по македонски јазик се огледаат лингвистичките и социолошките особености, како и социолингвистичките функции и социопсихолошкиот статус на стандардниот јазик. Во најкуси црти, во оваа смисла, наставата по овој предмет треба да се погрижи учениците да осознаат:

- дека македонскиот стандарден јазик е резултат на долг историски процес, проследен со бројни и разновидни општествени случувања, но и испреплетен со значајни национални културни вредности;
- дека стандардната форма на јазикот е пропишана форма, а не вродена особина или способност на неговите корисници и затоа секој мора да ја учи и да ја негува, бидејќи со тоа си обезбедува и општествен престиж пред оние што не го прават тоа;
- дека стандардниот јазик ја надраснува дијалектната раслоеност и ги обединува сите претставници на македонската јазична заедница;
- дека македонскиот стандарден јазик, низ богатството од функционалностилски можности ги задоволува комуникациските потреби во разни животни ситуации и во сите сфери на живеењето, и уште
- дека наставата по предметот македонски јазик како мајчин јазик може и треба да поттикнува и да развива чувство на лојалност на учениците кон јазикот и да им помогне да го третираат него како дел од својот национален и културен идентитет, а наставата по македонски јазик како немајчин може и треба кај учениците да поттикнува и да развива чувство на меѓукултурна толеранција и да создава позитивни особини и навики за соживот.

Списокот на образовните, а особено на воспитните цели на наставата по македонски јазик е многу подолг од овој што го наведовме и под влијание на општествените, социјалните, економските, културните, демографските и други промени, постојано се надградува со нови задачи и задолженија што треба да се исполнуваат во текот на наставните часови. Промените и разните позитивни

или негативни појави во јазикот, несомнено, се влијателен чинител во таа смисла и затоа треба будно да се следат, осмислено да се селектираат и анализираат, а резултатите да се синтетизираат во корисни форми на соработка со науката за јазикот.

Користена литература:

- Алексова, Г. 2002. Македонскиот јазик како наставен предмет и како јазик во наставата во Република Македонија. *Македонски социјалинџивистички и филолошки теми*. Совет за македонски јазик на Република Македонија. Скопје, 9-17.
- Алексова, Г. 2009. Наставата по јазик во функција на јазичната култура на младит. *Зборник на трудови од научниот собир Културата и јазикот, 3-4 април 2008, Јазикот наш денешен кн. 117*, Институт за македонски јазик “Крсте Мисирков” - Скопје, Скопје, 109-117.
- Корубин, Бл. 1994. *Македонски историо-социјалинџивистички теми*. Матица македонска. Скопје.
- Минова-Ѓуркова, Л. 2002. Македонскиот стандарден јазик. *Македонски социјалинџивистички и филолошки теми*. Совет за македонски јазик на Република Македонија. Скопје, 159-169.
- Пандев, Д. 2013. *Општа реторика – дискурсна линџивистика*. Универзитет „Св.Кирил и Методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје. Скопје, 183-194.
- Ускова, Р. 2009. Кон 65-годишнината на литературниот македонски јазик. *Зборник во чест на проф. д-р Лилјана Минова-Ѓуркова по повод 70 години од раѓањето*. Универзитет „Св.Кирил и Методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици. Скопје, 319-327.
- Ускова, Р. 2014. Јазична ситуација и јазична политика во Република Македонија. *Руско-македонски јазични, литературни и културни врски 5*. Универзитет „Св.Кирил и Методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје. Скопје, 325-333.

Симона Груевска-Маџоска
 Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
 simonagrumb@imj.ukim.edu.mk; simonagrumb@yahoo.com

ЗА НЕКОИ ПРАВОПИСНИ ДИЛЕМИ

Апстракт: Во оваа статија се опфатени неколку правописни дилеми кои произлегуваат од практиката, а тоа се: случаи со употреба на голема или мала буква на насловни страници, проблемот со О – дали се работи за извик или и за честичка и интерпункциските знаци по него, проблемот со честото грешење во употребата на надредниот знак, прашањето за употребата на точка по арапски бројки со редно значење, проблемот со пишувањето скратеница од името на нашата држава, како и проблемот со пишувањето на името на новиот вирус и болеста предизвикана од него – *коронавирус* и *ковид*.

Клучни зборови: македонски јазик, правопис, употреба на голема буква, извици, честички, интерпункција, правописни знаци

По повод 75 години од усвојувањето на македонската азбука и правопис, како и 5 години од новото издание на Правописот на македонскиот јазик (2015, второ издание 2017), во оваа статија ќе приведам неколку правописни дилеми од практиката, кои, се надевам, ќе се разрешат во скорешна иднина во дополнето издание на Правописот.

1. Употреба на голема буква

Иако со новото издание на Правописот на македонскиот јазик (2015 и 2017) се разрешија доста дилеми од старите изданија, како на пр. пишувањето на имињата на наставните предмети, на имињата на марките, на социјалните мрежи итн., сепак се појавуваат и други ситуации во кои не е јасно како би требало да се постапи или во кои треба да се размисли за постојното решение. Такви се, на пр., случаите во кои со голема почетна буква на насловни страници во нов ред се пишуваат: Име и презиме, Уредник, Лектор итн., но звањата и титулите не (в. Правопис 2017: 42), како на пр. проф. д-р, адвокат, судија итн. Значи, за размислување е во случај кога се работи за насловна страница сите вакви имиња да се пишуваат со голема почетна буква (само во таков случај, а не и во текст, се разбира). На пр.:

Кандидат: Пејтар Пејировски

Мениџор: проф. д-р Марија Николовска

Членови на Комисијата:

Проф. д-р Илија Илиевски
Проф. д-р Весна Наумовска
Или:

Авџор: Иван Ивановски
Уредник: Марија Пеџровска
Лекџор: Пеџар Николовски

Втор проблем со насловните страници се и случаите кога се пишува месец и година – се поставува прашањето дали месецот да се напише со мала или со голема почетна буква. На пр.,

Извешџај за рабoџајџа на Комисијаџа

Мај 2020

Имињата на месеците се пишуваат со мала почетна буква, но во вакви ситуации, кога се работи за насловна страница и името на месецот е во почетна позиција, сметам дека треба да се напише со голема почетна буква и вакви примери да се дополнат во новото издание на Правописот.

2. Интерпункциски знаци – случајот со О

При проверка на употребата на интерпункциски знак по извикот О, меѓу ТРМЈ, РМЈ и ПМЈ наидов на интересна ситуација. Имено, има несогласување во врска со употребата на записка по *честичкаџа* О, како на пр. О Боже и сл. Во ТРМЈ имаме изделено О како извик и О како честичка, иако реално според примерите не може да се направи некоја разлика за да припаѓаат на различни зборовни групи. Ова прашање ми стана интересно, па пробав да направам мало истражување на темата.

Во Граматиката на македонскиот литературен јазик на Конески, како и во Општата граматика на македонскиот јазик, во деловите посветени на честичките (партикулите) го нема О. Исто така, во Зборникот *Поетџкаџа, стилџсџкаџа и линџвисџкаџа на џексџовиџе од Блаже Конески во корџусоџ Гралис*, во статијата на Пандев (2013: 123–140) посветена на партикулите во *Лозје* на Блаже Конески, О не е приведено како партикула. Во истиот зборник, Бороникова и Верижникова, во статијата посветена на статусот и функцијата на извиците во лингвистичкото и уметничкото творештво на Конески (2013: 33–50) го приведуваат О како извик со експресивна функција, и тоа во две подгрупи, и со поетска функција: со експресивна функција

а) со експресивни симптоми:

„Ти си дрвен, о іраде, | но бедна е ітвојата археологија | без івоиіе слоеви овде в душа (ГРАД).“ (2013:38),

б) експресивно-когнитивни:

„... о мы указали в обеих группах, в зависимости от того, является ли оно одновременно с эмоцией сигналом изменения когнитивного статуса говорящего: припоминания, обнаружения чего-либо и т. д.“ (2013: 40)

со поетска функција

Овде авторките му посветуваат поголемо внимание на извикот О и приведуваат примери каде О е употребено, на пр., како „реторски восклик“: *О убави жени од средна коа!* (ГРЕШНИ ЖЕНИ); *О висірен уме!* (ОДА НА УМОТ); *О ітешкојо!* (ТЕШКОТО), но и повеќе други ситуации. (2013: 42–44)

За она што е предмет на интерес на оваа статија, од примерите од поезијата на Конески може да се види дека по извикот О никаде нема запирка.

Во Тритомниот речник (1965) О постои како извик, а во истата речничка статија, како шесто значење е приведена употребата како честичка. Во Речникот на македонскиот јазик на Зозе Мургоски О го нема како честичка (2005), туку само како извик. Во Правописот на македонскиот литературен јазик (1998: 119) се среќава О како честичка, по која не треба да се пишува запирка, од каде е пренесено и во новото издание на Правописот (2017: 98). Во ТРМЈ, пак, исто како и во Правописот, О е приведено и како извик и како честичка, но и во двете улоги во примерите се напишани запирки:

PMJ (1965: 1)

о! *interj*

б. (како *part* – за засилување на потврдувањето или негирањето) о, да! о, секако! о, се разбира! о, не! о, никако! како честичка.

ТРМЈ (2006: 411)

о¹ *изв.* 1. За изразување на чудење, изненадување, на силни чувства на радост, болка, тага, на силна желба итн. *О, колку е убаво овде! О, іти си ітолку добра! О, колку е жално ітоа!* 2. За изразување на негодување, ужас и сл. *О, іак дојде іти! О, сіраино!* 3. При искажување на заповед, молба, клетва. *О, ве молам, немојіе да си одиіе! О, боі да іе убие!* 4. При обраќање кон друго лице. *О, сине мој! О, мајко моја! О, душо моја!* 5. За повикување на едно или повеќе лица. *О, Марко! О, луіе!*

о² *чесї̄*. За да се засили потврдување, одрекување, неверување или негирање. *О, да, секако, со сигурносї̄ е њака. О, не, нишӣо од ова не е висї̄ина. О, не, њоа не е можно!*

Во РМЈ на Зозе Мургоски е само како извик: *о, каков неред!*

Во Бугарскиот ТР го има како извик и како честичка со нејасна диференцијација како и во ТРМЈ, а во српските и во хрватските речници се наоѓа само како извик.

Правопис (1998: 119)

а) Со записка се одделуваат извиците: *ах, ех, е, еј, уф, бре, леле* и др.:

Е, ѓедаш, Аџо, и јас мислам дека не си ѓрав. – Леле, куѓриої̄, ѓа ѓи си бил бос! – Ах, зошї̄о, зошї̄о се мачам?... (нема пример со извикот О, м. заб.)

б) Не се одделуваат со записка честичките: *о, ој, леле, мори* и др. што се употребуваат при формите за обраќање:

О мајко, кај си да ме видиш? – И вие збої̄ум, о ѓеї̄рински лозја!...

Правопис (2017: 98–99)

Т. 254

ј) Записка не се пишува по честичките: *о, ој, леле, мори, бре, ма* и др. употребени за нагласување на формата за обраќање, ако стојат пред неа: *О царице на убавинаї̄а, биди моја! – О иї̄роорци, ој лични сї̄е и ѓрелични!*

Т. 255

в) Со записки се изделуваат извиците на различни позиции во реченицата: *Еј, да не се качуваме во лифї̄! Псссї̄, ѓої̄ивко, ве молам! Ау, мної̄у ме разочара!...* (Нема пример со извикот О, м. заб.)

Оттука, може да се заклучи дека ова прашање не е докрај решено и е потребна дополнителна анализа. Според моето мислење, О е извик, а не честичка, но дали да се пишува записка или не и дали треба да се направи разлика за различните случаи на употреба, е прашање за размислување и за дискусија.

3. Правописни знаци

За жал, сè уште има проблем со *сè ушї̄е*. Иако правописната норма е регулирана уште во стариот Правопис и опстојува до денес, сепак изгледа дека треба повеќе да се потенцира дека станува збор за различни случаи со примерите како *секако, сеї̄ак* и сл. Затоа, кај надредниот знак, во поглавјето за правописни знаци, треба да се додадат повеќе примери за *сè ѓовеќе, сè ѓомалку, сè ушї̄е* итн.

Во врска со надредниот знак, мора да забележам дека во практиката постојано се грешат и со ставање надреден знак кај кратката заменска форма за индиректен предмет за 1. л. множина *ни* без потреба, така што и на ова треба да се обрне повеќе внимание.

Во врска со пишувањето арапски бројки со редно значење, мој предлог е да се става точка по секој реден број, вклучително датум, година и век. Во Правописот, датумот, годината и векот се исклучени од ова правило, но лично сметам дека од тоа нема потреба и дека со тоа правилото ќе биде упростено и јасно. (Правопис 2017: 135)

Голем е проблемот и со пишувањето на скратеното име на Македонија така што редовно се става точка на Р С, па имаме РС. Македонија или Р. С. Македонија или РС.М. Иако претходната држава беше СФРЈ и СРМ и никогаш не се ставаа точки, денес ова претставува голем проблем, бидејќи, очигледно, мнозина се поведуваат според пишувањето на личните имиња, што е погрешно. (Правопис 2017: 135)

4. Коронавирус и КОВИД

Многу актуелен е проблемот со пишувањето на новиот коронавирус. Уште веднаш се промовираше слеаното пишување на меѓународно ниво, иако според природата на нашиот правопис, би требало да се пишува со цртичка. Но, по проверката на пишувањето на различни типови вируси, заклучив дека нашата терминологија е неусогласена и има најразлични начини на пишување: *вариола вирус*, *вирус на Ласа џиреска*, *инфлуенца вирус*, *џарвовирус*, *џолиовирус*, *риновирус*, *Sin Nombre вирус*, *херџес зосџер вирус* итн. Ова треба да се утврди во медицинската терминологија, односно принципиелно да се реши прашањето.

Уште еден проблем се наметна со новиот вирус, поточно болеста којашто ја предизвикува. Иако беше објаснето уште на почетокот дека името на вирусот е корона или прецизно Sars-CoV-2, а скратеницата за болеста КОВИД е од Coronavirus Disease, сепак во практиката се среќава вистинска мешаница: *вирусои Ковид*, *вирусои КОВИД*, *коронавирусои КОВИД*, *коронавирусои Ковид* итн. Како што се гледа од примерите на погрешна употреба, и во скратеницата за името на болеста се гледаат разлики – се пишува како скратеница со сите големи букви, но и само со првата почетна голема буква. Тоа значи дека, како и во случајот со скратеницата за болеста СИДА, и скратеницата КОВИД за брзо време стекна

статус на сопствена именка. Тоа значи дека ќе треба да се пишува и со почетна мала буква – *ковид*, како што е случајот со: *сига, ласер, радар, веце, цеде, уесбе* и др. (Правопис 2017: 151)

Заклучок

Иако новиот Правопис на македонскиот јазик (2015/2017) претставува големо проширување во однос на стариот Правопис на македонскиот литературен јазик (последно издание 1998), сепак не може докрај да ги опфати сите практични ситуации кои постојат и кои ќе се појават во иднина. Затоа, сметам дека дополнувањето на Правописот треба да се прави почесто, особено што е електронски достапно и тоа може лесно да се изведе.

Користена литература

- Бороникова Наталија/Наталия Боронникова, Јелена Верижникова/Елена Верижникова 2013: „Текстовая функция междометий в лингвистическом и художественном наследии Блаже Конеского“, Тошовиќ Бранко (ур.) / Тошовиќ Branko (Hg.) *Поетикаџа, стилџикаџа и линџикаџа на џекџовиџе ог Блаже Конески во корџусоџ Гралџ / Poetik, Stilistik und Linguistik der Texte von Blaže Koneski im Gralis-Korpus*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје – Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, Грац – Скопје / Graz – Skopje, 33–50.
- Конески Блаже 1968: *Грамаџика на македонскиоџ лиџератуџен јазик*, Просветно дело, Скопје.
- Бојковска Стојка, Минова-Ѓуркова Лилјана, Пандев Димитар, Цветковски Живко 2008: *Оџиџа грамаџика на македонскиоџ јазик*, Просветно дело, Скопје.
- Пандев Димитар 2013: „Функционалноста на партикулите во *Лозје* на Блаже Конески“, Тошовиќ Бранко (ур.) / Тошовиќ Branko (Hg.) *Поетикаџа, стилџикаџа и линџикаџа на џекџовиџе ог Блаже Конески во корџусоџ Гралџ / Poetik, Stilistik und Linguistik der Texte von Blaže Koneski im Gralis-Korpus*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје – Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, Грац – Скопје / Graz – Skopje, 123–140.
- Правоџис на македонскиоџ јазик*, второ издание, 2017, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје / Друштво за издавачка дејност „Култура“ АД – Скопје.
- Видоески Божидар, Димитровски Тодор, Конески Кирил, Угринова-Скаловска Радмила 1998: *Правоџис на македонскиоџ лиџератуџен јазик*, Просветно дело, Скопје.

Димитровски Тодор, Корубин Благоја, Стаматоски Трајко (составувачи), Конески Блаже (главен редактор) 1965, *Речник на македонскиот јазик со српско-хрватски ѝолкувања* II том, Институт за македонски јазик, Скопје.

Мургоски Зозе 2005: *Речник на македонскиот јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје., 2006, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.

Ana Vasung
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
avasung@ffzg.hr

KONCEPTUALIZACIJA SMRTI U HRVATSKOM I MAKEDONSKOM JEZIKU

Апстракт: Тема на работа се фраземи во хрватскиот и македонскиот јазик коишто се со своето значење поврзани со поимот на смртта. Во истражувањето е употребен когнитивно-лингвистички пристап кон проучување на фраземите според кои главната мотивациска улога при настанокот на фраземите ја имаат концептуалните метафори и метонимии. Врз основа на фразеолошкиот корпус, собран од општи и фразеолошки речници, е-речници и јазични бази на податоци е спроведена контрастивна анализа на фраземите и класификација според веќе утврдените концептуални метафори и метонимии (Јакоф и Џонсон, 1980; Ковечес 2005). За да се утврдат сличности и разлики помеѓу двата јазичи се воведуваат и културни модели втемелени на конвенционалното знаење и културната позадина. Целта на работата е да се утврди кои се концептуалните метафори присутни во двата јазика, кои се доминантни и доколку постојат разлики, дали тие се културолошки мотивирани.

Клучни зборови: хрватски јазик, македонски јазик, фраземи, концептуалната метафора, смрт

0. Uvod

Polazeći od Humboldtove tvrdnje da je u samoj strukturi jezika utjelovljen određeni pogled na svijet, temeljna je pretpostavka da će tema smrti, duboko ukorijenjena u našoj kulturi i spoznaji, izroditi brojne jezične strukture. Jezik, kao odraz mišljenja i znanja o svijetu, pokazuje na koji način čovjek konceptualizira svijet oko sebe i stoga sam se za istraživanje ove teme odlučila za kognitivno-lingvistički pristup u kontrastivnoj analizi dvaju jezika. S obzirom na metaforički potencijal frazeoloških jedinica koje karakterizira izrazita konvencionalnost i ekspresivnost, smatram da će upravo te jezične jedinice pružiti najbolji uvid u konceptualizaciju smrti u hrvatskom i makedonskom jeziku. Iako je riječ o dvama srodним i vrlo bliskim jezicima i narodima, koji pripadaju istom kulturnom krugu i religijskoj tradiciji, a u dužem vremenskom periodu pripadale su i istoj državi, u središtu je interesa otkrivanje razlika u kulturološkoj konceptualizaciji smrti koje su odraz razlika između pravoslavlja i katoličanstva.

1. Metodologija istraživanja

Temeljni teorijski okvir za analizu prikupljenih frazema je teorija konceptualne metafore i metonimije, koju su uspostavili Lakoff i Johnson 1980. u knjizi *Metaphors We Live By*. *Konceptualna metafora je dvodomenski model u kojemu dolazi do preslikavanja iz izvorne (ili polazne) u ciljnu domenu, pri čemu nam je izvorna iskustveno bliža i jednostavnija i omogućuje nam razumijevanje složene (ciljne) domene. U slučajevima kada se jedan koncept metaforički ustrojava pomoću drugoga riječ je o strukturnim metaforama. Lakoff i Johnson navode još i orijentacijske i ontološke. Orijentacijske su povezane s prostorom i prostornom orijentacijom, a za razliku od strukturnih, jedan koncept ne ustrojava drugi nego organizira čitav sustav koncepata i njihov međuodnos (2005: 14). Ontološke metafore, prema Kövecsesu (2002), pružaju puno manje kognitivne strukture za ciljne pojmove od strukturnih metafora i daju ontološki status općim kategorijama apstraktnih ciljnih pojmova. Jedan od primjera ontološke metafore jest personifikacija.*

Kod konceptualizacije smrti, kao i općenito u konceptualizaciji svijeta, konceptualne metafore i metonimije ulaze u međusobne odnose, isprepliću se i preklapaju, te je i opis jezičnih pojava kompleksan i slojevit. Kada tome pridodamo kulturno specifična znanja možemo konstruirati kulturni model² svakog pojedinog jezika odnosno kulture.

*Dosadašnja istraživanja koncepta smrti iznjedrila su brojne konceptualne metafore koje se navode, uglavnom, u radovima koji se bave engleskim jezikom ili ga uspoređuju s drugim jezikom (usp. Lakoff i Turner 1989; Marin-Arrese 1996; Fernandez 2006, Tian 2014). U Hrvatskoj su se ovom temom bavili Barbara Kružić i Goran Tanacković Faletar (2019) i ovo se istraživanje djelomično oslanja na rezultate njihova rada, dok je frazeološka građa preuzeta iz članka *Smrt u hrvatskoj frazeologiji* (Opašić, Gregorović 2010), frazeoloških i općih rječnika te e-rječnika i jezičnih baza podataka³. Makedonski je dio korpusa ekscerpiran iz rječnika i stručne literature, ali sustavnih radova o ovoj temi, posebice iz kognitivno-lingvističke perspektive, nedostaje.*

---

¹ U hrvatskom je prijevodu objavljena 2005. pod naslovom *Metafore koje život znače*. U radu je citirano hrvatsko izdanje.

² Kulturni model čine koherentna struktura iskustva koja su zajednička nekoj grupi ljudi (Kövecses 2005: 193).

³ Riječ je o dvjema bazama Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje: MetaNet.HR (Repozitorij metafora hrvatskoga jezika) i Baza frazema hrvatskoga jezika.

Prikupljena je građa razvrstana prema dominantnim konceptualnim metaforama, ali su u pojedinim slučajevima izdvojene i metonimije te metafore koje nisu primarno vezane uz koncept smrti. Posebnu skupinu čine frazemi koje sam uvjetno nazvala *kulturne varijacije* zbog istaknute kulturološke motivacije i nemogućnosti uklapanja u postojeće skupine.

Namjera ovoga rada nije bila prikupiti, popisati i opisati sve frazeme vezane uz semantičko polje smrti, a izvan analiziranog korpusa ostali su i frazemi čije se značenje odnosi na smrt koja je rezultat samoubojstva i ubojstva. Valja pojasniti i da su pojedini frazemi višeznačni, ali u analizu nisu uključena njihova sekundarna značenja. U istraživanju sam se, zbog opsežnosti građe, usmjerila na dominantne konceptualne motivacije i frazemi su grupirani prema dominantnom aspektu konceptualne motivacije. Radi preglednosti, frazemi koji oprimjeruju određenu konceptualnu metaforu navedeni su u tablicama, a u samoj se analizi spominju oni za koje sam procijenila da ih je potrebno detaljnije protumačiti.

2. Analiza

2.1. Slikovna shema IZVOR-PUT-CILJ/DESTINACIJA

Ljudski je život vremenski period koji ima svoj početak i kraj, a percipira se i kroz tjelesno iskustvo kretanja prema cilju. Metaforičko shvaćanje ljudskog života prezentira se slikovnom shemom *izvor-put-cilj* (eng. *Source-Path-Goal*), za koju Lakoff (1987: 275) navodi kako se njome konceptualiziraju kompleksni događaji koji imaju svoj početak (izvor), sekvencu faza koje dolaze između (put, putanja) i konačno stanje (cilj tj. odredište). Tako se smrt predstavlja kao krajnja točka ili cilj toga procesa odnosno njegov kraj, na temelju čega je zasnovana metafora SMRT JE KRAJ ŽIVOTA. Slikovna shema *izvor-put-cilj* obuhvaća i prostornu i vremensku dimenziju. Smrt se tako konceptualizira i kao posljednji trenutak u vremenskom periodu (ljudskom životu) u okviru metafore SMRT JE POSLJEDNJI ČAS. Nadalje, kretanje od izvora (početka) do cilja (odredišta) je tjelesno iskustvo koje uključuje kretanje kroz prostor u određenom vremenskom razdoblju, tako da se ljudski život konceptualizira kao putovanje (ŽIVOT JE PUTOVANJE). Uz to su vezane dvije metafore koje Lakoff i Turner (1989: 8) navode kao SMRT JE KRAJ ŽIVOTNOG PUTOVANJA i SMRT JE ODLAZAK NA KONAČNU DESTINACIJU. O smrti kao odlasku i selidbi, kao i o vremenskoj metafori SMRT JE POSLJEDNJI ČAS, bit će više riječi u nastavku.

U tablici su prikazani frazemi koji ilustriraju navedene metafore utemeljene na slikovnoj shemi *izvor-put-cilj*. Za njih je karakteristično da se kao sastavnice javljaju leksemi *put* i *kraj* što ih čini izrazito konvencionalnim i izravno motiviranim.

SMRT JE KRAJ ŽIVOTA, SMRT JE KRAJ ŽIVOTNOG PUTOVANJA	<i>odbrojen je komu korak otpratiti koga na posljednji put posljednji put biti pri kraju blizu je komu kraj</i>	<i>вечен ѿаѿи ѿоследен ѿаѿи на крајоѿи е му се ближи крајоѿи</i>
--	---	--

Za razliku od strukturnih metafora (poput gore navedenih), u kojima se jedan koncept (ciljna domena) razumijeva pomoću drugoga (izvorna domena), orijentacijske metafore organiziraju čitav sustav koncepata i njihov međuodnos, a temelje se uglavnom na prostornoj orijentaciji povezanoj s fizičkim i kulturnim iskustvom (Lakoff, Johnson 2015: 14). Takav, složeniji konceptualni ustroj, sadržan je u metaforama koje smrt konceptualiziraju kao odlazak ili selidbu. Osim toga, u tim je metaforama dominantno kulturno iskustvo, kulturna je uvjetovanost vezana uz religijsko vjerovanje u vječni život poslije smrt, uz percepciju smrti kao selidbe u neki drugi svijet, na neko drugo (bolje) mjesto ili pak smrti kao prijelazne točke koja dijeli zemaljski život od nebeskog i vječnog života kao spasenja. Na temelju ovih percepcija detektirane su dvije konceptualne metafore. Metafora SMRT JE ODLAZAK (s ovoga svijeta), u okviru koje se odlazak percipira kao konačan tj. bez povratka, ali i bez specificiranja odredišta. Zajedno s metaforom SMRT JE SELIDBA, ove su metafore rezultat duboko ukorijenjene predodžbe o smrti kao promjeni stanja i mjesta bivanja i početku zagrobnog života. Takvo univerzalno vjerovanje u besmrtnost, koje je starije od kršćanstva, u našem je kulturnom krugu dodatno potaknuto kršćanskim učenjem o zagrobnom životu koji se odvija u raju tj. na nebu gdje slijedi susret s Bogom i vječni život ili pak u paklu. U prikupljenim se frazemima, okupljenim oko metafore SMRT JE SELIDBA, kao odredište javljaju onaj i/ili drugi svijet, kao antipod ovom, zemaljskom svijetu, te nebo (kao Božje boravište⁴), ali i zvijezde jer se raj nalazi gore (u ovim primjerima riječ je i o prostornoj metafori VJEČNI ŽIVOT JE GORE (Georgijev 2020: 45). Vjerovanje u vječni život poslije smrti motivacija je i frazema *otići u vječni dom, otići u vječni mir, preseliti se u vječnost*

⁴ Biblijski tekstovi svjedoče da je nebo Božje prebivalište koje apostol Pavao opisuje kao *treće nebo* ili raj (Nam, 2004: 135).

i *oīiuge* (*ūpremina, se ūpreseli*) *vo večnosīi*. Kao konačno odredište u hrvatskim se frazemima pojavljuju *vječna lovišta* i *nebeske njive*, a u makedonskom, uz *vječna lovišta*, i *ledina te nepostojanje*. Kružić i Faletar (2019: 401) tumače hrvatske frazeme objašnjavajući da se ono što je bilo dobro i poželjno u ovom životu smatra dobrim i poželjnim i u onom drugom, odnosno da se ono što je poznato preslikava iz izvorne domene na ono što je nepoznato u ciljnoj domeni. Rezultat toga je idealiziranje zagrobnog života u vidu obrađivanja plodnih zemljišta, a isto je i s domenom lova, jednim od preduvjeta čovjekova preživljavanja⁵. U ljudskog je svijesti nebo vrlo apstraktan pojam, čak je i u Bibliji opisano kao blistav prostor osvjetljen sjajnim svjetlom, te je razumljivo preslikavanje iz izvornih i konkretnih domena lova i oranja tj. njiva. Osim toga, posrijedi je i prostorna metaforizacija nebesa kao prostranog i beskonačnog prostora kakva su lovišta i njive. I Morin (2005: 200) navodi da su u vjerovanjima prebivališta mrtvih viđena kao ravne površine. Takvih je zemljopisnih obilježja i *ledina* kao naziv za neobrađenu ili neobrađivu zemlju, no makedonski se frazem može dovesti u vezu sa slikom pogibije u ratnim bitkama, koje su se odvijale na poljima odnosno u ravnica. Na to nas navodi frazem *zabosti nos u ledinu (zemlju)* značenja 'pasti u ratu u značenju besmislene pogibije' i makedonski ekvivalent *īo zaboge (zakoiia, uđri) nokoiioīi vo ledina*. Za makedonski je specifičan i frazem *oīiuge vo nebidniica* u kojoj je leksem sa značenjem 'nepostojanje' poprimio prostorno značenje.

U brojnim se primjerima nalazi i dodatni koncept susreta na odredištu koji uključuje pretke, Boga ili biblijske likove poput Abrahama i svetog Petra⁶ (Kružić, Tanacković Faletar 2019: 401). U frazemima *iči (otiči) Bogu na istinu (račun), otiči svetom Petru na račun (obračun)*, sadržana je predodžba o tome da svatko odgovara za svoj grijeh pred Bogom, ali i pred svetim Petrom, poglavarom apostola, koji prema kršćanskoj ikonografiji drži ključeve neba. Kulturološku varijaciju unutar konceptualizacije smrti kao selidbe nalazimo u makedonskom primjeru *mu oīiuge gušaiia kaj muхамег*. Navedeni primjeri potvrđuju tezu da kultura nije samo način postizanja varijacije nego i način postizanja univerzalnosti (Stanojević 2009).

---

⁵ Kružić (2011: 153) navedene hrvatske frazeme povezuje s metaforom ŽIVOT JE MATERIJALNO BOGATSTVO i objašnjava kako je lov rasonoda i izvor prehrane te da nije neobično da se raj povezuje s mjesto gdje je uvijek „dobra kob“.

⁶ Navedene frazeme Kružić (2011) uključuje u metaforu SMRT JE SUSRET S BOGOM (SVECEM).

Može se zaključiti da je većina frazema biblijskog podrijetla, no zabilježen je i jedan koji potječe iz grčke mitologije. Frazem *otići preko rijeke* motiviran je pričom o lađaru Haronu koji prevozi mrtve preko rijeke Stiks u podzemni svijet.

SMRT JE ODLAZAK	<i>biti na odlasku otići zauvijek napustiti ovaj svijet</i>	<i>замина преку ред замина (исчезна си оџиде) од овој свети џо најушии (осџави) овој свети (свџов)</i>
SMRT JE SELIDBA	<i>otići (preseliti se, poći) na drugi (onaj) svijet promijeniti svijet preseliti se u vječnost preseliti se među zvijezde otići preko rijeke otići na vječna lovišta orati nebeske njive preseliti se među zvijezde otići preko rijeke otići (preseliti se, biti primljen) u Abrahamovo krilo Bog je uzeo koga <k sebi> ići (otići) Bogu na istinu (račun, ispovijed) Gospod je koga pozvao k sebi otići svetom Petru na račun (obračun) pridružiti se precima otići u vječni dom otići u vječni mir</i>	<i>сџана жи- џел на оној свети замина (оџи- де, оџџаџува) на оној (друџоџи) свети оџиде (џремина, се џре- сели) во вечностџ се џресели во друџоџи свети оџџаџува во вечниџе ловиџџа ке џо џресели во ледина оџиде во небидниџа Боџу на исџо- вед (оџиде и сл.) Боџ џо зеде Боџ си џо џрибра замина каџ Боџа му оди на све- џи Пеџар (Пеџре) се јави џред светиџи Пеџар</i>

2.2. Konceptualna metafora SMRT JE SAN

Metafora o smrti kao snu duboko je ukorijenjena u svim kulturama. Morin (2002: 17) navodi bušmansku poslovicu *smrt je san*, kao i Homerove riječi da su san i smrt braća. Metaforu su istraživali i Lakoff i Turner (1989) u djelima Shakespearea, Aristofana i Fitzgeralda. Poveznica smrti i sna je prije svega u iskustvenu (tjelesnom) opažanju i našem znanju o fiziološkim efektima smrti. Marin-Arrese (1996: 40) navodi da unutar metafore dolazi do preslikavanja između osobe koja spava i osobe koja je mrtva, što je motivirano efektima sna i

efektima smrti. U oba slučaja osobe leže i ne pomiču se, te su, prema Marin-Arrese, efekti spavanja i efekti smrti jednaki (mirnoća i ležanje). U pronađenim frazemima u hrvatskom i makedonskom jeziku, uz navedene efekte, analogija smrti i sna je i u zatvaranju očiju te ležanju na (smrtnoj) postelji. Ove su konstrukcije nastale na temelju metonimijskog principa FIZIOLOŠKE POSLJEDICE SMRTI STOJE ZA SMRT (v. Marin-Arrese 2014) ili pak šireg metonimijskog okvira DIO ZA CJELINU (DIO SCENARIJA ZA CIJELI SCENARIJ) (v. Kružić 2009), o čemu će biti više riječi u drugom dijelu rada

Unutar ove metafore u oba se jezika ističe koncept *vječnog sna*, u čemu nalazimo kršćansko uvjerenje u vječni život poslije smrti (kao prijelazne točke). Fernández (2006: 121) ističe da je spavanje privremeno pa se kroz ovu metaforu i smrt konceptualizira kao privremeni događaj, što je svojevrsno poricanje smrti kao takve, u potpunosti u duhu kršćanstva. U ovu je skupinu uključen i hrvatski frazem *snivati ledeni san* koji se može povezati sa snižavanjem tjelesne temperature pokojnika. U slučaju ovoga frazema može se uočiti i isprepletanje s metaforom SMRT JE HLADNOĆA, za koju u analiziranim jezicima nemamo više potvrda. Valja izdvojiti i frazem *obući drvenu pidžamu*, ironičnog prizvuka, u kojemu je sastavnica *pidžama* metafora za drveni lijes. Ovdje je posrijedi i metonimija REZULTAT ZA POSLJEDICU jer je rezultat (smrt) zamijenjen posljedicom (drvenim lijesom tj. pidžamom) (Kružić, Tanacković Faletar 2019: 401).

SMRT JE SAN	<i>sklopiti oči</i> <i>otići na vječni počinak</i> <i>biti na smrtnoj (samrtnoj) postelji</i> <i>snivati ledeni san</i> <i>snivati vječni san</i> <i>zaspati vječnim snom</i> <i>obući drvenu pidžamu ispratiti</i> <i>koga na posljednji počinak</i> <i>spavati s anđelima</i> <i>usnuti blago u Gospodinu</i>	<i>ти њреврѝе очииѝе</i> <i>ти сведе очииѝе</i> <i>заклоји (зайво-</i> <i>ри, склоји, сѝисна)</i> <i>очи <засекоѝаи></i> <i>на смрѝна ѝосѝела е</i> <i>вечен сон</i> <i>сѝие вечен сон</i>
-------------	--	---

2.3. Konceptualne metafore SMRT JE ODVAJANJE DUŠE OD TIJELA i SMRT JE ODVAJANJE OD ŽIVOTA (ŽIVOT JE DRAGOCJEN PREDMET, ŽIVOT JE SUPUTNIK)

Na strukturnoj je razini vrlo produktivna sastavnica frazema iz semantičkog polja smrti imenica *duša*. Jedno od najstarijih vjerovanja vezanih uz smrt jest dualizam duše i tijela te besmrtnost duše, koje

je postojalo u pretkršćanskim vjerovanjima, mitovima i kultovima (u orfizmu, kultovima bogu Dionisu i sl.), a zatim u kršćanstvu doživjelo svoj vrhunac. U kulturnom je naslijeđu u tom kontekstu najvažnije Platonovo učenje o besmrtnosti duše⁷: duša je postojala prije našega tijela i zbog svoje besmrtne prirode nastavlja postojati i nakon naše tjelesne smrti. Nadalje, Platon smrt definira kao oslobađanje ili odvajanje duše od tijela, odnosno od vlastitih okova, a dušu kao nevidljivu i nepromjenjivu supstanciju koja nakon smrti napušta tijelo i nastavlja živjeti.

U teoriji konceptualne metafore ljudsko se tijelo često konceptualizira kao spremnik (eng. *container*), a život kao tekućina u spremniku tj. tijelu (Lakoff, Turner 1989). U istraživanju koncepta *duše* u trima slavenskim jezicima (hrvatskom, poljskom i ruskom) autorice Štrkalj Despot, Skrynnikova i Olzsewska (2012: 472) navode da je koncept duše koja je spremljena u tijelu vjerojatno univerzalna te široko rasprostranjena u slavenskim jezicima (BODY IS A CONTAINER FOR THE SOUL). Dalje ilustriraju primjere u kojima se duša personificira, konceptualizira se kao osoba koja živi u tijelu/kući, može se po njoj kretati, napustiti je i preseliti se u drugu. Ulaz u tijelo (kuću) su usta, a izlazak duše iz tijela kroz usta znači smrt. U tom smislu možemo tumačiti makedonske i hrvatske frazeme sa slikom duše koja je smještena u nosu, zubima, na jeziku i grlu, kojima se opisuje umiranje, odnosno proces u kojemu duša napušta tijelo. Sam izlazak duše najčešće je prikazan metaforom posljednjeg daha tj. ispuštanja posljednjeg daha, duha i duše (sadržano i prenesenom značenju glagola *izdahnuti*; *узгубне*). Među prikupljenim frazemima duša se konceptualizira i kao objekt koji se predaje (daje) Bogu (Gospodinu), s kojim se bori i koji se ostavlja ili ispušta. Štrkalj Despot, Skrynnikova i Olzsewska (2012: 469) navode univerzalnu metaforu DIJELOVI TIJELA SU POSJEDOVANI OBJEKT unutar koje se i duša konceptualizira kao dio tijela koji nekome pripada i u tome smislu osoba je može izgubiti, ispustiti, ostaviti ili predati nekome ili je pak netko može uzeti (u primjerima je to *Bog* ili *Gospodin*).

Na isti se način konceptualizira i život, koji čovjek može izgubiti, dati, od njega se odvojiti ili rastati. Pojedini autori ovu metaforičku sliku povezuju s metaforom ŽIVOT JE DRAGOCJEN PREDMET, Kružić i Tanacković Faletar (2019: 404) objašnjavaju da je riječ o uvriježenoj kršćanskoj predodžbi o čovjeku koji svoje najveće dobro (život, ali

---

⁷ <https://nova-akropola.com/filozofija-i-psihologija/filozofija/platonovo-ucenje-odusi-1-dio/>

i dušu, duh) predaje u ruke Bogu. Uz ovu metaforu možemo vezati i frazeme iz prethodne skupine *predati dušu, dati Bogu dušu* i sl. U ostalim se primjerima život personificira u okviru metafore ŽIVOT JE SUPUTNIK, koja se isprepliće i s metaforom SMRT JE SELIDBA (ibid). S ovim metaforama povezujemo frazeme koji za sastavnicu imaju glagole *rastajati se, oprostiti se*, a kao sinonimne sastavnice životu javljaju se i *duša te ovaj svijet*. I ovi primjeri svjedoče o ispreplitanju različitih metafora i metonimija i složenosti naše konceptualizacije smrt (kao i svih ostalih apstraktnih pojmova).

<p>SMRT JE ODVAJANJE DUŠE OD TIJELA</p>	<p><i>došla komu duša pod grlo došla komu duša u nos duša je komu u nosu nositi dušu u nosu stoji komu duša u grlu lebdi komu smrt na usnama dršće komu duša na jeziku dati Bogu dušu predati duh u ruke Gospodinu predati dušu rastajati se s dušom ispustiti posljednji dah ispustiti duh biti na izdisaju ispade komu duša</i></p>	<p><i>душаїта му дојде њог ірло душаїта му дојде (влезе) во носоїт душаїта му се доближи до носоїт душаїта му е (дојде) во забиїте душаїта му е (сїюи) во носоїт душа не му остїана душаїта <му> излеїува бере душа їо остїава душаїта даге/дава (їре- дава) душа <Боїу> душаїта си ја їре- дава <на Госїод> боїу душа даге їредаге Боїу дух (душа) ја исїушїта (їушїта) душаїта му се їаси душаїта си ја дава (їредава) душаїта со душаїта се бори</i></p>
<p>SMRT JE ODVAJANJE OD ŽIVOTA (ŽIVOT JE DRAGOCJEN PREDMET, ŽIVOT JE SUPUTNIK)</p>	<p><i>oprašati/ oprostiti se sa životom rastajati se sa životom izgubiti život dati život *rastajati se s dušom, oprostiti se s ovim svijetom rastati se s ovim svijetom</i></p>	<p><i>се збоїува од живоїтоїт оїїиде од живоїтов їо даге (заїуби) живоїтоїт живоїтов му беїа од рацеїїе живоїтоїт му їасне му даге на Боїа шїїо му имаше за давање *му оїїиде душаїта се дели (се разделу- ва) од (со) душаїта се їросїти од (со) овој свеїт се подели од свеїтоїт</i></p>

2.4. Ontološka metafora SMRT JE ŽIVO BIĆE

Lakoff i Johnson (2003: 34) personifikaciju tumače kao posebnu vrstu ontološke metafore koja omogućuje razumijevanje širokog spektra iskustava u terminima ljudske motivacije, karakteristika ili aktivnosti. U okviru ontološke metafore SMRT JE ŽIVO BIĆE smrt se prikazuje u brojnim oblicima od kojih je, vjerojatno, najpoznatiji žeteoc (Lakoff, Turner 1989: 15-17). Personifikacije smrti se, prema Dittman Solheim (2014: 17), mogu grupirati u dvije podkategorije: (1) smrt kao osoba, anđeo ili Božji poslanik; (2) smrt kao apstraktni fenomen poput duha ili duše s ljudskim karakteristikama. U makedonskim se frazemima smrt konceptualizira kao anđeo ili kao gost, i to crne boje koja se simbolički povezuje sa smrću, dok u oba jezika poprima antropomorfna obilježja (oči) ili ostvaruje bliski kontakt s preminulom osobom (prima osobu u zagrljaj). Kružić i Tanacković Faletar (2019: 405) ističu da je u okviru ove metafore, za razliku od ostalih (SMRT JE SAN; SMRT JE SELIDBA), istaknuta aktivna uloga smrti i pasivnost osobe koja umire.

SMRT JE ŽIVO BIĆE	<i>gledati smrt u oči gledati (pogledati) smrti u lice smrt uze koga k sebi</i>	<i>се најде во ѓре- ѓрайќиџие на смрѓиџиџа џ ѓлеѓа на смрѓиџиџа в очи џрн аниел џрна ѓосџиџџќа</i>
-------------------	---	--

2.5. SMRT JE POSLJEDNJI ČAS

Kao što je već rečeno, slikovna shema *izvor-put-cilj* koju ovdje primjenjujemo u tumačenju smrti, obuhvaća i prostornu i vremensku dimenziju. Smrt je posljednji trenutak ili faza životnoga ciklusa u okviru metafore SMRT JE POSLJEDNJI ČAS (Karlić 2018: 196). Dio frazema iz ove skupine (sa sastavnicama *čas, sat, ura*) u interakciji su s metaforom ŽIVOT JE DAN⁸ (Lakoff, Turner, 1989; Kružić, Tanacković Faletar 2019: 404) unutar koje se život preslikava na dan od 24 sata⁹. Umiranje se tako smješta na kraj dana, to su posljednji sati u danu (smrtni čas), a konceptualizira se i kao *zalazak sunca (zašlo je sunce komu)*. Smrt kao stanje preslikava se u noć, a s tim u vezi je i metafora SMRT JE NOĆ s dodatnim aspektom hladnoće.

⁸ Osim metafore ŽIVOT JE DAN (A LIFETIME IS A DAY) Lakoff i Turner (1989) navode i metaforu ŽIVOT JE GODINA (LIFETIME IS A YEAR).

⁹ Više o figurativnoj konceptualizaciji vremenske dimenzije putem njezina komprimiranja v. Fauconnier i Turner (2002).

Drugu podskupinu čine frazemi sa sastavnicom *dan* kod kojih dolazi do preslikavanja na veći vremenski raspon i životni se vijek konceptualizira kao određeni broj dana, a kada ih sve potrošimo, životu je kraj (Kružić, Tanacković Faletar, 2019: 404). Ovakve konvencionalizirane ostvaraje Kružić i Tanacković Faletar (ibid) dovode u vezu s metaforom VRIJEME JE OGRANIČENO MATERIJALNO SREDSTVO, s ograničenim vijekom trajanja, kao što je iskazano u makedonskom žargonskom frazemu *му исїеече ĩаранџїаїа*.

<p>SMRT JE POSLJEDNJI ČAS</p>	<p><i>kucnuo je posljednji čas kuca komu zadnja ura dolazi komu zadnji (smrtni) čas brojiti posljednje dane izbrojeni (odbrojeni) su čiji dani zašlo je sunce komu</i></p>	<p><i>на смрїен час часовїе му се изброени часої му е близу деновїе му се доброени (из- броени, избројани) му се бројаї (го- бројувааї) днїе му се довршїа (ску- сїа, сосаа) днїе му се збраа (свршїа) деновїе му исїеече ĩаранџїаїа</i></p>
---	---	--

2.6. Orijentacijska metafora SMRT JE DOLJE

Za prostorne je metafore specifično što proizlaze iz fizičkog iskustva, tj. ograničene su mogućnostima našeg tijela i kretanja. Na temelju prostornih orijentacija gore-dolje, unutra-vani, sprijeda-straga, iznad-ispod itd. razumijemo orijentacijske metafore (Lakoff, Johnson 2005: 14-15). U vezi sa smrću autori navode metaforu ZDRAVLJE I ŽIVOT SU GORE; BOLEST I SMRT SU DOLJE utemeljenu na fizičkoj osnovi: „Ozbiljna bolest primorava nas da fizički legnemo. Kad si mrtav, fizički si dolje“. No kada je riječ o metafori SMRT JE DOLJE, koja zasigurno proizlazi iz prostornog odnosa gore-dolje, treba dodati da ovisi o kulturi tj. samom iskustvu i u prikupljenim je frazemima motivirana običajem pokapanja u grob odnosno zemlju. Čini se da je ovaj običaj star koliko i svijet, Morin (2005: 35) citira E. Pitarda: „neandertalac nije bio, kao što se govori, bezosjećajno biće. Sahranjivao je svoje mrtve.“ Grob je, dakle, prva i univerzalna činjenica čovjekove smrti, a rituali koji su se pritom obavljali potvrđuju vjerovanje u zagrobni život ili ponovno rođenje tj. univerzalnost vjerovanja u besmrtnost (ibid). U oba jezika u ovu skupinu ubrajamo frazeme koji za sastavnicu imaju *zemlju* (najčešće uz atribut *crna*), *grob*, *jamu*, a u hrvatskom se javljaju i *četiri daske*. Prema Kružić i Tanacković Faletar (2019: 406) posrijedi je isprepletanje s metonimijom MJESTO ZA STANJE jer u navedenim frazemima

lokacija kao pokretač stoji za stanje smrti kao aktivnu zonu. Prostornu konceptualizaciju smrti Tian (2014: 138) vidi i u metafori GROB JE NAŠ POSLJEDNJI KREVET (DOM), uz koju bi se u analiziranom korpusu mogli povezati frazem *lijegati među četiri daske, leći u grob, леїна в ģроб, ģо наїолни ģраїоїї*, a spomenut ćemo i makedonski frazem, koji je ostao izvan analiziranog korpusa, *векна куќа* za grob. U okviru ove metafore u oba su jezika zabilježeni animalistički frazemi sa zoonimom *crv* (*једу кога црви, дружити се с црвима, ģи ģосїїи црви-їїе*) izrazite pejorativne konotacije, dok su makedonski sa sastavnicom *trava* šaljivoga prizvuka (*ја мириса ģїреваїїа одоздола, ģасе ģїрева оїїкај кореноїї*).

SMRT JE DOLJE	otići pod <crnu> zemlju biti pod crnom zemljom biti dva metra pod zemljom laka mu zemlja pokrila <i>koga</i> crna zemlja položiti <i>koga</i> u grob pasti (sići, leći) u grob biti blizu groba s one strane groba stajati jednom nogom u grobu noge su <i>komu</i> nad jamom lijegati među četiri daske једу <i>koga</i> црви дружити се с црвима	влезе/влегува во (црна) земја отиде во (под) црна земја го покри црната земја легна в земја замириса на земја влезе (легна, отиде, пад- на, слезе) в гроб близу е до гробот од другата (онаа) страна на гробот со едната нога е в гроб дојден е гробу на врата дојден е до гробот мириса на гроб ги гости црвите ја мириса тревата одоздола пасе трева откај коренот
---------------	---	--

2.7. KULTURNE VARIJACIJE

U posljednju skupinu uvrstavamo frazeme koje nisu rezultat konvencionalizacije dosad uočenih univerzalnih metafora već ih razumijemo s pomoću detaljnijih kulturnih elemenata znanja. Smatramo ih elementima kulturne varijacije koncepta smrti, a mogu pripadati objema kulturama ili biti karakteristične samo za jednu.

Jedan od običaja vezanih uz ceremoniju pokapanja jest iznošenje pokojnika iz kuće s nogama prema naprijed kako ne bi zapamtio put jer se vjerovalo da duša pokojnika teži povratku i na ovaj način bi mu se olakšao prelazak na drugi svijet. Ovaj je običaj motivirao nastanak makedonskog frazema *со нозетїе наїпрег*, dok u hrvatskom nije konvencionaliziran iako sam običaj postoji. Iako je *križ* i u katoličkoj i u pravoslavnoj tradiciji neizostavan predmet koji se nosi na početku pogrebne povorke

i postavlja na grob, samo ga u makedonskom nalazimo u frazemu *сѹе-чали дрвен крсиѹ*. U oba se jezika u frazemima javlja sastavnica *tamjan*, čije se paljenje u čast neke osobe ili božanstva, ali i u raskušne svrhe, u kršćanstvu javlja od 4. stoljeća (Leksikon ikonografije 1979: 562). Kao kulturno-specifična oznaka konceptualizacije smrti u makedonskom jeziku javlja se pšenica koju pokojnik nosi u ustima. Riječ je o koljivu, obrednom jelu u pogrebnim običajima pravoslavaca, kuhanoj pšenici pomiješanoj s medom i mirisnim začinima. Obavezno je prvo jelo na dan pogreba, a ostavlja se i na grobu¹⁰. U hrvatskom se pak javlja *smrtna čaša* za koju Kružić i Tanacković Faletar (2019: 408) navode da je kršćanskog porijekla i izvor je Evanđelje po Mateju, kada Isus na Maslinskoj gori kaže: „Oče moj, ako je moguće, neka me mimoide ovaj kalež“. Biblija je mogući izvor i frazema *ја скрши сѹомнаѹа* (Jeremija, 19:1-15 „Скрши ја стомната пред очите на оние што ќе одат со тебе!“), iako poveznica sa smrti može biti i običaj razbijanja posude u kojoj se nosilo koljivo. U vezi s već spomenutom metaforom ZDRAVLJE I ŽIVOT SU GORE; BOLEST I SMRT SU DOLJE bilježimo frazeme koji opisuju ležeći položaj preminule osobe kojoj, u tom slučaju, nije potrebna obuća: *izuti opanke*. Metaforički su bliski i somatski frazemi, makedonski *ѹи усѹеѹна* (*наѹрчи, оѹѹеѹна*) *нозеѹе* i hrvatski *otegnuti (ohladiti) pete* koji su uspostavljeni na metonimijskom odnosu. Budući da u istome značenju i s istim glagolima pronalazimo animalističke frazeme *ѹи усѹеѹна* (*оѹѹеѹна*) *чаѹанкиѹе* i *otegnuti (odapeti) papke* zaključujemo da je došlo do vrlo raširenog i ustaljenog preslikavanja iz ljudske u životinjsku domenu (LJUDI SU ŽIVOTINJE). U makedonskom smo jeziku registrirali još dva frazema s predmetima iz animalističkog svijeta *ѹи фрли ѹоѹковѹеѹе* i *ѹи фрли коѹѹѹаѹаѹа*, u kojima je motivacija jednaka kao i u hrvatskom *izuti opanke* jer se potkove i kopita percipiraju kao obuća za životinje.

KULTURNE VARIJACIJE	mirisati na tamjan ispiti smrtnu čašu nađe koga smrtna čaša izuti opanke otegnuti (ohladiti) pete otegnuti (odapeti) papke	со нозете напред замириса (мириса) на темјан си ја зобнал пченицата си ја носи пченицата в уста со пченицата в уста е ја скрши стомната ги истегна (напрчи, оптегна) нозете ги истегна (оптегна) чапанките ги фрли потковите ги фрли копитата
---------------------	---	---

¹⁰ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=32520>

3. ZAKLJUČAK

Analizom je obuhvaćeno 169 frazema, a gotovo su podjednako zastupljena oba jezika (83 hrvatska i 86 makedonskih frazema). Ako se važnost nekog objekta u društvu može mjeriti time koliko ima riječi za imenovanje datog objekta, kao što to tvrdi Georgijev (2020: 37), onda broj frazeoloških jedinica u oba jezika potvrđuje da je fenomen smrti vrlo produktivno semantičko polje. Unutar njega izdvojene su sljedeće konceptualne metafore: SMRT JE KRAJ ŽIVOTA, SMRT JE KRAJ ŽIVOTNOG PUTOVANJA, SMRT JE ODLAZAK, SMRT JE SELIDBA (koje su podređene slikovnoj shemi IZVOR-PUT-CILJ/DESTINACIJA) te SMRT JE SAN, SMRT JE ODVAJANJE DUŠE OD TIJELA, SMRT JE ODVAJANJE OD ŽIVOTA, SMRT JE ŽIVO BIĆE, SMRT JE POSLJEDNJI ČAS, SMRT JE DOLJE. Analiza frazema, razvrstanih prema dominantnim metaforama, pokazala je da su one podjednako utemeljene i na tjelesnom i na kulturnom iskustvu (v. Kövecses 2005) te da poklapanje istih konceptualnih preslikavanja u dvama jezicima potječe iz činjenice da su metafore za smrt duboko ukorijenjene i univerzalne. Kulturno iskustvo vezano je uz kršćansko učenje - i u katoličkoj i u pravoslavnoj tradiciji tjelesna smrt nije kraj života i smrt se percipira kao prijelazna točka prema vječnom životu. Upravo je to rezultiralo i najproduktivnijim metaforama u analizi: SMRT JE SELIDBA i SMRT JE ODVAJANJE DUŠE OD TIJELA. Doprinos ovoga rada vidim upravo u potonjoj metafori jer ona nije zabilježena u istraživanjima engleskoga jezika, a uzevši u obzir i rezultate analize koncepta *duše* u trima slavenskim jezicima (hrvatskom, poljskom i ruskom) (Štrkalj Despot, Skrynnikova, Olzewska 2012), može se zaključiti da je metaforizacija duše specifična upravo za slavenske jezike. Budući da je cilj svake kontrastivne analize iskazati sličnosti i razlike, naposljetku valja zaključiti da su kulturne varijacije uočene u ovoj analizi proizašle iz različitih običaja u hrvatskoj i makedonskoj kulturi.

Literatura

- Crespo Fernández Ellecer 2006: „The Language of Death: Euphemism and Conceptual Metaphorization in Victorian Obituaries“ *SKY Journal of Linguistics* 19 (2006), 101-130.
- Dittmann Solheim Mari Anette 2014: „Death by Metaphore: A study of metaphors and conceptualisations of deaths in British and American obituaries“ *Thesis*. Representralen, University of Oslo.
- Georgijev Ivana 2020: *Kulturološke konceptualizacije smrti u španskom i srpskom jeziku*, Filozofski fakultet, Novi Sad.

- Karlič Virna 2018: „Metafora i konceptualizacija smrti u romanu Proljeća Ivana Galeba Vladana Desnice“ *Smrt u opusu Vladana Desnice i europskoj kulturi: poetički, povijesni i filozofski aspekti* (ur. Cvijović Javorina, Ivana; Roksandić, Drago), FF-press, Zagreb, 191-201.
- Kövecses Zoltán 2002: *Metaphor: A practical Introduction*, Oxford University Press, New York.
- Kövecses Zoltán 2005: *Metaphor in Culture: Universality and Variation*, Cambridge University Press, Cambridge, New York
- Kružić Barbara 2011: „Na vječnim lovištima love i Hrvati i Englezi. Analiza hrvatskih i engleskih frazema vezanih uz smrt“ *Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis*, 5. (2011), 147-162.
- Kružić Barbara, Tanacković Faletar Goran 2019: „Metafora, metonimija, frazem i eufemizam: o čemu govorimo kada govorimo o smrti?“ *Jezičoslovlje* 20.2 (2019), 391-418.
- Lakoff George 1987: *Woman, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*, University of Chicago Press, Chicago and London.
- Lakoff George, Johnson Mark 2015: *Metafore koje život znače*, Disput, Zagreb.
- Lakoff George, Turner Mark 1989: *More than Cool Reason – a Field Guide to Poetic Metaphor*, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (ur. A. Badurina) 1979, Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb.
- Marin-Arrese Juane I. 1996: „To Die, to Sleep: A Contrastive Study of Metaphors for Death and Dying in English and Spanish“ *Language Sciences*, 18/1996. br. 1-2, 37-52.
- Morin Edgar 2005: *Čovjek i smrt*, Scarabeus naklada, Zagreb.
- Nam Daeguk 2004: „Nova zemlja i vječno kraljevstvo“ *Biblijski pogledi*, 12 (1-2), 135-156.
- Opašić Maja, Gregorović Maja 2011: „Smrt u hrvatskoj frazeologiji“. *Croatica et Slavonica Iadertina* 6 (6). 55-72.
- Silaški Nadežda 2011: „Metaphors and euphemisms: The case of DEATH in English and Serbian“ *Filološki pregled*, 38 (2), 101-114.
- Stanojević Mateusz-Milan 2009: „Konceptualna metafora u kognitivnoj lingvistici: pregled pojmova“, *Suvremena lingvistika*, Vol. 35 No.68, 339-371.
- Štrkalj Despot Kristina, Skrynnikova Inna, Olzsewska Ostanina Julia 2012: „Cross-linguistic Analysis of Metaphorical Conceptions of душа/dusza/duša ('soul') in Slavic Languages (Russian, Polish, and Croatian)“, *Annual Meeting of The Berkeley Linguistics Society* (38, 2013)
- Tian Cong 2014: „A Contrastive Study of Death Metaphors in English and Chinese“, *International Journal of English Linguistics*; Vol. 4, No. 6, 134-142.

RJEČNICI:

Димитровски Тодор, Ширилов Ташко 2003: *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Т. 1, 2 и 3. Огледало, Скопје.

Menac Antica, Fink Arsovski Željka, Venturin Radomir 2014: *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb.

Роза Тасевска

Филолошки факултет „Блаже Конески“
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
 roze@ukim.edu.mk

АНТОНИМИТЕ ВО УМЕТНИЧКАТА ЛИТЕРАТУРА

Апстракт: Во статијата се анализира употребата и улогата антонимите врз текстот на романот „Последните селани“ од Петре М. Андреевски. Антонимите парови се класифицираат според граматичките и структурно-семантичките особености, се издвојуваат стилските фигури и нивните функционални можности.

Клучни зборови: антоними, класификација, контекст, функција.

Антонимите (од грчки *anti* `против` и *опута* `име`) се зборови најчесто од иста зборовна група со спротивни значења. Зборовите што манифестираат спротивставени поими во лексичкиот систем на јазикот може да бидат поврзани со различни односи. Тоа може да бидат класични антоними (*добро-зло, свој -џуѓ, сладок-горчлив, лесно-тешко, љубно-заврши*), но почесто односите меѓу спротивните зборови во текстот имаат посложен карактер и нивната семантичка врска не може да се сведе на строгиот поим лексичка антонимија (*нок-ген, бој-јавол, вода-вино*). (Толстаја С.М 2008: 497-507).

Еден од најизразитите односи во лексиката претставува корелативното спротивставување на два или повеќе зборови кои се спротивни според најопштото и најсуштинското нивно значење, според семантичкиот признак. Ваквите зборови се викаат лексички антоними. Како лексичко-семантичка категорија на јазичниот систем антонимијата претставува една од јазичните универзалии: таа е својствена на сите јазици и нејзините единици откриваат принципиелно општа структура спротивни значења и голема сличност во нивната структурна и семантичка класификација. Суштинските разлики меѓу предметите и појавите во објективниот свет во јазикот се одразуваат како спротивности. (ЛЭС 1990: 35). Тешко дека со помош на други јазични средства би можеле толку експресивно и лаконски да се опишуваат контрастите на човековиот бит. Многу антоними стануваат неделив дел од нашиот речник

уште од детството. Антонимијата претставува предмет на интерес на неколку поколенија научници.

Истражувањето на антонимните односи до неодамна се базирале главно на анализата на јазичните антоними. Во последните децении се појавија повеќе корисни значајни истражувања, посветени на проучувањето на општи и конкретни прашања на антонимијата. Современата состојба во истражувањето на антонимите се карактеризира со постојана потрага по методи и начини кои ќе овозможат поефективна анализа на антонимите. Сè повеќе се забележува извесно поместување на тежиштето во проучувањето на антонимијата – од општојазичен план кон конкретно-јазично пројавување и функционирање на антонимијата. Како резултат на ова се проширува предметната област на истражување: се анализираат конкретни антонимни парови, нивните функционални својства и контекстот на нивното функционирање.

Но, современата лингвистика која ја проучува антонимијата како фундаментална категорија на лексичката семантика, сè уште не определила систематски приод кон нејзиното проучување. Сè уште постојат различни погледи на научниците во толкувањето на конкретни примери.

Антонимите широко се користат во фолклорот, во уметничката литература, во публицистиката како изразно средство за создавање контраст. Тие често се присутни и во насловите на уметничките дела. Во нив спротивните значења се пројавуваат пошироко, поактивно, поизразито отколку во секојдневниот говор.

Во оваа смисла, јазикот на делата на Петре М. Андреевски, мајстор на уметничкиот збор, стилист, е достоин за подетално проучување. Тоа ќе овозможи да се открие она што е ново, индивидуално што ја определува спецификата на јазикот на писателот, на неговото литературно мајсторство.

Основна задача на овој труд е да се определат граматичките и структурно-семантичките особености на антонимната парадигма и да се откријат функционалните можности на стилските фигури, основани на антонимијата, врз мал дел од материјалот на уметничката проза на авторот Петре М. Андреевски, од романот „Последните селани“.

Петре М. Андреевски естетски оправдано и точно ги користи антонимите во својот уметнички збор и стилските фигури создадени врз основа на контраст, за да ги истакне противречностите

на материјалниот и духовниот свет изразен во цела низа настани, ликови, појави.

Истражените и решените теоретски прашања од областа на антонимијата и контрастот служат како основа за изделување на категоријалните признаци на овие појави, овозможуваат да се осмислат нивните основни дефиниции, создаваат благопријатна почва за опишување на антонимите во уметничкиот збор на Петре М. Андреевски.

Од лексичко-граматички аспект антонимите можат да бидат симетрични и асиметрични.

Најбројни антоними во ова дело се од иста зборовна група или симетрични.

Од именки: Керка му, ѓак, се омажи во едно блиско село, но набрѹ и шаа со мажои се ѓресели в ѓрад; Сакајки да најрави шеѓа, ѓочна да кажува висѓина; Човекои сам си ѓо одбира месѓоѓо на живеење, си рече, а месѓоѓо на умирање му ѓо осѓава на боѓ; Но каква е разликаиа меѓу ѓубовѓа и омразѓа коиа обеѓе идаѓ од исѓо месѓо и, безмалку од исѓи ѓориви; Тој дури и ноќѓа ја ѓреѓвора во ден; Оѓи ѓој имаше само едни алиѓѓа: ѓше шѓо беа на неѓо: Тие му беа и за делник, ѓше- и за ѓразник; Да видам кое време е: дали е уѓро, дали –вечер, дали ведро или облачно; Не се видов ни со ѓаѓѓка, ни со мајка; Толку камења не се осѓавааѓ ни на ѓробоѓ на умрен, а камоли на жив човек!; И ѓоѓаш уѓше не се знаеше кој е ѓоуѓлашен: убиецоѓ или жрѓѓѓа?; И небоѓо слезе, се ѓоѓѓре на земѓѓа; Госѓоди Божје, колку накусо било сѓ ѓосѓавено: и живоѓоѓи и смрѓѓѓа; Никаде да не одиш со ѓрд човек. Ни на радосѓ, ни на жалосѓ; Велѓѓ дека сѓѓе мажи и жени, ѓо долѓо живеење заедно, ѓочнувааѓ да си личаѓи и сѓѓе лични навики да си ѓи изедначувааѓ; Но коиа ќе сѓѓане збор за неѓоваѓа робија, не ќе можѓѓ да се сеѓѓаѓи шѓо најравиле, ѓак, ѓше со своѓѓа слобода; Но зар и ѓубовѓа, честѓоѓаѓи, не се ѓради на омраза?; Лисѓѓа си ѓи мешаа лицеѓо и оѓачинаѓа и мислиш секој миѓ ќе се скинаѓи и ѓоли ќе осѓѓанаѓи дрѓѓѓа; Иако се сѓѓе ѓука: и кокош-киѓе и јаричкиѓе и ѓеѓѓлиѓе, ѓѓа ѓосѓојано ѓи ваби, си зборува; Навикаѓа е една мака, шѓо велѓѓ, а одвикаѓа сѓо и една; Иако е ѓемно во собаѓа, ноќѓа не е насекаде слеѓа: околу ѓѓѓѓко ѓ е како ден; Смисли нешѓо, вели Теофил, деноѓи е секоѓаш ѓоумен од ноќѓа; Се јави на месѓо ни осој ни ѓресој, вели Трајан Ендековски; А и сѓ шѓо ѓраваѓи луѓѓо е и за смеење и за ѓлачење; Може заѓоа

йонекоіаш и боіайиіше мислаї како сиромаси и сакааї йовеке ойколку шїо можай да носай, си вели Трајан Ендековски; ... На чейириесейиої ден душаїа засекоіаш ќе излезе од шелоїо и засекоіаш ќе іо заборава: шелоїо ќе умре, а душаїа ќе се вознесе; Тоа іака му се йовїоруваше чейириесей дена сè додека не се зайвори ойворениої іроб од мајкаїа... .. ойи во іше чейириесей дена и неїоваїа душа и шело ќе се карааї и ќе се мираї...; Блаїоја ја обликуваше нејзинаїа среќа, а ушїе йовеке нејзинаїа несреќа; ... но никако не і усїева и смрїїа да ја ірифайи и да ја засака како живоїої...; Нејзин е живоїої, си іросуди іоїаш Теофил, нејзина си е и смрїїа. Оїи живоїої и смрїїа секоіаш одаї заедно...; А коїа іо іофайїја на челоїо, видоа дека душаїа и мршаїа веќе не му се заедно; Не му беше ушїе за умирање, вели Теофил Жешков, ама којзнае дали му беше ушїе за живеење?!; Се рекло дека личнаїа среќа секоіаш се іради на іуїаїа несреќа; А Теофил сака да ја іраша дали се качила веќе на небоїо и дали се іледа нешїо ойїаму на земјава; Мрївиїе можеби знаеја дека іој е веќе іаму, кај нив, но живиїе не сакаа да верувааї дека, со неїоваїа смрї, завршил и неїовиої живої; Го іледаш: іој секоіаш е еднакво оддалечен и од болкаїа и од радосїа.

Од придавки: Не іамейеше дури и дека некоіаш ірїнала со една ноїа боса, со друїа обуена, а сеїак остїана без маж; Иако іаму можеш да зборуваш шїо сакаш: шїо іи можай мрївиїе! Тие, да можеа, ќе беа ушїе живи; Но, како и да е, іаа си изроди іри убави и здрави деца...: две машки и едно женско; Иако іанко облечена и во веїов басмен фусїан, на нејзиноїо шело сè изгледа ново; ...никој не знае коїа разбива кукавицаїа. Дали коїа си іи іладен или коїа е іаа наїадена? А іаа, мислам, си кука и іладна и наїадена; Да е длабока вода, може и да ја ірецаїаш, ама ілиїок ум, не може до никаде; Тоа ми беше ірво и іоследно куйување леб; Сеїа низ іуїї ниви врви, ама во својаїа не іазі; Никаде да не одиш со ірд човек. Ни на радосї, ни на жалосї. Ќе си земеш некој убав човек со іолема сенка и насекаде сврїен; Со ірд човек, му рече, секаде ќе іи биде ірда работїаїа.; Од улав човек не чекај умна, вели Трајан Ендековски, а нему и овој ум му е мноїу; Со леваїа рака іи файїла крајчињаїа од скуїинаїа, а со деснаїа им іоїфрла ірсїи іченица; Всуиносї се сеїи на болкаїа своја шїо беше ја заборавил додека іледаше во іуїаїа; Здравиої човек сака илјада работїи, но болниої само една; Таа имаше лесен и ілиїок сон и

иешко е да одредиш на што е. Дали е засиана или се уште будна; Отирвин не знаеше зошто се разбуди. Ни дали од малиот сон се враќа или од јолемии; Паниалониите му беа селски, но се друго му е трагско што го облекуваше само за Божик и Велиден која се ирричешуваше; Што дека моите деца се живи, која за мене како да не се... Да ти родев мриви, вели, ќе ми беше јолесно; Па мене жива ми треба, вели Трајан Ендековски, за мрива веќе имам; Сиурно јас сум будала за јолекемина: Не му е секому дадено да биде умен; Да ти кажам, вели, нема јолесрекен човек од оној кој на својата несреќа си ја иридоава и шуѓата; Може затоа јолескојаи и бојашните мислат како сиромаси и сакаат јолеско ојолку што можат да носат...; ... ирзри ти нејзините сакани и несакани иревови...; Големите ми избеаа, вели Теофил, само малиите ти ситасав; Оти зимата и болните и здравите ти собира на еден ојан, ти иринудува да бидат заедно; Се рекло дека личната среќа секојаш се тради на шуѓата несреќа; Црната шамија и белоото лице како да си јомааа да се иститакне нивната сложна разлика... ; Ти не си умрен, ама не си ни жив, рече возачот. Јас не сум умрен, ама не сум ни жив, си јовиори наслејо и Гоше; Плачат за ириведните, ишто како и за ирешните.

Од прилози: Лите ода уште иред да ироледаат ирлиците и иуиунците, а зиме-ири го иритеа снеот; И јас итака мислам, вели Цара Пеиревска. Ако земам јолеско може да ми оитане, а ако земам јолеско, може да не ми втаса; Но која излеаа од јолесенката, лицата им изблеаа на сонцето; Ами децата се ишто како дрвјата, вели Солунка Зенјовска. Ако се на јолеско јолесадени, јолеско раситат; Ако дојдат јолеско, вели Теофил, ќе дојдат и јолесоре; А ите си јолеснаа, јолеско од коной јолеснаа, си мислам сега како вчера да беше, како денеска да е; Да видам кое време е: дали уито, дали-вечер, дали ведро или облачно; Иако знам дека нему му е добро, само која мене ми е лошо; И ти ирвити ко времето, вели, ита само најред оди, а назад не се враќа ; Едноото крило –лево, друото крило-десно, а челото влеуваше во шумата; Ај, досита ти е илачење за денеска, вели Теофил. Уите ти ќе илачеш, вели Варвара; Чувај јолеско, вели Варвара, не сме чуле ни лошо, ни арно; Оти во иланата е секојаш итака: колку јолеско се освелува небото, иолку јолеско ситанува јолеско дрвјата; Ме боли, вели ита, ита што ме боли. И малку јолесоре, вели, и малку јолеско; Тие идат како луѓе кои јолескојано си ти среќавал, а никојаш не ти кажале како се

викааѝ; Од кај мене е и смешно и ѿажно, вели Цара Пеѿревска; А сѝе ќе умреме... Некои ѿорано, некои ѿодоцна. Или да може дење да се враќаш дома, вели Теофил, а ноќе ѿак да си одиш; Тие ѿ ѿледааѝ секаде, вели, а неѿо ниде ѿо нема; Така Варвара, како да се враѝи на ѿочейокоѝ, коѿа човек нема нишѿо, а сака речиси сѵ; Куѿраѿа Варвара: коѿа можела да ѿрѿи да биде ѿолку извалкана однаввор, а ушѿе ѿовеќе однаѿре?; Но ѿше неѿови деца, како денеска дојдоа, а како уѿре изуѿрина си заминаа; Но колку ѿовеќе ѿи ѿолниш рацеѿе, ѿолку ѿомалку ѿи изледа дека си најолнил...; Но ѿаа беше веќе навикнаѿа и доброѿо и лошоѿо да ѿи ѿрима заедно.

Од глаголи: Тука ќе ѿе сѿемни, а којзнае дали ќе ѿе раздени; Едниоѿ ќе излезе, друѿоѿи ќе влезе. Никоѿаш не се случило обајцаѿа да дојдаѿи заедно; Едниоѿ ќе ја заѿвори враѿаѿа, а друѿоѿи веќе ја оѿвора; Сѵ е ѿаму друѿо, велеше, во друѿо време се ѿемни, во друѿо се разденува; Ниѿу може нешиѿо да куѿи со неѿо, ниѿу може нешиѿо да ѿродаге. Гоше знае да се смее коѿа друѿиѿе се смеаѿи и секоѿаш да ѿлаче коѿа и друѿиѿе ѿлачаѿи; На еднаѿа сѿрана му се оѿвора усѿаѿа, а на друѿаѿа му се заѿвора; Сѿиѿе ѿраѿи од волкоѿи влеѿувааѿи во куќаѿа, велеа, а ниедна не излеѿува. Ама кај неа и сонцеѿо да влезе еднаш и ѿовеќе не барај ѿо да излезе; И како можеше ѿосѿојано да влеѿува, а никоѿаш да не излеѿува; Ако сакаш некаде дваѿаѿи да влезеш, ѿреба барем еднаш да излезеш; Се ѿокажуваше и ја снемуваше меѿу кравиѿе шѿо ѿреживаа блаѿоуѿодно и еднообразно со усѿиѿе; Тој секоѿаш се ѿојавува ѿака и од некаде и се ѿуби во нишѿо; Оѿи ѿој и коѿа зборува – ме ѿлаши, а и коѿа молчи – ме ѿлаши; А шѿо ќе ѿравевме, ако не се родеа ѿше шѿо ѿи сакаме, вели Теофил, и ѿше шѿо ѿи мразиме?; Ти му велиш: Има! Е, нема, ѿи вели ѿој. Не ѿе осѿава и ѿосѿод да имаш; Се искачува и ѿаа однекаде на небоѿо. Ама веднаш ѿледаш дека слеѿла и во ѿолеѿо, си жуберка ѿо нивиѿе; Уѿрово, ушѿе со ноќ, оѿиде да набере дрва. Си дојде, ѿо расѿоваривме коњоѿи... ; Но ѿоа ѿо ѿрави и Теофил: се ѿојавува, се ѿуби и ѿак се ѿојавува; Веѿиѿе само ѿи собира и исѿрава, како бранчиња шѿо удирааѿи во осѿро засечено кориѿо; А ѿој сѵ даваше за нив. Себеси ќе се собуе, ѿпримерно, а нив ќе ѿи обуе; Да ѿо оѿерааѿи некаде далеку, далеку, „кај шѿо сонцеѿо заѿа, а никоѿаш не изѿрева“; И додека му ѿи заѿвораше вилицѿиѿе, една исѿлашена сојка ѿрвна меѿу букиѿе и, врескајќи ко жена, ѿочна да се крева и да се сѿушѿа над вршиѿиѿе не знаејќи на кое дрво да засѿане; Ќе ѿи снема и ѿак ќе се ѿојаваѿи,

којзнае колку њајши веќе свршеа околу куќа; А њше сами си јо барале. Тие њочнале, а њој само довршил; О Герасиме! Ај, сѝани њи, да си лејнам јас!; Само малку да њолежам до Герасимица њвоја; Има луѓе њишо се јавуваај ко вејтар, а се њубај ко вода; Всуиносѝ, сѝше нешѝо мрмореа, само Теофил Жешков ујорно молчеше; Се смееја и њлачеа; Хеликојѝерој кѝ њојдеше донекаде и њак кѝ се врајеше назад; И њу се смалуваше, њу се зѝолемуваше; Ја њраша како можела да јо најде, но њаа не му одговори; И мнојуѝајши њака сама кѝ си зборува. Кѝ њрашува и кѝ си одговара; Ако е за њраво, ниѝу њаа нешѝо кѝ њраша, ниѝу њој нешѝо кѝ њ одговори; Сѝ кѝ њ се чини дека заѝубила нешѝо некаде кое нема кај да јо најде, да си јо њоврајши; Дај му за да му земеи; И шѝо си се уѝлашила ња њи њолку, вели, секому му иде и да се разболи и да оздрави; Која кѝ реши лошоѝо да ње њобара, вели, кѝ дојде и кѝ ње најде; Шѝо ми дојде на усѝа, њоа му реков... Јас викам, а њој молчи; Го брка меѓу леѝше, јо закоѝува и оѝкоѝува, но никако да јо њоѝоди; Кѝ њи оѝасај корењај, вели, кѝ њи ја скинај водај и њосле не знаеш каде да ја закѝиши; Луѓеѝо беа њолку њрејлашени, вели, шѝо не знаеја дали зборуваај или молчај; ... оѝи во њше чеѝириесетѝ гена и неѝовај душа и њело кѝ се карај и кѝ се мирај...; ...ја њкна ѝлавај њод водај... а која ја извади њовѝорно ѝлавај со ушѝе малку здив во усѝај, чу... ... две заљубени врајчиња кои њосѝојано њи менуваа ѝранкише на едно дрво оѝаде рекај: се њоѝкачуваа и слеѝуваа...; Умрел Герасим Голоѝазов, вели Теофил. Тој и не њребало да се роди, вели Варвара. Јас не знам зошѝо се рајаме, вели, која мора и да умреме?!; И засѝи –исѝо, разбуди сејак исѝо: сѝ си врши в њосѝела; Да ја брише и њодмива, да ја слекува и облекува; Го заѝвораше и јо оѝвораше њисмоѝо и њовѝорно јо чѝѝаше; За-сѝал и не сака да се разбуди; И надроченише ѝради, и намовнајшѝе буѝови, и изосѝренише ѝршлени, и слабинише шѝо њ се ширај и собираај секојаш со исѝо забрзување; Си њи зема јосѝод луѓеѝо, исѝо како шѝо њи дава: Чудењеѝо беше ушѝе њоѝолемо шѝо ова дојде како некој да умрел и њовѝорно да оживеал; Сеја мажѝше не се женај, њуку се мажјај, се чу меѓу луѓеѝо; Сѝше беа свесни дека овде само се умира, а нов човек не се раја; Во ѝрадовише е друѝо. Таму едни умираај, а друѝи се рајаај и никојаш нишѝо не изненадува; Плачеш или се смееш, јо њраша возачој.

Од заменки: присвојни/придавски најчесто во двојка со придавка. *И уишће да ти кажам, вели, нема њонесрекен човек од оној кој на својаша несреќа си ја њридогава и њуѓаша.*

Од предлози: *А њаа, која ќе се видела од њоре до долу извалкана, ќе се њушишела од оро...; А која њукна, и њред неѓо и зад неѓо, се одсва њланинаш; Под неѓо лазеше змија која набрѓу се слизна и се заѓуби во њреваша шњо зањрејери над неа; Тешко њебе со мене, вели Варвара, ама њешко њебе и без мене.*

Од различни зборовни групи или асиметрични антоними се сретнуваат помалку: именка и супстантивизирана придавка, прилог и придавка, придавска заменка и придавка, глагол и придавка, глагол и прилог и др. Тие даваат дополнителни можности во користењето спротивностите во секој конкретен контекст, му додаваат експресивност на прозниот израз. Во некои случаи помага да се избегнат спротивностите од иста зборовна група кои можат да бидат граматички еднотипни и лексички тавтолошки.

Иако њанко облечена и во вејов басмен фусњан, на нејзинош њело сè излела ново; И уишће да ти кажам, вели, нема њонесрекен човек од оној кој на својаша несреќа си ја њридогава и њуѓаша; Панњалонишче му беа селски, но сè друѓо му е њрадско шњо њо облечуваше само за Божик и Велиѓен која се њричешњуваше. Тоа њака му се њовњоруваше чењириесетњ дена сè додека не се зањворе оњворениош њроб од мајкаш... Ошњ во њланинаш е секоњаш њака: колку њовеќе се осветлњува небош, њолку њоштемно сњанува њод дрвјаш;

Според семантиката антонимите можат да бидат:

Комплементарни корелати – такви спротивности кои заемно се дополнуваат до крај, без преодни членови т.е. алки.

Лисјаша си њ мешаа лицешо и оњачинаш и мислиш секој мињ ќе се скинаш и њоли ќе осњанаш дрвјаш; Иако се сишче њука: и кокошкешче и јаричкишче и њешлишче, њаа њосњојано њи ваби, си зборува; Навикаш е една мака, шњо велаш, а одвикаш сњо и една...; Од кај мене е и смешно и њажно, вели Цара Пењревска; А сишче ќе умреме... Некои њорано, некои њодоцна. Тој секоњаш се њојавува њака и од никаде и се њуби во нишњо; Ошњ њој и која зборува – ме њлаши, а и која молчи – ме њлаши.

Векторски корелати – антоними што изразуваат различна насока на дејството, својство, признак, општествена појава.

Сийе итраи од волкои влеувааи во кукаиа, велеа, а ниедна не излеува. Ама кај неа и сонцеио да влезе еднаш и иовеке не барај ио да излезе; И како можеше иостйојано да влеува, а никоиаи да не излеува; Се искачува и ишаа однекаде на небоио. Ама веднаш иледаи дека слеџа и во иолеио, си жуберка ио нивиие.

Конверзиви – зборови што опишуваат иста ситуација од аспект на различни учесници.

Нийу може нешио да куи со неио, нийу може нешио да ирогаде; Дај му за да му земеш; Велай дека сийе мажи и жени, ио долго живеене заедно, иочнувааи да си личаи и сийе лични навики да си ии изедначувааи.

Според структурата најбројни се антонимите со различен корен. *А и сѣ шйо иравай луџеио е и за смеење и за илачење; Може зайоа ионекоиаи и боаийише мислаи како сиромаси и сакааи иовеке ойколку шйо можай да носай, си вели Трајан Ендековски; Велай дека сийе мажи и жени, ио долго живеене заедно, иочнувааи да си личаи и сийе лични навики да си ии изедначувааи; Тие ио иледааи секаде, вели, а неио ниџе ио нема; Така Варвара, како да се враи на иочейокои, коиа човек нема нишио, а сака речиси сѣ; Куириаа Варвара: коиа можела да ирии да биде иолку извалкана однадвор, а уише иовеке однаире?; Но ише негови деца, како денеска дојдоа, а како уише изуирина си заминаа; Но колку иовеке ии иолниш рацеише, иолку иомалку ии изледа дека си найолнил...*

Еднокоренските антоними се формираат главно од глаголи кои го добиваат спротивното значење со соодветни префикси. *На еднаиа сираана му се ойвора усиаиа, а на друаиа му се зайвора; Сийе итраи од волкои влеувааи во кукаиа, велеа, а ниедна не излеува; Го брка меју леише, ио закоиува и ойкоиува, но никако да ио иооди.*

Од аспект на јазикот и говорот антонимите се делат на:

Јазични (узуални) – антоними што постојат во системот на јазикот. На пример: *Тоа ишаа му се иовиоруваше чейириесей дена сѣ додека не се зайвори ойворенио ироб од мајкаиа... .. ойи во ише чейириесей дена и неоваиа душа и ишело ке се карааи и ке се мираи...; Блаиоја ја обликуваше нејзинаиа среќа, а уише иовеке нејзинаиа несреќа; ... но никако не и усиева и смрииа да ја ирифайи и да ја засака како живоиои...; Нејзин е живоиои, си иросуди иоиаи Теофил, нејзина си е и смрииа. Ойи живоиои и смрииа секоиаи одаи заедно... ; А коиа ио иофаииа на челоио, видоа дека душаиа и мриаиа веќе не му се заедно.*

Прагматички – зборови што редовно се спротивставуваат во практиката на употребата во контекст. *Примери: душа — тело, ум — срце, земја — небо. А која то ѝофайшија на челошо, видоа дека душаша и мршаша веќе не му се заедно; А Теофил сака да ја ѝраша дали се качила веќе на небошо и дали се ѝледа нешшо ошшшаму на земјава.*

Антонимите се користат како впечатливо изразно средство во уметничката литература. „Основната стилистичка функција на антонимите е да бидат лексичко средство за изразување на анти-тезата (Голуб 2002: 61).

И во текстот на „Последните селани“ од Петре М. Андреевски типична стилска фигура, изградена врз основа на контраст меѓу два члена, претставува имено антитезата, како парна фигура. *Да е длабока вода, може и да ја ѝрецајаш, ама ѝлишок ум, не може до никаде; Тоа ми беше ѝрво и ѝоследно куйување леб; Сеја низ ѝуѓи ниви врви, ама во својаша не ѝази; Никаде да не одиш со ѝрд човек. Ни на радосѝ, ни на жалосѝ. Ке си земеш некој убав човек со ѝолема сенка и насекаде сврѝен; Со ѝрд човек, му рече, секаде ќе ти биде ѝрда работаша.; Од улав човек не чекај умна, вели Трајан Ендековски, а нему и овој ум му е мноју; Со леваша рака ти фаѝила крајчињаша од скуѝинаша, а со деснаша им ѝоѝфрла ѝршш ѝченица; Всушносѝ се сеѝш на болкаша своја шшшо беше ја заборавил додека ѝледаше во ѝуѓаша; Здравноѝ човек сака илјада работѝ, но болноѝ само една; Таа имаше лесен и ѝлишок сон и ѝешко е да одредиш на шшшо е. Дали е засѝана или сѝ ушше будна.*

Поретко се употребува и амфитезата. Со неа се потврдуваат двата спротивни признаци или појави и со самото тоа се опфаќаат целосно. ... *ѝрезри ти неѝзинише сакани и несакани ѝревови...; Ошш ѝшој и која зборува –ме ѝлаши, а и која молчи – ме ѝлаши; Но ѝшаа беше веќе навикнаша и доброшо и лошошо да ти ѝрима заедно. Ошш ѝшој имаше само едни алишша: шше шшшо беа на неѝо: Тие му беа и за делник, шше- и за ѝразник.*

Употребата на фразеологизмите внесува разговорна интонација во уметничкиот збор. *Смисли нешшо, вели Теофил, деноѝ е секојаш ѝоумен од ноќша; Навикаша е една мака, шшшо велаш, а одвикаша сшо и една; Здравноѝ човек сака илјада работѝ, но болноѝ само една.*

Значи, антонимите се важни стилистички средства во системот на експресивните можности на македонскиот јазик. Разновидните

конструкции и стилски фигури создадени со помош на антонимите овозможуваат да се објасни поточно, попречно, посликовито изразот или текстот, контрастно и колоритно да се опишат ликовите, сликите во природата, остроумно да се излагаат филозофски погледи. Контрастот ја засилува емоционалноста на изразот.

Користена литература

- Петре М. Андреевски, 1999, Последните селани, Зумпрес, 268 с.
- Апресян Ю.Д. 1995, Избранные труды. Т.1. Лексическая семантика. Синонимические средства языка: 2-е изд., испр. и доп. - М.: Школа "Языки русской культуры, 472 с.
- Светлана М. Толстая, 2008 Антитеза и антонимия (на материале сербских пословиц)//Јужнословенски филолог. Београд,. с. 497-507.
- Введенская Л.А. 1966, Стилистические фигуры, основанные на антонимах// Уч. зап. Курск., Белгород, пед. ин-тов. Т. XXV. Вып. 2- Курск, с. 128-135.
- Гаврин С.Г. 1974, Фразеология современного русского языка (В аспекте теории отражения): Уч. пособие по спецкурсу для филологов. Пермь, 269 с.
- Иванова В.А. 1982, Антонимия в системе языка. Кишинев: Штиинца, 162 с.
- Колоцей С.Н. 1988, О семантической организации пословиц // Вестник Белар. ун-та. Сер.4. Фшалопя, журналютыка, педагопка, психапопя. Минск.-.№3. - С. 48-50.
- Матвиевская Л.А. 1978 ,Стилистическое использование антонимов (на материале произведений М.Ю.Лермонтова): Автореф. дисс. . канд. филол. наук. -М., 26 с.
- Миллер Е.Н. 1990, Природа лексической и фразеологической антонимии. Саратов: Изд-во Саратов, ун-та,. - 222 с.
- Михайлов В.А. 1987, Генезис антонимических оппозиций.- Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, - 79 с.
- Морозова Л.А. Антитеза в пословицах // Фольклор как искусство слова. -Вып.3. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. - С. 95-106.
- Голуб И.Б. 2002, Стилистика русского языка: учеб. пособие для вузов. 4-е изд. М.: Айрис-Пресс, 441 с.
- Новиков Л.А. 1973, Антонимия в русском языке. М.: Изд-во Моск. ун-та,. -290 с.
- Введенская, Л.А.1966, Стилистические фигуры, основанные на антонимах / Л.А. Введенская ; Ростовский университет // Ученые записки / Курск. гос. пед. ин-т, Белгор. гос. пед. ин-т ; под ред. Г.В. Денисевича, Г.И. Герасимова. - Курск, - Т.25, вып.2: Краткие очерки по русскому языку.-с. 128-135. *psejournal.files.wordpress.com* › М. Н. Крылова, Использование в речи лексических антонимов. (пристاپено на 20.11 2020)

Александар Талески

Пермски државен национален истражувачки универзитет
taleski87@yahoo.com

ЗА ИЗУЧУВАЊЕТО НА КАТЕГОРИЈАТА ДЕИКСИС ВО МАКЕДОНСКАТА ЛИНГВИСТИЧКА ТРАДИЦИЈА (ИСТОРИСКИ ОСВРТ И ПЕРСПЕКТИВИ)

Апстракт: Текстот претставува обид за прикажување на изучувањето на категоријата деиксис во македонската лингвистичка традиција. Категоријата деиксис во рамки на македонската лингвистичка традиција го привлекувала вниманието на голем број лингвисти, меѓу кои Б. Конески, З. Тополињска, Л. Минова-Ѓуркова, Т.В. Цивјан и др.

И покрај долгогодишниот интерес кон изучувањето на категоријата деиксис и нејзините сродни категории „посоченост“, „(не)определеност“ и др., многу прашања за нејзините карактеристики и функции се актуелни и денес. Оттука во центарот на вниманието во трудот ќе се најдат два аспекти: 1) историски осврт на досегашните достигнувања во изучувањето на категоријата деиксис и нејзините сродни категории во рамки на македонистиката; 2) перспективи на понатамошните изучувања на категоријата деиксис во македонскиот јазик, како дел од меѓудисциплинарен експеримент со примена на нови методи, техники и технологии. Тука, имено, ќе се осврнеме кон изучувањето на категоријата деиксис во сферата на виртуелната реалност како еден вид на нова експериментална платформа, а исто така ќе изнесеме некои резултати од веќе извршените истражувања.

Клучни зборови: македонски јазик, деиксис, деиктики, виртуелна реалност, експеримент.

1. Вовед

Основна цел на овој труд е да се прикаже изучувањето на категоријата деиксис во македонската лингвистичка традиција од историски аспект и од аспект на перспективите за нејзино изучување во иднина.

Во Лингвистичкиот енциклопедиски речник (ЛЭС) под редакција на В. Јарцева категоријата деиксис претставува укажување како значење или функција на јазичните единици. Укажувањето може да биде изразено со помош на лексички и граматички средства (Виноградов 1990: 128). Во современата лингвистика, под терминот деиксис се подразбира укажување на главните компоненти на типичната говорна ситуација, вклучувајќи ги учесниците

(говорникот и слушателот), местото и времето на говорот. Е. Волф забележува дека главната особина на деиксисот и средствата за негово изразување е нивната способност да се повикуваат на говорната ситуација (Волф 1974).

Во согласност со главните параметри на говорната ситуација, постојат три основни вида на деиксис: персонален, просторен и темпорален (Ерзинкјан 1978: 21). Во овој труд, ќе се фокусираме на изучувањето на сите три основни деиктички типа и на начините на нивно изразување во македонската лингвистичка традиција. Треба да се напомене дека во македонскиот јазик нема посебни студии посветени на проучување на деиктичкиот систем како целина.

2. Историски осврт

Зборувајќи за определена категорија во македонскиот јазик првенствено треба да се обратиме кон Граматиката на македонскиот јазик од Блаже Конески. Ова епохално дело претставува темел врз кој се изградени сите подоцна напишани прирачници за граматика на македонскиот јазик. Б. Конески беспрекорно ги класифицира и структурира сите категории во македонски јазик и средствата за нивно изразување. Во својата теорија за заменките, тој ја опишува категоријата деиксис (укажување) во македонскиот јазик. Во неговите трудови се осврнува на проблемот со генезата на определениот член во македонскиот јазик, статусот на тројниот член во македонскиот јазик, семантиката на временските и просторните прилози и др. (Конески, 1957; 1965; 1967).

Покрај делата на Б. Конески, вреди да се споменат трудовите на Зузана Тополињска (1974; 2008). Во својата работа „Граматика на именската фраза во македонскиот литературен јазик. Род, број, посоченост“ (1974) З. Тополињска ја анализира категоријата „посоченост“. Според неа, категоријата „посоченост“ е морфолошко јадро на категоријата „определеност“ (1974: 62). Опишувајќи ја семантиката на категоријата „определеност“, со чијашто помош се утврдува просторната референција на учесниците во говорната ситуација, З. Тополињска го насочува вниманието кон деиктичките карактеристики (Тополињска 2008).

Таа го наведува тројниот член како главно деиктичко средство (деиктик) на категоријата „определеност“. Исто така, го разгледува и начинот на еволуција на граматичките показатели, вклучително и именските синтагми (ibid.) Така, опфаќајќи го проблемот со

деиктичките средства (деиктиките), поточно, тројниот член, З. Тополињска на еден или друг начин ги опфаќа, имено, прашањата поврзани со генезата, статусот и функционирањето на тројниот член во македонски јазик (Тополињска 2007).

Врз основа на постигнатите резултати во генетските и типолошките јазични истражувања, З. Тополињска посочува дека категоријата „определеност“ е строго граматичка во јазиците што се развиваат во повеќејазична средина. Таква е балканската јазична средина, во којашто македонскиот јазик се развивал низ вековите. Ова е средина, каде што соговорниците често погрешно го идентификуваат јазикот на „другиот“ (Тополињска 2007). З. Тополињска нагласува дека присуството и функционалното „оптоварување“ на постпозитивните членски морфеме претставуваат македонска специфика (Тополињска 2008).

Покрај категоријата „определеност“, З. Тополињска, во своите студии за македонските говори и дијалекти, посочува на низа карактеристики, пред се на оние, коишто се однесуваат на категоријата „персоналност“, дативус етикус, анафора и сл. Повеќето нејзини дела се посветени на синтаксата на македонскиот јазик и неговите дијалекти. Некои појави се прикажани преку споредба со полскиот јазик (Тополињска 1995; 1997; 2008).

Во зборникот на трудови „Балканска слика на светот“ под редакција на Македонската академија на науките и уметностите (2006) се среќаваме со голем број на истражувања, коишто ја опфаќаат категоријата деиксис или сродните на неа категории, пред сè „определеност“, „простор“ и др. Категоријата „определеност“ во балканскиот контекст и начините на нејзино изразување ги разгледува Милица Миркуловска, при што во својот труд (2006) таа става акцент на семантиката на тројниот член. Ангелина Панчевска се осврнува на категоријата „простор“, поточно на начините на изразување на просторните релации во македонскиот јазик преку различни зборовни групи – глаголи, прилози, предлози и заменки (Панчевска 2006).

П.Х. Илиевски (1988) и Б. Видоески (1999) го истражуваат проблемот со потеклото на определените членски морфеме. Друг аспект на проучување на членските морфеме, покрај генезата, на којашто Б. Видоески обрнува внимание во својата работа, е и описот на дистрибутивните области на тричлените и едночлените системи во македонските дијалекти (Видоески 1999).

Л. Минова-Гуркова во својата работа „Синтакса на македонскиот стандарден јазик“ (1994), меѓу другото, ги разгледува категориите и функциите на заменките и глаголите. Таа ги изложува референтните карактеристики на именската група, ги опишува концептите на анафората и катафората како категории надвор од јазичната референција.

Категоријата деиксис е предмет на интерес во трудот на Татјана Цивјан „Кон категоријата на деиксисот во балканскиот јазичен сојуз (балканословенскиот фрагмент)“ (1987), каде што ја анализира употребата на пространствено-ориентирани членски морфемии во македонските фолкорни текстови.

Широка дефиниција за категоријата деиксис во балканскиот јазичен сојуз Т. Цивјан дава во својот труд «Модель мира и ее лингвистические основы» (2005). Овој труд, за разлика од други трудови, коишто се занимаваат со класификација на јазичните средства, претставува теоретско разбирање на категоријата деиксис преку концептот на „слика на светот“ и неговите семантички спротивставености. Значи, Т. Цивјан ја опишува опозицијата *вна-йрешен/нагворешен*, заснована врз теоријата на субјективноста од Е. Бенвенист. Деиксисот го дефинира како „рамка на која се прикачени информации, специфична содржина на порака“, таа нагласува дека „главната функција на балканскиот деиксис е присвојување на просторот од страна на субјектот, без разлика дали станува збор за реален простор или за простор во текстот и дискурсот“ (Цивјан 2005: 140 – 141).

Во трудовите на типологот Г. Цихун се опфатени некои балкански иновации, од коишто едната е именската група со двојна определеност во македонскиот јазик. Станува збор за конструкции, коишто се среќаваат во разговорниот јазик. Ваквите конструкции го зачуваат тројниот систем на показни заменки што одговара на тројниот систем на членските морфемии (Цыхун 1981).

Деиктичкиот систем на македонскиот јазик во голема мера, а исто така статусот на тројниот член и проблемот со „двојната определеност“, темпоралната семантика на деиктичките единици и др. ги проучува Н. Бороникова. Во трудовите на Н. Бороникова, истражувањата на семантиката на системот на показатели се извршуваат од аспект на функционалната лингвистика (Бороникова 2007; 2010; 2011; 2012; 2016).

Едно од прашањата, коишто се опфатени во овие трудови се однесува на статусот на тројниот член во врска со показните заменки, поточно, колку често главното категорично значење на определеноста во системот на членските морфеме е комбинирано со показното значење и дали некои членски морфеме претставуваат ослабени форми на показните заменки. Покрај тоа, тројниот систем на показатели во македонскиот јазик се разгледува од аспект на емоционално-евалуативната семантика. Исто така, треба да се нагласи проучувањето на деиктичките индикатори како маркери на ознаките, коишто се дел од личниот простор (Боронникова 2014; 2014а).

Вреди да се напомене експериментот спроведен од Н. Бороникова, во којшто се разгледува тројниот систем на македонските показатели, вклучително и индикаторите за блискост, медијалност и дистанца. Во трудот акцент се става на идентификувањето на вредноста на медијалниот индикатор и утврдувањето на видот на деиктичкиот систем во македонскиот јазик (Боронникова 2016). Врз основа на овој експеримент, во 2018 година беше спроведен нов експеримент, чија задача беше да се утврди егоцентричната сфера на говорникот и видот на деиктичкиот систем на македонскиот јазик. Во експериментот, изучувањето на показателите беше проширено со вклучување на личните заменки со цел да се направи анализа на врската помеѓу просторните и личните индикатори од областа на личната комуникација. Врската помеѓу деиктичките компоненти на егоцентричното поле беше прикажана визуелно (Бороникова 2018).

Освен просторните и личните деиктики, Н. Бороникова во својот труд „Темпорална семантика дейктических единици в македонском языке“ (2012) ги истражува и темпоралните деиктички средства на изразување, односно нивната семантика. Семантиката на темпоралните прилози и композитуми е предмет на интерес во истражувањата на В. Илиќ (1960-1961) и Ј. Кашиќ (1981-1982).

Вреди да се напомене истражувањето во областа на деиксисот и нарацијата на македонскиот јазик од швајцарската лингвистка Б. Соненхаузер. Во својот труд (2009), таа се осврнува кон членските морфеме во македонскиот јазик како деиктички средства во дискурсот.

Што се однесува до заменките во македонскиот јазик, коишто претставуваат основни деиктички средства, треба да се забележи

големиот придонес што го даде А. Дучевска во изучувањето на оваа област. Во своите трудови, А. Дучевска дава опис на заменките во јазичниот систем од аспект на функционалната граматика. Таа, пред сè, ја истражува референтната специфичност на заменките (Дучевска 1994; 1995; 1996; 1997; 2005).

Функциите на заменките, вклучително и функциите на деиктиките, ги истражува Бобан Карапејовски во неговите трудови посветени на спецификите на категоријата „определеност“. Во монографијата „Јазикот и стварноста“ (2018), тој дава значаен придонес во проучувањето на една од најважните одлики на македонскиот јазик – клитиките. Македонскиот јазик, во согласност со спецификите на употребата на заменските клитики, отстапува и од семејството на словенските јазици и од Балканскиот јазичен сојуз (Карапејовски 2013; 2017; 2018).

Употребата на клитиките во балканските јазици, според Т. Цивјан, се карактеризира како енормна (Цивјан 1979: 230, 284). Тие се појавуваат како резултат на спонтаната употреба на јазиците на соседните народи. „Заменските клитики претставуваат спонтан одговор на јазичните контакти“ (Nichols 1992: 272).

Олга Мишеска-Томиќ, во својот труд „Македонските клитики во балканското окружение“ (2008) дава широка дефиниција на клитиките. Во нејзината работа, клитиките се разгледуваат во формални и функционални аспекти во македонскиот јазик и преку споредба со клитиките на другите балкански јазици. О. Мишеска-Томиќ става акцент на карактеристиките на функционалниот потенцијал и синтаксичкото функционирање на рефлексивните и присвојно-дативните клитики (Мишеска-Томиќ 2008: 15-23).

3. Перспективи

Како што може да се забележи од претходната точка, категоријата деиксис е предмет на истражување во многу трудови во склоп на македонистиката. Ова сугерира дека интересот за проучување на деиксисот сè уште не ја изгубил својата важност, туку напротив продолжува да го привлекува вниманието на голем број лингвисти. Сепак, треба да се има предвид дека многу прашања поврзани со категоријата деиксис остануваат нерешени. Особено, нерешени се прашања за тоа што вклучува во себе концептот на деиксис, за припадноста на категоријата деиксис на едно или друго јазично ниво, за класификацијата на различните видови деиксис, за хие-

рархијата на деиктичките средствата, за тоа кој/што е почетната точка при ориентација, за системот на координати на учесниците при уточнување во говорната ситуација, итн. Овие прашања се решаваат во рамките на различните парадигми и насоки, а исто така за нивно решавање на современата лингвистика потребни ѝ се нови интердисциплинарни методи, технологии и пристапи.

Еден од тие нови пристапи е изучувањето на определени категории во рамки на виртуелната реалност (VR). VR претставува средина, којашто се наоѓа помеѓу објективната и субјективната реалност. Во таа средина разни реални процеси и дејствија кооперираат со човековата свест [Каганов 2003].

VR првично се истражува во рамки на техничките науки во врска со развојот на информатичките технологии, а подоцна е опфатена и од хуманистичките науки. VR како нова област за истражување се појавува во 90-те години на XX век во психологијата, социологијата, лингвистиката и други науки и е определена како експериментално опкружување, каде што се вршат истражувања, третмани, обуки, а исто така претставува истражувачки метод [Biosca & Levy 1995; Blascovich 2002; Pfeiffer 2012; Pan 2018; Peeters 2019].

VR како своевидна експериментална средина има низа предности во однос на традиционалните експерименти. Така, традиционалните експерименти, каде што стимулите се вклучуваат еден по еден на мониторот на компјутерот, во експериментите со VR се заменуваат со вникнување на учесниците во самата виртуелна реалност. Учесниците стануваат дел од прикажаните сцени. Покрај тоа, вникнувањето се одвива во натуралистички 3D-средина, а освен тоа VR има можност да создава реални и фантастични ситуации, во коишто учесниците можат да комуницираат со предмети, луѓе и други елементи кои се ограничени само од човечката фантазија [Fox 2009; Peeters 2019: 898].

Според Ј. Зинченко, VR технологиите овозможуваат презентирање на тродимензионални сцени, манипулирање со виртуелни објекти итн. и се ефикасни за проучување на когнитивните процеси [Zinchenko 2015: 61]. Д. Питерс смета дека интеракцијата помеѓу различните јазични модалитети (говор, гест, поглед, израз на лицето) е главната предност при користењето на VR уредите [Peeters 2019: 899].

Низата на предности што ги има VR опкружувањето претставуваат главна причина за појавувањето на платформи за спроведување експерименти [Grübel et al. 2017]. Идејата за ваквите платформи е брзо конфигурирање на VR околината со цел исполнување на барањата на експериментаторот.

Една таква платформа за изучување на различните когнитивни процеси, вклучително и проблемите поврзани со деиксисот во VR се разработува во Пермскиот државен универзитет (ПГНИУ).

Централната компонента на оваа платформата претставува сцената (сл.1.), која може да биде статична или динамична. Сцените се состојат од украсни или интерактивни предмети и содржат улоги, во коишто можат да играат учесниците. При комуникација на учесниците во сцените од платформата се регистрираат јазичните и нејазичните средства со помош на внатрешна VR камера и надворешна камера.

Сл.1. Фрагмент од сцена на VR платформата

Во рамки на оваа платформа се планира да се спроведе експеримент со родени говорители на македонскиот јазик. Главната цел на експериментот е определување на моделите на деиктичкото и комуникативното однесување на говорителот во областа на VR, а исто така одредување на координатниот систем на говорителот при

комуникација во VR. Координатниот систем главно се изразува преку употребата на јазичните (лексички единици, граматички категории, синтаксички конструкции и сл.) и нејазичните (погледи, гестови, изрази на лицето) деиктички средства од страна на говорителот.

Треба да се напомене дека со оваа цел веќе е извршен еден експеримент, во којшто учествуваа 24 учесници – родени говорители на рускиот јазик.

Во експериментот, значајно место заземаат неколку елементи: објектот и укажувањето кон него, говорителот (субјектот), слушателот (анимирана VR личност) и 5 различни VR сцени, од коишто 3 персонално-ориентирани и 2 просторно-ориентирани. Основната задачата на говорителот е да побара од слушателот да го земе објектот, којшто говорителот го гледа на масата. После исполнувањето на задачата, експериментаторот ја менува сцената. Со секое менување на сцената се менува местоположбата на елементите (слушателот, објектот). Секогаш кога се менува местоположбата на слушателот или објектот во VR просторот говорителот треба да го најде објектот расположен на една од масите во виртуелната просторија и да побара од слушателот да го земе истиот. Ова дејство се повторува во пет VR сцени со две анимирани VR личности (жена и маж) кои редоследно се заменуваат една со друга.

Материјалот, којшто е добиен од овој експеримент е прикажан како определена реплика. Секоја реплика претставува комбинација на јазични и нејазични деиктички средства, коишто се фиксирани со помош на двете камери (внатрешна и надворешна). Нивното анализирање се врши во рамки на информатичкиот систем „Семограф“ (Belousov 2017), а дел од резултатите се прикажуваат визуелно.

Како резултат на овој експеримент може да се наведе употребата на голем број различни јазични и нејазични деиктички средства од страна на учесниците. Така, забележана е употреба на временски и просторни изрази, индикативни средства, гестови, изрази, коишто се однесуваат на надворешните карактеристики на компонентите на говорната ситуација (говорителот, слушателот, објектот, ориентирите) и др. Широкиот спектар на фиксирани јазични и нејазични средства придонесува за појавата на универзален класификатор, којшто е изграден врз деиктички и комуникативни параметри.

Врз основа на анализата на користените деиктички беа забележани различни модели на однесување на говорителите при ко-

ординација и ориентација во VR. Истражувањето на деиктиките ни овозможува да го одредиме координатниот систем и методите на ориентација на говорителите во VR опкружувањето. Тоа придонесува во решавање на прашањата за деиктичкото однесување, за просторната и лична ориентација на учесниците во говорната ситуација и утврдувањето на координатниот систем и неговите карактеристики при комуникација во VR.

Исто така, треба да се истакне и тоа што анализата на репликите овозможува да се извршат потребни корекции во принципите на анализирање и обработка на материјалот, а исто така во методологијата на идните експериментирања во VR опкружувањето.

Една од причините за вклучување на македонскиот јазик во експериментите во оваа VR платформа е неговиот карактеристичен деиктички систем, којшто се определува како трикомпонентен и разликува од двокомпонентниот деиктички систем во рускиот јазик. Двокомпонентниот деиктички систем е најраспространет во светот и е основан на опозицијата „близу до говорителот“ и „далеку од говорителот“ (рус. *этот-тот*), поточно укажува на степенот на растојание од деиктичкиот центар. За разлика од него, трикомпонентниот систем се заснова на просторната определба. Така, првиот член на системот обично означува простор близу говорителот, третиот укажува на оддалеченост од деиктичкиот центар, а интерпретацијата на вториот член претставува предуслов за поделба на јазиците во просторно-ориентирани и лично-ориентирани.

Споредбата на трокомпонентен и двокомпонентен деиктички систем (македонскиот и рускиот јазик) треба да ги покаже сличностите и разликите при изборот на јазичните (лексички единици, граматички категории, синтаксички конструкции и сл.) и нејазичните (погледи, гестови, изрази на лицето) деиктички средства од страна на говорителот при комуникација во VR, во зависност од типот на сцената или од некои други социјални фактори. Изборот на јазичните и нејазичните средства ќе го определи координатниот систем на говорителите во двата јазици во VR опкружувањето. Освен тоа, споредбеното истражување ќе придонесе да се формулираат карактеристични модели на деиктичкото однесување на говорителите Македонци и Руси во VR.

4. Поважни заклучоци.

Категоријата деиксис, нејзината функција, нејзините основни видови и нивните карактеристики активно се изучуваат во рамки на македонската лингвистичка традиција. Потврда за тоа се многуте трудовите на голем број еминентни македонисти за последните 75 години.

Категоријата деиксис во македонскиот јазик се истражува во рамки на разни лингвистички парадигми и смерови. Во овој контекст вреди да се споменат генетските (Тополињска, Илиевски, Видоески), типолошките (Тополињска, Цивјан, Цихун) јазични истражувања, а исто така истражувањата во рамки на функционалната лингвистика и граматичката семантика (Бороникова, Дучевска, Мишеска-Томиќ), дискурсот (Соненхаузер) и др.

Покрај тоа што за изучување на категоријата деиксис се посветени голем број на трудови, сепак некои прашања поврзани со неа остануваат нерешени. Овие прашања, пред сè се однесуваат на концептот на категоријата деиксис, на нејзината припадност на едно или друго јазично ниво, на класификацијата на различните видови деиксис, на хиерархијата на деиктичките средствата, на факторите при ориентација и координација на учесниците во говорната ситуација и др. За нивно решавање потребни се нови интердисциплинарни методи, технологии и пристапи.

Еден од тие нови пристапи е изучувањето на определени категории во рамки на виртуелната реалност (VR) како експериментална средина, којашто се наоѓа помеѓу објективната и субјективната реалност и претставува еден вид на истражувачки метод.

VR како експериментално опкружување има низа предности како што се веродостојност, контролираност, вклученост, интерактивност и др. коишто претставуваат основа за појавувањето на VR платформи за спроведување експерименти. VR платформите се карактеризираат со ефикасност при конфигурирање на VR околината со цел исполнување на барањата на експериментаторот.

VR платформа за изучување на различните когнитивни процеси, вклучително и проблемите поврзани со деиксисот во VR се разработува на Пермскиот државен универзитет (ПГУ), каде што се планира вклучување на македонскиот јазик во понатамошните истражувањата на деиксисот во VR.

Со помош на оваа VR платформа веќе е извршен експеримент, во којшто учествуваа 24 учесници – родени говорители на рускиот

јазик. Добиените резултати од истражувањето во VR платформа-та создадена во ПГУ се оптимистички со оглед на употребата на голем број различни јазични и нејазични деиктички средства од страна на учесниците, појавата на универзален класификатор, различни модели на однесување на говорителите при координација и ориентација во VR, можноста за корекции во идните принципите на анализирање и обработка на материјалот, а исто така во методологијата на експериментирање.

Македонскиот и рускиот деиктички систем се разликуваат и нивната споредба во рамки на комуникацијата во VR опкружувањето треба да покаже некои сличности и разлики при изборот на јазичните и нејазичните деиктики, а со тоа и на координатниот систем. Тоа ќе овозможи да се формулираат карактеристични модели на деиктичкото однесување на говорителите Македонци и Руси во VR.

Користена литература

- Боронникова Наталија 2007: „О системе указателей в македонском языке“, *Проблемы социо- и психолингвистики: сб. ст., отв. ред. Е.В. Ерофеева*, ун-т. Пермь, Вып. 9: Анализ языковых единиц в социолингвистическом аспекте, Пермь, 132–139.
- Боронникова Наталија 2010: „Проблема «двойной определенности» в современном македонском языке“, *Вестник Пермского университета, Вып.5(11)*, 58-68.
- Боронникова Наталија 2011: „Дейктические показатели македонского языка как способ организации личного пространства“, *Славянский альманах: 2010*, Москва, 393–402.
- Боронникова Наталија 2012: „Темпоральная семантика дейктических единиц в македонском языке“, *Славянские языки и культуры в современном мире: 2-й Междунар. науч. симп. (Москва, МГУ имени М.В. Ломоносова, филологический факультет, 21-24 марта 2012 г.): труды и материалы*, Москва, 256-257.
- Боронникова Наталија 2014: „Эмоционально-оценочная семантика дейктиков в македонском языке“, *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки, № 2*, 337-340.
- Боронникова Наталија 2014а: „Статус тройного члена в македонском языке“, *Филологические науки. Вопросы теории и практики, № 10 (40), Ч. 3*, 60-65.
- Боронникова Наталија, Котельникова Елена 2016: „Экспериментальное исследование дейктических показателей македонского языка“, *Современная наука: актуальные проблемы теории и практики, серия Гуманитарные науки, № 12*, 124-134.

- Боронникова Наталия, Талески Александар, Белоусов Константин 2018: „Визуальное представление эгоцентрического поля говорящего в македонском языке (экспериментальное исследование)“, *Вестник Пермского университета, Рос-сийская и зарубежная филология*, Т. 10, вып. 3, 13–27.
- Видоески Божидар 1999: „Формите на членот (инвентар и дистрибуција)“, *Дијалектнiиџе на македонскиот јазик*, Скопје: МАНУ, Т. 3, 189-199.
- Виноградов Виктор 1990: „Дейксис“, *Лингвистическиот енциклопедическиот словарь, гл. ред. В. Н. Ярцева*, Сов. енциклопедия, Москва, 128.
- Дучевска Анета 1994: „За употребата на личните заменки во текстот“ Текст, *Литературен збор*, №5-6, 55-67.
- Дучевска Анета 1995: „ЈАС и определбите“ Текст, *Втор научен собир на млади македонисти*, Скопје: Филолошки факултет: Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици, 51-54.
- Дучевска Анета 1996: *Персоналната референција во македонскиот јазик (мајстiерска работиа)*, Скопје.
- Дучевска Анета 1997: „Можен пристап за разгледувањето на третото лице во системот“, *Трет научен собир на млади македонисти*, Скопје.
- Дучевска Анета 2005: *Анализа на текстовиот и дискурсниот во македонскиот јазик (докторска дисертација)*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Волф Елена 1974: *Грамматика и семантика местоимений [Текст]*, Наука, Москва.
- Ерзинкян Елена 1978: „Временной дейксис в семантике разных частей речи“, *Вестн. общ. наук АН Армян, ССР, №12*, Ереван.
- Илиевски Хр. Петар 1988: *Балканолошки лингвистички студии: со посебен осврт кон историскиот развој на македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Илиќ Воислав 1960-1961: „Временско-семантичките ориентации на композитумите летоска, есеноска, зимоска, пролетоска и денеска, ноќеска“, *Македонски јазик, XI–XII, Книа 1–2*, Скопје, 183–201.
- Каганов Юрий 2003: *Большой психологический словарь, Под ред. Б. Г. Мещерякова, акад. В. П. Зинченко*, Прайм-ЕВРОЗНАК, Москва.
- Карапејовски Бобан 2017: „Показните заменки наспрема морфолошки врзаниот член како експоненти на категоријата определеност“, *ПРИЛОЗИ CONTRIBUTIONS XLII 1–2*, МАНУ, Скопје, 5–18, <https://docplayer.gr/82647950-Prilozi-oddelenie-za-lingvistika-i-literaturnanauka-contributions-section-of-linguistics-and-literary-science.html> (пристапено на: 03.06.2020).
- Карапејовски Бобан 2013: „Странските лингвисти за проблематиката на определеноста/членот во македонскиот јазик“, *XXXIX научна конференција на XLV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 20–21 јуни 2012 година), лингвистика, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“*, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 299–307.

- Карапејовски Бобан 2018: *Јазикот и стварноста: дистрибуцијата на заменските клички во македонскиот јазик*, Ми-Ан, Скопје.
- Кашић Јован 1981-1982: „О темпоралним прилозима у српскохрватском и македонском језику“, *Македонски јазик, XXXII–XXXIII*, Скопје, 333–337.
- Конески Блаже 1957: „Тројниот член“, *Македонски јазик, Година VIII, Кн. 1*, Скопје, 26-28.
- Конески Блаже 1965: *Историја на македонскиот јазик*, Кочо Рацин, Просвета, Скопје – Белград.
- Конески Блаже 1967: *Грамајлика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје.
- Минова-Ѓуркова Лилјана 1994: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Радинг, Скопје.
- Миркуловска Милица 2006: „Изразување на определеноста во балкански контекст“, *Балканска слика на светот: Зборник од Меѓународната научна работилница одржана во Скопје на 5-6 декември 2005 година, Прир. К. Кулавова*, Скопје, 473-484.
- Мишеска-Томиќ Олга 2008: *Македонските клички во Балканското окружение*, МАНУ, Скопје.
- Панчевска Ангелина 2006: „Категорија простор во балканските јазици (македонски и албански)“, *Балканска слика на светот. ред. Кашић Кулавова*, МАНУ, Скопје, 497–503.
- Тополињска Зузана 1974: *Грамајлика на именската фраза во македонскиот литературен јазик. Род, број, њосоченост*, МАНУ, Скопје.
- Тополињска Зузана 1995: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, Синтакса, Кн. 1, Д. 1*, Скопје.
- Тополињска Зузана 1997: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, Синтакса, Кн. 1, Д. 2*, Скопје.
- Тополињска Зузана 2007: „Тројниот член: да или не“, *Зборникот предавања на XXXIX меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје, 15-25.
- Тополињска Зузана 2008: *Полски-македонски: грамајличка конфронција, 8. Развојот на грамајличките катеории*, МАНУ, Скопје.
- Цивјан Татјана 1987: „Кон категоријата на деиксисот во балканскиот јазичен сојуз (балакнословенскиот фрагмент)“, *Прилози*, МАНУ, XII, 1, Скопје, 121-129.
- Цивњан Татјана 1979: *Синтаксическая структура балканского языкового союза*, "Наука", Москва.
- Цивњан Татјана 2005: *Модель мира и её лингвистические основы*, УРСС, Москва.
- Цыхун Геннадий 1981: *Типологические проблемы балканославянского языкового ареала*, Наука и техника, Минск.
- Belousov Konstantin, Erofeeva Elena, Leshchenko Yulia 2017: „«Semograph» Information System as a Framework for Network-Based Science

- and Education“, *Smart Innovation, Systems and Technologies, Smart Education and e-Learning*, 263–272.
- Biocca Frank & Levy Mark R. 1995: „Communication applications of virtual reality“, In F. Biocca&M.R. Levy (Eds.), *Communication in the age of virtual reality*, Hillsdale, NJ: Erlbaum, 127–157.
- Blascovich Jim, Loomis Jack, Beall Andrew C. et al. 2002: „Immersive Virtual Environment Technology as a Methodological Tool for Social Psychology“, Vol. 13 (2), 103–124.
- Fox Jesse, Arena Dylan, Bailenson Jeremy N. 2009: „Virtual Reality: A survival guide for the social scientist, *Journal of Media Psychology*“, Vol.21 (3), 95-113.
- Grübel Jascha, Weibel Raphael, Jiang Mike Hao et al. 2017: „EVE: A Framework for Experiments in Virtual Environments“, *Lecture Notes in Computer Science, Vol 10523*, 159-176.
- Nichols Johanna 1992: „Linguistic diversity in space and time“, The University of Chicago Press, Chicago, IL.
- Pan Xueni, Hamilton Antonia F De C 2018: „Why and how to use virtual reality to study human social interaction: The challenges of exploring a new research landscape“, *British journal of psychology* (London, England: 1953).
- Peeters David 2019: „Virtual Reality: A Game-Changing Method for the Language Sciences“, *Psychonomic Bulletin & Review, Vol. 26 (3)*, 894–900.
- Pfeiffer Thies 2012: „Using virtual reality technology in linguistic research“, *Virtual Reality Workshops (VR)*, IEEE, 83-84.
- Sonnenhauser Barbara 2009: „The Macedonian tripartite article: a discourse oriented account“, *In Makedonski jazik, Vol. 60*, 123 136.
- Zinchenko Yuriy, Kovalev Artem, Menshikova Galina 2015: „Postnonclassical methodology and application of virtual reality technologies in social research“, *Psychology in Russia: State of the Art. Vol. 8 (4)*, 60–71.

Александра Саржоска

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
asarzoska@gmail.com

Бранка Гривчевска

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
grivbra@gmail.com

КОВИД 19 – ЗБОРООБРАЗУВАЊЕТО ВО ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЈА

Апстракт: Искуството што го живееме и што најверојатно ќе продолжиме да го живееме и во иднина е тесно поврзано или се пресликува и во јазикот. Сведоци сме на најкарактеристичните промени во доменот на зборообразувањето и преземањето на туѓи зборови. Нашето истражување ќе се фокусира токму на тие промени, а како корпус на истражување ќе бидат земени примери од италијанскиот и македонскиот јазик, со цел да се претстават најчестите зборообразувачки тенденции во двата јазика во време на КОВИД 19.

Клучни зборови: македонски јазик, италијански јазик, зборообразување, КОВИД 19

Зборовниот фонд на еден јазик подлежи на постојани промени: едни зборови застаруваат, па и исчезнуваат од употреба, зашто исчезнуваат и предметите и појавите што ги означувале, други се образуваат за да се означат со нив новите предмети и појави што ги донесува современиот живот. За жал, периодот од крајот на 2019 година (појавувањето на првиот заболен со Ковид -19 во Вухан) па сè до крајот на 2020 година е во знакот на пандемијата која за кусо време го обиколи светот и се чини нема намера да исчезне. И како што веќе многупати е кажано сите промени, општествени, културни, во нашиот случај глобални, најпрвин се отсликуваат во јазикот, најчесто во неговата лексика, токму преку зборообразувањето, како жив процес на образување на нови зборови во јазикот. Непосреден предмет на нашиот интерес се зборообразувачките феномени во време на Ковид пандемијата во италијанскиот и македонскиот јазик.

За илустрација ќе започнеме со основниот збор на нашето истражување кое за жал се стекна со голема популарност:

Coronavirus – Коронавирус

Со цел да ја потврдиме големата популарност на терминот, во нашиот труд, како појдовна точка ги предлагаме дефинициите на терминот и во двата јазика, за илустрација ги користевме податоците од италијанскиот речник Трекани и дигиталниот речник на македонскиот јазик.

Coronavirus s. m. Genere di virus responsabili di diverse malattie nell'uomo e negli animali, prevalentemente respiratorie e polmonari; per antonomasia e metonimia, il virus SARS-CoV-2, causa del COVID-19; per ulteriore estensione di significato, il COVID-19 stesso; nella lingua colloquiale, scorciato in corona.

Dall'ingl. coronavirus, a sua volta composto dai s. lat. corona ('corona') e virus ('virus'), con riferimento alla forma elicoidale (corona) del virus. Già attestato nella Stampa del 30 luglio 1970, p. 14. 1

Коронавирус, мн. коронавируси, вид збор: именка, машки род. Вирус од ирүйайиа на РНК вируси шийо иредизвикува заболувања кај луѓето и животињите. англиски: coronavirus. Употреба: медицина²

Терминот *Covid* за прв пат се среќава во 1969/70 год. и е опишан како чеп од коронавирус пронајден во серумот на субјект заболен со хроничен хепатит и цироза. Зборот се афирмира подоцна по избувнувањето на епидемијата во Вухан кон крајот на 2019 и почетокот на 2020 година. Служи за означување на синдромот предизвикан од чеп од вирусот SARS-CoV-2, идентификуван во Кина, во провинцијата Хубеи, во декември 2019 год. Се работи за акроним: *Covid- corona+virus+disease+2019 = covid 19* кој според етимологијата е интегрирана заемка преземена од англискиот јазик и образувана од лат. *corona* (aureola, corona) + *virus*. Резултатот *covid 19* наликува на алгебарски израз, а се сретнува во повеќе варијанти, *covid 19* и *Covid 19* (со голема буква како да се работи за сопствена именка, да означува име на личност или животно)³.

¹ [https://www.treccani.it/vocabolario/coronavirus_%28Neologismi%29/ COVID-19 Sigla scientifica dell'ing. COronaVirusDisease-\(20\)19](https://www.treccani.it/vocabolario/coronavirus_%28Neologismi%29/COVID-19_Sigla_scientifica_dell'ing_COronaVirusDisease-(20)19) ('malattia provocata da un virus, appartenente al genere Coronavirus, identificato nel 2019') che indica la malattia provocata negli esseri umani dal virus SARS-CoV-2 e caratterizzata da febbre, tosse, difficoltà respiratorie, mentre nei casi più gravi può manifestarsi come polmonite, sindrome respiratoria acuta grave, insufficienza renale, portando persino alla morte; usato come s. f. e m.

² <http://drmj.eu/show/%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81/%D0%BC>

³ <http://accademia dellacrusca.it/it/contenuti/il-genere-di-covid-19-e-i-giornali-italiani/7988>

Самиот термин Ковид-19 не е природен и спонтан термин, туку е вештачки создаден термин од страна на СЗО - Светската здравствена организација (WHO - World Health Organisation или OMS-Organizzazione mondiale della sanità) со политичка заднина т.е. да спречи спонтано создавање на други термини кои би можеле да навредат некого, на пр. да се даде погрдно име на некој народ или нација, на пр. „кинески грип/вирус“ или „грип/вирус од Вухан“. Ова е направено во согласност со препораките утврдени во 2015 год. од СЗО за дефинирање на новите заразни болести, тие треба да се лесно препознатливи и да не содржат специфични поврзувања со географски области или народи или животни и да бидат што е можно по неутрални. Сево ова е за да се избегне општествена и друштвена стигматизација. Терминот *Ковид* првпат е објавен од генералниот директор на СЗО, Тедрос Адханом Гебрејесус, за време на прес-конференција одржана во Женева на 11 февруари 2020 год⁴. Интересен е фактот дека италијанскиот речник Трекани го вбројува терминот *coronavirus* во категоријата Неологизми 2020.

Со оглед на фактот дека се работи за акроним, во многу јазици се јавува проблемот кој граматички род да му се припише на акронимот? За ова прашање се произнеле повеќе еминентни научни институции меѓу кои Италијанската академија Круска и Француската академија.

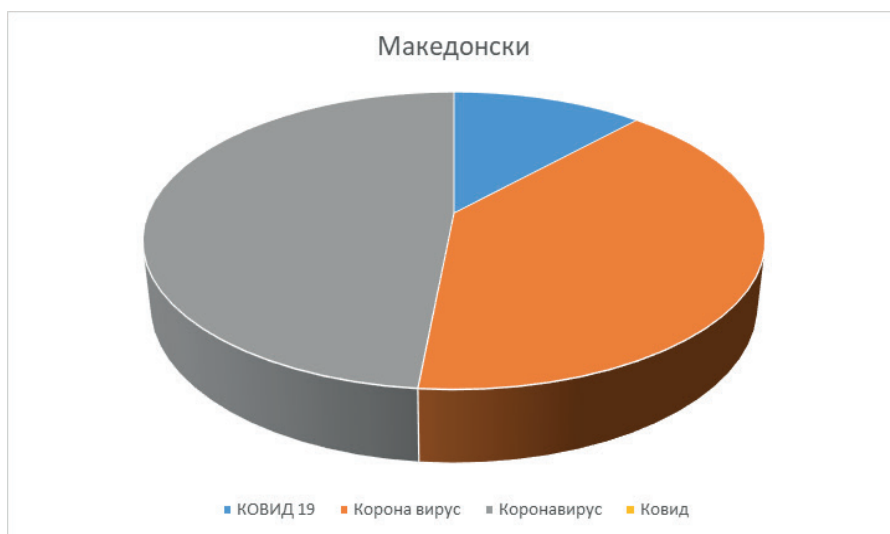
Решението кое го предлага Француската академија⁵ е да се појде од зборот кој е основа-јадро на акронимот. Во конкретниот случај се работи за англискиот збор *disease* (болест). Преводен еквивалент во италијанскиот јазик се *malattia* (италијански-болест) или *sindrome* (италијански-синдром), обете именки во италијанскиот јазик му припаѓаат на женски род, па следствено на тоа правилна е синтагмата *la Covid 19* (ж.р.), а не *il Covid 19* (м.р.). И во францускиот јазик на акронимот му се припишува женски род. Во италијанскиот јазик акронимот *Covid* се сретнува и во женски и во машки род. На пребарувачот Гугл во текот на месец март 2020 година се бележат 79.300.000 случаи *la Covid-19*, *la-* форма за определен член ж. р. ед. и 20.000.000 *il Covid-19*, *il* - форма за определен член м. р. ед. и 1.930.000 *un Covid-19*, *un-*неопределен член м. р. ед. наспроти 119.000 *una Covid-19*, *una-*неопределен член ж. р. ед. И покрај број-

⁴ https://www.treccani.it/vocabolario/covid-19_%28Neologismi%29/

⁵ <https://accademiadellacrusca.it/it/contenuti/il-genere-di-covid-19-e-i-giornali-italiani/7988>

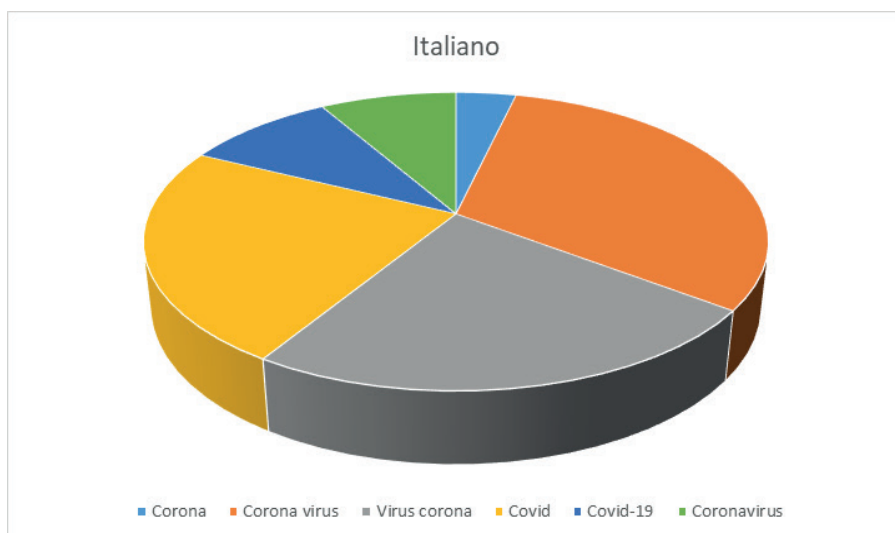
ните примери и во машки и женски род, објаснувањето е дека се должи на навидум недоволното познавање на етимологијата-потеклото на акронимот како и недоволно познавање на медицината. Основа на терминот *Kovig 19* е болеста односно синдромот кој го предизвикува вирусот корона. Вирус во италијанскиот јазик е именка од машки род (*il virus*) и токму тука лежи и објаснувањето за толкава застапеност на примери во машки род *il Covid-19*.

Сведоци сме и на термилошка разноликост во однос на вирусот, од една страна многумина ги поистоветуваат *Kovig* со *корона вирус*. Вирусот што ја предизвикува болеста е корона (*SARS-coV-2*), а самата болест е наречена Ковид-19⁶. Во македонскиот јазик *Kovig-19* е во м. р. ед. Пребарувачот Гугл во текот на месец јануари 2021 година ги бележи следните термини: 63.400.000 цитирања во македонскиот јазик на терминот *Kovig 19*, 212.000.000 цитирања на терминот *коронавирус*, терминот *корона вирус* е цитиран 259.000.000, додека терминот *ковид* е цитиран 91.900.000.

Ако погледнеме на пребарувачот Гугл во истиот период пространетоста во италијанскиот јазик на различните варијанти на терминот е навистина голема, преку 9.000.000.000 цитирања, но сведоци сме на повеќе можни варијанти и во италијанскиот јазик и тоа: *Corona*, *Corona virus*, *Virus corona*, *Covid*, *Covid-19*, *Coronavirus*.

⁶ Marazzini Claudio, Il genere di covid-19 e i giornali italiani, <https://accademiadellacrusca.it/it/contenuti/il-genere-di-covid-19-e-i-giornali-italiani/7988>

Ако ја анализираме ситуацијата во италијанскиот јазик, ќе забележиме дека формите, односно термините не се сè уште прифатени во синхронските речници и токму од таа причина не можеме да го видиме ставот на лексикографите за ова прашање и за родот на терминот Ковид 19. Исклучок од горенаведеното се порталот Трекани, кој го сместува терминот во категоријата Неологизми на 2020 година, како и Сингарели 2021 година, но за жал ниту еден од овие два извора не ни е од помош при точно определување на родот на терминот Ковид. Имено порталот Трекани вели дека формата се користи и во машки и во женски род, додека вториот само наведува дека се работи за англиски термин, стручен термин од областа на медицината, без притоа да даде информации за родот кој го добива во италијанскиот јазик.

Што се однесува до ортографијата и во двата јазика се сретнуваат варијанти на терминот Ковид 19 со почетна голема буква, со мала и со сите големи букви, што може да се забележи и од наведените примери (види на следната страна). Според италијанската верзија (UNI) на европската регулатива (EN) од 1974 година која го дефинира/регутира пишувањето на акронимите и на кратенките, акронимите се пишуваат со сите големи букви, значи дека најточна варијанта е *COVID 19*.

Покрај проблемите со ортографијата и двоумењето во однос на родот и изборот на соодветниот термин, во италијанскиот јазик се бележат и бројни примери во кои се забележува мешање на терми-

ните заболување/болест Ковид-19 и вирусот-корона (SARS-coV-2) и нивна неправилна употреба:

- *Brasile, il tragico annuncio di Bolsonaro: “Sono positivo al Covid”*⁷ (Бразил, трагична изјава на Болсонаро: „Позитивен сум на Ковид“ –името на болеста употребено наместо вирус, треба да стои „позитивен сум на корона“)
- *Venezia, un altro imprenditore positivo al Covid: effettuati 50 tamponi*⁸ (Венеција, уште еден стопанственик/претприемач позитивен на Ковид: направени 50 тестови-повторно името на болеста наместо вирусот)
- *Ricoverato per una leucemia muore a 40 anni dopo aver contratto il Covid.*⁹ (Хоспитализиран заради леукемија, починал откако се заразил со/фатил Ковид-повторно се употребува името на болеста наместо вирусот)
- *Ovviamente, il donatore (sia volontario, iscritto al Registro IBMDR, che familiare) che risulti positivo al Covid-19 in seguito a tampone non può procedere al prelievo di cellule staminali emopoietiche*¹⁰ (Донаторот, без разлика дали волонтер, впишан во регистарот ИБМДР или член на семејството, доколку по спроведување на тест, се потврди дека е позитивен на Ковид-19, не може да продолжи со процедурата за земање/вадење хематопоеетски матични клетки-официјална страница на Министерството за здравство на Италија).

Примери за грешна употреба на термините и нивно мешање-поистоветување и неправеење разлика помеѓу Ковид 19 и корона-вирус се сретнуваат како во италијанските медиуми, така и на официјалните страници на институциите, во законските уредби и документи од Министерството за здравство.

И во македонскиот јазик се сретнуваат примери во кои не се прави разлика помеѓу заболувањето/болеста Ковид-19 и самиот вирус-корона:

---

⁷ <https://www.ilsole24ore.com/art/brasile-tragico-annuncio-bolsonaro-sono-positivo-covid-AD4Yq0c>

⁸ https://corrieredelveneto.corriere.it/veneto/cronaca/20_luglio_08/venezia-altro-imprenditore-positivo-covid-effettuati-50-tamponi-623af27a-c0e9-11ea-a942-26b3cd5c4ec4_preview.shtml

⁹ <https://iltirreno.gelocal.it/pistoia/cronaca/2020/06/22/news/ricoverato-per-una-leucemia-muore-a-40-anni-dopo-aver-contratto-il-covid-1.38996721>

¹⁰ <http://www.trapianti.salute.gov.it/trapianti/dettaglioFaqCnt.jsp?lingua=italiano&area=cnt&menu=cittadini&sottomenu=faq&id=210>

- *Сїречување и конїрола на инфекцијата (СКИ) за вирусот КОВИД-19 ... што е новиот корона вирус, како да идентификуваат случај кога тој ќе се јави, ...*¹¹
- *ПРИШТИНА. Во Косово како последица на новиот вид коронавирус (Ковид-19) во изминатите 24 часа починаа 9 пациенти, ...*¹²
- *Одлука на Владата на Република Северна Македонија: Мерки и протоколи поврзани со пандемијата предизвикана од Ковид 19...*¹³

За жал мораме да потврдиме дека италијанската ситуација се пресликува и кај нас, односно и во македонскиот јазик се среќнува неправилна употреба на термините како во медиумите, така и во стручната терминологија или на официјалните страници на институциите:

- *Првичните симптоми кои се јавуваат кај лицата заразени со вирусот КОВИД-19 се... (официјална страница за Министерството за здравство)*¹⁴.

Во крајна линија, метафорички 2019 и 2020 година нè оставија без зборови, но од друга страна не збогатија со нови и обновени зборови. Така на пример италијанскиот речник Трекани¹⁵ како најкористени зборови во текот на пандемијата ги наведува следниве дваесет термини: *batterio, contagio, paziente zero, epidemia, letalitа, pandemia, quarantena, infodemia, stress, virus, sorveglianza digitale, sicurezza, tampone, distanziamento sociale, mascherina, molecola killer, curva epidemica, fase 2, droplet.*

Новите зборови, од друга страна се обидоа да ни објаснат што во суштина се случува, да ги етикетираат појавите и да ни посочат

¹¹ <https://openwho.org/courses/COVID-19-IPC-MK>

¹² <https://www.aa.com.tr/mk/%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%BA%D0%B0%D0%BD/%D0%BA%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%BE%D0%B4-%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B4-19-%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%B0-9-%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8-294-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D0%B8/2115527>

¹³ <https://www.mfa.gov.mk/mk/page/1706/covid-19>

¹⁴ <https://koronavirus.gov.mk/pocetna/zashtita/covid19>

¹⁵ *Le parole del Coronavirus.* (s.d.). Tratto da www.Treccani.it: https://www.treccani.it/magazine/parolevalgono/Le_parole_del_Coronavirus/index.html?page=2#listing-grid

каде се движиме. Токму од тие причини сметавме дека треба да се воочат новите зборообразувачки карактеристики и да се направи анализа на најчесто употребуваните зборови во оваа наша нова реалност. Глобален феномен кој не остави настрана ниту еден јазик.

Најголемиот дел од оваа лексика го сочинуваат медицински стручни термини кои веќе се навлезени во секојдневниот јазик, многу од нив станале *pret-a-porter*, а во новата реалност претрпуваат семантичко поместување на значењето. Како најкарактеристични во италијанскиот јазик би ги споменале: *pandemia*, *epidemia*, *emergenza*, *emergenza sanitaria*, *quarantena*, *comorbidità*, *casco*, *tampone*, *vaccino*, *sintomo*, *anticorpi*, *incubazione*, *guanti*, *ventilatore*, *termoscanner*, *zona rossa*, *congiunti*, *triage*, *picco epidemico*...

Ќе започнеме од новите значења што ги добиваат зборовите *casco* и *tampone* во доменот на медицината. *Casco* (кацига, шлем) од значење на кацига за заштита на главата, сега се користи првенствено за третирање на болни од Ковид 19, кислородна кацига е терминот кој се среќава во македонскиот јазик, *tampone* (тест за одредување на присуство на вирусот корона преку брис), од своето првично значење на тампон-1) парче памук или газа што се употребува за запирање на крв, 2)земање брис за микробиолошко испитување или 3)кутија со перниче натопена со мастило за намачкување на печатот, денес под влијание на пандемијата, се користи исклучиво со значење на земање брис за одредување присуство на коронавирусот.

Други што веќе биле одомаќени и во овој период секојдневно се употребувале *sintomo* (симптом), *vaccino* (вакцина), *anticorpi* (антитела), како и *pandemia* (пандемија), *incubazione* (инкубација). Во некои случаи бележиме семантичко стеснување на значењето на пр: *guanti* (ракавици) од лексема што се користи за означување дел од облека што штити од студено, по избувнувањето на епидемијата во Котоњо, Италија, терминот се употребува со значење на гумени или хируршки ракавици). Друг таков пример е *ventilatore* (вентилатор-респиратор), наместо досегашниот уред, апарат од домаќинството наменет за ладење на воздухот во лето, сега се употребува исклучиво со значење на дел од медицинска опрема-клучна за спасување на многу животи. Во македонски негов еквивалент е вентилациска/кислородна/респираторна поддршка. Од збор-дел од секојдневниот јазик добива значење на техницизам или стручен медицински термин. Во овој случај се

бележи семантичко поместување, иако одиме кон лето, вентилатор ќе остане врежан во нашите глави како медицински термин, машина за дишење. *Zona rossa* (црвена зона) е уште еден термин од оваа низа. Ја отсликува драматичноста на ситуацијата со која се соочуваме. Се работи за дел од воената лексика што за првпат се сретнува во Франција на крајот на Првата светска војна, во 1918 година за ограничување на комплетно уништените зони од војната. Енциклопедијата Трекани го вбројува во категоријата Неологизми на 2008 година, поврзувајќи го со јули 2001 година за означување на деловите/зоните од Џенова за ограничен влез за време на Самитот на Г8. За време на епидемијата со Ковид 19 на почетокот се користеше за означување на општините од Италија во кои беа регистрирани првите заразени, а подоцна се користеше и за цела Италија. На жителите од црвените зони им беа забранети дури и наједноставните секојдневни активности. Во македонскиот јазик овој термин не се бележи. *Congiunti* (роднини) е термин што побуди низа полемики и негодувања. Декретот од 26 април 2020 година со кој премиерот Џузепе Конте го означува почетокот на „Втората фаза“ дозволува средба со „роднините“. Најголемата дилема поттикна токму толкувањето на терминот роднини, кој сè се вбројува во оваа категорија? Владата на Италија на својата страна во категоријата FAQ го поместува толкувањето на овој термин: „брачни другари, партнер со кој се живее, партнер од граѓански брак, личности врзани во/со стабилна врска, како и роднини до шесто колено (како на пример деца на братучеди) и сватови до четврто колено (на пример братучеди на брачниот другар). Бројни негодувања и дилеми се разрешуваат по толкувањето дадено од Виминале, Министерството за внатрешни работи на Италија, од 3 мај 2020 година со кое се појаснува дека терминот *congiunti* не ги опфаќа пријателите, туку само верениците или партнерите кои се во стабилна врска. Други такви примери што го опишуваат новиот начин на контрола/проверка на здравјето и одржување на хигиенските навики се: *termoscanner* (термоскенер)-скенер-апарат за мерење на телесната температура и *gel disinfettante o igienizzante* (гел за дезинфекција).

Освен овие стручни термини, се среќаваат и термини од литературата *untore* (носител на вирусот) термин кој се среќава во литературата во XVI и XVII век и кај италијанскиот писател Алесандро Манцони и со кој се означувале луѓето кои намерно ја

ширеле чумата помеѓу луѓето. Друг ваков збор е *lazzaretto* (лазарет) вид полска болница каде во изолација се лекувале луѓе заболени од заразна болест, во македонскиот јазик во овој период се јавува терминот модуларна болница.

Кај зборовите *trasmissione* (трансмисија, пренесување, пренос) се бележи семантичко поместување од поопшто кон поконкретно, но и од позитивно кон негативно, пренесување општо сфатено како дејство, пренесување од еден предмет, субјект, знаење, елемент на друг, пренесување од генерација на генерација, пренесување што вообичаено се поврзува со вид телевизиска или радио забава, нешто што го исполнува слободното време, сега во весниците и во телевизиските програми се употребува исклучиво со негативна конотација за пренесување т.е. ширење на вирусот; *positivo* (позитивен/позитивна – од личност со позитивни гледишта и ставови сега премина во личност која влева страв и од која бегаме); *mascherina* (маска-маската не е повеќе онаа што со огромно задоволство се подготвува за карневалот, како на пример за познатиот карневалот во Венеција, сега се употребува исклучиво со значење на различните видови маски што се користат за заштита од вирусот, на пр. хируршка маска, маска ффп 2, маска КН 95 итн); *focolaio* (жариште- од домашно огниште сега означува центар за ширење на заразата); *balcone* (балкон-балконот на Ромео и Јулија прерасна во социокултурен феномен на масовно излегување на балконите и пеење, впрочем сигурно секој од вас се сеќава на видеата кои кружеа по социјалните мрежи на кои беше претставено излегувањето на соседите од квартот и заедничкото пеење кое имаше за цел меѓусебно бодрене и давање поддршка). Термини поврзани со светот на животните *gregge immune* (имунитет на стадо каде стадо не се однесува на животните, туку на луѓето), светот на емоциите-врските (стабилни/нестабилни врски,) зборови што го отсликуваат растојанието *isolamento* (изолација-не е повеќе со општо-генеричко значење, туку со поконкретно, изолирање, издвојување настрана за спречување понатамошно ширење на заразата), *distanziamento* (дистанцирање-одвојување, оддалечување-денес со значење на држење соодветна дистанца за спречување на ширење на вирусот), *quarantena* (карантин) првично со овој термин се означувал периодот од 40 дена во кој патниците и стоката што доаѓале од земји во кои имало ризик од заразни болести морале да го поминат во лазарет (импровизирана полска болница) или на брод, пред да

можат да комуницираат со жителите од местото/локалните жители. Подоцна, терминот од потесно значење добива поопшто значење, значење на принудено затворање и изолација. На почетокот на пандемијата карантинот беше задолжителен за оние што беа заразени и имаше за цел спречување на ширењето на вирусот, сега таа е и за оние што не се заразени и се трудат да не се заразат. Ако првенствено остануваа дома оние кои беа заразени, сега остануваат дома оние кои се плашат да не се заразат. Карантинот за време на Ковид 19 претставува оддалечувањето од сè и од сите, од луѓето, од врските, од навиките. Значи да се биде сам со себе и да се научи да се живее со тешкотиите. Продолжуваме со термини поврзани со надеж *ripartenza* (одново поаѓање/започнување), *riapertura* (повторно отворање), *calo della curva* (намалување на кривата), и на крај термини поврзани со смртта *urna* (урна), *decesso* (смрт), *terapia intensiva* (интензивна терапија). Уште еден многу често слушан збор е *solitudine* (осаменост), збор кој алудира не само на чувството на осаменост, на изолација, на затворање за време на карантинот, туку ги подразбира и чувствата и условите да се почине сам, без присуство на некој близок и само среќниците имале шанса да остварат последен видео повик како утеса.

Во македонскиот јазик во периодот на пандемија најчесто користени зборови се: карантин, полициски час, изолација, самоизолација, ПСР тест, антитела, позитивен, решение за самоизолација, крвна плазма, мерки, маска, гел за дезинфекција, држење дистанца, пик, тријажа, тријажен центар, Ковид центар...

Вирусот исто така ги „зарази“ и зборовите или метафорички само во новото издание на речникот Девото /Оли од 2021 има повеќе од 600 нови зборови од кои повеќето се неологизми или зборови со нови значења. Во италијанскиот јазик преовладуваат англицизмите можеби и поради фактот што најголем дел од новите зборови се однесуваат токму на пандемијата која се ширеше низ светот со енормна брзина и најчесто немаше ниту време да се преведуваат стручните медицински термини и се користеа термините во оригинал.

За нашиот труд се определивме само за неколку карактеристични англизми кои сметавме дека најдобро ќе ја отсликаат зборобразувачката ситуација и во двата јазика:

Локдаун – Lockdown

Можеби е еден од најупотребуваните зборови и во двата јазика иако истиот можеше веднаш да најде преводен еквивалент и во двата јазика (*clausura-chiusura generale* на италијански и целосно затворање на македонски), сепак Локдаун или *lockdown* беше нешто сосема ново, низа концепти кои ја одразуваа новата реалност на целосно затворање. Локдаунот беше неспоредлив со ниту еден термин, неговата сила бараше можеби перифрастички превод. Сепак споредувајќи ги двете општества, предмет на нашето истражување, италијанското и македонското, мора да потенцираме дека се разликува изборот на термините употребени за означување на рестриктивните мерки или ограничувањата. Во Италија се зборуваше за *lockdown*, додека во Македонија се зборуваше за полициски час и за карантин. Самиот термин полициски час во себе ја носи идејата за присилно затворање, војна, страв, контрола. Еве неколку примери од италијанските и македонските медиуми:

- *Un nuovo lockdown? Quale sarebbe l'impatto psicologico sulla nostra psiche e come affrontarlo*¹⁶ (Нов локдаун? Какво ќе биде психолошкото влијание врз нашата психа и како да се соочиме со тоа)
- *ПРЕТСЕДАТЕЛСКИ ИЗБОРИ ВО ПОРТУГАЛИЈА, ЗЕМЈАТА ВО „ЛОКДАУН“*¹⁷
- *ОД УТРЕ ПОЛИЦИСКИ ЧАС ОД 21 ДО 6 ЧАСОТ*¹⁸

Droplet¹⁹ – термин кој го нема во македонскиот јазик

Академијата Круска го вбројува во Неологизми на 2020 година и го дефинира терминот како збир капки од плунка кои излегуваат од устата при зборување, кивање или кашлање, со големина од 5 или повеќе микрона, виновници за пренесување на патогените агенси како на пр. вирусите. Се проценува дека неопходното растојанието помеѓу луѓето треба да биде 1.8 м за капките плунка да не стигнат до блиските лица. Се работи за заемка од англиските јазик *droplet*, составена од именката *drop* (капка) и со додавање на наставката за деминутив *-let* („мутирана“ од францускиот

¹⁶ <https://video.lastampa.it/dossier/coronavirus/un-nuovo-lockdown-quale-sarebbe-l-impatto-psicologico-sulla-nostra-psiche-e-come-affrontarlo/122067/122190>

¹⁷ <https://mia.mk/pretsedatelski-izbori-vo-portugali-a-zem-ata-vo-lokdaun/>

¹⁸ <https://sdk.mk/index.php/makedonija/od-utre-politsiski-chas-od-21-do-6-chasot/>

¹⁹ <https://accademiadellacrusca.it/parole-nuove/droplet/18458>

јазик – *lette*). Се бележат изрази „*distanza droplet*“– растојанието што е потребно за да се избегне зараза што приближно одговара на растојание од 1-1.8 м,

- *Bar chiusi per il droplet* 20-барови затворени заради „дроплет“–недоволен простор т.е. премал простор каде се ризикува заразата лесно да се пренесе
- *Garantire il rispetto della regola del “droplet”*– (да се почитува правилото за држење дистанца. Во овој случај мора да посегнеме кон описен превод)

Често употребувана е и сложенката/англицизам *Covid free*-Ковид фри. И во двата јазика најпрвин во 60-те години се појавува терминот *фриленсер* или *free lance* со значење на вработен со договор, надворешно лице со договор на определено време или слободњак. Фри со значење на слобода или ослободен од нешто, како на пример во 80-те *duty-free shop*, или само *duty-free*, или *freestyle* во спортот или *vegan free* или *gluten-free, fat free, sugar-free, it.free waks* или *free hugs* и конечно *covid free*.

Италија ја воведува првиот „ковид-фри“ воздушен мост меѓу Европa и САД ²¹ (26.11.2020 год.)

- *Dalle suole delle scarpe ai disinfettanti: come rendere la casa Covid-free* ²²

Cluster – Кластер

Заемка од англискиот јазик *cluster* (јадро, група, збир, група од повеќе компјутери што работат заедно), во италијанскиот е неменлива именка од машки род:

- *C'è un potenziale cluster in quelle zone* ²³ (Има потенцијален кластер во тие зони)

²⁰ <https://www.ilgiornale.it/news/cronache/padova-bar-chiusi-droplet-impossibile-tenere-distanze-1835854.html>

²¹ <https://www.novamakedonija.com.mk/kovid-19/globalno-19/%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B2%D0%B8%D0%BE%D1%82-%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B4-%D1%84%D1%80%D0%B8/>

²² <https://www.ilsole24ore.com/art/dalle-suole-scarpe-disinfettanti-come-difendere-casa-covid-19-ADGrGBK>

²³ https://www.corriere.it/cronache/20_settembre_23/covid-genova-obbligo-mascherina-tutto-giorno-centro-storico-a657791c-fdcd-11ea-a13a-la7326323030.shtml

- *Rebibbia ora è un cluster: tanti Covid positivi e un suicidio*²⁴
(Ребибија сега е новиот кластер: многу позитивни и едно самоубиство)

И во македонскиот јазик терминот го има истото значење и се бележат бројни примери со овој термин: *Појава на класџер на случаи со љневмонија во Кина, љоврзан со љојава на нов Corona virus*²⁵

- *Повџорно корона-класџер во кланица во Германија*²⁶
- Актуелните случувања во време на пандемијата се очекуваше дека ќе се пресликаат и во зборообразувачките феномени, бидејќи бевме свесни дека и нашиот јазик ќе се адаптира на новата реалност. Ковидот како најголемиот непријател на денешницата се пресликуваше и во италијанскиот јазик, па така во текстовите во кои се зборува за Ковид 19, преовладуваа метафори дури и за војна. „Ковид е невидливиот непријател, фронтот на кој се бориме, првата линија на фронтот, „здравствениот фронт“, одење на фронт,,. Овде прикажавме само еден дел од зборовите што сметавме дека најкарактеристично ќе го отсликаат зборообразувањето. Овие зборови со сигурност отсликуваат една состојба и директно сведочат за она што ни се случуваше и продолжува да ни се случува. Сосема разбирливо, најголемиот број на зборови користени во време на пандемијата се неологизми и заемки од англискиот јазик и со сигурност го привлекоа вниманието на пошироката јавност во двата јазика. Во овој контекст, очекуваме дека ќе има уште многу интересни истражувања на ова поле, но со надеж дека најголемиот број на ковид термини ќе останат само неми сведоци во речниците за една навистина поинаква реалност.

²⁴ https://roma.corriere.it/notizie/cronaca/21_gennaio_28/rebibbia-ora-clustertanti-positivi-suicidio-8492eb6a-60db-11eb-b90c-509c7d96fdd2.shtml

²⁵ <https://www.iph.mk/%D0%BF%D0%BE%D1%98%D0%B0%D0%B2%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BB%D1%83%D1%87%D0%B0%D0%B8-%D1%81%D0%BE-%D0%BF%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D0%BC%D0%BE%D0%BD/>

²⁶ <https://www.dw.com/mk/%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE-%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80-%D0%B2%D0%BE-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B0-%D0%B2%D0%BE-%D0%B3%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0/a-53853145>

Користена литература

- Велева Славица 2006: *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*, Скопје.
- Конески Блаже 1981: *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*, Култура и др., Скопје.
- Конески Кирил 1995: *Зборообразувањето во современиот македонскиот јазик*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки Факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Марков Борис 1988: *Образување на ѝридавките во македонскиот јазик*, Огледало, Скопје.
- Antonelli Giuseppe, 2020: *L'influenza delle parole*, Solferino-Corriere della Sera.
- Cassandro Daniele, 2020: Siamo in guerra! Il coronavirus e le sue metafore, <https://www.internazionale.it/opinione/daniele-cassandro/2020/03/22/coronavirus-metafore-guerra>
- Dardano Maurizio 2009: *Costruire parole. La Morfologia derivativa dell'italiano*, Il Mulino.
- Giovine Sara, 2020: Il COVID-19 o la COVID-19?, <https://accademiadellacrusca.it/it/consulenza/il-covid-19-o-la-covid-19/2787>
- La Fauci Nunzio, 2020: La lingua nel tempo del Coronavirus, <https://www.doppiozero.com/materiali/la-lingua-nel-tempo-del-coronavirus>
- Lubello Sergio, 2020: Nuovo lessico familiare: le cento parole della pandemia, http://www.treccani.it/magazine/lingua_italiana/articoli/parole/lessico_familiare.html
- Marazzini Claudio 2020: Il genere di COVID 19 e I giornali italiani, https://accademiadellacrusca.it/it/tema-del-mese?fbclid=IwAR3bS7Gsy1TSZB_1fQpFNzsqz5zCXQ1SMg0kBgCCHK6KfZza9eW-h41n7ZM
- Matracki Ivica Peša 2012: *Formazione delle parole e formazione delle parole in italiano*, Filozofski Fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Samardžić Mila, 2011: *Pogled na reči*, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Spina Stefania, 2020: La peste, il terremoto e altre metafore, Il coronavirus nel discorso della stampa italiana, http://www.treccani.it/magazine/lingua_italiana/articoli/scritto_e_parlato/peste.html
<https://accademiadellacrusca.it/>
<https://www.treccani.it/>
<http://www.makedonski.info/>

Радица Никодиновска

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
rnikodinovska@gmail.com

**АНАЛИЗА НА ФРАЗЕОЛОГИЈАТА ВО
МАКЕДОНСКИОТ ПРЕВОД НА РОМАНОТ *VISCONTE
DIMEZZATO* (ПРЕПОЛОВЕНИОТ ВИКОНТ) ОД ИТАЛО
КАЛВИНО ВО РАМКИТЕ НА ПРОЕКТОТ CREAMY
(ITALO CALVINO REPOSITORY FOR ANALYSIS OF
MULTILINGUAL PHRASEOLOGY)¹**

Апстракт: Во трудот се претставени резултатите од контрастивната анализа на фразеологијата во романот *Il visconte dimezzato*, од италијанскиот писател Итало Калвино, забележана и опишана во апликацијата CREAMY (Italo Calvino REpository for Analysis of Multilingual phraseology), и преводните еквиваленти во македонскиот превод *Прејоловениот виконт*. Анализата е дел од интердисциплинарниот истражувачки проект на Универзитетот во Рим „Ла Сапиенца“ кој, со помош на веб апликацијата CREAMY, овозможува да се каталогизира и анализира фразеологијата на италијанскиот писател Итало Калвино во изворниот текст (прототекст) и во текстот - цел (метатекст). Од особена важност е вклученоста на македонскиот јазик во овој проект, што може да се смета еден вид македонски влог во проучувањата на полето на контрастивната фразеологија.

Клучни зборови: традуктологија, контрастивна фразеологија, македонски јазик, италијански јазик

Вовед

Трудот има за цел да ги претстави резултатите од споредбената анализа на фразеологијата во романот *Il visconte dimezzato*, од италијанскиот писател Итало Калвино, забележани и опишани во апликацијата CREAMY (Italo Calvino REpository for Analysis of Multilingual phraseology), и нивните преводни еквиваленти во македонскиот превод *Прејоловениот виконт 2, со посебен осврт на фразеолошкиите изрази*.

Оваа анализа е дел од интердисциплинарниот истражувачки проект на Универзитетот во Рим „Ла Сапиенца“ кој, со помош на веб апликацијата CREAMY,

¹ <https://web.uniroma1.it/lcm/la-fraseologia-nelle-traduzioni-di-italo-calvino-verso-la-costruzione-di-reti-di-fraseologismi>

² Прејоловениот виконт, Издавачка дејност 88, 2018 год., Скопје (превод на Анастасија Ѓурчинова).

овозможува да се каталогизира и анализира фразеологијата на италијанскиот писател Итало Калвино во изворниот текст (прототекст) и во текстот- цел (метатекст). Споредбената анализа се врши на индивидуалната употреба на полирематски единици од една страна на јазичните избори на Калвино и, од друга страна, на изборите направени од самите преведувачи.

Паралелниот корпус на апликацијата се состои од наративни текстови на Итало Калвино и од книжевни преводи на делата на Калвино на 16 од 53 јазици на кој е преведен авторот. Во корпусот се вклучени преводи на 5 романски јазици (француски, шпански, португалски, романски и каталонски), 5 словенски јазици (руски, полски, бугарски, македонски и чешки) и 5 од германската група јазици (англиски, холандски, норвешки, шведски и германски). Треба, исто така, да се истакне дека апликацијата овозможува истражување на координиран начин, со иста методологија, на голем број јазици, теоретски дури и на неограничен број. Таквата анализа расветлува многубројни интересни податоци не само од аспект на споредба меѓу одделни јазици, туку и од интрајазична перспектива на секој од истражуваните јазици.

Напоменуваме, исто така, дека по приложувањето на резултатите од анализата во однос на секој параметар, следи соодветно образложение.

1. Опис на платформата

Во полето од веб апликацијата насловено *Анализа на ѝтексѝови* се посочени сите текстови (во оригинал и во превод) врз кои се врши анализата и се содржани основните информации за книгата, предмет на анализа: наслов, издавач, едисија, преведувачот (за преведениот текст), првото издание, број на страници, кодот ISBN, супервизорот (за секој јазик е назначено одговорно лице, најчесто нативен говорител (во најголем број на случаи универзитетски професор) на јазикот на преводот, речникот што се користи за дефинирање на единицата и името на забележувачот на описот. Во архивот на истражувањето се чува скенирана копија од анализираното издание во која се подвлечени сите полирематски единици (или нивните преводни единици во случај на превод).

Базата ги содржи следниве параметри за опис на полирематските изрази: *ѝолиремаѝиска единица*; *сѝраница*; *ѝексѝуално значење*; *вид на ѝолиремаѝиска единица/ѝреводен еквивалент*; *конѝексѝ*; *вид*

на еквиваленција; вид на значење; јазичен вариетет; семантичко поле; лексичка категорија; состав на структура; лем; речник и значење.

Полирематска единица. За секоја полирематска единица забележена во текстот се посочува формата на лемата. Секоја нејзина текстовна окупенција чини посебно потполе. На тој начин, можно е да се реконструира севкупниот спектар на употребите на Калвино и на значењето што тој им го придава во различни контексти. За секоја преводна единица предвидена е анализа врз основа на повеќе параметри: еквиваленција (формална и семантичка и нивни комбинации врз основа на степенот на еквивалентност), вид на значење, вредносна употреба, семантичко поле, лексичка категорија и структура.

Страница. Во ова поле е забележана страницата каде што се наоѓа специфичната окупенција на полирематската единица (или на нејзиниот превод) во изданието употребено за анализа, што помага да се најде полирематската единица во преводот и ја олеснува анализата во моментот што следи по првиот опис.

Текстовно значење. Во ова поле, со помош на парафраза на италијански јазик, се дава конкретното значење коешто полирематската единица го поприма во даден контекст.

Вид на полирематска единица/преводен еквивалент. Во ова поле се нуди мени за избор на видот на изворната полирематска единица и за нејзиниот преводен еквивалент: а) *фразеолошки израз* (во случај да се работи за целосно семантички затемнета полирематска единица, односно во која сите лексички конституенти го изгубиле своето автономно значење во корист на глобалното значење на изразот; б) *колокација* (кога барем еден од конституентите го има задржано своето автономно значење, в) *словница, изрека, афоризам*; г) *друго* кога забележувачот смета дека ни една од понудените категории не е соодветна; д) *не знам* кога анотаторот не е сигурен во изборот. За преводните еквиваленти се предвидени и следниве категории: ё) *неполирематска единица*; е) *пречно слободен превод што не овозможува да се утврди преводната единица* и ж) *нейреведено*.

Контекст. во ова поле се копира делот од текстот во кој се јавува полирематската единица и кој е неопходен за откривање на значењето. Може да се работи за реченица или за дел-реченица.

Вид на еквиваленција. Ова поле се однесува само на преводните единици и ги опфаќа следните еквиваленции: *формална еквиваленција* која се однесува на конструкцијата на означувачот (во случај на формална еквиваленција дали и во колкава мера соодветствуваат одделните конституенти на полирематската единица) и означеното (дали и во колкава мера се совпаѓаат значењата на двете полирематски единици). Што се однесува до степенот на еквиваленција се разликуваат четири нивоа: целосна еквиваленција, делумна еквиваленција, ниско ниво на еквиваленција, безеквивалентност. Со вкрстување на параметрите на формалната еквиваленција со оние на семантичката еквиваленција се добиваат шеснаесет различни вредности за означување на степенот на еквивалентност меѓу полирематската единица од прототекстот и преводниот еквивалент.

Вид на значење. Во ова поле се дава можност да се одбере видот на значење со кое се јавува анализираната единица: а) буквално/нефигуративно, б) генеричко фигуративно, в) метафоричко фигуративно и г) фигуративно метонимиско. И тука се нуди изборот *груѓо и не знам*.

Јазичен вариетет. Во ова поле се нуди социолингвистичка класификација на следните вариетети: архаичен, административен, разговорен, дијалектен, формален, високо формален, жаргонски, неформален, книжевен, говорен, народен, регионален, стандарден, неостандарден, супстандарден, пејоративен, опсолетен и стручно-специјалистички.

Вредност на ујоџребајџа. Оваа категорија се однесува на конотацијата којашто полирематската единица или нејзиниот преводен еквивалент ја попримаат во конкретен контекст. Се бира меѓу следниве употреби: афективна, омаловажувачка, заповедничка, хиперболичка, иронична, ласкава, неутрална, пејоративна, саркастична и шеговита.

Семантичко џоле. Овде се нуди избор од 46 семантички полиња: облека, адолесценција, храна, животни, физички изглед, човечки активности, дејствие на човечкото тело, карактер (на човекот), петте сетила, когниција, однесување (на човекот), комуникација, климатски услови, небесни тела, семејство-роднински врски, фантазија, војна, болест, начин на дејствување, професионален домен, вегетациски свет, смрт, движење-поместување, негативност-влошување, опасност, политика, позитивност-подобрување, четирите

елементи (вода, воздух, земја, оган), причински однос, просторен однос, временски однос, општествени односи, рефлексивност, чувства, слободно време, старост, приватен живот и друго. Покрај главната вредност се нудат и повеќе секундарни вредности.

Лексичка катџеџорија. Во ова поле се нуди избор меѓу следните категории: глагол, придавка, именка, сврзник, предлог и честичка, формула и нивните повеќелексички варијанти..

Сџрукџура. Се однесува на внатрешната структура на полирематските единици или нивните преводни единици. Се нуди избор меѓу следниве структури: форми на иреверзибилен бином, коокуренција на лексички морфи, фразни глаголски конструкции, израз со предлог, идиоматски синтагматски глагол, транспарентен синтагматски глагол и друго.

Лемџ. Во ова поле се поместени сите лексеми од кои е составена полирематската единица.

Речник. Овде се поместува описот на полирематската единица во еднојазичниот речник. За преводните еквиваленти користен е *Толковниот речник на македонскиот јазик*³ I – VI, 2003 – 2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Значење. Доколку во речникот се приложени повеќе значења, во ова поле се посочува кое од значењата е употребено во специфичниот анализиран контекст.

2. Анализа на македонските преводни единици

Вкупниот број на полирематски единици во изворниот италијански текст изнесува 790 единици од кои 330 ѝ припаѓаат на категоријата *Фразеолошки изрази*, 160 на категоријата *Колокации*, додека останатите 300 полирематски единици спаѓаат во категоријата *Друѓо* (38 %). Како што може да се заклучи од Слика 1, во која е прикажана поделбата на македонските преводни единици врз основа на типологијата на полирематски единици забележани во италијанскиот прототекст, најголем дел од македонските преводни еквиваленти припаѓа на категоријата *Нејолиремаџски единици* со 38% (289 единици), категоријата *Друѓо* со 28% (300 единици) го зазема второто место, следи категоријата *Колокации* со 15% (117 единици), потоа категоријата *Фразеолошки изрази* со 14% (108 единици), додека 4,3% (34 единици) од вкупниот број на преводни

³ *Толковен речник на македонскиот јазик* I – VI, 2003 – 2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

еквиваленти ѝ припаѓа на категоријата *Слободна комбинација на зборови*. Останатите 0,7% се однесуваат на непреведени полиремаатски единици, погрешно преведени или премногу слободен превод за да може да се утврди еквивалентот.

Слика 1: Типологија на македонски преводни еквиваленти

Категоријата неполиремаатски единици ги опфаќа оние преводни еквиваленти кои од аспект на структура ѝ припаѓаат на категоријата моноремаатски единици (пр.: *male in gamba* – неспособен; *correre via* – бега; *portar via* – води). Овде треба да се спомене дека најголемиот дел од синтагмаатските глаголски форми и глаголските изрази од прототекстот, особено оние кои во себе содржат дирекциона вредност, во македонскиот се пренесени со моноремаатски глаголи (пр.: *buttare fuori* – исфрла; *tirare via* – повлекува итн.).

Уште една карактеристика на македонскиот јазик којашто ја дели со другите словенски јазици е глаголскиот вид, граматичка категорија којашто ја означува временската димензија што говорникот му ја придава на дејствието изразено со глаголот, независно од апсолутното време во кое е сместено. Важно е да се укаже на оваа карактеристика на македонскиот глагол бидејќи во голем број на случаи полиремаатските единици од изворниот текст преминуваат во категоријата „моноремаатски единици“ во метатекстот (пр. *farsi coraggio* – се охрабри; *mettere in moto* – придвижи; *fare in pezzi* – раздели).

Што се однесува до категоријата *Vig na значење*, за разлика од фразеолошките изрази застапени во изворниот текст во кои преодминира нефигуративно значење со 48,8% застапеност, следено

од генеричкото фигуративно значење со 26,7%, сите македонски преводни еквиваленти кои припаѓаат на споменатата категорија имплицираат фигуративно значење и тоа: генеричко фигуративно значење (пр. *зайвора очи*) во 56% случаи, метафоричко фигуративно значење (пр. *йушии корења*) во 31% случаи и, накрај, фразеолошки изрази со метонимиско фигуративно значење (пр. *лежи на срце*) во 11% случаи.

Степенот на еквивалентност меѓу италијанските полирематски единици и македонските преводни еквиваленти се определува на формално и на семантичко рамниште. При определувањето на еквивалентноста, кореспонденцијата се бара водејќи сметка за општата синтагматска структура на изворната полирематска единица и нејзините одделни конституенти, кои се споредени на ниво на граматичка категорија (именка, глагол, прилог, предлог, сврзник итн.) и на ниво на лексички морфи. Параметарот семантичка еквиваленција се однесува на совпаѓањето на значењето на италијанската полирематска единица во нејзината контекстуална и контекстуална употреба, не занемарувајќи ги притоа конотативните аспекти и јазичните стилови. Кај фразеолошките изрази доминира целосната еквиваленција (формална и семантичка) со 35% застапеност (пр. *macchiare l'onore* – валка чест), следена од еквиваленцијата сличност од формален аспект/целосна семантичка еквиваленција во 22% случаи (пр. *palla di cannone* – топовско ѓуле). Категоријата непостоење формална еквиваленција – целосна семантичка еквиваленција е застапена во 16% случаи (пр. *farla breve* – накусо). Во подолната Слика 2 е прикажан степенот на еквивалентност на македонските преводни еквиваленти според бројната застапеност.

Слика 2. Степен на еквивалентност на македонските преводни еквиваленти

целосна (формална и семантичка)	243
целосна формална, слична семантичка	4
целосна формална, слаба семантичка	1
целосна формална, отсутна семантичка	1
слична формална, целосна семантичка	155
слична формална, слаба семантичка	5
недоволно формална и семантичка	9
слична формална, отсутна семантичка	5

слична формална и семантичка	31
слаба формална, целосна семантичка	61
слаба формална, слична семантичка	27
слаба формална, отсутна семантичка	/
никаква формална, целосна семантичка	115
никаква формална, слична семантичка	76
никаква формална, слаба семантичка	18
никаква (ни формална, ни семантичка)	12

Голем број на италијански фразеолошки изрази кои имаат свои хомолози во македонскиот јазик претставуваат интернационализми, односно споделуваат заеднички универзални вредности (пр. *non muovere un dito* – не мрда со прст; *macchiarsi di sangue* – се валка со крв; *a bocca aperta* – со отворена уста; *chiedere la mano* – бара рака; *alzare la mano* – крева рака; *guadagnarsi il pane* – заработува леб; *avere in mano* – има в раце итн.). идентификувани се, исто така, и фразеолошки изрази кои припаѓаат на заедничката христијанска матрица (*essere in cielo* – е на небо; *nelle grazie di* – во милост на; *senza macchia* – без дамка итн.). Во неколку случаи забележавме примери на буквален превод на италијанските фраземи каде што преведувачката одлучила да прибегне кон истите слики од прототекстот: пр. *libero come l'aria* – *слободен како воздух* наместо „слободен како птица“; *esserci lo zampino* – *вмеша шеџа* наместо „замеша прсти“.

Во однос на *сѝрукѝураѝѝа* на македонските преводни единици, анализата покажа дека преодминира категоријата на монорематски единици, со застапеност од 35,56 %, (пр. *fare una predica* - проповеда, *avere da dire* – забележува, *per storto* – искривен). Најголем дел од синтагматските глаголи и глаголските изрази од изворниот текст, меѓу кои и оние во коишто партикулата има дирекциона вредност, во македонскиот метатекст се пренесени со монорематски глаголи (пр. *portare via* – откинува, *buttare fuori* – исфрла, *tirare via* – повлекува). Тоа важи и за оние случаи каде што партикулата ја задржува дирекционата вредност но претставува чист интензификатор: (пр. *tirare su* – извлече, *saltare su* – скокне). Исто така, и некои полирематски глаголски изрази од прототекстот се пренесуваат со монорематски глаголи во метатекстот со преминувањето

во категоријата свршен глаголски вид (*mettere in moto* – придвижи, *fare in pezzi* – раздели).

Меѓу македонските преводни еквиваленти се забележува и присуство на таканаречени универбални форми (синтагми претворени во кондензирани лексички елементи) особено во категоријата на прилози (*alle volte* – по+некогаш; *da distante* – од+далеку; *per il lungo* – на+должно; *davanti a* – по+крај; *in disparte* – на+страна; *in tempo* – на+време) кои заради таа своја карактеристика влегуваат во категоријата монорематски зборови.

Категоријата насловена *Друѓо* опфаќа 20,12% од вкупниот број на преводни единици и, во најголема мера, содржи делови од реченици или разни синтагми кои не влегуваат во ниедна од посочените категории: пр. *parere il caso* – мисли дека е соодветно; *un bel vivere* – убаво да се живее; *proprio malgrado* – без да сака; *chi so io* – некој што го познава; *cosa si vuole che si dica* – ама што да ти кажам; *ecco che* – ете, *fin da quando* – уште на).

Во врска со категоријата *Јазичен вариетет* треба да се спомене дека постои одредена разлика во социолингвистичката стратификација во италијанската и во македонската лингвистика која сепак не претставуваше посебна тешкотија при утврдувањето на јазичните вариетети и нивната распределба. Дури 87% од македонските преводни единици се поместени во категоријата *Сџангар* наспроти 77% на италијански полирематски единици класифицирани како *сџангар*. Категоријата разговорен стил во македонските преводни единици е застапена со 11% додека во италијанскиот прототекст застапеноста изнесува 17,7%. Од споредбата на дијастратската маркираност во прототекстот со онаа во метатекстот произлегува дека од тој аспект преводот отстапува во одредена мера од изворниот текст, односно дека се забележува општо покачување на јазичниот стил но и неутрализирање на голем број изрази од прототекстот кои припаѓаат на разговорниот стил.

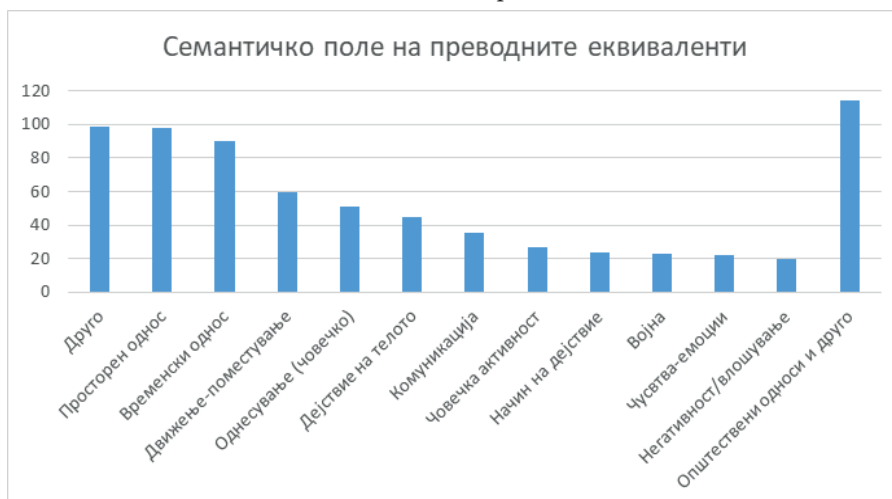
Анализата на категоријата *Вредност на ујоџребаџа*, во однос на конотацијата која полирематската единица или нејзиниот преводен еквивалент ја попримаат во конкретен контекст, покажа дека во 90,6% од италијанските полирематски единици е забележена неутрална употреба, додека 88% од македонските преводни единици се означени како неутрални. Втора категорија според застапеност е омаловажувачката употреба која во прототекстот се јавува во 2% случаи додека во македонскиот метатекст во 3%

случаи. Пејоративната употреба и во двата јазика е застапена со 1,5%. Секоја од останатите употреби е претставена со помалку од 1% од вкупниот број на преводни единици. Може да се заклучи дека постои совпаѓање во голема мера во однос на конотативните нијанси на полирематските единици во двата јазика.

Во однос на категоријата *Семантичко поле* каде се наведени концептуалните полиња во чии рамки се јавува значењето на полирематските единици во прототекстот и во метатекстот, и покрај големиот број полиња што ги нуди апликацијата CREAMY резултатите од анализата покажуваат дека оваа категорија би можела уште да се збогатува со оглед на тоа што дури 12,5 % од преводните единици не припаѓа на ниедно од концептуалните полиња понудени во апликацијата. Најзастапено е семантичкото поле „просторен однос“ со 12% застапеност, потоа следи „временскиот однос“ со 11,4% застапеност, полето „движење-помесување“ со 7,6%, „човечко однесување“ со 6,45%, „дејствие на телото“ со 5,7%, „комуникација“ со 4,4%, „човечка активност“ со 3,4%, „начин на дејствување“ со 3%, „војна“ со 2,93%, „чувства-емоции“ со 2,8%, „негативност/влошување“ со 2,53%, додека пак останатите концептуални полиња се застапени секое со помалку од дваесет случаи на јавување.

Споредбата на концептуалните полиња покажува дека постои значителна кореспонденција во речиси сите горенаведени полиња, а особено во полињата на просторно-временски релации.

Слика 3. Семантичко поле на преводните еквиваленти

Од аспект на лексичка категорија најголем дел од македонските преводни единици припаѓаат на категоријата глаголски фразеолошки изрази со застапеност од 20,5%, следена од категоријата Монорематски глаголи во 14,43% случаи, потоа прилог во 14,17% случаи, прилошки фразеолошки изрази застапени во 13% итн.

Во продолжение приложуваме пример за контрастивна анализа кој ги содржи сите информации извлечени од апликацијата CREAMY за фразеолошкиот израз “mettere radici” и нејзиниот преводен еквивалент „пушти корења“.

Полирематска единица во прототекст	Македонски преводен еквивалент
<p>Espressione idiomatica: “mettere radici” pagina 13 di “Il visconte dimezzato” (1952), edizione del 2013 (ISBN: 978-88-04-34453-7). Cotesto: Ma, vi prego, arrivati al comando dite loro quando si decidono a mandarmi il cambio, ché ormai metto radici! Senso testuale: radicarsi Categoria lessicale: locuzione aggettivale Tipo di polirematica: collocazione Tipo di significato: figurato metaforico Composizione strutturale: costruzione a verbo supporto Marca variazionale: colloquiale Valore d’uso: iperbolico/ironico Campo semantico: comportamento umano/mondo vegetale Lemmi: mettere, radice Dizionario: Gradit: 1. Di pianta, attecchire 2a. fig., di qcn sistemarsi in modo stabile in un luogo 2b. di idee, abitudini, sentimenti, penetrare in profondità, far presa: una tradizione che ormai ha messo radici</p>	<p>Фразеолошки израз: „пушти корења” стр. 11 во „Преполовениот виконт” (2018), прев. Анастасија Гурчинова (ISBN: 978-608-65913-6-6). Контекст: Но, ве молам, кога ќе стигнете во командата, кажете им да ми пратат смена, оти веќе корења пуштив овде! Текстовно значење: radicarsi Вид на еквиваленција: целосна формална и семантичка Лексичка категорија: Глаголски фразеолошки израз Вид на полирематска единица: фразеолошки израз Вид на значење: фигуративно метафоричко Структура: фразна глаголска конструкција Јазичен вариетет: колоквијален Вредност на употреба: хиперболична/ иронична Семантичко поле: човечко однесување/ вегетативен свет Леми: пушта, корен Речник: Толковен речник на македонскиот јазик: се зацврсти на нешто, се задржи подолго време на едно место.</p>

Заклучни согледби

Резултатите од контрастивната анализа на фразеологијата забележана во “Il Visconte dimezzato” од Итало Калвино и нејзините преводни единици во македонскиот метатекст даваат повеќе или помалку приближна слика за сличностите и разликите меѓу двата лингвокултурни системи, италијанскиот и македонскиот, со оглед на тоа што, во овој случај, зависат од изборот на преведувачките стратегии на преведувачот и од неговата умешност. Функционалниот пристап и проучувањето на паралелниот корпус со помош на апликацијата CREAMY, укажуваат на тоа колку синтаксата и контекстот на специфична употреба влијаат врз функционирањето на фразеолошките изрази, но и дека токму фразеологијата претставува поле на вкрстување на семантиката, синтаксата и прагматиката.

Преведувањето на фразеолошките единици од еден на друг јазик претставува еден од централните проблеми во традуктологијата и предизвик за преведувачот кој е принуден да се справува со еден од најживите изрази на културното наследство како на изворниот јазик, така и на јазикот - цел. Во конкретниов случај, од изложената контрастивна анализа може да се забележи примена на преведувачка стратегија која цели кон пренесување на смислата, така што преведувачот, во потрагата по еквиваленција, му дава предност на семантичкиот план во споредба со формалниот. Онаму каде што се јавуваат структурни разлики меѓу италијанскиот и македонскиот јазик, преведувачот интервенирал со преформулирања, дополнувања, објаснувања, компензации и други стратегии.

Користена литература

- Велјановска Катерина 1998: *Фразеолошкиите изрази во македонскиот јазик (со посебен осврт врз соматската фразеологија)*, Скопје, докторски труд.
- Велковска Снежана 2008: *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, Скопје.
- Фразеолошки јазик на македонскиот јазик* 2003, 2008, 2009: т. I–III, Димитровски, Тодор, Ширилов, Ташко (ред.), Огледало, Скопје.
- Миниси Нуло 2008: *Блаже Конески: ѝоеи и грамајичар*, Фондација Трифун Костовски, МАНУ, Скопје.
- Калвино Итало 2018: *Прејоловениот виконѝ*, Издавачка дејност 88, Скопје.
- Никодиновски Звонко 1992: *Фигурајтивниите значења на анималната лексика ИНСЕКТИ во францускиот и во македонскиот јазик*, Докторска дисертација, Скопје.

- Никодиновска, Радица, 2010: „Теориски проучувања на фраземите“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“*, Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 235-261.
- Толковен речник на македонскиот јазик I – VI*, 2003 – 2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Cacciari Cristina, Tabossi, Patrizia 1993: *Idioms. Processing, structure and interpretation*, Hillsdale, Erlbaum.
- Casadei Federica 1996: *Metafore ed espressioni idiomatiche. Uno studio semantico sull'italiano*, Bulzoni, Roma.
- Koesters Gensini Sabine E. 2017: “Traduzione e traducibilità di Italo Calvino in tedesco: il caso di *Il Barone Rampante*”, in: Daniela Puato (a cura di), *Lingue europee a confronto. La linguistica contrastiva tra teoria, traduzione e didattica*. Sapienza editrice, Roma, 173-205.
- Nikodinovska Radica 2014: “Le analogie e le differenze tra le competenze traduttive e interpretative”, *New approaches to Foreign Languages Didactics*, Guerra Edizioni Edel - Perugia, Perugia, 95-103.
- Nikodinovska Radica 2016: *Miscellanea traduttologica e glottodidattica*, KA EL ES – Print, Skopje.
- Nikodinovska Radica 2016: *Miscellanea fraseologica*, KA EL ES – Print, Skopje.
- Radicchi Sandra 1985: *IN ITALIA - Modi di dire ed espressioni idiomatiche*, Bonacci, Roma.
- Quartu B. Monica 2000: *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*, Rizzoli, Milano.

Ирина Бабамова

Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
irina_babamova@yahoo.com

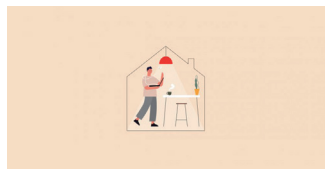
ПРЕВЕДУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК НА ФРАНЦУСКИОТ ГЛАГОЛ *CONFINER* И НА НЕГОВИТЕ ДЕРИВАТИ – ВО КОНТЕКСТ НА ПАНДЕМИЈА НА КОВИД-19 –

Апстракт: Инспириран од зачестената употребата на глаголот *confiner* во францускиот јазик, која се наметна во услови на пандемија на вирусот Ковид-19, нашиот труд нуди размислување и можно решение за македонски еквиваленти на француската лексема *confiner*; како и на нејзините деривати *confiné, confinement, déconfiner, déconfiné, déconfinement, reconfiner, reconfinement*. На ова нè поттикна недоволно соодветното пренесување на значењето на лексемата *confiner*, како во постоечките француско-македонски речници, така и во означувањето на македонски јазик на дејството/состојбата што во францускиот јазик, во услови на пандемија, се именува со погоренаведените лексеми.

Во трудот ќе се претстави историскиот преглед на значењата на глаголот *confiner*, ќе се направи анализа на значењето со кое се употребува овој глагол во контекст на пандемија на коронавирус и ќе се анализираат преводните еквиваленти на *confiner* во француско-македонски речници. Анализата треба да утврди дали постоечките преводни еквиваленти на *confiner* и на неговите деривати се соодветни за значењата со кои се употребуваат овие француски лексеми во контексти поврзани со пандемијата. Истовремено ќе се анализира и вокабуларот што се користи во македонскиот јазик во односниот контекст.

Врз основа на преведувачки постапки опишани во теоријата на преведувањето анализата треба да доведе до утврдување прецизно преводно решение на македонски јазик за глаголот *confiner* и за лексемите што се изведени од него.

Клучни зборови: *confiner, confinement*, француски јазик, македонски јазик, преведување

¹ Сликвитиот приказ е преземен од: <https://www.druides.com/fr/enquetes/aux-confins-du-confinement>

0. Вовед

Мотив за овој труд претставуваше зачестената употребата на глаголот *confiner*, а, особено, на неговиот дериват *confinement* во францускиот јазик, кој се наметна како лексема во јазичната комуникација во франкофонските јазични подрачја во услови на прогласена пандемија на коронавирусот од средината на март 2020 г. Ова го поттикна размислувањето за начините на преведување на македонски јазик и го наметна предизвикот за утврдување соодветни македонски еквиваленти не само за францускиот глагол *confiner*, туку и за неговите деривати *confiné*, *confinement*, *déconfiner*, *déconfiné*, *déconfinement*, *reconfiner*, *reconfinement* кога се употребени во текстови чија тематика е поврзана со пандемијата на Ковид-19. Дополнителен поттик претставуваше ограниченоста на понудениот број еквивалентни значења на глаголот *confiner* во постоечките француско-македонски речници, нивната делумна несоодветност со новиот контекст, како и нерегистрираноста на дел од дериватите во овие речници. Според тоа, целта на овој труд ќе биде да се утврдат еквиваленти во македонскиот јазик за францускиот глагол *confiner* и за неговите деривати кога се употребени во контекст на пандемија на коронавирусот.

Општо гледано, глаголот *confiner* не се карактеризира со голема честота на употреба, а во минатото ретко наидувавме на текст кој ќе наметне потреба од барање на значењето на овој глагол во речник. Но, за многу кратко време, лексемата *confiner*, заедно со своите деривати, меѓу кои придавката или партиципот за минато време *confiné*, именката *confinement*, префиксираниот глагол *déconfiner*, партиципот за минато време или придавката *déconfiné*, именката *déconfinement* итн. ја преплавија комуникацијата на француски јазик излегувајќи речиси од заборавот во кој долго време биле потиснати, исто како што била потисната и состојбата на пандемија во која за многу кратко време се најде целата планета. Точното преведување на македонски јазик стана предизвик и во рамките на наставата и на работилниците по преведување од француски на македонски јазик кои со оглед на актуелноста на тематиката околу пандемијата беа збогатени со задачи за преведување текстови во кои, меѓу другото, се среќава лексемата *confiner* или некој од нејзините деривати. Барањето на значењето во еден од најобемните француско-македонски речници (Атанасов *et alii*, 1992), објавен во 1992 г., покажа дека понудените преводни решенија за значењата

на глаголот *confiner* не се сосема соодветни особено кога тој или некој од неговите деривати се употребени во текстови од доменот на најновата пандемија. Освен ова, во споменатиот речник не е заведена именката *confinement*, ниту лексемите, *déconfiner*, *déconfiné*, *déconfinement*, ниту, пак, лексемите *reconfiner*, *reconfiné*, *reconfinement*. Со други зборови, се најде на тешкотија при воспоставувањето еквиваленција меѓу пораката во изворникот и пораката во јазикот цел. А воспоставувањето еквиваленција помеѓу овие две пораки, како основен принцип во теоријата и практиката на преведувањето, е и главна цел на преведувањето.

За таа цел, сметавме дека за прецизно утврдување на значењето на глаголот *confiner* е корисно да се тргне од изворот т.е. од етимолошкото потекло на зборот, а потоа да се проучат и значењата што ги развивал по својата прва појава во 1225-1230 г. (Ray, 1998)

1. Етимологија и еволуција на значењата на глаголот *confiner* и на дериватот *confinement*

Истџорискиоџ речник на францускиоџ јазик (Dictionnaire historique de la langue française) работен под раководство на еден од најпознатите француски лексикографи, Ален Ре, открива интересен еволутивен развој на глаголот *confiner*. Од етимолошка гледна точка, зборот *confiner* се доведува во врска со множинската форма на именката *confins*, со потекло од латинската именска форма *confinium*, која пак е изведена од придавката *confinis* составена од *cum* (→ со-) и *finis* (→ крај, граница). *Confinium* означувало „заедничка гранична линија за две полиња, територии“, од кадешто по пат на метонимија се означувало 'соседство'. Отпрвин глаголот *confiner* се среќавал со графијата *confinner* во старото значење на 'затвора' (1225 г.-1230 г.), а подоцна, во втората половина на XV век, почнува да означува 'принудно задржување на едно лице во ограничен простор'. Кога, пак, се употребувал со неодушевен субјект, го имал значењето на 'заградува, ограничува нешто на'. Од средниот век почнал да се употребува со значењето 'допира до крајните граници на', од каде што произлегло и значењето 'е многу близок на, е соседен на'.

Според истиот речник, именката *confinement*, која е потврдена во францускиот јазик за првпат во 1481 г. со значењето 'ограничено земјиште', станала форма за именување на дејството означено со *confiner*. Таа прво ја содржела идејата за 'затворање' во кривичен контекст (1579 г.), т.е. идејата за 'ставање в затвор', а подоцна, во

медицински домен со значењето 'забрана за напуштање просторија од страна на болно лице', слично на значењето на именката *каранџин*. Освен во овој домен, *confinement* се употребува и во доменот на нуклеарната физика за да означи 'ограничување на волуменот кој е достаплив за честички во нуклеарна постројка'.

б) Значења во двојазичен француско-македонски речник

Во француско-македонскиот речник на Поповски, Атанасов и Димовска-Калајлиевска од 1992 год. се исто така регистрирани два глагола *confiner*, заведени како две посебни влезни единици. Првиот, *confiner* (1) се употребува како индиректно преоден глагол, со предлогот *à*, и значи 'се граничи': *La Suisse confine à la France*, (= *Швајцарија се граничи со Франција*). Во фигуративна употреба, пак, *confiner* 1 значи 'е близок до', 'се граничи со': *Le génie confine à la folie comme souvent la bonté à la stupidité*, (= *Генијалноста се граничи со лудоста како што честооста добринаста се граничи со луѓооста*).

Глаголот *confiner* (2), пак, кога е употребен како **преоден глагол**, може да значи 'затвора': *Elle l'a confiné dans sa chambre*, (= *Таа ја затвори во нејовата соба*); 'праќа во заточеништво': *Napoléon fut confiné à St Hélène*, (= *Наполеон беше заточен на Св. Елена*).

Во овој француско-македонски речник не е застапена именката *confinement*. Веројатно поради нејзината многу ретка и ограничена употреба.

Имајќи ги предвид претставените значења на глаголот *confiner* во француско-македонскиот речник, може и да се очекува дека во преводите од француски на македонски јазик што ги работеа студенти по преведување, најчести преводни решенија за глаголот *confiner* и за деривираниите форми, партиципот за минато време *confiné* и именката *confinement* беа „затвора“, односно „затворен“ или „во самоизолација“, односно „затвореност“. Меѓу седумте значења на глаголот *затвора*, регистрирани во *Толковниот речник на македонскиот јазик* (2005), како петто е наведено значењето 'смести во некаква просторија, во ограден простор, ограничи движење'. Во Дигиталниот речник на македонскиот јазик, пак, првото значење на глаголот *затвора* е 'става во затвор'. Во контекст на пандемијата на корона вирусот и гледано од фигуративен аспект, можеби може да се каже дека луѓето беа (се) како затворени или дека беа(се) како (пратени) во заточеништво во своите домови, но за ваквите преводни решенија би рекле дека тие воспоставуваат

преводна еквиваленција само на ниво на лексема надвор од контекст. Тие не ја пренесуваат целосната семантичка содржина на глаголот *confiner* и, особено, на именката *confinement* во контекст на т.н. нова реалност, која се наметна многу брзо кај нас и во светот од средината на март до јуни 2020 г. Со други зборови, потрагата по соодветното значење и постигнувањето еквиваленција треба да продолжи во рамки на еден поширок текстуален контекст, зашто овие француски лексеми стекнуваат прецизна смисла само во контекст. Според Ампаро Уртадо Албир, „L'équivalence de traduction est différente selon qu'elle est trouvée au niveau des langues, hors contexte, ou dans le texte, au niveau du sens. Or, dans la réalité, on traduit toujours des textes, et par conséquent le sens qu'ils transmettent: le sens étant dynamique, il faut trouver à chaque fois comment l'exprimer dans une autre langue. L'équivalence de traduction est donc définie comme dynamique et contextuelle.“² (ALBIR, 1990: 109) Процесот на трагање по еквиваленцијата е процес на трагање по смислата. Според Делил, пак, „Pour arriver à découvrir le sens d'un énoncé en situation de communication et à le réexprimer dans une autre langue, le traducteur procède par raisonnement analogique. Ce travail de prospection des ressources expressives de la langue d'arrivée consiste à procéder à des associations successives d'idées et à des déductions logiques (inférences). La réflexion avance par étapes successives, mais sans nécessairement suivre une trajectoire rectiligne.“³ (DELISLE, 1980: 78) Примерите што следуваат ќе посочат конкретна потврда во насока на овие размислувања.

---

² Преводната еквиваленција се разликува во зависност од тоа дали се јавува на нивото на јазиците, надвор од контекст, или во текст, на нивото на смислата. Меѓутоа, во реалноста секогаш се преведуваат текстови, и, следствено на тоа, смислата што ја содржат тие: смислата е динамична и при секој преведувачки обид треба да се бара начин што ќе овозможи да ја изрази неа во друг јазик. Според тоа, преводната еквиваленција се дефинира како динамична и контекстуално условена. (ALBIR, 1990: 109) (Превод, И.Б.)

³ За да успее да ја открие смислата на еден исказ во ситуација на комуникација и за да ја преизрази неа во друг јазик, преведувачот применува аналогија во резонирањето. Оваа проспективна активност во поглед на изразните ресурси на јазикот-цел се состои од последователни асоцирања идеи и од логични заклучоци (инференции). Размислувањето напредува во последователни етапи, неселејќи притоа задолжителна праволиниска траекторија. (Превод, И.Б.)

2. Анализа на употребата и на значењето на *confiner* и на неговите деривати во услови на пандемија на Ковид-19

2.1. *Confiner* и *confinement*

Непосредно пред прогласувањето пандемија и по тој период (март 2020 г.), глаголот *confiner* и неговите деривати, а особено именката *confinement*, продолжуваат да се употребуваат во своето основно значење со цел да означат дејство – изолирање во кругот на даден простор на болно и заразено лице, односно состојба – изолираност во кругот на даден простор на болно или заразено лице. Но во услови на борба против пандемиското ширење на вирусот Ковид-19, лексемите *confiner* и *confinement* се употребуваат за да означат изолирање/изолираност во кругот на даден простор и на **здрави** лица со цел тие да избегнат заразување и заболување од овој вирус. Веројатно токму ваквата употреба придонела за промени во семантичкото поле на глаголот *confiner* во насока кон натамошна еволуција на неговото значење, а со тоа и на значењето на неговите деривати. Ако до периодот на прогласувањето пандемија, глаголот *confiner* ги содржел, главно, семантичките црти [+ ограниченост на движење], [+ ограниченост на простор], [+ затворски простор] или [+ болнички простор], од прогласувањето пандемија во 2020 г. стануваат актуелни семантичките црти [+ домашен простор] и [+ заштитна мерка]. Глаголот *confiner*, а особено неговиот дериват *confinement*, почнуваат да се употребуваат со значење на **заштитна мерка** во борбата за спречување на ширењето на коронавирусот која се применува со цел незаболениите лица да останат во својот дом и да ги ограничат своите контакти со други лица. Иако Светската здравствена организација зборувала за *mesures de confinement* во своите објави по повод претходни епидемии, како на пример светската епидемија на САРС во 2003 г.⁴, употребата на *confinement* со значење на заштитна мерка (вонреден протокол) доживува своевиден процут токму со прогласувањето пандемија на Ковид-19. Бројни примери од францускиот печат ја исфрлаат на површина оваа не толку честа употреба на дериватот *confinement*. *Coronavirus: le confinement a-t-il été « l'escroquerie sanitaire du XXIe*

---

⁴ « Les réponses à ces questions devront permettre de mieux évaluer jusqu'à quel point le SRAS se propage, ainsi que le succès des mesures de confinement. » (СЗО, 11.4.2003) https://www.who.int/csr/sars/2003_04_11french/en/ (пристапено на 20.7.2020 г.)

siècle»? (Le Monde, 8.7.2020 г.)⁵ (= *Коронавирус: беше ли мерката за ограничување на движењето во крутои на домот здравствена измама на XXI век?*); *A la sortie du confinement, quelle est la première chose que vous ferez?* (FranceSoir 6.4.2020 г.)⁶ (= *Што ќе направите прво по престанокои на мерката за ограничување на движењето во крутои на домот?*); *Le confinement est-il réellement une bonne nouvelle pour le climat?* (Radio-Canada, 27.3.2020)⁷ (= *Дали е мерката за ограничување на движењето во крутои на домот добра веси за климата?*); *La Suède est l'un des rares pays qui a choisi de ne pas confiner sa population pour enrayer la propagation du coronavirus.* (France24, 8.5.2020 г.)⁸ (= *Шведска е една од рејкиите земји која одлучи да не сроведе мерка за ограничување на движењето во крутои на домот*); *Certains pays n'ont pourtant pas fait ce choix du confinement et ont opté pour d'autres stratégies face à la pandémie de coronavirus.* (L'édition du soir, 30.3.2020 г.)⁹ (= *Некои земји сејак не одбраа да воведат мерка за ограничување на движењето во крутои на домот и се опрегелија за други сиратиети насирои иангемјата на коронавирусои*); *Malgré les mesures de confinement, il est encore tout à fait possible de déménager.* (Le Parisien, 17.3.2020 г.) (= *И покрај мерките за ограничување на движењето во крутои на домот, сè уште е можно да се преселие.*) Употребата на *confinement* со значење на мерка за ограничување на движењето на незаболелите лица во кругот на домот, или во кругот на даден простор е особено присутна во официјалните претседателски, собраниски или владини соопштенија: *Annonce par le Président de la République du confinement pour une période de 15 jours.* (Assemblée nationale 16.3.2020 г.)¹⁰ (= *Објава на Прејсегателои на Рејубликата на*

---

⁵ https://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2020/07/08/coronavirus-le-confinement-a-t-il-ete-l-escroquerie-sanitaire-du-xxie-siecle_6045621_4355770.html (пристапено на 1.4.2020 г.)

⁶ <http://www.francesoir.fr/lifestyle-bien-etre/la-sortie-du-confinement-quelle-est-la-premiere-chose-que-vous-ferez-etude> (пристапено на 14.4.2020 г.)

⁷ <https://ici.radio-canada.ca/premiere/emissions/penelope/segments/entrevue/160807/covid-19-environnement-climat-pollution> (пристапено на 10.4.2020 г.)

⁸ <https://www.france24.com/fr/20200522-covid-19-en-su%C3%A8de-pas-de-confinement-mais-une-amplification-de-l-1-%C3%A9pid%C3%A9mie> (пристапено на 25.5.2020 г.)

⁹ <https://www.ouest-france.fr/leditiondusoir/data/87035/reader/reader.html#preferred/1/package/87035/pub/123227/page/5> (пристапено на 16.4.2020 г.)

¹⁰ <http://www.assemblee-nationale.fr/dyn/pendata/RINFANR5L15B3053.html> (пристапено на 12.4.2020 г.)

мерка̄та за о̄раничување на движе̄е̄то на лӯе̄то во крӯо̄т на до-
мо̄т во ӣрае̄е og 15 гена); *Activation de la Cellule Interministérielle
de Crise, placée sous l'autorité du ministère de l'intérieur ; début du
confinement à 12 heures.* (Assemblée nationale 16.3.2020 г.) (= Активви-
ра̄е на Ме̄ѹминистерска̄та кризна комисија ѹод раководс̄во на
Министерс̄во̄то за внай̄решни работи; ѹочей̄ок на мерка̄та за
о̄раничување на движе̄е̄то на лӯе̄то во крӯо̄т на домо̄т во 12
ч.), *Prolongation du confinement jusqu'au mercredi 15 avril.* (Assemblée
nationale 16.3.2020 г.) (= Продолжение на мерка̄та за о̄раничување
на движе̄е̄то во крӯо̄т на домо̄т до среда, 15 а̄прил). Потврда
за конкретизирана употреба на *confinement* со значе̄е на мерка
што мора да ја спроведува една популација може да се најде во
лексичката база на пандемијата на коронавирусот на канадското
Биро за преведување во верзијата објавена на 11 јуни 2020г. Во неа,
именката *confinement* се дефинира како: „Protocole d'urgence visant
à limiter les déplacements et les rassemblements dans une population
pour des raisons de santé ou de sécurité publiques.“¹¹ (= Вонреден
протокол со цел ограничување на движе̄ата и на групира̄ата
на населението заради заштита на јавното здравје и на јавната
безбедност). Во истиот период, именката *confinement* почна да се
употребува придружена од одредени придавки во контексти во
кои се зборува за *confinement total/complet*: *Emmanuel Macron s'est
dit opposé à l'idée d'un "confinement total" en France [...].* (Reuters
27.3.2020 г.)¹² (= Е. Макрон е ѹро̄шив игеја̄та за мерка за „целосно
о̄раничување“ на движе̄е̄то на ӣерӣорија̄та на Франција);
*confinement général / généralisé: Avis n° 3 du Conseil scientifique
recommandant la mise en place d'un confinement généralisé au niveau
national.* (Assemblée nationale 16.3.2020 г.)¹³ (= Соо̄ш̄ение бр.3
на Научнио̄т совет̄ со кое се ѹре̄орачува воведување мерка за
о̄ш̄то о̄раничување на движе̄е̄то на лӯе̄то во даден крӯ на
национално ниво); *confinement obligatoire: Coronavirus: les règles
du confinement obligatoire* (CAF, 24.3.2020 г.)¹⁴ (= Коронавирус:

¹¹ <https://www.btb.termiumplus.gc.ca/publications/covid19-fra.html> (пристапено
на 27.7.2020 г.)

¹² <https://es.reuters.com/article/sante-coronavirus-france-macron-idFRKBN21A337>
(пристапено на 14.4.2020 г.)

¹³ <http://www.assemblee-nationale.fr/dyn/opendata/RINFANR5L15B3053.html>

¹⁴ [http://www.caf.fr/allocataires/vies-de-famille/changement-de-situation/
changement-familial/coronavirus-les-regles-du-confinement-obligatoire](http://www.caf.fr/allocataires/vies-de-famille/changement-de-situation/changement-familial/coronavirus-les-regles-du-confinement-obligatoire) (приста-
пено на 17.4.2020 г.)

правила на задолжителнаа примена на мерката за ограничување на движењето во даден круг); *confinement localisé*: *Ils se sont appuyés sur des politiques de distanciation sociale, de généralisation du port du masque et de dépistage, et de confinements plus localisés.* (ФБ, 6.8.2020 г.)¹⁵ (= Се иошпреа на иолишкиите на одржување физичко растојание, генерализирање на носењето маска и итестирање и воведување мерка за ограничување на движењето на локализиран простор).

Трагањето по смислата што ја генерира глаголот *confiner* во погоренаведените примери, т.е. во контекст на пандемијата на коронавирусот, не води до ново, нерегистрирано во француско–македонските речници, описно преводно решение за глаголот *confiner* во македонскиот јазик кое би можело да гласи: *воведување / одредување / сироведување мерка за ограничување на движењето на луѓето во кругои на домот*, или, во разговорна форма, *воведување мерка за седење/оситување дома*.

Во периодот од март 2020 г., во медиумите на македонски јазик преовладуваше препораката *оситани дома* наменета, пред сè, за незаболени лица со цел да се укаже на потребата од намалување на нивните контакти со надворешниот свет, во најопшта смисла, заради спречување на ширењето на вирусот Ковид-19. Во многу записници од седници на Владата на РСМ, во официјални соопштенија, во текстови од печатот со тематика од пандемијата што ги анализираме во периодот по средината на март 2020 г. најдовме на бројни примери во кои се спомнува *ограничување на движењето, забрана за движење на лица, забрана за движење на возила*, но формулациите се многу почесто општи и не содржат прецизна информација за кругот на кој се забранува или ограничува движењето, на пример: *Да се забрани движење на лицата во Република Северна Македонија со возраст од 67 години, во временски период од 11.00 часот до 5.00 часот наредниот ден.* (Записник од седницата на Владата на РСМ од 19.3.2020г.) Сметаме дека токму таа локативна информација е дистинктивната семантичка црта што треба да се земе предвид при прецизното утврдување на македонските еквиваленти за глаголот *confiner* и за неговите деривати.

---

¹⁵ https://www.facebook.com/groups/344956806095038/permalink/664508647473184/?comment_id=665275644063151

2.2. *Déconfiner* и *déconfinement*

По таканареченото „олабавување на мерките“ кон крајот на мај 2020 г., во францускиот јазик зачести употребата на деривираниот глагол *déconfiner* и на именката *déconfinement* изведена со помош на префиксот *dé-* што го внесува значењето 'укинување, негирање, престанок на првичното дејство или состојба' со цел да се означи (постепено) укинување на мерките за ограничување на движењето на луѓето во даден круг и спречување на ширењето на вирусот. Глаголот *déconfiner* и именката *déconfinement* се употребуваат за да означат нова мерка со која животот на луѓето, и покрај присуството на вирусот, треба да се врати во нормала т.е. да настапи т.н. „ново нормално“. На пример: *En Floride, au Texas, en Arizona ou en Californie, ces derniers [les gouverneurs] sont accusés d'avoir déconfiné beaucoup trop rapidement.* (Courrier international 7.7.2020г.)¹⁶ (= *Tue [Гувернериите]на Тексас, Аризона или на Калифорнија се обвинети дека пребрзо ја укинале мерката за ограничување на движењето на луѓето во кругот на дома / во даден круг*); *Présentation d'une première carte du déconfinement, recensant les départements en rouge, orange ou vert, selon la circulation du virus et les capacités hospitalières.* (Assemblée nationale 30.4.2020 г.) (= *Приказ на првата карта за укинување на мерката за ограничување на движењето во кругот на дома / во даден круг на која се означени департимани со црвена, портокалова или зелена боја според раширеноста на вирусот и болничките капацитети*); *Une fois l'appartement trouvé, nous avons déménagé au déconfinement.*¹⁷ (= *Ой како ја најдовме станот, се преселивме во укинувањето на мерката за ограничување на движењето на луѓето во кругот на дома*.)

Глаголот *déconfiner* не е регистриран во електронската верзија на речникот *Le Trésor de la langue française*, ниту пак во *Француско-македонскиот речник* (Атанасов *et alii*, 1992). Во овие речници не е регистриран ниту дериватот *déconfinement*. Но постоењето на лексемите *déconfiner* и *déconfinement* во комуникацијата на француски јазик несомнено укажува на скорешно активирање

¹⁶ <https://www.courrierinternational.com/revue-de-presse/covid-19-les-etats-unis-senfoncent-dans-la-crise-sanitaire> (пристапено на 20.7.2020)

¹⁷ <https://www.lesinrocks.com/2020/08/04/actualite/societe/comment-le-confinement-les-a-pousses-a-changer-de-vie/> (пристапено на 25.5.2020)

на зборообразувачките механизми на францускиот јазик заради потребата од именување нови дејства и состојби.

2.3. *Reconfiner* и *reconfinement*

Развојот на настаните во врска со пандемијата на коронавирусот ќе покаже дали ќе се наметне зачестена употреба на глаголот *reconfiner*, изведен од *confiner* со помош на префиксот *re-*, и на други деривати како што се *reconfinement*, *reconfiné* кои веќе бележат употреба во медиумската комуникација на француски јазик. Префиксот *re-* го внесува значењето 'враќање на почетната точка, враќање на почетното дејство / состојба' во рамки на глаголот. На пример: *Le reconfinement risque de provoquer de la « frustration » et de la « fatigue. »*¹⁸ (= *Враќањето / Повторувањето на мерката за ограничување на движењето во кругои на домои може да предизвика „фрустрации“ и „замор“.*) Глаголот *reconfiner* не е регистриран во електронската верзија на речникот *Le Trésor de la langue française*, ниту пак во *Француско-македонскиот речник* (Атанасов *et alii*, 1992), но иако се среќава во актуелни текстови на француски јазик, тој сè уште не е многу чест.

Од анализата на сите погоренаведени примери може да заклучиме дека ситуацијата со пандемијата наметна потреба од брзо изнаоѓање лексички решенија во францускиот јазик, но и потреба од изнаоѓање преводни еквиваленти со цел за нивно јасно, точно и прецизно пренесување на македонски јазик. Следејќи ги ставовите на Ампаро Уртадо Албир и на Жак Делил, што ги наведовме погоре во текстов, ги предлагаме следниве македонските преводни еквиваленти за глаголот *confiner* и за неговите деривати кога се употребени во контекст на пандемија на коронавирусот:

- за францускиот глаголот *confiner* - *ограничување на движењето на луѓето во кругои на домои / во даден круг*;
- за дериватот *confiné, -ée* – *со ограничено движење во кругои на домои*;
- за дериватот *confinement* - *вонреден протокол / мерка за ограничување на движењето на луѓето во кругои на домои*;
- за дериватот *déconfiner* - *укинување на мерката за ограничување на движењето на луѓето во кругои на домои*;

---

¹⁸ <https://www.courrierinternational.com/revue-de-presse/covid-19-les-etats-unis-senfoncent-dans-la-crise-sanitaire>

- за дериватот *déconfinement* - мерка за укинување на оґраничувањето на движењето на луѓето во круґоите на домоите;
- за дериватот *reconfiner* – повторно активирање/враќање на мерката за оґраничување на движењето на луѓето во круґоите на домоите;
- за дериватот *reconfinement* – мерка за повторно активирање/враќање на оґраничувањето на движењето на луѓето во круґоите на домоите;

Сметаме дека значењата што ги развиваат глаголот *confiner* и неговите деривати кога се употребени во контекст на пандемија на корона вирусот како и нивните македонски еквивалент треба да се земат предвид при составувањето нови француско-македонски речници.

* * *

Новата реалност несомнено (ќе) има свое влијание врз еволуцијата на јазиците на глобално ниво.

Многу е веројатно дека зачестената употреба на *confiner* и на неговите деривати во текстови со тематика од пандемијата на корона вирусот ќе го привлече вниманието на француските лексикографи и ќе ја наметне потребата од фрлање нова светлина на нивните значења кога се употребени во пандемиски контекст. Претпоставуваме дека анализата на најновите употреби на *confiner* и на неговите деривати ќе доведе до заклучоци за проширување на нивните значења во идните француски лексикографски изданија.

Што се однесува до македонскиот јазик, пак, во анализираниот период (од средината на март 2020 г.) се појавија и синтагми од типот: *лица во самоизолација, сироведување самоизолација, државен карантин* и сл. На пример: *Се задолжува Министерството за внатрешни работи да ти интензивира контролите и проверките на лицата кои се уапсени да сироведат самоизолација.*¹⁹ (Записник од седницата на Владата на РСМ од 16.3.2020 г.), *...со цел навремено обезбедување на смесувачки капацитетите во објектите за државен карантин.* (Записник од седницата на Владата на РСМ од 16.3.2020 г.), *Владата ја разгледа и усвои Информацијата за начинот на поставување со медицинскиот оштед и оштедоите од лицата во самоизолација и карантин поинтегрално конта-*

¹⁹ <https://vlada.mk/node/20544> (пристапено на 15.5.2020 г.)

миниран со COVID-19. Голем дел од овие формулации беа нови, па во македонската јавност се бараше толкување од стручни лица за значењето на *самоизолација*, *државен карантин* и сл. Ваквите синтагми веројатно ќе го привлечат вниманието и на македонските лексикографи и ќе најдат свое место во некои идни лексикографски изданија за македонскиот јазик. Правилното справување со вакви јазични предизвици треба да придонесе за насочување на еволуцијата на македонскиот јазик во правилна насока, како и за збогатување на лексикографските изданија за македонскиот јазик.

Користена литература

- Атанасов Петар, Попоски Алекса, Димовска-Калајлиевска Љубица 1992: *Француско-македонски речник*, Македонска книга, Просветно дело, Скопје.
- Delisle Jean 1980: *L'analyse du discours comme méthode de traduction*, Editions de l'Université d'Ottawa, Ottawa.
- Hurtado Albir Amparo 1990: *La notion de fidélité en traduction*, Didier érudition, Paris.
- TLFi - *Trésor de la langue française informatisé* <http://atilf.atilf.fr/>
- Толковен речник на македонскиот јазик I – VI*, 2003 – 2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- REY, Alain (dir.), 1998: *Dictionnaire historique de la langue française*, Dictionnaires LE ROBERT, Paris.

Марина Спасовска
Филолошки факултет, Универзитет во Тетово
marina.spasovska@unite.edu.mk

ОД ФРАЗЕОЛОГИЈАТА НА МАКЕДОНСКИОТ И НА СРПСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Фразеологизмите како неслободни зборовни состави се одликуваат со свои специфики, бидејќи тие се израз на духот на еден народ, на неговата култура и на неговата историја. Со оглед на тоа што фразеолошкото богатство е големо и обемно и во македонскиот и во српскиот јазик, во нашиот труд се определивме да направиме компаративна анализа на фразеолошките изрази што содржат лексеми што означуваат семејни и роднински односи, а коишто се употребуваат и во двата современи јазици. Целта ни е да ја истакнеме нивната специфика, варијациите во кои се јавуваат, како и нивните семантички вредности.

Клучни зборови: јазик, фразеологизам, фреквентност, роднински односи, семејни односи.

Фразеологизмите¹ како неслободни зборовни состави се одликуваат со свои специфики, бидејќи тие се израз на духот на еден народ, на неговата култура и на неговата историја. Во нив, всушност, се крие народната мудрост на луѓето. „Основниот корпус за кој се интересира фразеологијата се неслободните синтагми со постојан компонентен состав чиешто значење не произлегува од лексичките компоненти што го сочинуваат изразот. Новата семантичка вредност поникнува како последица на затемнувањето на лексичките значења на зборовите во еден фразеологизам“ (Велковска 2008: 7).

---

¹ Во литературата посветена на македонската фразеологија се среќаваат термините фразеолошки израз (во тритомниот *Речник на македонскиот јазик*, кај Катерина Велјановска, *Фразеолошкиите изрази во македонскиот јазик*), како и терминот фразеологизам (под влијание на руската лингвистичка литература, но е вообичаен и во учебниците по македонски јазик). Ние ги користиме и двата термина, напоредно. Во српскиот јазик, пак, се користат термините фразеологизам, фразеолошка јединица, идиом и сл. Во врска со ова, Велјановска (2006: 20) го истакнува следново: „Причините за различното именување на ФИ се, пред сè, од терминолошка природа. Може да се заклучи од регистрираните термини во *Речникот на словенската лингвистичка терминологија* (1977) и од другата користена литература дека изведените термини од коренот фраз- најмногу се присутни во литературата на словенските јазици“ и дека во српскиот јазик се употребуваат термините фразеологизам и фразеолошка јединица, додека, пак, во македонскиот јазик – фразеолошки израз, а подоцна (под влијание на рускиот јазик – фразеологизам).

Секој јазик изобилува со фразеолошки изрази, коишто имаат значајно место во рамките на неговиот лексички состав. Општо е познато дека фразеологизмите се доказ за остроумноста на еден народ, за неговата снаодливост, мудрост, во нив се отсликува неговата историја, култура, моралните вредности, обичаите и животот, воопшто. Се вели дека „јазикот без фразеолошки изрази е еднаков на бледиот вкус на дестилираната вода, во споредба со богатството на природната изворска вода“ (Делова-Силјанова 2011: 290).

Имајќи го предвид фактот дека фразеолошкото богатство е големо и обемно и во македонскиот и во српскиот јазик, во нашиот труд се определевме да направиме компаративна анализа на фразеолошките изрази што содржат лексеми што означуваат семејни и роднински односи, а коишто се употребуваат и во двата современи јазици. Се одлучивме за една ваква тема затоа што сметаме дека фразеолошките изрази од овој тип се најмалку анализирани, како во македонскиот, така и во српскиот јазик (одделно, но и споредбено).

Семејството е основната клетка на секое општество, па оттука произлегува огромната важност на семејните и на роднинските врски и односи за човекот, воопшто. Во врска со термините за сродство, Стоевска-Денчова (2009а: 183) истакнува дека тие „означуваат лица што се во закономерни заемни односи, определени од нивните биолошки (крвни) или брачни врски“ и дека постојат две основни групации „*сродсѝво ѝо крв* или *консанѝвинално сродсѝво*² и *сродсѝво ѝо брак* или *афинално сродсѝво*³“. Имајќи го предвид фактот дека и македонскиот и српскиот народ го негувале традиционалниот модел на семејство, не нè изненадува податокот дека постојат голем број фразеолошки изрази кои ги засегаат различните роднински односи во рамките на потесното и на поширокото семејство. Секако дека голем дел од нив се употребуваат и во двата јазици, но постојат и конструкции кои се карактеристични само за едниот јазик. Во врска со ова, Велковска посочува дека „фразеологизмите претставуваат карактерна особеност на даден јазик и на еден текст полн со фразеологизми му придаваат силно

---

² „Сродството по крв е биолошко-социјална, генетски условена поврзаност, која ги вклучува сите релации настанати со самото раѓање, независно од каква било индивидуална акција или наклоност и не подлегува на промени од социјален карактер. Крвното сродство означува социјално препознаени врски меѓу предците и поколенијата“ (Стоевска-Денчова 2009а: 184).

³ „Сродството по брак лежи во основата на секое крвно сродство“ (в. истото).

изразен национален карактер“ и дека токму затоа тие не можат буквално да се преведуваат од еден јазик на друг, туку е потребно да се пронајде соодветниот фразеологизам во јазикот на кој се преведува (Велковска 2002: 82).

Водејќи се од ова начело, при нашата анализа се трудеме онаму каде што не најдовме исти или слични фразеолошки изрази, да посочиме соодветни паралели. Бидејќи централно место во основното, јадреното семејство заземаат лексемите (термините) *мајка, мајко, ќерка, син, браќа, сестра*, нашата класификација ја правиме по овој редослед, а потоа ги додаваме и другите лексеми што означуваат роднински односи.

Меѓу поинтересните фразеолошки изрази во кои се употребуваат роднински или семејни називи ќе ги обработиме оние со лексемите *мајка, мајко, син, ќерка, баба, дедо, кум*.

Мајка (женски родител на детето [биолошка мајка])

Овој назив е распространет во сите индоевропски јазици и потекнува од ие. *matēr*. Во македонскиот и во српскиот јазик се јавува во формите *мајка, мама* (македонски) *мајка, мајки, мама* (српски). Освен женскиот родител, оваа лексема може да означува и жена во однос на сопствените деца, но и свекрва (Стоевска-Денчова 2009: 37). Со преносно значење може да означува и почеток на нешто, како што ќе видиме и од анализираните фразеологизми.

Најпрво ќе ги разгледаме фразеологизмите каде што лексемата мајка е употребена со значење на родител:

- ***Бежановајќа мајка црно не носи [Ситојановајќа носи]***⁴ (тој што бега [од опасна ситуација, од фронт, од војна] нема да настрада и мајка му нема да го жали). Како паралела на овој фразеолошки израз во српскиот јазик би бил изразот: ***Јунакова мајка најпре зайлаче***⁵.
- ***Кројко јајне од две мајки цица*** (со добро однесување може да се постигне или да се добие повеќе) / ***Сисајќи две мајке (више мајки)*** (со исто значење);

⁴ Македонските фразеолошки изрази се ексцерпирани, главно, од Велковска (2008: *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, БПТ-Принт, Скопје), од *Дигиталниот речник на македонскиот јазик*, но се дадени и примери што се забележани во секојдневната комуникација.

⁵ Најголемиот дел од српскиот фразеолошки материјал е илустриран со примери од Омашевиќ (2007: *Мали српски фразеолошки речник*), но и од *Српске народне пословице* <https://sr.wikiquote.org/wiki> (пристапено на: 2.11.2017 г.).

- *Каква мајка, такава ќерка* (се користи и за добри и за лоши особини, навики) / *Каква мајка такава ћерка* (со истото значење);
- *Како ѓреде мајкајта, така такава ќеркајта* (се надополнуваат, се надоврзуваат во нешто, имаат исти ставови);
- *Роди ме мајко со к`смеј, ја фрли ме на буништите* (Ако имаш среќа, сè во животот ќе ти оди од рака.) / *Роди ме мајко среќној, ја ме баци у ѓрње* (со истото значење);
- *Ни роденајта мајка нема да ја ѓрејознае* (се вели за некој што е изменет (во негативна или во позитивна смисла) / *Ни рођена ја мајка не ѓрејознаје* (со исто значење);
- *Како од мајка роден* (гол) / *<Го>као од мајке рођен* (со исто значење);
- *Сѓрадна мајка за слејато сина* (кога нема поарно, го прифаќаме и полошото). Во српскиот јазик нема соодветен фразеологизам со истото значење кој содржи роднинско име. Според семантиката, како соодветен би го навеле: *Кад нема кише добар је и ѓрад*;
- *Сиројта мајка нејова* (тешко на мајката што го родила) / *Сиројта мајка нејова/ жалосна [некоме] мајка (нана)* (со исто значење);
- Во српскиот јазик се користи и фразеологизмот: *На светиу ћеш све наћи, осим оца и мајке* (се потенцира значењето и вредноста на родителите); Како паралелна варијанта во македонскиот јазик се јавува фразеологизмот: *Сè имам, освен такајко и мајка* (со исто значење).
- *Мајка Божја / Мајка Божија* (Богородица).

Во следниве фразеологизми или изрази во вид на именски фрази зборот *мајка* е употребен со значење на мајката како личност што штити, како извор на нешто, како почетна точка на која ѓ се обраќаме за различни работи во животот. Најпрво посочуваме фразеологизми што се карактеристични за македонскиот јазик:

- *Мајкајта земја* (родна грутка, мојата земја);
- *[До] ѓрејта мајка* (до трипати);
- *Леле мајко* (за силно изразување болка, страв) или *Тој е леле мајко* (тој е многу лош);
- *Човек од мајка роден* (вистински човек);
- *Дејте во мајка расљачува* (многу лош човек);

- *Дејте од сѝара мајка* (опитен, искусен човек);
- *Шѝо мајка бараи(е)* (што ти требаше да го правиш тоа, еве настрада);
- *Ке ѝо најправиш ѝоа, ѝа мајка Јана да ѝи е* (ке го направиш тоа што се бара од тебе, без оглед на околностите и на тешкотиите);
- *Не се најде никој од мајка роден шѝо ке ѝо најрави ѝоа* (не се нашол таков јунак);
- *Дејте од мајка ке украде* (вешт крадец);

Од фразеологизмите со лексемата *мајка* што имаат исто значење и во двата контрастирани јазичи ги наведуваме:

- *Пијан како мајка* (многу пијан) / *Пијан као мајка (земља)* (потпуно пијан)⁶;
- *Некому мајка, некому макеа* (кон некогo се однесува добро, кон некогo лошо) / *Некоме мајка, некоме маѝеха*. (со исто значење)
- *Повѝоруваѝеѝо е мајка на знаеѝеѝо* (со поголем труд се постигнува повеќе) / *Понављање је мајка учења*⁷(со исто значење).
- Татко / Отац (машки родител на детето [биолошки татко])
- Овие два назива се поврзуваат со индоевропското **atta* 'татко' преку **attikos*. Етимологијата на словенското **отъсь* < **att-iko-* < **atta* покажува дека во основата на овој словенски збор лежи значењето 'татков' (Стоевска-Денчова 2009: 40).

Од фразеолошките изрази со лексемата *ѝаѝѝо*, ги посочуваме следниве:

- *При двајца ѝаѝѝовци, дејтеѝо осѝанува без каѝа* (се префрла работата од еден на друг, а никој не се зафаќа да ја сработи);

⁶ Fraza se koristi za one, koji su se baš **dobro "nacvrkali"**. Postoje dva objašnjenja njenog porekla. Prema prvom, lekari su u stara vremena kao anesteziološko sredstvo za **olakšavanje muka porodiljama** koristili rakiju, te su često pred sam porođaj majke bile više nego ošamućene. Prema drugom, **pojam "majka"** u ovoj frazi upotrebljen je u značenju **zemlje**. Razume se, zemlja mora da bude "pijana" (čitaj: **natopljena vodom**) da bi donela **plodove**. Potvrdu ovog objašnjenja nalazimo često u širem obliku ove fraze, koja glasi: **"Pijan kao majka zemlja"** (<http://www.telegraf.rs/vesti/791454,26.7.2013>)

⁷ Овој фразеологизам има латинско потекло: *Repetitio est mater studiorum*.

- *Му ја одрал кожата на тата си* (за овој фразеологизам во македонскиот јазик постојат две толкувања: 1. многу личи на својот татко и 2. го осиромашил таткото);
- *Каков татко такав син* (нормално е синот да личи на својот татко и по изглед и по карактер) / *Каков отац такав син* (со исто значење);
- *Татко ти да не е ситаклар* (тргни се, не си просирен, не гледам ништо од тебе [стоиш пред мене]); / *Није ти отац ситаклар* (со исто значење);
- *Од татко на син* (се пренесува од генерација на генерација) / *Од оца на сина* (с генерације на генерацију, од нараштаја на нараштаја);
- *Коме је Бој отац, лако му је бийти светица* / *Ако е вујко ти владика, ти ќе станеш пој* (ако имаш близок, влијателен човек, и ти ќе станеш нешто, ќе ти помогне);
- *На тојови деца секој бива татко* (лесно е да се припише заслугата за веќе завршена работа).
- Посочуваме само еден фразеолошки израз со лексемата *тата*, којшто има преносно значење:
- *Татко на прагој* / *на државата* / *на нацијата* (градоначалник / претседател) – називи на луѓе според професијата.

Керка/ кћи (женско дете на родителите)

Овој назив е од општословенско, балтословенско и од прасловенско потекло, а доаѓа од *dъkti (в. Стоевска-Денчова 2009: 58). Фразеологизмите со оваа именка не се бројни и главно, ја одразуваат сличноста меѓу мајката и ќерката, како по изглед така и по воспитување.

- *Како преге мајката, така такава ќерката* (се надополнуваат, се надоврзуваат во нешто, имаат исти ставови);
- *Каква мајка, такава ќерка* (се користи и за добри и за лоши особини, навики). / *Каква мајка такава ќерка* (со исто значење);
- *Ти зборувам ќерко, сејте се снао* (обраќање кон еден, со порака кон друг).

Син (машко дете на родителите)

Освен за означување на машкото дете на родителите, оваа лексема се користи и за обраќање на постар човек кон дете или кон некој помлад.

Во фразеологизмите што ги регистриравме секаде доминира основното значење на зборот *син* (машко дете на родителите), освен во погрдните изрази од типот *кучкин син*, каде што се дава релација на човекот со животното за да се потенцира лоша карактерна особина на некого.

И во македонскиот и во српскиот јазик се користи фразеологизмот *Син Божји* (за Исус Христос);

- *Зей како мед, син како ѝелин* (се вели во ситуација кога туѓото може повеќе да те разбере, да ти помогне повеќе од сопственото дете);
- *Каков ѝајко ѝаков син* (нормално е синот да личи на својот татко и по изглед и по карактер) / *Какав оѝац ѝакав син* (со истото значење);
- *Тајино синче* (разгалено дете) / *Тајин син* (со исто значење);
- *Сѝрадна мајка за слейаѝо сина* (кога нема поарно, го прифаќа и полошото);
- *Блуден син* (распуштен син, расипник) / *Блудни (изѝубљени, расијни, размејни) син* (со истото значење);
- *Кучкин син* (лош, проклет, поган човек) / *Кучкин (кујин, курвин, ѝавољи, крмски, ѝсећи, шейаве кобиле) син* (со исто значење);
- *Човек жели да је од свакоѝа бољи, а од сина да је ѝори* (овој фразеологизам е особено интересен зашто ја одразува желбата на родителот неговите деца да бидат подобри од него).

Во српскиот јазик се користи и фразеологизмот: *Син љубави* (за вонбрачно дете).

Сестра (ќерка од исти родители во однос на другите деца на тие родители).

При нашето истражување наидовме само на неколку фразеологизми со лексемата *сесѝра*:

- *Сесѝри ѝо ѝајко/мајка* (полусестри).
- *Живеаѝ како браѝи и сесѝра* (многу сложно) / *Живеѝи као браѝи и сесѝра* (со исто значење);

- **Кажѝ (слушај) сесѝро!** (за обраќање кон непознато или познато лице со кое не сме во роднински односи).

Брат (син од исти родители во однос на другите деца на тие родители). Бројот на фразеолошките изрази во кои е употребена лексемата брат е поголем од оној со другите лексеми. Во дел од нив се потенцира значењето на братот (близок роднина по крв), но некои се однесуваат на изразување блискост и припадност кон одредени групи:

- **Браѝ браѝа не рани, ама ѝешко кој ѝо нема** (во тешка ситуација важно е да се има некој близок до себе. Братот е незаменлив). Како паралелен фразеолошки израз во српскиот јазик се користи: **Браѝ браѝа над јаму води, али у јаму не меће.**

Во македонскиот јазик честопати се користи фразеологизмот: **Сложни браќа куќа ѝрадаѝ** (со значење: каде што има слога и разбирање, има и напредок). Со исто значење во српскиот јазик го среќаваме фразеолошкиот израз: **Ѕе браѝ браѝа не воли, ѝу нема среће.**

- **Живеаѝ како браѝ и сесѝра** (многу сложно) / **Живе као браѝ и сесѝра** (со исто значење);
- **Браѝ за браѝ, сирење за ѝари** (независно од роднинските врски, сметките треба да бидат чисти) / **Можда смо браћа али нам кесе нису сесѝре** (со исто значење);
- **Како браѝ на браѝ** (искрено) / **Као браѝ браѝу** (со исто значење);
- **Браѝ ѝо Хрисѝа** (1. едноверец, христијанин; 2. едномисленик);
- **Браќа ѝо оружјеѝо** (лица што учествувале заедно во борба или во војна);
- **Браќа ѝо чашкаѝа** (пијаници);
- **Браќа ѝо судбинаѝа** (луѓе со иста судбина);

Кај редица ФИ забележуваме појава на синонимија:

- **Браќа ѝо млеко** (оние кои ги доела (задоила) иста жена) / **Браѝ ѝо млеку** (со исто значење);
- **Браќа ѝо крв** (родени браќа);

- *Браќа ѝо ѝајќо/мајка* (полубраќа) / *Брајќ ѝо мајци, ѝо оцу* (полубрат);
- *Весели браќа* (пијаници, пијано друштво) / *Мокри (весели, вински, нојни) брајќ* (со исто значење);
- *Тојли браќа* (хомосексуалци) / *Тојли брајќ* (со исто значење)

Со значење голема сиромаштија, беда, се фразеологизмите:

- *Девејмина браќа со едно рало јаќи* (голема сиромаштија) / *Голи брајќ* (сиромах, бедник).
- Следниве три фразеолошки изрази во македонскиот јазик имаат исто значење (воопшто не е близок):
- *На свайојќ - свайќ, ѝа нејов брајќ* (ирон.) (не му е воопшто близок, се однесува за постојано барање врски, роднински или пријателски, за помош при вршење на одредени, најчесто административни работи);
- *Не си му ни брајќ ни свайќ* (не му е воопшто близок);-
- *Од два брајќа зад врајќа* (не му е воопшто близок);⁸

Честопати во разговорниот стил и на македонскиот и на српскиот јазик (особено кај помладата популација) лексемата *брајќ* се употребува за обраќање кон непознато или кон познато лице, со цел воспоставување контакт:

- *Не, [бре] брајќе* (никако);
- *Види, ѝовели, слушај брајќ!* (обраќање кон непознат или познат човек) / *Види, изволи, чуј брајќе!*

Баба (мајка на некој од родителите на детето или старица воопшто).

Во традиционалното македонско и српско семејство улогата на бабата е многу важна. Едноставно, таа е многу сакана од страна на внуците и се смета за мудра жена. Фразеологизмите во кои е употребена оваа лексема се бројни и во двата јазика. Сепак, во

⁸ Во овој контекст, ќе посочиме дека во секојдневниот говор честопати среќаваме различни варијации на ваквите фразеолошки изрази, со значење 'не е воопшто близок', кои се добиваат со нижење на одредени лексеми што означуваат семејни, роднински и други блиски односи, како, на пример: *На сѝрина ми брајќ, ѝа жена, ѝа од жена му сесѝра, од сесѝрајќа син, ѝа нејов друјар* итн. или *На друјар ми друјар, ѝа на друјаројќ друјар, ѝа друјар* и сл. Ваквите фразеологизми, покрај тоа што ја пренесуваат пораката дека станува збор за човек кој не е близок, предизвикуваат и смеа/имаат и шеговит/комичен привук.

поголемиот дел од нив споменатава лексема не е употребена со роднинско значење. Некои од нив се мотивирани од возраста на бабата, од нејзината немоќ, некои се употребуваат иронично и сл. Токму затоа ќе се обидеме да направиме нивна класификација, така што најпрво ќе ги наведеме фразеолошките изрази во кои лексемата *баба* се употребува како роднинско име:

- *И баба ми ѝо знае ѝоа* (многу просто, едноставно, сите го разбираат и го знаат тоа) / *То зна и моја (ћорав) баба (бака)* (со исто значење);
- *Кажу ѝ ѝо ѝоа на баба ми* (недоверба во кажаното);
- *На баба ѝи (вужна ѝи/сѝрина ѝи) [чинѝијаниѝе]* (не може тоа да се прави така, не оди така - станува збор за несогласување со потценувачки карактер);
- *При многу баби - деѝеѝо килаво* (се префрла работата од еден на друг, а никој не се зафаќа да ја сработи) / *Пуно баба килаво деѝе* (со истото значење);

Во втората група ги вметнуваме фразеолошките изрази кои се однесуваат на бабата како стара, немоќна жена:

- *Роди бабо деѝе* - овој фразеолошки израз е карактеристичен за македонскиот јазик и се употребува иронично (кога нешто е невозможно, не може да се оствари);
- *И баба знае шѝо е слаѝко* (секој знае што е убаво);
- *Шѝо бара баба на оро* (ирон.) (се вели за да се искаже чудење од нешто неумесно);
- *Коѝа има масло, и баба знае да меси зелник* (лесно е да се направи нешто кога има со што);
- *Како сѝара баба* (кога некој се однесува, се облекува или се изразува спротивно на годините) / *Као сѝара баба* (со исто значење);
- *Брбљайѝи (говориѝи, ѝричайѝи) као <сѝара>баба* (говорити без потребе, брбљати којешта, говорити претерано); Со вакво значење во македонскиот јазик е фразеологизмот - *Надаваѝи како сѝара баба*.
- *Ако баба лаже, ѝрай не лаже* (вистина е тоа што е кажано, има видлив доказ);

- *Така баба знае, така си бае* (се вели за човек што си го прави или си го кажува само неговото, тоа што го знае или го интересира);
- *Меша баби и жаби* (меша сосема различни работи што никако не може да се споредуваат, согласуваат) / *Мешајќи (сабирајќи, збрајќи) бабе и жабе* (со исто значење);
- *Баба Зима* (зима, зимно време, студено) / *баба Зима* (со исто значење);
- *Баба Марџа* (месец март) / *Баба Марџа* (со исто значење);
- *Сџани бабо да седне гедо* (исти се и двајцата);
- *Дала баба динар да се ухвайќи у коло, а два да се џусџи* (не се нафаќај да правиш нешто за што не си способен);
- *Дајќи (џродајќи) бабу за невесџу* (кога се подметнува нешто лошо, безвредно, наместо вредно, убаво);
- *Прошла баба с колачима* (со значење – доцна е за сè). Во македонскиот јазик соодветен фразеологизам би бил: *Замина возојќ*.
- *Нужда научи и бабу ијрајќи* (кога имаме мака, го правиме и невозможното).

Староста кај луѓето и немоќта што ја чувствуваат предизвикува незадоволство од животот. Токму затоа на старите луѓе често пати им се припишуваат негативни особини. Во третата група ги вметнуваме фразеологизмите кои означуваат негативни карактерни особини:

- *Го изеде баба Роја* (го снеса, исчезна). Постојат варијации со ова име, најчесто кога се заплашуваат малите деца, им се вели: *Сеја ќе ја викнам баба Роја*⁹;
- *Задушна баба* (се користи за човек кој е подготвен секому да му помогне, за предобар човек). Овој фразеологизам се употребува и во македонскиот јазик, но со поинакво значење (лице што постојано кука и плаче на сè и сешто);¹⁰
- *Наџак-баба*¹¹ (*лоша, злобна жена која се расџрава со сџџе*);

⁹ Баба Рога или на српски јазик Бабарога е суштество од митологијата на Јужните Словени со кое ги заплашувале малите деца.

¹⁰ в. Велковска 2008: 88.

¹¹ Според Шипка (2008: 59), со спојување на зборот наџак (турцизам со којшто се именува одамна заборавено оружје, но и орудие со кое се работело на нива) и баба (со погрдно значење) „настао је у нашем народу израз наџак-баба да би се њиме означила жена наопаке нарави, оштроконџа која својим злим језиком

- *Вујко (ми) од Америка* (има некој многу богат во семејството на кого се надева на помош);
- *Ако е вујко $\bar{\text{т}}\bar{\text{т}}\bar{\text{т}}$ владика, $\bar{\text{т}}\bar{\text{т}}\bar{\text{т}}$ ќе станеш $\bar{\text{т}}\bar{\text{т}}\bar{\text{т}}$ / *Коме је Бој $\bar{\text{т}}\bar{\text{т}}\bar{\text{т}}$ ац, лако му је би $\bar{\text{т}}\bar{\text{т}}\bar{\text{т}}$ све $\bar{\text{т}}\bar{\text{т}}\bar{\text{т}}$ ац* (со истото значење).*

Свекрва (мајка на сопругот)

Во народната традиција постои стереотипот дека снаите и свекрвите не се баш во најдобри односи, дека постои некаков судир меѓу нив (најчесто генерациски), дека свекрвите многу наредуваат и прекоруваат, а снаите не слушаат и си тераат по свое, па можеби и оттаму, понекогаш, во разговорниот стил на македонскиот јазик наместо лексемата свекрва, се среќава **свекрива**, лексема добиена со игра на зборови (за сè [виновна] крива). Всушност, како што може да се види од примерите што следуваат, со ваквите фразеологизми се изразуваат негативни особини на свекрвата:

- *Ај не ме суди како некоја свекрва* (кога некој нè прекорува, ни дава совети за тоа како да се однесуваме);
- *Се кара $\bar{\text{т}}\bar{\text{т}}$ како свекрва и снаа* (не се во добри односи);
- *Тукле се $\bar{\text{т}}\bar{\text{т}}\bar{\text{т}}$ преко свекрве.*

Кум¹³

Според народната митологија, значењето на кумот е многу големо и има длабоки корени. Кумот се смета за духовен родител на своето кумче (детето што го крштева), така што тој, на некој начин, е обврзан да го заштитува и да го насочува на вистинскиот пат. Се смета дека кумството претставува повеќе од крвно сродство¹⁴. Токму затоа во нашиот труд ги вклучуваме и фразеолошките изрази во кои егзистира лексемата кум:

- *Бој е на небо $\bar{\text{т}}\bar{\text{т}}$, а на земја $\bar{\text{т}}\bar{\text{т}}$ е кумо $\bar{\text{т}}\bar{\text{т}}$* (кумот е многу важен и треба да се почитува) / *Бој је на небу, а на земји кум* (со исто значење);

¹³ За поопширно значење на кумот, в. Вражиновски, Т., „Речник на народната митологија кај Македонците“, Матица македонска, Скопје, стр. 250.

¹⁴ **Кум** - код христијанских народа онај који држи дете на крштењу као сведок и заступник родителја; онај који даје име новорођенчету (*Речник српскохрватскоја књижевној језика*, 1967: 123).

- *Сџани куме да седне жена ми* (кога му се дава предност на нешто што е споредно). Во српскиот јазик го забележавме фразеологизмот *Усџани куме, да седне свирчева маџи*¹⁵ (со исто значење);

Во македонскиот јазик се употребуваат и фразеолошките изрази: *Каде дум џој кум* (секаде оди каде што има веселба, каде што ќе го викнат) и *Ќе џи гојде умоџ, ама ќе си џојде кумоџ* (ќе се опаметиш ама доцна ќе биде).

Врз основа на контрастивната анализа на разгледуваниот јазичен материјал можеме да констатираме дека фразеолошките изрази што содржат лексеми што означуваат семејни и роднински односи се живи и актуелни и во македонскиот и во српскиот јазик. Сето тоа е сосема логично, ако се има предвид фактот дека и во двете култури сè уште се негува традиционалниот модел на семејството. Поголемиот број од овие фразеолошки изрази се еквивалентни (некои целосно, а некои делумно), но постојат и редица фразеологизми од оваа група кои се специфични само за еден од јазиците. Токму затоа сметаме дека едно позадлабочено проучување на овие фразеологизми во двата јазика, со споредба на поголем материјал од различни македонски и српски говори, ќе даде интересни заклучоци за културните преплетувања/влијанија или различности на овие соседни народи.

Користена литература

- Велјановска Катерина 2006: *Фразеолошкиџе изрази во македонскиоџ јазик со осврџ на сомџскаџа фразеолоџија*, Македонска ризница, Куманово.
- Велковска Снежана 2002: *Белешки за македонскаџа фразеолоџија*, ИМЈ Крсте Мисирков, Скопје.
- Велковска Снежана 2008: *Македонска фразеолоџија со мал фразеолошки речник*, БПТ- Принт, Скопје.

¹⁵ За значењето на овој фразеологизам зборува Ѓоко Стојичиќ, српски писател, новинар и дипломат, автор на книгата „Srpske narodne izreke“, кој вели дека тој се однесува на „one životne okolnosti kad se nečem što je sporedno daje prednost nad onim što je glavno. Kum je na svadbi posle mladenaca, najvažniji, a svirac na repu događaja. Pritom i dobro plaćen. A tek svirčeva mati, gde je ona po važnosti... I, sad zamislite nekog ko bi na svadbi podigao kuma i premestio ga da bi na njegovo mesto sela tamo neka svirčeva mati. Vidite šta je sa ovih nekoliko reči šta je sve kazano. U zgusnutosti značenja je snaga izreke. To je najkraća forma umetničkog izraza u celokupnoj duhovnoj delatnosti čoveka.“ (Вечерње НОВОСТИ, 5 август 2009 г.)

**СЕКЦИЈА ЗА ЛИТЕРАТУРА И
КУЛТУРА**

**ШИНЕЛОТ НА АРХИВАТА НА ПАМЕТЕЊЕТО НА
ТЕРЗИЈАТА МАРКО ЦЕПЕНКОВ**

Елизабета Шелева
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
selieva@gmail.com

СИЛЈАН ШТРКОТ КАКО ВТЕМЕЛУВАЧКИ НАЦИОНАЛЕН НАРАТИВ

Апстракт: Во годината 2020 - кога се вкрстуваат две, за нас Македонците, културолошки мошне важни (сто)годишнини – станува вистински предизвик соодветно да се одговори на прашањата, што ни ги задава актуелната ситуација (на егзистенцијален и на идентитетски план).

„Силјан Штркот“, првично скроен во терзиската креативна работилница на Марко Цепенков – како локален одглас на библискиот мит за блудниот син – со оглед на тековните настани во и околу Македонија, можно е да се модифицира во современ **етно-наратив** за перманентната криза на непослушното и разединето (дисфункционално) национално „семејство“.

Клучни зборови: Силјан Штркот, граничен фолклор, штркување, Митко Маџунков, егзотопија, погубни идентитети

Во годината 2020, кога се вкрстуваат две, за нас Македонците, културолошки мошне важни (сто)годишнини – вистински и голем е предизвикот нашите славеници, како и нивните најзнаменити дела одново да бидат прочитани и врамени среде тековната ситуација и криза, од егзистенцијален и идентитетски карактер, во последно време, дополнително усложнета поради јакнењето на вообичаениот **македонски наратив на неслогата**.

Овој прилог настана како резултат на моето компаративно ре-исчитување на „Силјан Штркот“, замислено како споредбено сочелување (и осведочување) на интертекстуалниот дослух, што владее меѓу родоначалниот фантастичен расказ „Силјан Штркот“ на Марко Цепенков, од една страна, и инспиративно насловениот есеј „Штркот единак и неговото јато“ од Митко Маџунков, (создаден речиси еден век подоцна), од друга страна, што на крајот ќе биде проследено со лични согледби и сугестии релевантни за темата од неколкумина наши современи автори (кои живеат и работат во дијаспора), заклучно со моите најнови увиди и насоки, во врска со актуелната, вознемирувачка ситуација на идентитетски

конфликти, поделби и несогласувања, што преовладуваат помеѓу Македонците во јавниот дискурс, од трета страна.

Знаејќи за големиот авторски и креативен влог на Марко Цепенков (кој не само во овој пример, во голема мерка и креативно ја надминува својата почетна улога на обичен „запишувач“ на усното творештво), „Силјан Штркот“ може да се смета за еклатантен пример на „**граничен фолклор**“ (забел.- синтагмата е моја), што резултира во умешно обликуван книжевен хибрид, што ги поместува каноните на усната, колективна и уметничката, авторска литература.

„Силјан Штркот“, во извонредно автентичната изведба на Марко Цепенков, може да се смета за локален одглас или, уште подобро, интертекст, што на креативен начин го модулира библискиот архитект (или, архетипски наратив) за блудниот (непослушен / одметнат) син.

Денес, во противречниот и деликатен контекст, обрабен од тековните настани во и околу Македонија, овој расказ на Цепенков, се чини, дека одново добива на својата актуелност и, според мое мислење, истиот дозволува да биде ре-позициониран во нова, осовременета херменевтичка рамка, овој пат, како парадигма на извонредно функционален етно-наратив за перманентната криза на непослушното и разединето (**дисфункционално**) **национално „семејство“**, во кое суштествената параболо (или, „матричната“ приказна) за казненото „штркување“ на Силјан, повеќе не е индивидуален инцидент, туку и темелна определница на нашиот национален идентитет.

Во внимателното, продлабочено и луцидно исчитување, изложено во есејот, „Штркот единак“, чиј автор е Митко Маџунков, параболата за Силјан типолошки се определува како **бином** за односот меѓу Јатото (колективот) и Единакот (поединецот).

Кон тоа, овде само би сакале да додадеме, дека интригантно осмислената фабула за Силјан Штркот и неговото биполарно обоено искуство на човек- штрк, во основа, е наративно изведен аксиом за преплетувањето на генеричното и личното, односно, вешто изведено и убедливо, сведоштво за личното како (дел од, или, секогаш - веќе) архетипското!

Параболата за Силјан, како бином што, веќе рековме, ја одредува врската меѓу Јатото (колективот) и Единакот (поединецот), зрачи со јасни алегориски созвучја меѓу судбината на народот и единката,

расветлувајќи ги древните причини за компликуваните односи, што владеат меѓу „јатото“ и самотните птици.

Со примерна доза на горчина, Маџунков нè води до не толку ласкавиот и лагоден заклучок, дека Јатото признава и одобрува само такви поединци, кои остануваат во состојба на вечна множина, или, своевидна „**плуралиа тангум**“, во ништо не отстапувајќи и нестрчејќи од останатите. Истото, за жал, се однесува и важи, дури и за писателите, кои неволно стрчат, ако, не за друго, тогаш заради материјалната или пазарната „бесполезност“ на својата творечка дејност:

„Јатото не му ја простува на еднакост ни физичката ни духовната авантура, дури и тогаш кога самото го гази сопствениот идентитет. Тоа е моментот кога осамениот штрк пак мора да одлети од родното поле. Стварноста што му се нуди, за него не е стварност, и тој мора да побара друга“. Важно е во овој контекст да потсетиме, дека преобразбата на Силјана во штрк, се случува токму како резултат на клетва од страна на најблискиот (таткото), и тоа во вид на темно, самоисполнувачко пророштво, дополнително отежнато и продлабочено со нешто, кое би го нарекла „дијаспоричен императив“, односно, клетва кон своите идни поколенија во иднина како „туѓинци на туѓо да се раѓаат“. Оваа и ваква, дијаспорична клетва, од своја страна, асоцијативно повлекува и универзално познати, етнорелигиозни аспекти (поврзани, уште од библиските преданија, со пословичната суровост на старохебрејскиот бог-отец Јахве).

Од своја страна, блиско поврзан, (на тополошко и симболичко ниво), во параболата за Силјан опстојува и елементот на Водата, што е воочливо на неколку рамништа. Во расказот е најпрво споменета, како помошно орудие и патно средство на Силјан, гемјата-каик, чија симболика во исто време ги означува смртта и раѓањето, покрај симболиката на **водата** како простор на несвесното, матното.

Во овој контекст, интересно е да се повикаме на занимливото етимолошко истражување на Илија Чашуле, кое е поврзано со потеклото и значењето на самото име Силјан. Познато е, дека ова (пре)зиме опстојува сè до денес, така што, користејќи го само речникот на презимињата во Македонија (од пописот 1961 г.), Чашуле успеал да изброи дури „1542 презимиња, со истиот корен (Силјанов(а), Силјаноски(а), Силјановски(а)). Според неговите увиди:”

Повеќето од овие презимиња беа регистрирани во Охрид, Битола, Прилеп, Крушево, Македонски Брод, Кичево... Случајно или не, ваквата територијална дистрибуција на овие презимиња целосно се поклопува со територијата на живеење на Бригите од пред 4.000 години“. Интересно, покрај тоа, дека „презимиња со овој корен воопшто не се регистрирани во западните и источноевропските словенски јазици“.

Ако се земат предвид овие поучни наводи на Чашуле (за првпат изложени на предавањето, кое се одржа на Филолошкиот факултет во Скопје, на 2 февруари 2012 г.), не е тешко да се заклучи, дека самата приказна, како и името на Силјан Штркот сочувале древни елементи, чии корени се територијално поврзани токму со нашата татковина.

Во потрага по етимолошкиот праоблик и индоевропски изворник на односното име (Силјан), Чашуле се движи наназад, сè до варијантата **Силенос**, што буквално значи: воден човек (блескотен). Силенос инаку бил познат во антиката како фригиски (бригиски) сатир, а подоцна и очув на Дионис (познато античко божество со тракиско потекло).

Можеби најинтересен е притоа наводот на Чашуле, имено, дека старите Грци имале обичај Пелазгите да ги нарекуваат „луѓе штркови“, бидејќи тие како најстар народ на овие (балкански) простори често биле принудени да практикуваат селидби.

Во светлина на ова сознание за фригиското потекло на името Силјан, Илија Чашуле донесува логичен заклучок за тополошката поврзаност меѓу бригиската и македонската култура, што го наведуваме овде, поради неговата длабинска врска со Цепенковата проза „Оваа приказна е длабоко симболична и вгнездена тука од најстарото минато до денес. Бригиското наследство во Македонија е многу поголемо отколку што претпоставуваме, особено во периодот на симбиозата со Словените и влијанието врз нив. Од сето ова произлегува дека Силјан има длабока историја, традиција и значење за нашиот народ“.

Освен сознанието за бригиската заднина на името Силјан, ова етимолошко истражување на Чашуле и сознанието, произлезено од него, на оние, кои одблиску се занимаваат со Цепенковата литература, секако им дава и драгоцен одговор на прашањето, зошто Силјан се престорил токму во штрк (а не во било која друга птица или пак животно).

Но, да се вратиме на есејот на Маџунков, кој следејќи ги темелните симболички премиси во клучниот наратив на Цепенков, во ликот на Силјан го препознава парадигматичниот антијунак на нашиот, поточно, Цепенковиот (како што претходно го нарековме) **граничен фолклор**. Маџунков во својата анализа ненаметливо го вметнува и сопствениот (пригодно изведен и) допадлив неологизам „**штркување**“, соодветен на Силјановото алтер его, а, од друга страна, и асоцијативно поврзан со: **егзотопичноста** (искосената, птичја перспектива, или страничното гледање); односно, преселништвото; туѓинствувањето како животен маркер.

Оваа егзистенцијална ситуација на штркување, во која „магиски“ (клетвено) е фрлен Силјан, исходува во создајнатата перспектива, што рускиот учен Михаил Бахтин, ја нарекувал егзотопија, чија главна епистемолошка предност и придобивка се состои токму можноста (сопствениот) живот (идентитет) комплексно да се набљудува и согледа „искосено“, со туѓи очи!

Земајќи го предвид траењето и пресвртот, што го предизвикал неговиот престој во Долна Земја (како пресуда за непослушноста, изречена од устата на неговиот роден татко), „Силјан Штркот“ (според наше мислење) воедно е податлив за толкувања, што ги нуди концептот на **оддоменоста и невдоменоста**, односно, трансценденталната бездомност, што современата филозофија (олицетворена во погледите на Мартин Хајдегер и Герѓ Лукач), го препознава како парадигматично искуство на модерниот субјект, априорно фрлен и раздомен во светот без Бога.

Проклетството на анти-јунакот Силјан, со оглед на тоа содржи и дополнителни аспекти, како: неприпознаеност (непризнаеност) од страна на своите блиски, како и доживотното талкање и скитништво (по што е укинат и деконструиран и самиот концепт на „домот“, а камоли можноста за враќање во него или реставрација на истиот).

Во егзистенцијалната ситуација (парабола), што го снаоѓа Силјан (како) Штрк: клучен останува поразот да се остане неприпознаен од своите најблиски – токму во духот на античката трагика, односно интертекстуалното созвучје, со судбината, што ја доживеал и Хомеровиот јунак Одисеј (и самиот останувајќи неприпознаен, по своето враќање дома) на Итака.

Но, во судбината на Силјан можеби одсвонува и античката трагика, односно, интертекстуалното созвучје со судбината уште на

еден од омилените, митолошки ликови, Икар, со кого го обединува заедничката точка на непослух спрема татковиот авторитет, што фатално ќе ги предодреди нивните животи во иднина.

Непрепознавањето од страна на најблиските, како и чувството на „универзален туѓинец“, го обединува нашиот анти-јунак Силјан со уште еден, овој пат, современ Одисеј, претставен во истоимената драма и еден од луцидните есеи на нашиот современ драматург Горан Стефановски, и самиот престорен во симбол на архетипско туѓинствување (штрукување).

Во својата пристапна беседа кон МАНУ, Горан Стефановски потресно забележува:

„Тешко е кога си странец во странство, но уште потешко е кога си странец дома“.

Номадската компонента на Силјан (што по игра на околностите станува закономерен елемент и во личниот животен и творечки опит на самиот Горан Стефановски), на извонредно прониклив начин е посочена во есејот на Кица Барџиева Колбе, објавен неодамна, по повод, прераното заминувањето и разделбата со Горан Стефановски.

Во својот проштален напис, во спомен на штотуку починатиот пријател и голем драмски автор Стефановски, Кица Барџиева Колбе навидум попатно ја истакнува ни повеќе, туку „цепенковската тага на скитникот Силјан“, вметнувајќи ја притоа и меланхоличната забелешка за неминовната завист на сограѓаните, со која се соочуваат сите оние, што, во даден момент и од разни причини „се дрзнале“ да заминат другаде.

Вбројувајќи се меѓу нив и самата, заедно со Горан Стефановски, со оглед на фактот, што повеќе од 4 децении, живее во друга, западноевропска култура, во Германија), Барџиева ја впишува сопствената (егзистенцијално „заверена“) болка, предизвикана од роднокрајната завист на оние, што остануваат вкоренети:

„Тие фрлија камен зад нас кога си заминавме! За да не се вратиме никогаш.“

И, токму сега е вистински момент, да се проговори уште за еден аспект од мета-јазична и мета-текстуална природа, што во оваа прилика описно би го нарекла како „сева на писмото“.

„Трогателен и беспримерен – кога е во прашање целата јужнословенска книжевна традиција – е начинот на кој Марко Цепенков ја брани од своите домашни, место себе, Поезијата и нејзината

мисија“ - пишува Митко Маџунков, во продолжение на својот есеј, вметнувајќи ги во него и трогателните зборови, што Цепенков ги беше подготвил, како своевидно алиби пред најблиските, кои постојано ја осудувале преголемата му посветеност кон Словоето:

„Ако сака господот да му дојди саатот да и напечатат овие работи, ќе видиш што чес ќе добијам и што пофалба ќе добијам, ама не од секого, ами од тие луѓе што му знаат кијаметот на народните работи“.

Покрај осудата, заради нерентабилноста на пишувањето, евидентна е и појавата на завист кон дејноста, која не печали (оти, приказната е „само“ воздух), а таа завист е, покрај другото, и родово обусловена.

Иако е мошне занимлива, да не речам индикативна, времето овде не ни дозволува, задоволително да одговориме на родово обусловената загатка, која во досегашните книжевни проучувања останала наполно занемарена: имено, зошто (од која ли тоа причина) токму Невестата се јавува како најзасегната од (заканата на) пишувањето?

Но, да го проследиме конкретниот извадок од Автобиографијата на Цепенков, што е вклопен и во есејот на Маџунков:

„На татка и на мајка, а **најпоеќе на невестата** ми, голема мака му беше дека сеедно пишував: чардако, ќилимо, пенџерето, сите бев ’и окапал со мураќеп (мастило). – Море остај се веќе од оваа севда, бре синко... светот се фалит со **стока што спечалиле**, а пак ти се фалиш со приказни“.

Би сакала сосема накусо да се задржиме токму на овој извадок, кој останал занемарен или поттурнат на страна од страна на книжевно историските студии, бидејќи истиот укажува уште на еден значаен, овој пат, мета-јазичен или **мета-текстовен аспект**, вграден во Цепенковата сложена наративна идеологема.

Од него веднаш станува, извесно каков е (или, бил) самиот статус и вреднувањето на писмото, раскажувањето, дури и културата, ако сакате, не само во архаичниот темпорален контекст, обрабен со приказната за штркот Силјан, туку и во модерниот вредносен код на Цепенковата историска епоха, а, веројатно, и сè до денес, кога вредносниот идеал на писменоста, творбеноста, духовноста е поттурнат на страна. запоставен и потценет за сметка на нео-либералната трка по профит и ненаситното материјално надметнување помеѓу луѓето.

Конечно, во полза на едно подлабоко расчитување на оваа приказна, ќе биде неопходно кусо да се осврнеме и на силно изразената автобиографска компонента на оваа приказна, содржана во паралелизмот на скитничко - хедонистичките судбини меѓу фикциските ликови на Марко/Коста Цепенкови и фикциските ликови Божин (како негов биолошки татко)/Силјан Штркот, односно, Силјан Штркот/Аџи Кљак Кљак (како негов духовен татко). Оваа појдовна опозиција, изразена како антагонизам меѓу принципот на реалноста и принципот на задоволството (со зборовите на Зигмунд Фројд) структурално исходува во меѓу-генерацискиот бунт како задолжително иницијациско искуство (во кое личното се вкрстува со архетипското).

Таквото (во основа, **автофиксиско**) **удвојување**, од своја страна, несомнено придонесува за автентичноста и убедливоста, но и непогрешливото себе-препознавање, што на читателот му го нуди оваа парабола, со библиски одеци (за Блудниот син).

При тоа, разбирливо, доаѓа и до своевидна **метатеза на улогите**: татко/син, стварно/имагинарно, минато/сегашно (со оглед на фактот, дека синовите симболички ја преземаат улогата на нови татковци, имагинарното станува реално, додека темпоралната димензија на минатото уверливо ја преоблекува модерната одора на сегашноста.

Движејќи се постепено кон крајот на овој прилог, одново би се навратиле на есејот и заклучокот на Маџунков, дека расказот на Цепенков за Силјан Штркот е неговиот поетски тестамент, а ликот на Силјан не е ништо друго, освен „прецизна **парабола** за човековата судбина, во која сите детали се во функција на основната идеја“.

Во својот елоквентен и сензибилен прочит на Цепенковото запис, Маџунков ќе посвети внимание и на мајчина клетва (упатена кон Сиве и Чуле, поради непослушното, одродничко поведење):

„Пилци да се сторите и од кукава наша да одлетате, да в поле да појдете по трњето да стојте и еден друзи да се барате, та да не можете никоаш да се најдете“.

Сметајќи го за парадигматично значењето токму на оваа (кондиционална) реченица Маџунков, за прв пат кај нас ќе го изјави следново:

„Тоа е бездруго најстрашната клетва во нашата литература која погорчливо од многу дела на таа тема зборува за трагичната поделеност на народот, за толкуте браќа и сестри што „се сториле пилци

и си пошле в поле да живеат по трњето и ката ден еден други да се бараат и да не можат да се најдат и да се видат“. Од моментот на клетвата, судбината на Силјан и судбината на штрковите се двои: светот на „штрковите“, таа таинствена „долна земја“, е светот на приказните во кои Силјан не верува, иако веќе станале стварност. „Штрковите“ одамна патуваат од себе за да можат да се вратат, се раѓаат на туѓо за да живеат на свое: Силјан во нив се препознава самиот себеси: тој во нив ја гледа оживеана приказната за Сиве и Чуле.

Отаде, чинот на заемно помирување или реконцилијација, според Маџунков е не само единствено делотворно решение за архетипската поделба и конфронтација меѓу генерациите, туку и важна епистемолошка алатка, или придобивка, што води кон досегање и откривање на вистината за себе, одн. просветлувачки ефект на себе спознавање (епифанија):

„Борбата меѓу таткото и синот, меѓу традицијата и напредокот, меѓу старото и новото, се разрешува во измирувањето: само прифаќајќи ја вистината на татковците можеме да ја досегнеме и сопствената вистина“ - заклучува Митко Маџунков.

Со оглед на невралгичниот и деликатен момент на меѓусебни поделби, што го сведочиме токму во нашата современа (културно-политичка) историја, покрај овие, несомнено драгоцените заложби и согледувања на Маџунков (изнедрени од продлабочениот увид во Силјан Штркот), дозволете ми, на крајот, да откријам, дека провокативноста на оваа проблематика се покажа особено поттикнувачка и инспиративна за моите истражувања, со кои подолго време се занимавам.

Отаде, време е да приопштам и неколку од своите забелешки и увиди, кои блиско ја тангираат оваа наша поттикнувачка расправа за потеклата, идентитетите, конфликтите (појдовно загатната во изворниот запис на Цепенков).

. За опстанокот, но и перспективата во иднина на македонскиот национален наратив, денес, повеќе од било кога, неопходна е дијалогичната освестеност и заемното помирување, наместо отровот на бинарните закрвувања и исцртувањето бесмислени граници, меѓу патриотите и предавниците, меѓу античките и словенските Македонци, меѓу Македонците во матицата и оние во дијаспора (оти, денес, сите се вбројуваме во светот на глобалната дијаспора), меѓу ксенофобите и космополитите во сопствените редови, меѓу левите и десните, етноцентрично или мултикулти- ориентирана-

ните, и какви ли се нови поделби, што за остварување на своите прагматични цели понекогаш свесно ги генерира, а и медиумски изобилно ги експонира политичкиот дискурс.

Идентитетот денес, за жал, се претвори во помодна политичка алатка, темелен концепт за секое политичкото групирање и активност, но и опасен инструмент за поларизација, дури и своевидна полиција на духот (тенденција, што отпорано визионерски ја согледа и критикуваше Амин Малуф, со право именувајќи го како автодеструктивен „пантер на идентитетот“).

Според моето длабоко убедување (кое не е произволно, туку аргументирано во моите научни истражувања и моите авторски книги од оваа област), идентитетот не може да се продаде или загуби, оти не е предмет, туку е процес! Не е материја, ами енергија! Тој треба да се заслужи и оправда. Идентитетот е енергија на проектуалниот развој и позитивната себетрансформација, каква што е остварена и кај нашиот Силјан, човекот штрк, или, со други зборови, **тотемската птица** на духовниот полет на Македонците.

Ако во својот идентитетски препород, Евреите како сопствен симбол на издржливоста, своевремено го избраа пустинскиот кактус „сабра“ (за што впрочем сведочи и есејот на теоретичарката Самира Каваш) – тогаш, ние, Македонците, комотно би можеле водениот човек - птица Силјан, да го прогласиме како урнек, за нескршливоста, но и неопходноста од бунт, лет, туѓинување, ама, на крајот, и „**посинување**“ /**посвојување** (спроведено не само преку принудната, однапред зададена, семејна и крвно-сродствена, туку и преку прифаќањето на доброволната, културолошка и духовна димензија на сродството). Токму тоа и такво, повеќеслојно „посинување или посвојување“, лично го препознавам, како дамнешен, вековен и, не помалку, темелен симбол на нашата идентитетска вкрстеност, разноликост и множественост! Симбол, кому, веројатно му го должиме и сопствениот (етно-национален) опстанок, наспроти хроничната болка и историски недостиг од сопствена (стабилна) држава во минатото.

Не е претерано да се заклучи, дека во Силјан Штркот, уште еднаш и на дело, може да се потврди парадигматичната трагика на т.н. **погубни идентитети** (од истоимената книга на либанскиот теоретичар, Амин Малуф), или, можеби, посоодветно, погубни генитиви, кои го откриваат расколот, што тлее меѓу потеклото и припадноста, односно, контингентната природа на потеклото и трагичните (ако не и невозможни) обиди за негово превозмогну-

вање, но и негово редуцирање (имено обиди, какви што може да се препознаат и во трагичната „генитивна“ сторија, поврзана со контроверзниот, хибриден и повеќејазичен идентитет на Марио Колоња од „Травничка хроника“ на Иво Андриќ). Самата трагична разврска во овој роман имено се должи и произлегува токму од обидот за насилна нивелација (редукција) на мулти-идентитетното и питорескно разгрането потекло на Марио Колоња.

„ Марио Колоња се уби...затоа што го сведоа само на едно, и го понижија на тој начин што му ускратија да биде сето останато. Никој не знае што значи да се биде на работ меѓу два света, да ги познаваш и разбираш и едниот, и другиот, а ништо да не можеш да сториш за меѓусебно да се објаснат и зближат, да ги сакаш и мразиш како едниот, така и другиот, да се колебаш и поведуваш целиот живот, при два родни краја да бидеш без ниту еден, насекаде да бидеш дома и секогаш да останеш туѓинец, да живееш распнат, но како жртва и мачител во исто време“.

Овој опис на Андриќ за трагичниот идентитетски крст, што му е доделен на балканскиот антијунак Марио Колоња, во обидите за негова принудна асимилација низ историјата, неодоливо потсетува на егзистенцијалниот прототип од приказната на Цепенков, та не можеме, а да не го доведеме во врска со древниот (идентитетски) ацилак на Силјан Штркот, располовен помеѓу два света, помеѓу архетипскиот, таинствен простор на штрковите (птиците) од Долната земја и секојдневниот, семеен и историски наратив од Земјата на луѓето (неговите првични сонародници).

Сосема на крајот од овој прилог, би укажале уште на еден куриозитет, што го забележавме и во врска со креативното созвучје и интертекстуалниот дослух, што владее помеѓу Цепенков и Маџунков, како факт, што би требало да остане поттикнувачки и занимлив за некои понатамошни книжевно-историски проучувања.

Во самото прозно творештво на Маџунков имено не е тешко да се забележи присуството на извесна (овде би ја нарекле) „**птичја компонента или константа**“, изразена во одделни раскази, а поцелосно развиена, по заслуга на насловната симболика, но и самата парабола, вградена во романот „Птиците од ланските гнезда“ (прогласен за добитник на највисокото национално признание „Роман на годината“ за 2013 год). Инаку, темелната преокупација на романот се врти околу болниот феномен на современата миграција на младите (особено изразена во пост-југословенскиот време-простор).

Трагичната симболика и метафизичката предодреденост на поразот, што во себе генерички ја опфаќа летот на птицата предводник, на впечатлив и незаборавен начин, е содржана во финалето на кусиот расказ на Маџунков (озаглавен со подбивно интониралиот наслов) „Што гледа оној што зјапа во чавките:“

„Во триумфалниот виор на летот, предводникот е истовремено и војсководител и прогонета жртва. Тој неуморно го сече воздухот, и му го отвора патот на јатото. Но таквиот напор не може да се издржи вечно. Кога-тогаш, растојанието меѓу јатото и него ќе почне да се смалува, сè додека некое бестрашно чавче не му го заземе местото“.

Сепак, за ова инспиративно совпаѓање (и ново удвојување) на птичјата симболика и метафоричка компонента, овој пат во делата на Митко Маџунков, преостанува повеќе да кажеме во некоја друга, соодветна пригода.

Користена литература

- на кирилица:

Барџиева Кица: Меката моќ на Горановото слово, Deutsche Welle, 30. 11.2018 <https://www.dw.com/mk/%D0%BC%D0%B5%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BC%D0%BE%D1%9C-%D0%BD%D0%B0-%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE/a-46526440>

Стефановски Горан: За нашата приказна (пристапно предавање во МАНУ), 17.12. 2004, <http://manu.edu.mk/wp-content/uploads/2018/07/2006.pdf>

Малуф Амин: *Појубни и денїиїеїи*, Матица македонска, Скопје, 2001.
Маџунков Митко: Штркот единак и неговото јато, 2000, <http://makedonija.rastko.net/delo/11718>

Маџунков Митко: Што гледа оној, што зјапа по чавките, Окно, Скопје, 1.10.2012, <https://okno.mk/node/22407>

Илија Чашуле: Дали Македонците се потомци на Силјан Штркот (факултетско предавање, 2.2. 2012), МКД, <https://www.mkd.mk/11709/makedonija/ilija-casule-siljan-strkot>, 2012

Шелева Елизабета: *Домої на їсмомїо*, Магор, Скопје, 2005

Шелева Елизабета: *Ог личен аїол*, Магор, Скопје, 2019

- на латиница:

Jergović Miljenko: Ivo Andrić i „Travnička hronika“, 2013 <https://www.jergovic.com/subotnja-matineja/ivo-andric-travnicka-hronika/>

Kawash Samira: Nacija, mjesto, bezmjesnost, *Treca*, Zagreb, br. 1-2, 2003

Валентина Миронска-Христовска
Институт за македонска литература
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
vmironskah@yahoo.com

ЦЕПЕНКОВОТО ЛИТЕРАТУРНО НАСЛЕДСТВО И КОЛЕКТИВНАТА МЕМОРИЈА

Апстракт: Марко Цепенков припаѓа на преродбенската генерација која суштински го решава прашањето за јазикот. „Цепенковиот јазик и правопис“ се едни од главните сегменти во понатамошниот процес на оформувањето на современиот македонски литературен јазик. „Прозата на Цепенков“ е движечкиот импулс за развојот на современата литература. Цепенковата поезија, драмата *Црне Војвода* и *Автобиографијата* и покрај тоа, што тие немаат висока уметничка вредност, сепак имаат големо значење во проследувањето на континуираниот развојот на македонската литература, како и во проследувањето на процесот на националната и револуционерната преродба. Истовремено во песните, драмата и неговата автобиографија, напишани на македонски јазик, Цепенков покрај личната ја врамува и колективната меморија. Во нив Цепенков го слика македонскиот народ со неговите карактеристики поточно дава слика на македонскиот идентитет. Марко Цепенков е македонската културна икона која го одбележа 19. век и 20. век, парадигма по која се движеа многу културни процеси.

Клучни зборови: Марко Цепенков, поезија, драма *Црне Војвода*, *Автобиографија*, меморија

„Од што сум, од ум, барем да бев свршил една работа како што треба, да ако бев качак, ама нејсе, ние Македонците мислиме за утре“ (Цепенков 1972: 264).

Цепенков преку овие зборови искажани преку ликот Спирос Црне во драмата *Црне Војвода* го слика македонскиот идентитет во целост. Тој, тоа го прави и во своите песни, кои повеќето се политички, во кои ја отсликува состојбата на секојдневниот живот во Македонија, а воедно го дава и она што е доста карактеристично за жал за македонскиот народ – поделеноста и разединетоста, а би можело да се додаде и неодлучноста која е резултат на промислување за тоа: Што ќе биде?, Ако биде?, Дали ќе биде?. Согледувајќи го нашето минато, а и сегашноста, се поставува прашањето колку таа „мисла за утре“ поради поделеноста, неодлучноста ни

оставила незавршени, отворени работи во решавањето на македонското прашање.

Марко Цепенков е еден од оние преродбеници кои постојано повикувал на обединување и со свои сили, самостојно, без помош од други сили, македонскиот народ да се избори за слобода и автономија. Всушност, Македонецот низ векови опстојува на еден специфичен начин – пирејски, непосегнувајќи по туѓото, но за жал, одвај успевајќи да го зачува своето. Просветителите, револуционерите, литератите од 19. век извршиле возвишен подвиг, бидејќи тие ја воделе битката за опстојба на македонскиот народ и неговиот идентитет во периодот кога по него посегнувале туѓи асимилаторски сили. Притоа водени од „мислата за утре“, дел од нив биле еволуционисти, сметале дека целта требала да се постигне по еволутивен пат, а дел биле определени да се оди по патот на револуција, па револуционерите го користеле секој миг од денот водени токму од народната поговорка „се што можеш да завршиш денеска, не оставај за утре“. Нивна водилка била народната мудрост односно народната филозофија која низ векови го одржала македонскиот народ во низата општествено-политички комплексности во кои се наоѓал.

Цепенков и македонскиот јазик

Народното творештво е токму вртокот од кој се напојувале македонските просветители, романтичари, реалисти, модернисти итн. Затоа огромна е заслугата на собирачите кои ја започнале постапката на запишувањето на народните умотворби, го започнале архивирањето на македонските говори и воедно го започнале процесот за создавање македонски литературен јазик.

Тенденцијата за литературен јазик, која го претставува првиот сегмент на македонската преродба – културната, водела кон националната и револуционерната преродба, поточно кон „Македонија на Македонците“, кон „Слобода и автономија“. Всушност собирачите на македонското народно творештво: браќата Миладиновци, К. Шапкарев, М. Цепенков, Е. Спространов, П. Зографски, Ј. Х. К. Џинот, Ѓ. Пулевски, П. Гиноски, В. Икономов, Ѓ. П. Бојациов и други, во средината на 19. век го одразиле националното освестување на Македонците и нивната желба за независност и автономност. Нивната улога во целиот преродбенски процес е за целиот македонски народ. Бидејќи како што истакнал Кирил Пенушлиски: „На најистакнатите македонски преродбеници во борбата против

фанариотите и ропството првите погледи им биле свртени кон народното творештво како моќен фактор за натамошно јакнење на разбудената национална свест, како значајно средство и важно оружје за создавање на национална култура“ (1999: 38).

Токму така, народното творештво било двигателот на целиот народ во создавањето на националната култура. Првите печатени книги, учебници, речници, букварчиња на народен јазик биле наменети за децата, младите, образованите. Народните умотворби кои биле забележани на македонски народен јазик, кои биле пренесувани низ генерации, се она што му било потребно - од народот за народот. Всушност, народното творештво кое ја претставува колективната меморија ја претставува историјата напишана од македонскиот народ, во кое е сумирана историјата на обичаите, историјата на филозофијата, историјата на јазикот, историјата на ајдутството, комитството и револуционерството, историјата на етнографијата итн.

Марко Цепенков ѝ припаѓа на преродбенската генерација која суштински го решава прашањето за јазикот, генерација која манифестира фанатична употреба на македонскиот јазик во писмената реч, па „Тој спонтан чин на употреба на родниот јазик во писмена реч, кој за генерации што потекнуваат од подрачјето на централните македонски дијалекти е речиси напишано правило, има пресудна важност за доосмислувањето на идејата на македонската одделна национална одредница. Пропаганди ли, режими ли, инерции ли на затечени предрасуди му доделуваат на Македонецот разни имиња, но прашањето за јазикот е најевидентен факт за еден континуитет и не е конвенција од понов датум!“ (Тодоровски, 1974: 53-54).

И токму во тој континуитет влогот на Марко Цепенков, најплодниот собирач на македонската народна колективна меморија, е огромен, бидејќи запишувањето го прави на неговиот т.е. „Цепенковиот јазик и правопис“, кој дава влог во понатамошниот процес на оформувањето на современиот македонски литературен јазик. Цепенковата грижа кон јазикот, односно сознанието за тоа колку е значаен мајчиниот јазик за идните генерации, се согледува и од заложбата во 1882 година кога заедно со Васил Мончев и Панто Бацов создале Друштво за печатење на учебници (Тодоровски, 1985: 273). Со овој податок се потврдува дека Цепенков одиграл значајна улога не само за литературниот, туку и за културниот живот во Македонија. Да не ги забораваме и неговите етнографско-и-

сториски материјали, односно записите за еснафите, за еснафските врзаници, еснафските празници, описите на еснафите во Прилеп (21), описите за еснафските алати (21), записите за музичките инструменти, филолошките материјали – дијалектолошки прилози и тајни пословични прилози.

Неговата творечка постапка која се одликува со авторизирање на слушното, постапка која Блаже Конески ја оценува како „прозата на Цепенков“, го овозможува развојот на современата литература. За ова сведочат зборовите на Васил Иљоски (Цепенков 1982: 653) кој истакнал дека јазикот на Цепенков во современата наша литература, во некои категории, на пример, лексички во квантумот на туѓи зборови и термини за апстрактни поими, а синтаксичкиот во кондензираниот и логички цврст слог во реченицата е надминато, и дека со интернационализацијата и интелектуализацијата доаѓа до губење автентични специфичности, исушување, стерилизирање, поради што: „Во таква перспектива, јазикот на Цепенков има спасоносна профилактична функција: да му влева на литературниот јазик свежи, животворни сокови, со еден денес чест збор, да го ревитализира“.

Дека Цепенковото творештво е извор, инспирација за многу современи писатели повторно сведочат зборовите на Васил Иљоски (исто, 657-658), кој бележејќи за животноста во прозата на Марко Цепенков првенствено во приказните и за неговото ангажирано раскажување, истакнал дека читајќи ги неговите приказни во своите млади години и во периодот на првата јака струја на социјалната литература меѓу двете војни, „Не би можел точно да кажам дали прозата на Цепенков ми е повеќе извор или инспирација, веројатно првото колку се однесува до она што е животен материјал, податок“. Иљоски истакнал дека за не малку содржински елементи во драмските дела и сам не знам дали потекнуваат од реалноста, непосредно доживевани, или пак дека тие биле реминисценции од прочитаното кај Цепенков, па за пример го наведува ликот на чорбаци Теодос како можна реминисценција од приказната на Цепенков за мажот кој постојано и триел сол на главата на жената. Како втор значаен квалитет од прозата на Цепенков, Иљоски го истакнал и неговиот афинитет за хумор, кој најчесто бил поврзан со неговата социјална ангажираност, во функција на критичко разобличување на опачините, слабостите во општеството и кај поединците. Притоа истакнува дека критичката

функција оптимално е згустена и изострена и во пословиците, како важна карактеристика во говорењето на луѓето од народот. „Ако на елементите на животност и хумор во моите драмски текстови потешко можат да им се откријат изворите во приказните на Цепенков, лесно можат да бидат идентификувани пословиците од него. ... јас ги препрочитував, правеа писмен избор од нив и ги внесував каде што требаше со нив нешто да се акцентира, да се стави поента“. На крај Иљоски истакнува дека во прозата на Цепенков во која има конфликтни ситуации во односите меѓу општествените слоеви и луѓето, со пластично изградени ликови, со динамичен дијалог, имало скоро готов материјал за социјално-психолошки драми и комедии.

Поетската реч на Цепенков

Можностите што ги нуди Цепенковата проза, Цепенковиот јазик покрај тоа што ќе бидат инспирација за идните автори, тие се и предизвик и за истражувачи и проследувачи на неговото дело. За литературната историја посебен интерес предизвикуваат неговите лични песни напишани и објавени на македонски јазик. И покрај тоа, што тие немаат висока уметничка вредност сепак имаат големо значење во проследувањето на континуираниот развојот на македонската поезија, како и во проследувањето на процесот на националната и револуционерната преродба. Во нив Цепенков го опејува секојдневниот општествено-политичкиот живот во Македонија, социјалниот живот на македонскиот народ, при што го отсликува македонскиот идентитет со неговите позитивни и негативни особености. Цепенков скоро во сите песни, поголемиот дел се политички, всушност го истакнал она што над македонскиот народ е надвиснато како Дамоклов меч, а тоа е неговата разединетост. Поради тоа, Цепенков постојано повикувал на обединување на македонскиот народ. Во тоа време обединувањето било потребно поради здружувањето на силите за кревање на борба за извојување на слобода и на автономија. Истовремено песните на еден начин претставуваат и автобиографски испис на идеолошките лавирања што ги доживувал Цепенков, од словенофил – русофил, македонист-сепаратист, до вербата во бугарската власт и нејзината помош за ослободување на Македонија.

Секако при ова потсетување на поетското творештвото на Цепенков сепак најнапред треба да се истакне дека за тоа прв напишал Гане Тодоровски во „Поетскиот профил на М. Цепенков“

во *Културен живои*, 1964 година, додека сите негови, дотогаш откриени литературни творби на Цепенков се презентирани во 10-от том од изданието на Институтот за фолклор и Македонска книга, во редакција на Блаже Ристовски, во 1972 година.

За поетската дејност на Цепенков, Гане Тодоровски (1974: 51) оценува дека тој е потенцијален творец, низ ерупции на мисла и чувства понесени од стихијата на убавиот народен израз, дека е невешт во формата, без увид во литературата, но дека е силен нагон, сурова дарба. Затоа смета дека „денеска Цепенков, особено во поезијата треба да го прифатиме пред сè како *несовршеност* а не како недовршеност, како обид на *нейогіоіивен* а не на необдарен писател!“.

Неговата прва песна „Мојата песна“ објавена во в. „Глас македонски“ на 28. 05. 1896 година, редактор на весникот бил Коста Шахов, е испеана токму во словенофилски дух, која е посветена на браќата Кирил и Методиј. Цепенков песната ја започнува со исказот дека Македонија од југот па до северот развила трендафил, ружа, цунцуле и меѓу нив „два брата: / свети Кирил, Методија, в раце ми книга држеа / и на бога се молеа / са госпо да им помогит / славјански букви да пишат“, кои со букварчињата што ги создале им овозможиле Славјаните да пеат и да се учат, и „сви Славјани крстиле“ (Цепенков 1972: 241-242). Гане Тодоровски (исто, 366) за песнава информира дека кон неа била дадена забелешка од редакцијата на весникот дека Цепенков си ја пеел песнава.

Во песната „Речењето на дедо Марко Цепенков“ (27. 07. 1896, в. „Глас македонски“) бележи: „Македонец жално тажи/гледаеќи страшни маки / ... / избиени, ограбени, / домаќини запустени, / од пусти страв распадени / од својата татковина, / да се скитат по чужбина, / по чужбина: Бугарија, / Бугарија и Србија /... / Кој народ е толку мачен? / – Клетите едни Македонци!“: Тој ги повикува Македонците што се наоѓале во слободна земја дали тоа било Бугарија или Србија или Влашка земја, да им помогнат, па ако не биле слушнати нивните молби од царевите, тие сами да земеле пушка в рака, „сами да се запрегнем“ во име на слободата (исто, 242-244). Во оваа песна јасен е Цепенковиот македонизам, сепаратизам, сознанието дека соседните земји се туѓи и дека слободата треба да била извојувана самостојно. За песнава Гане Тодоровски забележал дека и по формата и по јазикот, и по тематиката и по мотивиката, Цепенковите (во основа политички) песни не се разликуваат од не-

говите „народни“ тажачки песни. Воедно мислењето дека Цепенков ги создавал тажачките, по спомен од некогаш чуените вистински тажачки, по гробиштата и дома, го споделува и Блаже Ристовски (исто, 367) кој смета дека Цепенков сигурно интервенирал и во револуционерните песни што ги објавувал во СБНУ, како и дека стиховите во драмата *Црне Војвода*, не се народни песни (барем во поголемиот дел).

Песната „Мајка Македонија ги советува своите чеда да востанат против тиранијата на Турците“ (12. 02. 1899, в. „Автономија“, редакција на Д. Г. Чохаџиев). Во поднасловот стои дека е „независен орган на македонските интереси, и – орган на политичките интереси на македонското население во Турција“. Весникот излегувал од 1899 до 1902 г, најпрвин под влијание на врховистите а подоцна го преземаат централистите (Тодоровски 1974: 76). Песната е потпишана со псевдонимот Еден прост Македонец! Цепенков песната ја започнува со обраќањето: „Чеда жални вие Македонци, / до кога ќе лежите под Турци? /... / Македонци, мои мили чеда, / од никаде за вас помош нема, /... / Помислете вие мили чеда: / за велика цара Александра / што се слави и до ден-денеска“. И покрај сомнението дека сите злодела се случувале пред очите на цела Европа, Цепенков, сепак истакнал дека верувал во христијанска Европа, во помошта од Бугарија, па го повикал својот народ да го земе оружјето во рака, да го испишало своето славно име, и со крв да се земела слободата (исто, 244-246).

Песната „Македонско тажење (на македонски народен мотив)“ (29. 10. 1905, в. „Дебар“, редактор-стопанин Иван К. Божинов, издавач, печатар и писател, истиот што пред еден деценија ја издавал „Лоза“) е потпишана со псевдонимот Македонцки. Песната, која како и претходните песни е објавена на македонски јазик, го опишува секојдневниот живот, аргатењето, потурчувањето, убиствата, како и традиционалниот став на македонската жена дека по убивањето на стопанот, мајката ги учела своите деца да не се плашеле од непријателот, туку кога ќе пораснеле да станеле јунаци, војводи, „дружина да соберете, / барјак црвен да носите / ... крвта назад да земите“ (исто, 246-248). За оваа песна Гане Тодоровски (исто, 370) забележал дека низ форма на една типична македонска народна тажаленка, Цепенков скриен под псевдонимот Македонцки, вдахнал нова содржина, и преку една непосредна експресија, мошне едноставно, иако блиско и до ајдутско-комитската етика,

изразил еден силен повик за вооружен и организиран отпор против насилниците.

Преземањето на акција е истакната и во песната „Прокламација на Георги војвода за востание“ (13. 05. 1906, в. „Дебар“). Георги ја собрал својата дружина, со повикот да се обединеле, да започнеле да одат по македонски планини бидејќи помош од нигде не дошла, ниту од браќата Славјани. Опишувајќи ги секојдневните патила, тешката социјална положба, тој повикал сами да се борат, сами да си помогнат, „за слобода да имаме“. Истовремено упатил критика кон Србија која била здружена со Османлиската власт. „Ајде сами да станеме, / сами да се помогнине, / јако да се обрουμε, / ... / за слобода да имаме!“ (исто, 248-250). Критика кон оние кои се приклониле на српската асимилаторска политика, Цепенков упатил и во песната „Глигор Војвода“ (18. 02. 1907, в. „Дебар“).

Во песната „Мирчо Војвода со мајка си се проштава“ (3. 06. 1906, в. „Дебар“) опеано е одењето на Мирчо со неговата дружина по „жална Македонија“ за да ги бранел мајките и сестрите што биле обесчестени, да се одмаздел за убиството на татко му и за затворањето на брат му, како и да го ослободел народот „Во борба јас ќе умрам, / вечен ќе останам“ (исто, 251-253). Како и другите политички песни и оваа песна е испеана главно во форма на монолог, по примерот на ајдутските песни.

Песната „Позив од мајка Македонија“ (23. 12. 1906) претставува повторно повик, овој пат од стара мајка од Македонија до своите чеда, јунаците да станат, да се збере дружина, со црвен бајрак, да се изборат за автономија, да го спасат народот од ропство и да му ја дадат слобода (исто, 253-254).

Песните на Цепенков претставуваат одраз на времето, даваат реална слика на секојдневниот живот, во кои е истакната неговата ангажираност преку која јасно го истакнува својот став дека македонскиот народ требал да оди по револуционерниот пат за извојување на својата самобитност и слобода.

Марко Цепенков ги публикувал и песните „Позив од блгарските патриоти“, „Султановото лукаво наставление до Хилми паша“ и „Апел од душите на отепаните македонски Бугари, претставени во полноќ пред султан Хамид“ во в. „Дебар“ во 1906 година, на бугарски јазик. Откако весникот „Дебар“ престанал да излегува од печат, Цепенков во дневниот печат се огласил дури во 1911 година, во сп. „Духовна зора“ (орган на бугарското православно духовно

братство) со четири стихотворби на бугарски јазик со религиозно-моралистички теми: „Покана на православните христијани“, „Божјата љубов“, „Не победива е смртта“ и „Грозни последици од алкохолот“. За творбите на Цепенков во периодот од 1906 и 1911 година, Гане Тодоровски (1974: 77) истакнува дека тие, „мошне илустративно зборуваат за извесни национални, јазични и религиозни кризи и конфузии кај физички изнемоштениот старец, кој завлегол во осмата деценија на својот живот, та ги покажува првите симптоми на една тешка и поразна неотпорност кон своите наметливи ментори, кои фанатички упорствуваат да го придобијат за бугарскиот јазик и за бугарската национална кауза! ... Тој некаде кон 1903-та година соработува и во списанието „Македонија“ (подоцна „Македонска зора“) кое е уредувано од прилепчанецот Милан Грашев“ кој бил врховистички ориентиран и гласен противник на македонскиот национален и политички сепаратизам. Во ова списание биле објавувани написи против мисирковштината, се славеле врховистичките главорези се осудувала руската политика кон Македонија, се напаѓале Ѓорче Петров и Гоце Делчев. Може само да се претпостави колку било силното влијание и притисокот врз Цепенков од страна на Грашев, кој лично држи многу до тоа Македонците да се наречуваат Бугари (исто, 78). На страниците на оваа публикација Цепенков, на бугарски јазик го објавил прозниот запис „Војвода Стефо Николов Скендер“. Записот претставува редок извор за животот и дејноста на овој прочуен ајдут, револуционер и војвода, поради што има големо значење за нашата историографија.

Поезијата на Цепенков на македонски јазик е напишана по урнек на народната, епска песна; се користи со размерот на осмерецот и десетерецот. Цепенков посебен интерес пројавувал за тажачките, па според Г. Тодоровски (исто, 79) „формата на народната тажачка тој ќе ја прифати и за сопствените песни“, односно дека и по мотив и по тема македонската народната тажачка за Цепенков е праизвор. Во неговите песни се говори за печалбарството, за социјалните неправди, за зулумите на арамиите, за своеволијата на управувачите, за немоќта на Македонецот, за потребата од вооружено спротивставување. Според Тодоровски, Цепенков го прецизира поимот туѓина, како асоцијација на Србија и Бугарија, додека спорот помеѓу поробените Македонци и поробувачот Турци не го сфаќа само како национален конфликт туку му дава социјална

резонанса, согледувајќи ги постојано социјалните последици на ропството, „постојано гради во сопствената претстава категорија на лоши Турци, оставајќи и на именката на поробувачот и место за позитивна придавка! ... Албанците (Арнаутите) се исклучив атрибут на лошите Турци“. Што се однесува до јазикот Тодоровски истакнал дека импонира неговата фанатична заљубеност во родниот дијалект и дека Цепенковиот литературен опус на македонски јазик всушност е најбогатиот прилог (заедно со собирачката активна на фолклорно поле) кон нормите на тогашниот неофицијален македонски јазик.

„Преку идни компаративни студии ќе може да се покаже колку многу Крсте Мисирков акцентирал од јазиковниот норматив на Цепенкова, изнесуван пред јавноста помеѓу 1889 и 1899 година!“ (Тодоровски 1974: 81-82).

Затоа, како литературен историчар сметам дека литературното односно поетското творештво на Цепенков не треба да се занемарува наспрема неговата собирачка дејност односно наспрема „прозата на Цепенков“, бидејќи особено е значајно што горенаведените литературни творби, како и наговата *Автобиографија* и драмата *Црне Војвода* се напишани на македонски јазик. Со тој чин Цепенков го дал предзнакот на својот идентитетски код; тој на својот мајчин јазик извршил профилација на повеќе литературни жанрови, а со нивното објавување извршил афирмација на македонскиот јазик и на состојбите во Македонија.

Автобиографскиот запис

Автобиографијата Цепенков ја започнува „Мнозина философи има гоедари и мнозина гоедари станале филозофи. Вака велат нашите стари“ (Цепенков 1972: 303), која прв ја објавил Кирил Пенушлиски во „Македонски јазик“, IX, 1-2, Скопје, 1958, 112-145) при што приложил и краток обаснувачки текст. Во неа, која ја напишал во 1896 година, Цепенков на автентичен начин го опишува својот живот, ставајќи го акцентот на неговата желба за образоваие: „Голема севада јас имав да учам, ами пуста сиромаштија те остаа да учиш, коа немаш пет пари за книга да си купиш, сакаш неќеш на занаат ќе одиш за да се учиш и лебо да си го вадиш“ (исто, 316); на односот на татако му кон ова прашање; на неговата љубов кон умотворбите, која несвесно од страна на неговите родители, особено татко му кој постојано кажувал е иницирана, како и од средбите во татковиот дом со Димитар Миладинов кој во народ-

ните умотворби гледал богатство, па „Ами лели јас тоа нешто го кладов во умот и од тој саат ватив да ’и милуам тие работи“ (исто, 322). Собирањето народни умотворби му станало животна преокупација. Цепенков соработувал и со К. Шапкарев, па од дена на ден, кај него растела желбата да ги објави умотворбите со цел да останеле запаментени кај неговиот народ. Истовремено „Јас се нареков помеѓу народот како некој антикација“.

„Приказни, обичаи, песни, преданија за места и др. сум бев напишал и набрго си ’и препевав. Коа ќе ’и препеев пословиците, голема радост и лезет усетуав, две иљади и осум стотини пословици имам запишани ...“; но додека работел во Прилеп, тој не можел да најде начин да го објави зборникот, немал поддршка ни од сопственото семејство, па „... тики ќе се очаев за пишувањата што пишуав, арно ама чивијата беше ми влегла да простиш, тики не можев да ја изваам ...“ (исто, 330). Но по преселбата во Софија, Цепенков ќе започне со објавување на своите материја. „... чоек што ќе бара ќе најди, само сака да биде постојанен во тоа што сака да праи“ (исто, 344).

Во описите што да ги дава за неговите напори што ги вложувал за нивно објавување го наоѓаме и забележаното дека бил зафатен и со црковното прашање, со протерувањето на грчкиот владика и дека пишувал за тоа прашање. Нешто за што бележи и на самиот крај од автобиографијата. „Кој веруваше ние во Прил(еп) да се согласиме и да го истераме грчкио владика? Арно ама со труд сето се победуа и вистина се победи и си останавме сами и во црква и во училиштата и при другите мој другари што се трудија по црковниот вопрос, што влегоа во општината и во настојателството, и мене ме имаше тамо неколку години на ред“ (исто, 344). Но во науката до сега не е забележано за неговото учество, односно не се евидентирани негови текстови по ова прашање, па еве пред нас се отвора едно ново истражување по однос на неговата работа.

За *Автобиографијата* на Марко Цепенков во жанровска смисла, Наташа Аврамовска (2004: 100) има забележано дека одликата на развиен раскажувачки текст го одликува текстото како автобиографија, но „Не станува збор ниту за куса, ниту за долга наративна форма, та од овој аспект текстот би можеле да го споредиме со обликот на подолга новела, која, со оглед на должината, а според веќе класичната терминологија/типологија на раскажувачките форми, е поставена меѓу расказот и романот“. Во продолжение

Аврамовска истакнува дека нарацијата е сосредоточена на две комплексни мотивски целини: во првиот дел Цепенков го портретира сопствениот татко, при што постојано ги утврдува сличностите и разликите меѓу нив двајцата; додека во вториот дел го тематизира својот живот на возрасен маж, утврден во сопствената животна определба, на кои се задржува со детална анализа во својот текст посветен токму на Цепенковата автобиографија¹.

Автобиографијата на Цепенков, како и другите негови творби ни ги отсликува општествено-политичките прилики во Македонија во 19. век, како течел процесот на образованието, поточно ни ги прикажува личните премрежиња низ кои поминувал преродбеникот, собирачот на народни умотворби Марко Цепенков при неговата работа, а уште повеќе при обидите за објавување на собраниот материјал. Всушност оваа животна приказна е колективна, односно приказна на повеќето македонски преродбеници од тој период.

Цепенковиот драмски обид

Драмата *Црне Војвода* напишана на македонски јазик, нуди информации за македонската историја, за почетоците на револуционерното, колективното движење и е значаен сегмент од проследувањето на развојот на македонската драма.

Во почетокот на 19. век започнал да заживува театарскиот живот во Македонија, првенствено преку *училишничкиот театар* на *Јордан Хаџи Константиновиќ - Цинот*. Во училиштето каде предавал Цинот, во Скопје, често биле изведувани драми, што ги поставувал со помош на своите ученици, а понекогаш драматизирал и приказни. Театарскиот живот заживеал и во Велес, во Прилеп, Гевгелија, Тетово итн. Авторите на првичните драмски текстови започнале да се доближуваат до обичниот човек, во просветителска рамка, а покрај колективните ситуации започнале да воведуваат и лични. Со тоа започнал да се негува и односот кон единката, како и кон жената, која била претставена како самоуверена и решителна личност во своите постапки и судбоносни одлуки.

Во драмските обиди започнале да навлегуваат и историско-патриотските теми. Со таква нагласка започнува и книгата *Македонски солзи* од Никола Н. Македонски (1887: 3) кој во „Предговорот”,

---

¹ Во издание на Арс Ламина годинава, 2020 г., е преобјавена Автобиографијата на Цепенков, адаптирана на современ македонски јазик и со поговор на Наташа Аврамовска.

забележал „Драг читателу, потребно ли е да ти кажам, колку големо значење за македонската историја имаат движењата што македонскиот народ ги трпел и уште ги трпи од петвековниот јарем. Ќе ме обвиниш ли, што сум се натоварил со таков тежок товар да ги опишам маките и патилата на браќата Македонци? ... Ти знаеш дека историјата не се базира на фантазии, туку на факти“.

Драмата *Македонско востание* всушност претставува реакција на Берлинскиот конгрес, односно приказ на Кресненското востание, потврда на македонскиот „сепаратизам“, на македонската идеологија: „Слободна и автономна Македонија“.

Со историска тема е и драмата на Марко Цепенков *Црне Војвода*, со поднаслов *историска ѝнеса во ѝеј чина од македонскиој живој на мак. ѝовор.*, објавена во неделниот весник на И. Спирков „Автономна Македонија“, бр. 13-25, октомври-декември, 1903 година. За драмава на Цепенков кај нас прв со кратка белешка информирал Јован Бошковски во с. Разгледи, бр. 2, 16. 01. 1955 година. Прва анализа на драмскиот текст дал Воислав Илиќ во „За петте чинови на драмата на Марко Цепенков Црне Војвода“ на IV-те Рацинови средби во Титов Велес, 1967 година (Тодоровски 1974: 68-69).

Дејствието на драмата се одвива во 1879 година, кое започнува во куќата на поп Цеко во Прилеп, кој поради одбраната на својот имот бил ранет од Кучук Сулиман и се наоѓал на смртна постела. Неговата последна желба била да го повикале Спира Црнета за да го одмаздел и да го заштител градот. Всушност во неа повторно е истакнат повикот на Цепенков за здружување и започнување на борбата преку ликот на Спира кој добил задача да собере дружина и да станел војвода. Исто така во неа е застапена и мислата која е како лајтмотив во неговата поезија „ич да не се боиш од умирачка, ќешке за народна работа да умриш јуначки“ (Цепенков 1972: 268).

Во вториот чин Кучук Сулиман доаѓа во куќата на Мара и Мире со цел да им ја земе ќерката Тода. Тој и прети на Мара дека ќе ја убие доколку не му ја донесат Тода, дека живи ќе ги гори. Во третиот чин е опишано формирањето на четата во с. Царевиќ, и притоа се раскажуваат патилата низ кои поминувал македонскиот народ секојдневно. При побратимувањето членовите на дружината се повикале на Јоан од светото Евангелие, односно на тоа дека нема поголема љубов и поголемо добро – „да си ја даи чоек душата своја за брата си“. За нив „куќата наша ќе ни биди планината, а

брат, сестра, посестрима и мајка ќе ни биде оружјето“ (исто, 291).
Во продолжени следува песната која ја пее Ѓеорѓија Лажо:

„Ми заплакала, ѓиди, Стара Планина,
Шо ја дочеула, ѓиди, Пирин Планина.
Ај што ми плачиш, ѓиди Старо

Планино?

Как да не плачам, ѓиди, Пирин

Планино:

секое лето, ѓиди, буљук кумити,
оваа година, ѓиди, девет буљуци,
девет буљуци, ѓиди, сè Македонци,
напре му оди, ѓиди, Иљо Војвода ...“ (исто, 292).

Потоа следува песната и на Спиро војвода, па подготвени зами-
нуваат. Во четвртиот чин се случува убиството на Кучук Сулиман.
И покрај тоа што во насловот стои дека драмата е од пет дејствија,
била печатена во продолженија, таа завршува со четвртиот чин.
Дека драмата е завршена оценуваат и В. Илиќ и Г. Тодоровски, на
што Б. Ристовски (исто, 391) додава дека постои смисла и за пети
чин, иако како конфликт и како тема драмата е наполно заокружена
и со четвртиот чин.

Во драмскиот текст, Цепенков доста користел и поговорки од-
носно изреки кои се употребувале во секојдневниот живот, како
„Наведната глаа, сабја не ја сечит“; Живот е мила дури гледаат
очите бело видело“; „Водата спие, душманот не спие“; „Ќе одам,
да не појдам со здравје“; „Клин – клин тера“; „Коа игра мечката
у комшијата, ќе игра и у тебе“; „Коа нашол село без кучиња, без
стап си оди“; „Многу било – малце останало“; „Дур сме овци,
секој ќе не стрижи и ќе нè молзи“; „Бели пари, за црни дни“; „За
волко зборуваме и волко на врата“ итн. со кои му дава динамика
на дејствието.

За Воислав Илиќ драмата *Црне Војвода* претставува коректен
литературен обид, „конечно добар“, со што Цепенков му се при-
дружил на Војдан Чернодрински; дека со неа дал придонес во маке-
донската литература, му дал културна обработка на македонскиот
јазик и фиксирал национална етика и занес (Тодоровски 1974: 70).

Според Гане Тодоровски (исто, 71-72) „Лоцирана тематски во
оној значаен временски премин од индивидуален бунт кон колек-
тивна револуционерна акција, драмата на Цепенков го користи
конфликтот помеѓу поробениот и поробувачот, како своја основ-

на содржинска и фабуларна рамка. ... Цепенков гради сопствена визија на отпор, којшто сепак е колективен и организиран чина не одмаздничка индивидуална акција или експлозија на одделен револт. ... Може да се каже слободно дека Цепенковата драма за Црне Војвода е своевиден политички трактат на македонската одбрана против долговеквниот потисник“.

Што се однесува до ликовите Г. Тодоровски (исто, 74) смета дека отсутствува психолошкото нијансирање и дека тие се црно-бело претставени, односно дека едните се позитивни а другите негативни херои. В. Илиќ пак го констатирал отсутството на ликот учител, селски, народен, што ќе можел да биде толкувач на револуционерните настани и дека на тој начин се бранел само голиот живот, социјалниот интерес, достоинството и честа.

Но сепак би додала дека ликот на жената, како во поезијата така и во драмава, е интензивно предаден и тоа преку ликот на мајката Мара и на нејзината ќерка Тода, кои даваат силен отпор и непокор. Мара дури е похрабра и поодлучна и од својот маж Митре; Мара: „Море де, бре домаќине, што се плашиш толку, биди маж. Еднаш ќе умри чоек; што ќе умрине утре, нека умрине денеска, ...“ (Цепенков 1972: 271). Тода: „... поарно да ме отепа, од што сум жива. ... Отруачка, тате, дај ми да се отрујам за да куртулисам од тој проклет ...“ (исто, 277-278). Исто така, при формирањето на братството, Мара е таа која ги бодри за да бидат јунаци, од братството да не се разделат, поради што ќе ги слави целиот народ „Чувте, синковци, за ошто плачи Македонија? Плачит за зулумите што ’и праат Турците и ве викаат вас јунаците ...“ (исто, 293). Воведувањето на женскиот лик, односно опејувањето и прикажувањето на македонската жена кај Цепенков сигурно е под влијанието на народното творештво. За тоа се пример и поемите од Григор Прличев, Евтим Спространов во кои жената има посебно место и посебни обележја.

Наместо заклучок

Марко Цепенков е македонската културна икона која го одбележа 19. век и 20. век. Тој е пардигмата по која се движеа многу културни процеси. Во моментот кога во 21. век имав чувство дека некако почна да отсутствува дедо Марко од нашите, посебно од животите на младите, еве ја чествуваме 100 годишнината од неговата смрт што ни овозможи да се потсетиме на неговото дело од сите аспекти и да порачаме да ни биде вечен спомен и инспирација Цепенков и неговото севкупно творештво кое го собирал

и го пишувал со години, како што и тој самиот ја искажал својата желба на крајот од својата *Авџиобиографија*

„Како што берат пчелите
Мед и восок по горите
И го носат в кошарите,
Сите да ’и напечатам“

Користена литература

- Аврамовска Наташа 2004: *Авџиобиографијата во македонскиот литературен 19 век*, ИМЛ, Скопје.
- Алексиев Александар 1976: *Основниоложници на македонската драмска литература*, „Минато, развојните тенденции и достигнувањата на македонската драмска литература“, Скопје.
- Алексиев Александар 1984: *Низ литературното минато и сегашност*, Култура, Скопје.
- Илиќ Воислав 1988: *Лице и маски*, НИО „Студентски збор“, Скопје.
- Конески Блаже 1981: *За македонскиот литературен јазик*, Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, Скопје.
- Македонски Никола 1887: *Македонски-сјлзи или Злоцастна Македонија*, Търново.
- Миронска-Христовска Валентина 2007: *Македонската ѝреродба*, ИМЛ, Скопје.
- Миронска-Христовска Валентина 2005: *Просветителството во Македонија*, ИМЛ, Скопје.
- Molero Dimitar 1993: *Drami*, Mislа, Skopje.
- Пенушлиски Кирил 1999: *Македонски фолклор*, историски преглед, Матица македонска, Скопје–Мелбурн.
- Прличев Григор 1974: *Собрани текстови*, приредил Тодор Димитровски, Македонска книга, Скопје.
- Прличев Григор 1993: *Водач ме ѝраќа џајковината*, избор, поговор и коментар д-р Наум Целаковски, Матица македонска, Скопје.
- Прличев Григор 1995: *Авџиобиографија*, Детска радост, Скопје.
- Ристовски Блаже 1982: *Пројави и ѝрофили*, 2, НИО „Студентски збор“, Скопје.
- Ристовски Блаже 1999: *Историја на македонската нација*, МАНУ, Скопје.
- Стефановски Ристо 1990: *Театарот во Македонија*, 1 том, Мисла, Скопје.
- Тодоровски Гане 1974: *Траќајати за сонцелубивите*, Култура, Скопје.
- Тодоровски Гане 1979: *Мајейсан мејган*, Култура, Скопје.
- Тодоровски Гане 1985: *Македонската ѝравосиоина*, Мисла, Скопје.
- Тодоровски Гане 1993: *Македонската литература 19.–20. век*, Детска радост, Скопје.
- Цепенков Марко 1972: *Материјали. Литературни ѝворби*, редакција: Блаже Ристовски, Македонска книга, Скопје.
- Цепенков Марко 1982: *Светиот на ѝриказните*, приредил Кирил Пенушлиски, Матица македонска, Скопје.

Маја Јакимовска-Тошиќ
Институт за македонска литература
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
jakimovska-tosic@gmail.com

ОД СРЕДНОВЕКОВНИОТ КНИЖЕВЕН ТЕКСТ ДО НАРАТИВОТ НА МАРКО ЦЕПЕНКОВ

Апстракт: Содржините на средновековните белетристички и апокрифни текстови, особено од периодот на XIV-XV век наваму, го отвораат процесот на проникнување на световната книжевност, која и понатаму ја развива средновековната поетика. Овие состави имаат придружна функција да ги пренесат творечките форми и содржини од древните источни, антички и западни книжевни искуства и традиции, но и да ги адаптираат кон христијанско-поучните тенденции. Голем дел од присутните мотиви во нив, организирани во циклуси од типот: мотиви за божјото правосудие, за продажбата на душата на ѓаволот, за гревот и спасението, за настанокот на светот според библиското и народното толкување, ќе ги проследиме низ мотивските трансформации во фолклорот и особено во мотивските колектирања и наративот на Марко Цепенков.

Клучни зборови: средновековни раскази, фолклорна традиција, мотивски циклуси, наратив, Марко Цепенков

Содржините на средновековните белетристички и апокрифни текстови, продуцирани во периодот од XIV и XV век па наваму, го отвораат процесот за проникнување на световната книжевност. Нивните книжевни содржини и понатаму ја развиваат средновековната поетика, што ќе биде одлика на македонската книжевна продукција создавана речиси до крајот на XVIII век. Овие состави имаат придружна функција да ги дистрибуираат творечките форми и содржини од древните источни, антички и западни книжевни искуства и традиции, но и да ги адаптираат кон христијанско-поучните тенденции, како дополнителни форми за зацврстување на ангажираните погледи и естетските расудувања (Велев, Јакимовска-Тошиќ 2007: 23). Нивните содржини на средновековниот читател требало да му ги откријат епизодите од непосредниот живот, од живата драма што се одвивала на земјата и меѓу луѓето. Таму ликовите се живи, а нивните соодноси во раскажувачката трансверзала имаат израз на лична постапка и расудување. Имајќи ја предвид богатата фолклорна традиција во Македонија, ваквата природа на расказите предизвикала проникнување и сраснување

со народното прозно творештво, поистоветувајќи се со структурната форма, но и со мотивите присутни во народната приказна.¹

Голем дел од присутните мотиви во средновековните раскази, организирани во циклуси од типот: мотиви за божјото правосудие, за продажбата на човековата душата на ѓаволот, за настанокот на светот според библиското и народното толкување, за дуалистичката космогонија, ќе ги проследиме низ мотивските трансформации во фолклорот и особено во мотивските колектирања и во наративот на Марко Цепенков.

Кратката форма на средновековните раскази придонела во нив да се изгради погуст содржински комплекс од понудената наративна претстава, во која е поместена цела галерија на личности и возбудливи настани, кои ги тангираат мотивите за гревот и спасението, за божјото правосудие, како и теми и мотиви од секојдневниот живот со јасна христијанска морализаторска поука. Веќе од XIV век наваму расказите стекнале понагласена популарност што се должи, пред сè на новото место што го здобиле во содржините на патеричките, панегиричките и на мешовитите антологиски зборници. Од друга страна, пак, нивното проникнување со народните приказни придонело тие да имаат популарна книжевна содржина, без која не можело секогаш да се состави репрезентативен антологиски книжевен зафат. Само за илустрација нека ни послужат содржините на Белградскиот зборник од третата четвртина на XIV век (Белград, НБ Стара збирка бр. 104), Тиквешкиот зборник од крајот на XV век (Софија, НБ бр. 677), Велешкото зборничче (Софија, НБКМ, бр. 45, Цонев II 667), Зборникот на попот Прибил од 1409 (Белград, НБ, Стара збирка бр.828, Св. М. 196), Букурешки зборник (Букурешт, Државен архив, бр. 740) и др. Особено значајни се примерите во популарниот Тиквешки зборник. Овие зборници во однос на мотивските преокупации ги содржи најкарактеристичните содржини на раскази, кои воедно биле и најраспространети во периодот на XIV-XV век: расказот за Адам и Ева, расказот за Еладие, за Мелентиј пустиножителот, расказите за Меркуриј и Евстратиј и др. што како мотивски пандани ги среќаваме во собирачкиот опус на Цепенков.

---

¹ Споредбени истражувања меѓу средновековните текстови и фолклорот во македонската литература врши Вера Стојчевска-Антиќ 1987: *Меѓу книжевен ѝтекст и фолклор*, Студентски збор, Скопје, 258-271; Ibid 1978: *Средновековниот ѝтекст и фолклорот*. Мисла, Скопје, 27-33, 209-242.

Поради тоа и самата тема ја доведуваме во директна врска со годинешниот јубилеј (1920-2020), кој се однесува на одбележувањето на 100 годишнината од смртта на нашиот истакнат собирач на народни приказни и кажувања - Марко Цепенков, кој завештува богата ризница на собрани и мајсторски интерпретирани книжевни содржини, чиешто публикување во почетокот на седумдесеттите години на XX век кај нас во Македонија², ќе има непосредно влијание врз развојот на современото македонско раскажувачко, а секако и врз драмското писмо. Истовремено во неговото собирачко творештво забележуваме сличности со повеќе доминантни мотиви присутни во библиските приказни и апокрифните состави, кои во неговиот собирачки опус ги среќаваме преку бројни варијанти. Причината ја гледаме во улогата на народното творештво, кое служело како важен потенцијал во долговековното запознавање на луѓето со библиските приказни и преданија. Така, В. Стојчевска Антиќ укажувајќи на значајните врски меѓу библиските текстови, настани, личности со фолклорот и со уметничките творби на светски и на македонски писатели, подвлекува дека историјата на општата светска книжевност, особено на европската, покажува континуирано содејство со библиските текстови, а бројните примери на тие релации докажуваат дека Библијата извршила големо влијание во европските култури (Стојчевска-Антиќ 1981:7).

Средновековните белетристички остварувања и апокрифните состави во својот развој напластувале траги од најстарите пагански, претхристијански и христијански времиња, коишто понатаму се користеле за создавање на бројни народни творби. Во нив, како и во творештвото на Цепенков, се забележуваат сличности со содржината на повеќето апокрифни состави, но сепак не би можело во потполност да се тврди дека тие ја дале основата на народните творби. Од друга страна, голем дел од традиционалниот фолклор: космогониските митови, приказните, песните, легендите, преданијата, пословиците, обредите, магиските формули, ритуали и сл., своите корени ги имаат во религискиот светоглед и во сакралната концепција на светот (Вражиновски 2006: 9). Народните приказни, преданија и легенди што ги среќаваме во собирачкото творештво на Марко Цепенков се интересни извори за запознавање со библи-

---

² Марко К. Цепенков 1972: *Македонски народни умотворби во десет книги*. Редакција: Кирил Пенушлиски (главен уредник), Блаже Ристовски (одговорен уредник), Томе Саздов (член на редакција). Македонска книга, Скопје.

ските содржини, но и со моделите на народните интерпретации на библиски теми.

Поради тоа велíme дека средновековните книжевни текстови оставиле видливи траги во македонското народно творештво. Врската меѓу христијанскиот светоглед и македонскиот фолклор најистакната е преку апокрифните содржини. Апокрифните текстови имаат јасен одраз во народната книжевност, бидејќи со своите содржини биле блиски до народните сфаќања, стремежи и интереси, но има случаи кога и во двата книжевни рода се јавуваат слични мотиви и обработки, за кои не може да се каже дека се во директен однос и меѓусебна врска, т.е. тие можеле да се појават и независно еден од друг (Антиќ 1978: 27).

Токму голем дел од народните умотворби блиски до апокрифните средновековни книжевни состави забележал, а со својата жива и непосредна интерпретација ги направил достапни и интересни за народот македонскиот собирач Марко Цепенков, којшто ја согледал нивната исклучителна вредност и старина. Ослободени од стегите на канонските норми, апокрифните текстови многу полесно ја задоволувале народната фантазија и љубопитност. Нивната широка прифатеност од народните маси извршила големо влијание врз развојните насоки на фолклорот. Затоа подвлекуваме дека односот и мотивските трансформации помеѓу средновековните текстови и фолклорот во македонската книжевна традиција може да се следи во плодното собирачко творештво на Цепенков. Религиозните теми во приказните доаѓале главно преку библиски, евангелски, хагиографски и други легенди и раскажувања, по пат на усно пренесување, како и преку разните еретички учења кои нуделе нови, поразлични гледишта на христијанската догматика. Цепенков во голема мера користејќи ја својата исклучителна креативност пренесувал и создавал нови возбудливи интерпретации, во чија основа се содржеле народните претстави, верувања и сфаќања. Како талентиран собирач и интерпретатор на народните приказни инспирирани од апокрифните раскази, тој умешно во нив вметнувал и сосема нови елементи присутни во фолклорот, интересни и блиски до вкусот и фантазијата на народните маси. Затоа и неговиот однос кон средновековните книжевни содржини, низ обрасците на нивната разработка во фолклорот, укажува на Цепенковата интенција за нивно циклусно групирање, што неговиот собирачки опус го прави податен за споредба и анализа на

мотивските трансформации меѓу средновековните белетристички состави и фолклорот. Ваков пристап во редактирањето на мотивските циклуси на Цепенков се врши системски мошне умешно во десеттомното издание на неговите собрани дела, што содржи и објавени, но и архивски материјали од неговиот собирачки опус.

Мошне провокативна и доста стара како мотив, што датира уште од првиот век п. н.е. ера, е темата за продажбата на човековата душа на ѓаволот, поврзана со првите луѓе во Библијата - Адам и Ева. Во третото поглавје од Првата книга Мојсеева (Битие – Genesis) се наведува: „Ти раѓаш, жено, со страдања и болка. Копнееш по мажот свој и тој владее со тебе. Зарем не сфаќаш дека си ти Ева? Таа сè уште живее на овој свет, како казна Божја за твојот пол. Затоа живеј, бидејќи мораш, како виновна. Ѓаволот е во тебе. Ти си таа што ја напушти заповедта за Дрвото. Ти си прва што го напушти Божјиот закон. Ти си таа што го измами мажот, кому ни Ѓаволот не знаел како да му пристапи. Лесно го совлада него кого Бог го создал според својот лик. Тебе смртта ти е наслада, за што дури и Синот Божји мораше да умре“.³ И во апокрифните разработки ги следиме настаните во кои Адам бил принуден да му ја отстапи со потпис својата душа на ѓаволот. И тука започнува душевното прогонство на човечкиот род поради грешните постапки, причина за отклонувањето од идеалната, божествена норма.

Во апокрифниот текст за Адам и Ева согледуваме една проширена фабула низ која се доразвиваат односите во доменот на човечката и божествената сфера на постоење и однесување. Раскажувачот има тенденција да ја потенцира грешната женска природа, и воопшто грешната човечка природа, за што се потребни фатални искупувачки практики и ритуали, кои во одредени случаи можат да се разрешат исклучиво со посредство на врховното божество, на самиот Исус. Но, во апокрифот имаме еден значен момент, кој отсутствува во канонскиот текст. А, тоа е правото на Ева да зборува низ еден вид сопствена исповест. На смртната постела на Адам, Архангелот ги донел трите фиданки, од кои направил венец за главата на Адам. Тогаш Ева ги повикала своите деца и внуци, и им ја *раскажала* својата сторија во која била измамена од ѓаволот, кој се претворил во светол ангел и ја убедил да јаде од разумното дрво, од кое таа му дала и на Адам, а по престапот се осознале

---

³ I, 1-2, Sources chrétiennes 173, Marie Turkan, (Paris, 1971) (Carthage, околу 202)

голи и биле изгонети од рајот. Но, овој момент е исто така значаен и заради активното учество на Ева во „усната“ трансмисија на настаните во текстот. Тоа зборува за извесна *демократизација* над пропишаните норми за женската исклученост од правото на проповед, забележано во раскажувачката постапка на апокрифните текстови, блиска по својата природа до народната интерпретација (Јакимовска-Тошиќ 2017: 113)

Според христијанското сфаќање улогата на Исус ќе се одвива во таа насока, тој како врховно божество во дуелите со ѓаволот да успее да го поништи документот /завештание, симбол на првото човеково предавање на ѓаволот. Во словенските апокрифи се наоѓаат повеќе варијанти во кои Адам мора да му даде запис на Сатаната дека е негов, за да може да ја ора земјата, мотив што веројатно настанал под богомилско влијание, според кое учење небото му припаѓало на Господа, а Земјата на ѓаволот. Одгласи од овие апокрифи наоѓаме и во собирачкото творештво на Цепенков, каков што е случајот со приказните од Прилеп: „Господ кога испади Адама на раја“ (бр.141) (Цепенков 1972, к. 4: 11-13), „Адам и Ева истерани од рајот“ (бр.142), (Цепенков 1972, к. 4: 13-15) „Дедо Адам и баба Ева истерани од рајот“ (143), (Цепенков 1972, к. 4: 16-20), каде Адам ја продава душата заради правото да ора и да се прехранува. Постапката со записот од раката на Адам го илустрира Цепенков: „Думале, шестале со жената си и се склониле, та му дал Адам еден сенет од раката, пишан на една плоча со крв од снагата од Адама. Ја зел плочата ѓаволот и ја клал долу под казано во пеколот. Стојала тамо и сите луѓе што умираа, сите во казано од вечната мака одеа, па дури отишол Ристос во вечната мака и ја окршил плочата што беше ја дал Адам наместо сенет.“ (Цепенков 1972, к. 4, 13). Во друга прилепска приказна Адам ја продава душата заради светлината: „Е, Адаме и ти, баба Ево, видовте оти ви донесов виделина. Виделото е мое, ама и темницата е моја. Ако ви дојде пак темница, ич да не се боите, чунки јас сум господар на темницата“ (Цепенков 1972, к. 4: 18).

Во овие народни приказни сликовито е доловен односот на ѓаволот кон првите луѓе Адам и Ева, подвлечено е уверувањето за поседништвото на ѓаволот над Земјата, кое произлегува од дуалистичките учења и особено од богомилството космогониско сфаќање. Потпишувањето на записот изнуден од страна на ѓаволот е во директна врска со мотивите за продавање на човековата душа,

со што човекот станал негов поданик, што како мотив е популарен и во средновековните и во фолклорните разработки.

Еден од најпопуларните средновековни раскази за продажбата на душата на ѓаволот е „Слово на Великиот Василиј како избави Човека од дијавола“ (во Тиквешкиот зборник, во Белградскиот бр.104), олицетворен во главниот јунак Еладиј, кој својата душа му ја продава на ѓаволот за да ја добие убавата Корасија за жена, во чија куќа самиот тој слугувал како роб. Директен одраз од овој мотив во македонскиот фолклор со исти имиња и настани не наоѓаме, но среќаваме слични обработки. Слична тематика обработува приказната забележана од Цепенков: „Еден човек се потпишал под ѓаола да се обогатит“ (227), од која го издвојуваме делот со потписот при отстапување на душата на сиромавиот на ѓаволот: „Изваил ѓаволот една книга и му зел потписот; му удрил на бутот одзади еден арен муур, та го испуштил по ѓаола. Од тој саат ватил сиромаиот сè да се обогатуат и да напредуат, со стока, со пари Туна и Сава. Арно, туку не бил веќе рисјанин, чунки кога дошла света недела и отишол в црква, едно да влезит во вратата и му се јавил еднорогиот со роговите“... (Цепенков, 1972, кн. 4: 236).

Губењето на правото за влез и присуство на света литургија во црква се среќава и во апокрифната и во народната варијанта. Во првиот случај Еладиј со помош на Василиј Велики и со долги покајувачки практики успеал да се врати во божјото стадо, а во народната приказна сиромавиот потонал со своите гревови во пеколот. И во битолската варијанта „Младиот роб што се побратими со ѓаволот“⁴, во манир на онародено раскажување на истата тема, се нагласува поучната димензија, каде што врвот е покајувањето. Текстовите во кои се разработува мотивот за продажбата на човековата душа на ѓаволот во апокрифна и во фолклорна разработка, претставуваат вистинска можност за проследување на врските и надополнувањата меѓу средновековната книжевност и фолклорот, преку нивното често транспонирање и проникнување.

Во директна врска со овие мотиви се и сижетните разработки во кои се интерпретира дуалистичкото космогониско сфаќање за вечниот антагонизам меѓу добрата сила (Господ) и злото (Ѓаволот), присутни преку бројни варијанти и во апокрифите состави и во народните приказни. Со вешти интерполации богомилите ги

---

⁴ *Волишебни приказни*, 1968, Скопје. СбНУ, XIV, 9-14

исправале и дополнувале автентичните апокрифни текстови, па преку нив лесно ја ширеле својата верска и политичка идеологија. Од друга страна, приказните како жанр се многу погодни за имплементација на космогонии од старите дуалистички визионерски учења и апокалиптики, каде средишно место има верувањето во нова космичка револуција, кога Господ ќе ги победи неправдите создадени со феудалниот поредок и ќе создаде нова заедница на рамноправност, љубов и слобода. До фолклорните разработки блиски се богомилските ставови, определени со умерениот дуализам, каде редовно победува доброто олицетворено во Господ, а ѓаволот се јавува како второстепена сила.

Од апокрифните состави со космогониско-апокалиптична ориентација, присутни во македонската средновековна книжевна традиција особено интересни се: Тивериадското море, Откровението на Варух, Видението на Енох. Овде спаѓа и *Тајнаџа книга* во литературата позната како *Јованово* или *Лажно евангелие*, која припаѓа кон апокрифната литература во поширока смисла на зборот. Таа е слична на другите апокрифи со апокалиптична и визионерска содржина, но е со послоевита природа, со многукратни значења и односи. Во содржински поглед таа ја опишува предисторијата на создавањето на светот, самото создавање и ја открива идната историја на човечкиот род, при што христијанските сфаќања се мешаат со нехристијанските, а доминира темата за седумвековното владеење на Сатаната над човековиот род, потенцирањето на докетистичката природа на Исус Христос, а патот кон небесното царство водел преку ужасни земјени и космички катаклизми, кои означуваат крај на еден космички циклус и почеток на нов (Драгојловиќ 1974: 514). Во таа седумвековна/седумилјадна поделба на човечката историја, судбинска пресвртница даваат две епохи – шестата која го означува доаѓањето на Исус на земјата и седмата која го означува крајот на сатанското царство. Новата епоха, златниот век, започнува со крајот на седмиот милениум од човечката историја (Јакимовска-Тошиќ, 2013: 122). Митот за златниот век, за миленарниот сон на стариот Ориент, кај средновековните дуалисти добива неверојатни размери.

Апокрифот „Видението на Исаија“ открива ред елементи кои биле мошне привлечни и користени од богомилите, кои верувале дека сознанието за устројството на светот доделено како привилегија во доживеано искуство на старозаветниот пророк Исаија,

наводно можеле да го достигнат и совршените богомили, кои во состојбите на екстаза стекнувале способност да ја предвидат иднината на човештвото и да ги осознаат божјите таинства. Изложувањето на Исаија ја содржи основната богомилска верска идеологија: на земјата /„на тврда“ бил исфрлен Сатанаил, подоцнежниот творец на земното царство, кој води постојана борба против благочестивоста, а борбата треба да заврши со победата на доброто, што ќе го донесе Исус Христос, кој ќе слезе на земјата преобразен во човек, за да му суди на земниот кнез. Особено за богомилските и за средновековните сфаќања е важна посетата на Исаија на Горниот свет, на Седумте небеса исполнети со интересни сцени, каде на седмото небо се појавил во необјаслива сила самиот Господ – единствениот почеток, а на небесата се најавувало непријателството на синот божји кон ѓаволот, кој во духот на умерениот дуализам ќе биде совладан со победата на доброто.

Во собирачките интенции на Марко Цепенков исто така се забележува трагањето по овие мотиви присутни во народните разработки. Мошне интересни се забележаните приказни: „Зерзевулот кога го истерал Господ од рајот“ (219) (Цепенков 1972, кн.4: 219-221), „Сатаната му се спротивставил на Бога, но бог страшно го накажал“ (140) (Цепенков 1972, кн.4: 7-11), каде во разработката на мотивот најнапред двете создавачки сили се прикажани рамноправно, односно дека Господ и Зерзевулот во прапочетокот живееле заедно. Но, Зерзевулот посакал да е рамен на Бога, и тогаш „Господ го истерал заедно со неговите ангели од рајот и ги проколнал да бидат црни и темни, а седењето да им биде во вечна мука. Зерзевулот од вечна мука го гледаше рајот и му беше многу мака“ (Цепенков 1972, кн.4: 219). Зерзевулот се обидел да изгради рај еднаков на божјиот, како и висока кула со која сакал да го уништи Господа (мотив присутен и во апокрифот „Откровението на Варух“, сврзан со градењето на Вавилонската кула). Во приказните доминира умерениот дуализам, бидејќи Господ ќе ги совлада сите пакосни и зли намери на Зерзевулот/Деница (именување на злото во втората приказна), при што дефинитивно ќе триумфира добрата сила. Деница му завидува на Исуса, особено на Адам и Ева, бидејќи имаат божествено потекло. Во приказната големиот Краса, поттикнат од Деница, се преправил во змија и ги соблазнил првите луѓе да загризат од забранетиот плод. Адам и Ева биле протерани од рајот, но Господ ги благословил, а Деница

со завидливите ангели биле протерани од небото. Одмаздата на Господа може да сè сфати како јасен богомилски став, со тоа што во втората приказна преовладува уште поумерен дуализам. Тој најверојатно е последица на народните разработки кои под влијание на христијанскиот миоглед и интенцијата за силна морализаторска поука, ги ублажувале изострените дуалистички противречности.

Богомилска идеолошка тенденција содржат и расказите сврзани со мотивот за создавачката постапка на Сатаната при садењето на лозата во рајот. Преку неа подоцна ќе биде извршен првиот човечки грев. Овие содржини се во непосредна врска со споменатиот апокрифен текст за Адам и Ева. На смртната постела на Адам во 930 година, архангелот донесол три фиданки, во кои Адам го препознал посаденото забрането дрво во рајот. Во овој апокрифен текст јасно се забележуваат дуалистичките тенденции на богомилите, кои ги среќаваме вметнати и во приказните на Цепенков, како што беше и во приказната „Сатаната му се спротивставил на Бога, но бог страшно го накажал“, особено околу потенцираното сфаќање дека Ѓаволот е господар на земјата, а господ – на невидливиот свет, но на Ѓаволот во фолклорот му се дава улога на второстепен творец.

Според разновидните варијанти во македонскиот фолклор, при конечното разделување на господа од Ѓаволот, преку меѓусебна спогодба тие ги делат луѓето – мрвите му припаѓале на Ѓаволот, а живите на Господа. Ѓаволот постојано дејствува да придобие на своја страна што е можно повеќе од луѓето, кои би живееле грешно, според неговите заповеди. Бројни се варијантите од овој мотив во собирачкиот опус на Цепенков, интерпретирани во жива, интересна и динамична содржина: „Човекот што ја изеде ќерка му од Ѓаволот како јаболко“ (221) (Цепенков 1972, кн.4: 221-224), „Ѓаволот што ќе оженеше 40 калуѓери“ (235) (Цепенков 1972, кн.4:255-261), „Ѓаволот што влезе меѓу тројца верни пријатели“ (230) (Цепенков 1972, кн.4:241-243), Ѓаволот и ортакот негов“ (238) (Цепенков 1972, кн. 4: 270-274), „Неблагодарниот клисар што запали кандило на сатаната“ (241) (Цепенков 1972, кн. 4: 280-285). Во приказните Цепенков го предочува дејствувањето на Ѓаволот во ниските сфери на однесување, расејувајќи меѓу луѓето ниски страсти: завист, омраза, лукавство, пакост, гнев, кавга, сè со цел човековите души да му припаднат нему и да ги внесе во што поголем број во светот на „вечната мука“. До израз доаѓа слабата човечка природа, лесното потпаѓање под влијание на нечесните сили, а во некои случаи Ѓа-

волот поседува речиси изедначени особености со светците, успевајќи во постојаната намера да придобие „еден човек повеќе“. Од примерите се заклучува дека Цепенков забележал стари и значајни варијанти кои ги одразуваат богомилските космогонии, раскажани на непосреден и динамичен начин, живо распространети во периодот на неговата собирачка активност во прилепскиот регион.

Во однос на мотивите кои се однесуваат на божјото правосудие наведуваме два интересни средновековни раскази содржани во популарниот Тиквешкиот зборник - за Мелентиј пустиножителот и расказот за Евстратиј. Во словенската средновековна книжевност текстовите на двата раскази достигнуваат помала распространетост во однос на бројноста и варијантите на слични мотиви присутни во народното творештво речиси кај сите народи. Но, затоа пак, сюжетите од овие текстови повеќе се познати во светската книжевност на Исток и Запад, и тоа како во писмената така и во усната традиција (Тиквешки 1987:169).

Мотивот од циклусот раскази за Мелентиј, што во Тиквешкиот зборник се среќава како „Слово за Мелентиј пустиника“, сака да даде појаснување на бројни незакономерности во природата и во животот, каде што одговорот на редица нелогичности што ги нуди животот се толкуваат со помош на божјото правосудие. Одговорот на сите неразрешливи мистерии и нелогични ситуации се барал во тајниот Господов суд, кој единствено можел да проникне во суштината на човечките односи и (не)логични постапки. Мелентиј како пустиножител, кој живеел во пештера 20 години бил сведок на настан со трите патници кои поминале крај еден извор во сторијата за забораеното злато, во која на чуден начин се разјаснила ситуацијата околу наградата (во злато) за едниот патник и на наизглед неправичната смрт на другиот. Ваквиот интересен и популарен мотив секако дека го среќаваме и во раскажувачката постапка на Цепенков. Познати се неколку приказни во неговиот опус на иста тематика: „Свети Илија кога гледал големи неправии на земјата“ (184) (Цепенков 1972, кн.4:132-136), „Посникот и големите човечки неправди“ 201 (Цепенков 1972, кн. 4:175-178), „Ангелот божји и сиромавиот терзија“ (173) (Цепенков 1972, кн. 4:102-105), „Свети Илија и Господ“ (187) (Цепенков 1972, кн. 4:142-144). Најблиска варијанта до Тиквешката верзија е втората наведена приказна за посникот и човечките неправди, кои меѓу себе покажуваат голема содржинска сличност, одраз на влијанието на овој апокриф врз

македонското народно творештво. И во оваа приказна посникот се чудел на неправдите што ги видел во врска со настаните со трите патници покрај еден извор. Мотивот бил особено популарен бидејќи се поврзувал со човечката потреба за толкување на навидум неправедните животни ситуации и судови, за непредвидливите и апсурдни судбински пресвртници, од кои се изведуваат сознанијата дека божјите дела се таинствени, непознати и нејасни за обичните луѓе (Стојчевска-Антиќ 1987:123-126).

Слична е ситуацијата и со расказот за светиот Евстратиј, чишто мотивски трансформации повеќе се согледливи во уметничката литература и во фолклорот во источните и западните литератури. Во него е разработен средновековниот мотив за убиство на родителите, без знаење за роднинската врска. Додека во сличните верзии кај другите народи преовладува мотивот за предодреденоста на случката, како во случајот со Едиповата историја, во текстот од Тиквешкиот зборник судбинскиот момент не е апострофиран (Антиќ, 1978:234). Во многубројните верзии на расказот, варира името на главниот јунак. Централното сиже во светската литература се движи околу историјата на легендата на св. Јулијан. Тој прави обиди да го избегне прореченото злосторство, кое сепак се случило, па за да го искупи гревот отишол да се подвизува во пустина и станал светец. Во расказот доминира уште еден мотив, согледан преку силата на окажувањето, со што се опростува и најголемиот грев. Популарноста на овој мотив се согледува во многубројните народни творби и варијанти присутни во македонскиот фолклор. Интересно е што наведениот мотив низ примери во јужнословенскиот и македонскиот фолклор ќе му се припише на св. Илија⁵. Во македонската средина вакви варијанти на мотивот се среќаваат во современиот фолклор, каков што е примерот со мариовската приказна „Кажувањето на свети Илија и грмењето“ (Стојчевска-Антиќ 1987:106). Можно е варијанти на овој мотив во македонскиот фолклор да постоеле и порано, бидејќи голем дел од народните творби останале неидентифицирани, за што доказ е опстојбата на мотивот во културната меморија на мариовскиот регион, од каде Цепенков црпел изворна граѓа.

---

⁵ Многубројни варијанти на мотивот претставува В. Антиќ.-В: Средновековните..., стр.103-110.

Впрочем, во собирачкиот опусот на Цепенков среќаваме бројни примери поврзани со св. Илија (каков што е случајот и со примерите за божјото правосудство), чијшто култ мошне рано се проширил од Византија во средновековната македонска традиција. Народот вршел проширување и онародување на мотивите сврзани со неговиот култ, што се доведува во врска и со последната мотивска разработка. Овде св. Илија прелажан од ѓаволот по грешка ги убил своите родители, мислејќи дека се работи за неговата жена и нејзиниот наводен љубовник. За својот грев плаќал големи испувања (вршел трње гол и бос три години, потоа пренесувал уште три години луѓе преку река, за потоа Господ да го назначи во Громовник). Сето ова сведочи дека популарноста на св. Илија довела до развој на појавите поврзани со неговата претстава во фолклорот преку онародена постапка во креацијата на ликот, кога му се проширувал опсегот на особености преземани од други популарни ликови, присутни во народната традиција. Овде согледуваме негова поврзаност со историјата на средновековниот јунак Јулијан и со популарниот мотив за убиство на семејно блиски луѓе без знаење за роднинската врска, што како мотив е присутна и во македонската современа литература - во драмското остварување на Ристо Крле „Парите се отепувачка“.

Речиси сите споменати мотиви ги среќаваме во собирачкиот опус на М. Цепенков, којшто ги селектира и развива во интересни, разновидни, живи и непосредни сцени, што со својот специфичен наративен образец и со етичката димензија сугестивно делувале врз обичниот човек. Во неговото дело речиси и да нема мотиви што не се поврзани со средновековното белетристичко творештво, за што показ е богатиот творечки и раскажувачки опус на авторот. Не случајно А. Прокопиев во своето излагање „Кои се македонските прозни класици?“, водечкото место му го отстапува на М. Цепенков, образложувајќи дека ваквата евентуална определба може да се поврзе со долготрајното влијание на неговото дело врз генерации читатели, на неговата несмалена актуелност низ временскиот проток и селекција, низ неисцрпноста на читателското внимание (Прокопиев, 2019:214-215). Во случајов веројатно ни самиот Цепенков не верувал колкаво ќе биде неговото влијание, на неговите народни приказни врз низа значајни дела од македонски современи автори, драматурзи и раскажувачи. Да се навратиме на размислувањата на Прокопиев за референтноста на делата кои про-

излегуваат од перата на „класик“, за кои вели дека ја задржуваат својата градителска функција во идните рецепции кај книжевната критика и кај публиката, што како став може да се примени и за современите критички согледби за делото на Цепенков, дело што непосредно го премостува просторот на заемното проникнување на македонскиот фолклор и современата македонска поезија, проза и драма.

Користена литература

- Антиќ Вера 1978, *Средновековниите темпови и фолклорот*, Мисла, Скопје, 27-33, 209-242.
- Велев Илија, Јакимовска-Тошиќ Маја 2007: „Средновековниот расказ и македонската книжевно-творечка традиција“. *Македонскиот расказ*. Зборник на трудови од научниот симпозиум (13-14 мај 2005 година), Институт за македонска литература, Скопје, 23-31.
- Вражиновски Танас 2006: *Македонска народна Библија*, Матица македонска, Скопје.
- Драгојловиќ Драгољуб 1974: *Бојомилство на Балкану и у Малој Азији* I, Београд
- Јакимовска-Тошиќ Маја 2013: „Средновековниот пат на Тајната книга“. *Книжевни и културни модели во македонската средновековна литература*. Соларис-принт, Скопје.
- Јакимовска-Тошиќ Маја 2017: „Женскиот принцип во библискиот и во раскажувачкиот корпус на средновековната македонска литература“, *Proceeding from the Ninth Macedonian-North American Conference on Macedonian Studies: The South East European Studies Association, Balcanistica, Volume 30:2, The University of Mississippi*, 107-122.
- Прокопиев Александар 2019. „Кои се македонските прозни класици?“ *Културата на распродажба*, Институт за македонска литература, Скопје, 213-217.
- Тиквешки зборник*. 1987. Превод и предговор: Блаже Конески; коментари: Вера Стојчевска-Антиќ. Скопје: Мисла.
- Стојчевска- Антиќ Вера 1981: *Навраќања кон Библијата*, Македонска книга, Скопје.
- Стојчевска-Антиќ Вера 1987: *Меѓу книжевен темп и фолклор*, Студентски збор, Скопје, 258-271
- Цепенков К. Марко 1972: *Македонски народни умотворби во десет книги*. Редакција: Кирил Пенушлиски (главен уредник), Блаже Ристовски (одговорен уредник), Томе Саздов (член на редакција). Македонска книга, Скопје.

Димитар Пандев
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
d.pandev@flf.ukim.edu.mk

ОДНОСОТ НА ВАСИЛ ИЉОСКИ КОН ДЕЛОТО НА МАРКО ЦЕПЕНКОВ И МАКЕДОНСКАТА ПИСМЕНА ТРАДИЦИЈА ВООПШТО

Апстракт: Васил Иљоски (1902 – 1995) биографски и творечки претставува мост меѓу незгаснати искри на македонската преродба и револуционерна борба и првите заложби за македонска државност, остварени преку кодификацијата на македонскиот јазик и неговата слободна употреба во македонската литература. Особен е неговиот придонес во пренесувањето на колективната меморија од времето на Преродбата и револуционерната борба до македонските генерации родени меѓу двете светски војни (преку неговиот влог во македонското учебникарство), како и во трансформацијата на колективната меморија во неговото книжевно дело по Втората светска војна.

Целта на рефератот е да го скицира неговиот влог во реафирмацијата на делото на Марко Цепенков (особено на „Силјан Штркот“ во македонската литература) и на трансформацијата на ликот и подвигот на Кузман Капидан во неговото драмско творештво.

Клучни зборови: традиција, кодификација, реафирмација

Васил Иљоски (1902-1995) е првиот македонски филолог преку чии заложби за македонски јазик и литература македонската културна јавност, особено младото поколение, тогаш на школска возраст, веднаш по ослободувањето, во 1945 година, се запознава со ликот и делото на Марко Цепенков.

Во тоа време Васил Иљоски е член на Комисијата за јазик и правопис при Поверенството за просвета и, бездруго, е еден од повозрасните меѓу сите учесници во завршната културна акција за дефинитивна кодификација на македонскиот литературен јазик, со сталожено издржан филолошки багаж и со јасен македонистички поглед за иднината на македонскиот јазик, кристализиран уште од неговите студентски денови и преточен во неговите драмски дела изведувани меѓу двете светски војни. (Дополнуваме: повозрасен од него е Георги Киселинов, а приближно на негова возраст се Ристо Проданов и Христо Зографски, кои се учесници само на

Првата комисија за востановување на македонскиот литературен јазик, азбука и правопис).

Веднаш по ослободувањето, Васил Иљоски е поставен за директор на гимназија, и заедно со Крум Тошев и Христо Зографов се составувачи на првите читанки по македонски јазик и литература.

Васил Иљоски воедно е анонимен составувач на првата книшка со надслов „Народни умотворби“ (1945) во која се поместени, според него како приредувач, најдолгата народна приказка „Силјан Штркот“ и најдолгата народна песна „Кузман Капидан“, кои се „меѓу најубавите творби во нашата народна литература.

Во предговорот, Иљоски ги дава и основните податоци за запишувачот на *приказката* М.К. Цепенков, но и за себеси, за својот однос кон неговото творештво: „Запишувачот на приказката М.К. Цепенков, од кого имам запишано многу народни творби. ни дава класичен, совршен јазик и стил, а во оваа приказка уште и осет за по сложена композиција и психолошка анализа“.

А претходно дава и своја интерпретација на оваа приказка:

„Во приказката „Силјан Штркот“ на интересен и вешт начин се испреплетуе реалистичното со фантастичното. Строгиот морал на патријархалното друштво не може да измисли достаточна тешка наказанија за оние што се дрзнуат да не ги исполнуат неговите неписани закони. Да го накаже за непослушност и непотчинуењето на своите родители, народниот раскажувач го направи Силјана во – штрк. Така приказната е колку забавна толку и поучна, и по дух и тенденција се врзуе со средновековната верско-морална литература.“

Дека е приредувач на ова издание Иљоски се открива дури во 1979 година, на симпозиумот посветен на животот и делото на Марко Цепенков, кога на македонската културна и книжевна јавност не само што ѝ е достапно делото на Марко Цепенков во десет тома, туку и неговите творби претставуваат извор за нови литературни дела. Остварувајќи ја својата цел што си ја поставил уште во 1945 година Иљоски, потем над тридецениска неуморна творечка дејност, се открива себеси како иницијатор на заложбата „нашата народна литература... да влее во нашата млада литература здрави животворни сокоци, да и даде мотиви, обрасци, народен дух“.

Секоја една придвижена иницијатива не би била ништо особено, ако не е поткрепена со личен пример. Иљоски во тој поглед го одбира потешкиот пат: „Кузман Капидан“, барајќи можеби лик кој е

јунак во вистинската смисла на зборот, но и „сложено општество“, какво што било „охридското“ во првата половина на 19 век, со сложени односи кои не само во литературата туку и пошироко кај нас одамна се опфаќаат со поимот „глембаевштина“, нешто што Димитар Митрев го допрел, но не го доискажал до крај, а освен македонската театарска провинција, која веднаш по Иљоскиот „Кузман Капидан“ била расформирана и амортизирано аматеризирана (Зоран Пејковски, *Од аматеризам до професионален театар*, Битолски книжевен круг, 2020), ова дело на Иљоски никогаш не било сериозно сфатено. Но, затоа пак, оние што тргнале по патот на „Силјан Штркот“, имено, по цепенковскиот пат, не згрешиле. А Иљоски од Цепенков пред сè ја прифатил пословичноста, исполнувајќи го со неа комплицираниот перфиден полилог во „Кузман Капидан“.

Но, си вдахнал по нешто од Цепенков, – релативната долговечност распослана низ различни општествени формации, нешто што не им успеало ни на Цепенковите соврсници, како на пример на Константин Миладинов, а уште помалку на Иљоските, како на пример, на Кочо Рацин, роден во 1908 година, при сè, на различни начини им се преплетувале творечките биографии, во онаа смисла во која и Цепенков, нешто презел од Григор Прличев, а уште повеќе од неговиот прв биограф Димитар Матов, кој само дотолку опстоил на македонистички позиции, за да му го вдахне на Марко Цепенков правописниот македонизам, што духовно го презел од Темко Попов, кој исто дотолку опстоил на истите позиции, за да му биде колку што можел ангел-заштитник на Крсте Мисирков, барем до објавата „За македонските работи“, а Иљоски паралелно со Рацина ја имале можноста да ја осознаат македонската книжевнојазична матица, – Иљоски мимикриски да се вклучи во неа, а Рацин авангардно да ја осмисли и магесно да се заокружи во неа, имено, во димната шума на македонската револуционерна литература. Од тој пеколен вител кој многумина ги однел во неповрат, а некои по други патишта на животот (повеќето од нив застапени во книгите на Блаже Ристовски, „Македонскиот стих 1900-1944“, две книги (1980) и Македонскиот стих 1900-1944“, две книги (1980), „Пројави и профили од македонската литературна историја“, две книги (1982), неимоверно опстоил Васил Иљоски, вградувајќи се во нужниот чин на кодификација на македонскиот литературен јазик

и штедро принесувајќи ги во младата македонска македонската литература најубавите обрасци од народното творештво.

Првенствено, Марко Цепенков со „Силјан Штркот“!

Да прецизираме, апострофирајќи избрани извадоци во функција на нашава тема од неговите искажувања изнесени во вид на реферат на симпозиумот посветен на животот и делото на Марко Цепенков, одржан во Прилеп на 15-17 ноември 1979 година:

„Го читав Цепенков, како студент, првпат во време кога овде одвај ќе се пробиеше низ бариери на забрани печатен збор на македонски јазик, јазик за кој не само како литературен медиум, туку органски конституент на националната самобитност, – жедта и љубовта беа толку посилни, колку повеќе беше оспоруван, потискуван од наметнати туѓи јазици. (...)

...Беше тоа време кога со секакви средства, и рафиниирани и прикриено, и груби – отворено се оневозможуваше да се дојде и до она малку порано печатено на македонски јазик. (...)

За чудо и за среќа, спомненатиот софиски Зборник (Съборник за народни умотворения, наша забелешка) беше лесно достапен. Тој ми беше потребен во врска со трагање по литература за богомилското движење...

За Цепенков тогаш ништо не знаев. И одеднаш – над петстотини страници од него. Дело огромно по обем и драгоцено по содржина, во кое најдов не малку од она што ми беше актуелно и потребно: приказни, посебно легенди со дуалистички мотиви и елементи, – рефлекси од библиска, апокрифна и богомилска литература.

Но и многу поважно од тоа: македонски печатен збор.“ (Иљоски 1981:82-83).

Но, да му се вратиме на младиот Иљоски:

Во годината или некоја по неа, кога умира Цепенков, заборавен од сите што го знаеле, освен од своите најблиски, што ќе рече, кога одамна речиси сите заборавиле што направил, меѓу нив дури и Христо Зографов (инаку една од моите следни теми за елаборација на делото на заложбите на кодификаторите за македонските јазик и правопис), Васил Иљоски е меѓу првите ретки Македонци се запишува на новоотворената експозитура на белградскиот Филозофски факултет во Скопје, и тоа на Групата за „народни језик и књижевност“. Прв декан на факултетот е Тихомир Остојиќ, фанатичен вљубеник во граѓанската лирика, инаку докторант на Ватрослав Јагиќ. Основната теза на Остоиќ е дека јазикот се развива

токму преку овој вид лирика, популарна кај народот, независно од нејзините книжевни вредности. Љубовта кон граѓанската лирика од него ја преземаат и многумина други филозофи и филолози од скопското окружие, меѓу нив и Душан Недељковиќ, професор на истиот факултет, кој на малку варирана тема (граѓанскиот епос) е во комуникација со Кочо Рацин, кому пак омилена тема му е богомилството. Интерес за богомилството како студент пројавува и Васил Иљоски, кој така доаѓа до македонските богомилски приказни, кои директно го водат на самиот извор – Марко Цепенков.

Заборавот е надминат, континуитетот е продолжен.

Цепенков во тоа време не е меѓу проскрибираните, т.е. забранетите книги во тогашното Кралство, зашто таква книга не постои, таа е мимикрирана на страниците за Зборникот за народни умотворенија, од кај што ретко кој би го искамчил нејзиниот автор, па не е толку опасен како браќата Миладиновци, особено нивниот Зборник, ниту пак како „За македонските работи“ на Крсте Петков Мисирков, за кои постојат само фиши, но не и достапни книги.

Иљоски не го одбира патот на Тихомир Остоиќ, кој иако останал само една година на Филозофскиот факултет во Скопје (умира во 1821 година), неговата идеја оставила извесна трага во српската филологија, според наше мислење, особено, во комбинација со идеите на приредувачот на првото издание на „Ерлангенскиот ракопис“, Герхард Геземан (чија сопруга била блиска пријателка на Исидора Данкан, а тој еднодневен буресен другар со Сергеј Есенин), а делумно како српска или војводнска граѓанска лирика се споменува и во почетоците на македонската филолошка мисла (Харалампие Поленаковиќ, но Блаже Конески), Иљоски ги прифаќа идеите за врвни обрасци во една литература, теза која кореспондира со естетската лингвистика, и наоѓа своја поткрепа во тезата на Блаже Конески за јазикотворечките писатели. И како такви обрасци го понудува најдоброто од македонската народна литература „Силјан Штркот“ и „Кузман Капидан“. Македонската историографија (Блаже Конески) мошне бргу ќе докаже дека Силјан штркот е авторско дело на Цепенков, а нешто подоцна дека авторско дело е и Кузман Капидан (особено: Гане Тодоровски), имено, на луцидниот Христо поп Иванчев – Гроздин, од кого самиот Шапкарев, како што вели тој, ја запишал во 1875 година. А јас би дополнително петнаесетина години потем книгата на Бессонов и исто толку спроти македонската револуционерна борба. А ликом би го

замислил Гроздина небаре излезен од насловната страница на калики непрехожие, зборникот религиозни песни на Бессонов, со какви преовладува и зборникот на Шапкарев, а духом би го внедрил во идејната замисла на Охридскиот заговор, како еден од нејзините поттикнувачи, токму со прецизната детализација на подвигот на Кузман Капидан. И тука повторно се совпаѓаат во своите ставови и погледи и Иљоски и Конески. Иљоски за Цепенков вели дека „ни дава класичен јазик и стил“, а Конески за Гроздин вели дека „ја има кажано класичната верзија на песната за Кузман Капидан“. Се сложил ли со нивното сфаќање на „класичност“ Михаил Петрушевски е сосема друго прашање, чиј одговор се крие длабоко во делото на Григор Прличев. А Прличев им е инспирација и на Цепенков и на Шапкарев. Независно од сè друго што ги оптоварувало нивните животни патишта.

Да ѝ се вратиме и на првата македонска читанка „Одбрани четива за македонски јазик, во прв, втор и трет клас“, Државно книгоиздателство на Македонија (одобрена за печат на 31 декември 1945, објавена 1946) во која составувачите (конвој кодификатори: Иљоски, Зографов, Тошев), внесуваат голем број творби од македонското народно творештво, вклучувајќи ја и „Кузман Капидан“, но не „Силјан Штркот“. Колку и да сакале, чинам, не смогнале само од една причина: тематската структура на читанката. Силјан никако не можел да се вклопи во нивната поделба на „Светли идеали“, „Стари времиња“, „Искри во ропскиот мрак“, каде е сместен и „Кузман Капидан“, „Во пламенот на борбите“, „Работа, наука и забава“

Но, затоа во оваа читанка во блокот „Работа, наука, забава“ Марко Цепенков е застапен со „Народно суеверие“ извадок од текст кој започнува со три точки:

„...Ама и битолчани не се подолу од прилепчани и од велешани за со животворна икона, чунки и во Битола има една икона со лицето од Свети Наум.“

Ја има оваа читанка, во истиот блок, и народната приказка „Волкот и магарето“, запишана од Марко Цепенков, Сборник за народни умотворенија, III, преобјавена во Цепенков 2 (народни приказни, книги за животни, волшебни приказни), кај што е сместена и приказната за „Силјан Штркот“.

Со својот однос кон Марко Цепенков и кон македонското книжевно наследство, Васил Иљоски заслужува особена почит, што и тој ја имал кон сите што потем него се зафатиле посериозно со

делото на Марко Цепенков, особено кон Кирил Пенушлиски. Имено, Иљоски е автор на рецензијата – поддршка на предлогот за награда за животни дело на д-р Кирил Пенушлиски со истакнување извонредната заслуга – издаденото десеттомно дело на Цепенков, кое како инспиративен извор веќе се влева во современите текови на нашата литература, посебно драмската, со сценски адаптации.

Користена литература

- Народни умотворби* 1945: Силјан Штркот и Кузман Капидан, Издава Државното претпријатие, Скопје
- Иљоски, Васил 1981: „Прозата на Марко Цепенков – извор и инспирација“, Симпозиум посветен на животот и делото на Марко Цепенков, МАНУ, Друштво за наука и уметност – Прилеп, Скопје, с. 81-91

Искра Тасевска
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
iskra.tasevska@flf.ukim.edu.mk

ДРАМАТА ЦРНЕ ВОЈВОДА ОД МАРКО ЦЕПЕНКОВ КАКО ФЕНОМЕН ВО МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА

Апстракт: Специфичниот развој на македонската литература од 19 век е засведочен и во нејзините следни етапи, особено на почетокот на 20 век, односно во периодот кој Миодраг Друговац го нарекува „нова преродба“. Во тоа време се појавува драмата на Цепенков, како надоврзување на една скромна традиција, која главно се исчитува низ делата на Јордан Х.К. Цинот и Војдан Чернодрински. Нашиот труд е насочен кон анализа на специфичното обликување на драмата во македонската литература, почнувајќи од сценско-дијалошките игри и карактеристичната битова тематика, па сè до обидот за градење на метаисториски драмски регистар кај Цепенков. Раскажувачкото творештво на овој македонски автор, кој во својата автобиографија на несекојдневен начин го претставува сопствениот лик, прекршувајќи го низ обликувањето на настаните, сосема јасно ни укажува дека станува збор за писател кој е иновативен и чии начини на творење треба да се разгледаат подетално и повнимателно. Цепенков е длабоко вкоренет во македонската културна традиција, чија автентичност и посебност е неспорна.

Клучни зборови: Марко Цепенков, македонската литература во 19 и почетокот на 20 век, драма, културен идентитет.

Творештвото на Марко Цепенков (1829-1920) претставува импресивен показател за специфичниот развој на творештвото на македонските автори од 19 век, кој е во голема мера условен од општествените превирања и промени. Дејноста на Цепенков се протега низ два различни периоди, ако го земеме предвид условното разграничување на дејноста на авторите кои творат во 19 век, односно во првата, втората и третата третина на 19 век. И покрај тоа што временски Цепенков припаѓа кон втората книжевна генерација (Поленаковиќ 1989а: 14-15), која твори главно во втората половина на 19 век, наречена уште и генерација на преродбеници и учебникари, хибридноста на неговото творештво оневозможува да се промисли неговата дејност во еден ваков контекст. Тоа е секако резултат и на неговиот долг живот, кој му овозможил интензивно да твори и во последните децении на 19 век. Ваквите определби

се проблематични и кога станува збор за творештвото на Џинот, кого Поленаковиќ го смета за еден од претставниците на втората книжевна генерација, иако таа е, според неговите сфаќања, составена од „претставниците на романтизмот“. Доминантноста на оваа условно исцртана шематизација се согледува и преку фактот што творештвото на Цепенков во македонската наука е главно аспектирано од фолклористичка гледна точка, иако не е помало значењето и на неговото индивидуално творештво. Како што забележува Томе Саздов (1980: 129), песните на Цепенков, неговата автобиографија, „историската пиеса“ *Црне Војвода* и портретот за војводата Стефо Николов-Скендер „се корисен прилог во писмената, печатената реч од перата на нашите луѓе“. Цепенковата дејност подразбира потреба од нужно промислување на неговата средишна позиција „меѓу *новите* македонски преродбеници, поврзувајќи ги двете епохи и предвестувајќи ја следната, во која делотворно се чувствуваат ефектите на Илинденското востание и културно-лингвистичката програма на Крсте П. Мисирков“ (Друговац 1990: 37). Неговата дејност како автор може да се промисли и во контекст на „периодизациската определба *од фолклорот кон книжевноста*“, која најјасно го изразува специфичниот развој на македонската литература во овој период, но и во врска со подлогата која ја создаваат карактеристичниот жанр за македонската литература од 19 век – беседата (словото) и неговите практикувачи (Тасевска Хаци-Бошкова 2020: 377-378).

Цепенковата необична уметничка постапка нужно се согледува во врска со неговото чувство за „нијансирање на стилот спрема дадената ситуација“ (Конески 1967: 91), односно во функција на неговото специфично „изневерување“ на образецот (од фолклорот, но и од современиците). Таа истовремено го открива и начинот како низ свеста на авторот се преобликувала наследената традиција. Творештвото на Цепенков сведочи за мноштвото повеќенасочени релации, кои се осветлуваат низ пресекувањето на фолклорот и неговото индивидуално творештво, но и на црковната и апокрифната литература, од една страна и фолклорот, од друга. Како што забележува Тушевски (2009: 106-110), мошне се индикативни двата записи на Цепенков кои зборуваат за делењето на душата од телото, сметени во народните верувања, кои сведочат за популарноста на преписите од текстовите на Крчовски и Пејчиновиќ во втората половина на 19 век. Од една страна, записите на Цепенков

се сигурен показател за начинот како „апокрифниот религиозен текст, бил тој на Крчовски или не, послужил како основа да се исплете нов народен текст“. Од друга страна, тие се и потврда за творечката постапка на Цепенков, која на некој начин ги помирува спротивставените гледишта (канонското и апокрифното) под превезот на динамичниот исказ, вдахновен од народната агонистичка природа на јазикот и изразот. Потврда за фактот дека јазичниот израз на Цепенков претставува повеќе од едноставна стилизација на наследениот вербален шаблон, односно говорен жанр (Бахтин 1986: 428-430) претставуваат неговите обиди за запишување на „условните, тајни јазици“, кои го поместуваат широкото подрачје на поимањето на вербалното кон нејзините лиминални појави. Во таа смисла, неговата проза е, во суштина, специфичен „метод“, како што вели Конески, кој ги илустрира можностите и богатството на јазичниот израз воопшто.

Почетоците на драмското творештво во македонската литература

Скромните почетоци на македонската драма и театар во македонската култура од 19 век се обележени со несекојдневната појава на Јордан Х. К. Џинот, кој со своите „драмски обиди“ (Поленаковиќ 1989б: 90), односно „сценско-дијалошки игри“ (Тушевски 2003: 371) го иницираше развојот на драмското творештво во македонската културна средина. Користењето на мноштвото асоцијации и ре-актуализации на античкото наследство, присутни во овие негови дела, ги оправдува поимањата на неговото творештво во духот на „инцидентниот псевдокласицизам“ (Сталев 2001: 109). Тој феномен се гледа како резултат и на влијанието на српскиот дидактички театар, особено во врска со дејноста на Јоаким Вуиќ. „За потребите на својот Књажевско-сербски театар, во Крагуевац, Вуиќ *йосрбува* различни германски и унгарски театарски дела; од своја страна, пак, Џинот прави свои, *йомакедончени варијанџии* (...)“ (Друговац 1990: 48). Заднината врз која се исцртува појавата на творештвото на Џинот е првенствено природата на фолклорните претставувачки облици, како и неговото искуство од читањето на различните дела од црковната и световната литература на различни јазици (Шоптрајанов 1949: 56-119; Тушевски 2003: 377-386).

Зародишот на македонскиот театар коинцидира со појавата на градското училиште во Скопје, кое го организирал Џинот, откако бил повикан од страна на градските првенци да учителствува тука.

Тоа се случува во 1848 година, кога при црквата „Св. Богородица“ Џинот го отвора училиштето „со настава на македонски народен јазик“ (Кантарџиев 1993: 74). Тоа го потврдува и искажувањето на Тодор Димитровски (2004: 355), кој ја објаснува природата на јазикот на Џинот со фактот дека тој суштински се разликува од оној употребен во неговото „Објавление“ во „Цариградски весник“, кој е очигледно рецензиран и стилизиран. Иновативниот модел на наставата кој го вовел Џинот се гледа од наставниот план на училиштето, кој го објавил најпрво во 1851 година во „Цариградски весник“, дополнувајќи го и унапредувајќи го во 1852 година. Дејствувањето на скопското училиште е директен предуслов за почетокот на творењето и изведувањето на драмолетките на Џинот. Со оглед на фактот дека недостигаат податоци во однос на определувањето на времето кога почнале да се изведуваат неговите сценски игри, замислени како училишни пиеси, Поленаковиќ (1989б: 113) заклучува дека тоа било „во 1851 г. и неколку години потоа“. Вклученоста на учениците во тие изведби, како и различните костими кои се употребувале, сведочат за разновидноста на овој „театар“, во кој се влегувало бесплатно, но се собирало и одредена помош во форма на доброволни прилози.

Природата на дијалогските игри на Џинот, кои биле замислени првенствено како „разговор“ (што се гледа и од насловот на една од неговите драмолетки), се осветлува во поширокото подрачје на школската дидактика, која подразбирала изведување на поучителни дела со разновидна содржина. Во нив се видливи, покрај поучителните, и историските, митолошките, фолклорните и др. компоненти, што покажува дека Џинот се обидува, преку формата на дијалогот, да ги доближи содржините кои несомнено биле потешки за совладување за учениците. Во тој контекст, оптовареноста на учениците и обемноста на наставната програма (Конески 1987: 10-11) индиректно ја објаснува неговата опседнатост со подучувањето на учениците дури и во пиесите, кои се одраз на зародишот на неговото литературно творештво, како одглас на Хорациевиот принцип за спојувањето на полезното и убавото. Драмолетката *Басња*, кој Поленаковиќ смета дека била наменета за децата од пониските одделенија, првенствено поради нејзината структура, покажува дека моралистичките тенденции кај Џинот се примарни и доминантни. Тоа се забележува како од поставеното мото на почетокот, така и од необичното жанровско упатување во

насловот, што може да се разбере доколку се земе предвид влијанието од античкиот жанр басна и неговата достапност до помладите. Во таков манир е составен и почетокот на драмата (наместо формата на драмската дидаскалија). Линеарно отсликаните ликови служат за на крајот од текстот да се потенцира нужното отфрлање на мрзеливоста и лагата како непосакувани човечки особини. И покрај едноставноста, овој текст ја промовира важната инстанција за свесноста од паралелното постоење на „текстот и објектот“ (Ларсен и Естергард 1998: 116-117), која не смее да се заборави кога станува збор за еден драмски феномен, во кој рецепцијата на изведеното дело е еднакво важна како и движењето по лавиринтите на значењето и интерпретацијата.

Драмата на Цепенков како културен феномен

Појавата на Цепенковата драма *Црне Војвода* во 1903 година во весникот „Автономна Македонија“ коинцидира со крупните историски настани од тој период, како и со раните драми на Черндрински (особено со драмите *Македонска крвава свадба*, *Зло за зло* и *Робот и аџаџа*). Независно од фактот дали Цепенков се послужил, при составувањето на драмата, со народната песна за Црне Војвода или самиот ја создал таа песна и вметнал еден нејзин дел во драмата, импресивен е фактот дека Цепенков создал „наполно завршено дејство“, и покрај необјавениот петти чин (Друговац 1990: 40). Воислав И. Илиќ забележува дека петтиот чин, и покрај тоа што е најавен во жанровското определување на текстот на почетокот, не е нужен ниту во развивањето на дејството ниту во неговото претставување, првенствено поради тоа што „со паѓањето на Кучук Сулејмана, веќе нема што да се продолжува ни во себе ни во дескрипцијата“ (apud Тодоровски 2007: 304). Од гледна точка на развиеноста на дејството и ликовите, Тодоровски спори околу можноста да се зборува за вистински ликови во овој случај, иако се прави нивно суптилно нијансирање. Во еден од првите огледи за драмското творештво на Цепенков (од 50-те години на 20 век), Јован Бошковски ја потенцира „острата опсерваторска дарба“ на Цепенков, која го води кон создавање на плејада од ликови кои се отсликани вешто, како претставници на одредена средина, иако драмата е во суштина „обична драматизирана хроника“ (apud Тодоровски 2007: 300-301).

Обидот на Цепенков да ја збогати наследената традиција на фолклорните облици и драмолетките на Цинот се согледува првен-

ствено во неговиот потфат да се спротивстави на „силата на инерцијата“, која е доминантна во драмското претставување, како во однос на актерот така и во однос на драмското дејство (Руфини 1998: 92). Таа динамика на опозициите претпоставува суштинска сопоставеност на спектаклот (како феномен во општественото живеење на човекот) и драмското претставување, кој со своите облици и параметри ја потцртува разликата меѓу претставениот свет и светот на гледачот (Ларсен и Естергард 1998: 150). Цепенков тргнува од еден настан кој се случил во 1879 година во Прилеп, поставувајќи ја рамката на историското во драмата. Со тоа, дистанцата на прикажаниот свет од актуелниот момент е симулирана како на историски план така и во однос на претставените ликови, чии својства се проектираат и на заднината која се исцртува низ дидаскалиите. Во почетокот, дејството се сместува во куќата на попот Цеко во Прилеп, кој е жртва на злосторствата од Кучук Сулиман. Иако на оваа драма ѝ се забележува недостигот од конципиран лик на учител, кој би бил носител на прогресивните стремежи, сепак Цепенков тоа го компензира со ликовите на двајцата свештеници (попот Цеко и попот Петре), кои претставуваат вистински духовни учители и се спротивставуваат на силата на злосторникот.

Исказот на попот Цеко постулира своевидна експозиција во дејството, која ги врамува останатите ликови, промислени како претставници на едно специфично општествено милје. Злосторствата на Кучук Сулиман се основа за исцртување на ликот на Хаџи Пано, кој се претставува како олицетворение на богатите (чорбаџиите), но и на Спирос Црне, како единствен избавител и спасител на народот. Дијалогот ја потцртува неможноста на народот да дејствува за сопственото ослободување поради сплотеноста на Османлиите со богатите луѓе од градот, како и со локалните ограбувачи, што кулминира со смртта на попот која е претставена наивно и делува како да е дополнително вметната во структурата на текстот. Тоа може да се забележи и во дидаскалијата која симулира брзо изнесување на телото на попот, со цел да се овозможи појавата на Спирос Црне на сцената. И покрај тоа што следната сцена изгледа како моментно да се надоврзува на претходното дејство (со оглед на фактот дека Спирос Црне се појавува додека собраните граѓани се сè уште во куќата на попот Цеко), исказот на Хаџи Пано противречи на тоа. Тој факт може да се гледа како резултат од надвладувањето на раскажувачкиот стил на Цепенков, кој е надмоќен во

однос на неговата драмска вештина. „Знаиш, брату Спиро, колкаф голем голем срам е за нас рисјаните, целио Прилеп е наскрбен за попа Цека. А пак кога умре попо, овде се најдофме и кога душа даде и ни остаи на Бога на душа, да му бараме крајо на тоа куче Сулимана, да го сотриме. Веруаш, брате Спиро, оти от коа умре поп Цеко, секоа вечер ми иде на сон и ме моли да му бараме крајо на тоа куче“ (Цепенков 1974: 106).

Мотивацијата на Спиро Црне да дејствува против насилникот, во драмска смисла (како дел од проаиресисот, односно изборите на ликот), се потенцира тројно. Од една страна, прво се истакнува навредата од Асан во анот кој, како што вели Цепенков, сакал „со бабаитлак“ да ги истера Спиро и неговите пријатели оттаму. Употребувајќи ја оваа лексема од турскиот јазик (*babayığitlik*), која значи 'машкост, зрелост, храброст' (*Türkçe-Sırpça Sözlük* 1997: 96), Цепенков индиректно ја потенцира надмоќта на Спиро Црне, кој не го убива насилникот само поради тоа што во тоа време сè уште не се одметнал (односно не бил „качак“). Вториот поттик за дејствувањето на Спиро се однесува на формирањето на четата на Ѓорѓија Лажо и недостигот од војвода, како и на заштитата на Ѓорѓиевата посестрима, Тода. Третиот аспект на изборот на ликот да дејствува на соодветен начин се однесува на побратимот Славе и неговото страдање од Арнаутино, кој му ја грабнал жената. Овој настан упатува и на Спировото прво директно соочување со злосторниците, што е повторно потенцирано повеќе преку раскажувачката вештина на Цепенков отколку преку дијалогот на ликовите. „Седнуаким агата, туку му излегофме од врбушките со голи јатаани (во истото време тргна Спиро нож и почна да му кажуа како го секол) и му застапафме пред него и зад него, та почна Славе да го суди за дека му ја зеде жената и оти сакаше да го сечи со ножо (...)“ (Цепенков 1974: 108).

И покрај елементите на стилот кои ја фаворизираат раскажувачката постапка, Цепенков не ја заборава агонистичката природа на фолклорниот израз (Ong 2002: 43), која овде е носител на драмскиот потенцијал. Тоа особено се забележува во втората сцена, каде се сопоставуваат гледиштата на граѓаните, од кои еден дел се поврзани со идеите и дејствувањето на Спиро (Коне, Ѓорче, Илија). Наспроти нив, се постулира ликот на Хаџи Пано како еден од индиректните соработници во злоделата на Османлиите, кои се гледаат и како резултат на стравот на народот од бунтување и спротивставување.

Ова постапка на црно-бело сликање на ликовите, чии својства ги согледуваме подетално дури во овој контекст, Цепенков ја користи во функција на историскиот момент кој е отсликан во драмата (незадоволството и нерешената ситуација на Македонија по Берлинскиот конгрес), како и во врска со актуелниот момент кога се појавува драмата. Така може да се објасни поширокиот идеолошки контекст за кој станува збор, а кој се согледува и низ сопоставувањето на автентичната, домашна, македонска културна средина и бугарската. Како пример за таквата споредба можат да ни послужат исказите на ликовите, преку кои Цепенков алудира на македонското движење на отпорот и влијанието кое се шири преку „дедо Славејковата“ газета.

Вториот чин е обележан со менувањето на местото на дејството, кое сега се одвива во селото Вепрчани, во куќата на селанецот Митре. Дидаскалијата нè информира за специфичната патријархална атмосфера, која е заднината врз која се исцртува советувањето на Митре и неговата сопруга Мара за начинот како да ја спасат ќерката Тода од злосторникот Кучук Сулиман. Овој почетен дијалог на индиректен начин сведочи за поместената перспектива во семејните односи, бидејќи додека Мара се обидува да смисли начин како да ја спасат Тода, Митре се плаши за сопствениот живот, аргументирајќи го тој страв со фактот дека „живот е мила дури гледаат очите бело видело“. Тука на сцената за првпат се појавува Кучук Сулиман, што Цепенков го потцртува низ специфична иронија. Имено, тој со својата свита „гордо влегува“ во куќата, барајќи ја Тода за негова сопруга, иако неговите својства, загатнати во додатокот (прекарот) кон неговото име упатуваат на неговата ништожност и незначителност. Вака потенцираните својства на ликот на злосторникот, кои се само загатнати во овој контекст, дополнително ќе се развијат во моментот кога ќе се случи неговата конечна пресметка со Спиро Црне. Ликот на Мара во овој сегмент е дополнително вариран преку нејзината храброст при соочувањето со насилникот, повторно наспроти плашливиот Митре, што кулминира со нејзината досетливост да ја напушти куќата, односно да избега за да ги предупреди останатите.

Цепенков тендира, во манирот на неговата раскажувачка техника, да постигне веродостојно отсликување на односите меѓу ликовите, а тоа е особено така во случаите кога се тие и културолошки поинакви. Така, низ дијалогот на Кучук Сулиман и неговите

придружници, Цепенков ја потцртува доминантната идеолошка страна на неговиот драмски текст, која се осветлува низ потенцираното злосторничко дејствување на дружината и нивната желба да ги покорат христијаните. На тоа се надоврзува и нивното размислување за значењето на комитството и одметнувањето на Спирос Црне и на останатите јунаци од четата, како и разоткривањето на начините како дејствува државната власт (главно, преку првенците во градовите и селата). Дијалошката природа на исказот и отворениот конфликт кој го загатнува Цепенков низ ликовите се забележува и преку потцртувањето на иронијата во зборовите на Даут, кој надвор од отсликаниот контекст употребува народна македонска поговорка за да ја потенцира главната идејна насоченост на Османлиите. „ДАУТ: – Пеќи, Сулиман-ага, да прашуам, емен, на каурин кој му праи добрина на гаоло му пали кандило. (Излегува)“ (Цепенков 1974: 117). Привидното смирување на насилствата со заминувањето на Кучук Сулиман од селото само привремено го смирува драмскиот конфликт во функција на диференцирање на останатите ликови, меѓу кои јасно се осветлува и ликот на Тода.

Враќањето на дејството во куката на Митре, каде сега се собрани родителите заедно со Тода, претставува основа за диференцирање на ликот на Тода, без да се заборава ироничното значење на заминувањето на злосторниците во потрага по Ѓорѓија Лажо. Цепенков во тој контекст го употребува прилогот „алајлем“ („Алајлем во Царевик, да го тепаат Ѓорѓија“), чие значење може да се протолкува двојно – во врска со именката од арапско потекло „ala“, со значење ‘шарен, величествен, прекрасен’, но и во однос на придавката „alayı“, со значење ‘потсмешлив, ироничен’. Низ дијалогот на родителите и ќерката израснува ликот на Тода како девојка која е подготвена да го жртвува дури и сопствениот живот за да ги спаси родителите и селаните и да не биде одведена во туѓа средина. Во тој контекст се потенцира и јунаштвото на Мара, а Цепенков не заборава да го сигнализира премостувањето на патријархалните стереотипи преку менувањето на родовските и општествените улоги:

„МИТРЕ: – О, о оф, пусто останало, што ќе отепам јас Турчин.

МАРА: – Ако не го отепаши ти, Митре, па тој ќе те отепа, ја жиф на ражен ќе те печит.

МИТРЕ: – Оф, јас сиромав, нема чаре, ќе се умира, без дни. Оф мори ќерче, Тоде, како се запна тоа куче во тебе, да ни се запусте куката?

ТОДА: (плаче) – Отруачка, тате, дајте ми да се отруам, за да куртулисам от тој проклет и вие живи да си бидите“ (Цепенков 1974: 120).

Појавата на Ѓорѓија Лажо во дејството уште еднаш го потенцира разлабавувањето на стереотипните општествени улоги, одолговлекувајќи го дејството од неговото кулминирање во сферата на исцртаните релации. Тука може евидентно да се забележи влијанието на раскажувачкиот манир на Цепенков врз неговиот драмски исказ, особено преку дигресијата во поглед на веќе искажаниот план за формирање на четата и договорот со Спиро Црне. Заминувањето на семејството на Митре во домот на Ѓорѓија овозможува дејството да се пренасочи кон селото Царевиќ во третиот чин, каде ќе биде формирана и четата на Спиро Црне. Таквиот премин Цепенков соодветно го мотивира, поставувајќи го дејството во куката на Ристе коџабашижата (селскиот кмет), каде Камче протугеро раскажува како поминал неговиот престој во Вепрчани, упатувајќи на неговата директна средба со Кучук Сулиман. Низ редувањето на поговорките во исказите на ликовите, Цепенков ја потенцира народната мудрост и разумност, која однапред ги согледува последиците од злоупотребите кои непрекинато се случуваат. Таква е функцијата и на поместениот солилоквиј во овој контекст, во кој Ристе коџабашижата размислува за потребата од давање отпор кон злосторствата. Силата на идеолошката матрица на текстот, која го постулира огромното страдање на христијанското население, се согледува и низ синтагмата „диш параси“, со значење на ‘данок кој се плаќа дополнително’, на веќе постојниот данок, само поради тоа што некој е жив и мора да се храни (Аго 2006: 169). Во овој контекст, повторно, исказот на попот Петре претставува духовна идеја водилка за дејствувањето на народот, кое мора да биде насочено кон давање отпор и спротивставување на насилствата.

Создавајќи напрегната драмска атмосфера, Цепенков го дополнува солилоквијот на Ристе коџабашижата со фактичкото појавување на Кучук Сулиман во селото Царевиќ, и тоа токму во неговата куќа, каде се собрани првенците и истакнатите селани. Соодветно на меѓучовечките односи исцртани во првиот чин, и овде повеќето од селаните се спротивставуваат на натамошните злоупотреби,

како и коџабашијата. Наспроти нив е поставен чорбацијата дедо Димо, кој е подготвен да даде „бели пари за црни дни“, само за да се избави од тиранијата. Кучук Сулиман го нарекува него „ас раја“, во смисла на вистински покорен човек кој се однесува со почит кон авторитетите. Во тој контекст е и простувањето на делот кој дедо Димо не може да го доплати, што се дополнува со сликата каде Фејзо се заложува да им се даде рок од десет дена на селаните за да ја платат вергијата. Специфичното отсликување на културолошката другост во овој контекст се потцртува преку мноштвото елементи кои се однесуваат на општествените практики во тогашната Османлиска Империја (земањето на пари под заем за да се плати вергијата, менувањето на значењето на „есамето“, кое овде се однесува на запишувањето на имињата на должниците и сл.). Од друга страна, тоа се прави и низ исказите на ликовите, кои ја отсликуваат динамиката на турскиот говорен израз („бегликчија-мегликчија“), како и преку калкирање на одредени синтагми со акцент врз нивното буквално значење („го распиуа“ со значење ‘го уништи, порази’, соодветно на „düşmanı bozmak“).

Создавањето на четата од јунаците е проследено со потцртување на значењето на жртвата од попот Цеко, кој го спречил одземањето на имотот кој го поседувал во селото и негово претворање во чифлик од страна на Кучук Сулиман. Текстот тука ја потцртува идеолошката поента преку истакнување на фактот дека ниеден подвиг во отпорот против насилството не останува без резултат. Во овој контекст подетално се отсликува ликот на Спиро Црне, како човек кој не е само храбар туку и умен, поради што заслужува да биде војвода на четата. Така поставената сцена кулминира со благословот од попот Петре, кој низ трансформација на библиските зборови ја потцртува смислата на жртвувањето за сопствениот народ. „Е, честа нека ви е побратимството. Чуфте вие браќа што вели Ристос: нема поголема љубов и поголемо добро да си ја даи чоек душата своја за брата си. Верујте ми јунаци, оти и ако умрите, за народо, ич да не се жалите, оти вашите имиња ќе бидат прославени и на земјата и на небото“ (Цепенков 1974: 132). Во врска со навестените „лакрдии“, во следната сцена дејството се дополнува со доаѓањето на Мара и Тода кај Горѓија, а низ вметнатите народни песни (меѓу кои е и „Плачот на Македонија“ од Цепенков) програмски се потенцира потребата од формирање на комитски чети како единствена можност за спротивставување на

насилствата, кои им се случуваат на Македонците. Дијалогот на Мара и Спиро војвода ја потцртува мошне важната мултикултурна перспектива која е втемелена во начинот на живот на македонскиот народ, но и во нивниот светоглед. Оттука е јасно дека инсистирањето на вооружен отпор не претставува спротивставување на богатството од културни поттици, туку првенствено отфрлање на историските неправди и понижувања.

„МАРА: – Да сте ми живи и здрави, синковци, и Богородица да ве укрили и да ви поможи, да истребите тие крволочници и тие крстени гаоли, што нè предаваат.

СПИРО ВОЈВОДА: – Ишала, ако сака Госпо, Маро, сè ќе биди. Е, Ристе, сега изин дај ни, да си полежине, оти многу седофме. Сега, како што ни рече преѓе, чуф не чуф, видоф не видоф (...)“ (Цепенков 1974: 136).

Во рамките на четвртиот чин, дејството се префрла во гората Рамна Бука, каде четата се договара и прави план како да го убие Кучук Сулиман. Инсистирањето на Спиро да има предност во соочувањето со насилникот оди во контекст на истакнувањето на неговото јунаштво и сила. Страшливоста, која како општо место им се припишува на насилниците, го мотивира дејството во сцената каде Даут го раскажува сонот, во кој дружината на Кучук Сулиман на симболичен начин била поразена од четата на Спиро Црне. Во таа смисла се контрастира пеењето на песната за Кучук Сулиман (всушност за неговиот пораз), која во едниот случај ја изведува Фејзо (како поместување на доминантниот контекст), а во другиот Илија, по поразот на Кучук Сулиман, со што се потенцира силата на дружината на Спиро Црне. Убиството на Кучук Сулиман е презентирано на мошне детален начин, при што се става акцент на просторната сопоставеност на ликовите и на фактот дека тој плаче и нуди откуп за неговиот живот. Варирањето на проблемот на вината и нејзините последици се актуализира и преку поместувањето на центарот на насилството од Кучук Сулиман кон останатите чинители од државната власт (кајмакот и кадијата), што фрла светлина врз тогашните општествените односи и државната структура која ја губи својата функционалност во 19 век. Од друга страна, казнувањето на престапниците овде се нијансира и со спасувањето на Даут, кој како да е помилуван поради наивноста и стравот кој го покажува (илустриран низ неколку сегменти во текстот). Тоа создава драмска мотивација за префрлање на четата во

Бугарија или Србија, каде јунаците треба да се засолнат додека не се создаде можност за нивно повторно префрлање во Македонија и спротивставување на злосторствата. На таков начин, Цепенков ја варира однапред поставената теза за создавање на историска драма во пет чина, иако тој факт нема одлучувачко влијание врз целината и завршеноста на драмскиот текст.

Драмскиот текст како специфична моделативност

Изведувањето на драмското дело, но и неговото едноставно читање активира и реактуализира мноштво компоненти од спектарот на психичкиот живот на човекот. Надраснувањето на едноставното раскажување на повеќепати слушнатата приказна низ структурата на драмскиот текст значи поактивно ангажирање на читателите/гледачите, од што произлегува нивното задоволство како ефект од претставениот човечки збор, кој се преформулира и претставува како доживеан. Ан Иберсфелд (1998: 301-307) укажува на неколку типови задоволства од драмскиот текст, кои се надоврзуваат на природата на имитацијата воопшто (прикажаниот свет како да „се натпреварува со стварноста“ и го вовлекува рецепиентот до таа мера, што тој го доживува како стварен). Тоа истовремено значи дека во драмскиот текст секогаш постојат низа недофатливи елементи, кои бараат нужно повторување на изведбата (во смисла на гледање и/или слушање), како ефект од самата драмска ситуација. Во овој контекст, начинот како драмата се обраќа кон искуството (меморијата) на примачите е најсложениот процес, особено индикативен за текстот на Цепенков. Читателите го препознаваат она што е доживеано, но истовремено уживаат и во неговото „безопасно повторување“, кое значи реактуализирање како поправање или поместување на тежиштето на доживеаните настани. Цепенковата драма се надоврзува на една скромна традиција, која сепак сведочи за изникнувањето и преплетеноста на драмската ситуација со искуствената стварност, како матрица која овозможува да се чуе гласот на обесправените. Надоврзувајќи се на темите специфични за битовата драма во македонската традиција, Цепенков ја симулира референцијалноста на историскиот настан, како низ повеќејазичното конструирање на исказите на ликовите така и преку видливата мултикултурност, вградена во темелите на македонскиот граѓански живот.

Користена литература

на кирилица

- Аго Актан 2006: *Турскиѝе јазични елементи во јазикот на Марко Цепенков*, Logos-A, Скопје.
- Бахтин Михаил 1986: „Проблема речевых жанров“, *Литературно-критические статьи*, Художественная литература, Москва, 428-472.
- Димитровски Тодор 2004: „Јордан Хаѝи Константинов-Цинот и јазикот на Македонците (говорен и писмен)“, Гане Тодоровски, *Книѝа за Цинот*, Матица македонска, Скопје, 339-366.
- Друговац Миодраг 1990: *Историја на македонската книжевност XX век*, Мисла, Скопје.
- Иберсфелд Ан 1998: „Задоволството на гледачот“, *Теорија на драмата и театарот*, прир. Јелена Лужина, Детска радост, Скопје, 297-317.
- Кантарѝиев Ристо 1993: „Школството и просветата во Скопје од крајот на XVIII век до Првата светска војна“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, кн. 20(46), Филозофски факултет, Скопје, 67-101.
- Конески Блаже 1967: *За македонската литература*, Култура, Скопје.
- Конески Блаже 1987: „Цинот“, Јордан Хаѝи Константинов-Цинот, *Избрани страници*, 7-39.
- Ларсен Свед Ерик, Естергард Ан Грет 1998: „Семиотика“, *Теорија на драмата и театарот*, прир. Јелена Лужина, Детска радост, Скопје, 109-179.
- Поленаковиќ Харалампие 1989а: *Никулѝиѝе на новата македонска книжевност*, Македонска книга, Скопје.
- Поленаковиќ Харалампие 1989б: *Во екоѝ на народното будење*, Македонска книга, Скопје.
- Руфини Франко 1998: „Антропологија на театарот“, *Теорија на драмата и театарот*, прир. Јелена Лужина, Детска радост, Скопје, 83-108.
- Саздов Томе 1980: „Марко Цепенков“, *Студии за македонската народна книжевност*, НИО „Студентски збор“, Скопје.
- Сталев Георги 2001: *Историја на македонската книжевност I дел (Македонската литература во XIX век)*, Институт за македонска литература, Скопје.
- Тасевска Хаѝи-Бошкова Искра 2020: „Од беседа до актуелна полемика – македонско искуство“, *XLVI меѓународна научна конференција на ЛП леѝна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура Охрид, 23-24.8.2019 година*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 376-393.
- Тодоровски Гане 2007: „Марко Цепенков“, *Македонската литература во XIX век (2)*, Матица македонска, Скопје, 278-316.
- Тушевски Ванчо 2003: *Јордан Хаѝи Конѝаниѝинов Цинот (живот и дело)*, Менора, Скопје.
- Тушевски Ванчо 2009: „Паралели кај Јоаким Крчовски и Марко Цепенков“, *Испражувања на македонскиот фолклор*, Менора, Скопје, 105-110.

Цепенков Марко 1974: *Одбрани ѿворби*, прир. Гане Тодоровски, Македонска книга, Скопје.

Шоптрајанов Ѓорги 1949: „Библиотекага на Јордан Хаџи Константинов Цинот (придонес кон проучувањето на културната преродба во Македонија)“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет кн. 2*, Филозофски факултет, Скопје, 5-151.

на латиница

Ong Walter 2002: *Orality and Literacy*, Routledge, London and New York.
Türkçe-Sırpça Sözlük, 1997, Ankara, Atatürk kültür, dil ve tarih yüksek kurumu, Türk dil kurumu.

Ольга Панькина
председатель РОО «Македонский культурный центр», Москва
olga_pankina@hotmail.com

МАКЕДОНСКАЯ ПОВЕСТЬ-СКАЗКА «СИЛЬЯН АИСТ» МАРКО ЦЕПЕНКОВА (К ВОПРОСУ О СОХРАНЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО КОЛОРИТА ПРИ ПЕРЕВОДЕ НА РУССКИЙ).

Абстракт: Я занимаюсь художественным переводом уже много лет и хочу поделиться некоторыми соображениями, которые, как мне представляются, могут быть полезны другим переводчикам, особенно молодым. На этот раз – на примере повести-сказки *Сильян Аист* Марко Цепенкова. Как добиться хорошего перевода на практике? В данной работе я расскажу, с какими проблемами столкнулась я при переводе произведения Цепенкова, и на примерах расскажу, как поступаю, стараясь их разрешить. Особо остановлюсь на сохранении колорита – сказочного и национального. Заключение: исследование показало, что повесть-сказка *Сильян Аист* чрезвычайно многообразна и является одним из элементов македонской культуры. Она содержит в себе такие сюжеты, образы, ситуации, которые специфичны для определенного, в данном случае – македонского, балканского этноса.

Ключевые слова: перевод, реалии, национальный колорит, сказка, повесть.

Я занимаюсь художественным переводом уже много лет и хочу поделиться некоторыми соображениями, которые, как мне представляются, могут быть полезны другим переводчикам, особенно молодым. На этот раз – на примере повести-сказки *Сильян Аист* Марко Цепенкова.¹

Прежде чем говорить непосредственно о переводе, несколько слов скажу об авторе.

Марко Цепенков (1829-1920) – собиратель македонского устного народного творчества. Он занимался этим в течение 40 лет, желая, по его словам, «оставить живой документ своего времени». И это ему, без сомнения, удалось.

---

¹ Марко Цепенков «Сильян Аист», в кн.: «Антология македонского рассказа», Скопье, 2014 (перевод с македонского О. Панькиной), стр. 25-47. Здесь и далее цитаты приводятся по этому изданию.

Особенностью «Сильяна Аиста» является то, что это авторское произведение, повесть с элементами волшебной и бытовой сказки.

Я исхожу из того, что тот, кто берется за перевод, хорошо владеет родным языком и иностранным, с которого или на который переводит, и теоретически представляет себе, к чему он должен стремиться (к тому, чтобы перевод был верным и максимально близким к оригиналу). Но как этого добиться на практике? В данной работе я расскажу, с какими проблемами я столкнулась при переводе произведения Цепенкова, и покажу на примерах, как поступаю, пытаюсь их разрешить.

Основной принцип, которым я руководствуюсь при переводе, - сделать так, чтобы при чтении произведения, написанного изначально на другом языке, читатель не чувствовал, что читает перевод. Мне видится, что это главное, к чему должен стремиться переводчик.

Выдающийся македонский поэт Гане Тодоровский, имея это в виду, говорил, что его задача как переводчика – текст «помакедончить», то есть сделать понятным читателю в его языковой среде.

В данном случае, как я уже сказала, мы имеем дело с литературной сказкой, то есть переводчик может и, более того, должен применять традиционные сказочные формулы и легко узнаваемые русскоязычными читателями элементы сказочной поэтики: интонационно-речевой строй, стилистические клише и т. п.

Давным-давно в деревне Мало Коняри жил один человек, честный и добрый, звали его Божин. И был у него сын по имени Сильян да дочь Божина. Отец с матерью очень любили Сильяна... души в нем не чаяли, потрафляли ему во всем и женили, когда ему было всего шестнадцать...

Вот так, вполне традиционно, начинается сказка о Сильяне Аисте. Текст, как ему и полагается, изобилует многочисленными повторами и парными словами: плыл тот корабль, плыл / *одела, шїо одела їемијатиа њо шїаласийїе* /; отец Сильяна уму-разуму учил; целую ночь он думал да гадал, где он оказался и как ему жить-быть дальше в этакой пустыне; один-одинешенек; в болоте видимо-невидимо всякой живности/; рассказал Сильян людям обо всем, чем он отца и мать огорчил-опечалил; Подошла тут Неда к рогоже, а клубочка-то и нет. Искала-искала, все перерыла, бранилась, а найти не могла. / *Неда кај руїузинайїа, клойчейїо не си їо нашла. Барала, чинела, колнала, не їо нашла, не їо нашла, при-*

вычными эпитетами: *море синее, чума сѣрашная*; устойчивыми выражениями: *глаз не сомкнул; сон сморил; не кручинься; слезами горю не поможешь*.

Используя такого рода сложившиеся в языке средства, автор, а за ним и переводчик, несомненно, придают волшебный колорит повествованию. Да, сказочный колорит есть, а национальный? Известно, что в русских сказках «Русью пахнет». А в македонской? О Сильяне Аисте? Какой дух имеет эта сказка, более того, авторская сказка, сказка-повесть – вот что я попытаюсь исследовать в данной работе.

С самого начала повествования автор прямо сообщает, что дело происходит в *Мало Коњари*. Это небольшое село, расположенное недалеко от города Прилеп, полагаю, широко не известное в России (на Google maps обозначено *Мало Коњари* / Мало Коняри). Я оставила это название, как оно есть. Далее география расширяется, упоминаются села: Плетвар, Вербьяны / *Врбјанско*, города: Прилеп, Охрид, Струга, Крушево / *Крушоо*, Салоники / *Солун*. Упоминаются башни короля Марко, монастырь Трескавец / *Маркуи кули; манасѣирой Трескаец* ... Читателям становится понятно, что это Балканы, Македония. И ландшафт в сказке совершенно македонский: горы; равнины (названные по-македонски *ѳолиња*: Конярское поле / *Коњарско ѳоле*, Охридское поле / *Орицкополе*, Стружское / *Струшко*, Прилепское / *Прилепцко*); озеро – Охридское / *Охридско езеро*, болота. Цепенков описывает флору и фауну родного края. Здесь растут: широко распространенное на Балканах дерево – явор / *јавор*, орех / *јемши*; шиповник / *шиѳје*, боярышник / *ѳлоѳе*, щавель / *киселица*, ягоды, земляника / *јаѳоѳки*. Водятся: лягушки / *жаби*, ласки / *каѳѳерици*, кузнечики / *скакулци*, ящерицы / *ѳушѳерици*; рыбы / *риби*, угри / *јаѳули* (ими знаменито Охридское озеро); птицы: воробьи / *враѳчиња*, орлы / *орли*, вóроны / *врани*, ворóны / *чавки*, аисты / *шиѳркови*.

Интересны с точки зрения их местного колорита сравнения, которые использует автор.

Летал тот корабль по морской шири, как пустая тыква. / *Гемѳјаѳа ѳо морцкаѳа ширина, леѳала како некоја црѳка*.

Бедетные люди – «как кукушки горемычные» / *како црни кукаѳци*.

Вот на таком фоне, ярко окрашенном благодаря реалиям, и разворачивается действие повести-сказки Марко Цепенкова. Ее главное действующее лицо, как мы уже сказали, – Сильян.

Беда случается с Сильяном, который решил послушаться родителей – превращается он в аиста (типичный сюжет сказки!): «Из-за этого моего послушничанья меня господь и наказал, что я попал в вашу землю». / *Од ѿоа ѿустѿо неризанье мое ме накажа зер ѿосѿод шѿо дојдов во вашава земја.*

А ведь отец предупреждал Сильяна:

«Знай, сынок, что все сыновья или дочери, что не почитают отца с матерью, будут строго богом наказаны». / *Веруј, синко, оѿѿи секој син и ќерка шѿо не слушале ѿаѿѿико и мајка ѿолемо наказание од боѿа добиле.*

Если сделал нечто плохое, то следует покаяться и грех замолить. Сильян дает зарок – если Богородица ему поможет, «три года служить монастырю» / *ѿѿри ѿодѿини ќе служел на манасѿѿиройѿ.*

Бог милостив, утверждает Цепенков, и он даст людям спасение.

Сразу скажу, что в конце сказки, как и полагается по законам жанра, Сильян снова превращается из аиста в человека – заслуживает прощения.

А какая семья у Сильяна? Это: отец Божин, мать Стойна / *Сѿѿој-на* (чаще автор называет ее *Божиница*, по имени мужа, но передать это в переводе одним словом не получается, приходится по-русски писать – жена Божина), сестра Босилка (я сохранила при переводе это имя, хотя ее можно было бы назвать Василисой, *босилек* – это василек/базилик), жена Неда, сын Велко. У них у всех славянские имена. Упоминаются еще пастух Смиле, воевода «по имени (а вернее сказать, по прозвищу) Щёлк-Щёлк» / *ѿо име Кљаќ-кљаќ* (реалия, основанная на звукоподражании – так щелкают клювом аисты). Прозвище имеет собака – Лиса / *Лиса*. Такое «называние» действующих лиц (в том числе и второстепенных) не характерно для сказки. Это, несомненно, признаки повести.

Далее очень подробно Цепенков рассказывает нам о том, как живут и чем занимаются местные жители (речь идет о множестве этнографических реалий, понятий, принадлежащих быту и культуре народа):

Дела крестьян – «пахать землю, жать, молотить, обрабатывать виноградник или пасти овец, все это делали отец и мать Сильяна. Его жена, Неда, и его сестра работали по дому.» / *орањетѿо нивјетѿо, коѿањетѿо лозјаѿа, жнињетѿо нивјетѿо, вршњетѿо и овциѿѿе ѿледање осѿѿавени беа на Божина и на Божиница. Неда, невесѿѿаѿѿа му, и сесѿѿра му, ѿѿше да ја работѿаѿѿѿ кукњаѿѿа работѿа.*

«Через некоторое время все в доме встали, и каждый принялся за какую-нибудь работу: мать пошла доить коров, жена доить овец, сын стал выгонять свиней, телят и ослов пастись на луга, а сестра принялась мести дом и выносить мусор». / *По малце време беа расѿанале сийѿе од куќи и секој ѿо нешиѿо работѿа работѿел: мајка му кривийѿе вайѿила да молзи, невесѿаѿа му овциѿиѿе ойѿишла да ѿ молзи, син му свињийѿе и ѿелциѿиѿе, ѿрлињаѿа ѿ исѿушиѿило за в ѿ-еда да одаѿи, сесѿра му куќаѿа вайѿила да ја мейѿи и ѿнојо да врлаѿи.*

Дальше читаем, как отец Сильяна пашет землю, мать доит коров, чабан Смиле пасет стадо... Неда, считая мужа погибшим, вышивает черными нитками вдовью рубашку: «Жена Сильяна одна дома села во дворе на рогожу и стала вышивать рубаху черными нитками, как для вдовы: вышивает, а сама плачет о горькой своей судьбе, что безмужней осталась». / *Жена везела егна кошула со црна ѿреѿа, како за двојца: си везела и си ѿлакала за к'смейѿойѿи ѿ ѿ имала, дека без домаќин осѿанала.*

«Сестра Сильяна была обручена, сидела во дворе на рогоже и низала монисто из старинных монет» / *Бидејќи сесѿра му од Силјана била свршена, си сегела во двор на руѿузина и си низела едно ѿрганче од сѿари руѿчиња.*

А до чего же колоритно описал Марко Цепенков обряд свадьбы!

«И вот, от околицы появилась жениховская процессия: впереди шафер со свадебным флагом в руках, за ним жених со своими родителями, музыканты с волынками, все они, стреляя из пистолетов в воздух, дошли до Божинова двора. Остановились перед воротами, жених и все сваты верхом на конях, в белых накидках, на головах фески, перевязанные поперек белой чалмой, у всех за поясами заткнуты пистолеты, а на ногах – красные сапоги. Все молодые и красивые, любо-дорого посмотреть! Волынки гудят так, что с потолочных балок сажа слетает. Вся деревня собралась во дворе дома Сильяна, чтобы посмотреть на веселье.» / *Се задале свайѿојѿиѿе од ѿод село да идаѿи: нункоѿо најред со уруѿлицаѿа в рака, ѿо неѿо зейѿоѿи и сийѿе свайѿои, свиреји со ѿајдаѿа и врлаји ѿшиѿоли, дошле во Божиној дворѿ. Засѿанал зейѿоѿи ѿред враѿа и сийѿе свайѿој на коњи, намеѿнаѿи со белиѿе јайанѿаѿи, на ѿлајѿиѿе весѿој ѿнузуи ѿреврзани со белиѿе чалми, ойкачени сийѿе со ѿшиѿоли жолѿомедни, а на нозейѿе сийѿе со скорни црвени. Сийѿе млади и зелени, да ѿи е мило да ѿ ѿледаш! Гајдѿиѿе свираѿи, дури саѿиѿиѿе*

йаїаай̄ оґ іредий̄е. Сий̄е млади ко̄нарки беа дошле во дворой̄ оґ Силјана за да ілеґаай̄ радосїа.

Из повести-сказки мы многое узнаем о семейном укладе:

Основа семьи - уважительное отношение как к родителям, так и к мужу: «Неда сняла с Сильяна опинки, вымыла ноги и принесла ему пасхальные одежды, чтобы он переоделся. / *Неґа му собула на Силјан ойинций̄е и му измила нозей̄е и їо їроменила со велиїґенца руба.* Опинки (историческая, этнографическая реалья) - плетеная из кожи обувь, которую в давние времена носили крестьяне на Балканах.

Узнаем о правилах поведения местного населения.

При встрече люди здороваются, следует «сказать добрый вечер ... или Бог в помощь» / *да речии добровечер ... или їомози Бої.*

Гостя на Балканах всегда было принято принимать радушно и хлебосольно:

«Сядь, посиди, закуси хлебом и сыром». / *Повели, сегни и на малку леб и сирење касни.*

«Дети гурьбой подбежали к нему и стали говорить ему - добро пожаловать. Потом стали ужинать и накормили его лучшими яствами, как самого почетного гостя». / *Се найрчаа сий̄е геца и добре дошол беше му рекле. Го навечерале со најубаи манци, како секој їосїин најмил.*

Для меня, пожалуй, одной из самых больших трудностей представлял перевод названий местной еды и напитков.

Так что же едят? Едят: «хлеб и брынзу»/леб и сирење, ржаной хлеб/'ржани леб, каши/похлебки/манци, «сладкие булочки»/сомун ас екмек, тахинную халву/їан-алва.

Пьют: «вино и ракию» / *вино ем ракија.* При этом ракию (интернациональная реалья, вошедшая в словарь многих народов, но сохранившая исходную окраску) на Балканах пьют и горячей (это уже местная особенность).

Вот пример из текста:

«Сильян любил только по базару бродить; пока другие трудились в поте лица, Сильян отправлялся в Прилеп на базар, покупал вино, ракию и всякие сладости.

Каждый раз, приехав на базар, Сильян, едва успев слезть с коня, шел в пекарню и покупал сладкие булочки с пылу, с жару, тахинную халву и ел.

- Раз мне булка с халвой слаще, братья, говорил он своим друзьям, то с чего это я буду дома черный хлеб есть?» / *Силјан кеф имаше ѓазарѓибашиѓа да бидиѓ; да беше кабил каѓаген да оѓѓ на Прилеѓ на ѓазар, да куйуаѓ вино и ракиѓа и друзи слаѓки рабоѓѓи.*

Секое одење на ѓазар, Силјан, уѓѓе не слезен од коњ, ѓрао ке ѓоѓдеше каѓ лебарниѓѓѓе и ке земеше еден ѓѓоѓол сомун ас екмек и ке си куйеше ѓѓан-алва, ѓѓа ке ѓагеше.

- Е, коѓа ми е ѓѓсладок сомунѓ со ѓѓан-алвава, бре браќа - му велел на друѓариѓѓе си - како да ѓаѓим од дома 'ржани леб?

«Мать сразу поставила к огню греться кувшинчик с ракией». / *Маѓка му клала ѓумчеѓѓо со ракиѓа до оѓноѓ да се сѓѓоѓли.*

Отдельная, интересная тема – перевод турцизмов, которыми изобилует повествование и которые, конечно же, придают особый шарм повествованию. Отмечу лишь, что некоторые я оставила как есть, считая их понятными русскоязычному читателю (вилаѓет / *виѓаеѓѓ* – общественно-политическая реалиѓа, связанная с административно-территориальным устройством; халва / *алва*; хаджа / *аѓѓ*), большую же часть перевела (базар / *ѓариѓѓа*, известие / *абѓр*, час / *сааѓѓ*, счастье / *к'смеѓѓ*, как раз / *ѓѓаман*, отправиться в путь / *кинѓса*, раскаться / *се ѓѓѓѓѓмани*). В некоторых случаях, к сожалению, имела место замена реалиѓ.

«А через некоторое время хозяева вернулись, с ними пришли еще и некоторые из соседей, и все стали вести с Сильяном разговоры». / *По малку време беше се собрале сѓѓѓе куќни луѓе и дури некоѓ од комиѓѓѓѓе и курѓисале муабѓѓѓи да ѓѓ ѓѓраѓааѓѓ Силѓана.*

Следует отметить тот важный момент, что Цепенков писал на своем родном диалекте – прилепском. Сохранить эти языковые особенности в русском переводе, к сожалению, мне не представилось возможным.

Исследование данного произведения Марко Цепенкова следует в будущем непременно продолжить. В частности, изучить пословицы и поговорки, а их в повествовании очень много. Повесть-сказка дает нам богатый и поистине бесценный материал для литературоведческой работы.

В заключение хочу сделать вывод: наше небольшое исследование показало, что повесть-сказка *Сильян Ауст* крайне интересна и сложна для перевода, поскольку является одним из элементов македонской культуры в ее пестроте и многообразии. Она содержит в себе такие сюжеты, образы, ситуации, которые специфичны

для определенного, в данном случае – македонского, балканского этноса. Уверена, что этот небольшой текст в будущем привлечет к себе внимание и других переводчиков.

**ТВОРЕШТВОТО НА СЛАВКО ЈАНЕВСКИ –
ЛАВИРИНТОТ НА КОЛЕКТИВНОТО ПАМЕТЕЊЕ**

Славица Србиновска
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
srbinovskas@gmail.com

ИСТОРИЈАТА И МЕМОРИЈАТА ВО КОНТЕКСТ НА ТВОРЕШТВОТО НА СЛАВКО ЈАНЕВСКИ

Апстракт: Студијата се занимава со концепциите за „историјата“ и за „меморијата“ во функција на сведоштво/тестамент за сегашноста и настојува да го актуализира местото и значењето на делото на Славко Јаневски низ современа перспектива. Во духот на постмодернистичкиот контекст на промислување на традицијата и во таа смисла на улогата на „меморијата“ која е составен дел на креирање на дискурсот на текстот, студијата настојува да ја изведе дистинкцијата меѓу парадигмата и определувањата на одликите на „историскиот роман“, а наспроти него парадигмата и одликите на „постмодернистичкиот роман“. Во двете концепции на пишување на романот се појавуваат различни односи и поимања на категоријата стварност/реалност, дискурс, меморија и функционално активирање на историјата, еднаш како текст, а друг пат само како настан, приказна и заплет. Во овој контекст се проблематизира и *разликајќи* поврзана со научните пристапи, а применета врз книжевната продукција или творештвото на Славко Јаневски од крајот на неговиот живот, од последните децении на 20 век, а во однос и со современоста на „читањето“ низ значења на перспективите кои се активни и актуелни.

Клучни зборови: меморија, историографија, фикција, Балкан.

Соној и јавејто создавале леѓура на човечкојто духовно ојсџојување, Доколку ова бејло објаснување не звучи убедливо, ѝ треба да се има ѝредвид едно: ако не денес, ѝојаш во минајтојто, и ѝроа ѝонајшаму, ѝреданијајта биле дел од живојтој, ѝоучувале, ѝешеле и ѝредујредувале. Овде и насекаде. Срцајта на континентјити ѝ ојчукувале својити ѝајни. Срцејто на овој Балкански Полуосјров исџо ѝака. Мајниој ѝорој на сјравој се ширел и ѝи ронел брејовити на сјокојсјвојто, сеедно шџо на ѝше брејови ѝро 'рјувало семејто на ѝрооднити надежи. Грч, ѝоа било висџинскојто име на живојтој.

Славко Јаневски

Книжевноста на Славко Јаневски во македонската традиција го означува клучното место, затоа што во духот на двете концепции споменати во насловот на оваа студија, а тоа се *меморијајта* и *исџо-*

ријата, ги актуализира процесите на уредување или уништување на светот со кои е врзан процесот на креирањето и толкувањето при рецепцијата на делата. Таа е фокусирана врз она што авторот го обликувал во приказна која ги поврзува динамичните и трајно напрегнати релации меѓу категориите историја и роман. Во суштината на едната и другата писмена форма на искажување, на романескното и на историографското раскажување како *инективо* се случува судирот произлезен од предноста која секогаш ѝ се давала на идејата за *јоворење* на вистината, на идејата за објективноста или за стварноста, а наспроти нив се поставувала идејата за фикцијата или мимезисот на стварноста. Оваа студија во врска со прашањата за меморијата и историјата, од едната страна, и романот, од другата страна, говори врз основа на Аристотеловата дефиниција за разликата меѓу креативната, имагинативната и организираната работа врз *вистината во историјата со квалифицираност на поединечност* и за *фикцијата, уметноста на раскажувањето со квалифицираност на поединечност*, уметноста е поставена во позиција на контрапункт на историјата и на филозофијата (Veune 1978: 122).

Во соочувањата на историографијата и на фикцијата, особено на историографските текстови и на романескните текстови, оваа студија се фокусира врз уметноста на наратијата. Славко Јаневски развива сложен состав од слики кои се подеднакво имагинативно обликувани во сферите кои врз основа на истоветноста на постапката, но и врз основа на целта функционираат во корелација со етиката, политиката, историјата и идеологијата. Потрагата по вистината е обележје кое произлегува од кризата на времето во кое живееме, кризата е клучно врзана за значењата произведени врз основа на убедувањата за тоа дека резултатите на науката која секогаш имала предност по однос на креирањето на реалноста за разлика од уметноста сосема се распаѓаат во множество од перспективи на разбирање и на толкување на реалноста. Таквите рефлексии и анализи кои ја разбиваат модерната слика за интегрираната реалност во множество, во молекули од значења кои во постмодерната продукција брзо се создаваат, а потоа се реинтегрираат, па потоа повторно се разложуваат за да повторно се интегрираат се поврзува особено со начините на изведување на наратијата која влијае врз пишувањето на историографијата, но и на пишување на романот. Во суштината на романот и историографијата реалноста се создава низ постапката на наратија. Односот се засновува врз поимањата

на реалноста како текст и врз напорите на историографијата да ја докаже реалноста низ призмата на фактите, додека пак сосема независно од фактите, имагинативната сила на реконтекстуализираните значења кои се впишуваат во романот дури и кога се тие преземени од историографските текстови, од усните нарации или од секојдневните нарации влијае врз нивното бесконечно креирање и рекреирање во зависност од изборите на авторот. Во основата на историографските и романескните нарации стои очекувањето на смисла која читателот на крајот секогаш ја открива со постапките на интерпретација настојувајќи да продолжи со произведување на реалноста согледана низ призмата на своите изводи, а по бесконечниот напор да толкува и да пишува за интерпретацијата како за вистина. Начинот на организација на сликата продуцирана низ процесите на нарација и со тоа и на репрезентација е очекувано да биде „исполнета“ со смисла, а ако тоа не се оствари настанува хаос.

Рефлексиите за тоа колку е книжевноста според односот кон стварноста „реална/стварна“ или колку е „научната вистина на историографијата фикционална“ често можат да завршат во апсолутни релативизирања и да доведат до состојба на нихилизам, од другата страна, пак, потребата за вистина никогаш не згаснува. Онолку колку што се множуваат перспективите, толку се зголемуваат и напорите за разоткривање на смислата, а со тоа и за продуцирање на вистината (Ankersmit 1989:89).

Постмодерната епоха го промовира проблематичниот став дека самата реалност е писмото, текстот и дека таа се засновува врз проектот за хибридизирање или интертекстуално вмрежување на текстовите, на оние од историографијата, од книжевноста, од филозофијата и врз постапките на уметничко вмрежување на перспективите низ кои се *произведува ѝаа реалноси*, која не се покажува како единствена вистина. Долгата традиција на „определување“ на вистината врз основа на историографските текстови е дестабилизирана со настапување на епохата на „симулакрумите“ или на епохата на „криза на вистината“ за сметка на „продукцијата“ на вистината и гледиштата и стојалиштата кои нужно зависни од предрасудите и од идеологијата влијаат врз манипулативните механизми со кои „се востановува“ историографската вистина како приказна. Во духот на овој релативистички или во филозофска смисла „деконструктивистички“ однос кон „означителот“ кој се распаѓа се издигнува прашањето за обновување на идејата за тоа

дека вистината и моќта се меѓусебно зависни категории, односно „моќта ја произведува вистината“ или „ја трансформира, превреднува и повторно ја воспоставува како нов вредносен систем и вистина.“ Сферата во која опстојува хуманистиката го освестува значењето на „дијалогот“, а не на „монологот“ и авторитетното надредување на „означителот“ над „означеното.“ Опасноста од едната страна по однос на прашањето за стварноста и за вистината се преиспитува во корелација со релативизмот и нихилизмот ако перцепцијата се фокусира врз „лизгањето“ на означителите и врз континуираното впишување на нови означители, од другата страна се случува наметнувањето на потребата од стабилна реалност, од вистина и од авторитет. Историјата не се движи по линија на дијалектичкиот процес на промени кои значат квалитет, туку по линијата на „разликите“ и на „репетитивноста“ кои подразбираат промена, излез и враќање без постојано напредување сфатено во релација со хуманите аспекти на живеењето без опресија и болка. Оваа дискусија води до согледување дека радикалните изводи се во конфликт ако не се преземе чекор кон тоа да се постигне консензус во кој се аргументира договорот за извесна вистина или реалност. Настаните се онакви какви што ги претставува текстот, фактот се истражува, неговото впишување никогаш не ја исклучува продуктивната компонента зависна од убедувањата, предрасудите и етиката. Стварноста не постои без да добие сопствен дискурзивен облик, со искажувањето во писмото/текстот, стварноста настанува, станува автентична и се толкува низ различни агли без да се сведува на скаменета и единствена верзија за неа.

Идејата за улогата на нарацијата со која се осветлуваат настаните, се организираат во заплет и се изразуваат како приказна и во историографијата и во романот, улогата на дискурсот во кој се огледува стварноста и низ него се потврдува како таква го актуализираат селектираниот состав од ликови, настани, нивната репрезентација и извлекување од мрачната територија на неискжаното, а со тоа и на непостоечкото. Примената на наведените форми, првата, а тоа е приказната како хронологија, и втората, а тоа е заплетот како причинско-последичен редослед го осветлуваат случувањето кое има смисла, но и начинот на кој истото се претставува. Отвореноста на нарацијата во запишаната меморија за извесни настани или ликови во текстовите од типот на хрониките или летописите

е заменета со вид на нарација со осмислување кое е впишано во приказна со почеток, средина и крај (Gadamer 1978: 179).

Во наративните стратегии со кои ги обликува своите романи, Славко Јаневски го поттикнува токму моментот на „објавувањето,“ на „осветлувањето,“ но и на „освестувањето,“ кои го дисквалификуваат слепилото кое покрај напрегањата да биде надминато останува присутно во сечиј човечки живот и значи пораз и неуспех. Пишувањето во неговата романескна практика е во тесна корелација со меморијата сфатена преку зачувување и транспонирање на содржините кои генерациите на населението си *ѝ раскажуваат* и со тоа конзервираат фрагментирани од време прво во усна форма која по запишување се вреднува како смисла, како потврда на постоењето, но и како квалитет. Во нарацијата за општествената организација или за историјата на организирање на животот, тој ќе каже:

„Човечките заедници се некаков помал и поголем синџир. Поврзаноста на алките ги одржува во целина. (...) Спрегни ја судбината во своја измислена кола и терај ја по своја патека – човекот управува со судбината, а не судбината со него! (...) Шепотеа, а и гласно говореа за Кукулино, никој не можеше да ги запре пороите на приказните.“ (25)¹

Инхерентен е системот во човековите животи, а низ нарацијата тој ја добива својата форма, имено со нарацијата на приказните е потврдено постоењето на оние кои секојдневно минувале низ премрежијата, а зад чие дејствување е оставена трага во записите кои патуваат низ вековите, низ годините, низ часовите. Авторот го фаворизира складирањето и со тоа меморијата со помош на записите со цел да упати на начинот на кој историјата или минатото во запишаната трага или текст секогаш испраќа порака и дава значење чие разбирање и толкување се реализира во современоста:

„Колку и да не сакаше Богдан Проказник, од дното на неговата свест пробиваше никулец на сеќавање од детството, кога неговиот татко го внесуваше во нестварен свет. Таму, во замаглени зони, животот зависел од зли суштества, од несовладливи призраци, од демонски заговори против родот човечки и породот кукулински. Подоцна соочен со реалниот живот и со обврските кон семејство-

---

¹ Цитатите во студијата се наведени од изданието на романот *Дейонија* издаден во 2000 година во издавачката куќа „Зумпрес“ во Скопје.

то, сфати дека е проклето лошо да ги зашметува со чудоредија ќерките... Таквиот однос кон животот го пресоздададе во поинаков човек од таткото, млак аргат повеќе повикуван на туѓи имоти од сожаление, отколку од потреба; косеше со слабички раце туѓи ливади... И носеше во куќата леб и приказни, во кои од другата страна на месечината живееја двоглави желки поголеми од крава (...) и во морињата над небото црвени риби се караа со човечки гласови (...) и некаде во тој свет душите на покојниците липаа и молеа некој да ги напои (37-38)

Животот е осмислен со приказните, а усното или писменото пренесување на приказните од татко на син, она што погоре беше именувано како „генерациско меморирање“ во функција на разбирање на смислата и избегнување на катастрофите, Јаневски вешто го надградува во сопствената постапка со која инсистира на нераскинлива поврзаност на историјата со романот кој го пишува, на интертекстуално вмрежување на приказните кои го осмислуваат колку романот, толку и животот на протагонисти во историјата. Раскажаната приказна е засолниште за оној кој може да му се предаде на нејзиниот „нестварен свет,“ и таа е неискоренлива и актуелна моќ на секој кој без неа тешко може да се носи со хаосот идентификуван со стварноста во која „слабите раце“ донесуваат само „леб,“ но не донесуваат свест за границите, за судирите, за немоќта. Причината за соочувањето со хаосот и со катастрофата во сегашноста, во современоста во која Јаневски го пишува својот роман *Дейонија* (2000) ја пронаоѓа во отсуството на однос кон минатото обликувано и потврдено со јазикот на приказните за настаните и луѓето кои некогаш биле дел од други големи страдања и катастрофи.

Со користењето на распрсната граѓа од симултани случувања во клучниот простор за кој се врзува неговата рефлексивност, а тоа е Кукулино, а со исклучување на хронологијата на историскиот тек на времето, Јаневски посегнува по пишувањето со цел да го стабилизира нередот од епизоди на несреќни ликови и нивните неуспешни активности. Со постапката за нарација со користење на симултаните, а не на хронолошките текови на епизодите, тој раскажува, меѓутоа со искршена наративна линија посегайќи по кружните и повторливи искуства на неуспехот и немоќта за идентификација и интеграција.

Најавата на катастрофата на општествените настани кои се разбираат ако постои однос кон записите и со тоа кон меморијата за минатите настани е во тесна врска со начинот на кој размислуваат и живеат протагонистите кои ги потиснуваат сеќавањата препуштајќи им се на секојдневните активности. Во конкретната слика за катастрофата, Јаневски проговара за *смейоџи* и за *гејо-нијаџи* како за современ хаос во кој згаснува животот.

„Кај што е секакво производство, таму е сметот. Наводно тој смет се расфрлал на секакви страни. Пцовисан добиток од непозната и несовладлива чума, комиње, отпадоци од урнатини, ислужени садови, неупотребливи ламарени печки, коски, износени облеки и многу нешта – кој сè ќе наброи – насекаде создавале мравски планини, лавиринти на црви, дувла на болештини. Луѓето го поднесувале тоа, не и змиите добротинителки. Се изгубиле. Кукулино останало без нивната магиска моќ“ (104)

Ако хаосот и сметот доминираат и се одлика на времето во кое Јаневски ја пишува книгата, тогаш неодминлива е потребата на авторот за искажување по тие прашања со цел да укаже на тоа дека од минатото, од историјата потекнуваат низа стари книги, на пример „манастирските записи,“ нивното читање е како влегување во меморијата за *друѓи времиња* и епохи преку чии искуства е возможно освестување на вистината за сегашноста и за иднината. Доминацијата на разорувачките согледувања на небрежното однесување во кое нема изгледи за исход кон „подобар живот,“ го отвора прашањето за тоа како може да се отстрани нередот, да се „отстрани“ сметот, а потоа да се пронајдат механизми за давање смисла која не би се извлекувала само од оградениот простор на книгата, туку би се поврзувала со ангажираното дејствување во светот кое би го спречувало хаосот. Обидот на авторот за сведување на книгата, на романот кој ги опфаќа трансцендираните и меморираните записи за случувањата во минатото со сите загуби или придобивки, колективната меморија на еден народ кој живее во Македонија, на Балканот, дејствувањата на протагонистите и семејствата на поединци, кој ја опфаќа просторно-временската општествена ситуација во чие средиште е конфликтот меѓу различни етнички групи, а потоа и конфликтот со природата кој резултира со претворање на територијата на животот во депонија со смет, на четиво низ чие толкување, читателот ќе биде во состојба да

ја разбере историската ситуација и егзистенцијата во конкретните временски координати.

„Светот со задоцнување сфатил дека му дошол крајот. И спас веќе немало, континентите станале безживотни депонии.

Под влијание на мрачните претпоставки за големата апокалипса за крајот на светот, Благоја Сандевски се разнебити. Треската што ја прележа порано му го опсади умот со оган. Во тоа време камиони истовараа отпад од градот (...) што значи до Кукулино. Ако не се спречи тоа и ако се дозволи таму да се создава депонија, сиот тој крај, па и самиот град, ќе стане татковина на сеништа, во која утре ќе се складира и нуклеарен отпад.

Нуклеарно сениште, и тоа ли е ? Се е возможно? Неизбежните денови што доаѓаат, никој не ќе ги предвиди“ (105).

Она што ја претставува реалноста во делото на Славко Јаневски е длабоко поврзано со неговото разбирање на настаните на Балканот каде живее авторот. Нарацијата која го актуализира тој современ живот е изведена со примена на постапка со која постојано се повикува минатото во текот на сегашноста на пишувањето, често се антиципира односот во кој песимистичките предвидувања за тоа како „се развива“ и кон каква иднина е насочен односот меѓу луѓето е врзан за напорот да се интегрираат наративите во една книга која станува тестамент за тоа дека животот зависи од кохеренцијата, емпатијата и поврзаноста, тој се уништува во молекули онаму каде се случуваат судири врз основа на различни убедувања и потреби за самопризнавање, без присуство и признавање на неопходниот поглед на Другиот (Gross 2001: 109).

„Според усните историчари, кукулински и други на пошироко подрачје, далечното минато имало свои чуда и чудоредија. Во есенските понеделници паѓале од облаците костени и ореви-ги крвал виор и ги фрлал од височина; во зимските среди месечината се спуштала до планинските сртови-си ги миела очите со снег за да може да го види патот по кој ќе му избега на денот; во петоците, секогаш пролетни, зографите сликале на голи женски плеќи, со вар, разреден катран и крв од своите прсти, библиски настани – иконите на жива кожа, задно со жените и девојките икононосителки, биле чувани на тајни места како најголемо и најсвето богатство; во летните недели, само во престапните години, кога рибите со допир на долните перки го пресоздаваат речниот песок

во сребрени зрнца, во машките мисли се јавувала жена и делела праски од пазуви...“ (122-123)

Митската циклична врезија за повторливите настани го разбива календарскиот наративниот тек и го свртува вниманието кон минатите времиња со рајски искуства за разлика од исходите каде со „ослепувањето“ на луѓето се алудира на незнаењето и неосвестеноста за вредностите кои не се однесуваат на капитал, богатство или пари. Така завршува и оваа приказна на ликот Димуш Угрин во која на самиот крај со конкретизирање на последиците од разореното единство заради алчност, се укажува дека за сите, и кога тие се „сиромашни“ и кога тие се „богати“ во ситуацијата кога се слепи, сјајот на златото за нив нема значење. Со проблематизирање на автентичното живеење како одлика на праисконските периоди, Јаневски го актуализира прашањето за тоа како се живее во современоста. Смеслата на живеење во празно секојдневје се реализира кога некој настојува празнината да ја исполни со нарации, колку на луѓе од минатото, толку и на самиот наратор или наратори во сегашноста, заборавањето на празнината или нејзиното потиснување се случува за сметка на постојаното говорење и речење на бесконечните серии од приказни кои „како да“ се случиле или се случуваат (Hempel 2001:437).

Времето е клучна димензија на креирање на романот *Дејонија* на Јаневски, во времето се случуваат настаните, сегашноста произлегува од историјата, од минатото и продуцира начини за рефлексивност за тоа што би можело да се очекува во иднината. „Јаството/себството“ е резултат на односот меѓу минатото и сегашноста со интенции за градење на иднината. Записите за минатото се предмет на реконструкција и деконструкција и во исто време тие се услов за одржување на интегритетот проектиран во текст од роман и во себството на оној кој го раскажува, бидејќи само текстот и нарацијата се утеха за себеси и за нараторот на приказните. Убедавањето дека иднината може да се поврзе со надеж за „подобар живот“ зависи од минатото, од меморијата зачувана во приказни кои се раскажуваат. Поткликнувањето пред неумоливата моќ на заборавањето на минатото го поништува и процесот на нарација во сегашноста, а со тоа ја поништува и идејата дека иднината ќе соодветствува на време во кое ќе се случи разбирањето и дијалогот, а преку него ќе се толкува и ќе се изведува смеслата на раскажаниот текст/ на книгата која е симулакрум за остварена интеграција на

разнебитените животи на луѓето во времето на распаѓањето, на војните и на депониите. Хармонијата се реализира ако иднината се поистовети со уметничкиот поттик кој завршува со пишување на книга во која раскажувањето кое продолжува е доминантна сила со која раскршените делови во форма на атоми се вмрежиле и креирале целина:

„Сеедно дали шестосложникот *асоцијативно* се однесуваше на минатото или на иднината, или можеби претставуваше космичка врска, а на библиските страници космосот, еден негов дел, веќе беше објаснет при создавањето на светот, Пенчо Перуника се разочара во птиците и отиде да му го продаде своето грозје на градот. Се врати со своите очила и со мал телевизор, стариот прегоре. Ќе слуша Пенчо Перуника од телевизорот слаткоречиви политичари и ќе им се противставува. Отворено ќе им каже дека не се согласува со нив. Секогаш имало поумни од оние кои управувале со земјата“ (116).

Во романот *Дејонија* на Славко Јаневски се разоткрива позицијата на човекот како историско битие, а потоа и како оној кој е способен од сопствената перцепција на настаните да направи од себе битие кое ја анализира таа стварност и кое е способно да раскажува. Неуморната борба со заборавот на минатото и сегашноста во која се пишува за да се создаде никулец за надеж и за иднина во сложениот состав од околности се коментира низ следниве искази во книгата: „Од семето на надежта ‘ртеа слатки приказни. Човечкото око копнееше по светлоста на иднината. Самиот Цветко, главно недостапен, при ретките посети на родното место не зборуваше за себе. Обидите на младите да му се доближат останаа безуспешни. Кон тоа, ни приказните на постарите не им значеа ништо, сеедно што некои ги убедуваа дека тој Цветко, ќе вработи многумина во ресторанот или во продавниците со секаква стока. Младите не им веруваа. За нив поимот среќа ја изгуби својата смисла.“(143).

Изneverените очекувања, обременетите секојдневни случувања со говорите на политичарите го активираат односот во кој заборавот ја притиска меморијата, а со потиснувањето на сеќавањата, сегашноста се раскршува и се распаѓа во атоми од време кои лебдат претворајќи се во случајности, а не во артикулирани значења врзани за познавања и надежи дека иднината ќе донесе промени (Porper 1973: 199). Календарскиот наспроти митскиот поредок на времето овозможува нарацијата да тече како хронологија на линеарно раз-

виваните настани, меѓутоа нарацијата на Јаневски не ги исклучува ниту фрагментите од митско време содржани во преданијата за кои се говори уште од раните денови на детството: „Во соништата на далечното детство белите птици беа знак за човековата среќа. (...) Многу сеќавања и уште повеќе приказни внесувале и внесуваат во катадневноста светлина и мрак“ (167, 181).

Составот на секојдневни активности интегрирани во меморијата, потоа запишани во преданијата и во романот кој метатекстуално ги апсорбира во сопствениот говор се соочуваат со сегашноста во која читателите се последната инстанција која се вклучува во договорениот чин на комуникација и ја разоткрива смислата на она што е раскажано, а кое е тесно врзано за меморираните настани во преданијата, на настаните што се случуваат и на настаните што се очекува да се случат, бидејќи потрагата по смислата го поттикнува колку читањето, толку и разбирањето на книгата на Славко Јаневски, на реалноста за која раскажува, но и на реалноста во која живеат читателите со обид да ги одржуваат сопствените надежи дека ќе го победат времето и ќе успеат во разоткривање на излезите кои ќе им овозможат да го доживеат движењето, а со тоа и самиот живот.

Користена литература

на латиница:

Ankersmit, Frank 1989. *The Reality Effect in the Writing of History: The Dynamics of Historiographical Topology*, Noord-Hollandsche, Amsterdam.

Gadamer, H.G. 1978. *Istina i metoda*, Veselin Masleša, Sarajevo.

Gross, Mirjana 2001. *Suvremena historiografija*, Novi Liber, Zagreb.

Hempel, Carl 2001. “The function of general Laws in History”, in M. Gross, *Suvremena historiografija*, Novi Liber, Zagreb.

Popper, Karl 1973. *Logika naucnog otkrica*, Nolit, Beograd.

Veyne, Paul 1978. *Comment on écrit l’histoire, Foucault révolutionne l’histoire*, Seuil, Paris.

на кирилица:

Јаневски, Славко. 2000. *Дејонија*. Зумпрес, Скопје.

Весна Мојсова-Чепишевска
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
vesnamojsova@hotmail.com

КНИЖЕВНИОТ ДИСКУРС НА СЛАВКО ЈАНЕВСКИ МЕЃУ ТРАДИЦИОНАЛНАТА И МОДЕРНАТА ПОСТАПКА НА (РАС)КАЖУВАЊЕ

Апстракт: Во период од 1969 до 1989 година Славко Јаневски интензивно и постојано го испитува своето романескно искуство. Секој негов иден роман во овој интервал претставува реализација на две опции. Според првата секој негов иден роман претставува реализација на текст кој „афирмативно се надоврзува на текстовите што му претходат“, а според втората претставува текст што се остварува „како можност на дисконтинуитет во однос на текстовите што му претходат“. Така во „Тврдоглави“ авторот остварува една синтеза меѓу хармоничниот и дисперзивниот литературен дискурс според Златко Крамарик, т.е. остварува спој меѓу традиционалната и модерната постапка според Радомир Ивановиќ. Овој труд ќе се обиде да ги реактуализира, но и освежи овие постапки на (рас)кажување кај Јаневски ставајќи акцент на демонолошките наслојки.

Клучни зборови: традиционална / модерна постапка на (рас)кажување, митолошки / демонолошки наслојки

Во период од дваесет години на 2000 страници Славко Јаневски даде бројни разработки на „паганското и митското мислење на човекот во неговото неизмерно чекорење низ крстопатите на животот“ (Саздов 1990: 77), притоа соопштувајќи универзални животни и општествени, како и човечко-интимни вистини. Користејќи се, како што вели Георги Старделов, со „обезвреднети романескни модели“, тој на тие стари форми им вдахнува свој здив, им втиснува свој печат. Зошто обезвреднети романескни модели? Зашто според Старделов „Тврдоглави“ наликуваат на **селска хроника**, „Рулет со седум бројки“ на **детективски роман**, „Чудотворци“ на **љубовен роман**. Трилогијата „Миракули на грозомората“ добива определби на **роман за дракулистичките реинкарнации**, **роман за магиите, чудата и чудесиите**, додека „Девет Керубинови векови“ ја има квалификацијата на **митолошки и демонолошки роман**. Нешто подоцна во книгата посветена на книжевната генеалогичка на Славко Јаневски под наслов „Слушате ли, Каинавелијци?“ првиот роман „Тврдоглави“ ќе го окарактеризира и како „роман-река, роман-фре-

ска“ (2010: 312), со нагласка дека она она што „му дава печат на **еден автентичен модерен роман**, тоа е, пред сè, концепцијата на времето реализирано во него“ (2010: 313, означеното е мое).

Секако на овие определби на Старделов се надоврзува и пишувањето на Наташа Аврамовска која романот „Тврдоглави“ ќе го именува како иницијантен роман на ова, според Старделов „предание за преданијата“ (Старделов 1995: 17). Имено, романот го тематизира токму XIX век раскажувајќи ја анегдотската случка за тврдоглавите Кукулинци, кои во 1835-тата се збрале со запрежни двоколки на пат до далекото Лесново...“ (Аврамовска 2001: 225). „Нималку не е необично што сагата за Кукулинци започнува со запретаниот XIX век, кога и започнува **националната историја на Македонците**, поправо **борбата за право за национална историја**.“ (Аврамовска 2001: 232, означеното е мое) Всушност и целиот овој текст е обид за некои наши (мои), но посебно други/туѓи поранешни согледувања и утврдувања на истите. Така осврнувајќи се на овој роман, Влада Урошевиќ ќе заклучи дека „Јаневски ја користи класичната шема на **роман-патување (роман на просторот** како што би кажале Германците, или **роман на потрагата**, како што би кажале Французите), но не само од надворешната фабуларна страна, туку и од внатрешната...“ (Урошевиќ 1989/90: 301, означеното е мое).

„Во средниот век Марко Крале (...) бил принц. А кога средниот век пропаднал по турската инвазија, тогаш тој се спасува во митот и во фолклорот, и станува оној јунак што ние го знаеме. Таа е подлогата што ги спасува дури и големите, и амбициозни полети на мислата на дадената епоха.“ (според Андреевски, Конески 2020: 301) Оваа идеја како да го води и Јаневски. Па, во период од 1969 до 1989 година интензивно и постојано го испитува своето романескно искуство. Секој негов иден роман претставува реализација на две опции. Според првата секој негов иден роман претставува реализација на текст кој „афирмативно се надоврзува на текстовите што му претходат“ (Крамариќ 1987: 16), а според втората претставува текст што се остварува „како можност на дисконтинуитет во однос на текстовите што му претходат“ (Крамариќ, 1987: 16). Така во „Тврдоглави“ авторот остварува една синтеза меѓу хармоничниот и дисперзивниот литературен дискурс според Златко Крамариќ, т. е. остварува спој меѓу традиционалната и модерната

постапка според Радомир Ивановиќ¹. Така сè повеќе фабулата им го отстапува местото на описите, дијалозите се претопуваат во монолози, а актантите го губат своето конвенционално лице и сè повеќе се претвораат час во симболи, час во носители на одделни теми. Оваа синтеза во подоцнежните романи за Славко Јаневски станува претесна. Па така тој публикува серија романи во кои „стремежот кон „нејасности и недостапности“ добива и доби повластено место“ (Вангелов 1990: 50) или поточно речено добива „статус на основен белег на неговата литература воопшто“ (Вангелов 1990: 50). Со тоа оваа проза ги спечалува и „колебливиот раскажувач“ и „афабуларноста“ (Kramarič 1988: 114). Но романот на Славко Јаневски се издвојува и во посебен жанр во македонската литература поради сопствено изградената митологија, поконкретно демонологија, како негов специфичен жиг. И слободно може да се каже дека со романите на Јаневски, со неговото раскажување ние (македонските читатели и македонските книжевни теоретичари и критичари) го започнуваме „нашето „ново“ живеење: **живеење во нарации** – иако отсекогаш сме биле присутни таму, како рапсоди, раскажувачи, како слушатели или читатели – живеење, ко не прави отворени за туѓите раскажувања, за туѓите алтернативни наративни тек(ст)ови“ (според Бановиќ-Марковска 2004: 65, означеното е мое).

Романот „Тврдоглави“, првиот печатен роман од овој циклус за Кукулино, според Старделов, освен веќе споменатата квалификација **селска хроника** ја добива и квалификацијата на **еп за тврдоглавите**. Романот, навистина, може да го говори она што го говори и епот, но не може да говори онака како што говори епот. Тој наместо монолошката т.е. епската вистина, ограничена на една единствена свест, го поставува дијалошкиот модел на вистината, кој е својствен за културата на знаците. Па така линеарната романескна авантура ја спротивставуваме на кохерентниот тоталитет на митот, како што впрочем тоа го прави и Клод Леви Строс. Всушност романот „Тврдоглави“, започнат со еден вистински документарен запис, го користи искуството на фолклорната фантастика, на

---

¹ Романот „Село зад седумте јасени“ (1952) е реализиран во хармоничниот литературен дискурс, а романот „Две Марии“ во дисперзивниот. Романите „И бол и бес“ и „Стебла“ ја претставуваат синтезата на хармоничниот и дисперзивниот литературен дискурс како и романот „Тврдоглави“. А сите веќе наведени романи му претходат токму на романот „Тврдоглави“.

сагата, митот и легендата. Елезар М. Мелетински во своето дело „Поетиката на митот“ прашањето за ревитализација на митот во современата светска литература и особено неговото ревитализирање во современите литератури на малите народи, го поврзува со **феноменот „разочарување во историјата“**. За тие мали народи, како што е впрочем и нашиот, македонскиот, историјата и земниот пекол станаа синоними. Од друга страна францускиот теоретичар Жан Пол Вебер вели дека секој творец има своја препознатлива тема, која, како постојана модулација, се провлекува низ целото негово творештво. Така и Славко Јаневски има **свои опсесивни теми**, теми на кои тој постојано им се навраќа и кои повторно ги актуализира, како што се впрочем и митолошките т.е. демонолошките преку кои сакаме да го покажеме токму тоа поигрување меѓу традиционалната и модерната постапка на (рас)кажување.

Но зошто нашето инсистирање токму за демонолошките наслојки, а не пошироко за митолошките кај овој автор? Раскажувачкиот дискурс на Јаневски е целиот потопен во самата демонологија. Тој копа по феномените на големите енигми на духот, по окултизмот, по фантастиката, сонот, сновиденијата. Едноставно тој продира во темната страна на духот. Дури и неговата поезија е „плод на една поетска дијалектика во која поетот се покорува единствено на својот **внатрешен демон**, а не на својата надворешна поетска идеологија“ (Старделов 1987: 55, означеното е мое). „Меѓутоа“, како што пишува Елизабета Шелева, „без оглед на нему пресуштиот поетски демонизам, Јаневски е далеку од тоа, да биде окарактеризиран како морбиден автор. (...) Предан на ритуалниот Танц, што трепери меѓу силите на животот, сеќавањето, создавањето, еросот и силите на смртта, уништувањето, заборавот, танатосот, С. Јаневски е еден од оние автори, кои, свесно и континуирано, посегнуваат по „методата“ на **творечко самоизлекување од смртта**, земајќи ја токму неа за свој постојан поетички хоризонт...“ (Шелева 2003: 178, означеното е мое). Тоа е од една страна. Но од друга страна, сите проучувачи на Славко Јаневски ги истражуваат фантастичните, фолклорните, историските и митолошките елементи во неговото творештво, а поретко интересот се насочува кон демонолошките. Во овој поглед треба да се спомене текстот на Шелева „Митот како интертекст“ во кој таа се осврнува на Кукулино како уметнички ентитет и на приказната за Кукулино која „предочува пример на митски хронотоп, со свои иманентни закони, од кои најважен е

секако прелевањето меѓу сонот и јавето, меѓу сеништата и луѓето...“ (Шелева 1997: 125) и притоа во своето исчитување акцентот го става, сепак, на демонолошките наслојки. Впрочем, тој нејзин интерес се засилува и во наредниот текст „Демонскиот лик на писмото“ каде се осврнува на трилогијата „Миракули на грозомората“ и на приказната на вампирот Борчило, но и на позицијата во која е поставен овој лик која „во многу нешта прилега на средновековниот митски мотив, мотивот на Искушението...“ (Шелева 1997: 134) повторно со нагласка токму на тие демонолошки моменти.

Сепак, уводната единица на романот „Тврдоглави“ се заснова на документарност, а не на митска слика на светот. Тоа е затоа што Јаневски романот го структурира на начин на предание, а категоријата предание не е можно да се врзе со категоријата фантастичност. Преданието се врзува исклучиво со стварноста, историјата и како едноставен литературен облик не е ништо друго, туку резултат на потврденоста на раскажувачот, остварена во овој случај преку ликот на Лозан Перуника со статус на племенски врач. Романескното дејство, како што веќе кажавме, започнува во 1835 година како едно многу спокојно патување на селаните од Кукулино до Лесново и назад. Причината за ова патување лежи во желбата на Кукуличани да имаат повеќе свои мелници, зашто имаат потреба од повеќе леб за опстанок. На европската 1835 ѝ е спротивставена македонската. Во времето кога Јаков Грим ја објавува својата „Германска митологија“, токму во тоа време „во еден дел на Македонија мажите се впрегнуваат во рала и двоколки“ (Јаневски 1976: 10). Во времето кога во Европа е откриено дека „габичката *Botritis* предизвикува болест кај свилените буби“ (Јаневски 1976: 10), во Македонија „еден вид чума ги сотира седалките на пчелите“ (Јаневски 1976: 10). Во тоа време тргнува и колоната од четириесет и тројца Кукуличани на својот најдолг, македонски, историски пат. На тој пат ги напаѓаат селаните секакви болести, им се закануваат чуми. На тој пат постојано ги демнат монструозни чудовишта. Така „пред поаѓање не знаеле дека патем ќе ги следи нечујно и со замрзнат здив непознато чудовиште“ (Јаневски 1976: 35). Змијата, која во митските слики може да претставува некои апстрактни или конкретни поими поврзани со злото, секогаш се јавува како основа од која се изродиле бројни фантастични животни, како змејови, ламји, аждери... (Чаусидис 1994: 547) Јаневски дури и самиот живот го споредува со чудовиште: „да, животот е

чудовиште што ја подгонува кон бездна двоколката на судбината во која се запрегнати луѓето“ (Јаневски 1976: 177). Се појавуваат исто така и зли призраци и вампири. Таква е сцената во која обесениот Јаков Иконописец лета по небесата. Скоро секој од четириесет и тројцата Кукуличани има можност да стане вампир. Кога Јаневски говори за призраци и вампири тој не поаѓа од тоа да биде ексклузивен во стилот на романи за Дракула, вели Старделов. Напротив, тој го користи вампирот како „метафора на човековиот двојник, или на човековата сенка која е неделива од него“ (Старделов 1987: 88) А однесувањето на луѓето против ова демонско суштество е организирано во сложен обреден систем, во кој се вклучени голем број магиско-религиозни прописи. Таква е сцената кога двајцата тревари, црниот Пандил Димулев и малку постариот Никола Влашки, го соопштуваат рецептот за болеста на Неделко Шијак, а тоа е говедска жолчка со грутче во таа жолчка и дива краставица. Дека вампирите се сегде присутни потврда е ритуалот што се прави со лукот и ракијата, како превентивна мерка. Во основата на целиот овој систем всушност лежи тежнењето на Кукуличани и стварно и симболички да го уништат демонот и во себе и надвор од себе. Затоа Онисифор Проказник вели:

„Лукот е маж, ракијата е жена. Се тријат во човечкиот желудник и раѓаат невидливи никаквечиња со уште поневидливи копја. Стотици и стотици ти се собираат во крвта. Подаде ли рака болештината, тие ја бодат и ја бркаат од тебе.“ (Јаневски 1976: 230)

Иако во народната демонологија на македонскиот народ важно место заземаат претставите за демонското суштество – ѓаволот, кај Јаневски тој има редуцирано присуство. Неговото постоење го потврдува всушност постојаното присуство на волкот кој ја следи колоната до последните страници:

„Осамениот волк што ги следел пред тоа, доколку тоа не бил отфрлен пес со глас на свер, презафатен со изобилие на мрши и оставени дробови и коски, со тоа дотогаш невидено богатство, не ги следел веќе.“ (Јаневски 1976: 254)

Имено според верувањата на народот, едната нога на ѓаволот му ја изел токму волкот, кога овој бил нападнат од самиот ѓавол. Од тогаш ѓаволот е во постојано бегство од волкот. Но кај Јаневски во претставите за ѓаволот превладува, впрочем како и во македонската народна демонологија, христијанската конотација, при што најчесто тој е претставен како супститут на сите гревови и греш-

ници т.е. како антагонист на Бога и вечен непријател на човекот. Така овој роман е граден врз приказната за потребата на селаните од Кукулино да имаат повеќе свои воденици. Според верувањата на нашиот народ ѓаволите се збирале и биле активни ноќно време токму крај водениците, под дрвјата и тогаш биле најопасни, сè до пеењето на првите петли. Едно такво ѓаволско оро се вие и околу единствената воденица за селаните од Кукулино. Затоа тие се решаваат на овој истребувачки пат: „Доколку секоја кука ќе има воденица, каменен ковчег со врата, и бабуњосаниот ѓавол ќе ги повлече шепите од здружената сиромаштија.“ (Јаневски 1976: 16)

Самовилите, пак, се едни од најприсутните и најпопуларните митски суштества застапени во нашите верувања и во усната традиција. Тие се разликуваат од другите демони и по тоа што се индивидуализирани, со што повеќе се потврдува нивната блискост со човечкиот род. Генот на маѓесничката моќ и убавина ја преземале од старогрчките нимфи – морските (нереиди), слатководните (најади), шумските (дријади), планинските и пештерските (ореади). Самовилите се исклучиво митски суштества од женски род и за свои партнери избираат убави, здрави и силни мажи. Тие се способни да го маѓепсаат, да го збудалат својот избраник токму со својата женска, неоткриена и еротски многу привлечна природа. Поради тоа се вбројуваат во демонските суштества. Немата Ганка од романот „Тврдоглави“ е олицетворение на добрината и пожртвуваноста, олицетворение истовремено и на убавината и на сопствената немоќ да се артикулира зборот во името на она што ја тишти и ја привлекува кон најмалиот член на дружината од Кукулино. Описот на Ганка содржи атрибути на убавина, со што се потенцира нејзината привлечност и тоа привлечност на една самовила: „сонувал зрелост на ‘рж во плетенките, два златни блиска преку ленена кошула, и сонувал очи што беа пред тоа над мене додека лежев под дебелината покривка“ (Јаневски 1976: 127). Посебно се истакнува нејзината долга коса: „остана свртена со грб по чија ленена белина се спуштаа две ‘ржени плетенки“ (Јаневски 1976: 126), со што се потенцира нејзиното доближување до ликот на самовилата. Така сите самовили се со лице кое е многу убаво, со очи кои се модри или зелени и со коса која е долга, понекогаш дури до земја. Всушност се верувало дека нивната животна сила лежи токму во косата. И кај Ганка потребната животна сила е претставена преку нејзината коса т.е. преку нејзините долги ‘ржени

плетенки, животна сила која се спротивставува на нејзината не-
мост, иако: „и немите умеат да се молат кога сакаат ... сите неми
на светот“ (Јаневски 1976: 138). Зашто: „човекот се моли со срце,
не со уста или со јазик“ (Јаневски 1976: 138). Ганка, **симболот на
тогашната народна свест, волја и моќ – голема и привлечна,**
а **нема**, на моменти за болниот и изнемоштен Лозан Перуника,
наликува и на вистинска светица кога вели: „видов девојка, не
постара од мене, со зачудено лице на една премлада Богородица
со златномедени очи“ (Јаневски 1976: 125). Но нагласуваме, само
на моменти, зашто Ганка како да го игра своето самовилско оро
околу Лозан Перуника. Затоа и ќе го прати до крајот на патувањето.

Но над целото ова патување како да е надвисната приказната за
необичната љубов или како што вели самиот автор „за измитарена-
та љубов меѓу мажот-свер и мечка-жена (Јаневски 1976: 19). Првиот
човеков дом, всушност, е неговата мајка, прво нејзината утроба,
а потоа нејзината преградка. Оттука, воопшто не е зачудувачки
фактот што човекот ја одбрал токму пештерата за едно од своите
живеалишта. Пештерата, како и матката, е затворен и дефиниран
простор, ограден од околниот негостољубив свет, која за разлика од
матката, не нуди храна. Од тие причини и Онисифор, кој подоцна
кон ова свое лично име ќе го додаде и Мечкојад, живее во пештера.
Од друга страна причините за љубовта меѓу Онисифор и мечка-
та-жена лежат во врските што словенскиот хтонски бог, Волос или
Велес, ги имал со мечката. Мечката дури го носела и карактерот
на тотем, симбол на потеклото на човекот, на неговиот род.

Овој контакт со мечката-жена од една страна ќе го трансформи-
ра Онисифор во поголем свер од неа, зашто: „динот од Кукулино
бил виден со крвава брада и со конци пресно месо меѓу забите“
(Јаневски 1976: 20), а од друга ќе му овозможува да се издигне до
ниво на митски човек, познат како шумски човек: „Не прочитал
никој во црковните книги дека дедо му живеел со мечка во пештера.
Тој бил посник, светец“ (Јаневски 1976: 24). Но првата демонска
наслојка како да излегува на површина во многу ситуации. Затоа
на Онисифор Мечкојад, претставникот на единката и здружениот
страв, му е спротивставен Онисифор Проказник, симболот на ма-
сата и тврдоглавоста. Затоа Онисифор Проказник ќе стане водач
на дружината од Кукулино, а не Онисифор Мечкојад. Двополната
животна судбина, како што вели Миодраг Друговац, е отсликана
токму преку судирот меѓу Онисифор Мечкојад – хаосот и Они-

сифор Проказник – космосот. Оваа нивна борба се издигнува до космогониски мит. А знаеме дека основната поента на секој еден космогониски мит е претворањето на хаосот во космос. Романот „Тврдоглави“ на Славко Јаневски започнува со едно **митолошко-религиозно верување** дека спасот од сиромаштијата лежи во изградбата на четириесет одделни воденици. Така ова митолошко-религиозно верување на почетокот се доживува како обред. Но со текот на изодувањето на патот од Кукулино до Лесново и од Лесново до Кукулино тоа се трансформира во **митолошко-херојско искуство** и така **приказната за тврдоглавите израснува во предание за единствената воденица на сите Кукуличани**: „... почнале да сидаат воденица, сега една и заедничка за сите во Кукулино. Сè што било кадро да застане на нозе влечело однегде и делкало со секири и со тесли бигор“ (Јаневски 1976: 275). А многуте демонолошки појави и суштества само го засилуваат трансформирањето на обредот во предание.

Значи на овој пат во летото господово 1835-то, од кој треба да се донесат по два воденички камења за водениците, се испишува македонската верзија на митот за Сизиф. Но на овој пат постојано се раскажуваат секакви видими и невидими чуда и со тоа се губи границата меѓу сонот и јавето. Но останува во нашата свест преданието за најубавата: „великолепната воденица, не помала од онаа на бегот (Јаневски 1976: 275).

Епската борба на македонскиот човек и воопшто на човекот продолжува и во наредните романи од циклусот „Кукулино“ на Славко Јаневски. Тој и понатаму копа по сотонските, ирационалните и нечистите сили во човековото битие. Зашто злото и проклетството насекаде ‘рти. Зашто над Кукулино грее црно сонце, осветлува крвава месечина и владее Сатурн. Зашто во Кукулино шетаат глувци, скакулци и скорпии со осила во опашките. Зашто меѓу нормалните луѓе од сите страни на светот се слеваат и вампири, како што е Борчило, најголемиот запишувач на најголемите кукулински чуда и чудесии, се слеваат и луѓе-стаорци и стаорци-луѓе, и магесници, и гробари, и бајачки, и вештерки, и летачи, како што е големиот летач Спиридон, и многу други најразновидни демонолошки ликови, како што е властелинот Русијан со неговите шест коњаници. Зашто едноставно се води безмилосна борба меѓу човекот и свертот, меѓу земјата и небото. За Јаневски **злото е единствениот подвижник на земниот свет**, смисла и централен

принцип на земната егзистенција. Тој во октологијата ни дава слика на феноменологијата и филозофијата на злото, истакнува Старделов. Затоа различните митолошки, особено демонолошки и космолошки настани и виденија на едно племе низ цели 13 столетија даваат простор и за едно нивно идно подлабоко проучување.

Користена литература

- Аврамовска Наташа 2001: „Митско-сторискиот испис на иницијантниот 19 век во поевста на Кукулинците“, *XXVII Научна конференција на XXXIII Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, (литература)*. Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 225- 238.
- Андреовски Цане 2020: *Разговори со Конески*, Матица македонска, Скопје.
- Бановиќ-Марковска Ангелина 2004: *Хисториски дијалози*, Магор, Скопје.
- Вангелов Атанас 1990: „Фантастиката на Славко Јаневски“, *Свектар*, (VIII), бр.15, Скопје.
- Вражиновски Танас 1998: *Народна митологија на Македонија*, Матица македонска; Институт за сторословенска култура, Скопје: Прилеп.
- Друговац Миодраг 1976: „За романот *Тврдолави*“, *Тврдолави*, Наша книга, Скопје.
- Јаневски Славко 1976: *Тврдолави*, Наша книга, Скопје.
- Крамариќ Златко 1988: *Novi experimentum Macedonikum*, Izdavački centar Revija, Osijek.
- Крамариќ Златко 1987: *Романија на Славко Јаневски*, Македонска книга, Скопје.
- Саздов Томе 1990: „Фолклорни елементи во делото *Девеј Керубинови векови* на Славко Јаневски“, *Оледи за македонската народна книжевност*, Друштво за наука и уметност, Битола.
- Старделов Георги 1995: „Поетолошкиот исказ на Славко Јаневски, *Керубиново илеме*, Детска радост, Скопје.
- Старделов Георги 1987: „Славко Јаневски (1920) или на живата стража на духот“, *Портрети и профили*. Мисла, Скопје.
- Старделов Георги 2010: *Слушате ли, Каинавелијци?*, МАНУ, Фонд „Трифун Костовски“, Скопје.
- Урошевиќ Влада 1989/90: „Патувањето како иницијација“, *Тврдолави*. Македонска книга, Скопје.
- Чаусидис Никос 1994: *Митски слики на Јужни Словени*, Мисла, Скопје.
- Шелева Елизабета 1997: „Демонскиот лик на писмото“, *Книжевно теориски студии*, Матица македонска, Скопје, 131-143.
- Шелева Елизабета 1997: „Митот како интертекст“, *Книжевно теориски студии*, Матица македонска, Скопје, 119-130.
- Шелева Елизабета 2003: „Покер со смртта“, *Ойворено писмо*, Магор, Скопје, 178-179.

Звонко Танески

Катедра за словенски филологии при Филозофскиот факултет
Универзитет „Комениус“–Братислава
zvonko.taneski@uniba.sk

КНИЖЕВНОТО ТВОРЕШТВО НА СЛАВКО ЈАНЕВСКИ ВО ПРЕВОДИТЕ НА СЛОВАЧКИ ЈАЗИК

Апстракт: Текстот понудува прилично концизна, но полна архивна слика за претставувањето и за приемот на творечкиот профил и на делата од македонскиот писател Славко Јаневски во словачкиот културен простор во текот на целата втора половина на дваесеттиот век, па до денешни дни. Во него се презентирани, во хроношки след, повеќе информации кои речиси и за прв пат во ваква форма досега се изложуваат пред македонската академска јавност.

Клучни зборови: Славко Јаневски, македонска литература, книжевен превод, Словачка.

Во понудениов реферат ја претставуваме комплетната слика за сите досегашни реализирани преводи од книжевното творештво на македонскиот писател Славко Јаневски на словачки јазик почнувајќи од 1945 година, па сè до денес. Со оглед на фактот што во Словачка не се појави посебно книжно издание на дело од Славко Јаневски преведено на словачки јазик, претставувањето на преводната рецепција ќе ја покаже, главно, присутноста на овој наш автор низ страниците на книжевните антологии, на книжевната периодика и на енциклопедиските изданија преку кои словачката културна јавност била постепено запознавана со неговото творештво. Иако рецепцијата на книжевните дела на С. Јаневски во Словачка не е многу голема по обем, сепак, сведочи за константниот интерес што словачката културна јавност го пројавувала за него во децениите зад нас. По негови книжевни текстови за превод посегале повеќемина познати и етаблирани преведувачи, чиј труд е особено драгоцен, бидејќи од творечкиот опус на Јаневски претставиле на словачки јазик делови и од прозата, и од книжевноста за деца и младина, а сетне и од поезијата, а со тоа придонеле за создавање на сеопфатен уметнички профил на авторот кај словачките читатели.

Како и при многу други македонски писатели кои за првпат биле претставувани во словачкиот културен простор во педесеттите години на дваесеттиот век (и за кои подетално сме пишувале досега

посебни студии, кои се веќе објавени и достапни за пошироката јавност), така и Славко Јаневски се јавува премиерно во словачката книжевна периодика во втората половина на педесеттите години на минатиот век и тоа благодарение на преведувачкиот ангажман на Словаците од Војводина, кои живееле во тогашната југословенска федерација биле и првите медијатори на македонската книжевност на словачко тло (со оглед и на тоа што на територијата на Словачка не се изучувала македонистиката во никаква форма и недостасувале добри познавачи на македонскиот јазик), кои најчесто и први се запознавале со клучните дела на познатите македонски писатели благодарение на честите преводи на српски јазик. Со оглед на фактот што Словаците од Војводина се билингвисти (активно го владееле и тогашниот српско-хрватски јазик, како официјален на ниво на целата државна федерација), нивните преводи на дела од македонската книжевност на словачки јазик се најчесто правени „од втора рака“, со посредство на српскиот јазик, и напати содржат слаби места и непрецизности. Меѓутоа, од културно-историско значење е токму нивното првенство во таа област, па затоа се чини дека и не треба да се биде многу строг при вреднувањето на нивните преведувачки резултати од денешен современ аспект, туку е доволно во таа фаза од развојот на словачко-македонските книжевни врски да се потенцираат нивните заслуги за тоа што ја претставиле основата која подоцна преведувачите од обете страни се обидуваат полека, но сигурно да ја надградат. За влогот на Словаците од Војводина во историскиот домен на словачко-македонските книжевни, културни и јазични врски беше публикувана од наша страна и посебна студија со целосна библиографија на нивни реализирани преводи, која првично беше објавена во научен зборник во Нови Сад, а подоцна преобјавена во нашата двојазична монографија *Славистички синџези / Slavistické syntézy* (Белград – Братислава, 2018).

Впрочем, првиот превод на дело од Славко Јаневски на словачки јазик го направи словачкиот професор Јан Кмеќ од Нови Сад, а беше објавен во познатото словачко списание *Нов живои* од Војводина во 1955 година (Janevski 1955: 82-87). Вториот превод се појавува дури девет години подоцна во една книжевна антологија на раскази од книжевностите на народите од поранешна Југославија објавена на словачки јазик во гратчето Бачки Петровац во Војводина, каде што освен Славко Јаневски се застапени од Маке-

донија и авторите Борис Бојаџиски и Глигор Поповски. Преводот на нивните избрани текстови е дело на словачките преведувачи од Војводина – Марина Мијавцова, Самуел Дубовски, Даниел Дудок и Павел Мучаји, а уредник на антологијата е Драган Лукиќ (Janevski 1964). Следните преводи на С. Јаневски се регистрирани во една книжевна антологија за деца објавена како заеднички проект на два издавачи од Братислава и од Сараево од 1967 година (Janevski 1967), во којашто токму Славко Јаневски е единствениот застапен писател за деца од Македонија. И тој превод е направен од војводински Словак – Михал Надубински. Во 1968 година се забележани три преводи на дела од Славко Јаневски на словачки јазик од кои два се објавени во книжевната периодика – во списанијата *Прегвој* (расказ) (Janevski 1968: 1) и *Нове Слово* (поезија) (Janevski 1968: 2), а третиот во книжевна антологија на раскази со воена тематика од народите на Југославија, подготвена од Бранислав Хома (во неа од македонската книжевност, освен С. Јаневски, се претставени и раскази од Владо Малески и Димитар Солев) (Janevski 1968: 3). При првиот превод од таа година не е наведено името на преведувачот, ама претставена е покрај расказот и кратка карактеристика за авторот С. Јаневски. Вториот превод претставува, всушност, превод на поезија од Јаневски, а го реализирал познатиот војводински поет и преведувач – повторно Словак од Војводина – Михал Бабинка, кој превел на словачки јазик и други македонски автори, а и неговото поетско творештво, пак, исто така беше претставено во втората половина на минатиот век во книжевната периодика на македонски јазик. Третиот превод го подготвиле В. Хечко, Б. Хома и М. Одран.

Во седумдесеттите години веќе целосно се преместуваат преведувачката активност и интерес за делата на Славко Јаневски од Војводина на просторот на денешна Словачка, каде за прв пат негови текстови на словачки јазик преведува и еден од најпознатите, најплодните и најагилните преведувачи од корпусот на југословенските книжевности во Словачка – акад. Јан Јанкович (за неговиот целокупен книжевно-научно-преведувачки ангажман од македонски на словачки јазик пишувавме исто така во посебна студија поместена во зборникот од втората македонско-словачка конференција за книжевните, културните и јазичните врски објавен во Скопје во 2016 година, а преобјавена во споменатата монографија *Славистички синџези / Slavistické syntézy* од 2018 година). Тие преводи се објавени во 1974 и во 1979 година и тоа

во списанијата *Ревизија за светска литература*, *Негелна правда* и *Експрес* (Janevski 1974; Janevski 1979: 1, 2). Токму тие избрани текстови од творештвото на Јаневски, кои биле објавени на словачки во седумдесеттите години, ќе бидат подоцна и преобјавувани на други места и од страна на други, различни преведувачи.

Во осумдесеттите години од минатиот век е во Словачка (пре) објавен еден превод (оној на Јан Јанкович) во списанието *Живои* во 1983 година (Janevski 1983), а писателот Јаневски е наедно претставен и во две репрезентативни словачки енциклопедии (Janevski 1987; Janevski: 1989), посветени на значајни писатели од светот и на нивни значајни книжевни дела објавени од познатата братиславска издавачка куќа *Обзор* во 1987 и во 1989 година. Во првата енциклопедија, освен С. Јаневски, од македонската книжевност се претставени уште и писателите Коле Чашуле, Григор Прличев, Кочо Рацин, Владо Малески, Блаже Конески и Ацо Шопов, а статиите за нив ги напишале словачкиот кroatист Бранислав Хома и војводинскиот Словак – познатиот преведувач и книжевен научник Златко Клатик. Во втората енциклопедија, пак, чиј составувач е Либор Кнежек, се освен Јаневски со делата *Село за седумте јасени* и *Леб и камен*, презентирани уште и македонските автори Томе Арсовски (*Парадоксој на Диојен*), Коле Чашуле (*Црнила*), Живко Чинго (*Големајта вода*), Васил Иљоски (*Бејалка*), Ристо Крле (*Париите се ошејувачка*), браќата Константин и Димитрија Миладиновци (*Зборник на народни песни*), Кочо Рацин (*Бели мури*) и Борис Вишински (*Сенки и жег*). Статиите за нив за таа пригода ги подготвил акад. Јан Јанкович. Со желба за вистински и комплетен увид на македонските читатели во рецепцијата на творечкиот профил на Славко Јаневски во Словачка, ја приложуваме подолу целата статија за него од споменатата енциклопедија од 1987 година: „Славко Јаневски е македонски поет и прозаист. Основна инспирација на неговото творештво е партизанската борба и повоените промени. Неговата поезија е активистичка со сатирична заостреност и со хумор, постепено во неа преовладува и рефлексиниот елемент. Ги издал поетските збирки *Крвава низа* (1945), *Етејска барујна бајка* (1949), *Леб и камен* (1957), *Евангелие ѝо Ишар Пејо* (1966), *Оковано јаболко* (1979) и др. Во неговата поезија реалистички ги насликал промените во повоените села, подоцна преминал кон градската тематика и кон психолошките студии на луѓето во крајните ситуации во борбите и во мирниот

живот. Ги напишал и прозните книги *Улица* (1950), *Кловнови и луѓе* (1956), *Ковчеј* (1976), патеписите од Африка и од Азија *Горчливи лејенди* (1962) и романите *Село заг седумтхе јасени* (1953) што е воопшто прв македонски роман, подоцна преработен и наречен *Сџебла* (1965), *Месечар* (1959), *И бол и бес* (1964), *Тврдојлави* (1969) и др. Пишува и книги за деца и филмски сценарија“ (Janevski 1987).

Деведесеттите години на дваесеттиот век провејуваат во знакот на објавувањето на антологијата на современата македонска поезија *Немир во ѝрегелотѝ*, објавена од два издавачи (едниот од Братислава, другиот од Нови Сад), а подготвена од Франтишек Липка, кој е потписник и на поговорот на изданието, како и автор на преводот (во чија подготовка му помогнале и лингвистот Емил Хорак и поетот Штефан Моравчик) (Janevski 1990: 21-28). Неговиот разговор ќе биде подоцна објавен и во братиславското списание *Ревија за свейска лиѝература*, а преводите од антологијата ќе бидат искористувани за преобјавување и на други места. Токму песната *Уши* од Славко Јаневски од таа антологија, на пример, беше подоцна преобјавена во списанието *Нови книѝи* (Janevski 1991). Досега последната објава на дела од Славко Јаневски на словачки јазик потекнува од 2004 година, а е специфична од два аспекта: преводите се објавени на чешки веб сајт за литература, а нивен автор е поранешниот студент по славистика во Чешка, кој има босанско потекло – Енес Мустафовиќ. Мустафовиќ притоа избира за превод текстови од последната книга на С. Јаневски – *И ѝеѝѝѝо ѝодишно време*, објавена постхумно во МАНУ во 2001 година, а составувач е и на портретот за Јаневски на горенаведениот чешки веб сајт каде ја објавува меѓу другото и својата рецензија за последното книжно остварување на Славко Јаневски (Janevski 2004: 1, 2, 3). Со тоа фактички се затвора рецепцијата на творештвото на Славко Јаневски во словачкиот културен ареал, но тоа, секако, не значи дека во иднина не постои никаква шанса да се преведат и да се објават и други негови текстови на словачки јазик.

На крајот, треба да се спомене и податокот дека за рецепцијата на книжевното дело на Славко Јаневски во поранешна Чехословачка пишувал кај нас досега единствено акад. Иван Доровски и тој негов текст во првообјавната форма беше поместен токму во зборникот од Научната дискусија на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура од 2001 година (Доровски 2001), а подоцна беше преобјавен и во неговата авторска моногра-

фија од 2011 година (Доровски 2011: 120-129). Меѓутоа, за волја на вистината, таму не беа претставени речиси половина од наведените словачки преводи на Славко Јаневски, а акцентот при анализата беше ставен на чешките преводи, кои биле и почести, но и подостапни за авторот при неговото истражување. Затоа, нашиот текст ја дозакружува и неминовно ја допрецизира рецепцијата, а со тоа ги дополнува и потребните камчиња во мозаикот за приемот на Славко Јаневски меѓу словачката читателска публика.

Користена литература

- Доровски Иван 2001: *Делојто на Славко Јаневски на чешки и на словачки јазик*. Во: 27 Научна дискусија на Семинарот за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 2000). Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 171-179.
- Доровски Иван 2011: *Делојто на Славко Јаневски на чешки и на словачки јазик*. Во: Чешко-македонски книжевни теми. Скопје: Дијалог, 120-129.
- Janevski Slavko 1989: *Dedina za siedmimi jaseňmi*. In. *Encyklopédia literárnych diel*. Bratislava: Obzor. Spracoval kolektív autorov. Zostavovateľ: Libor Kněžek, 864. Autor textu: Ján Jankovič.
- Janevski Slavko 1987: *Heslo*. In. *Encyklopédia spisovateľov sveta*. Bratislava: Obzor, 264. Heslá pripravili: Branislav Choma a Zlatko Klátik.
- Janevski Slavko 1968: *Husle*. In. *Zvuky ohlasujú smrť* (Výber z juhoslovenskej vojnovéj poviedky). Zostavil Branislav Choma. Preklad do slovenčiny: Víťazoslav Hečko, Branislav Choma a Milan Odran. Nový Sad: Obzor, - 297.
- Janevski Slavko 1990: *Jazyk, Uši, Kosti, Ruky, Hromada kameňa, Balada o kameni, Skamenený Orfeus*. In. *Nepokoj v krajine* (Antológia súčasnej macedónskej poézie). Zostavil František Lipka. Preklad do slovenčiny: Emil Horák, František Lipka, Štefan Moravčík. Bratislava – Nový Sad: Slovenský spisovateľ - Obzor, 21-28.
- Janevski Slavko 1967: *Karamba Baramba*. In. *Deti sveta* (Antológia). Preklad do slovenčiny: Michal Nadubinský. Bratislava – Sarajevo: Mladé letá – Veselin Masleša, - 289.
- Janevski Slavko 2004: *Koniec jednej moci. Odsúdenec a jeho žena. Príbeh jedného prasata* (ukážky z knihy *I petto godišno vreme*). Preklad do slovenčiny: Enes Mustafović. In. www.iliteratura.cz (пристапено на: 2. 11. 2004).
- Janevski Slavko 1974: *Kôň veľký ako osud*. Preklad do slovenčiny: Ján Jankovič. In. *Revue svetovej literatúry*, č. 5, Roč. 10, 27-31.
- Janevski Slavko 1979: *Kôň veľký ako osud* (Poviedka). Preklad do slovenčiny: B. V. a J. Drozd. In. *Nedel'ná Pravda*, č. 19, Roč. 12, 11. 5. 1979, 12.

- Janevski Slavko 1983: *Kôň veľký ako osud*. Preklad do slovenčiny: Ján Jankovič. In. *Život*, č. 20, Roč. 33, 42-43. V rubrike Poviedka na tento týždeň.
- Janevski Slavko 1968: *Kôň veľký ako osud* (Poviedka). In. *Predvoj*, č. 4, Roč. 4, 8-9. – krátka charakteristika autora.
- Janevski Slavko 1968: *Seba som vyhnal do zvieratníka* (Z macedónskej poézie). Preklad do slovenčiny: Michal Babinka. In. *Nové slovo*, č. 18, Roč. 10, 3.
- Janevski Slavko 1955: *Stretnutie s detstvom. Úbohý čierny Joe*. Preklad: Ján Kmeť. In. *Nový život*, č. 1, Roč. 7, 82-87.
- Janevski Slavko 1979: *Raz popoludní* (Poviedka). Preklad do slovenčiny: Kazo Kanala. In. *Expres*, č. 23, Roč. 11, 21. – Prevzaté Horizont 7/54, Skopje.
- Janevski Slavko 1964: *Večné rozprávanie starých hodín*. In. *Perličky* (Poviedky – Výber z macedónčiny, srbčiny, chorvátčiny a slovinčiny). Zostavil Dragan Lukić. Preklad do slovenčiny: Mária Myjavcová, Samuel Dubovský, Daniel Dudok, Pavel Mučaji. Báčsky Petrovec: Obzor, - 149.
- Mustafović Enes 2004: *Slavko Janevski – i petto godišno vreme*. In. www.iliteratura.cz (пристапено на: 2. 11. 2004). (Rec.: I petto godišno vreme / Slavko Janevski. – Skopje: MANU, 2001).
- Mustafović Enes 2004: *Slavko Janevski – portrét autora*. In. www.iliteratura.cz (пристапено на: 2. 11. 2004).
- Janevski Slavko 1991: *Uši*. In. *Nové knihy*, č. 8, 2. – Z antológie *Nepokoj v krajine*.

Марина Даниловска
 Филолошки факултет
 Универзитет – Тетово
 marina.danilovska@unite.edu.mk

ПРЕТСТАВУВАЊЕТО НА ПРОСТОРОТ ВО „УЛИЦА“ ОД СЛАВКО ЈАНЕВСКИ

Апстракт: Во трудот ќе се осврнеме на претставувањето на наративниот простор во повеста *Улица* која оваа година одбележува седумдесет години од нејзиното објавување. Воедно, авторот Славко Јаневски својот книжевен почеток во прозата го лоцира во ова негово дело. Тој и самиот ќе каже: „*Улица*, не беше обид стварноста што тогаш ме опкружуваше да ја гледам низ скршен објектив. Напротив, под наметката на тоа сивило пламтеше во мене немирот на групата беспризорни граѓани на градот со кои се разделував. Тој прв чекор кон прозата ме охрабри за понатамошното творештво.“ Во трудот ќе говориме и за просторот којшто го зафаќаат ликовите во оваа нарација, односно за просторот „надвор“ и за просторот „внатре“, но и за социофугалниот простор или простор кој одбива и за социопеталниот или простор кој ги зближува ликовите (Јане, мајката, таткото, професорите, Баждар, Пенчо, Ана, Кузман и др.) и ја поттикнува интеракцијата помеѓу нив, односно просторот кој засекогаш ќе остане во меморијата и во сеќавањето. Ќе ги одредиме просторните рамки на различните локации прикажани со наративниот дискурс во *Улица*, но и ќе се обидеме да одговориме на прашањето дали замислениот наративен свет се протега подалеку од локациите наведени во овој возбудлив текст.

Клучни зборови: нарација, простор, наратор, време, меморија.

Развојот на македонската литература се одвива во еден задоцнет, но и неконтинуиран процес. Друговац ќе напомене дека „македонската книжевност е со традиција, а без континуитет во својот историски, жанровски и стилски развој“ (Друговац 1990: 9) Во македонската литература која се создава по завршувањето на Втората светска војна првите чекори ги прави поезијата, додека, пак, повоената македонска проза своите зачекорувања, заодувања ги прави со пократките раскажувачки форми. Јован Бошковски во 1947 година ја објавува збирката раскази „Растрел“, а во 1950 година е отпечатена повеста „Улица“ од Славко Јаневски, која воедно го најавува и раѓањето на романот кај нас. Воедно, авторот Славко Јаневски својот книжевен почеток во прозата го лоцира во ова негово дело. Тој и самиот ќе каже: „*Улица*, не беше обид

стварноста што тогаш ме опкружуваше да ја гледам низ скршен објектив. Напротив, под наметката на тоа сивило пламтеше во мене немирот на групата беспризорни граѓани на градот со кои се разделував. Тој прв чекор кон прозата ме охрабри за понатамошното творештво“ (Старделов 2010:514), па така во 1952 г. се појавува и првиот роман во македонската литература „Село зад седумте јасени“ од истоимениот автор.

Во трудот се определивме да се осврнеме на претставувањето на просторот во „Улица“ која оваа година одбележува и седумдесет години од нејзиното објавување. Во оваа мала прозна книга стварноста е реалистички претставена, пресликувајќи ги општествените прилики од периодот на „гибелта на југословенскиот крал Александар Караѓорѓевиќ“, а воедно таа е и своевидна „критика на едно општество што сè уште ја преживуваше траумата на Обзнаната, економските кризи, националната и социјалната нееднаквост, класните противречности и судири.“ – ќе истакне Друговац. (Друговац 1990: 282) Во „Улица“ дискретно се навестува и автобиографскиот елемент во ликот на Јане Славковиќ, кој всушност е и нараторот во книгата за сеќавањата од детството.

Во еден раскажувачки текст на прикажаното дејство му е потребно време (chronos) и место (topos) на одвивање на истото. Бахтин ќе посочи дека „Хронотопот го одредува уметничкото единство на книжевното дело и неговиот однос кон реалната стварност“ и дека „сите временско-просторни одредби во уметноста и во книжевноста се неодвоиви една од друга и секогаш се емоционално и вредносно обоени.“ (Бахтин 2016: 355) Па затоа во овој труд ќе говориме за просторот којшто го зафаќаат ликовите во оваа нарација, односно за **просторот „надвор“** и за **просторот „внатре“**, но и за социофугалниот простор или простор кој одбива и за социопеталниот или простор кој ги зближува ликовите (Јане, Баждар, Пенчо, Ана, Кузман и др.) и ја поттикнува интеракцијата помеѓу нив, односно просторот кој засекогаш ќе остане во меморијата.

Дејството во „Улица“ започнува во просторот на домот на Јане Славковиќ, а домот/куќата е она место кое секогаш во нас го буди чувството на сигурност. „Без неа човекот би бил раштркано суштество. Таа го крепи човекот при небески луњи и животни незгоди. Таа е тело и душа. Таа е првиот свет на човечкото суштество.“ (Башлар 2002: 38) Но, Јане во неговиот дом се чувствува осамено. „Во куќата сум незабележлив. Се сопнуваат на мене, ме

кошкаат и никогаш ништо не ми говорат. Темни се и загатливи како судбина.“ – ќе ни го отвори малото срце нараторот. Тој, на самиот почеток, ќе сугерира дека не чувствува приврзаност кон просторот на домот како што чувствува кон избраниот простор – широчината на улицата каде што се чувствува среќен, со што се наметнува опозицијата **незабележлив** и **забележлив**.

Во овој наративен дискурс прикажани ни се неколку просторни рамки или локации на коишто се движат ликовите, а тие се: домот на Јане, училиницата, улицата, стариот напуштен автомобил, болницата, домот на Димко, домот на шивачот Адам, престојувалиштето на неговата тажноока ќерка Ангелија и многу други. Во нарацијата доминира опозицијата на **надворешното** и **внатрешното**, односно **отворено** и **затворено**. Претставено ни е битисувањето на отворено, а битието, младото дванаесетгодишно момче, е поставено на место кое го привлекува (**социопетален простор**), а тоа е широчината на крајот од улицата на којашто живее. Описот на улицата погледнат низ детските невини очи наликува вака: „Од исток во широчината безизразно гледаат со матни, напукнати или со весник излепени прозорци, низа збиени и од земја никнати куќарки; на запад – гнил, накривен плот зад кој се назира темно-црвен одак; од југ – слеп ѕид, на него чуден цртеж со креда... Единствениот човечки влез е од улицата; таа е невозможно тесна и натрупана со деца.“ (Јаневски, 2018: 8) Овој опис ни дава веродостојни информации за просторот којшто претставува социјален конструкт и во кој ќе се одвива дејството на наративниот текст. Во овој случај, просторот може да послужи и како симбол, а описот на сиромашната улица укажува на понизок социјален статус на луѓето кои го населуваат истиот.

Во понатамошниот текст умешно ни е доловено и местото кое го одбива Јане Славковиќ (**социофугален простор**), а тоа е училиштето, тој затвор во кој „сè беше исто како порано“ (Јаневски 2018: 119). За него просторот во училиницата е место кое е тесно и здодевно, па ќе рече: „Клупите беа мазни и студени и одамна еднаш премачкани со зелена боја. Сè е исто како вчера и утре. Детската врева, своно, молитва и страв да не те повикаат да излезеш пред црната табла. Во тој ден секој од професорите на нешто потсетуваше...“ (Јаневски 2018: 18) Поради таквите негови чувства во училиштето станувал безволен и го губи интересот за учење. Забележуваме дека тука се јавува и опозицијата **прифаќање** на отворениот простор и **отпор**

кон затворениот простор, која опозиција ги насочува позитивните и негативните мисли на ликот.

Лотман ќе посочи дека „Просторот е „целокупност од еднородни објекти (појави, состојби, функции, фигури, значења, варијабли и сл.) меѓу кои постојат односи што се слични на обичните просторни односи (непрекинатост, растојание и сл.)“ (Лотман 2005: 329), па така во „Улица“ не само што мошне умешно е насликан надворешниот простор, тука авторот ја открива и душевната состојба и размислувањата на Јане, но и на другите ликови. Во интимниот простор на меморијата навираат спомените за едно убаво време, за детството на скопските улици. Од друга страна, Лефеврве укажува и на податокот за потребата на човекот да се идентификува со стабилно и структурирано место. Според него, „просторот не смее да биде пасивен *locus* на социјалните релации, мора да биде активен и да ја преземе улогата на агенс, медиум и резултат на човековите активности, искуства и чувства.“¹ Па, авторот преку мајсторски насликаните слики со посредство на уметничкото ткаење на зборот, му овозможува на читателот да ги доживее различните прибежишта, движења и сфаќања на ликовите кои егзистираат во оваа проза. Претставен ни е животот на скопјани, различните погледи на децата наспрема возрасните, социјалниот статус на луѓето, нивните таги, тешкотии, ситни радости и големи љубови. Во очите на Јане возрасните се себични и нечовекољубиви: „Тие чекаа туѓа несреќа за да ја забораваат својата. Беа гладни дробноимотници. Набожни, озлобени, додворливо наведнати пред власта, иако многумина од нив луто ја мразеа нејасно и потајно барајќи нешто што не ќе е вака – жандармско, даночно, грабливо, нешто што ќе е без тешки потковани чевли под чии клинци тие се виткаа со бавност на црви.“ (Јаневски 2018: 31) Јане чувствува дека почнува да созрева, создавајќи своја слика и свој однос како кон возрасните, така и кон врсниците. Вели: „Две чудни црти забележував и кај малите и кај големите. Самоистакнување пред други и чудни, често зли постапки од долга здодевност или немаштина. Во тешка, неразбирлива и неполезна себичност, тие сакаа да се допаднат некому и секогаш се истакнуваа со нешто случајно и смешно што подоцна кај мене предизвика нејасен презир и гомарни

---

¹ Види повеќе во: Rašić Mislava 2014: „Lefebvreove kontradikcije u *Proizvodnji prostora*“, Antropologija, <https://www.avlija.me/antropologija/mislava-zuppa-rasic-lefebvreove-kontradikcije-proizvodnji-prostora> (пристапено на 17.5.2020 г.)

сомневања.“ (Јаневски 2018: 41) Во оваа проза, авторот „почнал да ги открива своите први сознанија за светлината и мракот што го опкружувале во една слепа улица на оној предвоен свет, втопен во прашина, во страв од „денес“ и „утре““ (Старделов 2010: 494)

Во „Улица“ Јаневски мошне сликовито ни ги претставува искуствата на децата од надворешното и внатрешното. Надворешното е пространо, а внатрешното е ограничено. Најголем дел од тие секојдневни детски доживувања се збиднуваат на широчината на улицата која има свој сајбија, сајбија без документ, а тоа е Баждар, момчето на кое не му го знаеле името. Тука се јавува и опозицијата **јавно (заедничко)** наспроти **приватно**. На јавниот простор Баждар има контрола, а подоцна и Црните браќа. Јавниот простор треба да овозможува слободна интеракција меѓу луѓето, место каде што нема да има принуда, но, тука се забележува преземање на контрола врз овој заеднички простор со цел да го направат понепристапен: „Уште понепристапна стана широчината отколку во времето на Баждара кога кај багремите се преселија сложните Црни браќа – пет беспризорни момчиња, секој поинаков од другиот и секој сличен со другиот во брзото барање на најкус и најсигурен пат да го постигне она што го сака, она што ќе му донесе залак“ – ќе раскаже Јане. (Јаневски 2018: 71) Ќе истакнеме дека најчесто на патот/улицата, во една просторна и временска точка, се пресекуваат патиштата на различни луѓе. Тука се рушат општествените дистанци, па така на широчината на улицата започнуваат и средбите и дијалозите на Јане со беспризорните, како и со другите деца. Тука се случува и неговата голема љубов кон Ана.

Кај Јаневски висока моделативна улога има опозицијата „внатре-надвор“. Притоа внатре се појавува како синоним на **ограничување**, а надвор како синоним за слободата, **слободниот избор**. Знаејќи дека чувството на сигурност го нуди домот, во повеста постојано проверува прашањето: „Дали отворениот простор нуди сигурност?“ Познато е дека куќата ни дава сигурност, но и топлина кога надвор е ладно, не сокрива од дождот и невремето, но, темната и задушлива улица е дом и скривалиште за беспризорните, за скопските Црни браќа: „Навечер кога ќе се измореа од играње, беспризорните ќе се протегнеа на широчината и лежејќи на грб ќе го гледаа свезденото небо и ќе го слушаа Андоновото пеење“ (Јаневски 2018: 71). Тие се „посиноци на маштеата улица“ кои мечтаат за засолниште кое заштитува. Тие чувствуваат потреба да се

идентификуваат со простор во којшто ќе се чувствуваат сигурно, а тоа е имањето дом, бидејќи „од зимата куќата добива резерви на интимност, финеси на интимност. Во светот надвор од куќата снегот ги брише чекорите, ги мрси патиштата, ги придушува шумовите, ги покрива боите. (...) Човекот кој мечтае за куќата го знае сето тоа, го чувствува сето тоа...“ (Башлар 2002: 80) На улицата се распотила и превезот на бесперспективноста, а Јане како што расте така сфаќа дека безизлезната улица му станува тесна, па почнал да бара пат да се извлече „од тој задушен правоаголник во која единствената знаменитост беа петте беспризорни пасторчиња на маштеата судбина и тројцата распеани студенти, од кои еден веќе се сомневаше во луѓето, во себе.“ (Јаневски 2018: 85)

Во „Улица“, авторот определени типови простор ги врзува за определени ликови. Едни ликови припаѓаат кон светот на отворениот простор (Јане, Баждар, Пенчо, Кузман, Петко, Паљо, Андон, Васко), а, други, пак, кон светот на затворениот простор (професорите, Адам, возрасните). Јаневски не само што гради убави описи на претставените простори туку и мошне умешно ги врзува ликовите со просторот во кој тие егзистираат, односно „сиот просторен континуум на текстот во кој се одразува светот на објектите се собира во извесен топос. (...) Зад прикажувањето на нештата и предметите што ја составуваат околината во која дејствуваат ликовите на текстот настанува систем од просторни односи, структури на топосот.“ (Лотман, 2005: 348).

Можеме да заклучиме дека опозицијата затворен-отворен станува суштинско обележје на оваа наратија. Затворениот простор е безбеден, но и непосакуван, а отворениот простор е студен, полн со опасности, но посакуван. Во книгата „Поетиката на просторот“, Башлар говори за сфаќањата на метафизичарот за отвореното и затвореното за кого тоа се мисли, или „отвореното и затвореното се метафори што тој ги поврзува со сè, дури и со своите системи.“ (Башлар 2002: 290) Во „Улица“ доминантен хронотоп е широчината на крајот од улицата, а малиот Јане е поставен во просторот на внатрешното (затвореното) и во просторот на надворешното (отвореното) за да ги надмине ситуациите со кои се соочува. Тој е динамичен и се движи во претставените простори за него, ја имаа таа моќ да избира каде сака да биде, тука (на улицата) или таму (во училиштето). Воедно, ќе посочиме дека оваа проза изобилува и со

богата содржина во која ни е претставено созревањето на младата личност на Јане Славковиќ.

Користена литература

- Алексић Слађана 2019: „Хронотоп у теорији приповести и приповедања“, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini, vol. 49, br. 2, str. 43-58 <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-7795/2019/0354-77951902043A.pdf> (пристапено на: Башлар Гастон 2002: „Поетиката на просторот“, Табернакул, Скопје)
- Друговац Миодраг 1990: „Историја на македонската книжевност XX, Мисла, Скопје.
- Јаневски Славко 2018: „Улица“, Просветно дело, Скопје.
- Лотман Јуриј 2005: „Структурата на уметничкиот текст“, Македонска реч, Скопје.
- Старделов Георги 2010: „Слушате ли Каинавелијци“, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје.
- Bahtin Mihail 2016: „Jedinstvo hronotopa“, Polja, Časopis za književnot i teoriju, <https://polja.rs/wp-content/uploads/2016/02/selection14-7.pdf> (пристапено на: 25.5.2020 г.)
- Brković Ivana 2013: „Književni prostori u svjetlu prostornog obrata“, Umjetnost riječi, Časopis za znanost o književnosti, Vol. 57 No. 1-2, [file:///C:/Users/USER/Downloads/006_Brkovic%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/USER/Downloads/006_Brkovic%20(3).pdf) (пристапено на: 20.5.2020 г.)
- Foucault Michel 2013, „O drugim prostorima“, Peščanik, <https://pescanik.net/o-drugim-prostorima/> (пристапено на: 22.5.2020 г.)
- Lefebvre Henri 1991: „The production of space“, Blackwell Publishing, London.
- Plotnikova Svetlana 2019: „Discourse Spaces: a Systemic Approach“, Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences, 12 (1), https://www.researchgate.net/publication/331040586_Discourse_Spaces_a_Systemic_Approach (пристапено на: 20.5.2020 г.)
- Rašić Mislava 2014: „Lefebvreove kontradikcije u Proizvodnji prostora“, Antropologija, <https://www.avlija.me/antropologija/mislava-zupparasic-lefebvreove-kontradikcije-proizvodnji-prostora> (пристапено на 17.5.2020 г.)
- Ronen Ruth 1986: „Space in fiction“, Poetics Today 7: 421–438.
- Ryan Marie-Laure 2012: „Space“, The living handbook of narratology, <https://www.lhn.uni-hamburg.de/node/55.html> (пристапено на: 20.5.2020 г.)
- Stanković Renato 2011: Kritika Lefebvreovog poimanja prostora, Drugost, Časopis za kulturalne studije, No. 3., [file:///C:/Users/USER/Downloads/7_RENATO_STANKOVIC_kritika_lefebvreovog_poimanja_prostora%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/USER/Downloads/7_RENATO_STANKOVIC_kritika_lefebvreovog_poimanja_prostora%20(1).pdf) (пристапено на: 20.5.2020 г.)

Ѓоко Здравески
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
gzdraveski@flf.ukim.edu.mk

**ПОГЛЕД ОД ИДНИНАТА, ИЛИ ЗА ВЛИЈАНИЕТО НА
ВРЕМЕНСКАТА ДИСТАНЦИЈА ВРЗ ТОЛКУВАЊЕТО
НА ТЕКСТОТ
(Читање на „Силјан Штркот“ од Марко Цепенков и „Улица“
од Славко Јаневски)**

Апстракт: Текстот се занимава со улогата на временската дистанција при толкувањето на едно книжевно дело преку анализата на „Силјан Штркот“ од Марко Цепенков и „Улица“ од Славко Јаневски. Се отвора прашањето околу класификувањето на овие текстови како народна приказна или авторски расказ, во случајот со „Силјан Штркот“, односно како повест, роман или долг расказ, во случајот со „Улица“. Тезата е дека во зависност дијахрониската оддалеченост се менува и толкувањето на книжевното дело, односно дека она што некогаш се сметало за народна приказна, во случајот со Цепенков, од денешна перспектива може да се типизира како авторски расказ, додека, пак, во случајот со Јаневски повеста „Улица“ денес може да се типизира како краток роман, што би значело дека „Улица“ може да се смета и за првиот роман напишан на македонски јазик.

Клучни зборови: Марко Цепенков, Славко Јаневски, Силјан Штркот, Улица, македонска книжевност, расказ, волшебна приказна, роман, повест

Ограда или оградување

Овој текст првично беше замислен како анализа на „Улица“ од Славко Јаневски, а на тоа упатуваше и неговиот работен наслов „Што е ‘Улица’ од Славко Јаневски: повест, роман или подолг расказ?“, но подоцна решив во фокусот да додадам уште еден важен текст од македонската книжевност, чија анализа се вклопува во идејата дека временската дистанција влијае на аршините со кои ја мериме литературата, па на „Улица“ од Славко Јаневски ја додадов и приказната за Силјан Штркот од Марко Цепенков, која во својата основа има народна приказна што Цепенков ја чул од својот татко, но има и голем број интервенции од страна на Цепенков, кој ја запишал. Тоа што ги поврзува овие две книги е тезата дека дијахрониската оддалеченост дозволува поинакво толкување на книжевните – и не само на книжевните – текстови и нивно

поинакво класификување. Иако во случајот со „Силјан Штркот“ станува збор за определување на авторството на приказната, а во случајот со „Улица“ за определување на книжевниот вид кај делото, сметам дека помеѓу овие две дела може да се направи паралела.

Поставување на проблемот за авторството на „Силјан Штркот“

Приказната за Силјан Штркот е сместена во втората книга од собраните дела на Марко Цепенков, која носи наслов „Народни приказни (приказни за животни/ волшебни приказни)“. Досега неколкумина ѝ го оспорувале статусот на волшебна приказна – некој повеќе, некој помалку. Авторските интервенции ги споменуваат сите истражувачи на Цепенков – од прв до последен (од текстовите што се консултирани за оваа анализа, се разбира). Толку многу е зборувано за тоа во текстовите посветени на Цепенков, што интервенциите стануваат првата мисла што ни иде в глава кога ќе го споменеме неговото име. Сепак, до ден-денес статусот на „Силјан Штркот“ не е расчистен. Работата е компликувана, а најголемиот проблем би лежел токму во дијакрониските разлики.

Цепенков е дете на деветнаесеттиот век, векот во кој се раѓаат модерните нации. Векот на мистификациите, векот во кој колективниот дух е поважен од индивидуалниот белег. Не вела дека Цепенков свесно мистифицирал, но тврдам дека доколку беше наш современик, немаше воопшто да расправаме дали „Силјан Штркот“ е авторски расказ или народна приказна. Ќе расправавме само за техниките што ги користел при пишувањето. Вака, ни останува да се двоумиме околу статусот на приказната/расказот, бидејќи – од она што досега го знам – уметничките дела нужно се толкуваат во согласност со времето во кое се напишани, но дали е тоа навистина така? Не смееме да заборавиме дека во времето во кое Цепенков ги запишувал приказните запишувачот има второстепено значење во однос на приказните¹, на него не е гледано како на создавач, туку просто само како на – забележувач на народниот дух. Но, да

---

¹ Димитар Мирчев го критикува Цепенков поради неговите интервенции во приказните, сметајќи дека тие само им одземаат од автентичноста: „Целта ми е тука да одбележам дека такви субјективни елементи мошне многу им пакостат на народните произведения; тие ги обезобразуваат, го осакатуваат народниот дух што е излеан во нив: затоа и не треба да се внесуваат. Но г. М. К. Ц., се гледа, сосем поинаку ја сфаќа својата работа; тој треба да мисли дека со нив ги украсува, ги прави поинтересни. Тоа е, се разбира, криво гледање и треба да се поправи“. (Конески, 1990:116)

била таа работа толку едноставна, Цепенков лесно ќе му ја дадел својата омилена приказна на Кузман Шапкарев, немало да ја зачува за себе и да ја создаде онака како што тој сметал дека треба. Суетата (условно кажано) на творецот најубаво се гледа токму во таа епизода со Шапкарев, а од човек што толку *себично* ги задржува приказните за себе, не може да очекувате да не остави свој личен белег. Синтагмата „личен белег“ во случајов е тавтолошка, бидејќи невозможно е еден автор да не остави трага во она што го запишува, но овде повеќе мислам на тоа дека Цепенков со ниет ги обликувал приказните по свое. Дека не оставал траги случајно, туку сосема бил свесен за тоа што го работи.

Сепак, и покрај тоа што создавачот во него бил буден, тој приказната за Силјан Штркот не ја одвојува од другите, туку напротив, за него таа е дел од целото. Верувам дека нему ни на крај памет не му паднало да ја смета таа приказна за свое лично дело, и тоа е сосем очекувано со оглед на книжевните правила на времето и просторот во кои живее.

Денес, кога го читаме и толкуваме Цепенков, нам времето и правилата на игра ни дозволуваат во она што ни го оставил да го бараме него, и за негово да го прогласуваме она што тој самиот го сметал за народно.

Изворот на приказната

Доколку се потпреме на самиот текст, лесно можеме да заклучиме дека Цепенков приказната за Силјан Штркот ја чул од својот татко Коста, кој, пак, ја чул од својот. Сметам дека исказот на нараторот² – во кого слободно можеме да го видиме самиот Цепенков – на крајот од приказната е сосема доволен аргумент за да се тврди такво нешто³. Колку и да бил фантастичен како раскажувач, сепак, тешко дека на полуслепиот терзија би му паднало на ум да се послужи со раскажувачки трик што ќе го наведе читателот во погрешна насока. Тие трикови се, сепак, едно сосема друго ниво

---

² Нараторот го поистоветувам со Цепенков поради тоа што пред сè мислам на народниот раскажувач, кој е човек од крв и месо, а во овој случај тоа е самиот Цепенков.

³ „Ете вака, синко Марко, се сторило со Силјана од Мало Коњари! Знам оти тебе ти е као лага; арно ама мене ми е навистина, оти од татка ми е прикажана оваа приказна – **вака ми рече татко** (заб. Ѓ. З.) коа ми 'а прикажа сопрво“. (Цепенков, 1980:160)

на нарација, иако со самото вметнување на наративната рамка тој покажува дека во него постоел раскажувачки гениј.

Во својата „Автобиографија“ Цепенков не споменува од каде ја чул приказната, тој само кажува дека одбил да му ја даде на Шапкарев кога овој му ја побарал оти му се видела многу чудна (Цепенков, 1974: 67).

„Близу до дваесе години коа дошол ни занаат ватил, ни па некоа работа. Само кеф си терал, на лоф си одел, гусќи си запатил и со гусакот одел со друзи гусаци да се наттепуат. Такфие работи ти праел“ (Цепенков, 1974: 36). Овој цитат не е изваден од „Силјан Штркот“, туку од „Автобиографијата“ на Цепенков, а се однесува на неговиот татко. Митко Маџунков во „Штркот единак и неговото јато“ иницијацијата на Силјан ја споредува со онаа на Коста Цепенков, кој од *ѝеснарија* станува *еким за сиромаси*. Маџунков смета дека таткото „ја носел во себе приказната за Силјан Штркот како распетие околу вратот и токму тој му ја кажал на сина си“ (Маџунков). Можеби затоа Марко сакал токму оваа приказна да му припадне нему, тој да ја вдахне.

Кодови и глаголски времиња во „Силјан Штркот“

Во овој дел ќе се задржам на кодот (дискурсот) на приказната, за него ќе зборувам преку две важни точки: 1. мешањето на кодовите (реалистично–фантастично–чудесно); 2. мешањето на глаголските времиња во главната приказна (**имаше** еден чоек/ **имало** еден чоек).

Раскажувањето почнува во реалистичен код⁴. На самиот почеток е даден маркер за место, селото Мало Коњари, и воведено е цело едно семејство сосе односите на неговите членови⁵. Настаните што се раскажани – како што потенцира и Атанас Вангелов – се вистинити или веројатни, т.е. обични (Вангелов, 1981: 620). Додека го читаме текстот, удобно сме сместени во семејното секојдневје. Текстот изобилува со реалистични описи, од една страна на селски-

---

⁴ Синтагмата „реалистичен код“ се однесува на две работи: 1. на стилската формација реализам и нејзините карактеристики; 2. на придавката реалистично како дел од тријадата реалистично–фантастично–чудесно.

⁵ Интересно е – тоа, секако, нема врска со реалистичниот код, но може да се разгледува од поинаков (родов) аспект – тоа што во првиот пасус дадени се имињата само на машките членови на семејството. Подолу се спомнува жената на Божин, со за народниот дискурс препознатливиот генитивен однос – Божиница. До крајот во текстот сите ликови се воведуваат со своето сопствено име, а куриозитет е тоа што имињата се воведуваат во земјата на штрковите. Сè дотогаш Стојна е Божиница.

от живот, кој не му е многу по кеф на Силјана, а од друга страна, пак, опишана е прилепската чаршија во која тој си ги арчел парите и времето.

Реалистичниот код во приказната преовладува сè до моментот кога Силјан ќе стапне во земјата на луѓето штркови. Јадранка Владова смета дека чудесното во текстот се воведува со воведувањето на луѓето штркови (Владова, 2001: 98), додека, пак, Трајче Стамески зборува за воведување на кодот на фантастичното со самото стапнување на Силјан во чудната земја, поточно со исказот: „Сполај ти, Господи, сполај ти оти сонцево грејт од кај што заоѓат овде! Чудна земја ќе биди оваа – си рекол сам со себе – зер долна земја ќе бидит оваа!“ (Цепенков, 1980:141) Според Цветан Тодоров колебањето – на ликот и на читателот – е клучно за фантастичниот код. Стравот што Силјан го чувствува при средбата со луѓето штркови само го надополнува колебањето и исто така е доказ дека се наоѓаме во сферата на фантастичното, иако стравот може да ја одведе приказната и во кодот на чудното: „Да му се јавам на овие луѓе, ми е страв да не нешто ме отепаат или да не сет некој диви луѓе од долна земја?“ (Цепенков, 1980: 142)

За волшебните приказни карактеристичен е пред сè кодот на чудесното, па, според тоа, појавата на фантастичното само говори за нетипичноста на оваа приказна. Трајче Стамески во својата студија посветена на Цепенков, повикувајќи се на Цветан Тодоров, кодот во приказната за Силјан Штркот го карактеризира како „несовршено чудесно“ (Стамески, 2009: 96). Во истиот текст тој нагласува дека овој текст „претставува своевиден **уникат** (подвлечено кај Стамески, заб. Ѓ. З.) во македонското прозно народно творештво“ и дека „по начинот на кој е напишана и по тоа како функционира, таа битно се разликува од сите други приказни на Цепенков, собрани во останатите книги“ (Стамески, 2009: 98). На овој цитат ќе се навратам подоцна, а сега ќе се префрлам на уште една важна работа.

Покрај главната приказна, во текстот се вметнати уште две други приказни: онаа за Сиве и Чуле, и онаа за старецот што ги проколнал луѓето штркови *бело море и црно да ѝрејливааӣ за ѿаму челаг да видай̄*. За разлика од главната, овие две приказни се раскажани во минато неопределено време, а настаните во нив се случени кога Господ одел по земја (*illo tempore*). Двете приказни, иако кратки, ни помагаат да го одредиме дискурсот на главната

приказна – како спротивен на нивниот. Имено, настаните што се раскажани во овие две приказни се неверојатни (необични), но сепак читателот и ликовите не се сомневаат во нивната вистинитост, бидејќи така наложува кодот на чудесното.

Но! тука се појавува уште едно важно прашање. Приказната за Сиве и Чуле станува за сите нас чудесна во мигот кога Силјан ќе ја чуе приказната за клетвата на старецот. Дотогаш, кај читателот, но и кај Силјан, кој – дури му ја раскажувал татко му приказната – „сè си се пулел во гредите и во сидојте“, постои сомневање во веројатноста на оваа приказна. Читателот – или барем јас како читател – несвесно застанува на страната на Силјан, кој *не ѝо риза* многу татка си и не сака да им поверува на неговите зборови, оти кај се видело човек птица да стане?! За разлика од нас, Божин во мигот на кажувањето се наоѓа во светот на чудесното, бидејќи за него е доволно што кажаното се случило во некое дамнешно минато време (*illo tempore*).

Полека се доближуваме и до второто важно прашање, а тоа се глаголските времиња што ги користи Цепенков.

Зошто Цепенков ја почнува приказната за Силјан Штркот со минато определено време, а понатаму се поколебува, па го продолжува со неопределено? За потоа повторно да му се врати на определеното, и цело време така, ниваму-ни таму. Згрешил ли полуписмениот прилепски терзија кога ја започнал својата најголема приказна со имперфект (имаше еден чоек), наместо со минато неопределено време (имало еден чоек)? Дали свесно сакал да му ја доближи приказната на читателот (слушателот) користејќи го определеното време или само случајно ги помешал времињата? Оти, ако се потсетиме уште еднаш на крајот од приказната, ќе видиме дека определеното време нема што да бара овде, бидејќи таа е *сојрво ѝриказана* од таткото на Марко, кој ја чул од својот татко. За прекажани дејства во македонскиот јазик се користи минато неопределено време.

На прашањето за глаголските времиња се задржува и Митко Маџунков. Според него присуството на засведочено минато време е сигурен доказ за присуството на самиот автор. За него тоа е, всушност, авторскиот потпис на Цепенков. Без разлика дали Цепенков знаел или не знаел, без разлика дали свесно го правел тоа или така му доаѓало – колебањето е неговиот авторски потпис.

Зошто е „Силјан Штркот“ расказ?

Да не останам недоречен: текстот што ни го остава Цепенков го сметам за негово лично уметничко дело, онолку колку што делото може да му припаѓа на својот автор. Кога Трајче Стамески вели дека приказната е уникатна, тој со тоа веќе ѝ дава статус на оригинално уметничко дело. Мешањето на кодовите и на глаголските времиња се доволен доказ за тоа. Реалистичните дескрипции во текстот само ми го зацврстуваат ставот што го имам. Многумина истражувачи пред мене го зборувале истово, така што не сметам дека ова што го правам е крупен потег во македонската наука за книжевноста.

Суштината на она што сакам да го кажам е дека приказната за Силјан Штркот е народна, но она што Цепенков го запишал е негов уметнички расказ. Како што античките драми не се антички митови, туку драми, така и „Силјан Штркот“ на Цепенков не е приказна, туку расказ. Приказната е само прототекст за она што подоцна Цепенков го создал.

Дали „Улица“ од Славко Јаневски е повест, роман или подолг расказ?

На оваа анализа на „Силјан Штркот“ го надоврзувам прашањето за класифицирањето на „Улица“ од Славко Јаневски, книга околу која постои сè уште жива дебата дали е подолг расказ, повест или роман. Таа дебата, онаа околу видското одредување на „Улица“, неминовно се поврзува со уште една дебата, повеќе чаршииска отколку научна, онаа за првиот македонски роман. Кој македонски роман е прв? Официјално, тоа е „Село зад седумте јасени“ од Славко Јаневски, но низ годините – намерно не велам: последниве години, бидејќи тоа е поодамнешна дилема – во книжевните кругови, или во еснафот книжевнички – некои ќе речат на маргините, веројатно, за да го маргинализираат прашањето, а некои други, пак, оние што ја поддржуваат тезата, се разбира, ќе го стават во центарот – се провлекува гласот дека е, сепак, „Крупен живот“ од Стале Попов првонапишаниот македонски роман, иако не е и првообјавен. Гласовите низ чаршијата велат дека Јаневски ја искористил својата позиција во тогашната власт и „намерно го држел во фиока“ – ова е најчесто повторуваната фраза при дискусиите – романот на Стале Попов само за тој, Славко Јаневски, да влезе во историографијата како автор на првиот македонски роман. Но, тоа се само гласови и муабети, а официјалната историографија – бидејќи официјалните

работи тешко се менуваат, а спротивните тези тешко се докажуваат – останува непроменета. Иако, тука е местото тоа да се спомене и да се нагласи, Славко Јаневски самиот се откажува од „Село зад седумте јасени“, забранува да се препечатува, а во 1965 година го објавува својот роман „Стебла“, кој е преработена верзија на „Селото“, и во предговорот за книгата вели дека „ниеден роман веќе не е прв македонски роман“.

* * *

Јадранка Владова го смета Славко Јаневски – а за тоа и пишува во својата книга „Литература за деца“ – за основоположник и на литературата за деца и на литературата за возрасни на македонски јазик, типизирајќи ја „Улица“ како *Bildungsroman*, спротивставувајќи се така на дотогашната книжевна историографија, која ја смета таа книга на Јаневски за повест: „Всушност, една книга на Јаневски која досега се сметаше за детска (‘Улица’), може да ја направи корекцијата на историјата на македонскиот роман. ‘Улица’ е типичен *Bildungsroman* какви што постојат во сите литератури на светот. Затоа, не е прифатливо да се рече дека ‘Улица’ е повест, а подоцна напишаниот роман ‘Село зад седумте јасени’ е македонскиот прв роман“ (Владова, 2001:19).

Во билдунгсроманот, или роман на созревањето, главниот лик поминува низ иницијации, низ внатрешни перипетии, ликот расте, се менува и токму промената е клучна за овој тип романи, а „Улица“ е приказна токму за тоа: како расте, како се менува, односно како созрева едно дете во Скопје пред Втората светска војна.

Оваа теза на Владова, како што и самата кажува, е важна поради две гледишта: 1. „Улица“ на Јаневски не е само книга за деца, туку е и книга за возрасни; 2. книгата не е повест, туку е роман. Ако се тргне од оваа теза, тогаш се разрешува дилемата околу првиот македонски роман, бидејќи „Улица“ е објавена во 1950 година, две години пред „Село зад седумте јасени“ и три години пред „Крпен Живот“.

Што е тоа повест?

Но, што е тоа повест? Во четвртиот том од „Толковниот речник на македонскиот јазик“ стои дека е тоа „прозно литературно дело со поупростено сиже одошто роман, а посложено од расказ“, додека пак Нолитовиот „Речник на книжевни термини“ дава малку поширока дефиниција со две единици: „1. Назив за средновековен

книжевен жанр обележен со нарација, живо и фиктивно излагање на некој историски настан или легенда, во прозна форма, со пократок или подолг обем. Повест се нарекуваат и сосема кратките, анегдотски цртички од животите на светите отци и пустиниците, а и опширните историски или легендарно-историски раскажувања[...] Ист назив можат да имаат и легендите од хагиографски тип, како и романите, на пр. *Варлаам и Јоасаф*. 2. Понекогаш, повест се нарекува и секоја нарација.“ Овде барем две нешта привлекуваат внимание: 1. и романите во средновековната книжевност може да бидат класифицирани како повест; 2. секоја нарација се нарекува повест⁶.

Онаа првата дефиниција, таа од „Толковниот речник на македонскиот јазик“, е, всушност, и школската дефиниција за повест, термин што сè поретко се среќава во теоријата на книжевноста, но и дефиниција што не успева прецизно да го дефинира поимот. Во овој контекст, кога се прави типизација на прозата, најчесто, според должината се тргнува од расказот, како најкратка форма, по расказот следува новелата, па повеста и на крајот доаѓа романот како најдолга прозна форма. Но, должината на делото не е единствениот параметар при разграничувањето. Важна е и традицијата на која ѝ припаѓа терминологијата, а важен е и периодот низ чија призма се набљудува феноменот. „Улица“ настанува во период кога руската книжевна школа – а повеста ѝ припаѓа на таа школа, додека новелата, како термин, ѝ припаѓа на англоамериканската – доминира во книжевноста, особено во Југославија по Втората светска војна, така што логично е прозен текст од 143 страници објавен во 1950 година да биде категоризиран како повест, а не како роман. Интересно е што својот предговор на првото издание Ѓорѓи Милошев го насловува како „Белешка за расказот“⁷, јасно давајќи на знаење дека тој овој текст го смета за подолг расказ.

Да беше денес објавена „Улица“, никому ни на крај памет немаше да му падне да ја нарече повест, а не верувам ни дека некој би имал храброст текст со толкава должина и толку развиена фабула

---

⁶ Во францускиот јазик *histoire* означува историја, но означува и приказна, односно сè што е раскажано. Слична паралела може да се направи со хрватскиот јазик каде што именката *повјест* значи историја, но го означува и книжевниот вид повест, додека, пак, во старословенскиот јазик именката *повѣсть* означува кажување, раскажување. Оттука, може да се зборува фиктивноста на историјата и за документарноста на фикцијата, но тоа не е тема на овој текст.

⁷ Податокот е преземен од Википедија [mk.wikipedia.org/wiki/Улица_(повест)].

да го сведе на расказ. Тоа, секако, има врска со времето во кое живееме, време на микрофикција, Твитер и Фејсбук. Од денешен аспект, критичарите веројатно би дебатирале дали станува збор за новела или за краток роман, поради англоамериканското влијание, се разбира.

Уште еден куриозитет што паѓа во очи: во делот од Википедија посветен на делата на Славко Јаневски, каде што не се одделно обработени сите негови дела, само покрај „Улица“ во загради стои објаснување дека станува збор за повест. Покрај ниеден друг наслов не стои назнака дали е тоа поезија, раскази, роман итн. Оттука се поставува прашањето зошто тој што ја правел оваа единица на Википедија имал потреба да нагласи дека „Улица“ е повест, а не нешто друго. Ако влеземе во една мала дигресија – а зошто да не влеземе? – ова со повеста на Јаневски потсетува на Рајко Жинзифов, кој покрај својот расказ „Прошедба“ во загради нагласил дека станува збор за расказ, како и самиот да не бил сигурен дека е тоа навистина така.

* * *

Според сето досега кажано, аргументите на оние што ја застапуваат тезата дека „Улица“ е повест, а не роман, би се свеле на должината на делото и на времето во кое е делото објавено, додека, пак, оние другите би се повикале на застарените тези за постоењето на повеста, како што тврди и Јадранка Владова – дека постојат само раскази и романи, кратки и долги – и би ја сместиле „Улица“ во категоријата краток роман.

Оттука, ако може да се изведе некаков заклучок од овој текст, со дијахрониско поместување на точката на гледање она што некогаш било сметано за народна приказна собрана од човек што во своето време собирал народни приказни, Марко Цепенков, денес, со оглед на аргументацијата, лесно може да се прекласификува во авторски расказ, додека, пак, она што некогаш било сметано за повест, „Улица“ од Славко Јаневски, гледано низ призма на денешната типизација во литературата, лесно може да се типизира како краток роман.

Користена литература

- Вангелов, Атанас. „Силјан Штркот на Цепенков (позицијата на нараторот)“ во *Светиот на ѝриказниѝе* (приредил Кирил Пенушлиски). Скопје: Мисла, 1982.
- Владова, Јадранка. „Постои ли литература за деца?“ во *Литература за деца*. Скопје: Ѓурѓа, 2001.
- Владова, Јадранка. „Силјан Штркот“ во *Литература за деца*. Скопје: Ѓурѓа, 2001.
- Јаневски, Славко. *Улица*, Скопје: Детска радост, 1993.
- Конески, Блаже. „Марко К. Цепенков“ во *Ликови и ѝеми*, Скопје: Култура, 1990.
- Маџунков, Митко. *Штркот единак и неговото јато*, <http://prezvitkozma.blog.mk/Штркот-единак-и-неговото-јато/>
- Стамески, Трајче. *Нарѝолошки и семанѝички асѝекѝи на волшебниѝе ѝриказни кај Марко Цепенков*, магистерска теза, Скопје, 2009.
- Стојановиќ Лафазановска, Лидија. *Ното initiatus*, Скопје: Матица македонска, 2001.
- Толковен речник на македонскиот јазик (Т. 4: П)*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Петков Мисирков“, 2008.
- Цепенков, Марко. *Одбрани ѝворби*, Скопје: Македонска книга, 1974.
- Цепенков, Марко К. *Народни ѝриказни (ѝриказни за живоѝни/волшебни ѝриказни)*, Скопје: Македонска книга, Институт за фолклор, 1980.
- Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit, 1985.

**КУЛТУРНА МЕМОРИЈА – АСПЕКТИ НА НЕЈЗИНОТО
СПОДЕЛУВАЊЕ**

Марина Цветаноска
Факултет за литература
Истанбулски универзитет
marina.cvetanoska@istanbul.edu.tr

ПРЕПЛЕТУВАЊЕ НА МОТИВОТ НА НАСРЕДИН - ОЦА ВО МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА ЛИТЕРАТУРА (СОБИРАЧКОТО ДЕЛО НА МАРКО ЦЕПЕНКОВ) И ТУРСКАТА НАРОДНА ЛИТЕРАТУРА

Апстракт: Марко Цепенков завештува богата ризница на книжевни мотиви и наративи, меѓу кои обилно е застапен наративот за ликот на Насредин-Оца и неговиот пандан Итар Пејо. Мотивот за Насредин-Оца е присутен и во турскиот фолклор, а се претпоставува дека потекнува од реална личност која живеела во Акшехир, Република Турција од 1208 до 1284 година.

Во овој труд ќе се анализираат и ќе бидат разработени аспектите на појавата, развојот и преплетувањата на мотивот за Насредин-Оца во македонскиот и турскиот фолклор во корелација со ликот на Итар Пејо. Народниот раскажувач, сместувајќи во фокус некои од универзалните парадигми на живеењето како што се: итрината, интригата, смеата, надмудрувањето, лековерноста и др., обезбедил своја бесмртност и во турската и во македонската народна приказна.

Во овој труд уште еднаш ќе се упати на тоа дека допирните точки во народната раскажувачка традиција изразени преку заеднички мотиви на две посебни културни заедници, кореспондираат со универзалните аспекти кои придонесуваат за интеркултурно поврзување помеѓу народите и културите.

Клучни зборови: културна меморија, Насредин-Оца, фолклор, народни приказни, Итар Пејо.

Марко Цепенков е најплодниот собирач на македонското усно народно творештво. Прилепскиот терзија (1829-1920), кој само една година учел ќелијно училиште, а потоа кратко време и грчко училиште во Струга со непрегорен жар сиот свој живот го посветил на бележење на македонското усно народно богатство најмногу од Прилепскиот, но и од Битолскиот, Штипскиот и Велешкиот крај.

Поттикнат од Димитрија Миладинов и Кузман Шапкарев во време на нивното учителствување во Прилеп, според информациите во неговата Автобиографија и тој почнал веднаш потоа да собира народни умотворби, свесен за нивното огромно значење за народната култура во преродбенските борби против грчката

духовна доминација. Според Кирил Пенушлиски, Марко Цепенков задоен со преголема љубов кон народната традиција и по семејна линија, до крајот на животот, повеќе од шеесет години целосно ѝ се посветил на собирачката дејност, откажувајќи се и од својот занает.

Од Прилеп се преселува во Софија со надеж дека ќе ги отпечати собраните фолклорни материјали. Од првиот број на СБНУ па заклучно до двобројот 16-17, Цепенков е неговиот најплоден соработник. Уредникот на СБНУ, Ив. Д. Шишманов високо ја оценувал собирачката работа на Цепенков, па го наговарал да ја прошири со натамошни фолклорни и етнографски материјали. Цепенков го прифатил советот, се вратил привремено во Прилеп и го збогатил својот собран фолклорен фонд со нови драгоцен материјали.

Марко Цепенков, не доживеал да издаде ниту една негова збирка со народни умотворби. По втората светска војна, прво Блаже Конески објавил антологиски избор на приказните на Марко Цепенков. По откривањето на неговата незавидна богата оставнина во Бугарската академија на науките во Софија од Кирил Пенушлиски, објавени се 290 приказни, кои во 1972 година се отпечатиле во десет книги заедно со останатите архивски, фолклорни, етнографски, филолошки и други материјали на големиот македонски собирач. Марко Цепенков собрал 799 приказни и 5032 пословици (Пенушлиски 1999:57).

Според Кирил Пенушлиски, во македонската фолклористика за животот и делото на Марко К. Цепенков има богата литература која сведочи дека тој со право се смета за најплоден и најсестран собирач со личен приод во обликувањето на собраните народни умотворби при нивното запишување.

Пенушлиски зборува за три фактори во запишувачката постапка на Цепенков: Постапката не допуштала стриктно бележење според јазикот на раскажувачот. Имено, Цепенков не ја запишувал веднаш слушнатата приказна, по диктат или на друг начин, туку тогаш кога ќе имал време... неговиот личен творечки придонес во обликувањето на слушнатите приказни (стилизирање)... Неговиот однос кон животните проблеми што се третираат во приказните (ги внесувал своите лични сфаќања и разбирања за разни општествени и животни прашања) (Пенушлиски 1988: 246).

Истиот став го споделува и Томе Саздов, истакнувајќи дека со воспоставената дистанца помеѓу чинот на слушањето и чинот на запишувањето на народната умотворба Цепенков си оставал

можност за постигање на своевиден творечки процес на пресоздавањето, обликувањето на чуениот фолклорен материјал.

Владеењето на турскиот, грчкиот и влашкиот јазик, придонеле Цепенков во своите записи без многу измени да ги вметне и турските јазични елементи и раскажувањето да го направи посликвито и пораскошно. Тој во својата Автобиографија често се оплакува на оскудното познавање на јазикот оти се смета за „самоук“ и недоволно школуван да ги разреши јазичните дилеми, но токму таа неговата оригинална прецепија за народниот дух, таа негова изворност и леснотија со која ја слушал, бележел и ја пренесувал приказната е оригиналниот Цепенков печат.

Необично живиот збор и богат раскажувачки израз се одликите на Цепенковото собирачко дело. Секако тоа е автентичен показ и за народниот живот, бит и етнос на Македонците, па во таа насока и кореспондира со фолклорот во пошироки рамки.

Запазувајќи ги низ неколкувековната Одисеја своите индивидуални специфики и одлики, македонското прозно фолклорно творештво претставува неделива целина од „светскиот“ литературен фолклор. Појавата и потеклото на македонската приказна, начинот на нејзиното пренесување и комуникација, со стварноста, основните стилско-тематски обележја, нејзината целокупна просторно-временска егзистенција, тесно е поврзана со општите процеси на фолклорно создавање (Николовска-Нејашмиќ 2000:44).

Македонската приказна, се создавала, растела и зрела во допир со останатите блиски, но и подалечни култури и во кореспонденција на светските текови во однос на формите и темите.

Македонските народни приказни, содржат меѓународни мотиви кои што се црпиени од заеднички извори и пренесувани по пат на меѓусебни врски и влијанија или кои спонтано настанале на различни места, но под слични животни услови (Иљоски 1973: 391).

Во однос на формата, новелите се најраспространети, но претставуваат и најобемниот жанр од собирачкото дело на Цепенков, тоа е облик кој нуди можност за градење на сижетната линија со вмешување на мноштво (типизирани) ликови, специфични за времето во кое живеел и преку сочен хумор можел да креира интересен заплет и хармонична и духовита целина.

Анегдотата пак, како најблиска до новелата, проткаена со сликовит (најчесто хумуристичен) надитрувачки дијалог помеѓу ликовите и неизбежната сатира (исмејување на човековите особини,

но и на општеството) од која најчесто произлегува и некаква поука, е исто така обемно застапена во Цепенковото собирачко дело.

Помеѓу народните новели и анегдоти речиси и да не постои идејно – тематска разлика, смета Саздов и други проучувачи на народното творештво.

Границата помеѓу новелата и анегдотата е од формален карактер: анегдотите се пократки, поконцизни, иако има ретки примери кога тие пројавуваат и поразвиен обем. Всушност, по своите мотиви, по содржината, анегдотите се најблиску до новелите, но можат да се идентификуваат и со некои од другите жанрови на македонската народна приказна – со басните, сказните и легендите. Затоа е мошне тежок обидот анегдотите да се издвојат во посебна група, што сепак се постигнува поради поизразената хумористичност на овие народни приказни и веќе споменатата нивна концизност. Краткиот обем е типична карактеристика на народните новели, бидејќи нивното дејство се одликува со евидентна секвентност. Имено, анегдотската содржина речиси редовно оформува само една определена животна ситуација, предочувајќи некоја особеност на јунакот – поединец, или на односна група луѓе, село, крај, народност (анегдотите за мариовците, Стеблевците, Власите, Циганите и др.)(Саздов 1970:77)

Во врска со хронологијата на потеклото на македонските анегдоти, Саздов истакнува дека, наспроти фактот оти смеата е стара колку и човекот, овие народни приказни настанале, се создале во временскиот интервал кога настанале и новелите, односно во епохата на феудализмот. Оваа констатација се потврдува, од содржината на македонските анегдоти: тие, во својот најголем дел, вообличуваат класно – општествени односи и конфликти, карактеристични за феудалниот поредок. Така, анегдотите иако проличуваат со содржински напластувања од различно време, во денешниот свој вид се оформиле во периодот што се протегал на феудализмот.

Сличностите и поклопувањата на фонот на семантичко-тематското и стилско-изразното ниво најчесто се доближуваат со другите балкански народи, но во нив има и интернационални и многу општи мотиви. Тоа особено е видно и во македонското фолклорно наследство. Вековното присуство на Отоманската Империја на балканските простори и посебно во Македонија, заедничкиот живот во еден мал простор во кој истата судбина ја делеле и

македонските и турските народни маси придонело за заедничко зближување и симбиоза на јазичен, фолклорен и културен план.

Во собирачкото дело на Цепенков во голема мера се застапени приказните за Итар Пејо и Насредин-Оџа. Проткаени со хумористична нота во постојан костец на меѓусебно надмудрување овие два лика градат хумористични наративи кои се актуелни и денес.

Според Пенушлиски во фолклорното творештво се создадени импресивни ликови на итречи, а меѓу нив нашиот Итар Петар (Итар Пејо, Итроманецот Пејо) е многу близок со Насредин – Оџа. Анегдотските доживувања на Итар Петар се поврзани со Мариово, од каде што тој навидум потекнувал. Најмногу анегдоти за него се собрани токму од Мако Цепенков. Во дел од тие анегдоти Итар Петар се величи како поголем итрец од Насредин – оџа.

Во анегдотата *Насредин – Оџа и Итар Пејо*, за да ги исмее мариовците, оџата го запрашал Пеја: Навистина, бурата искревала магариња ув Мариово?

Итар Пејо луцидно и со префинет сарказам му одговорил: Магарињата не ји видо, кога бура беше ји кренала, само самарите ји видо, кога паѓаа од небо!“

Величењето на Итар Петар уште поубаво е разработено во анегдотата:

Итар Петар ѝоштер од Насредин – Оџа.

Како дете и ученик на оџата, тој го надмудрил учителот.

Насредин побарал од децата да му донесат по едно јајце, да го стават под себе и да викаат: кат-ка-дар, кат-ка-дар!

Итар Пејо не донел јајце.

Кога оџата го прашал: Камо ти тебе јајце?

Тој си плуснал со рацете како петле со крилја и викнал:

Ку-ку-ригуу! И објаснил: Е, виј се кокошки, а јас сум петел, без петел може ли кокошки да бидат!

И детето Итар Петре ош малечко кога беше, по поитер испадна од Насредин-Оџа, тогај и довер!

(Пенушлиски 1999: 377).

Но кои, всушност биле Итар Пејо и Насредин-Оџа, вистински личности со потврдено генеалогско потекло или измислени ликови, и зошто во усната народна традиција и кај двата народи опстојале со векови?!

За Итар Пејо не постои пишано сведоштво дека бил реална личност освен дека бил по потекло од Градешница – Мариово каде што го поминал својот животен век.

Наводно го родила копилешката Стојна од селото Железнец и за да не „пукне срам во селото“ го пуштила по реката Црна. Од реката го извадил сиромашниот и бездетен овчар Митре во селото Градешница и заедно со жена му го разгалиле и израснале Пејо.

Во преданијата или напати во приказните од кажувањата на „очевидци“ (кои никогаш не го виделе) Итар Пејо физички го опишувале како низок, шишав - полничок, со голема глава одоколу бричена, на средето кинеско перче, со широко испакнато чело, со големи широки уши и големи воловски очи, со дебелите образи, широка уста, шеплест нос, со надолу наведени рунтави мустаќи. Нозете му биле криви – пајмаклии што се вели за кај коњите, и куси, стапалата мечкини, рацете куси, но дебелите во прстите. Широк во плеките, дебел, а кус во вратот.

Пејо на главата носел бела валаница – капа слична на арнаутско кече, широка бела кошула опашана преку половината со сиџимка. Градите, и зиме и лете му биле разградени, но заштитени од студот од честите и дебелите влакна – козина. На нозете носел волнени бели гаќи на голо месо, та да не ја стега сиџимката со која ги врзувал и да не го глода по колковите, повеќе ги придржувал со десната рака да не му навртат под колена. Зимно време носел истуткани чорапи и свински опинци, а лете одел бос само по опинци...

Итар Пејо е главниот јунак во мариовските анегдоти тој е централен, стожерен лик во македонските анегдоти воопшто и евидентно е дека овој хумористичен јунак се јавува и како претставник на широките народни маси и како весел шегобиец се бори со туѓинците и домашните господари за поправедни односи меѓу луѓето.

Итар Пејовиот лик се јавува во улогата на ефикасен коректив на класно-социјалните неправди, концентрирајќи ја длабоката народна мудрост и богатото негово искуство.

Описот на Итар Пејо во потполност одговара и со описите за изгледот на Насредин – Оца, кој во турското фолклорно творештво е опишан како низок и полничок, со широки подврзани бечви, со големи мустаци и турбан на главата.

Во врска со потеклото, односно периодот во кој живеел постојат неколку верзии: Според арапската верзија – Оцата бил по потекло

од Багдад и приказните за него преку арапите навлегле и во турската усна фолклорна традиција.

Втората верзија е дека неговото потекло е персиско – неколку приказни за него се наоѓаат и во Месневија на персискиот поет Руми.

Насредин-Оџа се поврзува и со арапската комична фигура – Џуха (името во инверзија на арапски би значело Хоџа) и во турскиот фолклор навлегува преку персијците. Понатаму, според некои анегдоти во кои е вклучен монголскиот император Тимур, се претпоставува дека тој живеел како современик на Тимур и султанот Бејазит, а една верзија го поврзува Насредин – Оџа и со Сејид Омер Амадедин Несими, турски поет кој живеел во четинаесеттиот век.

Турскиот историчар на книжевност Фуад Копрулу смета дека годината кога починал Насредин-Оџа е запишана на неговиот гроб – турбето во Акшехир 386 – обратно 683, а која одговара на 1284/85 година. Така повеќето современи турски истражувачи го сместуваат Насредин –Оџа во селџучкиот период, односно во тринаесеттиот век.

Имено според оваа теорија, тој се родил во 13 век во Ескишехир гратче крај Анкара, првото образование го стекнал од татко му, а потоа заминал во Коџа на медреса. Потоа се населил во гратчето Акшехир. Едно време предавал во медресата (тогашно училиште со значење на универзитет) па дури бил и кадија. Прекарот Хоџа – Оџа (Носа – турски), го добил токму поради тоа. Како и сите народни јунаци и Насредин-Оџа по извесно време се претворил во легенда, така што дури се раскажувало дека има и натприродни моќи. (Fuad Köprülü, 28:2000)

Шукри Куркган во 1964 година ја изложува својата теорија дека тој сепак е вистинска личност, но исто така заклучува дека историската засведоченост е секундарна во однос на неговиот книжевен лик кој се развива со столетија.

Настрадин, Насрудин, Насредин, Насарајдин, Насретин .... тоа е типичен јунак на турските шеговити приказни или анегдоти и евидентно извршил влијание врз различни култури. Приказните имаат динамика на мотиви, повеќе варијанти, локална обработка на сижеа, преплетување на едноставни облици и преплетување на усната и писмената фолклорна традиција.

Во турската фолклористика Насредин – Оца, важи за првиот турски народен сатиричар. Во исто време досетлив, прилагодлив и пркосен, тој со својот непредвидлив и луциден хумор секогаш стои на страната на народот и неговото исконско трагање по правдината. И кога качен „наопаку“ на неговиот најверен сопатник – магарето (најчестата визуелна претсава за Насредин- Оца), а магарето сатирично е олицетворение на трпеливоста на народот, но и без него Насредин-Оца засмејува и истовремено укажува на општествените состојби и се подбива со нив. Во приказните понекогаш неговиот лик е претставен како многу умен, понекогаш наивен, понекогаш плашлив, понекогаш лут...

Во турбулентниот период во кој се претпоставува дека живеел, а и подоцна вербата во животот луѓето ја наоѓале токму во неговите шеги. Благодарение на својот ведар но истовремено и силен дух се претворил во народен јунак, ликот и шегите на Насредин-Оца станале симбол преку кој луѓето отворено го кажувале своето мислење без страв дека ќе бидат казнети.

Една турска анегдота за мудриот Насрадин –Оца насловена како *Хоџа ефендијо, може да ѝе правам нешто?* вели:

Искачен на минаре, борејќи се со точноста на секундите на неговиот часовник, Насредин-Оца се подготвувал да го запее езанот, повикот за молитва. Таман да пушти глас, одоздола, еден минувач викнал по него.

– Хоџа ефендијо, хоџа ефендијо, те молам дојди малку, имам нешто итно да те правам.

– Ама не можам човеку, морам да го пеам езанот, немам време.

– Ефендијо, итно е, дојди долу те молам, морам да те правам нешто.

Оцата мрзеливо слегол по стрмните скали и прашал задишан.

– Кажи пријателе, за што се работи?

– Оца ефендијо, имаш ли пари - борч да ми позајмиш?

– Ајде, дојди по мене – му рекол Насредин-Оца и почнал да се искачува по скалите на минарето. Кога се искачиле до горе, испотени и задишани, оцата му рекол:

– Немам! Ајде сега бегај долу! (Çelik 51:2015)

Од наведените примери од македонските и турски анегдоти во кои главните актери се Итар Пејо и Насредин-Оца, може да се согледа дека анегдотите ги третираше низ комични аспекти секојдневните аспекти на живеењето, навидум незабележителни

ситуации, проткаени со наивност, искреност или пресметливост – одраз на индивидуалното и колективното живеење. Тие, покрај тоа жигосувале и некои индивидуални, но типизирани, недостатоци кај луѓето, како склоноста кон лажењето и алкохолот, страшноста, лакомоста, глупавоста и сл. При тоа, народната анегдота проникнала насекаде, опфаќајќи многу широк идејно – тематски обем, преку кој двајцата итреци: македонскиот Итар Пејо и турскиот Насредин-Оџа богато се изразиле.

Како мошне оригинални народни умотворби, анегдотите воопшто се карактеризираат со голем уметнички реализам; тие се уверливо сведоштво за секогаш будното, критичко око на народот – творец. Во лаконска форма македонските народни анегдоти, но и турските сатирично го насочувале својот хумор против извесни класно-социјални конфликти, настојувајќи да ги откријат, непосредно и духовито, вистинските извори на таквите општествени појави.

Народната анегдота многу успешно ги воопштила и синтетизирала актуелностите на времето, одразувајќи ја живо и верно социјалната атмосфера. Во овој жанр на македонските и турските народни приказни се овековечило колективното животно искуство, типизирано и вообличено со најконцизен хумористичен израз (многу од анегдотите ја даваат својата поента во форма на пословица или поговорка на пример: „Магаре јавај, магаре барај“...)

Анегдотите ја одразувале и истакнувале народната духовитост, остроумност и досетливост, а ја исмејувале глупавоста, површноста, умствената ограниченост кај луѓето, а надлажувањето и досетливоста биле чести мотиви – и тоа им обезбедило бесмртност на двајцата итреци Итар Пејо и Насредин.

Саздов смета дека, напоредно со ликот на Настрадаин – Оџа, во македонските анегдоти е креирана блескавата творба на народната креативна дарба – вонредно комплексниот лик на Итар (Итроман) Пејо. Макар што е видливо туѓото влијание при оформувањето на Итар Пејовиот лик (Покрај другото, за тоа влијание сведочи и сопоставувањето на овие два лика во нашите народни анегдоти, при што анонимниот раскажувач го претставува Итар Пејовиот лик како посупериорен од ликот на Насредин – Оџа; тоа е јасна и природна постапка: домашното се цени повеќе од туѓото, но нема сомневање во оригиналноста на оваа домашна творечка конструкција (Саздов 1970: 78).

Во народната приказна мотивот заедно со фабулата претставува мошне еластична рамка подложна на проширување и додавање на голем број различни поединости, што е условено од прозниот карактер на приказната. Неврзаниот прозен слог на приказната, не подлежи на строга нормираност и точност при пренесувањето, па затоа е изложен на испуштање или заборав на одделните делови, (на тоа се должи и појавата на голем број варијанти на една иста приказна (на пример и двајцата си поигруваат со соселаните Итар Пејо со Мариовците терајќи ги да скокнат во густата магла, а Насредин – Оца поткиселувајќи го езерото) при што едни се заменуваат со нови без да ја нарушат фабулата, која речиси секогаш останува непроменета. (Николовска-Нејашмиќ 2000:46).

Токму затоа многу лесно се приспособиле и се проткале двата лика Итар Пејо и Насредин – Оца, па во одделните култури и двајцата оставиле вековен печат, а нивните нивните анегдоти останале да живеат.

Заклучок

Народниот раскажувач им обезбедил бесмртност на ликовите на Итар Пејо и Насредин- Оца, затоа што приказните се актуелни и денес. Можеби затоа што само хуморот, шегата, човековата глупавост, итрина, алчност, злоба итн. се бесконечни категории и веројатно сè додека постои светот, овие мотиви ќе бидат предмет на разработка во сите литератури.

Македонската и турската народна традиција, фолклор и јазик имаат многу допирни точки, па во тој поглед и двајцата итреци „живеејќи“ секој посебно во сопствената земја и заедно, придонесуваат за едно интеркултурно поврзување на двете традиции и двата народи.

Користена литература

на кирилица:

- Иљоски, Васил, *За македонските народни приказни во Македонската книжевност во книжевната кришка ѝ.1*, Мисла, Скопје, 1973.
- Николовска – Нејашмиќ, Искра, *Студии од македонскиот фолклор*, Институт за македонска литература, Скопје, 2000.
- Саздов, Томе, *Прејлед на македонската народна проза*, Култура, Скопје 1970.
- Саздов, Томе, *Марко Цейенков како собирач на македонски народни умотворби*, Мисла, Скопје, 1974.

Пенушлиски, Кирил, *Македонски фолклор, историски преглед*, Матица македонска, Скопје, 1999.

Пенушлиски, Кирил, *Одбрани фолклористички трудови*, Македонска книга, Скопје 1988;

Цепенков К., Марко, *Автобиографија*, Либи, Скопје, 2020.

на латиница

Çelik, Osman, Nasettin Hoca, Diyanet Vakfi Yayınları, Ankara, 2015.

Fuad Köprülü, Mehmet, Nasrettin Hoca, Akçağ Yayınları, Istanbul, 2000.

<http://www.turkishculture.org/literature/literature/a-turkish-wit-132.htm>

Славчо Ковилоски
 Институт за македонска литература
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
 slavcho.koviloski@outlook.com

ПОДЗЕМНИТЕ ВОДИ ВО МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНОСТ И ФОЛКЛОР

Апстракт: Во текстот се осврнуваме на употребата на терминот подземни води во македонската книжевност и фолклор. Во богатиот репертоар на симболиката на водите, подземните имаат различно значење од надземните води, како по дејствувањето, така и по функцијата. Подземните води се симбол на непостојаноста, недоверливоста и силата. Невидливото отсекогаш предизвикувало чувство на немоќ кај човекот, а подземните води се токму тоа, невидливи за окото, но јасни за увото. Македонскиот фолклор и македонската литература познаваат повеќе творби во кои се опишани или се спомнуваат подземните води. Како најпознати од нив се издвојуваат неколку преданија запишани од Марко Цепенков и песните „Одземање на силата“ и особено „Стерна“ на Блаже Конески. Метаморфозите и трансформацијата на подземните води, меѓу другото, во скоро антропоморфно суштество се дел од нашиот интерес.

Клучни зборови: подземни води, книжевност, фолклор, Блаже Конески, Марко Цепенков

Основни карактеристики во книжевно-фолклорните записи за претставите на водата

Водата е една од четирите основни физички елементи, покрај земјата, воздухот и огнот. Таа извор на животот, со неа се замесува земјата, се создава светот, се гасне жедта, се прави водокрс. Во различни форми водата означува движење, непрекинато, стихија, без разлика дали е над или под земјата. Како една од праматериите, водата има сопствен код, таа е константа. Токму затоа култот на водата е широко распространет во светски рамки, појавен и пројавен без разлика на времето и местото, без разлика на цивилизациските достигнувања на една ера. Како извор на животот нејзината обредна симболика ја носат двете главни функции: прочистувачка и спроведување на плодност. Притоа, улогата како симбол на здравје, подмладување, оживување, таа станува и елемент на оплодување, особено познат во словенската митологија.

Во литературата и во фолклорот е мошне често застапена со низа симболики, во космогонијата и митологијата. Митската ре-

алност на македонското поднебје создала и развила повеќе видови перцепции во народната култура, чии архаични црти се чувствуваат и во современата македонска литература. Кодовите според кои се одвивало обредното и творечкото дејствување, во главно, ги сместивме во неколку групи води кои најчесто се застапени во запишаните фолклорни и книжевни творби: уплавна вода, обредна вода, вода од Долна земја, бесмртна вода, небесна вода, поројна вода, кружна вода и др. Во негувањето на култот водата, на основата на именката со зборообразување се збогатува и лексичкиот фонд со термини како: водосвет, водокрштение, водоосветување и сл. Ако на овие примери ги додадеме именувањата на водите, особено на изворските како свети води, тогаш магиските значења на светите води употребени во словенската лексика во Македонија се зголемуваат експоненцијално: жива вода, неделечна вода, лековита вода, пеана вода, чудотворна вода, вода аломена, од богојавление вода, крстена вода, молитвена вода, вода од самовилско место итн. (Макаријоска, 2011: 131-134). Записите во старите македонски текстови од словенска провиниенција го потврдуваат честото употребување на именката вода во различни форми.

Во македонскиот фолклор водата ја сретнуваме како во кратките, така и во долгите жанровски форми. Нејзината употреба често ја наоѓаме во поговорките и пословиците: „Вода газе, жеден оде“, „Водата и огнот се добри слуги ама лоши господари“, „Водата сè може да измие, само лошио јазик не може“, „Огнот, водата и смртта атер не гледаат“, „Образот со вода не се мијат“, „Водата стои он не стои“ (Китевски, 1988: 125-126, 143). Општо, водата со поединечни наслови и во содржината на песните, приказните и преданијата во повеќе наврати ја регистрираме во записите на Миладиновци, Стефан Верковиќ, Марко Цепенков, Кузман Шапкарев и др. Во различни форми, водата го нашла својот пат во народното творештво. Само од употребената терминологија кај Верковиќ, можеме да изведеме заклучок дека истекувањето на водата од „врис“ (чешма) или од „штерна“ (извор) создавало „гол“ (езеро, бара), „азмак“ (блато, локва) или „валта“ (мочуриште, влажна земја) (Верковиќ, 1985). Нив ќе ги дополниме со назнаките „Поземни нареченија или именованија“ од Ѓорѓија Пулевски. Така, уште имаме и: „речиште“ (поток), „извор“, „кладенец“, „чешма“, „подводно место“, „матно“ (Пулевски, 1974: 41-42).

Во словенската митологија водата има две функции, лице и опачина. Честопати е истакнувано позитивното значење, во смисла на лекување од разни болести, давање мир на душата и заштита преку осветување, измивање на гревовите, но и физичко измивање на телото, на нечистите алишта и посада, на полевање на земјата од чии поли изникнува живот. Исто така, во матријархатот реките биле жени, а со водата се персонифицираат и одредени женски ликови: Елена, Јордана и сл., (Анастасова-Шкрињариќ, 2004: 118-119; Словенска митологија, 2001: 87-88). Од друга страна биле верувањата дека во водата престојувале лоши духови и ѓаволи, кои им наштетувале на луѓето. Негативната семантика на водениот елемент ја согледуваме во повеќе македонски легенди во кои се нагласува дека живеалиштето на ѓаволот се наоѓало во водните длабочини, во мотивите на „мртвата вода“, како и во споменатите поговорки кои укажуваат дека таа може да донесе смрт ако човек не се однесувал внимателно кон неа.

Во богатиот репертоар на симболиката на водите, подземните имаат различно значење од надземните води, како по дејствувањето, така и по функцијата. Најчесто се сметало дека многу лековита била водата што излегувала од под земја, за разлика од површинската, но не постоело општо правило за тоа. Дека ваквото сфаќање потекнувало од паганските времиња дознаваме од случајот со чудотворниот извор кој за време на мир се исполнувал со пченица, овес и желади, а кога се приближувала војна се полнел со крв и пепел (Леже, 2015: 140). Како што може да се види, во зависност од толкувањето, на подземните води им се препишувале позитивни или негативни својства. Во современата македонска литература, пак, најчесто тие својства се неопределени и неутрални, а во контекст на непознатото, на неизвесното, на силното.

Функцијата на подземните води во македонскиот фолклор и литература

Како што беше кажано, водата во македонскиот фолклор и книжевност е честа инспирација. Самото спомнување на водата е со ознака на моќ, на големина и на сето претходно наведено: непознато, неизвесно, силно, проточно, измивливо и сл. Слични се авторските постапки во описите на водите и во светската литература. Македонските: *Големата вода* на Живко Чинго, *Вода* на Јован Стрезовски, *Таинствени води* на Видое Видически или светските: *Одисејата* на Хомер, Робинсон Крусо на Даниел Дефо, *20.000*

милји њод морейѿо на Жил Верн, *Моби Дик* на Херман Мелвил, *Хаклбери Фин* на Марк Твен, *Подземни води* на Елена Фадеева и други слични дела се само показател на инспирацијата која ја дава водата. Меѓутоа, кога станува збор за стеснување на општото концептуално сфаќање на водата исклучиво како подземна вода или подземни води, состојбата се менува.

Единствен наслов кај нас кој терминолошки е дефиниран според побаруваната одредница е поетската збирка *Подземни води* на Гого Ивановски, заведена во библиотечниот каталог како издание на „Македонска книга“ од 1985 година. Со истото значење, но со поинаков испис, односно варијанта е и прозната книга на Славе Банар *Подземна вода* во издание на „Наша книга“ од 1988 година. Како посебни книги тоа се македонските изданија кој во самиот наслов ја содржат одредницата подземна или подземни води. Примерите кои се однесуваат само на поединечна песна, ненасловени според посакуваното пребарување, но кои во себе ја содржат посочената одредница има неколку. Ќе ги издвоиме: Јовица Ивановски во песната „Водена покривка“ употребува „подземни води“, Сузана В. Спасовска во песната „Убавината и светлината“ исто така, Славе Ѓорѓо Димоски во песната „Темен коњ лежи над планината“ употребува „подземна вода“ итн. Ако пак, се задржиме на Влада Урошевиќ кој во песната „Везилки“ испеана „според Б. Конески“ ги наведува „подземните води“, тогаш утврдуваме дека тие се наоѓаат во темна пештера во која „ехото се одсива како злобен подбив“ (Урошевиќ, 2016: 118). И Науме Радически во песната „Водата што го испи XX век“ пее дека „Некоја гневна вода / Некоја голема и со ништо немерлива вода / Од којзнае кои подземја и од какви соништа се разбуди“ (Радически, 2016: 46). Во песната „Свеж пристан“, пак, Славка Арсова го потенцира текот на водата: „Водите должината на земјата ја мерат; / низ густе гори и / подземните патишта минуваат...“ (Арсова, 2006: 90) итн. И Јован Стрезовски во книгата *Вода* од 1972 година, во издание на „Наша книга“, ја потенцира надмоќта на водата: „Но вода не може да чека, не може да се стрпи, таа клоцоти, излетува и пат бара, бара да тече, да оди...“ (Стрезовски, 1972: 15). Сепак, најпознатата подземна вода ја сретнуваме во песната „Стерна“ на Блаже Конески, а за неа се испишани бројни страници со анализи за нејзиното значење. На неа во понатамошниот текст ќе се осврнеме и ние.

Во меѓувреме, во троделниот свет подземните води му припаѓаат на првиот слој сочинет од вертикалата: подземје-земја-воздух. Подземниот свет понекогаш рефериран и како Долна Земја, ги крие изворите. Но, дури и во него се јавуваат реки, што пак, нè доведува до прашањето за длабочината на подземјето. Ако се направи длабочински пресек, тогаш веројатно подземните води би можеле да се бараат уште подлабоко, можеби во бездните. Исто така, како нивен продукт можат да се смета резултатот на човечката потреба за вода, односно бунарите. Со значење подсирана јама од која извира и се собира подземна вода бунарот е многу почеста инспирација и наоѓа значително поголемо место во македонската литература од само „подземната вода“. Доказ за тоа се романот *Бунар* (2001) на Димитар Башевски, збирката раскази *Бунар* (2014) на Елена Ѓорѓиевска-Костадиновиќ, збирките песни *Бунар на времето* (1972) на Богомил Ѓузел, *Зарасиен бунар* (1972) на Видое Подгорец, *Слики од бунарот* (2017) на Марина Икономова Шокева, *Духовен бунар* (2019) на Зинка Трендовска и низа други песни и раскази објавувани во периодиката. Меѓутоа, за разлика од подземните води кои исклучиво се претставувани како проточни, брзи, опасни и сл., бунарските води иако доаѓаат од подземјето се мирни, тивки, неподвижни. Оттаму, очигледна е разликата во овие две води кои иако потекнуваат од невидливото подземје имаат различна природна структура. Сепак, дури и во вакви рамки, се забележуваат сличности во нивното однесување, кое најчесто се однесува на опасност: паѓање и давање, односно смрт, заведување од самовили кои тука нашле прибежиште, змии кои барале откуп во сребро и злато, но и млади девојки итн. Двете варијанти на песната „Свети Георги“ запишани од Миладиновци, првата од Кукуш (п. 31), а втората од Струга (п. 38), ни потврдуваат дека подземните води се исполнети со митолошки суштества како „сура ламја мршоједна“ и „змиа халовита“. Тие живееле под чешми, односно „под езеро, кеј глобок бунар“ (Миладиновци, 1983: 38, 46). Само поради реакцијата на Свети Георги кој ги уништил овие суштества повторно протекувала ладна вода на која можеле да се насладуваат сите жители на Троема (Троја).

Да се навратиме на метафорите кои произлегуваат од подземните води. Почнувајќи од антиката до денес ним им се препишувале својства на инспирација, насилство и смрт, духовно патување, метаморфоза, себепоткривање, себеспознавање и промена, што се

чести теми во бројните фолклорни записи кај Марко Цепенков. За разлика од видливата вода која е многу важна за остварување на непречен животен циклус, хтонскиот карактер ѝ придава невидливост и мистичност. Погледот кон подземјето од каде што се појавува оваа вода е исполнето со адреналин, а свесноста е искачена на највисоко ниво. Меѓутоа, дури и во таква будна состојба истражувачот се наоѓа пред низа непознатици, тој е сосема немоќен пред непредвидливиот од на водата. Во еден момент таа може да се притаи, а во друг наеднаш да бликне и да нанесе штета. Притоа, кај огромното мнозинство автори водата асоцира на мрак, смрт, гнев, болка, безизлез, почнувајќи од Михаил Ренцов, преку Јован Котески, па до Петре Бакевски, Александар Поповски итн. Првите стихови на песната „Извор“ на Котески јасно и недвосмислено кажуваат: „Дали тоа изворот блика / или мојот немир се прелева?“ (Котески, 1997: 15).

Трансформацијата на водата од обична во елемент што создава еликсир на бесмртност ја согледуваме на повеќе места: преку „жива вода“, „смртна вода“, односно бесмртна вода (Шапкарев, 1976, т.5: 272, 562), „бесмртна вода“ од која пиел Крале Марко и која што се наоѓала „меѓу две планини“ (Вражиновски, 1986: 39), бесмртна вода по која трагал „цар Александар“ чија потрага се одвивала во ноќна темница, а исто така се наоѓала меѓу две планини „кои се отвораха и затвораха“ (Миладиновци, 1983: 502). Отворањето и затворањето на планината и ноќната темнина всушност го претставуваат подземјето. Влегувањето во утробата на планината и потрагата по бесмртната вода, која секако е подземна, повторно ни ги предочуваат желбите на човекот за откривање на новото и непознатото. Потрагата по бесмртната вода значи потрага по сопствена бесмртност, но и осознавање на силите, на себеспознавање. Мотивот на патување во потрага по изворот на животот потекнува од најстарите времиња и е застапен во повеќе религии. Притоа, подземната вода понекогаш се именува и како огнена река или само како оган (Татаровска, 2006: 139-140).¹ Ваквата метаморфоза, буквално или само како привид, отвора низа можности за толкување на патот до неа и на нејзиното потекло. Можно е, како едно од објаснувањата за стравот и восхитот од подземјето и подземните

---

¹ Да се погледне и кај: Драгољуб Драгојловиќ, Вера Стојчевска-Антиќ, *Митологема на средновековната кирилска писменост*, Македонска книга, Скопје, 1990, 74-81.

води, да го земеме прифаќањето на ставот дека подземниот свет им припаѓал на демонските сили, па оттаму, како еден производ на нивното дејствување да се јави и огнената вода. Темнината, огнот, духовната немоќ пред непознатото, сето тоа асоцира на Адот. На таков начин и подземните води стануваат дел од неговиот свет.

Подземните води кај Марко Цепенков

Од сите македонски фолклористи и книжевници Марко Цепенков посветил најмногу внимание на подземните води. И не само тоа, туку тој е вистински фасциниран од нив, од нивното знаење, од можностите кои ги нудат со својата сила, од непознатите правци на нивното дејствување. Преданието за стерна, онакво како што го запишал Блаже Конески на почетокот на песната „Стерна“ го наоѓаме кај Марко Цепенков насловено како „Предание за Охридското и Преспанското езеро и Марковата стерна“ (Сборник за народни умотворенија, наука и книжнина, во продолжение: СБНУ, XIV: 120). Понатаму, со јасно наведување на подземните води, иако има и такви преданија во кои индиректно се укажува на нив, од преданијата на Цепенков ќе ги издвоиме: „Маркои Кули и Кукул“ (СБНУ, I: 125), „Предание за село Крапа“ (СБНУ, XIV: 121), „Село Плетвар“ (СБНУ, IV: 155), „Село Зрзе и Змеовец“ (СБНУ, III: 197), „Предание за изворот што мелат сите прилепски воденици“ (Архивски материјал) и „Неделска вода лекоита“ (Архивски материјал). На едно место, овие творби ги наоѓаме во книга 7 од десеттомното издание *Македонско народно творештво* од марко К. Цепенков, редактирани од Кирил Пенушлиски со соработникот Блаже Петровски.

Најнапред, ќе го споменеме записот „Предание за Охридското и Преспанското езеро и Марковата стерна“, појдовна точка, инспирација за книжевниците од изворот што прилепчани го нарекувале стерна. Еве што запишал Цепенков: „Ами мојте стари зер не се плашат од стерна што ја праил Марко Крале под Маркој кули и што ја затнал водата со не знам колку арари бубаќ и коани со бруќе, колку еден аршин големи, та ја затнал водата, и го куртулисал Прилепското Поле да не стани како Орицкото Езеро. При сè што е здраво затната стерна, пак народот во Прилеп се бои да не нешто се пушти стерна и се удаи градо со полето“ (Цепенков, 1980, к.7: 117). Скоро идентичен запис на овој Цепенков ставил и во преданието „Маркои Кули и Кукул“: „Стари варошани и прилепчани се страшат од потоп. Потопо ќе бил од Маркои кули. Имат една

бина којашто се гледат од градо. Првото лице ет многу водено и тука била стерната со водата на калето. Од крајот на стерната течит малку вода, и велат стари оти таа стерна била страшна вода некоаш; туку ја затнале в старо време со многу арари бубаќ и со големи дрва ја искоале; да од тоа стоела. Али некоаш, кога ќе скапел бубаќо и дрвјата, ќе се отпуштела стерна и ќе го однесло прво Варош и после Прилеп и сето поле“ (Цепенков, 1980, к.7: 138). И во другите преданија ги проследуваме верувањата за подземни води, за подземни езера, бучења на невидливите води, за води што извираат и повторно се губат итн.

Навидум идентичните записи во преданијата „Предание за Охридското и Преспанското езеро и Марковата стерна“ и „Маркои Кули и Кукул“, сепак се разликуваат во одредена линја. Додека во првиот запис јасно е даден чинителот кој со своето дејство ја затнал стерната, во вториот случај тој не само што не е наведен како индивидуа, туку е посочен како колектив. Исто така, додека во првиот случај стравот е прикажан како можна опасност покрај здраво затнатата стерна, во вториот случај стравот е прикажан како состојба којашто влева страв во коски, хронична тегоба мошне пострашна од акутната ситуација на можното. Бидејќи, тука не станува збор за дали, туку за кога. Значи, силно стегнатата стерна можеби ќе попушти еден ден, а можеби и не. Од друга страна, стерната затната со бубаќ и дрва само го чека моментот кога тие ќе скапат за да ја излее смртоносната содржина во градот.

Овој исконски страв од подземните води кој го опева Блаже Конески, во неколку наврати кај Цепенков се претвора и во спасоносен лек. Таков е случајот со „една дупка што се влегува подземи“ под Плетварската Планина и каде што имало „извор-вода што се мијат болни на ден Дуовден“ (Цепенков, 1980, к.7: 153). Исто така, и близу до селото Заград и манастирот Трескавец постоел ваков извор чија вода била лековита, наречена „неделска вода“ (Цепенков, 1980, к.7: 207). Во извесна мера, овие води го ублажуваат силното убедување на Цепенков во страшниот час предизвикан од одзатнатата стерна. Бучењето на големата подземна река кај селата Зрзе и Крапа, понорот на водата и нејзиното избивање на друго место, но и одзатнувањето на одредени запечатени извори од страв да не букнат непредвидено и одржувањето на нивото на изворските води, сето тоа се состојби на човечкиот дух. Стравот од непознатото се ублажува со преземање некаква акција, со која се верува дека се

врши некакво дејство за ублажување на последиците, иако најчесто тоа е во вид на плацебо ефект. Сепак, подобро е да се работи со надеж дека неволјата нема да дојде, отколку само да се чека она што умот вели дека сигурно ќе се случи.

Подземните води кај Блаже Конески

Расветлувајќи го факторот подземни води кај Конески, во преден план изникнува поетскиот избор *Стерна* од 1966 година и песната „Стерна“, како своевидна кулуминација во посочувањето на хтонското. Во циклусот „Марко Крале“, Конески пее и ја опева судбината на јунакот во пет песни, секогаш воведувајќи го читателот со своевиден пролог земен од народното творештво. Таков е случајот и со песната „Стерна“ кај којашто претходно спомнавме се дадени зборовите што Цепенков ги запишал за верувањата на прилепчани за стерната што надвисувала над градот. Песните од циклусот зародишот го имаат во 50-те години на XX век. Најпрва од нив е „Стерна“ напишана во 1957 година, по која следуваат „Одземање на силата“ (1958), „Марковиот манастир“ (1965), „Кале“ и „Песја брдце“ (1979). Како посебна целина интегрално се објавени во збирката *Сџари и нови ѝесни* (1979). Поетското творештво на Конески, вклучително и песната „Стерна“ повеќепати внимателно се анализирали во македонската книжевна наука. Оцените се безмалку идентични, со заклучокот дека станува збор за безвременски дела, исклучително важни за македонската поезија и култура.

Од каде стерна и зошто Стерна? Во основа терминот стерна е кратенка од цистерна (лат. *cisterna*), место каде што се собира вода, сидан резервоар со вода од камен или бетон. Цистерните се познати уште од најстари времиња. Во средновековјето биле градени на тврдини високо на ридски места, каде што не можеле да се ископаат длабоки бунари. Во склад со ваквата формула за исползување на дождовната вода се наоѓа и (ци)стерната на Маркови Кули. Со тек на времето, опасноста од суша и жед во очите на народот прераснала во опасност од поплава. Самиот Конески во еден свој исказ објаснува: „Легендите, што подоцна ќе најдат обработка и во некои мои текстови, јас не сум ги запознал од книги, ами сум ги слушал од старите во својата селска куќа, во првото детство. Уште оттогаш преминала во мене Стерна, страшната подземна вода. И до денеска ме полазува некоја гроза по коскиве кога ќе се сетам со каков торжествен глас тие ги кажувале и со какви многу значителни гестови го придружувале кажувањето. Уште

оттогаш преминала во мене Стерна, страшната подземна вода“ (Конески, 2008: 338). Воспоставувањето интимна врска со традиција кај Конески упатува на постојано навраќање на уважување на безимените творци кои оставиле белег во предавање на старите мотиви. Бидејќи, стерната на Конески му припаѓа на целокупното македонско народно творештво, но особената нагласка дека овие верувања уште подлабоко се вгnezдиле кај жителите на кршливите предели под ридовите на Прилепското Поле. Значи, не случајни се стравувањата кои траат со векови дека еден ден стерната на Маркови Кули ќе се одзатне и ќе го поплави полето. Ова верување е генетски вградено во духот на жителите на прилепските села, Бидејќи освен записите на Цепенков и Конески, постојат повеќе преданија кои според нашите сознанија не се запишани никаде, а циркулираат и денес во усната народна традиција од овој реон. Всушност, на тоа накратко ќе се осврнеме во понатамошниот текст.

Да се вратиме на песна „Стерна“ од Конески, но и на песната „Одземање на силата“. Двете песни се поврзани меѓу себе, како во содржината, така и во алузивно-цитатното упатување на интертекстот преку цитирање на извадоци за Крале Марко од народното творештво. Во „Одземање на силата“, обезружениот Крале Марко од страна на Бог е „како пресушена подземна река / во која темницата уште не е успокоена од / татнежот на брановите“. Во „Стерна“, пак, подземната вода повторно е надојдена: „Во ниедна доба / Сум одел да наслушнам како приидува водата, / Како гркори, грчи и зајачува под земи, / Се лути некому“ (Конески, 1980: 108). Двете песни се изградени врз повеќеслојни наративи, и макарш што во „Одземање на силата“ водата е пресушена, сепак, како и во „Стерна“ се слуша татнеж, подземно бучење, гргорење, грачење, зајачување, рикање. Во несоница и страв на ненадејно рикнување на стерната и избивање на водата која поклопува, дави и повлекува, јунакот презема иницијатива: „Ја затнав Стерната со бубак, / Со партали, / Со песочиште, со чакалиште, / Со камења, со карпи“. Сега таа е задушена, но сè уште подмолно се кикоти, што повторно му создава неспокој на градителот: И еве пак е ноќ и пак е ниедна доба. / Сите спијат, а јас го загубив сонот. / Ми бучи стерната в уши како никогаш, / Како да претекла сета во мене, / Овде, в гради, / И по дамарите“. И повторно истата слика, истиот немир, засилен во темната ноќ: „Наслушувам: / Таа расте. / Таа го чека само својот час - / Да биде глуво и спокојно и темно кога ќе рикне, / Ќе се оттиши,

/ Ке гргне, да поклопи, да подави, да повлече, / Да се успокои во ширината“ (Конески, 1980: 110-112).

Проблемот со физичкото присуство на немирната подземна вода прераснува во душевно измачување. Психичката состојба на главниот лик како да ја иницира потребата за повторно ослободување на заспаниот свер во утробата на земјата, бидејќи веќе е остварен контекст со неа како си живо битие. Таа му се кикоти од подземја, како да сака да му каже дека залудни се сите негови обиди да го удави нејзиниот извор, да ја затвори и да го избрише сеќавањето на неа. Наместо тоа, се случува обратното, па потсвеста му диригира халуциногени внатрешни дијалози кои го потврдуваат ставот дека кога-тогаш Стерна ќе ја испразни својата утроба и ќе поплави. Стерната веќе не е обична непозната стерна појавена некаде на карпите, туку станува личност, Стерна. Татнежот, звукот на подземната вода Конески го потврдува во последната песна од циклусот „Крале Марко“, „Песја Брдце (Епилог)“: „И еве пак е ноќ / и пак е ниедна доба. / Наслушувам: / приидува лошотијата / како матна вода што поклопува“. Затоа, ни се чини за соодветно да се потсетиме на зборовите на Георги Старделов, кој за овој циклус на Конески запишал: „Ние се наоѓаме од онаа страна на човековата секидневица, гледајќи во бездната и во тие чудни и таинствени неминовности со кои сме исправени во животот како над познатата стерна која не преколнува постојано да сме на штрек“ (Старделов, 2002: 74). Во случајот со Стерна, јасно е дека се работи за покажување немоќ, за некаков вид болест со кој човекот треба да се избори самиот со себе.

Стерна или стерни, згора и Баботино

Живиот и интимен дијалог со усната или писмена народна традиција продолжува до ден-денешен. Подземните води и стерните коишто се дел од македонскиот фолклор и литература го наговестуваат сценариото на предпотопското очекување. Раскошниот свет на човечката имагинација дозволува искажување на чувства и претчувства на различни начини, но само умешноста на непознатиот народен гениј и на творецот овозможува доживување на имагинарните слики со сите сетила. Можеби токму затоа, во суштина не постои место со само една подземна вода, па дури и само една стерна. Всушност, нашите истражувања открија дека во потесното подрачје на Марковите Кули, за што пишуваат Цепенков и Конески, не постои само една Стерна. Дури три топоними го

носат името стерна, на релативно блиско растојание една од друга. Едната од овие стерни денес е скоро целосно згасната, другите две со повеќе од скромен водостој само го навестуваат своето постоење.

Покрај нив, регистриравме уште една стерна, надвор од комплексот Маркови Кули, но сепак во кругот на заштитеното подрачје споменик на природата „Маркови Кули“. Таа се наоѓа во рамките на манастирот Трескавец, којшто од тврдината Маркови Кули е оддалечен два-три километри воздушна линија. Именувањето стерна во овој случај се однесува на дел од водоводната мрежа на манастирот, поточно на цистерната за собирање вода, којашто извира и се полни од самиот камен.

И уште една интересна месност што е поврзана со преданија за подземни води е локалитетот Баботино, во близина на Марковите Кули и Трескавец, на ритчето покрај регионалниот пат за Македонски Брод и Кичево. Во близина на местото наречено Баботино се наоѓаат селата Бело Поле, Новоселани, Кутлешево, а малку подалеку Заполжани и Вранче, па постарите жители на овие села раскажуваат едно интересно предание, за кое не сме запознаени дека некаде е запишано. Имено, слично како и Стерна и овој извор бил затнат од незнаен јунак, но наместо бубаќ тој употребил волна. Поради татнежот на подземните води кој следувал по овој настан, односно баботењето на подземните води, местото го добило имено Баботино. Ете уште една потврда за длабоко вкоренетите верувања на жителите од прилепскиот реон за постоењето повеќе затворени извори со подземни води.

Привот на подземната вода да ја искажува својата сила претставува еден вид метаморфоза на секојдневно дејство од тематското подрачје метеорологија во живо битие, свесно за моќта со којашто располага. Споменавме дека дејството на подземната вода кај Цепенков и Конески ги именуваат со именките: гркори, грчи, јачи, лути, рикне, бучи, кикоти, гргне, но на македонската јазична територија уште се сретнуваат и поголем број фонетско-морфолошки разновидности од даденото подрачје: баботи (буботи, боботи, боботе, биботи и др.), татони (татни, татне, тотони, тутњи и др.), грми (грме, герми, гарми и др.), како и називите: бучи, треска, варе и пука (Дрвошанов, 2013: 31). Идентична е ситуацијата и со главниот материјал кој треба да го запре дејствувањето на подземните води. Најчесто тоа е бубаќот, но видовме дека понекогаш се употребува и волна. Всушност, називот бубаќ е дијалектно маркирани, импор-

тиран и означен како балкански грцизам, наспроти називот памук, импортиран и означен како балкански турцизам (Киш, 1996: 196). Ако употребата на формата бубаќ на Цепенков му дошла природно, кај Конески таа е употребена свесно, наменски и како архаизам, бидејќи стандардната лексема во македонскиот јазик е памук.

Ако се навратиме на мотивот на подземната вода, можеме да го посведочиме нејзиното трансформирање дури и во антропоморфен облик. Таа станува лик и личност „некој под земи, далеку“, кој „се кикоти“, со лично име (Стерна, Баботино) кое му ја обезбедува препознатливоста. Сепак, ваквата промена на името, реноминација, предизвикува семантичка дестабилизација на ликот (Амон, 1996: 266). Со воспоставениот сетинг, просторот во кој водата дејствува во хтонскиот свет е структуриран како лабилен лик, и секогаш во сооднос позиција-опозиција во однос на другиот спроти себе. Исто така, портретирањето на подземната вода скоро секогаш е индиректно (со помош на амбиентот) и со јасна предикативност (активноста на ликот). Условната подмолност на Стерната силно изразена кај Влада Урошевиќ, ја нема кај Цепенков. Навистина, Стерна е застрашувачка како секоја подземна вода, но во одредени случаи има и позитивна улога, како на пример излегувањето од под планината кај селото Крапа и нејзината употреба за мелење на тамошните воденици. Слична е и приказната со водата од која мелеле водениците меѓу Прилеп и Ореовец, кај местото Капина.

Како што можевме да видиме, општо на водата како премин на двата света ѝ се препишуваат позитивни и негативни својства. Меѓутоа, кога станува збор за подземната или подземните води, речиси сите автори, но и во фолклорните записи, нејзе ѝ придодаваат негативна симболика. Невидливите хтонски сили кои бучат, клокотат, татнат, грмат или баботат ја разигруваат човечката фантазија со придодавање епитети на демонски, страшни, злонамерни или описи на гнев. Покрај нив, непостојаноста, недоверливоста и силата на водата се најчестите описи кои за неа се јавуваат во македонската литература. Во краен случај, невидливото отсекогаш предизвикувало чувство на немоќ кај човекот, а подземните води се токму тоа, невидливи за окото, но јасни за увото. Оттаму и приказите како такви во македонскиот фолклор и литература.

**КУЛТУРНА МЕМОРИЈА – ИНТЕРТЕКСТУАЛНИ И
ИНТЕРМЕДИЈАЛНИ АСПЕКТИ**

Катерина Петровска-Кузманова
 Институт за фолклор „Марко Цепенков“
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
 kpkuzmanov@yahoo.com

ИНТЕРМЕДИЈАЛНИ РЕЛАЦИИ МЕЃУ ФОЛКЛОРОТ И ФИЛМОТ

Апстракт: Богатата ризница од материјалите на Марко Цепенков, дава можност за нејзина адаптација во повеќе различни медиуми. Адаптацијата на фолклорот и филмската уметност вклучува толкување и концепциско градење на сликите, со цел следење на постулатите на медиумот и приближување на минатото и современоста. За изразување на своите идеи, но и односот кон минатото, авторите користат различни концепции, што може да се прикаже низ споредба на два ТВ-филмски проекти: *Вампирџија* и *Нави*. Во текстот релацијата меѓу фолклорот и филмот ќе се согледа преку принципите на интермедиијалност, бидејќи таа ни дава добра можност за аналитичката просудба на секогаш актуелната и прокативна релација меѓу фолклорното наследство и современата филмската продукција. Преку примерите ќе се анализира интермедиијално редефинирање на фолклорот и пресекување на границите на различните медиуми, со цел воспоставување нови релации меѓу фолклорот и филмот.

Клучни зборови: фолклор, верувања, адаптација, интермедиијални релации, медиуми

Природата на пристапот кон книжевните и аудиовизуелните уметнички видови и жанрови, покрај тоа што се темели врз низа сличности и разлики, содржи една суштествена премиса, а тоа е можноста за адаптирање од една во друга форма. Процесот на еволуирање на книжевниот текст во филм се нарекува адаптација, која како секој напишан текст претставува интертекст кој вклучува, прекршува, отфрла и алудира на многу други текстови кои можат да бидат книжевни, филмски или културолошки (Leitch 2003: 30). Адаптацијата, меѓу другото, вклучува и толкување, повторување, движење на концепцијата во еден или друг правец заради допадливост кон публиката или средината. Тоа е процес на идентификување и фокусирање на приказната (Seger 1992: 77). Самиот термин адаптација се однесува како на делото кое е резултат на промената на изворниот текст, така и на процесот со кој производот е создаден. Оваа двојно поимање на адаптациите како производ и како процес ни овозможува да ја гледаме адаптацијата од повеќе перспективи-

ви. Во овој вид на анализа предвид се земат, структури кои се пренесуваат од предлошката и преку интермедијални процеси се прилагодуваат на новиот медиум. Таквиот пристап, всушност, се однесува на дијаложка проекција на филмот, која, од една страна, има моделативна способност да ги пресликува парадигматичните елементи и односи на начин што е изоморфен и совпадлив со дадената „структурна организација на светот“ (т.е. културата). Со тоа се потврдува мислењето дека изведувачките медиуми, а со тоа и филмот, се најголемите предизвици за адаптација на текстовите и културите (Hutcheon 2006: 149).

Интермедијалноста е термин кој се воведува во втората половина на дваесеттиот век, а се однесува на уметнички дела во кои заради одредени цели се применуваат законитостите и правилата на друг медиум. Интермедијалноста се случува кога постои сооднос на различните уметности и медиуми кои во внатрешноста на едно дело воспоставуваат релација, при што треба да биде видливо дека некој елемент во уметничкото дело е преземен од друг медиум. Во таа смисла Павличич¹ интермедијалноста ја дефинира како постапка со која структурите и материјалите карактеристични за еден медиум се пренесуваат во друг, при што еден од тие медиуми вообичаено е уметнички, во тој процес треба да биде видливо пренесувањето од еден медиум во друг (Pavličić 1988: 170-171). Значи во интермедијалниот однос секогаш мора да биде воочлива и различноста на медиумите и нивната соработка во истото дело. Според Павличич¹ во интермедијалниот однос една од основните цели на интермедијалните зафати е придодавање на новите значења на онаа што го кажува некое дело со своите вообичаени и традиционални средства. Интермедијалниот однос е релација меѓу организираните медиуми, кои имаат не само карактеристични материјали, туку и правила и конвенции за нивно структурирање (Pavličić 1988: 171).

Преминот од книжевен¹ во филмски контекст на фолклорните текстови начелно го карактеризира можноста за нивна употре-

---

¹ Пенушлиски во врска со бројните верувања објавени во книгата забележува дека се компонирани како приказни. „Како приказни се оформени нарочно верувањата во сеништа и вампири, во дервиши, чуми и нави. Тие ги носат сите атрибути на народната приказна. Всушност нивната стилска и композициска обработка е сосема во духот на специфичниот пристап на Цепенков во вообличувањето на народните приказни, што особено е изразена во описите и карактеристичниот начин на водењето на дијаложката страна на приказните.

ба како метафори за одредени авторски замисли. Интересот за фолклорните текстови, од своја страна се изразува преку оживотворување на фолклорните модели во филмската продукција. Со појавата на телевизијата и поновите електронски медиуми, филмот во последно време сè повеќе користи елементи од информатиката, аудиовизуелното и телекомуникацијата, па доаѓа до нивно претопување или спојување. Имајќи ги предвид овие сознанија во контекст на темата треба да се истакне важноста на ставот дека телевизиските адаптации треба да се сметаат за независни филмски адаптации, бидејќи и книжевноста и филмот/ТВ-филмот се раскажувачки медиуми кои имаат потреба од добри приказни „адаптирани за нивните средства на изразување“ (Sharff 1982: 37–38). Несомнено е дека секој медиум има свои специфики кои го разликуваат од другите медиуми во процесот на адаптација и со самото тоа и адаптацијата како производ на тој процес е поинаква за секој медиум. Во времето кога филмот, телевизијата и компјутерите полека ја истиснуваат книгата, ние и понатаму живееме период на транзиција на двете форми, зборот и сликата (Ray 2001: 131). Така, филмот и телевизијата стануваат доминантни медиуми преку кои се раскажуваат приказните.

Во текстот се задржуваме на два ТВ-филма инспирирани од верувањата во демонски суштества запишани од Марко Цепенков², за кои автор на сценариото е Владимир Плавеvски, а режисери се Горан Тренчовски „Вампирџија“³(2002) и Вилијам Шаурек „Нави“ (2007). Определбата за ваквиот начин на презентирање на народните верувања се претпоставува дека се наоѓа во фактот што од една страна самиот сценарист се зафатил со истражување на верувањата во демонски суштества, одразени во расказот „Вампирџија“ (2006), како и романите „Последниот сплавар на Вардар“ (2010) и „Вампирџија“ (2019). Несомнено е дека поттиците за овие дела, а особено филмските сценарија авторот Плавеvски ги пронаоѓа во материјалите на Цепенков.

Несомнениот раскажувачки талент на Цепенков, очигледно најлесно се забележува токму во овој вид умотворби. Некои од верувањата претставуваат врвни приказнички дела. Тие се сјајни примери за тоа како Цепенков творечки се однесувал кон фолклорот воопшто“ (Пенушлиски 1980:416).

² Верувањата се објавени во книга *9 Народни верувања /гејтски ијри*, Македонски народни умотворби, Македонска книга, 1980

³ Вампирџија е прв македонски игран ТВ-филм снимен на дигитална техника.

Според класификацијата што ја прави Вражиновски демонските суштества се делат на четири основни групи: атмосферски демони, демони на природата, демони на судбината и штетни демони (Вражиновски, 1998: 162). Ако оваа класификација ја примениме врз верувањата објавени во изданието со собраните верувања од Цепенков може да забележиме дека секое демонско суштество е присутно во определен број на записи, од кои дел имаат суштествено значење, а дел второстепено значење. Од своја страна верувањата можат да се поделат во две групи, во првата група спаѓаат оние со кои се опишуваат надворешните особини на демоните, а во втората нивниот однос кон луѓето, како и односот кон надворешниот свет. Во филмовите што се предмет на интерес во текстот се земени во предвид и двата типа на верувања, пред се поради потребите од визуелизација на демонските суштества според барањата на медиумот за кој се адаптираат.

Филмот „Вампирџија“ на авторскиот тандем Владимир Плавеvски и Горан Тренчовски го следи патот на вампирџијата Серџим– ловец на вампири. Тој талка низ македонските села и ги уништува свампирените мртовци. Ликот на Вампирџијата се појавува од стравот од нечистите мртовци, присутен во народните верувања кај сите словенски народи. Но, причината за вампиросување, според верувањата може да биде и во случај кога обредот на закопување на мртовецот не е извршен правилно. Всушност тоа се верувања кои се присутни кај голем број на народи за мртвиот кој го напушта својот гроб и се враќа меѓу живите, обично меѓу своите најблиски, односно кај припадниците на својата општествена заедница. Верувањето во постоењето на вампири одразува одредени претстави на народниот светоглед, поврзан со душата на човекот. Според Вражиновски кај Македонците, до денешен ден постои верувањето дека нечистите и грешните умрени луѓе земјата не ги прима, тоа значи дека по погребот таа ги исфрла на површина. Според народните преданија, овие мртовци се претвораат во вампири (Вражиновски 1998: 210). Овде авторскиот зафат се базира врз неколку верувања запишани од Цепенков, а објавени во деветтата книга од десеттомното издание на неговите дела. Тоа се верувањата насловени како: „За вампирите“ (Цепенков 1980: 112-116), „Касапот што се свампирил“ (Цепенков 1980: 122-123) и „Таласмани“ (Цепенков 1980: 123-124). Од првото верување освен приказната на Никола Кртот се превземени и начинот на убивање

на вампирот, со сите карактеристични елементи: колењето црна кокошка, правењето вампирцилак од крвта, музиката и орот што го играат селаните, вампирот што се фаќа на орот и неговото уништување со куршум од страна на вампирцијата и преобразбата на вампирот кој станува пивтија и засекогаш исчезнува. Втората приказна во филмот се базира на верувањето за касапот што се свампирил, што укажува на тоа дека во верувањата мошне често се среќава мотивот за свампирениот касап, кој најчесто се среќава вработен во касапниците, каде има крв од животните, вампирите како што е овој не нанесуваат никаква штета на своите најблиски. Последната епизода што се прикажува е верувањето во талисмани или талисамија. Според верувањата забележани кај Цепенков талисмани се нарекува место каде што имало луѓе убиени и закопани од арамии. Со сите овие појави се бори Вампирцијата кој инаку, според верувањето е син роден од жена која зачнала од свампирен маж, има вродена способност да ги гледа вампирите. Сценариото ја развива семантичката теза за талкањето на душата по умирањето како казна за гревовите во животот. Во сценариото како и во народните верувања вампирот се појавува како дух на умрениот човек. Тој е невидлив, жив труп, односно труп оживеан со сопствениот дух (Вражиновски 1998: 220). Покрај овие елементи кои се земени од народните верувања во филмот се вметнуваат настани кои излегуваат надвор од корпусот на традицијата. Овие настани се интерполирани, вметнати внатре во интервалот меѓу миговите на главното дејство, вpletкувајќи ги приказните една во друга. На тој начин овде интермедијалното реферирање во раскажувачките жанрови се воочува во наративниот аспект, односно преземањето на тематиката, мотивите, ликовите, местата и сл.

Во ТВ-филмот „Вампирција“ патувањето и талкањето не само на умрените души туку и на живите луѓе претставува основен мотив, дејството започнува со средбата на Серафим вампирцијата и Фидан неговиот ученик. Серафим го подучува младиот Фидан на опасниот вампирциски занает и уште понесигурниот живот во Македонија во времето на Отоманското царство. Самата идеја на вампирциството всушност претставува една метафора на времето во кое се одвива ТВ-филмот. Вампирцијата Серафим и неговиот ученик Фидан во текот на филмското дејство се борат не само против вампирите, туку и со турската власт и со комитите кои ги среќаваат по пат. На тој начин режисерот Тренчовски прави

дистанца од класичните престапи и замисли за вампирите и жанровските карактеристики на филмовите на стравот и ужасот, но и од сценаристичката предлошка која во голема мера е наклонета кон создавање етно-драма со елементи на фантастичното, дозволувајќи си една сопствена иронија кон двете опции. Тука доаѓаме до уште еден елемент преку кој се согледуваат интермедијалните односи, а тоа се прашањата поврзани со точката на гледање или перспективата. Точката на гледање укажува на идеолошката насока, емоционалниот став и аголот од кој приказната се раскажува и влијае на секоја поединечна филмска постапка, како што се аголот на камерата, музиката, костимот, актерската изведба и мизнасценот (Stam 2008: 383-384). Токму тоа авторите го постигнуваат преку ликот на Фидан кој не само што е активен протагонист на дејството, туку и проследувач на настаните.

Филмската приказна се следи преку визуелните и гестовните репрезентации кои се богати со комплексни асоцијации, што нè наведува да заклучиме дека пристапот на авторите е прикажувачки. На овој начин авторите по пат на имагинација сакаат да ги вовлечат гледачите во тој друг свет со директна аудио и визуелна изведба. Во овој контекст може да се забележи дека авторите го користат пристапот со кој се истакнува поширокиот комуникативен контекст времето, местото, општествената средина и култура, бидејќи тие средства и правила дозволуваат и ги пренесуваат, наративните очекувања и комуникативните значења во некој контекст. Тој контекст се менува според со начинот на негова презентација или поврзување. Приказната изобилува со доза на ироничен хумор преку кој се претставува средината во која се одвива дејството, времето во кое се отсликува крајот на Отоманското царство, како и народот е заробен во ропството како физичко така и духовно, како од државното уредување така и од традицијата и верувањата. Во филмот освен веќе споменатите сцени поврзани со народните верувања во вампири се среќаваме со низа на сцени кои преставуваат отклон на приказната од верувањата, а се во функција на отсликувањето на времето, и на ликот на вампирцијата Серафим. Чија поставеност во филмот од друга страна е токму онаква каква е и во животот тој е надвор од општеството и средината, не само заради својот занает туку и заради својот карактер. Тој не ѝ припаѓа на средината во која престојува тоа го согледуваме преку негово бавното разоткривање, преку средбите што ги има со

претставниците на власта, комитите, селаните и др. Тој ги крши границите не само помеѓу животот и смртта туку и сите воспоставени граници и ограничувања во однос на власта, моралот и семејството. Наспроти него стои неговиот помошник и ученик во занаетот младиот Фидан во кој авторите ја претставуваат е метафората на животна доблест и искрената верба. Тој длабоко и што би се рекло со религиска опиеност се нафаќа на занаетот, убивање вампири. Низ нивниот однос и кај младиот Фидан, се појавува дилемата дали вампирцијата Серафим е божји ангел или слуга на ѓаволот. Покрај двајцата главни ликови треба да се истакне и ликот на комитата кој е брат на Серафим и претставува своевиден негов антипод. Токму во дијалектичката поврзаност на овие два лика се согледува и вистинската намера во приказната на авторите. Со таквиот процес кај публиката се отвораат нови слоеви на значења кои се произведуваат токму преку соодносот на фолклорниот текст и неговата адаптација во филмот „Вампирција“. Земајќи ги верувањата само како подтекст на својата приказна за вампирцијата Серафим авторите градат една своја визија како за самите верувања, така и за времето во кое со одвива дејството. Несомнено интенцијата на сценаристичко-режисерскиот тандем (Плавеvски/Тренчовски) била да изгради еден свет во кој се мешаат реалното и фантазијата, со цел на фантастичните елементи во верувањата да им се даде реална основа и објаснување „Појавата на митолошката персонификација на природата и општествената реалност содржи митологизирана форма во откривањето на народната свест“ (Вражиновски 1998: 9). Во ТВ-филмот „Вампирција“ се користи една стара тема во нови околности, при што успешно се преплетува симболичната слика за позицијата на народот, со сликата на неговиот поробувач, убеден во својата моќ и кога таа е само замислена, како вампирската.

Во случајот на ТВ-филмот „Нави“ (2007), од авторскиот тандем Плавеvски/ Шаурек, станува збор за екранизирање на народното верување што го запишал Марко Цепенков: „Навите по леунките“ (Цепенков 1980: 139–140). Ставајќи го фокусот врз ликот на главниот јунак, Цепенков, филмот добива димензија на документарно сведоштво, со вметнување на елементи од неговата „Автобиографија“ (Цепенков 1980a). Во ТВ-филмот „Нави“ се среќаваме со

модифицирано⁴ прикажување на сегменти од животот на Цепенков во сосема нови контексти, адаптирани според потребите на приказната. На тој начин и овде, како и кај повеќето современи дела, проследувањето на биографските елементи вибрира меѓу фактицитет и фикција, која на специфичен начин ги претвора историските факти во естетски креации и ја возобновува, но и ја збогатува меморијата за конкретната историска личност. Во овој контекст ТВ-филмот „Нави“ го следи ракурсот на нараторот Цепенков, што значи ние приказната ја следиме од негова гледната точка (визија, перспектива, фокализација). Според Феце (Фесе 2004) со овој начин на прикажување на настаните околу филмскиот автор се изедначува со околу набљудувачот (гледачот). Во тоа равенство, камерата (чиј објектив механички репродуцира перспектива) и начинот на кој е склопена комбинацијата на кадри се производ на режисерското организирање на кохерентната точка на гледање, што всушност е една од тајните алатки на екранизирањето. Има многу писатели и сценаристи кои настојуваат преку нараторот да му дадат на филмот повеќе „книжевно“ чувство или да помогнат да се пренесат што поголем број информации или преводи во времето. Во таа смисла, се смета дека кинематичкиот наратор го презентира она што го бара филмскиот имлицитен автор (Chatman 1990: 130). Во филмот животната приказна на Цепенков се преплетува со народните верувања, особено онаа за навите, кои, како и повеќето ликови и појави што влегуваат во словенската народна култура, претставуваат митолошко-симболичка персонификација. Несомнено е дека верувањето поврзано со навите како древни мистични суштества за кои се верува дека со своето дејствување можат да влијаат врз човекот, но и да предизвикаат природни катастрофи, претставува предизвик за адаптација. „Според македонските народни верувања, но и според верувањата на некои други балкански народи, навите се демонски суштества, кои најчесто настанувале од умрени некрстени деца“ (Вражиновски 1998: 215). Филмската адаптација го претставува сеќавањето, кое реферира на реконструкција на минатото како комплексен и повеќеслоен артикулиран вид на сведоштво. На тој начин создава

---

⁴ Во овој пристап кон претствување на биографските податоци се сретнуваат две насоки: реалистичко проследување на вистинскиот животен пат на личноста – јунак на романот или фикционално, приспособено, модифицирано користење на биографските факти.

медиумското паметење, односно музеј за складирање на наративните артефакти од минатото кои обработени добиваат свои значења во сегашноста. За остварување на таа цел авторите ги бараат оние изразни средства со кои на најочигледен начин би комуницирале со гледачите, бидејќи народните митови, легенди и верувања изобилуваат со симболи. „Живата природа на народните верувања добро или лошо, постојано влијаела врз луѓето и затоа е потребно да се умее да се распознаваат нејзините тајни, изразени со посредство на знаци и симболи и преку нив да ги откриваме и да се служиме со силите кои се скриени во неа“ (Вражиновски 1998: 11). Според записите, Марко Цепенков на навите се сетил кога ја прочитал книгата на Димитар Матов „Верзиуловото Коло и навите“ (1894) и потоа почнал да се распрашува, прво кај своите најблиски, а подоцна и кај други мажи и жени, како што вели самиот „арно туку од малце жени и мажи научив за навите“ (Цепенков 1980: 139). Во филмската адаптација навите се претставени како три жени, кои ја напаѓаат леунката, а зад себе оставаат пердуви бидејќи „ѓоа биле некакви пилци што летале многу нависоко по лошите ветрови и си пееле некако песни латински...“ (Цепенков 1980: 140). Во филмот Цепенков во една дождлива ноќ го опседнуваат навите, поставени во наративот како антагонисти во однос на главниот јунак. Според верувањето, навите влегуваат низ оцак и ги напаѓаат леунките, согласно со тоа целта на нивното појавување во сонот на протагонистот е неговата жена Цона. Тој сон, кој бара толкување, е воведната сцена во филмот од која понатаму се раскажува приказната, но воедно претставува и пресвртна точка во филмска нарација и почеток на барањето одговор на прашањето што се нави. Преку барањето на одговорот и поставување на прашањата од страна на самиот наратор авторите на ТВ-адаптацијата нè воведуваат во дејството и нè запознаваат со цела низа ликови од најблиското семејство на главниот лик и со основните карактерни црти на жена му Цона, таткото Коста и дедото Марко. Во текстот на дејството тој распрашувајќи се ќе дојде до бабиците што баеле од нави поставени како помошници/ катализатори на главниот јунак во приказната: баба Рибарица, баба Доста и баба Мита. Баба Рибарица е вистински лик и таа според запишаното народно верување „Навите по леунките“ (Цепенков 1980: 139–140) ѝ помагала на Цона за време на раѓањето и преземала одредени дејства за да ја заштити од навите, а исто така на Цепенков му дала најмногу

податоци за овие демонски суштества. Бабиците му откриваат дека неговата жена чека пород и затоа навите ја опседнуваат неговата куќа. Авторите на ТВ-филмот со оваа постапка прават постепено воведување на сликовити информации во неколку кадри и бавно разоткривање на дејството. Кулминацијата се случува во сцените кога главниот лик во филмската нарација, Цепенков, се соочува со навите и паѓа болен, како резултат на тоа не ги препознава најблиските. Откако ќе оздрави ги вика бабиците да преземат мерки и да ги избркаат навите од неговата куќа. Но, баењата на трите баби нема да вродат со плод, па на помош ќе биде повикан вампирџија, кој на крајот ќе се справи со нив. Во овие сцени се користени елементи од записот на верувањето „За вампирите“ (Цепенков 1980: 112–116), преку воведување на ликот на вампирџијата како дел од приказната. Ликот на вампирџијата, како и начинот на неговото дејствување во ТВ-филмот „Нави“, целосно се преземен токму од ова народно верување и во однос на карактерот и во однос на изгледот и неговото дејствување. Во делот кога се појавува вампирџијата со многуте просторни комбинации, филмскиот автор постигнува ефект на иронија користејќи се со симболи и метафори.

Несомнено е дека при анализата на филмуваните верзии на народните верувања теоријата на интертекстуалноста може да послужи како прифатливо решение во аналитичката оценка на секогаш актуелната и провокативна релација меѓу фолклорното наследство (верување) и современата филмската продукција. Имајќи ги предвид двата ТВ-филма базирани на верувањата на Цепенков ќе забележиме дека во „Нави“ доминира кажувачкиот начин на презентирање на приказната, а во „Вампирџија“ прикажувачкиот. Во овој однос значајно е да се каже дека ниту кажувачкиот ниту прикажувачкиот начин на поврзување на публиката и адаптацијата не се пасивни чинови бидејќи и двата подразбираат имагинативна, когнитивна и емоционална активност, само што таа активност е поразлична во партиципативниот начин. (Hutcheon 2006: 23). Она што ги поврзува двата ТВ-филма освен основата на фолклорниот материјал и особено верувањето „За вампирите“ (Цепенков 1980: 112–116) е линеарниот след на настаните. Приказната филмот може да се движи на повеќе различни начини, но во двата случаи имаме нормалното уредување на претпоставаните реални настани, што значи дека таа се движи од почетокот преку средината до крајот. Сепак во однос на нарацијата пристапот е поинаков, во ТВ-фил-

мот „Вампирција“ при нарацијата еден настан се случува само еднаш, додека во „Нави“ имаме хомологна нарација, настанот се случил повеќе пати и се раскажува повеќе пати. Разликата меѓу двата филма е во пристапот кон фолклорниот материјал. Во случајот со ТВ-филмот „Нави“ иронијата и метафората се помалку застапени во одредени мигови или преку постапките на одредени ликови, како што се на пример Баба Рибарица и Вампирцијата. Овде авторите се држат до фолклорната матрица во градењето на филмското дејство. Во филмот „Вампирција“ фолклорот служи само како метафора со која се отсликува времето за кое се зборува во филмот. Во овај случај нарацијата му овозможува на филмот да го обликува својот израз и да ја претстави реалноста не како апстрактна туку како објективна, при што со филмски изразни средства им дава нова слика на човекот и на стварноста. Според овие сознанија може да се каже дека постојат повеќе пристапи кон уметноста кои можат да се определат како интермедијални во вистинска смисла на зборот. Тоа особено доаѓа до израз кога станува збор за филмот, кој прави визуелизација на одреден текст.

Гледано од агол на процесот на рецепција, адаптацијата е форма во која интермедијалните односи може да бидат *меџафорични* и *меџонимични*. *Меџафоричношћо* сфаќање подразбира вертикална хиерархија на уметностите, додека пак *меџонимичношћо* на секој медиум му дава еднаква културна и научна вредност. При истражувањето на посочените релации, интертекстот се разбира како сегмент на длабинска структура на текстот и овозможува разновидни, изнијансирани, прецизни инструменти на типолошкиот опис и поетичка дескрипција на лиците, видовите и степенот на присуството и застапеноста на фолклорот во филмот. Во таа смисла една естетика на филмот би морала да укажува на причината, структурата и смислата на специфичното искуство. Тоа е она што Етјен Сурио го нарекува впечаток на трансцедентноста, кога зборува за круцијалниот ефект на уметноста. Естетиката на филмот, значи би требало да се темели на согледувањето на филмот како уметничко дело – од впечатокот на стварноста до впечатокот на трансцедентноста. Филмот како семиотички феномен, благодарение на својот синкретички и синтетички карактер, има доминантно место во однос на другите уметности во обликувањето и создавањето, односно презентацијата на културата. Земајќи го предвид таквото културно поаѓалиште на теоријата на интертекстуалноста, стану-

ва можно да се актуализира преку проучување на комплексниот, комплементарен сооднос меѓу фолклорот и филмот, односно на проникнувањето на фолклорната традиција, фолклорната матрица и фолклорните обрасци во книжевноста и во филмот. Филмовите „Вампирција“ и „Нави“, како и бројни други уметнички дела кои реферираат на записите на Марко Цепенков, не само што прават интермедијално рedefинирање на фолклорот туку ги пресекува играниците на различните медиуми и воспоставува нови релации меѓу фолклорот и филмот.

Користена литература

на кирилица:

Вражиновски Танас 1998: *Народна митологија на Македонија*, Прилеп-Скопје: Институт за старословенска култура, Матица македонска.

Пенушлиски Кирил 1980: „Кон етнографските материјали на Марко К. Цепенков“, *Народни верувања / дејски иџри*, (К. Пенушлиски, Л. Спиловска), Македонска книга, Скопје, 413-419.

Цепенков Марко. 1980. *Автобиографија*. (Б. Ристовски). Скопје: Македонска книга, 299-345.

Цепенков Марко 1980. *Народни верувања/дејски иџри*. (К. Пенушлиски, Л. Спиловска), Македонска книга, Скопје.

на латиница:

Chatman Seymour 1990: *Coming to Terms: The Rhetoric of Narrative in Fiction and Film*, Cornell University Press, Ithaca and London.

Hutcheon Linda 2006: *A Theory of Adaptation*, Routledge, New York and London.

Fece Josep Lluís 2004: „Fokalizacija i točka gledišta u fikcijskom filmu“, *Hrvatski filmski ljetopis* 37, Hrvatski filmski savez, Zagreb, 29-34.

Leitch Thomas 2003: “Twelve fallacies in contemporary adaptation theory”, *Criticism* 45.2, Wayne State University Press, Detroit, 149-170.

Pavličić Pavao 1988: „Intertekstualnost i intermedijalnost“, во *Intertekstualnost & intermedijalnost*, (Z. Maković, M. Medarić, D. Oraić, P. Pavličić), Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb, 157-195,

Ray Robert 2001: *How a Film Theory Got Lost and Other Mysteries in Cultural Studies*, Indiana University Press, Bloomington and Indiana.

Seeger Linda 1992, *The Art of Adaptation: turning fact and fiction into film*, Holt Paperbacks, New York.

Sharff Stefan 1982: *The Elements of Cinema: toward a theory of cinematic impact*, Columbia University press, New York.

Лидија Танушевска
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
 Филолошки факултет „Блаже Конески“
 lidkapol@yahoo.com

НАРАТИВОТ НА ФАКТИТЕ КАКО ИНОВАТИВНОСТ ВО КНИЖЕВНОСТА И ВО ФИЛМОТ (ПОЛСКО- МАКЕДОНСКИ ПРИМЕР)

Апстракт: Овој реферат е обид да се прикаже документаристичкиот пристап во прозата и во аудиовизуелните уметности како пресвртница на новото време, кога тој излегува од рамките на затворениот и ограничувачки жанр и ги пречекорува границите на фактите, претворајќи се во уметничко дело. Материјалот е црпен од богатата полска репортажна книжевност, со посебен осврт на тројца полски писатели од овој жанр: Ришард Капушќињски, Мариуш Шчигел и Јарослав Миколајевски, а македонската перспектива ќе се обидеме да ја прикажеме преку филмот „Медена земја“ на Тамара Котевска и Љубомир Стефанов. Во анализата и рефлексјата над овие дела ќе се обидеме да ги откриеме границите меѓу фактичкото и уметничкото и механизмите на нивното преминување и прелевање. Наративот, секако, претставува посебна алатка во овој пристап на претставување на реалноста и врз него ќе биде ставен главниот акцент.

Клучни зборови: наратив, документ, факти, репортажа, уметност.

Еден од пресвртните полски писатели кој се занимава исклучиво со репортажна книжевност, Мариуш Шчигел, автор на книгата Гојленд во 2009 г. ја добива наградата „Евројска книга на годината“ и на свечената церемонија на доделувањето изјавува „Се радувам дека оваа година во календарот ја „проза“ фактиграфијата ја победи фикцијата. Впрочем, ми се чини дека во денешниот свет толку се случува што веќе не треба да се измислува“. Голема победа на овој жанр во книжевноста е, секако, доделувањето на Нобеловата награда за литература во 2015 г. на Свјетлана Алексиевич за нејзиното полифонично пишување, кое е сименик на граѓаната и храброста на нашето време. Читателите честито знаат да ги прашаат авторите колку висина има во нивните романи, раскази. Новото време, очигледно, е во истојана потрага по висината, по фактите, по артементите. Речиси секој автор филм има предзнак „засновано на висинска приказна или на висински настани“ како комерцијален трик за привлекување повеќе гледачи. Небаре висината им е суштински

важна на денешниите консумери на уметноста од секаков вид, затоа што знаењето му е доспајно на секој, но исто и лажниите вести, кои прават раздор меѓу две или повеќе висини. Можеби ова ја објаснува толемата популарност на овој жанр во книжевноста во Полска, иако тој не е настапат во новиот милениум, туку бил популарен и испрлил на површината многу популарни полски писатели уште пред стаањето на комунизмот, но последниве десетина години е навистина „бум“ на полскиот книжевен пазар.

Литературната репортажа или репортажната книжевност претставува автентични ликови и настани. Тие настани и ликови ги соопштува и опишува очевидец, набљудувач, учесник или се репродуцираат врз основа на разни извори или документи. Во неа се преплетуваат литерарноста и новинарството, односно истражувачкиот елемент, па честопати таа граница не е јасно дефинирана. Овој вид книжевност користи и техники на убавата, уметничката литература, како на пример, од романот се црпат техниките на наративот и додавање на фиктивни одлики на настаните, белетризација или фиктивизација на текстот.

Како што знаеме, романот претставува прозна книжевна форма, во која начинот на организацијата на текстот дозволува развивање карактери, сложени мотивации, заплет, варијации на основните наративните конвенции, а според најновите сфаќања е жанр за кој нема граници во однос на неговите неограничени пластични можности. Ако е така, тогаш голем дел од овие полски книжевни дела, за кои станува збор, се дефинитивно романи, бидејќи сите овие елементи се преплетуваат во репортажната книжевност, со тоа што во неа сите реални факти остануваат такви, а се менува начинот на кој тие се вклопуваат во поголемата слика, визија, цел или мотив на авторот. При тоа, наративот има голема улога во оформувањето на индивидуалниот стил на секој од нефиктивните автори.

Наративот, во сфаќањето на Аристотел е приказна која поседува почеток, средина и крај, како и главен мотив кој ги поврзува сите три. Ако наративот е градина со чаталести патеки, како што тоа го рекол Борхес, сигурно шетањето по неа е пријатно. А Умберто Еко ќе рече: „Ако наративните светови се толку пријатни, зошто тогаш да не се обидеме да го читаме реалниот свет како да е роман?“ (Еко Умберто 2005: 143). И токму така се чита репортажната книжевност, во случајов, на полски јазик, во која на различни начини

е изразена сложеноста, контрадикторноста и провокативноста на реалниот свет.

Литературата на фактите вообичаено го има авторот како главен јунак, но многу често се одликува со т.н. многугласовна структура на текстот. Полифоничниот наратив произлегува од внимателното вслушување на авторот во различните ставови, мислења, сведоштва, забележувања.

Еден од најголемите, ако не и најголем полски писател од овој жанр е Ришард Капушќињски. Да не почина десет месеци пред доделувањето на Нобеловата награда во 2007 г., веројатно ќе беше првиот репортер нобеловец пред Светлана Алексиевич. Го нарекуваат „царот на репортажата“ според неговата највлијателна книга, бил гуру на многу помлади репортери писатели од него, голем дел го споменуваат сè уште во своите книги, добитник на многу награди и е најпреведуваниот полски писател по Станислав Лем. Салман Ружди за него вели: „Само еден Капушќињски вреди колку илјада расцмиздрени чкрабала со развиена фантазија“. Габриел Гарсија Маркез кој исто така го почитувал Капушќињски и овој вид литература вели: „литературните средства кои ги употребува Капушќињски... совршено се вклопуваат во новинарскиот дискурс. Новинарството е литературен вид – така треба да се размислува за него и во тој правец да се развива. Достоинството на новинарот се заснова на неговиот авторитет на писател; треба да се живее за пишувањето“ (Garza José 2008: 202).

Препознатливоста на стилот и наративот на Капушќињски е од малите работи да ги исткае механизмите кои владеат со светот, од деталите да ја извлече општата вистина, поголемата слика за светот.

Во *Уштите еден ден живој* тој пишува вака: „Сите беа зафатени со ковање сандаци. Се носеа купишта штици и шперплочи. Скокаа цените на чеканите и на клинците. Сандаците станаа главна тема на разговор – како да се направат и со што најдобро да се зацврстат“ (Капушќињски Ришард 2017: 22). Читателот може да се зачуди зошто овој детаљ од животот во Ангола во 1975 г. е толку важен, но тоа е само еден долг предговор за бегашето на португалските колонизатори, кои владееле таму пет века.

Во *Империјата*, пак, во делот посветен на гулазите во источниот дел од СССР, Капушќињски го опишува патувањето со авион, кој ненадејно слетува некаде непредвидено и сите патници мора да чекаат во аеродромската сала за да продолжат до крајната дестина-

ција. Никој ништо не им кажува и никој не прашува. Капушќињски вели: „целото негово искуство (на хомо советкусот...) го учи дека од поставување прашања нема никаков аир, дека човекот, и така и така, ќе дознае само толку колку ќе му кажат (или нема да му кажат) без да поставува прашања и дека напротив – поставувањето прашања е многу опасно, бидејќи поставувајќи ги, човек може да си навлече голема беља на врат“ (Капушќињски Ришард 2014: 149). Овој детаљ на аеродромот, молкот, е само една коцка во мозаикот на механизмите на моќ, стравот, орудијата на заплашување кои ги користи авторитарната власт а ги разоткрива Капушќињски во неговите репортажи од *Имјеријајиа*.

Моќта на зборот на Капушќињски, односно на неговите јунаци или информатори, не е во подготвените прашања и дадените вистински одговори. Според него, набљудувањето е претекст за поширока интелектуална рефлексива. Сакал да го повторува следново: “За да се биде новинар, треба, пред сè, да се биде добар човек. Лошите луѓе не можат да бидат добри новинари. Единствено добриот човек се обидува да ги разбере другите“ (Bojanowska Magdalena <http://www.nowyfolder.com/ryszard-kapuscinski-sylwetka/>). Тој не им поставувал прашања на соговорниците, тој слушал што зборуваат, а го извлекувал она што тие го кажувале од срце, без притисок, без наклонување и насочување на новинарот.

Мариуш Шчигел, кој веќе го споменавме, е од генерацијата која учела од Капушќињски. За него вели дека луѓето го сакале, затоа што покрај него секој се чувствува важен и паметен. *Гојленд* на Мариуш Шчигел е збирка од повеќе творби, во кои е употребен различен наратив, но главниот мотив е апсурдноста на човечкиот ум во услови на режим. Секое поглавје или секоја приказна го менува нараторот и перспективата на јунаците, но и начинот на раскажување. Временски најоддалечената приказна, почетокот на книгата е раскажана како бајка, а последната, најблиска до реалното време е раскажана линеарно, со неизменично водење на две дејствија кои започнуваат и се одвиваат на различни места, едното започнува во 1947 г. а другото се одвива во 2003 г., сè додека не се сретнат во истата хронотопска точка, која ќе ја открие и тематската поврзаност на главните ликови. Поради тоа некои ја дефинираат оваа книга како „постмодернистички новинарски есеи“. Фактите кои ги открива Шчигел во својата репортажа не се само претставување на фактичка состојба, бидејќи тој го користи

наративот на сезнаечкиот раскажувач за да реконструира дијалози, мисли, чувства и, конечно, настани, туку и иновативен подвиг во новинарството, а креативен и оригинален во литературата, во поглед на стилот во кој се пренесени.

Во Полска годишно излегуваат толку многу дела од репортажната книжевност, што тие сериозно ја загрозуваат фикцијата и веќе можат да се издвојат дури и поткласи или жанрови во овој литературен вид. Интересен за споменување тука е авторот Јарослав Миколајевски, кој е познат како поет, но последниве години напиша две репортажи кои наидоа на одличен прием кај читателите и книжевната критика и беа номинирани за најпрестижните книжевни награди. Неговиот стил е, исто така, препознатлив, бидејќи ја преплетува поезијата и поетскиот јазик со репортажниот наратив. Неговата книга „Теремото“ од 2017 година претставува лирска приказна за катастрофата на земјотреси, која ја зафати Италија во 2016 г. Описите на жетвата на трагедијата се преплетуваат со ерудитивни дигресији во врска со културата на Италија, поезијата и размислувањата околу страдањето. Вака изгледа фрагмент од книгата: „Што поблизу до Амагриче, тоа понарушени се чинат денес контурите на гратчињата. Цртежот понапукнат. Како да бил тоа момент во животот на еден сликар конструктивист, кога тој се преобратува во апстрактен сликар, но најпрвин решава да уништи сè свое дотогашно. Своето дело, кое одеднаш заклучува дека не е вредно за восхит, па дури ни за да постои“ (Mikołajewski Jarosław 2017: 19). Меѓу другото, тој таму го вметнува и рецептот за „паста аматричијана“, од кој потекуваат лиги при читањето.

Во сите овие дела правилата на јазичното модулирање на раскажувањето ја доближуваат репортажата до уметничката литература.

За жал, не може да се пофалиме дека кај нас има ваков вид на литература. Се разбира, има дела во кои има автобиографски елементи, епистоларна книжевност, факти кои се производ на истражувања во функција на фиктивното дело, но тоа сè уште е далеку од литературна репортажа. Се разбира, според најстарата и наједнозначна дефиниција на Аристотел „секоја фикција е еден вид вистина“, но сепак овде, како македонска паралела на документаристички пристап, кој ги надминува границите и станува уметност ќе го земам филмот „Медената земја“ на Тамара Котевска и Љубомир Стефанов, како дело, кое во последно време се истакна како најуспешно, најиновативно и највпечатливо. „Ханиленд“ е приказна за

светот кој умира, а ние тоа не го ни забележуваме. Остатоците од живот во пустелијата каде што е сместена приказната се распаѓаат од забот на времето, а се на чекор од градот, од цивилизацијата. Атице и нејзината болна мајка живеат отсечени од каква било комуникација со останатиот свет, на начин што нам ни се чини невозможен во услови на овој модерен свет на индустријализација, капитализам и технологија. Самата идеја на една универзална приказна, целокупна, која не исклучува ништо, закоренета во природата, полна со контексти и истовремено разбирлива, а таква е приказната во „Ханиленд“, ни се чини утописка. Но ликот на Атице во филмот влева надеж дека тоа е, сепак, можно. Атице е многу свесна за „другиот“ свет, бесконечното небо над планините, исполнето со ѕвезди, постојано го сечат трагови на авиони, нагласено во неколку кадри низ филмот; патува со воз до градот и покрај неа седи момче со „ирокез“ на главата во различни бои, кој таа не го загледува како нешто необично; на пазарот во Скопје купува боја за коса; на мајка ѝ и носи банани оттаму; се ценка за својот мед, ја знае пазарната политика, се обидува со импровизираната антена да фати некоја станица на радиото.

Атице е како ликовите, односно информаторите на Капушќињски - режисерите и камерманите ѝ го препуштаат наративот и таа станува важна во целата приказна, таа ја води приказната која не е однапред смислена. Овој наратор излегува надвор од некомуникативниот затвор на сопственото „јас“ и открива поголемо пространство од реалноста и покажува еден спектар на заемни врски. Главното мото на филмот: „земи половина, остави половина“ е онаа врска со природата, која изумира под стегите на консумеризмот и човековата алчност, тука, пред нашите очи, не само во филмот. Пораката лебди над целиот филм како закана за она што ќе ѝ се случи на Земјата, на планетата, чии последици од нашата негрижа веќе силно ги чувствуваме, па и преку оваа зло, пандемијата, со која денес се бориме. Мајката која е делумно виновна што Атице останува во трошната куќа среде ништавилото, затоа што не му се спротивставила на таткото кога ги одбивал нејзините стројници, не станува предмет на Атицината омраза, огорченост, каење за пропуштеното, туку напротив – на љубовта, која Атице целосно ѝ ја посветува. Атице не ги сфаќа како узурпатори и кај неа нема злоба кон дојденците, кои ќе се воспостави дека ќе ѝ ја загрозат егзистенцијата. Таа се радува, си игра и ги сака децата, заедно

пијат покрај огнот со Хусеин и му дава совети за пчеларството, несебично го споделува своето искуство со него. Таа има една сочувственост кон секое битие различно од неа, сочувствителност за неговата кривост, неповторливост, неотпорност на страдање и на забот на времето: пчелите ги растерува од трмката со метличка, како да ги гали, ѝ помага на желката да се извлече од сувото камено корито, на мачето му пее песна во skutot, со кучето го дели скапоценото саќе мед, до кое стасува со тешка мака. Таа топлина и човечност, едноставноста на суштествувањето и набиеноста на фактот, сликата, со пораки и метафори е можеби и она што „Ханиленд“ го направи единствен во категориите на филмот, што ги пречекори границите на документарниот и играниот филм.

Како што видовме кусиот приказ на овие дела, документаристичкиот пристап во прозата и во аудиовизуелните уметности претставува една пресвртница на новото време, со тоа што излегува од рамките на затворениот и ограничувачки жанр и ги пречекорува границите на фактите, претворајќи се во уметничко дело. Документот не е веќе само сувопарен факт, историографски елемент, туку носител на наративот во едно книжевно или филмско дело. Фиктивното и фактичкото се во постојано преминување и прелевање едно во друго и границата меѓу нив веќе не е многу јасна. Наративот на вистинските ликови, кои ги водат настаните, нивниот заплет и на крајот расплет, е рафиниран начин на човечка комуникација, на патување на човековото искуство низ времето и просторот, кое вештиот автор умее да го претвори во уметност.

Користена литература

на кирилица:

Еко Умберто 2005: *Шест ѝрошејки низ нарајивнијте шуми*, Култура, Скопје.

Капушќињски Ришард 2014: *Имџеријаџа* (превод од полски јазик: Лидија Танушевска), Бегемот, Скопје.

Капушќињски Ришард 2017: *Ушће еден ден живоџ* (превод од полски јазик: Лидија Танушевска), Бегемот, Скопје.

Танушевска Лидија 2018: „Наративот на фактите (Лидија Димковска vs Мариуш Шчигел)“, *Folia Philologica Macedono-polonica 9-10*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 215-222.

Шчигел Мариуш 2016: *Гоџленд* (превод од полски јазик: Лидија Танушевска), Или-или, Скопје.

на латиница:

Garza José 2008: „Czekaliśmy na książkę o Ameryce Łacińskiej”, *Ryszard Kapuściński: Wojna futbolowa*, Gazeta Wyborcza, Warszawa, 197-206.

Horodecka Magdalena 2010: *Zbieranie głosów, słowo / obraz terytoria*, Gdańsk.

Mikołajewski Jarosław 2017: *Terremoto, Dowody na istnienie*, Warszawa.

Kapuściński Ryszard 2003: *Autoportret reportera*, Znak, Kraków.

Bojanowska Magdalena <http://www.nowyfolder.com/ryszard-kapuscinski-sylwetka/>(пристапено на 01.09.2020)

*И не се измени ни со ѝрелив мал
на есенѿа божилоѿо.
Само ѿранкаѿа задрѿжа скриена жал,
жал за зеленилоѿо.*

Се е насочено, слично на класичната јапонска шема, кон единственоста на впечатокот: каде (место), што (објект), кога (време). Есента, пожелтениот лист што паѓа, човекот што себе си се гледа низ тоа паѓање. Заемното доживување што го превладува судирот меѓу надворешниот и внатрешниот свет. И наивниот обид на детето да ја дофати жолтата пеперуга станува учество во бавното паѓање на листот. Двете строфи сплотени во согласјето меѓу видливото и невидливото, меѓу кои се премостува и паузата. Како и тишината, една од основните одлики во поетиката на Шопов е исчекувањето, паузата. „Во кусата песна, различноста е жртвувана на сметка на единството“, оценката на Октавио Паз важи и за минијатурите во „Слеј се со тишината“, но во никој случај, како и во севкупната поетика на Шопов, тоа не значи дистанца. Напротив, како што веќе забележал Ефтим Клетников, постојано е, во една поширока смисла, „присуството на автобиографското во целокупната поезија на Ацо Шопов... таа поетска (авто)биографија е скриена во формата, во строгиот ред на чиста поетска мисла...“.

* * *

Кон мотивот птица-езеро, низ призмата на авторовата душевна сугестија што многу повеќе е проникнување на објектот, своевидно просветлување, отколку истакнување на личното, Шопов се навраќа и во својата последна збирка „Дрво на ридот“, во песните „Како најубавите катрени од народната поезија“ и „Гнездо во брановите“. Но за разлика од концизноста, збиеноста на минијатурите од „Слеј се со тишината“, овие песни се широки, со изразена наративност – испрекинати приказни во стихови.

*Една ѿѿишца од ѿѿоѿлиѿе јужни краишѿа,
изморена од долѿо леѿање и замелушена од
врела сончевина...*

Додека во „Лов на езеро“ гладната птица го напаѓаше езерото, тука улогите се изменети; разбеснетото езеро ја проголкува изнемоштената птица:

*Грбавиѝе бранови и заличувааѝи на ѝѝицаѝиа
на неѝзиноѝо сѝѝаро добро леѝло свиено во
дрвоѝо
и ѝѝаа со ѝоследни сили се сѝѝрмоѝлавува кон
своеѝо ѝнездо
со сѝѝрашен свиреж на воздухоѝѝ мине низ
ѝранкиѝе
и без крик удира и исчезнува во брановиѝе.*

Ако лирско-исповедното на песната, како што забележува Димитар Митрев во предговорот на „Златен круг на времето“ се издвои во изборот на „мотив(ите) како израз на неговите длабоки интимни преокупации“, како и во анимистичкото согласие на поетот и природата, тогаш „Гнездо на брановите“ и повеќето песни во „Дрво на ридот“ би можеле да се согледаат во контекстот на опсесивната тема „болно тело“, за која зборува Ефтим Клетников: „... поетот телото го остава да боледува во една симболична амбиентација на природата, го вградува како органски дел во нејзината монументална слика“. На крстопат меѓу заздравувањето и исчезнувањето, натопен во една речиси пантеистичка трансвест, Шопов, во проникнувањето на принципот или, уште повеќе, во духот на суштествувањето, прави неопходна разлика меѓу просторот кому е поетички и егзистенцијално посветен и оној аморфниот, вон песната. Птицата и езерото, со сета жестокост, двосмисленост и можности во нивниот сооднос, се доживуваат како супституција на имагинарното во стварноста, предизвик за номадска селидба на поетот во природата и обратно. Поетот-номад патува за да остане во дослух со космичката енергија што тогаш протекнува низ зборовите.

Во песната „Како најубавите катрени во народната поезија“, самовилскиот коњ-птица, тоа чудесно суштество со митолошко потекло, ги инкарнира позитивните сили во номадолошката поетика, низ содејството на далечното со блиското („откривајќи ја татковината, се открива светот“), на надворешното со внатрешното („човекот е огромен, океанот мал“).

* * *

*Вчудоневиден од нивнаѝа убавина коњоѝѝ леѝна
кон девојкиѝе,
се муѝина меѓу нивниѝе ѕвездени боски
за да оѝѝочине и за да ѝѝ заборави*

*йоројнийџе црни дождови.
„Свейтойџе е извезен од најубавийџе кайрени на
народнайџа йоезија“.
Санок сонуваше како йушнайџе со кайрениџе
Разјовор води за живойтойџе на живийџе
и со невидливи нишки йи йоврзува со умрениџе.*

Окрепен од свежоста на езерото, летечкиот коњ, наспроти црните дождови што „како крупни сачми го удираа по очи“, го прелетува светот за да стигне дури до поларните бели ноќи и смирен, да заспие меѓу свездените боски на небеските девојки. Во сонот се премостува границата меѓу живите и мртвите, процес на кој што самовилскиот коњ е навикнат од бајките, остварувајќи ја симболиката на непрекинливоста и постојаната обнова на летот, поттикната од праенергијата на езерото и на народната поезија.

Меѓу стиховите од „Слеј се со тишината“ и оние од „Дрво на ридот“ се протега период од четврт век, дваесет и пет години на едно немирно поетско и човечко искуство, низ кое Шопов ја надополнуваше, моделираше својата поетика. Но низ сите преобразби, поетот и останал верен на својата номадска сушност, што не само спонтано и убедливо се реинкарнира во најразлични видливи и невидливи облици на животот, туку и сопственото устремно освојување на смислата на живеењето во впуштувањето што се одигрува со помошта на духовните поттикнувачи населени меѓу природата и во зборовите.

Претходно предложената анимистичка одлика е сепак недоволна за толкување на суштинската поетичка стратегија на Шопов, иако е присутна неговата верба во вдомување на духовните сили од природата во зборовите и во можноста со нивно дејство да се активира поетскиот чин, кој затоа станува и магиско-ритуален. Во неговата поезија се остварува еден поширок, доследен филозофско-поетички концепт, којшто, мислиме, е најадекватно да се означи како геопетички. Ке се обидеме.

Во „Синуховата приказна“, најпопуларното раскажувачко дело во Стар Египет во текот на цел милениум, главниот јунак, угледен Египјанец од времето на XII династија, во тревожно бегство од злосторствата по убиството на фараонот Аменемхат ја минува границата на империјата и преку Синај стигнува до Палестина и Сирија. Во далечните, непознати предели, соочувајќи се сите предизвици во непознатиот, непредвидлив свет, успева да се најде

себе си, да се здобие со достоинство и богатство, за триумфално да се врати во татковината. Многу векови подоцна, Мацуо Башо, големиот косоок хаиџин и талкач по белите патеки на феудална Јапонија, ќе запише: „Ова секако не значи дека сум вљубеник во осамата што посакува да се скрие во планините еднаш засекогаш. Едноставно, јас сум пречувствителна личност која се повлекува од општеството кога ќе се истроши од животот со луѓето. А кога само ќе се потсетам на својот лекомислен живот, гледам дека еднаш посакав посигурна служба, нешто околу трансакции на земјиште, но веќе следниот миг осетив тегобен страв од манастирските сидови. Се предадов на талкањата наоколу како облак на ветрот и сето време го трошев обидувајќи се да ја дофатам убавината на цвеќињата и птиците. Практично, тоа стана суштината на мојот живот. Неспособен да си пронајдам поинакво засолниште, се држев до таа тенка линија... Би сакал само да кажам дека сум длабоко убеден – на светот не постои место без Нестварност“.

Потрагата а не бегството, тишината а не осамата, согласијата а не синтезите, се некои од клучните поими на геопоетичката креација. Во поезијата на Ацо Шопов, тие се присутни и инспиративни уште од стихозбирката „Слеј се со тишината“ што уште од насловот ја најавува потребата од тишината. Но таа тишина, како и онаа на Башо, е навестувачка, акустична – таа може да го прими, за потоа да го каже неизреченото. Се отвора кон духот, интуитивно го насетува одговорот.

* * *

*Ако носиш нешто неизречено,
нешто што ти е пријатно и љубено,
закојај го во длабока тишина,
тишината сама ќе го рече.*

Во најскладната, најцитираната минијатура во македонската поезија, засолнувањето во себе е неопходен прелудиј за повистинитата потрага. Привидната починка, внесувањето во тишината, е можност номадот да го распознае својот внатрешен простор, за да може да го усогласи со надворешниот.

*Која ти е најљубено, која ти се чини
дека ѝласој е крик, а ѝоледој – молење,
загледај се, нурни се во водите сини,
ај, во ѝаа свежина, во ѝоа шумолење...*

Во поетиката на Шопов, со право забележува Георги Старделов, „суштествува една органска, една неделива и естетска и филозофска кохезија“. Се прифаќа поделбата на творештвото на Шопов на три поетски фази (со „африканската“ потфаза во третата) во неговата поетска еволуција. Но, согледано геопоеетички, во поголемиот дел на „Слеј се со тишината“ веќе е присутна определена поетичка свест кај авторот, што подоцна, низ разновидни облици и варијанти, континуирано ќе ги досоздава песните се до неговата последна книга. Содејството меѓу зборот и природата, динамичната постојаност во меѓусебните пронаоѓања, еден константен еколошки немир на духот (кога на зборот „модар јаглен му гори во утробата“) ја приближува поетската потрага на Шопов – од минијатурите во „Слеј се со тишината“ до исповедно-медитативните приказни во „Дрво на ридот“ – кон геопоеетското творечко зреење по патот на една изразито подвижна космополитска мудрост. Не е чудно што во оваа возвишена геопоеетичка игра, Шопов има моќни сојузници во елементите, односно во нивните нескротливи облици. И кога е благ, воздухот може ненадејно да се префрли во ветер (и „...ретко останува дома“). А кога е естетизиран, тој е крилест коњ.

Коњот-птица во „Дрвото на ридот“ долетува од претходната збирка на Шопов, „Песна за црната жена“, каде што во првиот дел од приказната во стихови насловена како „Настан на езерскиот брег“ закрепнува во допирот со лековитата езерска вода. Со долгото тридневно напојување од животворната вода, од што, како во бајка, оживува, тој ја надвладува смртта и како езерски Пегаз е охрабрен за нов лет:

*... а ѝоѝоа коњоѝ излезе на бреѝоѝ
и ѝовѝорно се вивна наѝоре
како ѝрвѝаѝ да ѝо заѝочнува леѝоѝ
носејќи ја со себе својаѝа највисока
смила
оѝкривајќи ја родинаѝа да ѝо оѝкрие
свеѝоѝ.*

Впечатливата сентенца за вечниот патувач, кој совладувајќи огромни далечини без, лихачовски кажано „отпор на средината“, во обновителскиот допир и спој со родното езеро се нахранува со света енергија, во „Како најубави катрени...“ е повторен во синонимска варијанта (наместо родина – татковина) и во карактеристична геопоеетска смисла. Од највисоките облаци Пегаз стреловито

се спуштал да се напои од бистрите води на изворот Пеирени на Акрокоринт. Според митот, таткото на Пегаз е Посејдон, богот на морето. Со удар од копитото, Пегаз на гората Хеликон го прокопува изворот Хипокрене, посветен на Музите, од каде што поетите добивале вдахновение (едно од познатите платна на симболистот Одион Редон носи наслов „Музата на Пегаз“).

Во симболична промисла, судбината на изнемоштениот крилест коњ, што нескротливата еолска природа ја враќа во живот со оплодувачкиот воден елемент, го пренесува фундаменталното витално искуство на поетот, што подразбира трошење за да се обнови, прогон за да се врати, болка за да се егзалтира. Двоетапната песна за крилестиот коњ, со сиот наративен багаж, може да се открие и како суптилен триумф на еросот, каде исцелителната вода на езерото го симболизира мекиот толерантен женски принцип (во збирката „Песна за црната жена“ претставен преку дождот и преку океанот) што ја возобновува бујната подвижност и гордост на коњот.

* * *

И кога е јадровит, и кога е расприкажан, поетскиот јазик на Шопов е напрегнат или веќе ставен во движење, во замав, какви што се (со)дејствувачките елементи во неговото геопоетско доживување. *Ах шаа убавина, ах шаа убавина,*

*шаа диво во крвта завивање.
Кине, праба, сече, носи како лавина,
вечна е иришаеност и вечно
оикривање.*

Зборот кај Шопов нема едно потекло, едно извориште. Се раѓа, вели поетот, „...од глуждот или од каменот или од ноќта или од своите смрти, нема сигурен и постојан облик“. Зборот кај Шопов е збор-номад, постојано во потрага или пак поетот е тој што е во потрага по него.

*Пронајди збор ишо личи на обично
дрво,
ишо личи на дланки јајленосани и
ирародийелски толи,
ишо е чедност во секое молење ирво.
За шаков збор шелойо мое ше моли.*

Зборот што постои, а не е најден, што може да се насели насекаде, а е недофатлив, што патува низ конкретниот свет, ја задржува

символичната аура (што не дефинира, туку низ којашто се влегува и се минува), таа номадска предвидливост во непредвидливото, што во поезијата на Шопов убаво ја чувствува и Зоран Анчевски: „Постоењето на тој збор е единствено можно со постојано одлагање на неговото раѓање, со континуирано присуство на неговото отсуство“.

Номадската потрага е исто толку страствена во истражувањето на внатрешните лавиринти, каде што темно меандрира сопствената крв. Небиднинската поетика проникната со митски праслики опсесивно ја негува и ја повторува соодветната симболика на крвта, персонифицирана низ опозицијата на божеството и демонот. Непokoјната, мистериозна крв, во дослук со тајните на космосот, едновременно сетилна и симболична, може да биде токму тој пат кон небиднината, но и од неа, пат на јанса, но и пркос, своевидно иницијациско прочистување.

Геопоетичката соживеаност на Елементите кај Шопов е поттикната и од неговиот митотворечки напор да се излезе од корупката на сопствената, однапред регулирана „историја“ и повторно да се открие хармоничното единство со природата, со времето, со смртта и со самиот себе. Во дејствувањето на елементите и нивните преобразби и соживувања низ навидум крвкото индивидуално постоење оживува митскиот, магиски принцип за космизација на енергијата. Во стихозбирката „Гледач во пепелта“, Шопов му посветува еден од најубавите свои поетски циклуси на Огнот.

*Под двейте ноќи свезден обрач ѝука.
А ојној молчи. Пенушка од бука.*

*Ко чекач сраснај сред скриена чека
Тој сјош овде од искона, од века.*

* * *

Веќе насловот „Ноќта на огнот“ сугерира дека и огнот има свој притаен, невидлив, ноќен облик, сличен на водата непроѕирна, водата црна од „Небиднина“. Овој оган што трае, што молчи (Црн. Потемнет. Земјан.) е налик на моќен идол, на некое паганско божество на огнот од некогашниот анимистички свет кога сништата, магијата, трансот биле дел од една реална сеопштост, а не биле потиснувани како несакани халуцинации со кои владеат сеништата. Оттаму можеби и земјаната патина на Огнот, неговата вкоренетост

во почвата, со што се овозможува протокот меѓу појавното и подземното, меѓу постоечкото и митското, меѓу мртвите и живите.

*Се ѝалаѝ лисја како ѝемјан лилав.
А оїноѝ молчи. Ноќ во корен жилав.*

И темјанот асоцира на мртвите, но и на соживувањето со нив. Со својот тежок ритуален мирис тој се приближува кон хтонската значенска гама на елементот Земја. Не е чудно што култот на покојникот и култот на предокот се особено негувани кај народите со земјоделска култура. Но, тука постои значајно разликување: додека култот на покојникот се однесува на познатиот мртов, на оној со кој се поврзуваат непосредни спомени, култот на предокот е враќање кон митското, како кон залог кон потеклото. Во почвата минатото се чува и преку *корен жилав*, што изникнува во дрвото, не само како фаличен симбол. Туку и како симбол на обнова. Поврзувањето со Огнот може уште позасилено да го инкарнира принципот на опстојувањето и да го овозможи протокот на светата сила од оној некогаш, предокот, кон овој сега, живиот поет. Уште повеќе, зашто во „Ноќта на огнот“, како и во следната песна од циклусот, „Повлекување на огнот“, познатата агресивна, освојувачка и брза природа на Огнот е заменета со оној внатрешната, но постојана на Оганотлеачот, којшто е многу повеќе спиритуален отколку телесен. Тој молчи преобразен во кора, се повлекува со исушен пламен под езеро тврдо како камен, кондензира, собира, чува, сведочи.

*Молчи оїноѝ ѝод бучава ѝмурна
и се вее ко ѝејел од урна.*

Тајното, сатурновско лице на Огнот се препознава и во неговата љубовна песна, сета „загадочна и темна, наспроти силината и моќта на огнот“. Во „Долго доаѓање на Огнот“ мртвите не само што суштествуваат и што содејствуваат во потрагата по тајниот оган, туку се и неопходни таа да се оствари. Во чуноот на смртта тие се придружуваат на темните митски сили, да оттаму опоменуваат и учат. Погребните ритуали би можеле да се толкуваат и како ритуали на иницијацијата, што го означуваат преминот од еден статус кон друг, а што кај Шопов подразбира и навлегување во онаа друга, невидлива, суштинска сфера на егзистенцијата – црната вода, тајниот оган, мртвите, црното сонце. Патувањето кон и од Небиднината.

*Се ѝрејелка оіной во кафез од време.
На ѱолноќно сонце зрее црно семе.*

Категоријата Време, кондензирана и фиксирана за темниот оган на Шопов, уште еднаш ја наметнува неговата сатурновска боја – црна, гнилежна, но и учителска, навестувајќи го циклусот за Црното Сонце, исто така под полноќната власт на неумоливиот Сатурн-Хронос. Ранетиот титан Прометеј, видовитиот, „оној што знае однапред“, зема токму од тој темен оган да го допре сознанието што тлее во длабините на гладната земја.

* * *

„Прометеј е огнот кој краде оган, димензија која може да се препознае во ничеовското толкување на митскиот Прометеј, кога се согледува склоп од аполиниски и дионизиски елементи во самиот Прометеј, кога од своја страна се поистоветува со симболот на уметник“, вака Билјана Ангеловска го толкува овој сложен митски карактер во својот есеј посветен на поезијата на Шопов „Митот за Прометеј и љубовта на огнот“. Според некои психоаналитички толкувања, Прометевиот комплекс е близок до Едиповиот, но во сферата на интелектот. Поетот-осаменик Прометеј „го одзеде огнот и загорен падна“, но претходно успевајќи од нутрините на земјата, од средиштето на вечниот оган на сознанието, да „открадне“ дел за себе. Митскиот Прометеј инаку е ослободен од себичноста: му помага на Зевс во војната против Кронос (иако и тој е Титан), во којшто, освен кондензацијата, се симболизира и „замрзнувањето“, кочењето на еволуцијата. Прометеј на луѓето не само што им го открива огнот, туку и ги учи да лекуваат, да пишуваат, да изработуваат алатки, да ги користат и да ги припитомат животните (бикот, коњот...)..., ги учи да учат, „им дарува надеж на слепите“ (Есхил). Откако Херакло го ослободува, веднаш, без принуда, му ја разоткрива тајната на неговиот мачител – Зевс не смее да се ожени за Тетида, зашто нивниот син ќе го надвлее. Како син на смртниот Пелеј, Ахилеј веќе не е опасност за олимпискиот трон. Но во сета своја визионерска интуитивност, Прометеј (поетот) ја знае и сопствената жртва – урановската осаменост во извршувањето на „неможното дело“. „Митската позадина кажува за универзализацијата на индивидуалниот чин на јунакот, а овде индивидуалноста останува во замката на осаменоста“, забележува Ангеловска. Осаменоста, меѓутоа, не ја обесхрабрува љубовта кон тајниот вечен

Оган, кој, како што се сокрива под кората на почвата, се сокрива и под лажната рамнотежа на човековата помирност, за да се разгори и да се покаже во оние вознемирувачки, магиски пробиви на свеста кога опната меѓу песната и темниот оган, меѓу творбата и елементот, меѓу интуитивното и митското станува пропустлива, а осмозата – можна.

Затоа во следната, најдолгата песна од циклусот за Огнот, поетот Шопов толку често ќе го употреби императивот „копај“, потем зголемувајќи ја градацијата во дејството – „ископај го“.

*Коџај,
Искоџај ѿо,*

*Од вруџок до уџок,
од ѿрџи до крџи.*

*Од свеџилка до бесилка,
Од реч до меч.*

*Коџај,
искоџај ѿо...*

Во „Долго доаѓање на огнот“ ревносниот читател би изброил точно 18 пати употребен глагол „копај“. Насловот може да залаже – многу повеќе се бара патот кон огнот отколку што тој самиот доаѓа. Геопоетичкото искушение – да се појде од своето „јас“ за да се надмине по пат на транслогичните процеси, при тоа не губејќи го – искушение што ги впива не само интуитивните туку и ониричните сознанија како суштинска храна (и метафората како нивна најадекватна форма) е силно доживеано низ целата стихозбирка „Гледач во пепелта“. Во „Долго доаѓање на огнот“, специфичноста на обраќањето – поетот е тој што го насочува трагачот (љубовникот) кон Огнот – асоцира дека, и покрај сета индивидуалност во потрагата, геопоетичкото осознавање е процес во којшто можат да помогнат претходниците. Поетот знае каде тајниот оган треба да се бара, каде тој би можел да се ископа. Профетската улога на поетот спонтано се надоврзува на неговите сфаќања за феномените на животот и смртта, неделиво врзани и условени еден со друг.

* * *

Циклусот за Црното Сонце, со којшто се заклучува стихозбирката „Гледач во пепелта“, би можел да се согледа како уште една значајна етапа во возвишената геопоетичка авантура на Ацо Шо-

пов. Подземниот оган сега се пресликува на некое уште подалечно, потајновито небо.

*Ни ис̄ток имаиш црно сонце, ни имаиш
зайаг,
ни небо за молий̄ва ни земја за на̄йаг.*

На својот ноќен пат Сонцето е невидливо, исчезнува пред нашиот поглед. Станува Црно Сонце, кое астечкиот бог го носи на грбот, а Маите го замислуваат преобразено во црн јагуар. За алхемичарите тоа е првичната материја, се уште нееволуирана, за аналитичарите – потсвеста во својата најелементарна состојба. Астролошки пак – поаѓајќи од претпоставката нагласена уште во халдејската невидлива црна Месечина, што многу подоцна ќе ја добие астролошката поткрепа во Лилит како темна месечева сила, како и од тврдењето на питагореецот Филолај од Тарент (од кого потекнува идејата за антителото) дека Сонцето е рефлекс на некој средичен оган зад Земјата што не може да се види – може да се прифати, макар симболично, постоењето на Црното Сонце. Но астролошките особини и консеквенции го приближуваат Црното Сонце кон Сатурн, чија опозиција со „светлото“ сонце е лесно забележлива. Наспроти брзото, експлозивно и топло делување на Сонцето, Сатурновото е бавно, долготрајно и студено.

*Црно сонце, ѝй̄ишо ѝре̄йравена во
свезда,
кој мисли дека ѝ̄е сфай̄ил не знае ш̄ӣо
е бездна.*

Тајниот, невидлив Оган во поезијата на Шопов, и вон астролошките импликации што сами по себе се наметнуваат, е ограден, заштитен во темнините на почвата или на вселената (сатурновската врзаност за митовите, предците, старците).

*Тука се на ѝ̄ебе смр̄ӣоносно личи.
И овој кай̄ран расфрлан врз рид̄јей̄о.
И оваа смола
ш̄ӣо се цеди низ ѝ̄рло̄ӣо на ѝ̄ри суви
дола.
И ѝ̄а̄а̄а̄а на ѝ̄есой̄ низ ѝ̄рӣрадскӣӣе
населби ш̄ӣо квичи
и ѝ̄аа на ѝ̄ебе личи.*

Веќе наведуваната сродност на Црното Сонце на Шопов со Црното Сонце на Виктор Иго, што во поезијата на големиот француски романтичар се среќава на повеќе места во периодот на неговата зрела митотворечка или космичка фаза, ја поврзуваат опседнатоста од темните-црни води, сонца со митското доживување на сопствената внатрешна реалност. „Небиднината“ силно асоцира на „Црното јадро на светот“ од воведната песна на Игоовата „Легенда на вековите“ со превласта на темното, во огромниот космички бедем од згуснати количества мрак. Страшното црно сонце од кое ноќта зрачи во Игоовите „Les contemplations“ господари и низ стиховите на Шопов („како оган на есента касна, како светлина што капе врз нас со свездата што одамна згасна“).

Накусо речено, соларните атрибути можат да бидат амбивалентни, компатибилни на категоријата промени. Тогаш тие стануваат тероморфни, застрашувачки, извори на опасност и тежобност. Атрибутот „црно“ не само што ги превртува основните појавни карактеристики на Сонцето (место истакнато-невидливо, место светло-темно, место дневно-ноќно, место јасно-недефинирано), туку тоа сугерира непрекинато менување на сфери и светови (со користење на низ аналогии, чести во поетската постапка на Шопов). Црното Сонце, наспроти овде и сега на машкото свело Сонце, е секаде и никаде, приближувајќи се до двосмисленото (меѓу свирепоста и благоста), непредвидливо дејствување на анимата. Интересно е дека кај некои номадски народи од централна Африка, сонцето е токму од женски пол. Во огледот „Црното сонце кај Шопов“ Атанас Вангелов се повикува на етимолошкото толкување, според кое „... старогерманската верзија на соларната хиоиморгија е *malrt*, не само по звучење, туку и по значење, тој збор е близок до старословенската мора, вештерка, самовила, односно до староруското мора – виножито; полската и чешката вредност на мора е кошмар, а пак за тој збор психоаналитичарот Карл Густав Јунг наоѓа дека е близок со францускиот *tere*, кој има исто толку позитивна, колку и негативна симболна валоризација од перспектива на психоанализата“. Мората, вештерката, самовилата, мајката, се можни облици на црната анима-верзија на Сонцето.

*О ѝесно, земјо, жено, одсивоѝ и смртѝ
ведно,
се шѝо ми носиш генес сам ќе ѝо
исѝијам жедно.*

Црната жена е веќе интуитивно насетена, нејзиниот ноќен танц, како најдлабок звук, како Луно, црна буно.

* * *

Следните години, по објавувањето на „Гледач во пепелта“, Шопов, како амбасадор во Сенегал 1971-75, се среќава и се запознава со Африка. Зачестуваат неподделените високи проценки на неговото дело, зачестуваат признанијата и препевите.

Геопоетичкиот карактер во творештвото на Шопов, динамичноста и интензивноста на неговиот поетски исказ, ослободувачката енергија што вибрира од паузите, белините меѓу концентрираните, напрегнати стихови, наоѓа на податлив прием во странските јазици на коишто неговата поезија е препеана. Во истражувањето „Поезијата на Ацо Шопов во странство“, Анастасија Ѓурчинова, освен шесте одделни книги препеани на странски јазици и седмата во издание на Унеско во Париз, наведува уште 23 антологиски избори (од 1965 со 1990) на македонската поезија во коишто Шопов е континуирано застапен и коишто се често насловени токму според неговите песни: „Гледач во пепелта“ (на англиски), „Црно сонце“ (на француски), „Раѓање на зборот“ (на унгарски). Се прифаќа и се препознава особената конфигурација на неговиот творечки портрет на култивиран неосимболист, но со провокативна номадска понесеност во истражувањето на темните предели на суштествувањето, таму каде што е концентрирана моќта на Елементите и каде што е најдиректно соочувањето со Небиднината. Во таа смисла, може слободно да се каже дека и пред африканското искуство, Африка веќе беше во него. Недофатлива, а сеприсутна, преобразувачка сила – во Африка се нарекува „мана“, понекогаш „оренда“, „валканда“ – веќе одамна струеше низ неговите стихови: во птицата и езерото, во тајниот Оган, во Црното Сонце, во Небиднината. Тешко сводлива, зашто, како и маната, не само што ги овладува и ги менува лиците, туку и со силна доживеаност дејствува како својство, како име и како глагол. Номадскиот аниматизам беше впиен во поетиката на Шопов години пред неговиот престој во Африка. Црната Жена можеби е судбински дарувана алка во големата поетска потрага започната уште од минијатурите во „Слеј се со тишината“. Таа е неделив сегмент од една поетичка целост што и самата е во знакот на движење и менување, на неспокој и опиеност, на минливост и обожување. Како при контактот со об-

лиците што поседуваат мана, така и поетот со длабока вживеаност ги согледува, ги спојува и ги распределува значењата, но постојано навестувајќи дека зад нив постои уште една неоткриена, окултна сфера. Како што точно забележува Катица Ќулавкова во есејот „Исконска драма“ во поезијата на Ацо Шопов: „Автоматизмот се прекинува, а читателот е соочен со неопходноста од неавтоматско, контекстуално поимање на зборовите и исказите: кога поетот Шопов во песните ќе извика реторично-емфатички крви!, тој не и се обраќа на крвта како крв, а го опева огнот, каменот, ветерот, тврдината или лузната и тишината, тоа не се обични елементи и појави, тоа се поетски симболи, елементи на поетската семиоза, чијашто смисла се појаснува само доколку се посматраат како дел од севкупниот систем на неговата поезија, а овој пак како дел од еден поширок, кодиран систем, во рамките на еден антрополошки, митолошки, филозофски, јазичен и книжевен контекст“. Иницијативноста на Зборот кај Шопов е иницирана токму од потрагата по него, од едно доследно доживување и толкување на разбранетиот однос песна-свет.

*Осџавейте ме љука добри мои верни
 љријатџели
 и да љо барав немаше да љо љронајдам
 ова месџо
 шџо љо оџкрив случајно.*

Можеби затоа Африка е едно од „ветените места“ за поезијата на Шопов, зашто во неа човекот и зборот се непосредно нурнати во еден спознаен топос, во којшто Елементите и Природата играат доминантна улога. Егзотичниот мотив најчесто се појавува во функција на лиризирање на слеаноста на личното и универзалното.

* * *

Во истражувањето „Негроафриканскиот свет во поезијата на Ацо Шопов“ Лилјана Тодорова наведува неколку африкански „содржини“ кон коишто Шопов пројавил посебен емоционален однос:

- баобабот, дрвото на животот или џиновското свето дрво што со своите лисја, плодови и лековита кора ги заштитува луѓето од треските во тропските предели;

- фламбојаните, тропско дрво (еден вид багрем) од Антилите што со своите црвени цветови оддалеку наликува на пожар, го означува најтешкиот климатски период пред дождовите и пред пустинскиот ветер арматан. „Фламбојантен“ во значење блескав, сјаен, се користи за луѓе кои привлекуваат со својот особен стил на говорење и однесување;
- ивернажот, тропски пороен дожд;
- там-тамот;
- маската

Мотивската свежост во „Песна за црната жена“, поттикната од засилената духовна и емотивна комуникација со изразито експанзивниот архетипски свет на Црниот континент, потполно се вклопува во изградениот поетички систем на Шопов. Поетичката компактност е обично збогатена од африканските „содржини“ и во поглед на убедливоста на ритамот низ стиховите (иако кај неосимболистот Шопов музичкиот принцип во градењето на песната отсекогаш бил важен). Африка не донесува промени во постоечкото кредо на Шопов, но таа е инспиративен предизвик неговата поезија да се испроба во новата географија. Книжевниот облик кај Шопов веќе беше складно адаптиран, особено во „Небиднина“ и „Гледач во пепелта“, кон неговата подвижна сознајна страст по загадочното, недоиспитаното устројство на постоењето. Во Африка Шопов ќе ги продлабочи духовно-космогониските увиди во сакралниот простор на песната, наметнати од големите води на океанот, од древните анимистички верувања, култови и приказни, од властодржната цикличност на природата и од моќната архетипска вкоренетост на женското начело во спектарната суптилност на доживувањето. Спонтано се прифаќаат како сродни на сопствената поетика забелешките на Шопов што го афирмираат творечкиот однос на неговиот собрат Леополд Седар Сенгор кон родната Африка: „Еден духовен свет, лоциран на мал географски простор како што е крајот на Серерите во Сенегал, израснува пред нашите очи во свет со универзални димензии и универзално значење. Со магичноста на поетскиот збор, Сенгор го преобразува овој свет во исклучив поетски универзум, секому близок и достапен. Отфрлајќи ги сите надворешни, да не речеме туристички белези што го прават за многумина привлечен и атрактивен, стремејќи се да ги открие внатрешните својства и состојби, Сенгор успева да ни даде една

своја поетска визија на духовните бранувања и вредности на црниот континент, растреперен од живи бои и светлини, необични шумови и крикови во шумите и саваните, длабоки и неуморни удари на срцето и крвта“.

Африка, поточно Сенегал како репрезентативен топос на мистичната, митска, но и сонувана Африка е пределот во којшто Шопов ја обновува мистеријата на својата поетска мисија. Овој пат чудесниот поттик од јадровитата енергија на пределот ќе се совпадне низ преплетувањето на една силна, сродна геопоетика – онаа на Леополд Седар Сенгор. Совпаѓањата што претходеа и што на свој начин ја навестуваа средбата се видливи уште од насловите на дотогаш објавените стихозбирки. Сенгоровите „Песни од темнината“ (1945), „Црни причесни“ (1948), „Ноктурно“ (1961) се инспирирани од мистичната, темна интерпретација на природата во контактите на опипливото, видливото со невидливото, сакралното. Предаден на древниот логос, поетот и самиот станува (со)учесник во иницијалниот чин, во кој ноќноста, анимата, интуицијата се подразбираат како иманентни. Поетовиот творечки и животен циклус е интегриран, монтажаан во космолошката цикличност – оттаму дуализам меѓу трошното, минливо тело и телото-космос. Крвта, здивот, сетилата се моќни спроводници на високата спиритуална енергија кога, елијадовски кажано, Господ станува телесен.

*Жено ѓола, жено црна!
Пеам за твојата убавина што
јоминува, за обликој
што ја зацврстувам во вечност
Пред љубоморната судбина да ти
прејвори во ѓејел
за да ти нарани корењата на животој.*

Во средбата со црната жена, Сенгоровата femme noire, поетот Шопов од вџашен дојденец се преобразува во поклоник („неусетно паѓам и тонам во твојот сон/како афричко сонце во океанот“). Всушност, повеќе станува збор за препознавање отколку за преобразба. Црната жена го оличува примарниот, архетипски модел на суштествување на макро (оној во кој телото егзистира) и микро (оној што егзистира во/низ телото) космос.

* * *

Паралелите меѓу поетиките на Сенгор и на Шопов се неизбежни но и лесно согледливи дури кога станува збор за оддалечените, пошироки културолошки контрасти од коишто потекнуваат. Како што пишува Тодорова: „И во обата поетски светови се трага по корените и полнотата на сопствениот идентитет, преполн со одречување и од другите и со векови асимилаторски традиции, во поднебја на испреплетени етнички, религиозни, цивилизациски корења: Македонија и Балканот на Шопов – Сенегал и Африка на Сенгор. И обајцата се запираат пред европоцентричното седиште, како можен излезен, но не и дефинитивен хоризонт. И обајцата се свесни дека пресудните битки за изразување на идентитетот се одвиваат во јазикот – а дека поезијата, уметноста – останува дефинитивна татковина“. Како и секој приврзаник на една потолерантна варијанта за порозноста меѓу искуствениот и фикционалниот свет, се согласувам дека поетовиот универзум е често хранет од најконкретни доживувања, кои посредно влијаат и врз конституирањето на неговиот поетски израз. Кај Шопов овој степен на зависност со кој исечокот на интимната стварност се преобликува во стих е различен во одделни периоди – оттаму и поделбата на поетски фази (интимистичка, метафизичка...) во неговото творештво. Свежоста на африканското искуство влијае врз одолжениот здив на неговиот здив во неговиот стих, што за разлика од концизноста на двете претходни збирки, во „Песна за црната жена“, како и во последната книга „Дрво на ридот“, се доближува до поетска проза. Поетскиот „случај“ Сенгор е уште поинтересен – произлезен и израснат сред вонредно жива и инспиративна долговековна народна традиција, тој создава на јазик од друг континент, на францускиот, на којшто се обликувал како ученик и студент и чии можности за писмено изразување му се наметнале како супериорни. Сенгор се встоличува во хиерархијата на францускиот јазик и поезија (станувајќи член на Француската академија на бесмртниците), градејќи ја својата колипка од зборови во плодната почва на францускиот јазик.

Колку е јолем светиој!

Еден јод Исарој,

друј на Океаној.

Два светиа, две борилишиа,

две различни живојни светишлишиа.

А минува караваној...

Колку е светиој мал!

Жоал и Штип – зближени во првиот неизбежен, неопходен контакт со Азбуката, со Писмото, во почетничките наивни обиди, во првичниот порив духот на нештата да се дофати во јазикот, што, години подоцна, ќе се изроди во две импресивни геопоетички патувања. Можеби и со првиот отпор на идниот номад, роден од судирот со репресивниот Татко, сценарио не толку ретко (По, Бодлер, Кафка...), како што е и она со отсутниот Татко (Хелдерлин, Ниче, Достоевски...) кај опсесивните истражувачи на темниот човечки свет. Но градот под ридот Исар и оној другиот, со илјадници километри оддалечен, на брегот на Атлантскиот Океан, се и делови од еден ист град на поетичката географска карта, зашто преку имагинативниот спој од свездениот мост се симболизираат две можни сродни преживувања во големата поетска авантура, кога очајанието се премавнува со мистичен восхит, а небиднината воскреснува низ зборот.

Несомнено е дека Шопов „својата“ Африка ќе ја препознае сублимираната Африка во поезијата на Сенгор. Читателот во песната на Сенгор го пронаоѓа гласот на Дијали, народниот пејач, мудрец и врач, поетот пак – својот полиморфен собрат.

*Главата му е корен во земјата на Црна
Африка
што се храни со сокови и леџенди и
предија.
Мислата му е разлициена како
раскошна крошна
Над земјата наборена од суша и жед.*

* * *

Недоволно е ако сета сродност меѓу двата поети се пронаоѓа само во совпаѓањето на африканските „содржини“. Живописниот колорит на африканското поднебје, и уште повеќе, поезијата на Сенгор, силно ќе го поттикнат оној карактеристичен момент во поетското осмислување на егзотичното кај Шопов: имено, непознатото е кај него познато и блиско, бидејќи светот е еден, а и судбината на човекот е една. Веќе напоменав како Африка влијае врз организацијата на песната: наталожениот ритам, што потсетува на рамномерниот здив на океанот, го шири стихот, преку варирање на една особена гама впечатоци, потенцирајќи ја препознатлива-

та евокативност на Шопов, но сега обликувана низ едновремена приказна и исповед.

*Тука ме донесе мојој ѿрародийелски
инсийнкий
и нејовиој нејојрешлив шейој дека се
е исйо
иако е сокриено во различни шуми и
расйенија
без ојлед како се викаај: баобаб,
даб или бреза.*

Црната Жена, „мрачна екстаза од црно вино“, е Сенгоровата глорификација на Африка, што го отвора просторот на песната на Сенегалецот во Париз, а потоа и првиот претседател на независната татковина, кон геопоетското множество на црниот роднокраен континент. Црната жена кај Шопов, пак, „светлина темна што ме води по патеката опасна и телесна, од детство што ме прогони“, е препознавање на една дамнешно започната потрага, во која поетот откриваше најнеочекувани согласја и во која Убавината, вживиена во најразлични облици, го еманираше трансцеденталното дејствување. Во таа геопоетичка потрага, кога Црната Жена ќе се доживее и во ликот на Везилката, во небиднинската „Шеста молитва на моето тело“.

*Везилка си на оваа ијра, на овој
доморойски рийам.
Од дивина со крвја ми викаш, од
далечина:
„Кон ѿвоејо ѿело нејодвижно ийам
јас нејознаја, јлув водојад од
месечина.
На ѿвоејо чело високо йасај
йлашливи елени,
йи имаш раце силни и зараснаји
глабоко вземи
во ѿвоејо јрло расйај ијреви зелени,
йвоийе зборови се ковчесји и осјри,
но неми“.*

Интересно е Везилката на Шопов да се спореди со онаа на друг голем македонски поет, Блаже Конески, од истоимената песна што ја говориме наизуст: „Везилке, кажи како да се роди/ проста и строга македонска песна/ од ова срце што со себе води/ разговор ноќен во тревога бесна...“. И кај Конески, поетот бара

вдахновение од Везилката, точна и искусна во занаетот, со „наведена лика“ и генерациско знаење. Шопов пак, од таинствената, но телесна и разиграна Везилка, како и од Црната Жена, го презема нејзиното волшебено, архетипско понирање во поетовата потсвест, што низ боженската креативна моќ на Еросот го поткрепува оној див и нежен копнеж на поетот – да се достигне крајната поезија, кога апсолутното ќе се доживее непосредно. Далечниот татнеж на там-тамите ќе се вклопи во „африканската фаза“ на Шопов, во неговиот нагласен усет за кореспонденција меѓу зборовите, кои меѓусебно се предизвикуваат, се поттикнуваат не само низ семантичката, туку и ритмичката драматика. Интензитетот со кој што е постигнат складот на суштинскиот ритам на постоењето во најдобрите поетски творби на Шопов го преобразуваат овој поет на интимата и исповедната лирика во поет на сетилното и отаде-сетилното спознавање на светот. Во таа смисла, Црната Жена, како и Баобабот, Фламбоајаните, Ивернажот, се складиште во кое навидум формалниот збир на зборови има пред се семантичка, но и акустична основа. Складиште што пред поетовата имагинација ги разоткрива привидно немите нешта – мирисите и боите, но и оние што се слушаат или се наслушнуваат – звуците.

*Една жена од радосиј излудена –
Танцува во ноктиа, на дождој, сама и
јола.
А дождој врне како лекување на џешки
рани,
Како ослободување од џемни сили и
сѝрасиј,
Врне како шејошење, како милување:
Сѝани! Расѝи!*

* * *

Танц и растење – уште од првите минијатури поетот помалку го опишува, повеќе го доживува исполнетиот раст на мигот и неговата согласност со вечното – танц и раст што не можат да се запрат – колку во поетот, во неговото движење, толку во себе самите, во движењето на Светот. Насловот на последната збирка на Шопов, „Дрво на ридот“, како да ја потенцира таа претопеност меѓу единката и светот. Со години порано, кога ги создаваше лирските минијатури „Лист“ и „Штрк“, поетот всредоточено ги опсервирал промените во еден интимен, засолнет микрокосмос. Не случајно

тој внимателен набљудувач е номад, како јапонските хаигини, или ќе стане номад, како поетот Ацо Шопов. Проточната природа на номадот, иако свет за себе, е неделива од наслушнувањето, загледа-носта во природата, кога малечкото станува големо, ослободувајќи го погледот кон сушноста, кон јадрото. Дијалектичката свежост во никој случај не се троши само во динамичниот елан со којшто номадот патува или сонува. Дури ни болното, слабо и неподвижно тело не е пречка за номадскиот дух да го продолжи патувањето. Врзан за постелата, сонувачот го прескокнува меѓупросторот да се вгладбочи во најмалечкото. Селата изгубени на хоризонтот тогаш стануваат роден крај. Оддалеченоста ништо не растура. Спротивно, таа во минијатура ја собира земјата во која би сакале да живееме. Во минијатурите далечните и разнородните нешта се вкомпони-руваат меѓу себе. Тие се нудат на нашиот „посед“, одрекувајќи ја далечината што ги создала. Поседуваме оддалеку, и тоа со какво спокојство!

И кога доаѓа времето да се заврши биолошкиот циклус, и кога устреманата птица се претопува во своето последно легло, поетот-номад не го прекинува летот. Наспроти слабото, изнемоштено тело, имагинацијата не се скротува, дури станува експанзивна. Привидно исчезнатата птица се спојува со коњот, синот на ноќта, што во галоп изнуркува од длабочината на почвата и водите. Сложената вплетеност на лунарните влијанија на Жената, сонот, потсвеста и видовитоста го насочува психоаналитичкото толку-вање на коњот како симбол на несвесниот психички живот. Но, следејќи го својот судбински пат, коњот на Шопов се вивнува кон небото и носејќи ја во себе лунарната порака и поткрепата на родното езеро, ја прераснува, но не ја ограничува нескротливоста на имагинацијата.

*Беше касно навечер, ѝоларниџе бели
ноќи
Незайирливо мижуркаа и со едноџо
ѝодойворено око му ѝо ѝокажуваа ѝаѝоѝ.
Од ѝодойвореноџо око излеџуваа ѝо
чеѝѝри црnobели девоџки
чиѝ боски свеѝеа како свезди на
небоѝо.*

Геопоетиката се соединува со митопоетиката: за поетот-номад се суштински едноставните големи нешта – Сонцето, Свездите, Елементите, Жената – оние што учествуваа во создавањето на

Првичниот Свет и на Првата Песна. Стареејќи биолошки, номадот духовно се подмладува, се враќа кон своето прапостоење. Не како во егзил пред минливоста, туку како соочување со објективната, безмилосна убавина на животот. Во тоа поле на сознание, колку имагинарно толку и реално, поетот се обидува да го досегне Непроменливото, притоа не губејќи го чувството на разнообразие и движење. Така е допрен божествениот принцип на креирањето, и покрај сета трошност на човековото материјално тело.

*... Сонцејто се раѓа во земјата на својот Изјерв
и ѝриситијна до земјите на својот Залез.
Лицејто му е чисто и измиено
Од најситијна ѝрашинка во вселената скриено.*

*А ѝтелото мое закоравено
се раздвижува заздравено
и ѝше од сонцејто вина
од најситара и најчисита сончевина.*

Да не забораваме, поетот-номад ја здобива моќта на третото око за да го види Повторното Раѓање на Песната и на Светот. Како што сублимно ќе го каже тоа Кенет Вајт во „Номадскиот дух“: „Според тоа, во таа медитација ние не сме „турнати во светот“, зашто на некој начин го отвораме светот, во премавнување на светот видуван каков е и каков беше пред нашето сонување. Дури и кога сме свесни за слабоста на нашето суштество – со самото дејствување на една брутална дијалектика – доаѓаме до свеста за величината. На тој начин се враќаме кон природната активност на своето суштество, што нештата ги чини неизмерни. Неизмерноста е во нас“.¹

---

¹ едно од главните начела на геопоетичкото движење на Кенет Вајт е во нераскинливото содејство на еколошкиот однос кон природата и оној кон човековиот дух. Бев инспириран во таа насока да се обидам да протолкувам неколку стихозбирки од богатиот поетски опус на Ацо Шопов што, токму во овој глобален трауматичен период на коронавирусот, може, како и секое длабоко поетско, литературно, уметничко дело, да ја поткрене нашата застоена душевна и духовна еволуција отапена од конsumerизмот.

Користена литература

-

на кирилица

Вајт Кенет 1996: *Номадскиот дух*, Скопје, Табернакул.

Творештво на Ацо Шопов 1993, Филолошки факултет, Институт за македонска литература, Скопје.

Шопов Ацо: *Злајен круј на времето*, предговор: Димитар Митрев, Скопје, Мисла, 1969

Шопов Ацо 1980: *Дрво на ридот*, поговор: Ефтим Клетников, Мисла, Скопје,

-

на латиница:

Ваšo Масуо 1994: *Uska staza u zabrđe*, Beograd, Draganić.

Дарин Ангеловски
 Институт за македонска литература
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
 angelovskidarin@gmail.com

АНТИКАТА ВО СОВРЕМЕНАТА МАКЕДОНСКА ПОЕЗИЈА

Апстракт: Намерата на трудот е да ја проследи креативната форма на рецепција на античката култура, митологија и литература во делата на современите македонски поети. Присуството на античката духовност во македонскиот поетски светоглед ќе се разгледува врз примери од поезијата на Магдалена Хорват, Лидија Димковска, Ана Димишковска, Владимир Мартиновски, Ана Пејчинова, Јанко Нинов, Владимир Илиевски, Јовица Тасевски-Етернијан и др. Притоа, определувањето на карактерот на остварената книжевна рецепција на античката култура во посочениот поетски корпус ќе се раководи според духот на разнообразната модалност во прифаќањето на вредностите на реципираниот феномен.

Клучни зборови: антика, античка литература, македонска литература, поезија, мит

Увидот во книжевниот материјал од современата македонска поезија создавана во периодот од 1995 година па наваму, покажува дека антиката продолжува да биде провокативна тема за поетска реинтерпретација.¹ Ваквата состојба се согледува како резултат на органската врска и меѓусебната упатеност на митот и поезијата, но и на отвореноста на поезијата во третманот на историски посведочениот настан. Овие релации во македонската современа поезија се обезбедени посредно и тоа во најголем дел преку античката литература која како хранилиште на духовното паметење на светот сочувала најразновидни примери за миметика на индивидуална етика во историски определено време, но и претстави со кои објективната стварност се преиспитува преку нераскинливата врска со митолошкиот свет.

Во намерата за поблиското определување на чинот на книжевното фабулирање на митското кажување во оваа прилика упатни се размислувањата на белгискиот теоретичар Трусо. Тој го опреде-

¹ Оваа констатација се надоврзува на ставот во македонската книжевна наука за нагласеното присуство на антиката во современата македонска поезија што е создавана во периодот 1945-1995 година во однос на другите поетички видови (Ангеловска 2006: 105)

лува односот меѓу митот и книжевноста како нова и плодна кодификација на десакрализирани и претходно обликувани материјали низ еден вид на премин кон доделувања на различни спознајни и изразни кодови. Според него, митот, во најопшта смисла претставува симболично претставување на определена човекова ситуација, при што во моментот кога исчезнува религиозниот, обреден супстрат од кој настанал, симболичкиот мит станува тема која загосподарува со книжевноста (Троки 2006: 97). Станува збор за промена или премин на еден преттекст или на постоечки текст во усната традиција кон негова кодификација во книжевноста со која митот навлегува во надлежноста на книжевните (компаративни) проучувања. Имајќи го предвид фактот што ние го имаме увидот во митот токму во овој стадиум од нејзиниот развој, не треба да изненадува мноштвото на варијанти на митската фабула што ги пренесува традицијата. Всушност, определен мит може да се согледува во толкав број на верзии колку што неговата основна фабула била подложена на книжевна (ре-)интерпретација.

Античката литературна традиција сведочи дека голем дел од книжевните интерпретации на одредена митска тема се неповратно загубени, а она со коешто располагаме денес дошло до нас благодарение на фрагментарно или во целост зачуваните епски, лирски и драмски дела. Таков е, на пример, случајот со митската фабула за Орфеј која во светски рамки доживува мошне плодна продуктивна рецепција според обработките на Рајнер Марија Рилке, Ингеборг Бахман и на уште многумина други автори. Во македонската поезија оваа тема се јавува како предмет на интерес и поетска реинтерпретација во творештвото на низа поети како Чедо Јакимовски (*Враќањето на мојата Евридика*), Радован Павловски (*Сврѓувањето на Орфеј*), Ефтим Клетников (*Сеќавањето*) и др. Книжевните обработки на митот за Орфеј кај споменатите македонски поети се осмислени во духот на поетската слобода како своевидни отстапки од основната схема на митот. Сите тие упатуваат и на еден поинаков Орфеј кој како митски лик повеќе не е автономен во однос на ситуацијата т.е. во однос на наративниот контекст во којшто настанал и се надградувал низ времето. Тој е лик чија рекреација главно се асоцира со некоја друга, подоцнежна митска фабула каква што е фабулата за митскиот лик Евридика. Книжевната обработка на оваа релација во античката литература (пред сè во *Метаморфози*, Овидиј) го претставува Орфеј во светлината на фолклорниот мотив на маж кој

слегува во подземниот свет со молба до подземните божества.² Наспроти храбриот, мошне талентиран и ожалостен Орфеј, Евридика се димензионира според метафората на убавото и етичното, но, сепак како другост која едвај и да може да постои надвор од дејствувањето на миметичкото лице Орфеј. Оваа подредена позиција на Евридика мошне јасно ја открива деперсонализираниот глас на раскажувачот во Овидиевите *Метаморфози*:

*Умре ѝовѝорно ѝаа, но не ѝо укори мажсоѝ,
(зошѝо ли да ѝо кори, шѝом ѝој неа ѝолку ја љуби?)
ѝоследно „збоѝум“ му рече, шѝо Орфеј одвај ѝо слушна,
ѝоѝем ѝовѝорно ѝагна, ѝааму од каде шѝо дојде“³*

Се чини дека токму етичкиот хабитус во посочените стихови - (зошѝо ли да ѝо кори шѝом ѝој неа ѝолку ја љуби?) – ја поттикнува рекреацијата на оваа релација во сонетниот венец *Тишина* од стихозбирката *Синкаво и друѝи ѝесни* од Магдалена Хорват како нужно отстапување од основната схема на митот. Во прв ред тоа е воспоставувањето на еден женски лик како главен, а потоа и негово портретирање во тежок миг од фабулата што од своја страна ќе резултира со силен психолошки одговор. Ваквиот приод во реинпретацијата на митот за Орфеј и Евридика во писмото на Хорват овозможува увид во внатрешната дијалогична напнатост на женската свест што се изразува преку огласувањето на мноштвото наплатени мислења, прашања, филосефеми. Осмислена уште и како потрага по состојбата во која се наоѓа женскиот лирски субјект оваа интелектуална интрига е најавена уште со стиховите на поетесата Олга Арбулјевска земени како мото на циклусот: *За да ме имаш Немај ме и имај ме сè дури да ѝе снеса*. Одгатувањето на лирската Евридика се одвива преку експериментирањето со лирската форма и обликотворните постапки: пишувањето во врзан стих како да го помага изразувањето во слободен стих и обратно. Тука е и афинитетот кон драмскиот монолог кој произлегува од состојбата на зачуденост што е обликувана според атмосферата на емотивен синкретизам. Се испитуваат нарави, етики, мненија како на пример во стиховите од I пеење: *Кој од нас беше Орфеј, речи,/ кој е виновен шѝо мракоѝ ни ѝи зема/ снисѝиѝаѝа – ако беа снисѝиѝа; или ѝривид?,* се мешаат и менуваат задоволства со тегоб-

² ѝовѝор исѝкаѝѝе ја сугбаѝаа скусена на Евридика. (Ovid. Met. X, 32). Препев од латински Љубинка Басотова.

³ (Ov. Met. X, 62-65). Препев од латински Љубинка Басотова.

ности, таги со стравови, како во стиховите од XV песна: *‘Колку се ѝлашев од ѝебе, ѝамейши?’* / *‘Не ми ѝребаш да ѝе мразам’, ми рече.* / *Што имаме сега од изјавије ѝламени?* / *Пејлосана. Мракој, овој ѝај, е вечен* (Хорват 2010: 26-45). Ваквиот приод кон оваа митологема покажува дека радикалната промена во читањето на античкиот мит, каква што во овој случај е давањето глас на еден второстепен лик и негово поставување како носечки, се остварува преку начелото на спротивставување или опозиција на веќе постојното, канонизираното или конвенционалното со она што е ново, невообичаено или со нешто кое се смета како блиско и нужно за духовната клима на дадена епоха.

Како наредна митска дијада која наоѓа своја разработка во современата македонска поезија ќе ја споменеме интерпретацијата на релацијата Пенелопа – Одисеј во циклусот песни *Тајније сонети на Пенелопи* поместена во стихозбирката *Изјазани нокти* од Лидија Димковска. Циклусот на Димковска е осмислен како обраќање на лирскиот субјект (Пенелопа) кон Одисеј со кое се преиспитува човеково дејствување онакво какво што го пренесува хомерската митска фолија (*Кој којо чека, кој е вон? / Јас сум си в ред. Не знам. Он?!*). Ваквиот третман на митската граѓа е сосема во дослук со изразената постмодернистичка ориентација што е својствена за поетското писмо на Димковска. Во духот на “поезијата на меѓу-идентитети и меѓу-припадност“, како што Н. Маџиров ги определува песните на Димковска (Маџиров 2008:5) лирскиот субјект во тишината на осамата досетливо огласува една поинаква етика: (*Белки без ѝебе Троја / ќе имаше фајум друј. / Твоја бев, ѝвоја, ѝвоја, / но во долјије ноќи нај- / мноју своја си бев...*) (Димковска 2008: 43-49).

За разлика од сонетниот венец на Димковска, циклусот *Одисеј* од стихозбирката *Сосвездија* од Ана Димишковска е осмислен како низа обраќања на петте женски стожерни ликови до Одисеј. Секое едно од овие обраќања е обоено во специфична психолошка состојба, па овие пеења во најголем дел ја следат карактеризацијата што е поставена уште во Хомеровата митска фабула. На тој начин низ мајчинството на Антиклеја проговорува грижата; основниот тон со кој се обојува исповедта на волшебничката Кирка во преден план го истакнува стравот од себесочувањето; тажната копнежливост на Навсикаја кореспондира со искуството на неостварена љубов, додека во обраќањето на нимфата Калипсо, спасителката на Одисеј,

централното место е отстапено на љубовната болка. Последната песна во оваа низа со која Димишковска го заокружува циклусот *Одисеј* ја портретира внатрешната душевна напнатост на Пенелопа која е засилена од советот на лирскиот субјект што остава простор за едно поинакво толкување на етичкиот хабитус на овој лик⁴ (*ѝпросолзи ѝнекоѝаш скришум, никој да не ѝше/ слушне/ досѝојна и дрска, Пенелоѝо древна/ биди каква шѝѝо си... и осѝани верна.*).

Кон низата пеења што се инспирирани од релацијата на митските парови во оваа прилика ќе ја вброиме и песната *Меѝу оѝледала* (*Монолоѝ на Нарцис со дошеѝнувања на Ехо*) од Владимир Мартиновски во која мошне умешно се составени основните елементи на митот за Нарцис: *оѝледувањетѝо и свесѝа за двојсѝвоѝо*. Поигрувајќи се со образецот на митската фабула за љубовта на Ехо кон Нарцис, Мартиновски, всушност, создава привид на специфична комуниколошка ситуација која е навестена во самиот поднаслов на песната (монолог со дошепнувања). Вака обликуваната претстава за дијалог кој отстапува од ритамот на бесмислената повторливост на одгласот благодарение на неговото дискретно семантичко нијансирање, го овозможува огледувањето, односно, резонанцијата на носечкиот глас во рамки на претходно зададените смисловни, звуковни и графемски координати како одглас, но сепак со поинаква, луцидна логика која му придодава качество на одговор:

О
 ѝледалце
 О ѝле   гај се
 Сѝ ѝлегај
 О

 О
 ѝлегај се
 О ви   ди сѝ
 О ѝлегал
 О

(Мартиновски 2010: 35)

Овој пример на визуелна поезија Стојменска-Елзесер го согледува како навраќање кон „вечниот мотив на огледалната симетрија, нарцисоидна и монолошка ... кој добива своевидна форма

⁴ Повеќе за значенските рамништа на песните на Димишковска и Димковска види Владимир Мартиновски. 2013. „Лирски ‘женски’ реинтерпретации на митовите за Одисеј (во песните на Ана Димишковска и Лидија Димковска)“. *Конѝексѝ* 11, 19-28.

на вертикално графичко огледување на почетното О, во чијшто интервал се одигрува особено ефектна игра на зборови (Стојменска-Елзесер 2010:97).

Други примери на поетска обработка на митот за Нарцис во современата македонска поезија наоѓаме во стихозбирката *Деоіае: сон – јазик на ѝосѝоеѓеѝо* од Ана Пејчинова. Тоа се песните *Ехо*, *Нарцис* и *Пусѝелијаѝа на Нарцис* во кои се акцентира проклетството како еден од стожерните елементи на митската матрица (*За ова лице ли се симнав?/ Најѝорко ѝубам ѝразен и сам./ Во бездно мојоѝ лик се виѝка./ Ко ноќ висок сѝојам/ ѝлашејќи ѝи ѝѝициѝе/ со ѝневоѝи шѝо не замирам.*) Освен митската фабула за Нарцис и Ехо, стихозбирката содржи ѝубопитни поетски обработки и на други теми од хеленската митологија какви што се оние за Феникс, Икар итн.

Во овој дел ќе го споменеме уште и циклусот *Ехо* од стихозбирката *Небесни сѝиражи* на Јовица Тасевски Етернијан иако во митската метаструктура на четирите песни од кои е составен овој циклус не се препознаваат директни елементи од митот за Ехо. На тој начин насловот што ги обединува овие пеења може да се согледува како алузивно асоцијативна рамка преку која се огласуваат други митски матрици. Меѓу нив најсилно одекнуваат песните *Монолоѝоѝ на Дегал* во која акцентот е ставен на оплакувањето на синот и песната *Агамемнон ѝо крева мечоѝи* во која величественоста и достоинственоста на Агамемнон се надградува до качество на храброста што како доблест е својствена за херои од типот на Ахил или Ајант.

Македонската современа поезија нуди примери на нова употреба на традиционален тематски материјал кој спаѓа во областа на т.н. теми на ситуација. За разлика од темите на јунакот, за кои веќе стана збор, т.н. теми на ситуација подразбираат обработка на митски настани во кои главниот лик не постои независно од основното наративно сценарио со кое е тесно поврзан и низ кое се искажува. Такви се централните ликови од Лабдакидовиот, т.е. тебанскиот митолошки киклос со кои Јанко Нинов ја исцртува поетичка рамка на стихозбирката *Ојгиѝог*. Оваа поетска медитација претставува еден од најдоследно изведените примери на поетски дијалог со митска плазматика во современата македонска поезија. Самата стихозбирка е осмислена како хронологија на едно преумување – *μετάνοια*, кое се раководи според Аристотеловиот коментар од XIV

глава на *Поеџиката* за тоа како треба да се состави фабулата за да и оној, што и без гледање само ќе чуе како настануваат собитијата да сети жал од она што се случува. Имајќи го предвид токму повикувањето на Аристотеловиот коментар од *Поеџикаџа* како мото на стихозбирката може да се каже дека поезијата на Нинов претставува еден вид обновено пишување или мета – текст *врз* и *за* првиот текст – трагедијата *Ојѓиџи џиранин*. Пренапишувањето во овој случај подразбира процес на промена на драмски јунак во лирски, а со самото тоа и префигурација која се осмислува како нов и сосема уникатен начин на перцепција и декодирање на драмскиот текст. Оваа трагедија на единство на дејство во кое е содржано и единството на поетичкото време и на поетичкиот простор во стихозбирката *Ојѓиџиог* се разложува во семантичкиот опсег на човековото суштествување и дејствување.

Определбата да се користи токму формата Ојдипод (*Oedipus, -odis*) ја извлекува на површина етимологијата на отечени нозе (οἰδέω „отекувам“ и πόδες „нозе“) која како мотивски комплекс претставува симбол на состојбата и судбината на душата и тој се провлекува во скоро сите пеења од оваа збирка: *Ојѓиџиог е имеџо мое/ и во неџо/сџиџаџи/ сџиџе џираџички оџи/ и џоеџи/ во неџо е и моја-џа душа без ноџа О моја будна едноноџа дуџио/ џлегам како џрег џроблесокџи/ Паџаш/ а во мене коџа веќе си влеџла/ не џе џлегам/ од исџиџиџи џроблесок/ кој џе краси* (Нинов 1996: 16). Посочените стихови од песната *фајџрос или...* ја откриваат ослабената духовна сила на херојот и ја формираат претставата за душевниот деформитет што го обележува животот на херојот. Тие истовремено се и показателни не само за односот кон митската материја, туку и за јазичниот израз на Нинов кој може да се определи како организирано единство на специфична поетска синтакса. Во него внимание привлекува содржинската функција на интерпункциските знаци, вметнувањето на графички симболи, извици со магиско значење (како во песната *маџиџа*), свечениот тон што е својствен за литургиското пеење (како во песната *ојѓиџиоваџа вера*) итн.

На тема од тебанскиот митолошки киклос пее и Калиа Димитрова. Нејзината *Анџиџона* од стихозбирката *Вешџеркиџе генес* е изведена како своевиден авторски коментар на мимеса на пракса и живот според волев избор, саможртва и херојски чин (Димитрова 2018: 103).

Сосема слободниот однос кон античкиот мит е карактеристика на еден дел од поетското творештво на Владимир Илиевски. По-

За разлика од примерот на просопографска миметика кај Л. Димковска, Владимир Мартиновски ја поставува песната *Поштите-дена куќа* врз основа на кажувањето што го пренесува Плутарх во *Животописот на Александар*. Овој податок се однесува на одлуката што ја донел Александар при заземањето и разрушувањето на Теба – да ја поштеди куќата на Пиндар. Тематизирајќи ја етичката разумност на човековото поведение (*Која наредил Теба/ да ја срамнај со земја/ еден славен воин видел/ можност да покаже и/ грам великодушност:/ да ја поштитедај рекол/ куќата во која/ йорано живеел Пиндар...*) песната го испитува самиот чин на размисла, кој стои пред носењето одлука за добро или за лошо. Имајќи го предвид ставот дека точната, исправна размисла или одлука се однесува истовремено и на постигнување на нешто што е добро и благородно, но и на точно погодување и постигнување на нешто што може да биде лошо и зло, песната, всушност, трага по етичка доблест, преиспитувајќи го правилниот избор (проајреса) кој бара исправна цел, која се постигнува со правилни средства и во право време: *...Можеби/ Војсководецој/ Не знаел дека/ Поетитој не би бил/ Баш воодушевен неговата куќа/ да сѐане крива/ надгробна йлоча/ над разорениот град...* За луцидно да поентира во финалните стихови: *А можеби насетил/ и дека човек е „Велик“/ не која освојува/ цели континенти,/ ами која поштитедува/ некој и нешто, ѝа макар/ и куќарка на одамна/ йочинај йоет* (Мартиновски 2014: 62-63).

Присуството на митската фабула и на историски посведочениот настан во современата македонска поезија отвораат ново, иновативно и плодно поле за книжевно истражување. Реинтерпретацијата на античкиот мит заедно со поетските обработки на карактеролошките белешки на видните личности или миметички обликуваните претстави на човековото поведение се раководат според начелото на спротивставување на веќе постојното, канонизираното или конвенционалното. Во таа насока како мошне карактеристични се наметнуваат примерите на огласувањето на женска свест во поезијата на М. Хорват, Л. Димковска и А. Димишковска. Проговорувањето на женската перспектива и системот на вредности што овој чин го носи со себе конституира една специфична феминистичка струја во современата македонска поезија која прави отстапка од линеарната апсолутност на машките модели во реинтерпретациите на митската фабула.

Користена литература

- Ангеловска Билјана 2006: *Античкиот мит и современата македонска книжевност*, Сигмапрес, Скопје.
- Диоген Лаертиј 2004: *Животописе и мислењата на славните филозофи*, превод од старогчки: Елена Весова Колоска (гл. I-V), Ема Андоновска (гл. VI-X) ; предговор и стручна редакција: Вера Георгиева-Петковска, Аз-буки, Скопје.
- Димитрова Калиа 2018: *Вештерките генес*, Темплум, Скопје.
- Димишковска Ана 1994: *Советија*, Темплум, Скопје. е-книга <https://okno.mk/sites/default/files/019-Ana-Dimiskovska-Socvetija.pdf>
- Димковска Лидија 2001: *Нобел против Нобел*, Л. Димковска, Скопје.
- Димковска Лидија 2008: *Идеална тежина*, Микена, Битола.
- Илиевски Владимир 2008: *Нема исти уџра*, Македонска реч, Скопје.
- Илиевски Владимир 2016: *Брзина не убива*, Македоника литера, Скопје.
- Троки Ана 2006: „Книжевни теми и митови“ (превод Рената Петрушевска) Во: *Компаративна книжевност* пр. Армандо Њиши, ДККМ & Магор.
- Мартиновски Владимир 2010: *Квартетите за читање, гледање, тењење и слушање*, Кликер книги, Скопје.
- Мартиновски Владимир 2014: *Вистинска вода*, Кликер книги, Скопје.
- Мациров Никола 2008: „Вежби за раѓањето и смртта“, во: Димковска Лидија 2008: *Идеална тежина*, Микена, Битола.
- Нинов Јанко 1996: *Ојгидог*, Мисла, Скопје.
- Овидиј Насон, Публиј 2002: *Преобразби*, Три, Скопје.
- Пејчинова Ана 1995: *Дејтае: сон - јазик на јоситоенетио*, Книжевна младина на Македонија, Скопје.
- Стојменска Елзесер Соња 2010: *Стихови за сите сезони*, во Мартиновски Владимир 2010: *Квартетите*, Кликер книги, Скопје.
- Тасевски Етернијан Јовица 2004: *Небесни слиражи*, Македонска реч, Скопје.
- Хорват Магдалена 2010: *Синкаво и грути песни*, Македонска реч, Скопје.

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ — СКОПЈЕ

А: Бул. Гоце Делчев бр. 9

1000 Скопје, РСМ

Т: +389 2 3293 293

Ф: +389 2 3293 202

www.ukim.edu.mk

Република Северна Македонија
Министерство за култура

